

श्रीपरमात्मने नमः ।

सनातनजैनग्रंथमाला

३

श्रीमद्भगवत्कुंदकुंदाचार्यविरचितं .

समयप्राभृतं

सात्पर्ययज्ञुचि-आत्मख्यातीतिटीकाद्वयोपेतं

श्यामशास्त्रिणा श्रीमुत्त-पंडितगजाधरलालजैनेन संपादितं ।

तद्य

उत्सानावादिबासि-स्वर्गीयश्रेष्ठिबर्षर्गार्थीरुस्तूरचंद्रस्यात्मजबालचंद्रस्य स्मरणार्थं

काशीस्थ-भारतीयजैनासिद्धांतप्रकाशिनिसंस्थाया व्यवस्थापकेन

श्रीपञ्जालालजैनेन

काशीस्थ-चंद्रप्रभानाधि मुद्रणालये प्रकाशित ।

श्रीवीरनिर्वाणसंज्ञासंख्या: २४०० विद्याब्द: १९१४

प्रथममुद्रण

मूल्यं कल्पकचतुष्कं ।

S. 22JA
KUM/G. 08

PUBLISHED BY PANDIT PANNALAL JAIN BAKALIWAL
SECRETARY BHARATIY JAIN SIDDHANT PRAKASHINI SANSTHA *Benares City.*
PRINTED BY BABU GAURI SHANKER LAL MANAGER
CHANDRAPRASHA PRESS *Benares City*

प्रस्तावना

त्रियमहाभाग —

केचिन्निरवधिपिशकटाज्वजजलनिधिरिडसितविधिधाम्नुदनक्रशबुधसजनिनामितभातिभारचतुरचे तस सुचतस निरहितमिखिडन्यतनानिकरसभूतानधस्वरूपाल्प कमप्यालप गवपमाणा परिवानमा नाथाहरहस्तत्सगमसमीहयाऽनतरत्यनुभूतिगौरतां परिता भुवि । पर पितृपैतामहसपदनादिदुर्वासनानि चितात करणत्वात् वारतविक्रमतत्त्वानरोधवद्भिर्भूतसर्वज्ञमन्यस्वार्थिमर्त्यप्रतारितात्मत्वात् कल्पितविफल लोकापवादसमुपस्थमानमयाकीर्णत्वाद्वा न नाम चेतयते त आत्मनीनस्वरूप स्वायत्तया । किंतु न तथा निधपक्षपाताहो मनस्विन । न वा तेभ्य पक्षपातो धर्म । असुभृसगष्टिसमीहितपरिपूर्णकल्पमहीरहा हि सत समादरणीयस्ते निहत्स विकल्प त्रिनाव्यात्मनीनमनीपया समीचीन पथा । विनिमप्यैव समुन्नायते प्रकाशपदधी तात्त्विकामस्वरूपप्रतिभासकमिद सम्यग्प्राभृत ।

समवगतिरिप महती त्रिदुषां यत्सत्त्वास्थापनेषु सात्पर्यमासाप्रभूतिनैकानिधिसात्त्विकरेषु तामवबोध यति यथा याथाभ्येनात्मन स्वरूप परमाप्रतीति च वेदातशास्त्र न तथापर । अनित्य चैतत् यावन्न भव त्यात्मस्वरूपविबोध स्वामनि, न विरज्यते तावदनामनीननित्यिनांसुनुसुहृत्सपन्निरासा । आत्मस्वरूपा वगृतिरेव वैराग्य तच्च यदि शिक्षयति सद्देदातशास्त्रमेव कथंचिद् ।

भारतव्यतिरिक्त इग्लैंडदिदेशानामपि सद्बुद्धिके सप्रति समानसार्थि वेदातशास्त्र । समाविरमा विपन्न किञ्चिद्विन् परिपदस्तत्र परितो वेदातशास्त्रानव्यसिद्धातप्रसाराय । मासति च श्रेमुपीमयनद्वेन तत्र-सभृतसमीहया तच्छास्त्रसिद्धातक्षीरमहरहस्ते ।

विभाव्य वेदातशास्त्रस्य तथाविधविचित्रसमानताति, अमलात्मस्वरूपलिच्छिन्ना च बहुलतया पक्ष-पातवद्भिर्हेताना स्वरुहितैविणा च सुमनीविणा समुपानीयते कथकथमपि समानिर्भाव्यैतत्समयप्रामृत तथा पुरस्तात् । समेति समीचीनतया जानातीति समय आत्मा तस्य प्राभृत शास्त्रमिद्वगुतात्थं विभाण नामेद ध्यामन एव कृतो पिचारोऽत्र शास्त्रे-इति समाविधेर्भूयते । दिगवरजैनसमाधे प्राभूतामिद जैनवेदाताध्यात्म शास्त्रानामभ्यां निश्चुत स्वीयानर्याभ्यस्वरूपविवरणशैलीप्रभागात् । नात्र चित्र प्राभूतरचयितु शीमद्गव-रकुद्कुदस्य कृतिमर्वस्वमताद्भिभाव्यते । पूर्वं जिनागमत समवगम्यामस्वरूप स्वात्मना च पश्चादनुभूय स्वपरामस्वरूपसमास्वादमनीहया व्यलेखाद महीयान् प्रथा महता प्रयासेन जनसमुदयहिताय तेन भगवता ।

एतच्छास्त्रसमुपवर्णितसिद्धाता सर्भथा वेदातशास्त्रसमाहितसिद्धातसाम्य प्रतिपद्यत इति तु न शक्यनुमो वय प्रतीपादयितु यता हि-आर्हतसिद्धात वरीवरीति नयद्वयमादिष्ट । तत्र नात्मन परकीय लल नामजादिभस्त-आत्मनीनमिषि हि शुद्धमिच्छवविषय । परकीयवस्तवपि कथयित्वाचार्थिता विभर्ति वृत्तकुमन दिति व्यवहारावेषय । नैतापिता मल निहत्स परवस्त्रेव नास्तीति जैनवेदातमत । इतरवेदात च वस्तुतस्तु वस्तु प्रह्वेय तदपर सकल कल्पित ततो न सामस्येन जैनवेदाततरवदातपोस्तीत्यय । सत्रपमात्रत पर वस्तु नामन [ब्रह्मण] परवस्तु पाठव्याभिधानो मियेति इतरवेदातसिद्धाताय सम्मतमेव तजैनवेदात स्यार्पि । कियता चिदन्येतरवेदातसिद्धाताना विमतरदेऽपि सम्मतवमपि कियता चिदपर । नात्र सतीति सकल्येपाधिभिरहितलेनेपोसाप्त तु ब्रह्मण इतरवेदातस्य पुण्यात्येव निष्कल्पक तुल्यव जैनवेदातस्य ।

विशदतया कियता चित्सिद्धाताना समत्वाविर्भावाय व्यवहारि मया पर नाशक तथाकर्तृमहमनवका शतया । मत्कृतमवचत् एव वा गा तुष्णुर्वह्नास स्य चोमयोस्तौल्य विनिर्णयामुसिति च विनिचाष्य बुद्धापि

नाधिरभाषि मया तयोस्तुल्यत्वं । ततो निरवयान्मस्वल्पावनिगिमिदयो विशांतो नियत विचारयेयुरेतत्प्राभूत-
रहरयमिति सप्रथय तेषां पुरस्तात्प्रामकाम्यर्थना ।

समयप्राभूतसंपादनकाले आदिमस्थां कस्याविर्भावार्थं तात्पर्यवृत्त्यात्मस्वरूपोः मुक्तकद्वयस्य कियंश्चि-
द्भागः १०८ अभिनवमहारक-ईडरस्व-श्रीमद्विजयकीर्तिजीमहाराजैः प्रेषितं, तात्पर्यवृत्तिद्वयं च जैनमित्र-
संपादकश्रीमद्वृत्तचाराश्रीवृत्तमसादनीमहाराजभिः प्रहितं आत्मस्वरूपतिपुस्तकैकं च सत्यवादि-
संपादकमुद्गरविद्गरश्रीपण्डित—उदयच्छासनीमहोदयैः समुपलब्धं ततोऽस्म्यहं गरीयानुपमहभाजनं
सश्रुतोक्तमहात्मनां विदुषां च । सर्गादि चापत्तिकालीनां तथाविधामेव सकलजनतादितफारिणीमनुकपामिति ।

विपत्तीनां चिन्नाद्यानां परिश्रुतारदात्मस्वरूपी, समुद्देखाच्च तासां तात्पर्यवृत्तौ अकृतं किञ्च तात्पर्यवृत्त्य-
नुसार्यैव पाठक्रमः श्रीसमयप्राभूतस्य ततोमूलपाठस्तात्पर्यवृत्त्यनुसार्यैव विभावनीयः । विपयक्तमोऽपि समय-
प्राभूतस्य स्थापयैवृत्त्यनुगामी । अतुर्विशतितमगाथाधरताद्विखित्तात्मस्वरूपतिद्वाविशतमाया गाथाया ज्ञातव्या

भगवत्कुंरकुंदस्वामिनो जीवनेतिवृत्तं प्राकाशे जैनहितैपिसंपादकपांडितश्रीनाथूरामजीमहो-
दयैः स्वैपि जैनहितैपिपत्रे चंदेवोनाधिकीश्वर समाधिर्भावितमत्र । ततोऽस्म्यहमुपमाद्यो भूयानुक्तमहा-
नुभावानां ।

नाकार्यमहं कियतां चिन्तयानां संपादनमितस्ततो नैमित्तिकत्रात्या वैकल्पतश्च । प्राकाशितता, अद्भुतद्वयः
शोधनपत्रे तथापि कृष्यविषय भवेत्क्यापि स्वजनं परिमार्ज्यं सदासनीयोऽहं सुविचारयेतोभिर्मनीपिमिरिति
समणतिमस्यर्थना ।

सक्षरानुचरो
गजापरकाळः

श्रीमद्भगवत्कुन्दकुंदाचार्याः ।

प्रियपाठकमहारायाः—

श्रीमन्महावीरजिनवरपरमनिश्रेयसप्रापणानंतरमजनिपत नैकविभागमपयोमंरालापमाना आर्हतमत-
हर्षस्तभायमानाश्च मुनि गरीयात्तोऽनेकविद्वांस । पर पूज्यसामहत्तयो परमावधिं तेषु भगवान् श्रीकुदकु-
दाचार्य एव समुपाळमत । प्रतिवादिकारिनिकरपचलपनायमानैर्गरीयोभिर्विद्वद्धिः समाविरमानि यत्र कुतश्चि-
दात्मनीनपरिचितिस्तत्र 'वय भगवत्कुदकुदान्वयिनस्तदमुयायिनश्चेति प्रतिपादयद्द्वैरेव तैः सानदमनाबोधि
स्वीय सौभाग्य । अयत्वेऽपि भगवान् कुदकुदः तीर्थप्रवर्तकप्रथमसंस्थापकसामान्येनैव दिगम्बरसमाजे प्रति-
ष्ठाप्यते । आर्हतमतमलतरतपवित्रतासारक्षकश्च भगवत्कुदकुद एवाभून्मुख्यः । दिगम्बरजेनसंप्रदायस्य
बहुलतामात्रं किल साम्रत भगवत्कुदकुदजल्पितसराणिसरण एव विभाव्यते, किंतु सराप्येव भगवत्कुदकुदः
क आसीत् ? कदा, क, परमपावनात्मनीनवैदुष्येण भारतभूमिं विभूययामास ? इति नाशमात्रमपि जानी-
मो वय । भक्तिवशरदतया तद्विषय किमपि वृत्त परिचाययितुं समाश्रयतोऽपि परंपरासार्थिं भ्रमाकीर्णत्वा-
सस्य नात्मकामना कर्तुं फलवतीं पारयामः । ततः परिश्रमतमत्वेऽपि भगवत्कुदकुदपरिचयसमाविर्भाषाय
नियत विद्वद्भिः सुदृढप्रतिर्हीर्मणितव्यमिति सन्नतिं तेषां पुरस्तरगास्माकीनाम्यर्थना ।

भगवत्कुदकुदविषयक यत्किमपीतिवृत्त समनाबोधि, समुपानीयते विदुषा पुरस्तात् तदस्माभिरत्र—
नामविचारः।

प्राथमिक प्रधानध्यामिषेय श्रीमद्भगवत्कुदकुदस्य पञ्चनदीति । पर विश्रुतिर्वहलतयाद्यत्वेऽस्य महा-
त्मन कोण्डकुदनाशा कुंदकुदेन वा । आरीघ्याय कोण्डकुण्डाभिधनगरवास्तव्यस्ततोऽनुमीयते नाम
रिक्ताभिर्धयैवायमागनिश्रुतिं प्रत्यपयत । कोण्डकुदेतिकर्णाटकमधीय नाम तस्य श्रुतिकटुकतया संस्कृतकवि
भिः समक्षि परावर्तितं श्रुतिमधुरकुंदकुंदरूपेणेति । श्रीमदिद्रनदिसुरिभिर्व्यलेखि स्वविरचितश्रुतावतारप्रपे
एव द्वित्रिधो द्रव्यमावपुस्तकगत समागच्छन्

गुरुपरिपाठ्या ज्ञात सिद्धात कोण्डकुण्डपुरे ॥ १६० ॥

श्रीपञ्चनदिमुनिना सोऽपि द्वादशसहस्रपरिमाण

प्रथपरिकर्मकर्ता परल्लेखात्रिल्लटस्य ॥ १६१ ॥

अमुना पद्येन श्रीमन्मुनिवरपञ्चनदियास कोण्डकुण्डपुर एव निश्चीयते । अन्वेऽपि समभूयन् भूयास
आचार्या कार्णाटकदेशे, समुपालेभिरे ये स्वनिवासस्थाननाम्नैव मुनि विश्रुतिं यथा श्रीतुम्बुल्लाचार्यः ।
प्राथमिक नाम श्रीतुम्बुल्लाचार्यस्य वर्धनदेव आसीत् पर तुम्बुल्लग्रामनिवासित्वाद्यमाचार्यपादो विज्ञान
तुम्बुल्लाचार्यामथया । निष्ठिसित श्रुतमसारे तद्दुल्लेखसमये—

‘अथ तुम्बुल्लरनामाचार्योऽभूच्चम्बुल्लरसद्ग्रामे’ इति

नवमे दशमे च श्रवणवेल्मुल्लशिललेखे श्रीमत्कुदकुदाचार्यस्य समुल्लेख खल्ल पञ्चनदि कुदकु-
तिनामोहितदेनेव कृत । एवमन्यत्रापि । किंतु नदिसचवटारहायमस्य पायनात्मन कुदकुद-वकमीद-
लाचार्य-गृध्रपिच्छ-पञ्चनदीतिनामपचकमभाषि —

ततोऽभवत्पञ्चमुनामवामा श्रीपञ्चनदी मुनिचक्रवर्ती ।

आचार्य कुदकुदाह्वो वक्रमात्रे महामति ।

एलाचार्यो गृध्रपिच्छ पञ्चनदीति तनुति ॥४॥

गृध्रपिच्छ वक्रभीव-प्लाचार्येति नामत्रिकमन्यदभ्यासि श्रीमत्कुदकुदाचार्ययेति पद्मवलीस्यपद्यपत्नी-
नामनासाभव तात्पर्यं ।

कुतश्चिदसाधारणकारणसमाप्तासिरोभूतत्वात्पुरातनपद्मवलीना कस्याने—अनुमानतः, कस्याव-
लतः पूर्वापरविद्वद्भिर्लिखितकियचित्पुराचीनोल्लेखिकेभ्यः विरचिता. सत्यमिनशः पद्मवस्य अतद्विद्यतसं-
स्कारिकैर्भट्टारकैः । ततः सत्रालब्धाधुनिकपद्मालयः सर्वथा सशक्तिकारणवान प्रमाणतामर्चति । नदिसध-
पद्मवस्यपि तथाभूतैः । एव च कश्चिद्विद्वत्प्रपिच्छ इति नाम न भगवत्कुदकुदस्थामिनः किंतु-भगवदुमा-
स्वामिनः-उमास्वातेर्वा । अत्र नैकानि प्रमाणानि संति यथा—

तरवार्यसूत्रकर्तारं गृध्रपिच्छोपलक्षित
वदे गणोद्वसजातमुमास्वामिमुनीश्वरं ॥ १ ॥

तरवार्यप्रवक्षिः

तस्यान्वये भूविदिते वनूय यः पद्यनदिप्रधनाभिधानः
श्रीकुदकुदादिमुनीश्वरख्य. सत्संयमादुद्गतचारणार्दिः ॥ ४ ॥
अभूदुमास्वामिमुनीश्वरोऽसावाचार्यशब्दोत्तरगृध्रपिच्छः
तदन्वये तत्तदशोऽस्ति नान्यत्वात्कालिप्रयोगेपदार्थवेदी ॥ ५ ॥

४० तमः खण्डखण्डगुलजेलः

तदीयर्थशास्त्रतः प्रसिद्धादभूदवदेपा यतिरज्ञमात्र
वधो अदत्तमीशिवन्मुनीश्वरस्य कुण्डकुण्डोदितचंद्रदत्तः ॥ १ ॥
अगृह्णामास्वामिमुनिः पवित्रे वशे तदीये सकलार्थवेदी
सूत्रोक्त येन जिनप्रणीत शास्त्रार्थज्ञात मुनिपुत्रवेन ॥ १ ॥
स प्राणिरक्षणसाधवानो बभार योगी किञ्च गृध्रपद्मान्
तदा प्रभूत्येव बुधा यमाद्वराचार्यशब्दोत्तरगृध्रपिच्छ ॥ १ ॥

भगवत्पद्मवलीस्यपद्यपत्नीः ।

एतत्प्रमाणातिरिक्तान्यन्यापि—उमास्वामिनो गृध्रपिच्छनामत्वे सति तानि च सक्तीर्तिहानि स्वर्यथाव-
सर पुरस्तात् ततोऽनया प्रमाणसंग्रह्या नियत निर्धार्यते साभवत् भगवत्कुदकुदस्य गृध्रपिच्छ इति नाम ।
विमुच्य प्रतिपादितपद्मवली वक्रभीवनाभापि कुदकुदस्य नोपलभ्यते काप्यन्यत्र, किंतु तस्मान्नापर
एव कश्चिदाचार्यो व्यर्थोपीदमुवि । अत्रणवेत्सुगुणमल्लिपेणप्रशस्तो समुदीरितश्चाय तदुल्लेखः—

यक्रथानमहासुनेर्देशशतप्रबोऽप्यहीरो यथा
जातं स्तोत्रगुल वचोबलमती किं भन्ननाग्निव्रजं
योऽसी शसतनदेवताषड्भूतो ह्यनन्तनादिप्रह-
र्षीनेऽप्रियाप्रथ शम्भुवाच्यमपदन्नास्तन्त्रमासेन पद ॥ इति ॥

कथितमल्लिपेण प्रशस्तो च ।

‘वंगो विसृष्टेवि न कैरिह कोण्डकुदः’

इति पूर्वं कुदकुदं समुपवर्ण्य ततश्च समंततः सिंहनेदिनं च समुल्लिख्य पश्चात्कर्मिणः
सस्तुतततो समुगन्त्यते भगवत्कुदकुदतोऽप्य एव कश्चित् समजनि परत्वादिपुत्रप्रभारतीर्षो वक्रभीवो
विद्वान् न कुदकुद एव वक्रभीवः पद्मवलील्लेखनाधारत् ।

नांघति किमपि गमकगत्रापि दृष्टिगोचरताः यत्तुदकुदस्थामिन एवाभूदेलाचार्य इत्यभिधेयः ।
किन्तु एव कश्चित् प्रत्यपद्यतोऽभिधेयान्तया प्रत्यप्रथियो विद्वानेलाचार्यः । स प्यासीधिप्रकृतपुराधारण्य. ।
तत्त्वर्थापि च भगवत्विज्ञानसेनगुरुर्वारसेनः प्राप्यैष्ट सुकरतयानवयासिद्धातशास्त्र । तत्र गमक-

काले गते कियत्सपि ततः पुनर्धिरवृत्तपुरासी
 श्रीमानेलाचार्यो बभूव सिद्धान्ततरङ्गः ॥ ७७ ॥
 तस्य समीपे सकलं सिद्धान्तमधीन्य पीरसेनगुरुः
 उपरि तमनिर्बंधनापयिकासनप च लिखेत् ॥ १७८ ॥

कुन्दकुन्द उमास्वामी च ।

कुन्दकुन्दोमास्वामिनोः कः पार्श्वरिकसत्रप आसीदित्यत्र मतार्थिक-उमास्वामिनो गुरुपत्नीस्तुदकुन्द
 इत्याय । सुन्दकुन्द एव शिष्य उमास्वामिन इति द्वितीय । तृतीय कुन्दकुन्द एवोमास्वामीति । परन्तु येषु सप्तसु
 श्लेषवैलक्षण्यलक्षणैरेषु भगवत्कुन्दकुन्दसमुल्लेखस्येभ्यः भगवदुमास्वामी शुकुन्दकुन्दतिरासीति प्रथमप्रमाणान् ।
 पद्मार्जुनोपासक-उमास्वाम्येव सुन्दकुन्दस्य शिष्य इति संशुभ्य समाप्तिरभावि श्रीकुन्दकुन्दगुरुर्जनैचद्र इति
 द्वितीयप्रमाणान् । धर्मोक्त्यु मथेषु कुन्दकुन्दस्वानुल्लेखोमास्वामिन गुरु तदपर पर लिखित इति तृतीय
 प्रमाणाय निपत विज्ञापयत्स्वामिभ्य-उमास्वाम्येव कुन्दकुन्दस्वतिरासीत्यस्मन्मतानुसाराद्यस्यैव श्रेयस्त्व
 सिद्धातस्येति ।

श्रीमानुमास्वातिरयं वर्तमानस्तारुण्यं प्रकटीचकार ।
 यन्मुक्तिमार्गे शरणोपतानां पथेषुमर्थ्यं भवति प्रजानां ॥ १ ॥
 तस्यैव शिष्योऽजनि गुरुपिच्छो द्वितीयसंज्ञास्य षडक्षपिच्छ ।
 यस्मिन्नितानानि भवन्ति लोके मुक्त्यगनामोहनबंधनानि ॥ २ ॥

इति पद्यद्वयं यशोपरचरितभूमिकायां कस्यापिदमपस्य समुद्भूत । अमुना पद्यद्वयेन समुत्पद्यते
 गरीपत्नी सतीतिरिय यद्गुरुपिच्छ इत्यादि नाम न भगवदुमास्वातेः किन्तु कस्याचित्पिच्छस्य स च सुन्दकुन्द
 एव श्वाद् । पद्मार्जुनोपासकेनापि च गुरुपिच्छ इति नाम कुन्दकुन्दस्य समाप्तिरिति परतु धातिरेवेवमेका
 न्तेन । षडक्षपिच्छः एतत् भगवदुमास्वामिशिष्यस्वान्तेरास्वासीत् समुपनर्णितधानेकत्र भगवदुमास्वाति
 शिष्यशिष्यत्वेन सः । निष्पित्त चैतत् गुरुपिच्छेतिनाम भगवदुमास्वातेरेव । यदि तन्निष्पित्तस्यैव शिष्यते
 तदा तस्य भगवदुमास्वामिशिष्यत्वेर्नयेति निमाधर्नाय ।

कुन्दकुन्द एवोमास्वामितिरेति तृतीयमतसमुल्लेख सर्वाधीनद्वयतरणिकाया प्राक्काशे निटवर्तसो-
 द्रवपठित-कञ्जलापाभरमापामदोदयेः परन्तु तयोरेवै कञ्जप्रमाणाभावात्, एकैश्च सङ्घतभावायां
 गुरुगभीरदर्शनशास्त्रप्रतिपादक, सर्वत्रैश्च प्राश्रितपाशायां सरत्तमभावाप्याप्यामन्नाश्रनिदर्शक इत्युभयो
 विभिन्नरचनासमालोचनाय न हि सुन्दकुन्दोमास्वामिनोरैव्य शमाप्यमास्त्विति—तयोरेक्यकल्पनासमुत्प-
 तिसामुपयोर्विद्वद्भवान्, उभयोर्था गुरुपिच्छेतिनामममालोचनाय ध्यानाभूदिति निधीयते

भगवत्सुन्दकुन्दगुरुः

भगवत्सुन्दकुन्दस्य पाठयिता गुरु क आसीदित्यत्रापि मतार्थस्य—सूक्तोत्पद्मार्जुनोपासकित्येन
 विभाष्यते माघनंथाचार्यतेकासी गुणचंद्रस्यैव्य उत्तराधिकारी वा भगवान् सुन्दकुन्दः समभूत् इति
 व्याख्यानं ।

१ श्रीगुरुवन्देऽत्र किं विदुषस्तस्मिन् कृत्यात्पुत्रोऽष्टोत्तमः ।
 तस्मात्सुन्दकुन्दस्यैवै श्रीमाघनंथी नन्दवर्षेण ॥ १ ॥
 यदे तद्वै सुविद्यमान्युत्तमो जिनदेवा इत्यभूत्तदः ।
 तत्रै इत्यत्रैव कुन्दकुन्दाया धर्मपादो सुविद्यमान्युत्तमः ॥ २ ॥
 २ श्रीगुरुपिच्छस्यैवै कञ्जपिच्छ शिष्योऽजनि सुभजनवर्षेर्निर्दिष्टः
 यत्तद्वै सुविद्यमान्युत्तमो जिनदेवा इत्यभूत्तदः ॥ १ ॥ भगवत्सुन्दस्य यः समोवेव,
 ३ इत्यत्रैः च सुन्दकुन्दः ।

अथ श्रीकुमारनदिसैद्धांतिरुदेवशिष्यैः पसिद्धकथान्यायेन पूर्वविदेहं गत्वा वीतराग सर्वज्ञसीमपरस्वामितीर्थरूपमदेव दृष्ट्वा च तन्मुखरुमलविनिर्गतदिष्पवर्णध्रुवणाद्वधारितपदार्थममूर्हेर्बुद्ध्वात्मतत्त्वादिसारार्थं गृहीत्वा पुनरुपागतैः श्रीमत्कुदकुदाचार्यदेवैः पद्मनंघपरनामधेयैरतस्तत्स्वरवदिस्लस्वगौणमुखपप्रतिपत्त्यर्थं—अथवा—शिवकुमारमहाराजादिसंज्ञेप रुचिश्चिष्यप्रतिबंधनार्थं विरचिते पचास्ति कायमाभूतशास्त्रे यथाक्रमेणाधिकारशुद्धिपूर्वकं सारपर्यायव्याख्यानं कथ्यते-

इति श्रीमज्जपसेनाचार्यवरकल्पमहीरुहलखितसमवसारसंस्कृतटीकालिखितगद्यतथ पद्मनदीसंपरा-
भिषादिभूषितश्रीकुदकुदभगवान् कुमारनदिसैद्धांतिरुदेवशिष्य प्रकटीकृत । किंतु मतद्वयमपीदमर्वाची
मतमहाजान प्रामाणिकी तथ्यतामवाचति । यत् —

श्रुतान्तारे—अर्हद्वलेः पक्षान्माघनदिनस्तदमतरं च धरसेनारिगुण्डणा समुल्लेख कृत.
न माघनघनतर गुणचंद्रस्य नापि कुमारनदिनः । अरण्येखुल्लेखेष्वपि न कापि श्रीकुदकुद
गुरोरुल्लेखो दृष्टिपथमनातरत् किंतु नदीपतिचंद्रगुप्तनर्मनात्मनतर कुदकुदभगवानेव समुपवर्णित ।
प्रास्ता च गुरुपरपरा श्रीमत्कुदकुद एव तद्वर्णनायां । नदिसचस्य प्रधानारतीय श्रीकुदकुद एवाजीग
णम्, इति न केनापि विज्ञे क आसीत्कुदकुदभगवद्गुरु । स्वचित्तप्रत्येवपि कापि नोद्वेखपात्रे कुद-
कुदभगवानारमर्शनं गुरुमिति ।

शिष्यपरंपरा

श्रीमद्भगवत्कुदकुदाचार्य समजनिष्ठ नदिसचस्य नदिगणस्य वा प्रापनिज्ञाचार्य । समस्ति फथिल
१११९ तम-ए डी. शताब्दिसन्निष्ठ शिलालेख । तत्र व्यलखि विहारतया समुल्लेख श्रीकुदकुदशिष्य
परंपरया । स्थानाभावादप्रकाशयतोऽपि क्य त, समुद्भावयाम किम त चित्तन्तार—

श्रीमपद्मनदिनोऽपराभिषेप कुदकुद आसीत् । स च समिपाय चारणार्दि प्रखरामलाचारणमाहा-
स्यात् । समजनि च तस्योमास्याति शिष्य । गृध्रपिच्छाचार्यनाम्नापि स समुपाठेभे भुवि विद्युति ।
नामू च पद्मनघन्ये गृध्रपिच्छसम कश्चिदन्य प्रखरवेदान् । तस्य च नैकनरपतिपरिभूजितचरण
बोभनतिस्म बलाकपिच्छः शिष्य । बलाकपिच्छस्यातिवारी च तर्कव्याकरणसाहित्यदिनिगमामगड
निधिसमाहितपारो यतिश्च समजनि गुणनदिविद्वान् । गुणनदिनश्च मिशततिश्या समभून् तेष्वपि कठि
नतममपि नियम मुद्रमतया व्याख्यातृत्वात्, प्रमाणतरानवेद्वृत्वात् सिद्धातशास्त्रस्य वेत्तृत्वाच्च समभूमि
खिलातेनारिदितोमणि धीदेवेंद्रविद्वान् । देवेंद्राचार्यातिवारी सिद्धातचकार्ती या कामिनीगडभध
यभू कलधौतनदी (कनकनदी (१)) तस्य च पुत्रो मदनशकरो महेंद्रकीर्तवी समजनि ।
तच्छिष्यश्च श्रीवीरनदी स च कपिचूडामणि, गणक महावादी, वामी च जात । इत्यादि ।

स्तुतीपमगरानरचितशिलालेखेऽपि पद्मनदि-समास्याति—बलाकपिच्छेव्याचार्यत्रयवर्णनानंतर सं-
स्तुता समतभद्र—पूष्यपाद—अकलरुद्रभृत्प सूर्य । किंतु न कापि समुष्टिलिख समतभद्र किल
बलाकपिच्छस्य शिष्य आसीदिति । परं तद्वत्परंपरायाममृदिति लेख । ४०तमे शिलालेखेऽपि यत्र बलाकपि-
च्छवर्णनानंतर समतभद्रपूष्यपादौ स्तुत्येतेस तत्र समतभद्र —बलाकपिच्छपरंपरायोभेय समजनि न तु
तच्छिष्य इति समीररभावि सुस्पष्टतया ।

परंतु ऐस्त्रितयनदी न नदिसचपद्मावलीसमतमवाचति । नदिसचपद्मावल्यास्तु परंपरेय—उमा
स्वति, ऐहाचार्य, पाण्डीर्ति, योननदी, देवनेदी, (पूष्यपाद) गुणनदीत्यादय । समाख्यत भेभेद
इत्येव भेद । पद्मनदीरचदितारो वा ममाणामयेऽप्यनुमानतरन कम जिगृह्यति ? ।

द्वये च विशेषमृतोऽपि पच ते शते च साध्यदशके चतुर्मुनि ॥ १ ॥

आदिपुराणस्य द्वितीयपर्याणी १३९, १५० तमाभ्यां पद्याभ्या भगवज्जिनसेनाचार्यैरपि मतानिद पुपुपे । प्रथमयमपीद पराचीनसमदराप्रमाणतम च ततो धीरनिर्वाणानतर ६८३ सप्तस्वरपर्यंत-अर्थात् ११३ वैकम-सप्तस्वरपर्यंतमचीकमतभारतेश्चान्नानप्रवृत्तिरत्र न कापि सर्वाति ।

श्रुतावतारावलेखनतः धीरनिर्वाण ६८३-पर्यानतर श्रीदत्त शिवदत्त अर्हद्दत्ता अगपूर्णा कियतां चिद-शानां समभूयन् श्वात् । तदनतर समजनि पुण्ड्रवर्धनपत्तने श्रीमदर्हद्दत्तिः-अगपूर्णाशिक्षेण । तत-श्चागपूर्णाशिक्षेणो नभूव माघनदिमुनि-समापयो च स स्वर्ग समाधिद्वारेण । तत्पश्चात् कर्मभामृतबोध-विचक्षणो धरसेनाचार्यः उमुपेदे । स च भूतबलिपुण्यदंतावध्यापयामास । शिष्यद्वय चेद कर्मभामृतस्य पदखड्गसास्त्राणि विरचयामास ।

गणधर धतिद्वय उच्चारणाचार्या इति प्रथ. सूर्योऽपरेऽपि समुपेदिरे । तैश्च क्रमरा. कर्मापभामृतगाथा, घूर्णिका, वृत्तिश्च विलिखिता ।

समाप च पचनदिमुनि. कर्मकपापभामृतसिद्धतद्वय गुरुपरिपाटीत कोण्डकुन्दपुरे । अर्थात् इद्वनदि-सुरिचितश्रुतावतारावलेखने प्रादुरभूद्भवान् कुदकुद श्रुतबलि पुण्यदत्त-उच्चारणाचार्यसमनतर । पर ना निर्मायित वदा । तथापि निम्नलिखितपद्यात् मुनिरिचत समनुम-प्यते प्रतिपादिताचार्यमरणानतर कियदूर्ध्वो-नतर प्रत्यपादि भगवान् कुदकुद । अन्यथा गुरुपरिपाटीत सिद्धातद्वितयमवाप कुदकुदप्रसुरिति न प्रतिपादयितु पायैत । तथ पचमिद-

एव द्विविधो द्रव्यभावपुस्तकगतः समागच्छन् ।

गुरुपरिपाद्या ज्ञाव सिद्धात कुदकुदपुरे ॥ १६० ॥

धीपचनदिनेत्यादि

गरीयानय परिताप श्रुतावताररचयिता धीमर्दिद्वनदी मार्जोगणत् गुणधरधरसेनाचार्ययो पूर्वापरक्रम यदि स व्यजिह्वपत् तयो गुरुपरिपाटी प्रत्यपादि तदा सुलमतया मुनिश्चित श्रीमकुदकुदसमय । तथा त-प्रतिपादानुक्रमया नियतमिद विज्ञापते अगपूर्वतदशयोरवयोधो देशकालदोषतो मदतमायमान प्रतिपद्यते स्म । क्रमेण पचनेन गुणधरधरसेनाचार्यो प्रादुरभूता सर्वत पश्चात् । यो च-अत्राययोपूर्वातर्गतपद्यमवस्तुन-क्षतुर्धमाभृतस्य, ज्ञानप्रदादपूर्वातर्गतदशमवस्तुनस्तृतीयकपापभामृतस्य च शतांतीवास्ता ।

अपमाशय -तदेभौ द्वौ विद्वांसौ समजनिपातां यदा समभूत् चरमागज्ञानी कोहाचार्यः । तदनतर समपसत्त च आरातीपचतुर्मुनय । ततश्च समुपेदाते-अर्हद्दत्तिमाघनदिनायिति ।

श्रीकोण्डाचार्यस्य मरणकाल ११३ तमवैकमशताब्दिसंश्लिष्ट । यदि चरमागज्ञानिवत् विनयधरादि-चतुरारातीयमुनयोऽपि कैवल्यमहादशवर्षात् प्राविष्टा एव समभिमन्येरन् । तदनतर अर्हद्दत्तिमाघनदिनायपि दश-वर्षनव्या द्वादशवर्षमव्या वा संगण्यन् तपश्चात् धरसेन भूतबलि पुण्यदत्त गुणधर-यतिद्वयम-उच्चारणाचार्यो-दीनां सर्वे गुरुपरिपाटीतस्तदमथानां भगवःकुदकुदपर्यंतसमापयने पश्चात्तदूर्ध्वेभ्य वा स्वीक्रियेरन् तदा भवति निश्चित श्रीकुदकुदस्वामिसमय -वैकमवृत्तीयद्यतान्द्वेधरमपादसाक्षिणे ।

समग्रगच्छति तावदिद सकल जना समुपेदे भगवान् कुदकुदो नदिसचे सातिशयो विद्युतश्च विद्वान् । परार्धनैजप्रथा अप्यत्र प्रमाण । अर्थात् समुद्रिखित समनतिष्ठत तेषु, नदसद्यसापना समभूत-पुरस्तात् । सद्यसापकश्च समजनि श्रीमदर्हद्दत्ति । नदिसद्यगुर्वावर्जोतश्च रामनयोधीद, मत्कुदकुदभगवान् तृतीयाचार्यो नदिसद्यस्य । अर्थात् समननिपाता तत्पुरस्तात् माघनदिजिनचरौ । ततोऽर्हद्दत्तिमाघनदिसम-नतर तु तृतीयस्तयावदस्य एव भगवःकुदस्थितिसमय स च सपतिव्यति तृतीयद्यतान्द्वेधरार्थकाल ।

एकदा भगवःकुदकुदेवै. सह समजनि गरीयान् निनादो रैवविक्रमदीधरे श्वेतावराचार्याणा । कृता च तदा स्वामिनि पाषाणनिर्मिता शरखट्वाभूर्तीर्वाचलितेति जामर्ति विद्युतकया । सत्र प्रमाण-

पद्मनदिगुरुर्जातो बलात्कारगणामणी
पाषाणघटिता येन चादिता श्रीसरस्वती ।

गुरावली—

कुन्दकुन्दगुणी येनोर्ज्वयतिगिरिमस्तके
सोऽनताद्वादिता मासी पाषाणघटिता कलौ ।

शुभचंद्रकृतपर्वणपुराणः

प्रमाणेनामुना विनिश्चीयते भगवत्कुन्दकुन्दस्य पुरस्तादपि जैनधर्मो दिग्भ्ररश्वेतावरोतिभागद्वये विभक्त
आसीत् । कुन्दकुन्दविरचितपद्मपाण्डुमयेऽपि श्वेतावरसप्रदायास्तित्वमामासते । यथा—

गंधि सिज्जद् वच्छधरो जिणसाराणे जद् वि होइ तिच्छधरो ।
णम्मो विमोक्खम्मगो सेत्ता उम्मगया सन्ने ॥ १ ॥
जद् दसणेण सुत्ता उत्तामणेण सावि सजुत्ता ।
घोर चरिय चरित्त इच्छीसु ण पब्बिया भणिया ॥ २ ॥

मूलपाण्डुप्रमथः

निर्णयनिदमत्र दिग्भ्ररसप्रदाये कदा श्वेतावरसप्रदायसमुपपत्तिरभिमत । देवसेनसुरिभि स्वीय-
दर्शनसारग्रंथे तु गाथेय प्रकटिता—

एकसये छत्तंसे विक्रमरायस मरणपत्तस ।
सोरहे बळहीये उप्पण्णो सेवयो सघो ॥ १ ॥

दर्शनसारे मस्य विक्रमस्य व्यलेक्षि संशयस्तरो भवेदनुमानत ए शक्यविक्रम' शालिवाहनो वा । जैन-
मध्येण समस्तौय शालिवाहनशकसवत्सरयोर्विक्रमसत्सरलेखनपरिपाटी । ततो १३६ तमवत्सरतो यदि शक्यप-
स्तदा तरिगन् शकसवत्सरे, १३५ शतोत्तरपचत्रिंशद्वर्षसम्मोजनत. २७१ तम वैक्रमसवत्सरे निष्पन्ने नियत
श्वेतावरसमुपपत्तिस्वरसाधिष्ये समजनीति निर्विनादनिश्चय । एन समन्तर च श्वेतावरसमुत्पत्ते प्रतिपादित-
शुभावतारप्रामाण्यासिद्धयव्यवदाततया भगवत्कुन्दकुन्दरामयस्तृतीयशताब्देक्षरमभागे । २१३ तमवैक्रमसव-
त्सरापूर्वं तु साधयितुमेव नार्हति भगवत्कुन्दकुन्दोत्पत्तिसमय ।

श्रीमद्भगवत्कुन्दकुन्दसमयविषये विद्वद्वरधीप्रपंडितके-र्यी पाठकगणोदयाना मताभिद—

कोण्डको'दान्वयोदारो गणोऽभूदमुननस्तुत तदेतद्विषयनिरुवात (*) शास्मलीमाममायसन् ॥११॥
आसीदतोरणाचार्यरूप फलपरिमह । तत्रोपशमसभूतभावनापास्तकल्पय ॥ २ ॥
पठित पुण्यनदीति कभूय भुवि विद्युत । असेवासी मुनेस्तस्य राकलध्वन्दमा इव ॥ ३ ॥
प्रतिदिवसमयदृच्छिर्निरस्तादोगो व्यपेतद्वदयमल ।
परिभूतचद्रयिन्वस्तान्छिष्योऽभूत्प्रभाषद ॥१॥

अन्वि पथानि राष्ट्रकूटशालीयगोविंदमहाराजसनकालीन ७२४ तमशकसवत्सरस्य तात्राण्डे
विधिलिखितानि प्राप्तानि । तस्यैव गोविंदमहाराजस्य समकालीन ७१९ तमशकसवत्सरस्यापरीऽपि कश्चित्ता
ग्रन्थ सभासकान च निम्नलिखितानि पथानि—

आसीदतोरणाचार्य कोण्डकुन्दान्वयोद्भव । स चैतद्विषये श्रीमान् शकालीमाममाजित. ॥१॥

१ नापि शिष्यति वलधरो जिणसाराणे यवदि मरुति तीर्थवर ।
नको विमोक्षमार्गो वेदा उ-भागो छर्वे ॥ १ ॥
वदि दर्शनेन श्रदा उत्तममार्गेण सति यमुका ।
घार चरति चरित्त श्रीपु नवादिता ॥ २ ॥
एकतये वृत्तंयति विक्रमस्य मरण प्राप्तस्य ।
घोराण्डे पत्रमीके-उत्तरम देवीवरवच ॥१॥

निराकृततमोऽप्रातिः स्वापयन् सत्पथे जनान् । स्वतेजोयोरिततश्चोणिशंङ्काचिरिव यो बभौ ॥२॥
 तस्यामृपुष्पनदी तु शिष्यो विद्वान् गणाप्रणीः । तच्छिष्यश्च प्रनाचंद्रस्तस्यैव वसतिः कृता ॥३॥
 भूमिः पदीनिवत्तं विहायते कुंदकुदान्वयि (श) तोरणाचार्यस्य शिष्यः पुष्पनदी तच्छिष्यश्च प्रना-
 चंदो यदि, १९ तम शकसांवत्सरिकस्य तौरणाचार्यः ६०० तमायां शकशताब्दे सिद्धयति । अनया-
 दिना तेषां कुंदकुदान्वयिणे भगवत्कुंदकुंदसमयस्तेषां १९० शतोत्तरपंचाशद्वर्षपूर्व-अर्थात् ४९० तमे सय-
 सारे' सिद्धयति ।

९०० तमे शकसंवत्सरे शास्त्रिणः समस्तप्रथाः प्राकृतभाषायामेवोपलभ्यते । संस्कृतभाषायामपि स्वाभिनि-
 तापीपुरे या स च विनाशयामास पराचीनं कदंबवंशं । अर्थात् ९०० तमशकसंवत्सरात्पंचाशद्वर्षपूर्व (४९०
 तमशकसंवत्सरात्क्रिष्टये) प्राचीनकदंबवंशीयः श्रीशिवभूगेश्वरमहाराजो विघ्नेसेन राज्यमिति निश्चितः ।
 श्रीशिवकुमारमहाराजप्रतिबोधनार्थं विशिष्टेण भगवान् कुंदकुंदः स्वयं प्रथमिति समाविर्भावितं च पंचाक्षि-
 कायस्य क्रमस्य काणांटीकसंस्कृतटीकाकारैः श्रीवाल्चंद्रजयसेनाचार्यैः । ततो युक्त्यानयापि भगवत्कुंद-
 कुंदसमयः तस्य शिवभूगेश्वरमसमानकालीनत्वात् ४९० तमशकसंवत्सर एव सिद्धयति स्वीकारे चास्मिन्
 क्षेत्रेऽपि नास्ति कार्पाति ।

ग्रंथरचना

भगवत्कुंदकुंदस्वामिविरचिताः समस्तप्रथाः प्राकृतभाषायामेवोपलभ्यते । संस्कृतभाषायामपि स्वाभिनि-
 मितः सन्ति ग्रंथा इत्यत्र न किमपि प्रमाणं । तदात्रे जनता संस्कृतभाषायोपेक्षया कठिनतममपि विषयं प्राकृत-
 भाषायामन्वेष्टुं समर्थासीत् । अतः प्रकटयति स्वामिनः प्राकृतभेदे नारीत्तेषां स्वीयपाण्डित्यप्रकटनाय
 लक्ष्यं किंतु सर्वजनहितसमीहापूर्णे मनः । इमानि तद्वचितमंयत्नानि—

१ समयसारप्रामृतं २ पंचाक्षिकाप्रामृतं ३ प्रचनसारप्रामृतं ४ पट्टप्रामृतं— (दर्शनपाण्डु-मुत्त-
 पाण्डु-चारिणपाण्डु-सौधपाण्डु-भारपाण्डु-मोक्षपाण्डु-डेतिवपाण्डु-प्रथमाः) । रथणसारः धारहाशुनेकसा
 (द्वादशानुपेक्षा) नियमसारश्चेति । तत्रार्थं ग्रंथपट्टं तु मुद्रितं । सप्तमो नियमसारः समुद्रियते संस्कृतटीका-
 संकृतः स्वोपज्ञभाषाटीकाविभूषितश्च धीयुक्तमूलकारितोत्तमप्रसदिः ।

पट्टसंस्कृतस्य प्राथमिकत्रिलोक्यं टीकापि महती भगवत्कुंदकुंदस्वामिभिरविरचिता । तस्याभिमाणं च
 द्वादशस्रोतसहस्रकं । समुद्रेणः स्वल्पतयाः श्रुतावतारे । परं न समस्ता समुपलभ्यते सांप्रत । व्यङ्ग्यार्थं
 भगवत्कुंदकुंदेश्वरसंज्ञितशास्त्राणि विरचितानि कियत्कचित्तु समुद्रेण उपरिहाकृतः । कियत्तं च शेषाणामि-
 मानि नामानि समुपलभ्यानि—

जोषितास-भिक्षास-भारहाणस-संनिस-छपणास-र्वेयस-तास्वस-अंगस-द्वय-
 स-कमराहुड-पयसाहुड-विद्यापाहुड-उपातपाहुड-इदियाहुड-सिद्धांतपाहुड-तोपपाहुड-चरणपाहुड-
 समसायपाहुड-नयपाहुड-प्रकृतिपाहुड-वर्णापाहुड-पचरर्गपाहुड-कर्मविद्यापाहुड-वस्तुपाहुड-सुद्धिपा-
 हुड-अपस्वपाहुड-उदरादपाहुड-दिग्गपाहुड-सिन्धपाहुड-जीवपाहुड-आचारपाहुड-स्थानपाहुड-प्रमा-
 णपाहुड-आलापपाहुड-चूटीपाहुड-गददर्शनपाहुड-गोसम्मपाहुड-संज्ञापाहुड-नितापपाहुड-एवंतपा-
 हुड-विहयपाहुड-नालमीपाहुड-इतिवृत्तव्यासिद्धमयाः ।

कुंदकुंदश्रावकाचार्यस्य भगवत्कुंदकुंद एव रचयितेति पूर्णगौरवसिद्धिः । किंतु पदीयमणे तस्मिन्
 व्यङ्ग्यार्थं न तस्मिन्मनः स परं स्वामिभूनाक्षिप्यं येन सिद्धं न इतेतारसमाजस्य विवेकविलासनामक
 मंस्य पराहरणं कानिचित्पयानि तन्नामतो विश्रावितः ।

भगवत्कुंदकुंदस्य सांप्रतं याः कृतयोः इतिवचनमस्तरति ताः संस्कृतनाः सुरसाश्च । ततो निनिर्वायते महा-
 स्मनस्तरस्य, भाग्यकीनाकृतिः मुत्तमतया सर्वजनबोधकरा च भवेदिति प्रतिरानयं लक्ष्यमासीत् ।

भगवत्पारचितकृतिषु समयसार-पञ्चास्तिकाप-प्रचनसारेति त्रिष्ठय सर्वप्रधाना । इतित्रिकमिदं च दिगम्बरसमाजे प्रातृतनयनान्ना च विद्युते । अथ्यात्मवेदातविषयः किञ्च जैनधर्मस्य प्रयत्न एवास्मिन् समयसतया समुपवर्णितः । न काप्पत्युक्तिः स्यात् यदि प्रथममिदं जैनधर्मस्य जीवत्वेन प्राणत्वेन वास्युपगतं स्यात् । निक्षयफिट्टापामास्माकं यात्रल कश्चिदर्थेष्वत म्थत्रयमिदं न प्रत्यपस्यत तं तारजनधर्महता ततो जैनधर्मज्ञातृत्वमानीभिः । तरनमहिमानैश्च नियतमभ्यसनीयमेतद्व्यपारम्भय ।

टीकाकारौ ।

श्रीमद्भूतचन्द्रसूरिः—

नात्र सशोतिः समजनि श्रीमद्भूतचन्द्रो प्रथकारटीकाकारश्च । परतु पात्रनास्माय महारमा कष्ट ! क ! अथयथात्मनीनैदुष्येण भारतभूमिं निभूपयानात्तेति निर्णयय न वरीयतीति समीपेऽस्माक किमपि सुदृढ गमकं । केचिदामनति विद्वोऽंशस्य महात्मनो दक्षमशतादिकाश्च पर तत्र सुच्छलप्रमणाभावात् न स हि प्र- माणतामास्केदति । महारमायं स्वकरकथितगयेषु टीकासु वा स्वनामातिरिक्तनात्मनीनगुर्मादिनामापि न विच्छिडेत् यतो भवेत् सुगमता तस्मयमादिनिर्णयस्य । ततो दुरधिगम्य एयास्य विदुषः समयादितिनि- र्णयः । पुरुषार्थसिद्ध्युपायं तत्पार्थसारः, इति प्रथमस्य स्यात्तत्रेण तन्निर्मितमजातरति दृष्टिपथ साप्रतं । भगवत्कुन्दकुदस्वामिरचितसमयसार-पञ्चास्तिकापसार-प्रचनसारेतिनाटकप्रयस्य टीकाश्च तिस्रः । ताश्च टीका स्वस्वरूपेण भाष्यतामनुकुरति । नात्र सदेहः महात्माश्च तात्रिकतासपर्यनिर्णायकरचनरचनातः सम- यनोपपति यत्समापादिमपदमभ्यात्मटीकाकृत्सु सः ।

विषये जैनसमाजे कश्चिदूर्न क्लिन्नपूर्णं पचाप्यायी मयः । योऽचिरकाळतएव प्रकाशपदवीमुपनीतः यस्य चाप्ययनाप्यापनप्रसारः समजनि न्यायवाचस्पति पंडितमवरधीगोपालदत्तासपावनजीवनभूलक जैनसिद्धांतमहाविद्यालयपुरैनातः । सोऽप्यस्यैव महात्मनः कृतिरिति निर्निर्धारितस्तद्वचनाशीलीखिलोक- मान् विपप्रतिपादनशीलीदर्शनाय्य । अत्रितन्य ज्ञानव्यप्रतिभाभूतचन्द्रसूरिकलेनेव विदुषा तथाविधगभी- रकृतिनिर्माणिति ।

जयसेनाचार्यः

नाम्नानेन किञ्च, समजनिपत नैकविद्वोसो मुनि, तत्र भगरग्जिनसेनाचार्यसादिपुराणो यः संस्तुतः त प्रथमः । हरिवशपुराणप्रशस्ती य चः सिद्धातशाखञ्जलेनोपन्यस्त. स द्वितीय मृतीपथ परिवर्तितार्ण- दुलीचंद्रप्रतिष्ठापाठप्रणेता । गयेदगाथा सत्यामन्येपि मिलिष्यति । ततो न निधेतु पापंत निरसक फतगो जिनसेनाचार्यस्तदर्थवृत्तिप्रणेता । प्रवचनसारपंचास्तिकापसारप्रशस्ती परिचायपति महारमापमित्य- अज्ञानतमसा छित्तो मार्गो रत्नत्रयामकः । सायकाशसमर्थाय नयोऽस्तु कुमुदेंदवे ॥ १ ॥

सूरिः श्रीवीरसेनारुयो मूलसचेऽपि राक्षपा । नैमैरव्यदवी भेजे जातरूपधरोऽपि यः ॥ २ ॥
ततः श्रीसोमसेनोऽभूत् गुणी गुणगणाश्रय । तद्विनेयोऽस्ति यस्तस्मै जयसेनतपोभूते (!) ॥३॥

इतिपद्यप्रयादिशापते धीरसेनशिष्यः सोमसेनस्तथिष्ठयो जयसेनः स च मुनिमूलसर्षयः । अपर- धैको जयसेन स्वनिर्मितयसुनिदुपतिष्ठापाठे परिचाययतीत्य—

कुन्दकुंदाप्रतिष्णेण जयसेनेन निर्मितः । पाठेऽयं सुविधां सम्पन् फर्तन्यापालु योगतः ॥१॥
धीदक्षिणे युक्कुणनाभ्रदेशे सदादिण्य संगतसीसि वृते । श्रीरत्नमूर्धोपरिदोर्षचैव्य लाडारराज्ञा विधिनांरितं यत् तारार्थमुदिरय गुरोरनुवागादाय कोस्तापुरवासिहर्षात् दिनद्वये स छिरित मातशार्थंममेव धृतसविधये ॥३॥
यमुर्विद्वुरिति प्रादुस्तदादि गुरवो यतः । जयसेनापराध्यां तस्मोऽस्तु हितविधां ॥४॥

प्रथमटीकास्य “कुन्दकुंदाप्रतिष्णेणेति विरोधेणानुनीयते यत् तारवर्षत्तिकर्त्तव्येनैव जयसेनेन भ- ष्यं । परं फदा क समभूदय मुनिरादिति विनिश्चये नयति किमपि निष्कल्प्य गमकः । मुनिनानेन स्वनिर्मितता- र्थवर्षत्तो कियमुविषयेषु श्रीमद्भूतचन्द्रसूरिटीका वर्णतः समनुवृत्ता सद्यैः परावृत्त्य ता पर्यमपि द्य कुप्रधि- दभूतचन्द्रसूरिनिर्दिष्टमेव समुद्धं पिते ततः समजन्मय महात्मा अर्धमद्भूतचन्द्रसूरितः पञ्चादिनि नियत विभाष्यते ।

निन्दविद्या-गनापरच्छाडः

श्रीसमयप्राभृतस्य शुद्धशुद्धिपत्रम् ।

अशुद्धिः	शुद्धिः	पृ.	पंक्तिः
अचर्छा	अमर्छा	१	३
प्राप्ता	प्राप्तान	१	३
समयप्राभृतविदं	समयप्राभृतमहो	१	४
सबधनिधेयेति	संबधाभिधेयेति	२	१
णाणाद्धिदेति	णाणाद्धिदेति	॥	२६
गारकेति	नरनारकेति	॥	३७
वर्तत	वर्तते	२	१३
अनुगृह्यते	अनुगृह्यते	॥	३१
अथ एवैतस्य	अत एवैतस्य	४	२१
स्वच्छित	स्वयेयं	॥	२५
चारित्र्यत्वेन	चारित्र्यत्वेन	५	१७
गतं ।	गतं ॥ १२ ॥	७	३१
क्षेपकाळे ॥ १२ ॥	क्षेपकाळे ।	॥	३३
अनयोः	अनयोः	॥	३६
कार्तस्वर्णेति	कार्तस्वरेति	८	३२
शुभोपयोग	शुभोपयोगे	॥	३६
द्वेषोपादेयत्व	द्वेषोपादेयत्वरं	९	३
परमादित्तरेति	परमात्मादित्तरेति १०	४	४
अवंधरपृष्ठं	अवंधरपृष्ठं	॥	२२
पर्यायमुख्यतया	पर्यायं मुख्यतया	११	७
वियाणाहि	वियाणाहि	॥	१८
भारार्थ	भारार्थः	॥	२७
अपदेश शब्दाः	अपदेशः शब्दाः	१२	२६
स्वरूपमेव	स्वरूप एव	॥	३०
सम्पन्ननादिकं	सम्पन्नानादिकं	॥	३३
अनुदाना	अनुदाना	१३	१
व्यच्छेदेन	व्यच्छेदेन	॥	९
वस्तुत्तरं	वस्तुत्तरं	॥	३५
सो एव	सोचैव	१४	१९
पुरुषः	पुरुषः	१४	२५
अहमेवदेतद्-	अहमेवदेतद्-		
हमेवस्यासि	हमेवस्यासि १६	२२	

अशुद्धिः	शुद्धिः	पृ.	पंक्तिः
पूर्वमेतदेतत्	पूर्वमेतत्	॥	२४
अहमिदं च	अहमिदं चापि	॥	२४
दृष्यं	दृष्यं	१८	४
देहाङ्गिनं	देहाङ्गिनं	॥	५
सन्वहुणाणदिहो	सन्वहुणाणदिहो	॥	७
वचहारणयो	वचहारणयो	१९	१५
तन्निश्चयेन	तन्निश्चये	२०	९
निश्चयस्तुतिप-	निश्चयस्तुति-		
रिहारं	रिति परिहारं	॥	१९
सुखादिमत्त्वामावात्	सुखादिमत्त्वामावात्	॥	३२
तृतीया	तृतीया	२२	१७
गाथाचतुष्टये	निश्चये गाथाचतुष्टये	॥	१८
प्रतिपुरः ।	प्रतिपुरः	२३	२
प्रतिपत्त्या	प्रतिपत्त्या	॥	३०
शुद्धारमस्वरूपस्य	शुद्धारमस्वरूपस्य	२४	१३
इति	इति ।	॥	१४
लोभेति	लोभेति	॥	१५
दर्शनोपपयोग	दर्शनोपपयोगः	॥	२३
किंचिच्च	किंचिच्चि	२५	१८
किंचिद्व्यन्यत्	किंचिद्व्यन्यत्	॥	२०
त्रिसप्तगाथापर्यंतं	त्रिसप्तगाथापर्यंतं	२६	१०
पार्षदान्	पार्षदान्	॥	१७
कर्मणो कर्मोति	कर्मणो कर्मोति	२७	१०
कर्मोपभोगं	कर्मोपभोगं	॥	१२
संयोगेणापि	संयोगेणापि	॥	१६
इतरे	इतरे	॥	३५
श्यामिकापाय-	श्यामिकापाय-		
तिरिक्तेति	तिरिक्तेति	२८	१९
नरपुत्राणांत्वादि	नरपुत्राणांत्वादि	॥	२१
चित्त्यापस्य	चित्त्यापस्य	॥	२७
विदंति	विदंति	॥	३६

अशुद्धिः	शुद्धिः	पृ.	पक्तिः	अशुद्धिः	शुद्धिः	पृ.	पक्तिः
जिणं	जिणा	२९	१	अनीजीवस्वरूपं	ज्ञानिजीवस्वरूपं	७१	२
यद्यप्यवसानादयः	यद्यप्यवसानादय	"	११	सुइता	सुइत्ता	७१	११
एव	एष	३०	६	मत्परां	मत्परां	७२	१
द्रव्यगुणैश्च	द्रव्यगुणैश्च	३१	१६	ज्ञानमयोऽज्ञानेति	ज्ञानमयाज्ञानेति	७२	१३
अजमप्यहाण	अजमप्यहाण	३२	७	कर्मणः	भावस्य	७२	१६
संति	नसति	३३	३	परिणतत्वाजानिनः	परिणतत्वाज्ञानिनः	७२	३१
असंणि	असंणि	"	१४	ज्ञानमयोः	ज्ञानमयो	७२	३१
तत्रांतरे	संत्रांतरे	३४	२४	बहुमथेति	बहुभाषति	७२	३
इथा	इत्था	३५	२६	भावा	क्रावात्	७३	२३
भव	भवे	३६	२९	ज्ञानमयः	वज्ञानमय	"	२४
प्रासाः	प्रासः	३७	३५	समयसारे	समयसार	८०	२७
जीवोः	जीवाः	३८	१८	पुण्यामेवेकां, तेन	पुण्यामेवेकातेन	८६	२८
जीवण	जावण	४०	३५	सर्वोऽपि	स सर्वोऽपि	८८	१९
श्रुत्ते	निश्रुत्ते	४२	२७	न	तदा न	९१	३१
सकळात्वात्	सकळात्वात्	४३	२३	विधायतो	विभावयतो	९२	२५
अज्ञानीसज्जानी	अज्ञानिसज्जानि			इथा	इत्था	९५	१२
जीविति	जीविति	४४	६	दिष्टं	दिष्टं	९५	१०
सज्जानीजीविति	सज्जान	४५	२३	किं न्यात	किं न्यात् ?	"	२५
ज्ञानी	ज्ञानि	४६	३४	प्रत्यया वारण	प्रत्ययाः वारणं	९७	२९
उक्षते	उक्षते	४६	३५	उपयोग प्रयोग्य	उपयोगप्रायोग्य	१०२	३१
पर्याये	पर्यायैः	४७	३५	वप्रति	वप्रति	१०३	७
कर्तृकर्मभावे	कर्तृकर्मभाव	४८	८	श्रुत्ते मोपादेयत्वे	श्रुत्तमोपादेयत्वे	१०४	२२
जीविति	जीवस्य	४९	८	वप्रति	वप्रति	१०५	२१
परमप्याणंकुञ्चो	परमप्याणमकुञ्चो	५०	१७	वप्येत	वप्येत	१०७	२७
स	सद्य	५०	३५	मत्ससहावा	मत्ससहावा	११०	२९
इद्रयति	इद्रयति	५१	६	वयवेदकभावी	वयवेदकभावी	११२	१२
परिणमत्कर्मणां	परिणमत्कर्मणां			अपरिमहा	अपरिमहा	११८	५
करोदिधम्मदि	करोदि धम्मदि	५६	३२	छाई	छाई	१२०	१०
नो इंदीति	नो इद्रियेति			गुळ	गुळ ।	१२०	२६
त्वात्मा	त्वेवं	५९	१९	गुच	गुच	"	२६
वादीति	वीदति	६७	३५	शाम्पपि	शाम्पपि	१२१	३१
करोत्वात्मनः	करोत्वात्मना	६१	१८	समादिष्टी	सम्भादिष्टी	१२४	५
संक्रमणेवसोऽपि	संक्रमणेव	६१	३	एवं	एव	१२०	२८
तनिरतर	तनिरतरं	६२	२१	आवेन	आवेण	१३१	७
सया	यया	६८	२८	हवंदि	हवंति	१३३	२९
गापाप्यकं	गापाप्यकं	७०	१६	मया	मायां	१३७	३२
एवंश्रुद्धेति	एव श्रुद्धेति	७०	१८	हुचित्वेति	हुचिसद्धेति	१३८	१
सत्तपदार्थानां	सत्तपदार्थानां !	७०	२८				

अशुद्धिः	शुद्धिः	पृ.	पक्ति.	अशुद्धिः	शुद्धिः	पृ.	पक्तिः
पापादयेन	पापोदयेन	१३९	१३	स्वीक्रीयगुणैः	स्वकीयगुणैः	१६१	२४
सक्रः	शक्रः	१४१	२१	कम्पफलं	कम्पफलं	१६२	३३
आभावमाथाः	आवाकमाथाः	१४५	२	भोक्तृत्वभाव	भोक्तृत्वभाव	१६५	३०
शब्देन	शब्देन	१४७	२५	सहाररूपेण	संहाररूपेण	१६६	१४
वणिगदो	वणिगदो	१४८	१२	दोहं	दोहं	१६९	१७
निमित्तत्वापत्तो	निमित्तत्वापत्तौ	१४९	२०	विषयातरे	विषयातरे	१७१	३१
पुगालदन्वस्स	पुगालदन्वस्स	१५१	२६	तेषामाक्षेपः कृतः	तासामाक्षेपः कृतः	१७१	३२
तात्पर्यवृत्तिः	तात्पर्यवृत्तिः	१५१	५	खंविदाह्य	खंविदाह्य	१७१	३२
सर्विकल्पमत्र	सर्विकल्पमत्र	१५२	१०	वेम	वेत्	१७६	३५
सद्भावेऽपि	सद्भावेऽपि	१५२	१४	सख्योपदेश	साख्योपदेश	१७९	३७
पूर्वं	पूर्वं	१५२	२१	रगादि	रागादी	१७९	३९
किमयमेव	किमयमेव	१५२	२२	यथा	यथा	१८४	४७
यथा	यथा	१५४	१६	तत्त्वार्थभ्रद्धानेति	तत्त्वार्थभ्रद्धानेति	१८५	४७
सर्वविशुद्ध	सर्वविशुद्धः	१५६	१४	न्यरुद्यानमुख्यत्वेन	व्याख्यानमुख्यत्वेन	१८५	४८
नातिक्रामति	नातिक्रामति	१५६	३६	पर्यायपु	पर्यायपु	१८६	३
भवति	भ्रमति	१५७	१७	स्वम्यदी	स्वाम्यदी	१८७	५
व्येह	व्येह	१५७	१९	अपान	अपान	१९३	३८
केन	केन	१५७	३१	शर्मयत्वं	शर्मयत्वं	२०१	१९
समाधौ	समाधौ	१५८	१५	पट्टसयोगेन	पट्टसयोगेन	२०३	७
परिहारण	परिहरणं	१५९	८	जानानि	जानानि	२०४	५
रूपेति	रूपेति	१५९	२४	ससारणा	ससारिणा	२१६	३९
नोर्ध्वमूर्ध्व	नोर्ध्वमूर्ध्व	१६०	२३				

श्रीसमयभाभृतस्य विषयानुक्रमणिका ।

जीवामीवाधिकारः

प्रथमरंग

विषयः	पृ. सं.	श. सं.	विषयः	पृ. सं.	श. सं.
१ भगवत्चरण ...	१	१	१९ अवदत्त्वात्मात्मकमात्मान		
२ स्वसमयपरसमयनिरूपणं	२	२	परयन् पुमानेव शुद्धनय-		
३ निश्चयतः शुद्धात्मस्वरूपत्वात्			इति प्ररूपण ...	११	१६
समयशब्देन स्वसमय			१६ शुद्धनिश्चयनयेन आत्मानुभू-		
(एकत्वं) एव प्राज्ञ इति			तिरेव ज्ञानानुभूतिरिति		
विश्रुति. ...	३	३	प्रतिपादन ...	१२	१७
४ स्वसमयस्य (एकत्वस्य)			१७ शुद्धात्मभावनायां		
अमुलभावनिरूपण ...	४	४	सम्पन्नज्ञानादिकं		
५ एकत्वप्रदर्शनप्रतिज्ञा ...	४	५	सर्वमुपलभ्यत इति		
६ शुद्धात्मस्वरूपविवरण ...	५	६	प्ररूपण ...	१३	१८
७ व्यवहारतो ज्ञानादीनामात्मतो			१८ पुनरपि भगवत्तरेण गाथायाः		
भेद निश्चयतस्त्वात्मा			कामशा. पूर्वापरार्षेण		
ज्ञानायात्मैवेति विवरण ...	५	७	भेदाभेदरत्नप्रभावना		
८ व्यवहारनयस्य सार्धकत्व			प्रतिपादन ...	१४	१९
परमाणोपदेशकत्व			१९ इत्यत दार्ष्टान्त्या भेदाभे		
चेति प्रदर्शन ...	६	८	दरत्नप्रभावनासमर्थनं	१४	२१
९ बुत परमार्थोपदेशकत्व			२० स्वपरभेदविज्ञानाभावे अज्ञानी		
व्यवहारस्थेति * सूचन ...	६	१०	भवन् जीव कियत्काल-		
१० कनशा पूर्वापरार्षेण भेदा-			२१ मज्ञानो सन्नवतिष्ठत इति		
भेदरत्नप्रभावनायोः			इति कथन ...	१५	२२
प्रतिपादन ...	७	११	२२ अचेतनदेहादी रगादि-		
११ भेदाभेदरत्नप्रभावना-			परिणामाद्बुधो भवतीति		
फलनिदर्शन ...	७	१२	प्रतिपादन ...	१५	२२
१२ बुतो व्यवहारो नानु-			२३ अशुद्धनिश्चयनयेनात्मा		
सारणीय इति निरूपण	७	१३	रगादिभानकर्मणां कर्ता		
१३ अपरमार्थिना व्यनहरोऽपि			अनुपचरितासद्भूतध्वजहारेण		
शरणमिति वर्णन ...	८	१४	द्वन्द्वकर्मणामिलापेदन	१५	२४
१४ अभेदोपपारेण सम्पत्त्व-			२४ कया रीत्या देहादिषु रगादि		
नियत्वाजीवाद्योऽर्था-			करणादप्रबुद्ध आभेति		
सम्पत्त्वमुच्यत इति			प्ररूपण ...	१५	२७
विवरण ...	८	१५	२५ अप्रतियुद्धवोधनाय		
			व्यपत्तायवर्णन ...	१७	३०

विषयाः	पृ.सं.	गा.स.	विषयाः	पृ.सं.	गा.सं.
२६ देहमेवात्मानं मन्यमानस्या प्रतिबुद्धस्य प्रश्नः ...	१९	३१	न शुद्धनिश्चयेन जीवात्मान इति विस्तरतः प्ररूपणं ...	३१	६०
२७ अप्रतिबुद्धप्रतिबोधनोत्तरं	१९	३२	८ तंत्रांतरप्रतिपादिताः वर्णावयो जीवात्मानो व्यवहारेण, न तु निश्चयत इति प्रतिपादनं	३४	६१
२८ व्यवहारेण देहस्तवनमात्मानं लक्षयति—इति निरूपणं	१९	३३	९ जीवस्य वर्णादयो न संतीत्यत्रोत्तर ...	३४	६२
२९ निश्चयेन न देहस्तवनेनात्म-स्तवनमिति प्रतिपादनं	२०	३४	१० व्यवहारस्य विरोधकत्वोपदर्शनं	३५	६४
३० देहस्तवनेन कथं तदभिप्रातुरात्मनः स्तवनमित्यत्र दृष्टांतप्ररूपणं	२०	३५	११ जीवस्य वर्णादिभिः सह तादात्म्यलक्षणसम्बन्धपरिहारः	३६	६६
३१ ज्ञेयज्ञापकदोषपरिहारेण निश्चय-स्तुतिप्ररूपणं ...	२१	३६	१२ जीववर्णादीनां तादात्म्यदुराग्रहे दोषाख्यानं ...	३७	६७
३२ भाष्यभाषकपरिहारेण निश्चय-स्तुतिकथनं ...	२१	३७	१३ संसारिकजीववर्णादीना-मपि तादात्म्यदोषदर्शने	३७	६९
३३ भाष्यभावकामाष्यरूपेण निश्चयस्तुतिप्ररूपणं ...	२२	३८	१४ एकैन्द्रियादिप्रकृतीनां वर्णादीनां च जीवाद्भेदप्ररूपणं ...	३८	७१
३४ ज्ञानमेव प्रत्याख्यामिति प्रतिपादः ...	२३	३९	१५ पर्यायात्तादात्म्यवर्णाद्यात्मफल-प्रदर्शनं च जीवस्य व्यवहारे-णेति प्रतिपादनं ...	३९	७२
३५ ज्ञातः प्रत्याख्याने दृष्टांत-प्रतिपादनं ...	३२	४०	१६ मित्यात्वादिगुणस्थानाद्यम्यतरा-मपि न जीवा इति निरूपणं	३९	७३
३६ मायकमाविवेकनिरूपणं	२४	४१	इति जीवाजीवधिकारः समाप्तः (अथ कर्तृकर्मधिकारः)		
३७ ज्ञेयमाविवेकप्ररूपः ...	२४	४२	१ यावन् भेदविज्ञानं तावदज्ञानी जीव इत्युपदर्शनं ...	४१	७७
३८ दर्शनज्ञानचारित्र्यपरिणतस्य स्वरूपसंवेतनप्रकारपूर्वक-मुपसंहाराख्यानं ...	२५	४३	२ जीवस्य कर्तृकर्मनिश्चितत्व-प्रगल्भप्रदर्शः ...	४२	७६
इति प्रथमसंघः समाप्तः । द्वितीयसंघः			३ ज्ञानादेव बन्धनिरोध इति निरूपणं ...	४२	७७
१ देहादिपरद्रव्याण्येव निश्चयेन जीव इति पूर्वपक्षप्ररूपः	२६	४८	४ आत्मनो किलात्मनादिनिश्चि-मकारः ...	४३	७८
२ पूर्वपक्षपरिहारः ...	२७	४९	५ स्वसंवेदनज्ञानात्मनिश्चयोः-रूपान्कालत्वोपदर्शनं ...	४४	७९
३ रागाद्यभ्यवसानेषु चैतन्यस्य कर्षाच्चित्प्रतिभासमानस्येऽपि ते पुद्गलमया प्रोति प्रतिपादनं	२८	५०	६ आत्मनो ज्ञानिवपरीक्षण-प्रकारः ...	४५	८०
४ अभ्यवसानादीनां जीवात्मकत्वं तु व्यनहारमाश्रियेति कथनं	२९	५१	७ व्यनहारतः कर्तृत्व निश्चयतो-ऽकर्तृत्वमिति वर्णनं ...	४५	८१
५ अभ्यवसानादीनां व्यनहारेण जीवात्मकत्वे दृष्टांतोद्धरणः ..	३९	५३	८ पुद्गलकर्म जानतो जीवस्य		
६ पारमार्थिकजीवस्वरूपप्ररूपणं	३०	५४			
७ बहिर्तरंगा वर्णादितादात्म्यः					

विषयः	पृ.सं.	गा.सं.	विषयाः	पृ.सं.	गा.सं.
पुद्गलेन सह तादात्म्यसंबंध-			त्वोत्पात्तविवरणं ...	११	९९
निषेधोपदर्शः ...	४३	८२	१४ ज्ञानात्मकमोक्षोपदर्शने	११	१००
९ स्वपरिणाम जानतो जीवस्य			२१ अज्ञानात्मकमोक्षोपदर्शने	११	१०२
पुद्गलेन समं तादात्म्य-			प्रकारोपदर्शने ...	११	१०२
निषेधनिरूपः ...	४१	८१	२१ कर्मकर्तृत्वेऽज्ञाने तदकर्तृत्वे		
१० पुद्गलकर्मावबोधुर्जीवस्य			ज्ञाननिति निरूपितत्वेनोपदर्शने	५८	१०४
पुद्गलेन तादात्म्यनिषेध			२७ आत्मनः परमात्मानो कर्तृत्वे		
प्रतिपादः ...	४७	८४	व्यवहारिणां व्यमोह		
११ जीवपरिणामस्वपरिणामो			इति प्रतिपादने ...	११	१०९
नवबोधुः पुद्गलस्य			२८ व्यमोहस्यासत्त्वतोपाख्यानं	११	१०९
तादात्म्यसंबंधोपदर्शने	४७	८९	१९ जीवस्योपादानरूपवनि		
१२ जीवपुद्गलपरिणामबोधोऽस्य			मिथिलेनापि कर्तृत्वे		
निमित्तत्वेऽपि न तयोः			प्रतिषेधोपाख्यानं ...	१०	१०७
कर्तृकर्मभाव इति प्ररूपणं	४८	८८	१० ज्ञानिनो ज्ञानस्यैव कर्तृत्वोपदेशः	६०	१०८
१३ जीवस्य निक्षेपेन स्वपरिणामैरेव			३१ आत्मनिर्देशे परमा		
कर्तृकर्मभावो भोक्तृभोग्य			वाकर्तृत्वोपदेशः ...	११	१०९
भावश्चेति निरूपः ...	४९	८९	३२ परेण परमाभाकर्तृत्वनिरूपणं	११	११०
१४ जीवपुद्गलयोः कर्मकर्तृत्व लोक-			३३ निक्षेपेन पुद्गलस्याकर्तृत्व		
व्यवहारत इति प्रतिपादने	१०	९०	आत्मनः समुपवर्णने ...	११	१११
१५ लक्ष्योक्त्यध्वहारनिराकरणप्ररूपण	१०	९१	३४ आत्मनो ब्रह्मकर्मकरणे		
१६ आत्मभावपुद्गलभावद्वयकर्तृत्व			उपचार एव शरणमित्युल्लेखः	१२	११२
द्विक्रियावादित्वान्निभ्यादृष्टय-			३५ जीवस्य ब्रह्मकर्मकर्तृत्वे-		
इति निरूपणं ...	११	९२	दृष्टांतोपाख्यानं ...	१२	११२
१७ उपर्युक्तगाथाद्वयस्यैव विशेष-			३६ शुद्धनिक्षेपेन जीवस्य पुद्गल		
व्याख्यानं ...	१२	९३	कर्तृत्वबंधनपरिणमनाभावो-		
१८ चिद्रूपात्मभावानात्मा करोति			पाक्ष्यानं ...	१३	११४
द्रव्यकर्मादिपरमात्मान् पुद्गल			३७ अत्र दृष्टांतोल्लेखः ...	१३	११५
इति व्याख्यानं ...	१३	९४	३८ निक्षेपतो मिथ्यात्वादि		
१९ एतत्प्रकरणस्य जीवाजीवभेदाख्यानं	१३	९५	पील्लिकप्रत्यया एव		
२० शुद्धचैतन्यस्वभावस्य			कर्मोत्पादयतीति विस्तरेण		
जीवस्य मिथ्यादर्शनादि-			विवरणं	१५	११९
विकारप्रकाराख्यानं ...	१३	९१	३९ एकादेन जीवाजीवप्रत्ययो		
२१ आत्मनस्त्रिविधपरिणाम-			रेकत्वप्रतिषेधोपदर्शने	११	१२१
विकारस्य कर्तृत्वोपदर्शने ...	१४	९७	४० साक्ष्यमतानुपाये शिष्यं प्रति		
२२ आत्मनस्त्रिविधपरिणामविकार			पुद्गलस्य कथंचित्		
कर्तृत्वे पुद्गलस्य स्वयं कर्मत्वेन			४१ परिणामत्वभावतोऽल्लेखः	१७	१२७
परिणामनोपदर्शने ...	१४	९८	जीवस्य परिणामित्वात्प्रकारः	१९	१२९
२३ कर्मोत्पत्त्यावधानकारण-			४२ निरतंगसाधुत्वरूपाख्यानं	७१	१३१

विषयाः	पृ.सं.	गा.सं.	विषयाः	पृ.सं.	गा.सं.
४३ जितमोहस्वरूपोपदर्शन	७१	१३४	प्रतिषेधाख्यानं ८४	१९९
४४ धर्मसंग्रहिसुक्तस्य स्वरूपप्रतिपादनञ्च	१३४		५ बधहेतुः प्रतिषेधस्य चोभयं कर्मोत्पादनेन		
४५ ज्ञानाज्ञानमयभावानां याथाव्ययेन			प्रसाधन ८४	१९०
कर्तृत्वप्ररूपणप्रकारः ७२	१३६	६ विशुद्धज्ञानवाच्यः शुद्धाभिव मोक्ष-		
४६ ज्ञानमयाज्ञानमययोर्भावयोः, फलो-			कारणमिति प्रकटन	... ८५	१९१
पदर्शन ७२	१३७	७ परमार्थज्ञानशून्यस्य अतत्तपश्चरणा-		
४७ ज्ञानिनो ज्ञानमय एव अज्ञानिनश्चा-			दिकं सर्वं व्यर्थमित्युपदेशः	८५	१९२
ज्ञानमय एव भावः कुः । ईश्वर			८ ज्ञानाज्ञानयोः क्रमेण मोक्षबंधहेतु-		
समाधानोद्देशः	७३	१३९	त्वोपदर्शन ८६	१९३
४८ ज्ञानिनो ज्ञानमया एव भावः=			९ पुण्यकर्मपक्षपातिन प्रतिबोधनाया		
अज्ञानिनश्चाज्ञानमया इति			क्षेपाख्यान ८७	१९४
दृष्टतदाद्याताभ्या समर्थनं	७४	१४१	१० अज्ञानिना मोक्षहेतुपदर्शन	८७	१९५
४९ अज्ञानिनः पञ्चभेदभिन्नोऽज्ञान			११ निश्चयमोक्षमार्गहेतौः परमार्थस्व-		
मय भाव एव चकारणमिति			रूपादन्त्यन्तुभाष्यमादिर्कर्म-		
स्पष्टतया प्ररूपण	७५	१४६	प्रतिषेधोपदेश ८८	१९६
५० पुद्गलद्रव्यात्प्रथमभूत एव जीवस्य			१२ मोक्षहेतुभूतसम्बद्धदर्शनादीना		
परिणाम इत्युद्देशः ७६	१४८	मिथ्यत्वादिकर्मभिः दृष्टानपूर्वकं		
५१ जीवात्प्रथमभूत एव पुद्गलद्रव्यस्य			प्रच्छादनोद्देशः ८८	१९९
परिणाम इति कथन ७७	१५०	१३ धर्मणः स्वयं बंधलोद्देशः	८९	१७०
५२ जीवे कर्म बद्धत्वं प्रकटयितुं चेति			१४ सम्बन्धादिगुणाभारभूतो जीवः		
नवत्वियमेन प्ररूपण	... ७८	१५१	* कर्मणा प्रच्छाद्यत इत्युपदेशः	९०	१७३
५३ यदायत्कालादिनवप्रकृतिजातो			संगतः पुण्यपापाधिकारः		
जीव एव समप्रसार इति प्रति-			संस्मरणं		
पादन ७८	१५२	१ सकलकर्मसंस्मरणपरमोपाय		
५४ नवप्रकृतिजातजीवस्य विशेषण			भेदविज्ञाननिरूपण ९१	१७६
स्वरूपवर्णन ८०	१५३	२ भेदविज्ञानात् शुद्धाभिव्यक्त्याख्यान	९२	१७८
५५ कौटम्बीय समप्रसारोऽवतिष्ठते ।			३ शुद्धाभिव्यक्त्याख्यान	९३	१७९
इति प्रतिपादन ८१	१५४	४ संस्मरणविधिकारोपदर्शन ९४	१८३
इति कर्तृकर्मधिकारः समाप्तः			५ संस्मरणप्ररूपण ९५	१८४
अथ पुण्यपापाधिकारः			६ उदयप्रसन्नद्रव्यस्वरूपाणां रागाद्य-		
१ एकमपि कर्म शुभाशुभपरिणाम-			भ्यवसानानामभावे जीवगतस-		
निमित्तेन द्विधा भवतीति प्रति-			गादिभारकर्मणामभाव इत्यादि		
पादन ८२	१५५	रूपेण संस्मरणपर्यायानं ९६	१९७
२ शुभशुभकर्मणोरविशेषण बध-			इति संस्मरणप्ररूपण समाप्त		
हेतुत्वोपदर्शन	... ८३	१५६	अथासंस्मरणं		
३ मोक्षमार्गविषये द्वयोरपि कर्मणोः			१ द्रव्यभावात्सर्वस्वामिधानं	९८	१८९
प्रतिषेधोपदेशः ८३	१५७	२ ज्ञानिन आसन्नसामानोपदर्शन	९८	१९०
दृष्टान् सदात्तपूर्वकगुणभयकर्म-			३ उद्योगमोहानामाद्यव्यनिपमापदन	९९	१९१

विषयः	पृ.सं.	गा.सं.	विषयः	पृ.सं.	गा.सं.
४ रागादिरहितशुद्धभावोपदर्शनं	१००	१९२	१४ परमात्मप्रदस्वरूपाख्यानं....	११३	२१९
५ ज्ञानिनो द्रव्यास्त्रयाभावोपदर्शनं	१००	१९३	१५ ज्ञानिनः-परमात्मग्रहणामाये		
६ ज्ञानिनो निरास्त्रत्वे हेत्वाख्यानं	१०२	१९४	युक्तिप्रदर्शनं—	११४	२२०
७ ज्ञानगुणपरिणामस्य कुतो बंधहेतुत्व-			१६ ज्ञानिनो भेदविज्ञानभावनोप		
मित्युपदर्शनं	१०१	१९५	दर्शनं—	११४	२२१
८ ज्ञानगुणपरिणामस्य बंधहेतुत्व			१७ आत्मसुखे संतोषोपदेशः—	११५	२२२
कथं ज्ञानी निरास्त्र इत्युपदर्शनं	१०१	१९६	१८ मत्स्यादिपंचज्ञानाभेदस्वरूप-		
९ द्रव्यप्रत्ययेषु नियमोन्मुख कथं ज्ञानी			परमार्थोपदर्शनं	११५	२२३
निरास्त्रवः ! इति निर्दर्शनं....	१०२	२००	१९ स्वसंवेदनज्ञानामाये पंचज्ञानाभेदरूपं		
१० निरास्त्रत्वे कर्मबंधाभावोपदर्शनं	१०४	२०२	परमार्थपदे क्लृप्तोऽपि त्रतपस्वरणदिको		
११ पूर्वबद्धरागादिमत्स्याः क्यारीत्या नवतरकर्म			दुर्लभमित्यन्वाख्यानं—	११६	२२४
बन्धंतीति दृष्टांतदार्ष्टान्तपूर्वकसमर्थनं	१०५	२०४	२० विशेषपरिमहत्वाग्ररूपेण		
इत्यास्त्रवो निष्क्रांतः			ज्ञानगुणविवरणं—	११८	२२९
अथ निर्जेराधिकारः			२१ परिग्रहत्यागव्याख्यानोपसं		
१ द्रव्यनिर्जेरास्वरूपाख्यानं	१०६	२०५	हारोपाख्यानं	११८	२३०
२ भावनिर्जेरास्वरूपावेदनं	१०७	२०६	२२ ज्ञानिनो वर्तमानभावयोगाकांक्षा		
३ बीतरागस्वसंवेदनज्ञानसा-			परिहृतोपाख्यानं	११९	२३१
सामर्थ्योपदर्शनं	१०७	२०७	२३ अज्ञानी सरागव्याकर्षणा		
४ संसारशरीरविषये वैराग्य-			लिप्यते न तु ज्ञानी बीतरागव्या		
सामर्थ्योपदर्शनं	१०८	२०८	दिति विवेचनं	१२०	२३६
५ वैराग्यस्वरूपाख्यानं	१०८	२०९	२४ सकलकर्मनिर्जेराभावे कुतो		
६ सम्पद्दष्टेर्विशेषेण स्वपरविवेक			मोक्ष इति प्रदने दृष्टांत		
प्रकारोपाख्यानं	१०९	२१०	पूर्वकं परिहरिपादानं	१२०	२३४
७ सम्पद्दष्टेः कुतो न मोषादय-			२५ दार्ष्टान्तिकोपादानं	२१	२३६
इत्यत्र युक्तिप्रदर्शनं	१०९	२११	२६ ज्ञानिनः शंखदृष्टतेन बंधा-		
८ स्वस्वभावं जानन् परमार्थं मुंचन् सम्पद्दष्टिः			भावोपदर्शनं	१२१	२४१
ज्ञानवैराग्याभ्यां संप्रती			२७ सरागपरिणामेन बंधः बीतरा-		
भयतीति व्याख्यानं	११०	२१२	गपरिणामेन मोक्ष इति दृष्टांत		
९ सामान्येन सम्पद्दष्टेः स्वपरविवेका-			दार्ष्टान्ताभ्यां समर्थनं—	१२२	२४५
प्रकारोपाख्यानं	११०	२१३	२८ घोरोपसर्गसंपातेऽपि सप्तमय-		
१० सम्पद्दष्टेरागित्वागतप्रकटी			रहितत्वेन निर्धिकारस्वानुभव-		
करणं	१११	२१५	स्वरूपं सम्पद्दष्टयो न त्वजं-		
११ ज्ञानिनो भाविभोगाकांक्षाऽभावे			तीति व्याख्यानं	१२४	२४६
हेतुपदर्शनं	११२	२१६	२९ निःशंकितगुणलक्षणं	१२४	२४७
१२ ज्ञानी-अपम्पानाण्यवसानान्यपि न			३० निःशंकितगुणलक्षणं	१२५	२४८
बोद्धति इत्याख्यानं	११३	२१७	३१ निर्विधिकित्सागलक्षणं	१२५	२४९
१३ पुनरपि भेदज्ञानवैराग्यसक्तयोः			३२ अमृददृष्टपंगलक्षणं	१२५	२५०
प्रकटनं	११३	२१८	३३ तपमृदूतगलक्षणं	१२६	२५१

विषयाः	पृ.स.	गा.स.	विषयाः	पृ.स.	गा.स.
२४ स्थिति करणागलक्षण ...	१२६	२५२	१६ अण्यसामस्य स्वार्थक्रिया		
२५ वासल्यागलक्षण ...	१२६	२५३	कारित्वाभावे युक्ति		
२६ प्रभावनागलक्षण ...	१२७	२५४	निरूपणं ...	१३८	२८५
समाप्तो निर्जराधिकारः			१७ अज्ञानिन् । जीवा स्वकीय		
अथ वंषाधिकारः			पापोदयेन दु खिता मथति		
१ अष्टातद्व्यष्टीतपूरक कर्मवध-			न तु भवदोषपरिणामेने		
प्रकारोपाह्वयान ...	१२८	२५५	सुद्वेष्टः ...	१३९	८९
२ धीतरामसम्यक्दृष्टैकधाभावो-			१८ सुखिता अपि निश्चयेन स्वकर्मो		
पदर्शन ...	१२०	२६४	दयेनैवेति निरूपण ...	१३९	२९०
३ हिंस्यहिंसकभावेन ज्ञाना-			१९ जीवस्य समस्तपरद्रव्यस्वात्मनि		
ज्ञानिनोर्लक्षण ...	१२१	२६५	नियोजनप्रकारोद्देश ...	१३९	२९३
४ दिनस्मि हिंस्य इत्यभ्यवसायस्या-			२० आत्मनः परद्रव्यनियोजकस्य		
ज्ञानस्योपदर्शन ...	१२२	२६७	भौहस्याभावे वास्तविक		
५ जीवयापि जीव इति स्वरूपेण ज्ञाना-			यतिचमि सुद्वेष्ट ...	१४०	१९३
ज्ञानिनोर्लक्षण ...	१२२	१६८	२१ आत्मनि परद्रव्यनियोजनस्य		
६ जीवयापि जीव इत्यभ्यवसायस्या			मर्यादोपदेशः ...	१४१	२९४
ज्ञानस्योपदर्शन ...	१२२	२७०	२२ अभ्यवसानस्य नाममात्रो		
७ सुखदुःखाभ्यवसायस्वरूपेण			द्वेष्टः ...	१४१	२९५
ज्ञानाज्ञानिनोर्लक्षण ...	१२३	२७१	२३ व्यवहारनपस्य निश्चयेन वाच्य		
८ सुखदुःखाभ्यवसायस्या-			ह्योपदेशः—निश्चयनयाशित		
ज्ञानस्योपदर्शन ...	१२३	२७४	कठ प ...	१४१	२९६
९ पर परस्मै मरणदुःख तदभाव			२४ अनस्येन कथमाश्रिते भ्यवहार		
या करोतीत्यदि विकल्पकर्ता			नप इति प्रश्नस्योत्तर ...	१४२	२९७
कहित्वामेति व्याख्यानं ...	१२४	१७६	२५ अभ्यवस्ये रादशागधुतज्ञान		
१० नास्वामीत्यादि विकल्पो मिथ्या			मक्षि कथ सोऽज्ञानीति		
दृष्टैरेवकारणमि सुद्वेष्ट ...	१२५	२७७	प्रश्नस्योत्तर ...	१४२	२९८
११ अभ्यवसायस्य बधहेतुत्वेना			२६ अभ्यवस्य पुण्यरूपधर्मादिश्रुता		
वधारणप्रतिपादन ...	१२५	२७९	मत्वे पथ तस्याश्चक्षान-		
१२ हिंसाभ्यवसाय एव हिंसिति			मिति प्ररूपण ...	१४३	२९९
प्रतिपादनं ...	१२६	१८०	२७ मीःश्री प्रतिषेधप्रतिषेधकी		
१३ अभ्यवसायस्य पुण्यसाप-			व्यवहारनिश्चयनयाशिति		
हेतुस्योपदर्शनं ...	१२६	१८२	प्रश्नस्योत्तर ..	१४३	३०१
१४ वाचं यस्तु रागादिपरिणाम			२८ आहारमदणरयो ज्ञानिनो		
कारण रागादिपरिणामो			नास्ति अ इत्युपदेशः ...	१४४	३०३
बंधकारणमिति निरूपण ...	२३७	२८३	२९ साधारणप्रत्यय ...	१४५	३०५
१५ कथं हेतुधेनाराभादित्याभ्यवसाय			३० रागादीनां कर्मकारण्ये		
नस्य स्वार्थक्रियान्त्वित्वेन			हेतुस्योपदर्शन ...	१४६	३०७
मिथ्यात्वेनदर्शन	१२८	२८४	३१ विदादनद्वेषमत्तमानहायकशानी		

विषयाः	पृ.सं.	गा.सं.	विषयाः	पृ.सं.	गा.सं.
रागायर्जनाभावे नवतर- कर्मणां कर्ता न भवतीत्युल्लेखः १४६	३०८		१९ प्रतिक्रमणादिनैव गतार्थत्वात् शुद्धात्मोपासनैरर्थक्योक्तौ समाधानं ... १५२	३३५	
२२ शुद्धस्वभावस्वाहाता अज्ञानी भाषरागादिन्यतर- कर्मकर्तृति प्ररूपण ... १४७	३०९		मोक्षाधिकारः समाप्तः सर्वविशुद्धज्ञानाधिकारः		
२३ कया रीत्या अज्ञानी रागादीन् बध्नाति इत्युपदेशः ... १४७	३१०		२ निक्षेपेन जीवस्य कर्माकर्तृ- त्वोपदेशः ... १६१	३३९	
२४ सम्यग्ज्ञानिनां रागादीनामकार कत्वे हेतुपदेशः ... १४८	३१३		३ शुद्धजीवस्य प्रकृतिभिक्षेऽ- ज्ञानमाहात्म्योपदर्शन ... १६२	३४१	
२५ द्रव्यभाजयोर्निमित्तनैमित्तिको दाहरण ... १४९	३१५		३ प्रकृत्यर्थरागादिगोचनाऽगोचन- द्वारा ज्ञानित्वाज्ञानित्वो- पदेशः ... १६२	३४३	
बधाधिकारः समाप्तः अथ मोक्षाधिकारः			४ जीवस्य न भोक्तृत्वस्वभावः अज्ञानादेवात् भोक्तृत्वोपदेशः १६३	३४४	
१ सामान्यतया बधत्वरूपोपा ह्वयानं ... १५०	३१८		५ अज्ञानी कर्मणो वेदक एवेति प्रतिपादनं ... १६४	३४६	
२ बधचेतकस्य जीवस्य दृष्टात्पूर्वक मोक्षाभावोऽल्लेखः ... १५१	३१९		६ ज्ञानी न कर्मणां वेदक इति निरूपण ... १६५	३४७	
३ बधाभावस्य मोक्षहेतुत्वो पदर्शनं ... १५१	३२०		७ ज्ञानिनः कर्मणां कर्तृत्वभो- क्तृत्वनिषेधोपदेशः .. १६५	३४८	
४ बधाभावातिरिक्तस्य मोक्षहेतु त्वरूपोपदेशः ... १५२	३२१		८ कर्तृत्वभोक्तृत्वभावे दृष्टातः १६६	३४९	
५ आत्मवशस्य द्वेषीभावकारणो ल्लेखः ... १५३	३२२		९ लोककर्तृत्वयादिनां मोक्ष- निषेधोपदेशः १६८	३५२	
६ आत्मवशौ द्विधाकृत्य किंकर्तृत्व- मित्युपदेशः ... १५३	३२३		१० निक्षेपेनात्मनः पुद्गलेन सम कर्तृकर्मसम्बन्धभावे कथं कर्तृत्वसम्बन्धहार इति प्रश्ने उत्तर ... १६९	३५६	
७ आत्मप्रहणस्योपासामोपदेशः १५४	३२४		११ द्रव्यार्थिकान्येन य एव कर्ता स एव भोक्तृत्वं पर्यायादि- कन्येनान्यः कर्ताऽन्योभो- क्तेति स्वीकृतं न सम्यग्दृष्टिः राज्ञेनो मिथ्यादृष्टिरित्युपदेशः १७१	३६०	
८ चेतयितृत्वदृष्टवशात्तृत्वरूपेणा त्मप्रहणप्रकारोपदेशः ... १५५	३२७		१२ प्रकृतिकर्तृत्वविषये सांख्यम- तानुभरिसिद्धे प्रति पूर्वो- त्तरपक्षः ... १७२	३६५	
९ शुद्धबुद्धिकत्वभावस्य परमात्मनः शुद्धचिद्रूप एकस्य गावो- न तु रागादय इत्युल्लेखः ... १५६	३२८		१३ एकात्वेन कर्तृत्व मन्वमानान् प्रति मयविभागपूर्वक कथाभिरुक्तृ- त्वोपदेशः ... १७५	३७८	
१० जीव मिथ्यातरागादिभाव- स्वीकारेण बन्धने, वातराग- परमधैतन्यत्वस्थभाव स्वीकारेण सुष्यत इत्यु- पदेशः ... १५७	३६१				
११ पूर्वोक्तगाथात्रयस्थापिराधादा र्थस्य स्वरूपोल्लेखः ... १५८	३६३				

विषय	पृ स	गा स	विषय	पृ स	गा स
१४ आमस्वरूपाज्ञानपूर्वक शा रीरिककण्ठेशकर्तार प्रति भेदज्ञानशिक्षोपदेश	१७९	१८४	२२ शुद्धयुद्धकत्वभावपरमा मतत्वत्वस्य, देहएव नास्ति कथमाहारा भविष्यतासुपदेश	२०५	४३७
१५ सर्वद्रव्याणां स्वभावोत्पत्त्युपदेश	१८०	३८५	२३ देहमपद्रव्यलिङ्ग मुक्तिकारण भेति प्रतिपादन	२०५	४३९
१६ व्यवहारनिश्चयाभ्यां कर्तृकर्म षोर्भेदाभेदोपदेश	१८२	३९९	२४ कुतो न द्रव्यालिङ्ग मुक्तिका कारणमित्युपदेश	२०६	४४०
१७ ज्ञेयस्य ज्ञानऽपि न ज्ञाता ज्ञेय मय इत्युपदेश	१८४	४०२	२५ द्रव्यलिङ्ग परिव्यप्य दर्शनज्ञानचा रित्रव्यवस्थानमित्युपदेश	२०६	४४१
१८ निश्चयप्रतिक्रमण-निश्चयप्र खारयान-निश्चयालाचन परिणत सपोधन एव निश्चयचारित्र्यमित्युपदेश	१८८	४०६	२६ सन्त्यदर्शनगाथात्मक तत्त्वमेव मोक्षा र्थिना सेवितव्यमित्युपदेश	२०७	४४२
१९ मिथ्याज्ञानी जीव एवेन्द्रिय गनेपिपयसु रागाद्वयै क रोतीत्युपदेश	१९०	४१६	२७ द्रव्यलिङ्ग कृतमगत्वानां न सम यसारज्ञानमित्युपदेश	२०७	४४३
२० मिथ्याचरणादिपरिणतजीव स्याज्ञानचतना यन्लक्षा गुणप्र-ल्लादककर्मवध जन यतीत्युपदेश -	१९३	४१९	२८ व्यवहारेण द्रव्यभावलिङ्गद्वय मोक्षा माम न तु निश्चयेत्युपदेश	२०८	४४४
२१ ज्ञान सर्वतो व्यतिरिक्तमित्यु ल्लस	२०२	४३४	२९ शुद्धात्मतत्त्व निर्वाकारस्वस्येदन प्रसक्षेण भाववन्नामा परमाक्षय मुख प्रामोतीत्युपदेश	२१०	४४५
			३० उपायोपयभावचितना (तापर्यवृत्तौ)		२११
			३१ उपायापयभावचितना(व्यामकृवाती)		२१२
			३२ सप्तभन्वरतरण		२१६

इति विषयानुक्रमिका समाप्ता ।

प्रकरणसूची	पृष्ठादि	पृष्ठात्	प्रकरणसूची	पृष्ठादि	पृष्ठात्
१ जीवाजीवाधिकार	१	४०	६ निर्दिष्टप्रकरण	१०६	१२८
२ कर्तृकमाधिकार	८०	८८	७ न्यप्रकरण	१२८	१५०
३ पुण्यपापाधिकार	८८	९१	८ मोक्षप्रकरण	१५०	१६०
४ आश्रयप्रकरण	९१	९७	९ सर्वनिश्चुद्धिज्ञानाधिकार	१६०	२१६
५ सत्त्वप्रकरण	९७	१०६	१० उपायापयभावप्रकरण		

इति प्रकरणसूची समाप्ता

नमः सिद्धेभ्यः ।

सनातनजैनग्रंथमाला ।

३.

श्रीमद्भगवत्कुन्दकुन्दाचार्यविरचितं

समयप्राभृतं ।

मंगलाधारकं ।

वंदिषु सच्चसिद्धे ध्रुवमलमणोवमं गर्दिं पत्ते
वोच्छामि समयपाहुडमिणमो सुदकेवलीभणितं ॥ १ ॥

वंदित्वा सर्वसिद्धान् ध्रुवापचळामनोपम्प्यां गर्तिं प्राप्तां ।

वक्ष्यामि समयप्राभृतमिदं ध्रुतकेवलिभणितं ॥ १ ॥

तात्पर्यवृत्तिः ।

शीतरामं जिनं कृत्वा ज्ञानानंदैकसंपदं ।

यस्यै समयसारस्य पृसि तात्पर्यसंज्ञिकां ॥ १ ॥

अथ शुद्धपरमात्मतत्त्वप्रतिपादनमुद्द्यत्वेन विस्ताररूपिशिष्यप्रतिबोधनार्थं श्रीकुन्दकुन्दाचार्यदेवनिर्मिते

समयप्राभृतमथे अधिपारशुद्धिपूर्वकत्वेन पातनिकासहितव्याख्यानं क्रियते । तत्रार्थे वंदिषु सच्चसिद्धे

इति गमस्फारणाध्यामादि कृत्वा सूत्रपाठक्रमेण प्रथमस्थले स्वतन्त्राध्यापनं भवति । तदनंतरं द्वितीयस्थले

भेदाभेदरत्नत्रयप्रतिपादनरूपेण वचनहारेषु वदिसिद्धि इत्यादिगाथाद्वयं । अथ तृतीयस्थले निक्षयम्बनहारद्वय

केरतिव्याख्यानमुद्द्यत्वेन जो हि सुदेण इत्यादिसूत्रद्वयं । अतः पर चतुर्थस्थले भेदाभेदरत्नत्रयभावनार्थं

तथैव भावनाफलप्रतिपादनार्थं च पाणनिभाषणा इत्यादिसूत्रद्वयं । तदनंतरं पंचमस्थले निक्षयम्बनहार-

नपदस्यव्याख्यानरूपेण वचनहारो भूदत्यो इत्यादिसूत्रद्वयं । एव चतुर्दशगाथाभिः स्पष्टपत्रकेन समयप्रा-

भृतिव्यवस्थायाने समुदाख्याननिका । तदुत्था-अथ प्रथमनस्तान्नाध्यायाः पूर्वार्धेन मंगलार्थनिर्देशवतानम-

कारमुत्तरार्धेन तु समयसारमेयव्याख्यानं करीमीत्यभिप्रायं मनसि धृत्वा सूत्रनिदं प्रतिपादयति ।

वंदिषु इत्यादि । पदतरङ्गनास्त्येण व्याख्यानं क्रियते । वंदिषु निक्षयनयेन स्वस्मिभेवाराध्यातापका-

भावत्वेण निरिक्त्वरामाधिष्ठानेन भावनमस्तोत्रेण, म्बनहारेण तु वचनानामरुद्रन्दनमस्तोत्रेण वदित्वा कान्

सच्चसिद्धे स्वानेपलम्बिसिद्धिश्चान्तराजसिद्धान् । किं विदितान् पद्ये ज्ञानान् कां गर्दिं गिद्धगतिं सिद्ध-

परिणति । कथंभूतां पुत्रं टंकौकर्तृमास्फैरन्नाभयने ध्रुगमरिनधरा । अयच्छं भावकन्देव्यशक्तिनौकर्म-

मन्त्रहितेन शुद्धव्यभासगहितेन च निर्मेन । अथवा अयच्छं इति पाठान्ते द्रव्यतेजसिदिसंघमकारणमार-

भगवर्तहितेन स्वस्वरूपनिक्षयत्वेन च वचनरहितानपन । अगोवर्मे निष्प्रेरनासहितेन निदानं

समाप्तसहितत्वेन अनुपमा । एव पूर्वाद्देन नमस्कार कृत्वा पराद्देन स्वधामिधेयप्रयोजनसूचनार्थं प्रतिज्ञां करोति ।
 वक्ष्यामि किं समयप्राप्तुं समयप्राप्तुं सम्यक् अयं बोधो यस्य स भवति समय आत्मा । अथवा सम एकी
 भावेनायम गमन समय । प्राभूत सार सारशुद्धावस्था । समयस्यात्मनः प्राभूत समयप्राभूत । अथवा सम-
 यएव प्राभूत समयप्राभूत । इणं इह प्रत्यक्षीभूत ओ अहो भगव्य कथमूत मुदकेवलीभणितं प्राकृत-
 लक्षणवलाकेवलीशब्ददीर्घत्र । श्रुते परमागमे केवलिभिः सर्जित्प्रणित श्रुतकेवलिभणित । अथवा श्रुतकेव
 लिभणित गणधरेदेवकथितमिति । स्वधामिधेयप्रयोजनानि कथ्यते । व्याख्यानं श्रुतिप्रथं व्याख्येयं व्या-
 ख्यानतत्प्रतिपादकसूत्रमिति । तयोस्तवधो व्याख्यानव्याख्येयसवधः । सूत्राभिधानं सूत्रार्थोभिधय तयो
 सवधोऽभिधानाभिधेयसवधः । निर्विकारस्वसवेदनज्ञानेन शुद्धमपरिज्ञानं प्राप्तिर्वा प्रयोजननित्यभिप्रायः ॥१॥
 अथ गाथापूर्वाद्देन स्वसमयमपराद्देन परसमयं च कथनार्थीत्यभिप्रायं मनसि सप्रथमं सूत्रमिदं गिरूपपत्ति-

आत्मख्यातिः ।

नम समयसाराय स्वानुमूत्या चकासते ।

चित्स्वभावाय भावाय सर्वभावांतरच्छिदे ॥ १ ॥

अनतधर्मणस्तत्त्व पश्यती प्रत्यगात्मनः ।

अनेकात्मयो मूर्तिर्नित्यमेव प्रकाशतां ॥ २ ॥

परपरिणतिहेतोर्नादनाम्नोऽनुभावा-

द्विरतमनुमाद्यदशातिकहमापितायाः ।

॥ मम परमविष्णुर्द्वि- शुद्धचिन्मात्रमूर्त्त-

भवंतु समयसारख्यापयवैद्यानुभूते ॥ ३ ॥

अथ सूत्रांतरं वंदितु इत्यादि—

अथ प्रथमत एव स्वभावभावभूततया ध्रुवमरलवमानामनादिभावांतरपरपरिच्छित्तिविध्यातिवशीनाचल-
 मुपगतामखिलोपमाननिलक्षणानुद्धतमाह्वयत्वेनाविद्यमानोपन्यासपवर्गसंज्ञाना गतिमापन्नान् भगवता सर्वसि-
 द्धान् सिद्धत्वेन साध्यस्यात्मनः प्रतिच्छदस्यानीयान् भावद्रव्यस्तत्रास्या स्वामिनि परामनि च निभावानादिनि-
 धनश्रुतप्रकाशितत्वेन निखिलार्थसाधिसाम्राज्यारविश्रुतकेवलिप्रणीतत्वेन श्रुतकेवलिभिः स्वयमनुभवद्विरभिहि-
 तत्वेन च प्रमाणतामुपगतस्यास्य समयप्रकाशकस्य प्राभूताह्वयस्यार्हं प्ररचनास्यस्य स्वरूपोरनादिमोहप्रहा-
 णाय भावनाचा द्रव्यवाचा च परिभाषणमुपकल्प्यते ॥१॥ तत्र तावत्समयएवामिधीयते—

जीवो चरित्तदंसणणाणाहृदं तं हि ससमयं जाण ।

पुगलकम्मुवदेसहिदं च तं जाण परसमयं ॥ २ ॥

जीवधारित्दर्शनज्ञानस्थितस्तं हि स्वसमयं जानीहि ।

पुद्गलकर्मपदेशस्थितं च तं जानीहि परसमयं ॥ २ ॥

नारपर्यवृत्तिः—जीवो चरिच इत्यादि—जीवो शुद्धनिधयेन शुद्धबुद्धिकलाभारनिधयप्राणैः तथैव

शुद्धनिधयेन धार्योपगमिनाशुद्धभावागणैरसद्गतव्यरहारेण यथात्ममरद्रव्यप्राणैश्च जीवति जीविष्यति
 जीवितपूर्वो वा जीव । चरिचदंसणणाणाहृदं तं हि ससमयं जाण स च जीवधारित्दर्शनज्ञानस्थितो
 यदा भवति तदा काले समयं जीव हि खुट स्वसमयं जानीहि । तथा हि—विशुद्धज्ञानदर्शनस्वभावनिज
 परमात्मनि यहुचिह्य सम्पद्दर्शनं तत्रैव रग्नादिरहितस्वसवेदनं ज्ञानं तथैव निधवल्लुभूतिरूपं बीतराग
 चारित्रिनिमुक्तलक्षणेन निधयत्तत्रयेण परिणतजीवपदार्थं हे शिष्य स्वसमयं जानीहि । पुगलकम्मुवदेसहिदं
 च तं जाण परसमयं पुद्गलकर्मोपदेशस्थितं च तमेव जानीहि परसमयं । तच्छया—पुद्गलकर्मोपदेशेन जनिता ये
 नारवापुपदेगन्वपदेशा संज्ञा पूर्वात्मनिधयत्तत्रयाभावात्तत्र यदा स्थितो भवत्ययं जीवस्तदा त जीव परसमयं

जानीहीति स्वसमयपरसमयलक्षणं ज्ञातव्यं ॥२॥ अथ स्वगुणीकत्वनिक्षपगतशुद्धात्मिवोपादेय कर्मवधेन सहकत्व-
गती हेतु इति । अथवा स्वसमय एव शुद्धात्मन स्वरूप न पुन परसमय इत्यभिप्राय मनसि ध्रुवा । अथवा स्व
सूत्रस्यानंतर सूत्रमिदमुचित भवतीति निश्चय निश्चितसूत्र प्रतिपादयतीति पातनिकालक्षण सर्वत्र ज्ञातव्यं ।

आत्मरूपातिः— योय निश्चयेन परिणामात्मनि स्वभावे अवतिष्ठमानत्वात् सत्यादव्ययधैर्यैक्यानुभूति
लक्षणया सत्त्वयानुस्यूतधैतन्यस्वरूपत्वान्निव्योदितविसदृशशक्तिज्योतिरगतपरमाधिकृते कर्मकवाद्युद्योत-
मानद्रव्यत्व 'प्रमात्रमप्रवृत्तविचित्रभावस्वभावत्वाद्भुक्तगितगुणपर्याय' स्वपराकोरावभासनसमर्पेत्वाद्युपात्त-
धैर्यरूपैकरूपः प्रतिविशिष्टवशाद्गतीस्विति वर्तमाननिश्चयस्वरूपाभावादसाधारणाचिद्रूपतास्वभावसद्भावा
चाकाशधर्माधर्मैकत्वात्पुद्गलद्रव्यो भिन्नोऽत्यन्तमनतद्रव्यसफेरेपि स्वरूपादभ्रव्यवनात् टफोर्कोर्णैकस्वभावो जीवो
नाम पदार्थ स समयः । समयत एकत्वेन युगपज्जानाति गच्छति चेति मिल्ले । अथ खलु यदा सकल
स्वभावभासनसमर्पविद्यासमुत्पादकधिनेकत्वेति तद्रुग्नात्समानस्तपरद्रव्यात्प्रच्युत्य दृष्टिवापितस्वभावनिषत्तृष्टि
रूपात्मतस्वैकत्वगतत्वेन वर्तते तदा दर्शनज्ञानचरित्रस्थितत्वात्समेकत्वेन युगपज्जानन् गच्छथ स्वसमय
इति । यदा त्वनाद्यवियाकदलामूलकदापमानमोहानुसूचितया दृशि अतिस्वभावनियततृष्टिरूपात्मात्मतस्व-
प्रच्युत्य परद्रव्यप्रत्ययमोहानुसूत्रादिभावेकगतत्वेन वर्तत तदा पुद्गलकर्मप्रदेशस्थितत्वात्परमेकत्वेन युगपज्जा
नन् गच्छथ परसमय इति प्रतीयते । एव किल समयस्य द्वैविध्यमुद्धानति ॥२॥ अथैतद्वाच्यते—

एयत्तणिच्छयगदो समओ सव्यत्थ सुंदरो लोगे ।

बंधकहाएयत्ते तेण विसंवादिणी होदि ॥३॥

एकत्वनिक्षपगतः समयः सर्वत्र सुंदरो लोके ।

बंधकथैकत्वे तेन विसंवादिनी भवति ॥३॥

सात्पर्यवृत्तिः— एयत्तणिच्छयगदो स्वकीयशुद्धगुणपर्यायपरिणत , अभेदरत्नपरपरिणतो वा एकत्व
निक्षपगत समयो समयशब्देनात्मा, कस्माद्देतो संभ्यगयते गच्छति परिणमति कान् स्वकीयगुणपर्यायाविति
व्युत्पत्ते । सव्यत्थसुंदरो सर्वत्र समीचीन क लोके लोके जयना सर्वत्रैकैवियाद्यनस्थामु शुद्धनिक्षपन-
धेन सुंदर उपादेय इति । बंधकश्च कर्मवधजनितगुणस्थानादिपर्याया । एयत्ते एकत्वे तन्मयत्वे वा बंधकया
प्रवर्तते तेण तेन पूर्वोक्तजीवपदार्थेन सह सा विसंवादिणी विसंवादिनी कथं विसंवादिणी विसंवादिनीकया
प्राकृतलक्षणबलात् पुल्लिगे स्त्रीलिगनिर्देशे । विसंवादिनी असत्त्वा होदि भवति । शुद्धनिक्षपनयेन शुद्धजी-
वस्वरूप न भरतीत्यर्थं । तदा स्थित स्वसमयएकत्वेन स्वरूपमिति ॥३॥ अर्थकत्वपरिणत शुद्धा सव्यत्थ
शुल्भ न भरतीत्याहवाति—

आत्मरूपातिः—समयशब्देनात्र सामान्येन सर्वपरार्थोऽभिधीयते । समयत एकीभावेन स्वगुण-
पर्यायानुस्यूततीति निरुक्तेस्तत सर्वत्रापि धर्माधर्मोदासात्कालपुद्गलजीवद्रव्यान्नि लोके ये यास्त केऽप्यर्थास्ते
सर्वे एव स्वकीयद्रव्यात्परमानतस्वर्भक्तगुणविनोपि परस्परमचुरतोत्यतप्रत्ययारात्तानपि नित्येन स्वरूपा-
पतत परस्वोणापरिणमनादविनष्टानतव्यत्तिचाटकोत्पीर्ण इय तिष्ठत समस्तारिद्रवादिद्रव्यहेतुतया वा-
शदेव निभगपुद्गलतो नियतमेकत्वनिक्षपगतत्वेनैव सीदर्यमपद्यते । प्रकारात्तेण सर्वस्वरुद्रादिदोषापत्तेः ।
एयमेकत्वे सर्वार्थानां प्रतिष्ठिते सति जीवाद्भवत्य समयस्य बंधकथाया एव विसंवादावपत्तिः । कुतस्तानु-
पुद्गलकर्मप्रदेशस्थितत्वमूलपरसमयो पादितंमत्स्य द्वैविध्य । अत समयस्यैक-रगोनातिष्ठते ॥ ३ ॥ तथैतद्
सुलभत्वेन विभाव्यते—

सुदपरिचिदाशुभूदा सव्वस्त वि कामभोगबंधकहा ।
एयत्तस्सुवलंभो णवरि ण सुलभो विभत्तस्स ॥४॥

श्रुतपरिचिताशुभूता सर्वस्यापि कामभोगबंधकया ।

एकत्वस्योपलंभः केवलं न सुलभो विभक्तस्य ॥४॥

तात्पर्यवृत्तिः-सुदपरिचिदाशुभूदा इत्यादि । सुदा श्रुता अनंतशो भवति । परिचिदा परिचिता सपूर्वानंतशो भवति । अशुभूदा अनुभूतानंतशो भवति कस्य सव्वस्तापि सर्वस्यापि जीवलोकस्य । कासी कामभोगबंधकहा कामरूपभोगाः कामभोगाः अथवा कामशब्देन स्पर्शनरसगन्धिय भागशब्देन घ्राणचक्षुःश्रोत्रत्रयं तेषां कामभोगानां बंधः संबंधस्तस्य कथा । अथवा बंधशब्देन प्रकृतिस्थित्यनुभागप्रदेशबंधस्ताफलं च नरनारकादिरूपं भण्यते । कामभोगबंधवान् कथा कामभोगबंधकया यतः पूर्वोक्तप्रकारेण श्रुतपरिचिताशुभूता भवति ततो न दुर्लभा किंतु सुलभैव । एयत्तस्स एकत्वस्य सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्र्यैक्यपरिगतिरूपनिर्विकल्पसमाधिबलेन स्वसंबंधाद्युद्भूतस्वरूपस्य तस्यैकत्वस्य उपलंभो उपलंभः प्राप्तिर्लभ णवरि केवलं अथवा नवरि किंतु ण सुलभो नैव सुलभः कथंभूतस्यैकत्वस्य विभक्तस्य विभक्तस्य रागादिरहितस्य । कथं न सुलभ इति चेत् श्रुतपरिचिताशुभूतत्वामावादिति ॥ ४ ॥ अथ यस्मादेकत्वं सुलभं न भवति तस्मात्तदेव कथ्यते-

आत्मरूपातिः-इह सकलस्यापि जीवलोकस्य संसारचक्रज्जोडाधिरोपितस्याश्रांतमनंतद्रव्यक्षेत्रकालभयभावपरावर्तैः समुपकांतभान्तैरेकत्रीकृतविभक्तया महता मोहप्रहेण गोरिय बाह्यमानस्य प्रसन्नोऽभूतवृत्तितृष्णातंक्त्वेन व्यक्ततराधिकृतम्योक्तस्य मृगात्प्राप्तमानं विषयमाममुपसंहानस्य परस्परमाचार्यत्वमाधरतो नंतशः श्रुतपूर्वानंतशः परिचितपूर्वाऽनंतशोऽनुभूतपूर्वाचैक्यपरिरुक्त्वेनासंतविसवादिन्यपि कामभोगानुबन्धा कथा । इदं तु नित्यव्यक्ततायाः प्रकाशमानमपि कथायचक्रेण सदैकीकियमाणत्वात्त्यंततिरोभूतसत्त्वस्थानात्मजत्वा परेषामात्मज्ञानमित्युपासनाया न कदाचिदपि श्रुतपूर्वं न कदाचिदपि परिचितपूर्वं न कदाचिदप्यनुभूतपूर्वं च निर्मलवियेकालोकाविविक्तं केवलमेकैव अतएकत्वस्य न सुलभत्वं ॥ ४ ॥ अथ एतत्स्य उपदर्शयते-

तं एयत्तविभक्तं दाएहं अप्पणो सविहवेण ।

जदि दाएज्ज पमाणं चुक्किज्ज छलं ण घित्तव्वं ॥ ५ ॥

तमेकत्वविभक्तं दर्शयेहमात्मनः स्वविभवेन ।

यदि दर्शयेयं प्रमाणं स्त्वालितं छलं न गृहीतव्यं ॥ ५ ॥

तात्पर्यवृत्तिः-तं तदूर्वोक्तं एयत्तविभक्तं एकत्वविभक्तं अभेदजन्यैकपरिणतं मिथ्यात्वरागादिरहितं परमात्मस्वरूपस्मरणैः । दाएहं दर्शयेहं केन अप्पणो सविहवेण आत्मनः साक्षीयमिति विभवेन आगमतात्पर्यमगुरुत्पदेशस्यसंबेदनप्रत्यक्षेणेति । जदि दाएज्ज यदि दर्शयेयं तदा पमाणं स्वसंबेदनज्ञानेन परीक्ष्य प्रमाणीकर्तव्यं भवति । चुक्किज्ज यदि ध्रुतो भवामि छलं ण घित्तव्वं तर्हि छलं न ग्राह्यं दुर्जन्यदिति ॥ ५ ॥ अथ कोयं शुद्धात्मैति पृष्टे प्रत्युत्तरं ददाति-

आत्मरूपातिः-इह किञ्च सकलज्जोडसिस्थात्पदमुद्रितशब्दमशोपासनजन्मा समस्तविषयश्लोदक्षम्यतिनिसुपपुक्तपदबंधनजन्मा निर्मलविज्ञानधनातर्निर्माणपरापरतुकरसाद्रीकृतमुद्दामतत्पराशासनजन्मा अनवरतस्पर्दिमुद्रितानंदमुद्रितामदसंप्रिदात्मकाव्यसंबेदनजन्मा च यं कथनापि ममात्मनः ह्यो विमरस्तेन सममेवापि येमेकत्वविभक्तमान्याये दर्शयेहमित्ति ब्रह्मण्यवसायैति । किंतु यदि दर्शयेयं तदा स्वयमेव त्वानुभवप्रत्यक्षेण परीक्ष्य प्रमाणीकर्तव्यं । यदि तु स्वत्वेयं तदा तु न छलप्रह्वजजागरूकैर्मीरितव्यं ॥ ५ ॥

कोऽसौ शुद्ध आत्मेति चेत्-

णवि होदि अप्यमत्तो ण पमत्तो जाणगो ढु जो भावो ।
एवं भणंति सुद्धा णादा जो सो ढु सो चेव ॥ ६ ॥

नापि भवत्यप्रमत्तो न प्रमत्तो ज्ञापकस्तु यो भाव ।

एव भणति शुद्धा ज्ञाता यः स तु स चैव ॥ ६ ॥

तात्पर्यवृत्तिः-णवि होदि अप्यमत्तो ण पमत्तो शुद्धद्रव्यार्थिकनयेन शुभाशुनपरिणमनाभावात्
भरतप्रमत्त प्रमत्तश्च । प्रमत्तशब्देन मिथ्यादृष्टवादप्रमत्तांतानि पद्गुणारथानानि, अप्रमत्तशब्देन पुनरप्र-
मत्ताद्येवमित्यतान्पद्गुणस्थानानि गृह्यते । स क कर्त्ता जाणगो ढु जो भावो ज्ञापको ज्ञानस्वरूपो योऽसौ
भाव पदार्थ शुद्धज्ञा । एवं भणंति सुद्धा शुद्धनयान्तरविन, तर्हि किं भवति णादा जो सो ढु सो चेव
ज्ञाता शुद्धा य कथ्यते स तु स चैव शर्तरेवर्थ ॥ ६ ॥ इति स्वतन्त्रायापट्टकेन प्रथमस्थल गत ।
अथानंतर तथाप्रमत्तादिगुणस्थानविकल्पा जीवस्य व्यग्रहारनयेन निरते शुद्धद्रव्यार्थिकनिश्चयेन न निरते
तथा दर्शनज्ञानचारित्रिकरूपोपीत्युपदिशति-

आत्मरूपातिः-यो हि नाम एतत् सिद्धयेनानादिरनतो नित्यो जेतो विरादज्योतिर्ज्ञापक एको भाव स
सत्सारावस्थाधामनादिवधपर्यायनिरूपणया क्षीरोदकवर्त्मपुङ्खे सममेकत्वेपि द्रव्यस्वभावनिरूपणया दुरत-
कषायचक्रोदयवैधियव्यवशेन प्रवर्तमानानां पुण्यपापनिर्वर्त्तकानामुपात्तैश्वर्यस्याणां शुभाशुभभारानां स्वभा-
वेनापरिणमनात्प्रमत्तोऽप्रमत्तश्च न भवत्येव एवावरोप एवावरोपन्यातरभावेष्वयो भिन्नवेनोपास्यमान शुद्ध इत्यभिधायते ।
न चास्य ज्ञेयनिष्ठत्वेन ज्ञापकत्वप्रसिद्धे दाहानिष्कनिष्ठदहनस्वेनांशुद्धत्व यतो हि तस्याभारस्थाया ज्ञापकत्वेन
यो ज्ञात स स्वरूपप्रकाशानदस्ताया प्रदीपस्येव कर्तृकर्मणोरनन्यत्वात् ज्ञापक एव ॥६॥ दर्शनज्ञानचारित्र्य-
नाशुद्धत्वमिति चेत्-

व्यवहारेणुवदिस्सदि णाणिस्स चरित्तदंसणं णाणं ।
णवि णाणं ण चरित्तं ण दंसणं जाणगो सुद्धो ॥ ७ ॥

व्यवहारेणोपदिश्यते ज्ञानिनघारित्रं दर्शनं ज्ञानं ।

नापि ज्ञानं न चारित्रं न दर्शनं ज्ञापकं शुद्ध ॥ ७ ॥

तात्पर्यवृत्तिः-व्यवहारेण सद्वृत्तन्यग्रहारनयेन उवदिस्सदि उपदिश्यते कथ्यते । कस्य णाणिस्स
ज्ञानिनो जीवस्य । किं चरित्तदंसणं णाणं चारित्रदंसंज्ञानस्वरूप । णवि णाणं ण चरित्तं ण दंसणं
शुद्धनिश्चयनयेन न पुनर्ज्ञानं न चारित्रं न दर्शनं । तर्हि किंस्तीति चेत् जाणगो ज्ञापकं शुद्धत्वेन्यस्व-
मान । सुद्धो शुद्ध एव रागादिरहित इति । अयमर्थः-यथा निश्चयनयेनाभेदरूपेणाहितरेक एव पञ्चान्नेद
रूपन्यग्रहाण दहतीति दाहक पपतीति पाचक प्रकाश करोतीति प्रकाशक इति न्यूनत्वा नियमभेदेन
त्रिधा भिद्यते । तथा जीवोपि निश्चयनयेनाभेदनयेन शुद्धत्वेन्यस्वोपि भेदरूपन्यग्रहारनयेन जानतीति
ज्ञान, पपतीति दर्शनं चरतीति चारित्रमिति न्यूनत्वा नियमभेदेन त्रिधा भिद्यते इति ॥७॥ अथ यदि शुद्ध-
निश्चयेन जावस्य दर्शनज्ञानचारित्र्याणि न सति तर्हि परमार्थैका यत्कन्यो न व्यग्रहार इति चेत्तत्र-

आत्मरयानिः-आत्मा तानद्रव्यरूपत्वात् ज्ञापकत्वाशुद्धत्वं दर्शनचारित्र्येन न विद्यते । यत्कन्यो न
धर्मव्येकस्मिन् धर्मिणि निष्णातस्वोत्पत्तिज्ञानस्य तदवकोषाधिनि विधिदमनमनुभवतां गृहीत्या धर्मवर्त्मनां
स्वभावतोऽभेदेपि स्वपदेततो भेदमुपात्त व्यग्रहारफणीयं ज्ञानिनो दर्शनं ज्ञानं चारित्र्यन्युपदेशः । परमार्थ-
ज्ञानेऽन्यनिष्ठातानतपर्यायवर्तिक विधिपठितास्वादपभेदेऽन्यमनुभवमरतो न दर्शनं न ज्ञानं न
चारित्र्यं ज्ञापक एवैक शुद्ध ॥७॥ तर्हि परमार्थ एवैको यत्कन्य इति चेत्-

जह णवि सकमणज्जो अणजभासं विणा दु गाहेदुं ।

तह ववहारेण विणा परमत्पुवदेसणमसकं ॥८॥

यथा नापि शक्योऽनार्योऽनार्यभाषां विना तु प्राहयितुं ।

तथा व्यवहारेण विना परमार्योपदेशनमशक्यं ॥८॥

तात्पर्यवृत्तिः—जह णवि सकं यथा न शक्य. कोसो अणज्जो अनार्यो म्लेच्छः । किं कर्तुं गाहेदुं अर्थग्रहणरूपेण रामोधयितुं । कथं अणज्जभासं विणा अनार्यभाषा म्लेच्छभाषा ता विना । उद्यतो गतः । इदानीं दार्ष्टान्ताह—तह तथा व्यवहारेण विणा व्यवहारनव विना परमत्पुवदेसणमसकं परमार्योपदे-
शानं कर्तुमशक्यं इति । अयमत्राभिप्रायः । यथा कश्चिद्ब्राह्मणो यतिर्यो म्लेच्छप्रपत्न्यां गतः तेन नमस्कारे कृते सति ब्राह्मणेन यतिना वा स्वस्त्विति भणिते स्वस्वर्धमदिनधरत्वमजानन्स्त् निर्दिश्यते मेव इव । तथावमशा-
निजनेऽप्याभेतिभणिते सत्यामशान्दस्यार्धमजानन्स्त् भान्त्वा निर्दिश्यत एव । यदा पुन निर्दिश्यव्यवहारस्यपुद्-
येण सम्पददर्शनज्ञानचारिणाणि जीवदान्दस्यार्थ इति कथ्यते तदा संतुष्टो भूत्वा जानातीति । एवं भेदा-
भेदरत्नयव्याख्यानसुष्ठुतया गाथाद्वयेन द्वितीया स्पष्ट गतं ॥८॥ अप्य पूर्वगाथाया भणितव्यवहारेण परमार्यो
ज्ञापते तत्तत्सामेसार्थं कथयति—

आत्मरूपातिः—यथा सुदु म्लेच्छः स्वस्तीत्यभिहिते सति तथायिष्याम्यवाचकसंबंधात्तदोपधरिच्छ
तावान् किंचदपि प्रतिपद्यमानो मेव इरानिमेषोन्नेपितचक्षुः प्रेक्षत एव । यदा तु स एव तदेतद्वापासव-
धैकार्थज्ञेनान्येन तैनेर वा म्लेच्छभाषां समुदाय स्वस्तिपदस्वादिनासो भरतो भवन्वियभिधेय प्रतिपाद्यते तदा
सम्यग्वाच्यमदानेदमयाशुबलशुल्लभल्लेचनपानना प्रतिपद्यत एव । तथा विल लोकोप्यामेत्यभिहि-
ते सति यथास्वित्तमस्वरूपपरिहानरिष्टत्वात् किंचदपि प्रतिपद्यमानो मेव इरानिमेषोन्नेपितचक्षुः
प्रेक्षत एव । यदा तु स एव व्यवहारपरकार्थपदस्थापितसम्यग्बोधमहारधरधिनान्येन तैनेर वा व्य-
हारपयमास्याम दर्शनज्ञानचारिण्यप्यतत्तामेत्यामपदस्वाभिधेयं प्रतिपाद्यते तदा सद्य एवोच्यमदानेदतः
सुंदर्यंपुरोपेतसंगसत्प्रतिपद्यत एव । एवं म्लेच्छभाषास्वानीपत्येन परमार्यप्रतिपादकत्वाद्गुण्यमरानीयोऽथ
प ब्राह्मणो न म्लेच्छित्तव्य इति वचनाद्वावहारनयो नानुसर्तव्यः ॥८॥ कथं व्यवहारस्य प्रतिपादकत्वमिति चेत् ।

जो हि सुदेणभिगच्छदि अप्पाणमिणं तु केवलं सुद्धं ।

तं सुदकेवलिभिसिणो भणंति लोग्गदीवयरा ॥९॥

जो सुदणार्णं सर्व्वं जाणदि सुदकेवलिं तमाहु जिणा ।

णार्णं अप्पा सर्व्वं जहा सुदकेवली तहा ॥१०॥

यो हि श्रुतेनाभिगच्छति आत्मानविषं तु केवलं शुद्धं ।

तं श्रुतकेवलिनमूपयो भणंति लोकापदीवकराः ॥९॥

यः श्रुतज्ञानं सर्व्वं जानाति श्रुतकेवलिनं तमाहुर्जिनाः ।

ज्ञानमात्म्य सर्व्वं यस्माच्छ्रुतकेवली तस्माद् ॥१०॥

तात्पर्यवृत्तिः—जो यः कर्त्ता हि श्रुतं मुद्रेण भारयुगेन स्वर्गवेदनज्ञानेन निरिस्वममाधिना वर-
णमूलेन अभिगच्छति अथि समेगाज्ञानान्यनुभवति क अप्पाणं आत्मनं इणं इम प्रयधोमूणं तु पुन
किं विशिष्टं केवलं अगहायं मुद्धं रागदिरहितं तं शुद्धं सुदकेवलिं निभयहतकेवलिं इत्तिणो परव
कथयः भणंति कथवली लोग्गदीवकरा वेत्तप्रदीवकराः लोकप्रवासात् इति । अनया गाथया निदध-

दार्थे तेषामिति भावार्थ ॥ एव निश्चयव्यवहारनयव्याख्यानप्रतिपादनरूपेण गाथाद्वयेन पचम स्थल गत ॥
इति चतुर्विंशत्तमाध्यायिः स्थलपचकेन षोडशिका समाप्ता ॥

अथ कश्चिदासक्तभण्यं पीठिकाव्याख्यानमात्रेणैव हेतोपदेयत्वत्परिज्ञाप विशुद्धज्ञानदर्शनस्वरभाव
नेजस्वरूपा भावयति । निस्तररुचि पुनर्नवभिरधिकारै समयसार ज्ञात्वा पक्षाद्भावना करोति तद्यथा—
निस्तररुचिशिष्य प्रति जीनादिनवपदार्थाधिकारै समयसारव्याख्यान क्रियते । तत्रादी नवपदार्थाधि-
कारगाथाया आर्त्तरीद्वपरित्यागलक्षणनिर्विकल्पसामाधिकक्षिताना यच्छुद्धानुरूपस्य दर्शनमनुभवनमप्यलोक
नमुपलब्धि संवित्ति प्रतीति रूपातिरनुभूतिस्तोदय निश्चयनयेन निधयचारित्राधिनाभाधि निधयसम्यक्त्व
धीतरागतसम्यक्त्व भण्यते । तदेव च गुणगुण्यभेदरूपनिश्चयनयेन शुद्धामस्वरूप भवतीत्येका पातनिका । अथवा
नवपदार्था मूर्तार्थेन ज्ञाता सतस्तदेष भेदोपचारेण सम्यक्त्वविषयत्वाद्भव्यवहारसम्यक्त्वानीमित भवति निश्चय-
नयेन तु स्वकीयशुद्धपरिणाम एव सम्यक्त्वमिति द्वितीया चेति पातनिकाद्वयं मनसि धृत्वा सूत्रमिदं प्ररूपयति ।

आत्मस्वयान्तिः—ये खलु पर्यंतपाकोत्तीर्णजात्यकार्तस्वरस्थानीयपरम भायमनुभवति तेषा प्रथम-
द्वितीयाद्यनेकपाकपरंपरापच्यमानकार्तस्वरानुभवस्थानीयापरमभानानुभवनशून्यत्वाद्दुःखद्रव्यादेशितया समुद्यो-
तित्वात्सखितैकस्वभावनैकगाय शुद्धनय एवोपरितानेकप्रतिवर्णिकास्थानीयत्वात्परिज्ञापमान प्रयोजनवान् ।
अन्ये तु प्रथमद्वितीयाद्यनेकपाकपरंपरापच्यमानकार्तस्वरस्थानीयमपरम भायमनुभवति तेषा पर्यंतपाकोत्तीर्ण
जात्यकार्तस्वरस्थानीयपरमभानानुभवनशून्यत्वाद्दुःखद्रव्यादेशितयोपदर्शितप्रतिविशिष्टैकभावानेकभावोभ्यव
हारनयो विचित्रवर्णमाखिकास्थानीयत्वात्परिज्ञापमानस्तदल्पे प्रयोजनवान् तीर्थतीर्थफलयोरित्यमेव व्यवस्थि-
तत्वात् । उक्तं च “ जज्ञिणामय पवजह तामा व्यवहारगिच्छए मुषह । एकेण विणा छिज्द तित्य
क्षण्येण उण तद्य । ”

उभयनयविशेषाच्चसिनि स्यात्पदाके जिनवचसि रभते ये स्वय वांतमोहा ।

सपदि समयसार ते पर व्योतिरचैरनवमनयपक्षाक्षुण्णगीक्षत एव ॥४॥

व्यवहरणनय स्याद्यद्यपि प्राक्यद्वेषामिदं निहितपदानां हत हस्तापलप ।

तदपि परममर्थं विषमत्कारमात्र परविरहितमतः पश्यता नैव किंचित् ॥५॥

एकत्वे नियतस्य शुद्धनयतो व्याप्त्युपदेश्यात्मन पूर्णज्ञानघनस्य दर्शनमिह द्रव्यात्तरेभ्य पृथक् ।

सम्यग्दर्शनमेतदेव नियमादात्मा च तावानय तन्मुक्त्वा नवतस्यसततिमिमाप्रात्वायमेकोस्तु न ॥६॥

अत शुद्धनयायत्त प्रत्यग्योतिश्चकास्ति तत् ।

नवतस्वगतत्वेपि पदेकत्व न मुच्यते ॥७॥

भूदस्थेणाभिगदा जीवाजीवा य पुण्णपावं च ।

आसवसंवरणिज्जरवंधोमोक्खो य सम्मतं ॥१५॥

भूतार्थेनाभिगता जीवाजीवी च पुण्णपाप च ।

आसवसंवरनिर्जरा यथो मोक्षश्च सम्भवत्त्व ॥१६॥

तार्थपर्यट्टि—भूदस्थेण भूतार्थेन निश्चयनयेन शुद्धनयेन अभिगदा अभिगता निर्णीता निश्चिता
ज्ञाता सत के ते जीवाजीवा य पुण्णपाप च आसवसंवरणिज्जरवंधो मोक्खो य जीवाजीव
पुण्णपापासवसनरनिर्जरावधोमोक्षस्वरूपा नव पदार्था सम्मतं तएवाभेदोपचारेण सम्यक्त्वविषयत्वात्कार-
णत्वात्सम्यक्त्व भवति । निश्चयेन परिणाम एव सम्यक्त्वमिति । नव पदार्था भूतार्थेन ज्ञाता सत सम्यक्त्व
भवती युक्त भवद्विहावीदृश भूतार्थपरिज्ञानमिति पृष्टे प्रस्तुतरमाह । यद्यपि नव पदार्था तार्थवर्तनानि-
मित्त प्रायमिकशिक्षणेक्षया भूतार्था भण्यते तथाप्यभेदरक्षणयलक्षणनिर्विकल्पसमाधिकाले अभुतार्था अज्ञ-

व्यवहारोऽभूतार्थो भूतार्थो दासितस्तु शुद्धनयः ।

भूतार्थमाश्रितः खलु सम्यग्दृष्टिर्भवति जीवः ॥१२॥

तात्पर्यव्याप्तिः-व्यवहारो व्यवहारनयः अभूदर्थो अभूतार्थः असत्यार्थो भवति । भूदर्थो भूतार्थः सत्यार्थः देसिदो देशितः कथितः दु पुनः कौतो शुद्धणओ शुद्धनयः निश्चयनयः । तर्हि केन नयेन सम्यग्दृष्टिर्भवेतीति चेत् भूदर्थं भूतार्थं सत्यार्थं निश्चयनयं ओहसदो आश्रितो गतः स्थितः । खलु सुदो सम्मादिद्वी हवादि जीवो सम्यग्दृष्टिर्भवति जीव इति टांकाव्याख्यानां । द्वितीयव्याख्यानेन पुनः व्यवहारो अभूदर्थो व्यवहारोऽभूतार्थो भूदर्थो भूतार्थं देसिदो देशितः कथितः । न केवलं व्यवहारो देशितः शुद्धणओ शुद्धनिश्चयनयोपि दु शब्दादयः शुद्धनिश्चयनयोपिसिद्ध्याख्यानेन भूताभूतार्थभेदेन व्यवहारोपि द्विधा शुद्धनिश्चयशुद्धनिश्चयभेदेन निश्चयनयोपि द्विधा इति नयचतुष्टयं । इदमत्र तात्पर्यं यथा कोपि प्राण्यजनः सकर्मणं नीरं विवति नागरिः पुनः विवेकीजनः कतकरुद्धं निश्चय निर्मूलोदकं पिबति । तथा स्वसर्वेदनरूपभेदभावनाशून्यजनो मिथ्यात्वसगादिविभावपरिणामसहितकमानमनुभवति सदृष्टिजनः पुनरभेदरत्नयलक्षणनिर्विकल्पसमाधिबलेन कतकरुद्धस्थानीयं निश्चयनमाश्रित्य शुद्धमानमनुभवतीत्यर्थः ॥१३॥ अथ पूर्वगाथायां भणितं भूतार्थनवाश्रितो जीवः सम्यग्दृष्टिर्भवति । अत्र तु न केवलं भूतार्थो निश्चयनयो निर्विकल्पसमाधिरत्नानां प्रयोजनवान् भवति । किंतु निर्विकल्पसमाधिरहितानां पुनः पौष्टवर्णिकासुवर्णलाभाभावे अग्रस्तनवर्णिकासुवर्णलाभनृकेपाधिप्राथमिकानां कदाचित् सविचलतावस्थायां मिथ्यात्वविषयकवापदुर्ध्यानवचनार्थं व्यवहारनयोपि प्रयोजनवान् भवतीति प्रतिपादयति-

आत्मख्यातिः-व्यवहारनयो हि सर्व एवाभूतार्थवादभूतमर्थं प्रयोजयति । तथा हि यथा प्रबलपंक-संपलनतिरोहितसहजैकार्थभक्तस्य पयसोनुभङ्गितारः पुरुषाः पंचापयसोर्विवेकमकुर्वतो महवो नर्धनेव तदनुभवति । केचित्तु स्वकरविकीर्णकंतकनियतामत्रोपजनितापंचापयोर्विकृतया स्वपुरुषाकारविर्भावित सहजैकार्थभावनत्वादर्धमेव तदनुभवति । तथा प्रबलकर्मसंपलनतिरोहितसहजैकज्ञापकाभासव्याप्तनोऽनुभवितारः पुरना आत्मनर्जोर्द्विकमकुर्वतो व्यवहारविरोहितद्वेषाः प्रयोजमानमायवैश्वर्यं तमनुभवति । भूतार्थदर्शिनस्तु स्वमतिनिपातितशुद्धनयातुगोषमात्रोपजनितागर्कमविकृतया स्वपुरपाका-राविर्भावितसहजैकआपकास्वभावात् प्रयोजमानैवाज्ञापकभावं तमनुभवति । तदत्र ये भूतार्थगन्ध्रयंति तेषु सम्यक् वस्यंत सम्यग्दृष्टयो भवन्ति न पुनरन्ये कतकरुस्थानीयत्वात् शुद्धनयत्वात् प्रत्यगात्मदर्शोभिव्यवहारनयो नानुसर्तव्यः ॥१३॥ अथ च केपाधिकदाचित्सोपि प्रयोजनवान् । यतः-

सुदोसुद्धादेसो णादव्यो परमभावदरिशीर्हि ।

व्यवहारदेसिदो पुण जे दु अपरमे द्विदा भावे ॥१४॥

शुद्धः शुद्धादेशो ज्ञातव्यः परमभावदर्शिभिः ।

व्यवहारदेसितः पुनर्ये त्वपरमे स्थिता भावे ॥१४॥

तात्पर्यव्याप्तिः-सुदो शुद्धनयः निश्चयनयः कथंभूतः सुद्धादेशो शुद्धदृश्यत्वादेसः कथन यत्र स भवति शुद्धादेशः । णादव्यो ज्ञातव्यः ज्ञानविनयः केः परमभावदर्शीर्हि शुद्धानभावदर्शिभिः । कदाचित्ति चेत् यतः योऽज्ञानार्थिनासाकर्णजोऽमभेदरत्नयलक्षणसमाधिबले तत्रयोजनो भवति । नि.प्रयोजनो न भवतीत्यर्थः । व्यवहारदेसिदो व्यवहारेण विकल्पेन भेदेन पर्यायेण दासितः कथित इति व्यवहारदेसितो व्यवहारनयः पुण पुनः ण्यस्तनवर्णिकासुवर्णलाभनप्रयोजनवान् भवति । केन जे ये पुरुषाः दु पुनः अपरमे अनुदे असंततमव्यग्रदृष्ट्येषया धारकापेक्षया वा सप्तमसम्यग्दृष्टिःशये शुभोरयोग्ये प्रनसाप्रनस्येयतापेक्षया च भेदरत्नयलक्षणे वा द्विदा स्थिताः वरिभन् स्थिताः भावे जीव-

धिरमिति नवतत्त्वच्छत्रमुजाविमोर्न कानकमिर निगमं वर्णमालाफलपे ।

अथ सरतविविक्त दृश्यतामेकहृत्प्रं प्रतिपदमिदमामज्योतिरुद्योतमानं ॥८॥

अथैवमेकत्वेन शोतमानस्यामनोऽधिगमोपायाः प्रमाणनयनिक्षेपाः ये ते खल्वभूतार्थास्तेऽप्यदो कएव भूतार्थः । प्रमाण तावत्पर्योक्तं प्रत्यक्षं च तत्रोपात्तानुपात्तरद्वारेण प्रवर्तमानं पर्योक्तं केवलात्ममति नियतत्वेन वर्तमानं प्रत्यक्षं च तदुभयमपि प्रमातृप्रमाणप्रमेयभेदस्यानुभूयमानतायां भूतार्थमथ च न्युद स्तरामस्तमेदैवाजीवस्वभावस्यानुभूयमानतायागभूतार्थ । नयस्तु द्रव्यार्थिकश्च पर्यायार्थिकश्च तत्र द्रव्यपर्य यात्मके यस्तुनि द्रव्यं मुख्यतयानुभावनतीति द्रव्यार्थिकः पर्यायमुख्यतयानुभावनतीति पर्यायार्थिक तदुभयमपि द्रव्यपर्याययोः पर्यायेणानुभूयमानतायां भूतार्थ । अथ च द्रव्यपर्यायानालीदशुद्धरस्तुमानजीव स्वभावस्यानुभूयमानतायागभूतार्थ । निक्षेपस्तु नाम स्थापना द्रव्य भावश्च । तत्रातदगुणे यस्तुनि सज्ञा करणं नाम । सौम्यमित्यन्वयं प्रतिनिधिव्यवस्थापनं स्थापना । वर्तमानतापर्यायादन्यद्द्रव्य, वर्तमानतापर्यायो भावस्तच्चतुष्टयं स्वस्वलक्षणवैलक्षण्येनानुभूयमानतायां भूतार्थ । अथ च निर्निर्लक्षणस्वलक्षणैकजातस्वभाव स्यानुभूयमानतायागभूतार्थ अथैवमपीषु प्रमाणनयनिक्षेपेषु भूतार्थत्वेनेको जीव एव प्रयोतते ।

उदयति न नयत्रीरस्तमेति प्रमाण इवविदपि च न विद्यो याति निक्षेपचक्रं ।

किमपरमभिदम्नो धाम्नि सर्वकपेऽस्तिजतुभवमुपयाते भाति न ह्येतमेन ॥ ९ ॥

आत्मस्वभावं परभावभिन्नमार्णमाद्यंतविमुक्तमेक ।

विलीनसंकल्पविकल्पजालं प्रकाशयन् शुद्धनयोन्मुदेति ॥१०॥

जो परसदि अप्पाणं अवद्धपुट्टं अणणयं णियदं ।

अविसेसमसंजुत्तं तं सुद्धणयं वियाणीहि ॥१६॥

यः पश्यति आत्मानं अवद्धस्पृष्टमनन्यकं नियतं ।

अविश्लेषमसंयुक्तं तं शुद्धनये विजानीहि ॥१६॥

तात्पर्यवृत्तिः— जो परसदि यः कर्ता पश्यति जानाति क अप्पाणं शुद्धात्मान कथभूतं अवद्धपुट्ट द्रव्यकर्मनोकार्मस्यामसृष्टं जले चिसिनीपत्रवत् । अणणयं अनन्यक नरनारकदिपर्यायेषु द्रव्यरूपेण तमेव यारकोत्तकुशुल्यपटादिपर्यायेषु मृत्तिकाद्रव्यवत् णिययं नियतनरहितं निहारंगोत्तरं गानस्थानु समुद्रवत् अविसेसं अविश्लेषममिल ज्ञानदर्शकादिभेदरहितं गुरन्विक्षिप्यचरीतत्वादिधर्मेषु सुषर्पेणत् असंजुत्तं असंयुक्तमत्तवर्तं शगादिषिकल्पस्वभावाकर्मरहितं निधधनयेनोष्णरहितं जलवदिति तं शुद्धणयं वियाणीहि त पुरमेराभेदनयेन शुद्धनयविषयत्वाच्छुद्धात्मसाधकावाञ्छुद्धाभिप्रायपरिणतत्वाच्च शुद्धं निजानीहीति भावार्थ । अथ द्वितीयग्राथायां वा पूर्व भणित्वा शुद्धात्मानुसृतिः सा चैव निर्नि-कारस्वसंवेदनज्ञानानुभूतिरिति प्रतिपादयति ।

आत्मरूपातिः—या खल्वनद्वष्टृष्टस्यानन्यस्य नियतत्वारिभोपत्प्रातंसुत्तस्य आत्मनोऽनुभूतिः स शुद्धनयः सात्वानुभूतिरा मनेखात्मैरूपेण प्रयोतते कथ यथादिदत्त्वहमनोनुभूतिरिति चैवद्वष्टृष्टवादीनाम भूतार्थं गतमाहि—यथा खलु चिसिनीपत्रस्य सलिलजिनमग्रस्य सलिलरष्टृष्टव्यपर्यायेणानुभूयमानतायां सलिल-रष्टृष्टरभूतार्थमप्येकाततः सलिलरष्टृष्टस्य चिसिनीपत्ररूपावमुपेयानुभूयमानतायागभूतार्थ । तथा मनेनादि-बद्धरष्टृष्टव्यपर्यायेणानुभूयमानताया बद्धरष्टृष्टेन भूतार्थमप्येकाततः पुद्गलाष्टृष्टस्य मात्मस्वभावावमुपेयानुभूयमा-नतायागभूतार्थ । तथा च मृत्तिकायाः कस्तककरीरकर्मरीकपालादिपर्यायेणानुभूयमानतायागभूतार्थ-मपि सर्वतोऽप्यस्ववदतमेक मृत्तिकास्वभावमुपेयानुभूयमानतायागभूतार्थ । तथा मनेन नारकादिपर्यायेणानु-भूयमानतायागभूतार्थ भूतार्थमपि सर्वतोऽप्यस्ववदतमेकमृत्तिकास्वभावमुपेयानुभूयमानतायागभूतार्थ । तथा च

स्वार्थां शुद्धात्मस्वरूपं न भवति । तस्मिन् परमसमाधिकाले नवपदार्थमध्ये शुद्धनिश्चयनयेनैक एव शुद्धात्मी प्रयोक्तते प्रकारात् प्रतीयते अनुभूयत इति । या चानुभूति प्रतीति शुद्धात्मोपलब्धि साचन निश्चयसम्पन्नमिति साचिनानुभूतिगुणगुणिनोर्निश्चयनयेनाभेदविनश्याया शुद्धात्मस्वरूपमिति तापर्यं । किं च ये च प्रमाणनयनिक्षेपा परमादितत्त्वनिचारकाले सहकारिकारणभूतास्तेषु सविकल्पार्थस्थापनेन भूतार्था । परमसमाधिकाले पुनरभूतार्थास्तेषु मध्ये भूतार्थेन शुद्धजीव एक एव प्रतीयत इति नवपदार्थाधिकारगाथा गता । ततो ननाधिकोद्यु मध्ये प्रथमतस्तत्त्वदष्टाविश्रुतिगाथापर्यंत जीवधिकार कथ्यते । तथा हि-राहजानद्वैकस्वभावशुद्धात्मभावनासुहृद्यतया जो पस्सदि अप्पाणमित्यादि सूत्रपाठक्रमेण प्रथमस्थले गाथात्रय । तदनंतर दृष्टातदार्यातद्वारेण भेदाभेदरत्नत्रयभावनानुसृष्टयतया दंसपणाणचरिचाणि इत्यादि द्वितीयस्थले गाथात्रय । तत पर जीवस्याप्रतिबुद्धत्वकथनेन प्रथमगाथा, बधमोक्षयोग्यपरिणामकथनेन द्वितीया, जीवो निश्चयेन रगादिपरिणामाणाणेन कर्त्तते तृतीया, चेलेव कम्मणेोक्कम्मा हि य इत्यादि तृतीयस्थले परस्परसंपन्निरपेक्षत्वत्रयगाथात्रय । तदनंतरविधनाग्निदृष्टतेनाप्रतिबुद्धत्वक्षणकथनार्थं अहमेदमित्यादि चतुर्थस्थले सूत्रत्रय । अत पर शुद्धात्मतत्त्वसम्पन्नब्रह्मानुभूतिलक्षणभेदरत्नत्रयभावनानुसृष्टयै योऽसावप्रतीबुद्धत्वात्प्रतिजोघनार्थं अप्पाणयोहिदमदी इत्यादि पचमस्थले सूत्रत्रय । अथ निश्चयत्रयपलक्षणशुद्धात्मतत्त्वमजानन् देहवशात्मेति सोऽस्तो पूर्वपक्षं करोति तस्य स्वरूपकथनार्थं यदि जीवो इत्यादि पूर्वपक्षरूपेण गाथैका । तदनंतर व्यवहारेण देहस्तम्भ निश्चयेन शुद्धात्मस्तम्भमिति नवद्वयविभागप्रतिपादनमुल्लेखेन वनहारेण तु भासति इत्यादि परिहारसूत्रचतुष्टय । अथ परमोपेक्षापलक्षणशुद्धात्मसत्तिरूपनिश्चयस्तुति-सुहृत्त्वेन जो इदि ए जिभिन्ना इत्यादि सूत्रत्रय । एव गाथाष्टकतागुदायेन पष्ठस्थल । तत पर निर्णिकारत्वसन्वेदनज्ञानमेव विषयकथायादिपरद्रव्याणा प्रव्याह्वानमिति कथनेन, पाणं सव्वे भावा इत्यादि सप्तमस्थले गाथाचतुष्टय । तदनंतरमनतस्मानादिलक्षणशुद्धात्मसम्पन्नब्रह्मानुभूतिलक्षणभेदरत्नत्रयामकस्वत्वे-दनमेव भावितान्मेव स्वरूपमित्युपसंहारसुल्लेखतया अहमको खलु सुद्धो इत्यादि सूत्रमेक । एव दडकान्विहायाष्टानिश्चयसूत्रे सप्तभितरस्थलजैविधिकारसमुदायपातनिका तथा-राथ प्रथमगाथाया मवधसूत्रमनन्वर्थं नियताग्निशेषमस्युक्त ससायस्थायामपि शुद्धनयेन विस्तिनीपत्रमृषिप्रावार्द्धिसुवर्णोष्ण रहितजलान्त्वचमिशेषणविशिष्ट शुद्धात्मान कथयति ।

आत्मव्याप्ति — अन्वुनि हि जीवादीनि नवतानि भूतार्थेनाभिरागतानि सम्यग्दर्शनं सपयव एवासांशु दीर्घप्रवृत्तिनिमित्तमभूतार्थनयेन व्यपदिश्यमानेषु जीवार्थावपुण्यपापास्त्रसपरनिर्जरात्मपमोक्षलक्षणेषु नवतत्त्वेष्वेकप्रयोजिना भूतार्थनयेनैकत्वमुपानीय शुद्धनयनेन व्यवस्थापितस्यात्मनोऽनुभूतेराम-हृत्वातिलक्षणस्या संपन्नमानत्वात्ततो विकार्यविकारकोम्य पुण्य तथा पाप । आत्माव्यास्तानकोभयमाह्वय, सार्यसव्वारकोभय सार निर्जयनिर्जराकोम्य निर्जरा बध्यवधकोभय बध गोप्यमोचकोम्य मोक्ष । स्वयमेकत्व पुण्यपापास्त्रसपरनिर्जरावधमोक्षानुपपत्ते । तदुभय च जीवाजीवाविति । महिदृष्ट्या नवतत्त्वान्पुनि जीवदुल्लयोरनादिवसपर्यायमुपेक्षेकत्वेनानुभूयमानताया भूतार्थानि अर्थैकजीवद्रव्यस्वभावमुप-त्यानुभूयमानतायामभूतार्थानि । ततोऽसांशु नवतत्त्वेषु भूतार्थनयनैका जीव एव प्रयोक्तत । तथातदृष्ट्या ज्ञायमा भावे जीवो जीवस्य विकारहेतुर्जीव केनलर्जाविकाराश्च पुण्यपापास्त्रसपरनिर्जरावधमोक्षल-क्षणम् । केनलर्जाविकारहेतु पुण्यपापास्त्रसपरनिर्जरावधमोक्षा इति । नवतत्त्वान्पुपि जीवद्रव्यस्व-भावमपरा सपरप्रत्ययैकद्रव्यपर्यायत्वानुभूयमानताया भूतार्थानि अथ च सपलकात्मनारल्लतमेक जीवद्रव्यस्वभावमुपेक्षानुभूयमानतायामभूतार्थानि । ततोऽसांश्वपि नवतत्त्वेषु भूतार्थनयेनैको जीव एव प्रयोक्तत एवमसांश्वकेन यातमान शुद्धनयनेनानुभूयतएव । यानुभूति सामहृत्वातिरेया महृत्वातिर्यु सम्यग्दर्शनमेवेति समस्तमेव निरवय ।

चिरमिति नवतत्त्वच्छत्रमुशीयमानेन कानकमिव निमग्नं वर्णमालावच्छापे ।
अथ सवतविभक्त दृश्यतामेकरूपं प्रतिपदमिदमात्मव्योतिरेषोतमानं ॥८॥

अथैवमेकावेन योतमानस्यात्मनोऽधिगमोपायाः प्रमाणनवनिक्षेपाः ये ते खरनभूतार्थास्तेष्वप्यवमे-
कएव भूतार्थः । प्रमाणं तावत्परोक्षं प्रत्यक्षं च तत्रोपात्तानुपात्तपरद्वारेण प्रवर्त्तमानं पर्येक्षं केवलताममति-
नियतत्वेन वर्त्तमानं प्रत्यक्षं च तदुभयमपि प्रमालुप्रमाणप्रमेयभेदस्यानुभूयमानताया भूतार्थमथ च श्रुद-
स्तातमहाभेदेकजीवस्वभावस्यानुभूयमानतायामभूतार्थं । नयस्तु द्रव्यार्थिकश्च पर्यायार्थिकश्च तत्र द्रव्यपर्या-
यात्मके वस्तुनि द्रव्यं मुख्यतयातुभावयतीति द्रव्यार्थिकः पर्यायमुख्यतयातुभावयतीति पर्यायार्थिकः
तदुभयमपि द्रव्यपर्याययोः पर्यायेणानुभूयमानतायां भूतार्थं । अथ च द्रव्यपर्यायानात्सर्वदुष्टदुष्टस्तुमात्रजीव-
स्वभावस्यानुभूयमानतायामभूतार्थं । निक्षेपस्तु नाम स्थापना द्रव्यं भावश्च । तत्रातदगुणे वस्तुनि संज्ञा-
करणं नाम । सोपमित्यन्वत्र प्रतिनिधिव्यवस्थापनं स्थापना । वर्त्तमानतत्पर्यायादन्यद्द्रव्यं, वर्त्तमानतत्पर्यायो-
भावस्तावत्प्रत्यक्षं स्वस्वच्छक्षणवैलक्षण्येनानुभूयमानतायां भूतार्थं । अथ च निर्निर्लक्षणस्वच्छक्षणेकजीवस्वभाव-
स्यानुभूयमानतायामभूतार्थं अथैवमणीषु प्रमाणनवनिक्षेपेषु भूतार्थत्वेनैको जीव एव प्रयोतते ।

उदयति न नयतीरस्तमेति प्रमाणं क्वचिदपि च न विभो याति निक्षेपच्छ ।
किमपरमभिदम्भो घासि सर्वकथेऽस्मिन्ननुभवमुपयाते भाति न द्वैतमेव ॥ ९ ॥
आत्मस्वभावं परभावमिजमार्गमापत्तविमुक्तमेकं ।
बिहीनसंवलपविकल्पजालं प्रयासायन् शुद्धनयोन्युदेति ॥१०॥

जो पस्तदि अप्पाणं अबद्धपुष्टं अण्णयं णियदं ।
अविसेसमसंजुत्तं तं सुद्धणयं वियाणीहि ॥१६॥

यः पश्यति आत्मानं अबद्धस्पृष्टमन्यकं नियतं ।
अविशेषमसंयुक्तं तं शुद्धनयं विजानीहि ॥१६॥

तात्पर्यवृत्तिः—जो पस्तदि यं कर्त्ता परयति जानाति क अप्पाणं शुद्धात्मानं कथंमूर्त्तं
अबद्धपुष्टं द्रव्यकर्मनोक्तर्मम्यत्मसस्पृष्ट जले तिसिनीपत्रयत् । अण्णयं अनन्यकं नरनारकादिपर्यायेषु
द्रव्यरूपेण तमेव भासकोशकुशुल्लघटादिपर्यायेषु मृत्तिकाद्रव्यवत् णिययं निपत्तगन्धितं निस्तर्गोचरं-
गारस्यासु समुद्रवत् अविसेसं अविशेषमभिज ज्ञानदर्शनादिभेदरहितं शुक्लवस्त्रिभ्रतपीतव्यादिधर्मेषु सुव-
र्णवत् असंजुत्तं असंयुक्तमसंबद्ध रागादिविकल्परूपभारकर्मरहितं निश्चयनयेनोष्णरहितजलवदिति
तं सुद्धणयं वियाणीहि तं पुरुषमेवभेदनयेन शुद्धनयविषयत्वाच्छुद्धात्मसाधकत्वाच्छुद्धामिप्रायपरिणत-
त्वाच्च शुद्ध विजानीहीति भावार्थः । अथ द्वितीयगारायां वा पूर्वं भगिना शुद्धात्मानभूतिः सा चैव निर्नि-
कारस्वसंवेदनज्ञानानुभूतिरिति प्रतिपादयति ।

आत्मस्वभाविः—या सत्वबद्धस्पृष्टस्यामन्यस्य नियतस्वार्थोपस्थासंसुक्तस्य चात्मनोऽनुभूतिः स
शुद्धनयः सत्वानुभूतिरोपैनेत्यालौकिक एव प्रयोतते कथं यथादितरथात्मनोनुभूतिरिति चेद्द्रष्टृश्रव्यादीनाम-
भूतार्थमात्रासाहि—यथा खलु तिसिनीपत्रयं सखिलनिमग्नस्य सखिलस्पृष्टवपर्यायेणानुभूयमानतायां सखिल-
स्पृष्टवभूतार्थमप्येकाततः सखिलस्पृष्टस्य तिसिनीपत्रयभारगुणस्यानुभूयमानतायामभूतार्थं । तथात्मनोनादि-
यद्रस्पृष्टवपर्यायेणानुभूयमानताया बद्धस्पृष्टेन भूतार्थमप्येकाततः पुत्रारस्पृष्टस्यामस्वगावमुपेत्यानुभूयमा-
नतायामभूतार्थं । यथा च मृत्तिकायाः कणककरीरकं करीरपात्राद्विधर्मयिणानुभूयमानतायामन्यव भूतार्थ-
रूपे सर्वतोऽप्यस्वस्वरामेका मृत्तिकास्वभावाभुण्येनानुभूयमानतायामभूतार्थं तथात्मनो चाग्रादिपर्यायेणानु-
भूयमानतायामन्यत्वं भूतार्थमपि सर्वतोऽप्यस्वस्वस्वभावमुपैत्यानुभूयमानतायामभूतार्थं । तथा च

चारिधेर्वृद्धिहानिपर्यायेणानुभूयमानतायामनियतत्वं भूतार्थमपि नित्यव्यवस्थित चारिधेस्वभावमुपेत्यानुभूयमानतायामभूतार्थं तथात्मनो वृद्धिहानिपर्यायेणानुभूयमानतायामनियतत्वं भूतार्थमपि नित्यव्यवस्थित-
मात्मस्वभावमुपेत्यानुभूयमानतायागभूतार्थं । यथा च काचनस्य श्लिष्यपीतयुक्तत्वादिपर्यायेणानुभूयमान-
ताया विशेषतः भूतार्थमपि प्रत्यस्तमितसमस्तविशेषकाचनस्वभावमुपेत्यानुभूयमानतायामभूतार्थं तथात्मनो
ज्ञानदर्शनादिपर्यायेणानुभूयमानताया विशेषतः भूतार्थमपि प्रत्यस्तमितसमस्तविशेषकप्रत्यक्षस्वभावमुपेत्यानुभू-
यमानतायामभूतार्थं । यथा याया सस्ताचै प्रत्ययोष्णसमाहितत्वपर्यायेणानुभूयमानताया सयुक्तत्वं भूतार्थ-
मप्येकातत शीतस्वभावमुपेत्यानुभूयमानतायामभूतार्थं तथात्मनो कर्मप्रत्ययगोहसमाहितत्वपर्यायेणानुभूय-
मानताया सयुक्तत्वं भूतार्थमप्येकातत स्वयवैधवीजस्वभावमुपेत्यानुभूयमानतायामभूतार्थं ।

न हि विदमति बद्धस्पृष्टभावादयोभो स्फुटमुपरितरतोप्येव यत्र प्रतिष्ठ ।

अनुभवतु तमेन शीतघन समतात् जगदपगतमोहोभूय सम्यक्स्वभावा ॥ ११ ॥

भूत भातमभूतमेव रभसाल्लिभिद्य बध सुधीर्यदत्त- किल कोप्यहो कलयति व्याहृत्य मोह हठात् ।

आत्मानामनुभूयैकगम्यमहिमा व्यक्तोयगस्तै ध्रुवं नित्य कर्मकलकपकविकलो देव स्वय शासत ॥ १२ ॥

आत्मानुभूतिरिति बुद्धनयात्मिका या ज्ञानानुभूतिरियमेव किलेति बुद्धा ।

आत्मानगामनि निवेश्य मुनिश्रकपमेकोस्ति नित्यमवबोधधन समतात् ॥ १३ ॥

जो पस्सदि अप्पाणं अवद्धपुटं अण्णमविसेसं ।

अपदेससुत्तमज्झं पस्सदि जिणसासणं सब्वं ॥ १७ ॥

य पश्यति आत्मानं अवद्धस्पृष्टमन्यपरिवेषं ।

अपदेशमूत्रमध्यं पश्यति जिनशासनं सर्वं ॥ १७ ॥

तात्पर्यवृत्तिः—जो पस्सदि य कर्त्ता पश्यति जानात्यनुभवति क अप्पाणं शुद्धात्मान किं
विशिष्ट अवद्धपुटं अग्रस्पृष्ट । अत्र बधशब्देन सक्षेपरूपकयो ग्राह्य । स्पृष्टशब्देन तु सयोगमात्ममिति ।
द्रव्यकर्मनो कर्मम्यामसस्पृष्ट जले विलिनीयवत् । अण्णं अनन्य मृत्तिकाद्रव्यवत् । अविसेसं अविशेष-
भेजेन सुवर्णवत् नियतमस्थित समुद्रवत् असयुक्त परद्रव्यमयोगरहित मिश्रयनवेगोष्णरहितजलवदिति ।
नियतासयुक्तविशेषणत्रय सूत्रे नास्ति । कथ उच्यते इति चेत् सामर्थ्यात् तदपि कथ श्रुतप्रकृतसामर्थ्ययुक्तौ
हि भवति सूत्रार्थे इति वचनात् । स पुरुष पस्सदि पश्यति जानाति किं तत् जिणसासणं जिनशासन
अर्थसमपरस्य जिनमत सञ्चं सर्वं द्वादशांगपरिपूर्णं कथमुत् अपदेशसुत्तमज्झं अपदेशसुत्तमज्झं अप-
दिश्यतेषो येन स भवत्यपदेशशब्दो द्रव्यश्रुतामिति पावत् सूत्रपरिचितिरूपं भावश्रुत ज्ञानसमय इति तेन
शब्देसमयेन वाच्य ज्ञानसमयेन परिच्छेदमपदेशसूत्रमध्यं भण्यते इति । अयमत्र भाव यथा लक्षणाक्षिप्य
एकस्योपि फलशाकपत्रशाकादिपरिच्छेदसमयेन भिन्नभिन्नात्पदा- प्रतिभावात्तानिना । ज्ञानिना पुन-
रेकस्यैव तथ स्नाय्यलक्षणज्ञानस्वभावाऽपि स्वर्गस्वर्गशब्दानीलक्षणीतादिर्णोक्षेयपरदार्यनिपयभेदेनाज्ञानिना
निर्निकल्पसगाधिभ्रष्टाना खड्गवदज्ञानरूप्य प्रतिभाति ज्ञानिना पुनरलक्षकेलक्षणस्वरूपमेव इति हेतो-
ज्ञानरूपे शुद्धाग्नि शब्दे सति सर्वं जिनशासनं श्रुतं भवतीति मन्या समस्तमित्यात्वरागादिपरिहारेण
तत्रैव शुद्धाग्नि भावना कर्त्तव्येति । किं च मित्यात्वशब्देन दर्शनमोदी रागादिशब्देन चारित्रमोह इति
शब्दत्रयं ज्ञातव्यं । अथ तृतीयगाथायाः सम्पञ्चनादिकं सर्वशुद्धाग्निभावनानामप्ये उच्यते इति निरूपयति ।

आत्मरूपातिः—येषामग्रस्पृष्टत्वानन्यस्य नियतस्य विशेषात्सयुक्तस्य चाननौनुभूतिः सा
लक्षणाक्षिप्य जिनशासनस्यानुभूति श्रुतज्ञानस्य स्वयमागन्नाततो ज्ञानानुभूतिरेवात्मानुभूति विंशु
तदानो सामान्यविशेषाभिर्भावितिराभावात्प्राप्तानुभूयमानमपि ज्ञानमबुद्धदृग्गाना न स्वदेते । तथाहि—यथा

त्रिचित्रव्यजनसयोगोपजातसामान्यनिशेषतिरोभारानिर्भावन्यामनुभूयमान लक्षण लोकानामनुभूयाना
व्यजनलुब्धाना स्वदते न पुनरन्यसयोगशून्यतोपजातसामान्यनिशेषानिर्भाषितरोभावाम्ना । अथ च
यदेव विशेषाभिर्भावेनानुभूयमान लक्षण तदेव सामान्याभिर्भावेनापि तथा त्रिचित्रश्लेषाकारकरितत्वोप-
जातसामान्यनिशेषतिरोभावाभिर्भाषाम्यामनुभूयमान ज्ञानमनुभूयाना श्लेषलुब्धाना स्वदते न पुनरन्यसयोग-
शून्यतोपजातसामान्यनिशेषाभिर्भाषितरोभाराम्या । अथ च यदेव विशेषाभिर्भावेनानुभूयमान ज्ञान तदेव
सामान्याभिर्भावेनाप्यलुब्धुद्धाना यथा सैधवखित्प्योन्यद्वयसयोगव्यच्छेदेन केवल एवानुभूयमान सर्व-
तोप्येकलवणरसत्वाहलुब्धवनेन स्वदते तथात्मापि परद्रव्यसयोगव्यच्छेदेन केवल एवानुभूयमान सर्वतोप्येक-
विज्ञानवन्त्वात् ज्ञानत्वेन स्वदते ।

अखडिसमनाकुल फलदगनतनर्बहिर्ह ह परगमस्तु न सहजमुद्विळात सदा ।

चिदुच्छलननिर्भर सकलकालमालभते यदेकरसमुल्लसलुब्धवणखित्प्यलीलापित ॥ १४ ॥

एष ज्ञानधनो नित्यनाम्सिद्धमभीष्टुभि ।

साध्यसाधकमत्वेन द्विषैक समुपास्यता ॥ १५ ॥

आदा खु मज्झ णाणे आदा मे दंसणे चरित्ते य ।

आदा पच्चक्खाणे आदा मे संवरे जोगे ॥ १८ ॥

आत्मा स्फुट मम ज्ञाने आत्मा मे दर्शने चरित्ते च ।

आत्मा प्रत्याख्याने आत्मा मे संवरे योगे ॥ १८ ॥

तत्पर्यहृत्ति - आदा शुद्धात्मा खु स्फुट मज्झ मम भवति क विषये णाणे आदा मे दंसणे
चरित्ते य आदा पच्चक्खाणे आदा मे संवरे जोगे सम्यग्ज्ञानदर्शनचारित्रप्रत्याख्यानसत्वरयोगभावना
विषये । योगे कोऽर्थ निर्विकल्पतागामी परमसामाधिके परमध्याने चोपेको नाथ भोगावादानिदानवध-
शल्यादिभावरहिते शुद्धात्मनि प्याते सर्व सम्यग्ज्ञानादिक लभ्यत इत्यर्थ एव शुद्धनयव्याख्याना-
मुख्यत्वेन प्रथमस्थले गाथात्रय गत । इत ऊर्ध्वं भेदाभेदरत्नत्रयमुख्यत्वेन गाथात्रय कथ्यते - तथाथा - प्रथम
गाथाया ईर्षादेन भेदरत्नत्रयभावनागपरार्द्धेन चाभेदरत्नप्रथमभावना कथयति -

दंसणणाणचरित्ताणि सेविदब्बाणि साहुणा णिच्चं ।

ताणि पुण जाण तिण्णवि अप्पाणं चेव णिच्छयदो ॥ १९ ॥

दर्शनज्ञानचारित्राणि सेवितव्यानि साधुना नित्य ।

तानि पुनर्जानीहि त्रीष्वप्यात्मानमेव निश्चयत ॥ १९ ॥

सारपर्यहृत्ति - दंसणणाणचारित्ताणि सेविदब्बाणि साहुणा णिच्चं सम्यग्दर्शनज्ञानचारि-
त्राणि सेवितव्यानि साधुना व्यवहारनत्वेन नित्य सर्वकाल ताणि पुण जाण तिण्णवि तानि पुनर्जानी
हि त्रीष्वपि अप्पाणं चेव शुद्धमानं चेव णिच्छयदो निश्चयत शुरुनिश्चयत । अयमर्थ - पंचेन्द्रिय-
रिपयक्रोधकायादिरहितनिर्निकल्पसमाधिमध्ये सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्रजग्यस्तीति । अथ गाथाद्वयेन तागेन
भेदाभेदरत्नत्रयभावना दृष्टतदाद्यर्थाभ्यां समर्थयति ।

आत्मरख्यातिः - देनैव हि भोगेनात्मा साध्य साधनं च स्यात्सैवैतयं नित्यमुपास्य इति स्वयमा-
कूप परेया व्यवहारेण साधुना दर्शनज्ञानचारित्राणि नित्यमुपास्यातीति प्रतिपाद्यते । तानि पुनर्जानीष्यति
परगाथेनामैक एव यत्स्वतन्तमान्त् यथा देवदत्तस्य कल्पचित् ज्ञान भ्रजानमनुचरणं च देवदत्तस्य स्वभा-
षानतिक्रमादेवदत्त एव न वस्वत्तर तथा मन्वप्यामनो ज्ञान श्राद्धानमनुचरणं चात्मस्वभावानतिक्रमादात्तैव
नवस्वत्तर तत्त-आत्मा एक एवापास्य इति स्वयमेव प्रयोतते स विच्छ-

दर्शनज्ञानचारित्रैस्त्रिभिर्देवत. स्वयं । मेचको मेचकश्चापि सममाना प्रमाणत ॥१६॥
दर्शनज्ञानचारित्रिभिः परिणतत्वत । एषोपि त्रिस्वभावत्वाद्ब्यहारेण मेचक ॥१७॥
परमार्थेन तु व्यक्तज्ञानुब्येयातिपेक्तः । सर्वभावात्स्वसिस्वभान्वादनैचक ॥१८॥
सात्मा नक्षितयैवाल मेचकामेचकत्वयो । दर्शनज्ञानचारित्र साप्पसिद्धिर्न चान्यथा ॥१९॥

जह णाम को वि पुरिसो रायाणं जाणिकुण सहहदि ।
तो तं अणुचरदि पुणो अत्थत्थीओ पयत्तेण ॥२०॥
एवं हि जीवराया णादब्बो तह य सहहे दब्बो ।
अणुचरिदब्बो य पुणो सो चेव दु मोक्खकामेण ॥२१॥

यथानाम कोपि पुरुषो राजानं ज्ञात्वा श्रद्धयाति ।
ततस्तमनुचरति पुनर्यार्थिकः प्रयत्नेन ॥ २० ॥
एवं हि जीवराजो ज्ञातव्यस्तर्यैव भद्रातव्यः ।
अनुचरितव्यञ्च पुनः स चैव तु मोक्षकामेन ॥२१॥

तात्पर्यवृत्ति. — जह यथा णाम अहो सुट्ट वा कोवि कोपि कश्चित् पुरिसो पुरप रायाणं
राजानं जाणिकुणं छत्रचामरादिराजविश्वैर्वाद्या सहहदि श्रद्धते अथमेव खजेति निश्चिनोति तो ततो ज्ञान-
श्रद्धानन्तरं तं तं राजानं अणुचरदि अनुचरति आश्रयस्वाराधयति कथमूतं सन् अत्यर्थाओ अर्था-
धिको जीवितार्थो पयत्तेण सर्वतात्पर्येणैति दृष्टात्तथा गता पूर्वं अनेन प्रकारेण हि सुट्ट जीवरायां
शुद्धजीवरायां णादब्बो निर्विकारस्वतपेदगज्ञानेन ज्ञातव्य । तह य तथय सहहेदब्बो यो अथमेव
निष्कामदेहस्वभावो रागादिरहितः शुद्धमेति निश्चितव्य अणुचरिदब्बो य अनुचरितव्यश्च निर्विकल्प
समयित्तुगवनीय । पुन सो एव स एव शुद्धात्मा दु पुन मोक्खकामेण मोक्षार्थिना पुरुषेणैति
दर्शयति । इदमत्र तात्पर्यं भेदाभेदरत्नत्रयभावनारूपया परममूर्च्छितव्यैव पूर्यतेऽस्माकं किं विशेषेण शुभाशुभ
रूपविकल्पजारनेति । एव भेदाभेदरत्नत्रयव्याख्यानमुल्लेखतया गाथात्रय द्वितीयस्थले गत । अथ स्वतंत्र-
व्याख्यान्तुल्यतया गाथात्रय कथ्यते तद्यथा स्वपरभेदविज्ञानाभावे जीवित्वावदृशनी भवति पर किंतु
किञ्चकालपूर्वत इति न ज्ञायते एव पृष्टे सति प्रथमगाथाया प्रयुचर ददाति ।

आत्मरूपातिः— यथा हि शक्तिपुरुर्लोऽर्थायां प्रयत्नेन प्रथमेव राजानं जानीते ततस्तरतेन श्रद्धते
ततस्तेभवानुचरति । तथात्मना मोक्षार्थिना प्रथमेवामा ज्ञातव्यं तत स एव श्रद्धातव्यं तत सप्राप्तु-
चरितव्यश्च साध्यसिद्धेस्तथान्यथोपपत्त्यनुपपत्तिभ्या । तत्र यदा मनोनुभूयमानानेकभावसकरोपि परमनि-
वेक्तौशलेनायमहमनुभूतिरित्यात्मज्ञानेन रागः ज्ञानमेव तथेतिप्रत्ययलक्षणं श्रद्धान् चरगतुभूयमानमा-
त्मानं साधयतीति साध्यसिद्धेस्ताद्योपपत्तेः यदावावाल्ग्वोपाख्येन सकलकालमेव स्वधमेरानुभूयमानेपि भगव-
त्पुण्यसन्ध्यादिबधवशात् पर सममेकताप्यरहायेन त्रिगुडस्यायमहमनुभूतिरित्यामज्ञानं नोद्भवते
तदभावाद्दृष्टान्तरश्चप्रज्ञानसमानत्वात्पूजानमपि नोद्भवते तदा समस्वभावात्तरविनेकेन निश्चकमेव
स्थातुगतकल्पादाद्यानुचरणमनुभूयमानं नामानं साधयतीति साध्यसिद्धेरन्याधानुपपत्तिः ।

कथमपि समुपात्तत्रिं उभये कृताया अपतितमिदमा म पेतिस्रच्छदच्छ ।
सततमनुभवामेनतचैतन्याविह न लल्ल न खल्ल यस्मादन्यथा साध्यसिद्धि ॥२०॥
ननु ज्ञानं तादात्म्यादामानानं निवमुपास्त एव पुतस्तदुपासयत्वेनानुपास्त इति चेन्न यतो न

धैर्यात्मा ज्ञानतादात्म्येपि क्षणमपि ज्ञानमुपास्ते स्वयं बुद्धबोधितबुद्धत्वकारणपूर्वकत्वेन ज्ञानस्योपपत्ते । तर्हि तत्कारणपूर्वमज्ञानस्यात्मा निरामेयप्रतिलुब्धत्वादेयमेतत् । तर्हि कियत्कालमयमप्रतिलुब्धो भवतीत्यभिधीयतां ।

कम्मे णोकम्महिं य अहमिदि अहकं च कम्म णोकम्मं ।

जा एसा खलु बुद्धी अप्पडिबुद्धो ह्वदि ताव ॥२२॥

कर्मणि नोऽकर्मणि चाहमित्यहकं च कर्म नोऽकर्म

यावदेवा खलु बुद्धिप्रतिबुद्धो भवति तावत् ॥२२॥

तात्पर्यवृत्तिः—कम्मे कर्मणि ज्ञानावगणादिद्रव्यकर्मणि रागादिभावकर्मणि च णोकम्माहिं य शरीरादिनोऽकर्मणि च अहमिदि अहमिति प्रतीतिः, अहकं च कम्म णोकम्मं अहकं च कर्म नोऽकर्मिति प्रतीतिः यथा घटे वर्णादयो गुणा घटाकारपरिणतपुद्गलस्वभावाश्च वर्णादिद्वि घट इत्यभेदेन जा यावत् काल एसा एसा प्रत्यक्षीयता खलु रूढ बुद्धी कर्मनोऽकर्मणा सह बुद्धबुद्धेकस्वभावनिरूपमाणस्तुन एका बुद्धि अप्पडिबुद्धो अप्रतिबुद्ध स्वसविचिशून्यो बहिरात्मा ह्वदि भवति ताव तात्कालमिति । अत्र भेदविज्ञानमूल बुद्धात्मानुभूति स्वतः स्वयंबुद्धरूपेक्षया परतो वा बोधितबुद्धरूपेक्षया वे क्षमते ते पुरुषा बुद्धानुभवहिर्दिव्येषु नियमान्मेष्वपि मुकुन्दवदनिन्तरा भवतीति भावार्थः । अथ बुद्धजीवे यदा रागादिरहित परिणामस्तदा मोक्षो भवति । अजीवे देहादौ यदा रागादि परिणामस्तदा बन्धो भवतीत्याख्याति—

जीवेव अजीवे वा संपदि समयहिं जत्थ उवजुत्तो ।

तत्थेव वंध मोक्खो होदि समासेण णिदिट्ठो ॥२३॥

जीवे वा अजीवे वा संप्रतिसमये यत्रोपयुक्तः ।

तत्रैव बंधः मोक्षो भवति समासेन निर्दिष्टः ॥२३॥

तात्पर्यवृत्तिः—जीवेव स्वबुद्धजीवे वा अजीवे वा देहादौ वा संप्रतिसमयहिं वर्तमानकाले जत्थ उवजुत्तो यत्रोपयुक्तः तन्मयत्वेनोपादेयबुद्ध्या परिणतः तत्थेव तत्रैव अजीवे जीवे वा बंधमोक्षयो अजीवदेहादौ बन्धो, जीवे बुद्धात्मनि मोक्षः ह्वदि भवति समासेण णिदिट्ठो सलोपेण सर्वत्र निर्दिष्ट इति । अत्रैव ज्ञाना सहजानन्दैकस्वभावनिरूपणमिति रतिः कर्तव्या । तद्विच्छेदो परद्रव्ये निरतिरिच्छमिप्रायः ॥ कथामुक्तानिश्चयेनात्मा रागादिभावकर्मणा कर्त्ता अनुपचरितासङ्गतव्यवहारस्येव द्रव्यकर्मणाभिव्यादेवति ।

जं कुणदि भावमादा कत्ता सो होदि तस्स भावस्स ।

णिच्छयदो ववहारा पोग्गलकम्माण कत्तारं ॥२४॥

यं करोति भावं आत्मा कर्त्ता स भवति तस्य भावस्य ।

निश्चयतः व्यवहारनपात् पुद्गलकर्मणां कर्त्ता ॥२४॥

तात्पर्यवृत्तिः—जं कुणदि भावमादा कत्ता सो होदि तस्स भावस्स य करोति रागादि भावमात्मा स तस्य भावस्य परिणामस्य कर्त्ता भवति । णिच्छयदो अनुबन्धितवचनयेन अनुसन्धाना बुद्धनिश्चयनयेन बुद्धभावाना कर्त्तेति भावाना परिणामनयेव कर्त्तव्यं । ववहारा अनुपचरितासङ्गतव्यवहारनपात् पोग्गलकम्माण पुद्गलद्रव्यकर्त्तादीनां कत्तारं कर्त्तेति । कत्तार इति कर्मोप कर्त्तेति कथं भवतीति चेत् प्राकृतं क्वापि कारकव्यभिचारोच्छेदव्यभिचारश्च । अत्र रागादीनां जीव कर्त्तेति भणितं ते च

दर्शनज्ञानचारित्र्यैश्चिन्वादेकवतः स्वयं । मेचको मेचकश्चापि सममाना प्रमाणतः ॥१९॥
दर्शनज्ञानचारित्र्यैश्चिन्वाभिः परिणतवतः । एकोपि त्रिस्वभावत्वाद्ब्यहारेण मेचकः ॥१७॥
परमार्थेन तु व्यक्तशास्त्रुल्लङ्घोतीपैककः । सर्वभावात्तद्व्यतिस्वभावत्वाद्मेचकः ॥१८॥
साक्षात् नक्षितपैवाल मेचकांमेचकत्वयोः । दर्शनज्ञानचारित्र्यः साध्यसिद्धिर्न चान्यथा ॥१९॥

जह णामं को वि पुरिसो रायाणं जाणिऊण सहहदि ।

तो तं अणुचरदि पुणो अत्यथीओ पयत्तेण ॥२०॥

एवं हि जीवराया णादव्वो तह य सहहे दव्वो ।

अणुचरिदव्वो य पुणो सो चेव दु मोक्खकामेण ॥२१॥

यथानाम कोपि पुरुषो राजानं ज्ञात्वा श्रयति ।

ततस्तमनुचरति पुनर्यार्थिकः प्रयत्नेन ॥ २० ॥

एवं हि जीवराजो ज्ञातव्यस्तथैव श्रदातव्यः ।

अनुचरितव्यश्च पुनः स चैव तु मोक्षकामेन ॥२१॥

तात्पर्यवृत्तिः—जह यथा णाम अहो दुर्घटं वा कोऽपि कोपि कश्चित् पुरिसो पुरुषः रायाणं राजानं जाणिऊण छत्रचामरादिराजनिर्देशांज्ञा सहहदि अहत्ते अपमेव राजेति निश्चिनोति तो ततो ज्ञान-
ब्रह्मानन्तरं तं तं राजानं अणुचरदि अनुचरति आश्रयत्याराधयति कथंभूतः सन् अत्यथीओ अर्थार्थिको जीवितार्थी पयत्तेण सर्वतार्थ्येणेति दृष्टतमाथा गता एवं अनेन प्रकारेण हि सुष्ठु जीवराया शुद्धजीवराजा णादव्वो निर्विकारस्वसंवेदनज्ञानेन ज्ञातव्यः । तह य तथैव सहहेदव्वद्वो अपमेव नित्यानदैकसमाप्तो रागादिरहितः शुद्धात्मेति निश्चितव्यः अणुचरिदव्वो य अनुचरितव्यश्च निर्विकला समधिनासुभवनीयः । पुनः सो एव स एव शुद्धात्मा दु पुनः मोक्खकामेण मोक्षार्थिना पुरुषेणेति दास्यति । इदमत्र तात्पर्यं भेदाभेदरत्नत्रयभावनारूपया परमात्मचित्तयैव धूर्यतेऽस्माकं किं विशेषेण शुभाशुभ रूपविकल्पजालेनेति । एव भेदाभेदरत्नत्रयव्याख्यानमुख्यतया गाथात्रयं द्वितीयस्थले गत । अथ स्वतन्त्रव्याख्यानसुहृत्तया गाथात्रयं कथ्यते तद्यथा स्वपरभेदविज्ञानाभावे जीवस्तावदज्ञानी भवति पर किंतु किंवाकालपर्यंतं इति न शक्यते एव पृष्टे सति प्रथमगाथाया प्रत्युत्तरं ददाति ।

आत्मरूपातिः—यथा हि कश्चित्पुरुषोऽर्थार्थी प्रपेतेन प्रथमेमेव राजानं जानीते ततस्तोमेव अहत्ते ततस्तमेवानुचरति । तद्यज्जना मोक्षार्थिना प्रथममेवजन्मा ज्ञातव्यः तत्र स एव अज्ञातव्यः ततः स एवानु-
चरितव्यश्च साध्यसिद्धेस्तथान्यथोपपत्त्यनुपपत्तिर्न्या । तत्र यदाज्ञानोत्सृग्मान्द्रुनेकभाषासंस्कारेपि परमवि-
वेकशौचलेनापमहमनुभूतिरिवात्मज्ञानेन संसृष्टमानमेव तथेतिप्रत्यपलक्षणं ब्रह्मानं चरणमुत्सृग्माननां
गान् साधयतीति साध्यसिद्धेस्तथोपपत्तेः यदात्याचालगोपाद्यमेव सकलकालमेव स्वपमेनानुसृग्मानेपि भगव-
दनुसृग्मान्द्रुनेनादिधवशात् परेः सममेकभाष्यनज्ञानेन विमुक्तस्यापमहमनुभूतिरिवात्माज्ञानं नोत्सृजते
उत्सृग्मानादज्ञानसंस्कारब्रह्मज्ञानसमाप्तात्तथाज्ञानमपि मोक्षव्रते तदा समस्तभानातरपिबैकेन निःसाधमेव
स्थापुमशयत्वादात्मानुचरणमनुत्सृग्मानं गामानं साधयति साध्यसिद्धेस्तथानुपपत्तिः ।

कथमपि साक्षात्तन्त्रियमभ्येकताया अपतितमिदमात्मज्यैतिरद्भ्युच्छ्रं ।

सततमनुभवागोतचैतन्यचिह्नं न खलु न खलु यस्मादव्यथा साध्यसिद्धिः ॥२०॥

ननु ज्ञानादाद्यादात्मानं गिन्यमुपासत एव बुतस्तदुपासत्वेनानुज्ञास्यत इति केच पतो न

खल्यार्था ज्ञानतादात्म्येपि क्षणमपि ज्ञानमुपास्ते स्वय बुद्धजोषितबुद्धत्वकारणपूर्वकत्वेन ज्ञानस्योत्पत्तेः । तर्हि तत्कारणात्पूर्वमज्ञानएवास्मा नित्यमेवाप्रतिबुद्धत्वादेकमेतत् । तर्हि कियत्कामात्म्यमप्रतिबुद्धो भवतीत्यभिधीयता ।

कम्मे णोकम्महि य अहमिदि अहकं च कम्म णोकम्मं ।

जा एसा खलु बुद्धी अप्पडिबुद्धो हवदि ताव ॥२१॥

कर्मणि नोकर्मणि चाहमित्यहकं च कर्म नोकर्म

यावदेवा खलु बुद्धिरप्रतिबुद्धो भवति तावत् ॥२१॥

तात्पर्यवृत्तिः—कम्मे कर्मणि ज्ञानावरणादिद्रव्यकर्मणि रागादिभावकर्मणि च णोकम्माहि य शरीरादिनोकर्मणि च अहमिदि अहमिति प्रतीति अहकं च कम्म णोकम्मं अहकं च कर्म नोकर्मिति प्रतीतिः यथा घटे वर्णादमो गुणा घटाकारपरिणतपुद्गलकभावा वर्णादियु घट इत्यभेदेन जा यावत् काल एसा एसा प्रत्यक्षाभूता खलु सुट बुद्धी कर्मनोकर्मणा सह बुद्धबुद्धेकत्वभावनियपरमात्मगतान एका बुद्धि अप्पडिबुद्धो अप्रतिबुद्ध स्वसत्त्वितिशून्यो बहिरात्मा हवदि भवति ताव तावत्कालमिति । अत्र भेदमिज्ञानमूल शुद्धान्मानुभूति स्वत स्वमबुद्धापेक्षया परतो वा बोधितबुद्धापेक्षया ये लभन्ते ते पुण्या पुपाशुभवहिर्दिव्येषु विद्यमानेष्वपि मुकुलदन्दनिकारा भवतीति भावार्थः । यथा बुद्धजीवे यदा रागादिरहित परिणामस्तादा मोक्षो भवति । अजीवे देहादौ यदा रागादि परिणामस्तदाऽऽधी भवतीत्याख्याति—

जीवेव अजीवे वा संपदि समयहि जत्थ उवजुत्तो ।

तत्थेव बंध मोक्खो होदि समासेण णिदिट्ठो ॥२३॥

जीवे वा अजीवे वा संप्रतिसमये यत्रोपयुक्त ।

तत्रैव बंधः मोक्षो भवति समासेन निर्दिष्ट ॥२३॥

तात्पर्यवृत्तिः—जीवेव स्वबुद्धजीवे वा अजीवे वा देहादौ वा संप्रतिसमयहि वर्तमानकाले जत्थ उवजुत्तो यत्रोपयुक्त तन्मभत्वेनोपादेयबुद्ध्या परिणतः तत्रैव तत्रैव अजीवे जीवे वा बंधमोक्खो अजीवदेहादौ यथा, जीवे शुद्धान्मानि मोक्षः हवदि भवति समासेण णिदिट्ठो सन्धेरेण तर्जनीनिर्दिष्ट इति । अत्रैव ज्ञाना सहजानन्दैकत्वभावनियोजामनि रति कर्तव्या । तद्विच्छेदने परद्रव्ये निरतिरित्यभिप्रायः ॥ अथाशुद्धानि धयेनात्मा रागादिभावकर्मणा कर्ता अनुपचरितासद्भूतव्यनहारनयेन द्रव्यकर्मणामित्युपादेयति ।

जे कुणादि भावमादा कत्ता सो होदि तस्स भावस्स ।

णिच्छयदो धवहारा पोग्गलकम्माण कत्तारं ॥२४॥

यं करोति भावं आत्मा कर्ता स भवति तस्य भावस्य ।

निश्चयतः व्यवहारनयात् शुद्धकर्मणां कर्ता ॥२४॥

तात्पर्यवृत्तिः—जे कुणादि भावमादा कत्ता सो होदि तस्स भावस्स य करोति रागादि भावमादा स तस्य भावस्य परिणामस्य कर्ता भवति । णिच्छयदो अशुद्धनिश्चयनयेन अशुद्धभावाना शुद्धनिश्चयनयेन शुद्धभावानां कर्तेति भावाना परिणामनयेन कर्तव्यं । धवहारा अनुपचरितासद्भूतव्यन-हारनयात् पोग्गलकम्माण शुद्धद्रव्यकर्मणादीना कत्तारं कर्तेति । कत्तार इति कर्मपद कर्तेति कथं भवती-ति चेत् प्राकृते क्वापि फारकव्यभिचारोच्छिग्व्यभिचारश्च । अत्र रागादीनां जाव कर्तेति भगवत् स च

दर्शनज्ञानचारित्रैस्त्रिभ्योदेकवतः स्वयं । मेचको मेचकश्चापि सममान्ना प्रमाणतः ॥११॥
दर्शनज्ञानचारित्रैस्त्रिभिः परिणतवतः । एकोपि त्रिस्वभावत्वाद्ब्यहारेण मेचकः ॥१७॥
परमार्थेन तु व्यक्तज्ञादुल्लव्योतिपैरुक्त । सर्वभाषांतरेष्वसिस्वभाषात्वादमेचक ॥१८॥
ज्ञाना नक्षितयैवात् मेचकमेघकत्वयोः । दर्शनज्ञानचारित्रः साध्यसिद्धिर्न चान्यथा ॥१९॥

जह णामं को वि पुरिसो रायाणं जाणिऊण सहहदि ।

तो तं अणुचरदि पुणो अत्थत्थीओ पयत्तेण ॥२०॥

एवं हि जीवराया णादब्बो तह य सहहे दब्बो ।

अणुचरिदब्बो य पुणो सो चेव दु मोक्खकामेण ॥२१॥

यथानाम कोपि पुरुषो राजानं ज्ञात्वा श्रदधाति ।

ततस्तमनुचरति पुनर्यागिभ्यः प्रयत्नेन ॥ २० ॥

एवं हि जीवराजो ध्यातव्यस्तपैव श्रदातव्यः ।

अनुचरितव्यथ पुनः स चेव तु मोक्षकामेन ॥२१॥

तात्पर्यवृत्तिः—जह यथा णाम अल्ले स्फुटं वा कोवि कोपि कश्चित् पुरिसो पुरुषः रायाणं राजानं जाणिऊण छत्रचामरादिराजचिह्नैर्ज्ञात्वा सहहदि श्रद्धं अयमेव राजेति निश्चिनोति तो ततो ज्ञान-
श्रदानानंतरं तं तं राजानं अणुचरदि अनुचरति आश्रयस्वाराधयति कथंभूतः सन् अत्यर्थीओ अर्था-
धिको जीवितार्थो पयत्तेण सर्वतात्पर्येणेति दृष्टान्ताया गता एवं अनेन प्रकारेण हि स्फुटं जीवरायां
शुद्धजीवराजा णादब्बो निर्विकारत्वसंघेदनज्ञानेन ज्ञातव्यः । तह य तथैव सहहेदब्बद्दो अयमेव
नित्यानंदैकत्वभावो रागादिरहितः शुद्धमेति निश्चितव्यः अणुचरिदब्बो य अनुचरितव्यथ निर्विकल्प
समधिनातुभवन्तीयः । पुनः सो एव स एव शुद्धात्मा दु पुनः मोक्खकामेण मोक्षार्थिना पुरुषेणेति
दार्ढ्यं । इदमत्र तात्पर्यं भेदाभेदरत्नत्रयभानारूपया परमात्मचित्तयैव धूर्यतेऽस्माकं किं विदोपेण शुभाशुभ
रूपविकल्पजातेनेति । एवं भेदोभेदरत्नत्रयव्याख्यायानमुल्लेखतया गाथात्रयं द्वितीयस्वले गत । अथ स्वतंत्र-
व्याख्यानांमुल्लेखतया गाथात्रयं कथ्यते तद्यथा एपरभेदविज्ञानाभावे जीवस्तावदज्ञानी भवति परं किंतु
किंकाळपर्यंतं इति न ज्ञायते एव पृष्ठे सति प्रथमगाथाया प्रत्युत्तरे ददाति ।

आत्मख्यातिः—एषा हि कश्चित्पुरुषोऽर्थार्थी प्रपेतेन प्रथमेमेव राजानं जानति ततस्तमेव श्रद्धे
ततस्तमेवानुचरति । तथागता मोक्षार्थिना प्रथममेवात्मा ज्ञातव्यः ततः स एव श्रद्धातव्यः ततः स एवानु-
चरितव्यथ साध्यसिद्धेस्तथान्यथोपपत्त्यनुपपत्तिन्या । तत्र यदात्मनोनुभूयमानानैकभावसंश्लेषेण परमवि-
वेककौशलेनायमहमनुभूतिरित्यात्मज्ञानेन संगच्छमानमेव तथेतिप्रसंगलक्षणं श्रद्धानं चरणमुल्लेखमाननां
मानं साधयतीति साध्यसिद्धेस्तथोपपत्तेः यदात्मावाङ्मोपालमेव सकलकालमेव स्वमेवानुभूयमानेपि भगव-
त्पुनःसुखात्मन्यादिवंचयसात्परं परं समनेरुन्वाप्यनसापेन विमृद्वायमहमनुभूतिरित्यात्मज्ञानं मोक्षवते
तदभाषादज्ञान-अश्रुयश्रद्धानसमानत्वाच्छ्रद्धानमपि मोक्षवते तदा एतत्तारातरविवेकेन निःशकमेव
स्वतुमग्नप्रत्यदात्मानुचरणमनुल्लेखमानं नात्मानं साधयतीति साध्यसिद्धेरन्यथानुपपत्तिः ।

कथमपि समुपात्तत्रिचमप्येकताया अपतितमिदमात्मन्येतिरहच्छ्रद्धं ।

सततमनुभवाभ्येनतचित्तन्यचिह्नं न खलु न-खलु पस्मादन्यथा साध्यसिद्धि ॥२०॥

ननु ज्ञानसादान्यादात्मात्मानं नियनुपास्त एव बुद्धास्तदुपास्यत्वेनानुप्रास्यत इति चेत् यतो न-

खल्वामां ज्ञानसादाभ्येपि क्षणमपि ज्ञानमुपास्ते स्वयं बुद्धबोधितबुद्धलक्षणपूर्वकयेन ज्ञानस्योपपत्ते । तर्हि तत्कारणा पूर्वमज्ञानएवामा नित्यमेवप्रतिबुद्धबाधेयमेतत् । तर्हि कियतकालमयमप्रतिबुद्धो भवतीत्यभिधीयता ।

कम्मे णोकम्महिं य अहमिदि अहकं च कम्म णोकम्मं ।

जा एसा खलु बुद्धी अप्पाडिबुद्धो ह्वदि ताव ॥२२॥

कर्मणि नोकर्मणि चाहमित्यहकं च कर्म नोकर्म

यावदेवा खलु बुद्धिरप्रतिबुद्धो भवति तावत् ॥२२॥

तात्पर्यवृत्तिः—कम्मे कर्मणि ज्ञानावरणादिद्रव्यकर्मणि रागादिभावकर्मणि च णोकम्महिं य शरीरादिनोकर्मणि च अहमिदि अहमिति प्रतीति अहकं च कम्म णोकम्मं अहकं च कर्म नोकर्मिति प्रतीति पथा घट वर्णादया गुणा घटाकारपरिणतपुद्गलस्वभावं वर्णादिषु घट इत्यभेदेन जा यावत काल एसा एषा प्रपञ्चीभूता खलु सुष्ठु बुद्धी कर्मनोकर्मणा सह बुद्धबुद्धवत्त्वभावविजपरमामनस्तुन एका बुद्धि अप्पाडिबुद्धो अप्रतिबुद्ध स्वसवित्तिशून्यो बहिरात्मा इवदि भवति ताव तावकालमिति । अत्र भेदविज्ञानमूल बुद्धागानुभूति स्वत स्वयम्बुद्धापेक्षया परतो ना बोधितबुद्धापेक्षया ये लभते ते पुरुषा बुद्धानुभववर्द्धिर्द्रव्येषु नियमानेष्वपि मुकुटदमदविकारा भवतीति भागार्थ । यथा बुद्धजीवे यदा रागादिरहित परिणामस्तदा मोक्षो भवति । अजीवे देहादौ यदा रागादि परिणामस्तदा यथा भवतीत्याख्याति—

जीवेव अजीवे वा संपदि समयहिं जत्थ उवजुत्तो ।

तत्थेव बंध मोक्खो होदि समासेण णिदिट्ठो ॥२३॥

जीवे वा अजीवे वा संप्रतिसमये यत्रोपयुक्त ।

तत्रैव बंधः मोक्षो भवति समासेन निर्दिष्ट ॥२३॥

तात्पर्यवृत्तिः—जीवेव एवबुद्धजीवे वा अजीवे वा दहादौ वा संप्रतिसमयहिं वर्तमानकाले जत्थ उवजुत्तो यत्रोपयुक्त तन्मयवेनोपादेयबुद्ध्या परिणत तत्थेव तत्रैव अजीवे जीवे वा बंधमोखो अजीवदेहादौ यथा, जीव बुद्धान्नि मोक्ष इवदि भवति समासेण णिदिट्ठो सत्तेषां सर्वज्ञनिर्दिष्ट इति । अत्रैव ज्ञाया सहजानन्दवत्त्वभाननिजामनि रति कृतव्या । तद्विलक्षणे परद्रव्ये विरतिरिष्यमिप्राय ॥ अथाबुद्धनिश्चयेनामा रागादिभावकर्मणा कर्त्ता अनुपचरितासद्बुद्धव्यवहारनयेन द्रव्यकर्मणाभित्तापेदयति ।

जं कुणदि भावमादा कत्ता सो होदि तस्स भावस्स ।

णिच्छयदो ववहारा पोग्गलकम्माण कत्तारं ॥२४॥

यं करोति भावं आत्मा कर्त्ता स भवति तस्य भावस्य ।

निश्चयतः व्यवहारनयात् पुद्गलकर्मणा कर्त्ता ॥२४॥

तात्पर्यवृत्तिः—जं कुणदि भावमादा कत्ता सो होदि तस्स भावस्स य करोति रागादि भावमाया स तस्य भावस्य परिणामस्य कर्त्ता भवति । णिच्छयदो अनुबुद्धनिश्चयनयेन अनुबुद्धानां पुद्गलनिश्चयनयेन पुद्गलभावना कर्त्तेति भावनां परिणमनयेन कर्त्तव्य । ववहारा अनुपचरितासद्बुद्धव्यवहारनयात् पोग्गलकम्माण पुद्गलद्रव्यकर्मादीना कत्तारं कर्त्तेति । कर्त्तार इति कल्पद कर्त्तेतिकथं भवता ति चेत् प्राञ्जनं ववपि कारक्यभित्तायोल्लग्न्यभित्तायत्त्वं । अत्र रागाद्यानां जाय कर्त्तेति भणितं तं च

संसारकारणं ततः संसारभयमर्ततेन मोक्षार्थिना समस्तरागादिविभावरहिते शुद्धद्रव्यगुणपर्यये स्वरूपे निज परमात्मनि भावना कर्तव्येतिभिर्प्रायः । एवं स्वतंत्रव्याख्यानगुरुरूपत्वेन तृतीयास्थले गाथात्रयं गतं । अथ यथाकोप्यप्रतिबुद्धः अभिरिधनं भवति इधनमग्निर्भवति अभिरिधनमासीत् इधनमग्निरासीत् अभिरिधनं भविष्यति इधनमग्निर्भविष्यतीति वदति तथा यः कालत्रयेषु देहरागादिपरद्रव्यनात्मनि योजयति सोऽप्रतिबुद्धो बहिरात्मा मिथ्याज्ञानी भवतीति प्ररूपयति ।

आत्महृयातिः—यथा स्पर्शरसगन्धवर्णादिभावेषु पृथुबुधोदरापाकारपरिणतपुद्गलस्वरूपेषु घटोपमिति घटे च स्पर्शरसगन्धवर्णादिभावाः पृथुबुधोदरापाकारपरिणतपुद्गलरसंधाश्रमी इति वस्तुभेदेनानुभूतिस्तथा कर्मणि मोहादिव्यतरगेणु, नोकर्मणि शरीरादिषु बहिरगेणु चाल्मतिरस्कारिषु पुद्गलपरिणामेष्वहमिवात्मनि च कर्मयोगादयोऽतरंगा नोकर्मशरीरादयो बहिरंगमात्मतिरस्कारिणः पुद्गलपरिणामा अमी इति वस्तुभेदेन यावत् कालमनुभूतिस्तत्कालमात्मा भवत्यप्रतिबुद्धः । यदा कदाचिद्यथाकृपिणो दर्पणस्य स्वपराकारावभासिनी स्वच्छतैव दन्तरीष्यं ज्वाला च तथा नीरूपस्यात्मनः स्वपराकारावभासिनी ज्ञातृत्वैव पुद्गलाणां कर्म नोकर्मचेति स्वतःपरतो वा भेदविज्ञानमूलानुभूतिरुपपत्तिरिति तदेव प्रतिबुद्धो भविष्यति ।

कथमपि हि लभंते भेदविज्ञानमूलमन्तलितमनुभूति ये स्वतो वान्यतो वा ।

प्रतिफलनमिमग्नानंतभाजस्तभारिमुकुरवदविकारा सततं स्वस्तएव ॥ २१ ॥

ननु कथमपमप्रतिबुद्धो लक्ष्यत—

अहमेदं एदमहं अहमेदस्सेव होमि मम एदं ।

अण्णं जं परदब्बं सच्चित्ताच्चित्तमिस्सं वा ॥२५॥

आसि मम पुब्बमेदं अहमेदं चावि पुब्बकालस्सि ।

होहिदि पुणोवि मज्झं अहमेदं चावि होस्सामि ॥२६॥

एयत्तु असंभूदं आदवियप्पं करेदि संमूढो ।

भूदत्थं जाणंतो ण करेदि द्दु तं असंमूढो ॥२७॥

अहमेतदेतदहमेतस्यास्मि ममेतत् ।

अन्यद्यत्परद्रव्यं सच्चित्ताच्चित्तमिधं वा ॥२५॥

आसीन्मम पूर्वमेतदेतत् अहमिदं च पूर्वकाले ।

भविष्यति पुनरापिमम अहमिदं चैव पुनर्भविष्यामि ॥२६॥

एतच्चसद्भूतमात्मविकल्पं करोति संमूढः ।

भूतार्थं जानन्न करोति तु तवसंमूढः ॥२७॥

सात्पर्यवृत्तिः—अहमेदं एदमहं अहं इदं परद्रव्यं इदं अहं भवामि । अहमेदस्सेव हि होमि ममएदं अहमस्य संतपी भवामि मम संबन्धीदं । अण्णं जं परद्रव्यं देहादन्यन्नं पुत्रकलत्रादि यत्परद्रव्यं सच्चित्ताच्चित्तमिस्सं वा सच्चित्ताच्चित्तमिधं वा । तत्र गृहस्थापेक्षया सच्चित्तं रज्यादि, अचित्तं मुनर्णादि, मिधं सामरणरज्यादि । अथवा तपोधनापेक्षया सच्चित्तं छात्रादि, अचित्तं पिच्छकर्मंडलुपुलकादि मिश्रमुपकरणसहितछात्रादि । अथवा सच्चित्तं रागादि अचित्तं पुद्गलादि पंच द्रव्यरूप मिश्रं गुणस्थानजीवमार्गणादि परिणतसंसारजीवस्वरूपमिति वर्तमानकालापेक्षया गाथा गता । आसीत्यादि आसि मम पुब्बमेदं आसीत् मम पूर्वमेतत् । अहमेदं चावि पुब्बकालस्सि अहमिदं चैव पूर्वकाले होहिदि पुणोवि

मज्झं भविष्यति पुनरपि मम अहमेदं चावि होस्सामि अहमिदं चैव पुनर्भविष्यामि इति भूतभाविकाळा-
पेक्षया गायामता । एदमित्यादि एदं इमं तु पुनः असंभूदं असद्भूतं कालत्रयपरद्रव्यत्वबधिमिष्यात्सुप
आद्विषयं आन्वयिकत्वं अशुद्धनिधयेन जीवपरिणाम करेदि करोति संभूदो सम्पद्भूदं अज्ञानी
बहिरामा भूदरथं भूतार्थं निश्चयनय जाणंती जानन् सन् ण करेदि न करोति दु पुन कालत्रय-
परद्रव्यत्वबधिमिष्यात्सुप असंभूदो असद्भूदं सम्पद्भूदिरतरात्मा ज्ञानी भेदाभेदरत्नत्रयभावनासत ।
किं च यथा कोष्यज्ञानी अग्निरिधन इधनमग्नि कालत्रये निधयेनैकातेनाभेदेन वदति तथा देहरागादिपर-
द्रव्यभेदान्नीमह भवामि पूर्वमहमास पुनरग्ने भविष्यामीति यो वदति सोऽज्ञानी बहिरामा तद्विपरीतो
ज्ञानी सम्पद्भूदिरतरामेति । एव अज्ञानी ज्ञानी जीवलक्षण ज्ञात्वा निर्विकारस्वसवेदनलक्षणे भेदज्ञाने
रिपत्वा भावना वर्त्तेति तामेव भावना इदमिति यथा कोपि राजसेवकपुरुषो राजद्वारुभि सह सरागं
कुर्वाण सन् राजाराधको न भवतीति भावार्थः । एवमप्रतिबुद्धलक्षणवधनेन चतुर्थस्थले गात्राय गत ।
अथाप्रतिबुद्धसंबोधनार्थं व्यवसाय क्रियते ।

आत्मरूपाणि — यथाग्निरिधनमस्तीधनमग्निरस्त्वग्नेरिधनमस्तीधनस्याग्निरस्त्वग्नेरिधन पूर्वमासीदधि-
नस्याग्नि पूर्वमासीदग्नेरिधन पुनर्भविष्यतीति धनस्याग्नि पुनर्भविष्यतीति धन एवात्तद्भूताग्निविकल्पत्वेनाप्रतिबुद्ध
कथिहृदस्येत तत्राहमेतद्रस्येतदहमस्ति मयितदस्येतत्स्याहमस्ति मयैतत्पूर्वमासीदितस्याह पूर्वमास मयैतत्पुन-
र्भविष्यत्येतस्याह पुनर्भविष्यामीति परद्रव्यएवात्तद्भूताग्निविकल्पत्वेनाप्रतिबुद्धो लक्ष्येतामा । नाग्निरिधनमस्ति
नेधनमग्निरस्त्वग्नेरिधनमस्तीधनमिधनमस्ति । नाग्नेरिधनमस्ति नेधनस्याग्निरस्त्वग्नेरिधनमस्तीधनमस्ति ।
नाग्नेरिधन पूर्वमासीदधिधनस्याग्नि पूर्वमासीदग्नेरिधन पूर्वमासीदधिधनस्येधन पूर्वमासीदधिधन पुनर्भविष्यति
नेधनस्याग्नि पुनर्भविष्यत्यग्नेरिधन पुनर्भविष्यतीति धनस्येधन पुनर्भविष्यतीति कस्यचिदनायेव सद्भूताग्नि
विकल्पवद्भावेतदस्ति नेतदहमस्तिहमहमस्त्वेतदहमस्ति न मयैतदस्ति मयैतस्याहमस्ति मनाहमस्त्वेतस्येतदस्ति
न मयैत पूर्वमासीदधेतस्याह पूर्वमास ममाह पूर्वमासमेतस्येतत्पूर्वमासीन मयैतत्पुनर्भविष्यति नतस्याह पुनर्भवि-
ष्यामि ममाह पुनर्भविष्याम्येतस्येत पुनर्भविष्यतीति स्वद्रव्य एव सद्भूताग्निविकल्पस्य प्रतिबुद्धलक्षणस्य भावात् ।

अजतु जगदिदानीं मोहनाजन्मलीन रसयत्तु रसिकाना रोचन ज्ञानमुपयत् ।
इह वचमपि नाभानामना साकनेक किल कल्पयति काले कापि तादात्म्यवृत्ति ॥ २२ ॥

अथाप्रतिबुद्धसंबोधनार्थं व्यवसाय —

अण्णाणमोहिदमदी मज्झमिणं भणदि पुग्गलं दव्वं ।
वद्धमवद्धं च तहा जीवो बहुभावसंजुत्तो ॥२८॥
सव्वणहुणाणदिञ्चो जीवो उवओगलक्खणो णिव्वं ।
किह सो पुग्गलदव्वी भूदो जं भणसि मज्झमिणं ॥२९॥
जदि सो पुग्गलदव्वी भूदो जीवत्तमागदं इदरं ।
तो सत्ता बुद्धं जे मज्झमिणं पुग्गलं दव्वं ॥३०॥

अज्ञानमोहितपतिर्भवेदं भणति पुद्गलद्रव्यं ।
वद्धमवद्धं च तथा जीवो बहुभावसंयुक्तः ॥२८॥
सर्वज्ञानदृष्टो जीव उपयोगलक्षणो नित्यः ।
कथं स पुद्गलद्रव्यीभूतो यद्गणति भवेद ॥२९॥

यदि स पुद्गलद्रव्यीभूतो जीवत्वमावतमितरद् ।
तच्छक्तो वक्तुं पन्ममेदं पुद्गलं द्रव्यं ॥३०॥

तात्पर्यवृत्तिः-अण्णाणेत्यादिव्याख्यानं कियते अण्णाणयोर्हिदमदी बहानमोहितमति मञ्ज-
मिणं अण्णदि पुग्गळं द्रव्यं ममेदं भणति पुद्गलं द्रव्यं । कयं भूतं वदपमवदं च वदं सपधदेहस्य
भवत् च असवधं देहादिजं पुनकालादि तद्वा तथा जीवो जीवद्रव्ये बहुभावसंजुक्ते मिव्यालरागादि
बहुभावसंजुक्ते । अज्ञानी जीवो देहपुनकालादिकं परद्रव्यं ममेदं भणतीत्यर्थः । इति प्रथमभाषा गता ।
अथास्य बहिरामनं सधोधनं कियते रे दुरामन् सपण्हु इत्यादि सम्बन्धुणाणादिहो सर्वज्ञानदृष्ट जीवो
जीवपदार्थं कथंभूतो दृष्ट उवओगलवसणो केवलज्ञानदर्शनोपयोगलक्षणं शिक्कं नित्यं सर्वबालं । कद्
कथं सो स जीव पुग्गळद्वयीभूदो पुद्गलद्रव्यं जातं न कथमपि जं येन कारणेन भणसि भणसि
त्व मञ्जमिणं ममेदं पुद्गलद्रव्यं । इति द्वितीया गथा गता । नदि इत्यादि-नदि यदि चेत् सो स जीव
पुग्गळद्वयीभूदो पुद्गलद्रव्यं जातं जीवो जीव जीवत्त्व जीवत्व आगदं आगतं प्राप्तं इदं इतरत्
शरीरपुद्गलद्रव्यं तो सक्का वुत्तं तत् शक्यं वक्तुं जे अहो अयनं यस्मात्कारणात् मञ्जमिणं
पुग्गळं द्रव्यं ममेदं पुद्गलद्रव्यमिति । नपेन यथा वर्षासु लज्जामुदकीं प्रीम्काले जलं लज्जणीभवति ।
तथा यदि चैतन्यं विहाय जीवद्रव्यं पुद्गलद्रव्यस्वरूपेण परिणमति पुद्गलद्रव्यं च मूर्त्तत्वमचेतनत्वं विहाय
चिद्रूपं चामूर्त्तत्वं च भवति तदा भवदीयचचनं सत्यं भवति । रे दुरामन् न च तथा, प्रत्यक्षविरोधोऽयं ।
ततो जीवद्रव्यं देहादिजन्ममूर्त्तं इत्युद्बुद्धैस्त्वभानं सिद्धमिति । एयं देहानमोर्भेदज्ञानं ज्ञाया मोहोदयोपभ
रानस्तविकल्पजातं स्वक्या निर्विकल्पचित्तवचनकारमात्रे निजपरामागतत्वे भावना कर्त्तव्येति तापर्यं ।
इत्यप्रतिबुद्धसंज्ञोपनयं पंचमस्यले गथात्रयं गतं ।

अथ पूर्णशक्तिरूपेण गथाद्यकं कथ्यते तत्रैकगोथायां पूर्णपदा गथाचतुष्टये निधयव्यवहार-
समर्पणरूपेण परिहारः । गथात्रये निधयवस्तुतिरूपेण परिहार इति षष्ठस्यले समुदायपाठान्तिका । तदथा-
प्रथमतस्तान्त्तान्त् यदि जीवशरीरयोरेकं च न भवति तदा तीर्थफलचार्पणस्तुतिर्विधा भवतीत्यप्रतिबुद्धशिव्य
पूर्णपक्षं करोति-

आत्मरूपातिः-युगपदनेकविधस्य अन्तोपाधि सन्निधानेन प्रधावितानामस्वभावभावानां सधोम
यथादिशेषाधपोपरकं स्फटिकोपलं इवात्यततिरेहिहस्त्यगानमानतया वास्तमितसमस्तविवेकज्योतिर्महता
स्वयमज्ञानेन निमोहितदृष्टो भेदमदृत्वा तानेकस्वभावभावान् सर्वावुराण्य पुद्गलद्रव्यं ममेदमित्यनुभवति
किञ्चाप्रतिबुद्धो जीवः । अथायमेव प्रतिरोप्यते रे दुरामन् ओमपसा जर्हीहि जर्हीहि परमानिनेचस्म-
स्तुण्णान्वाहारित्वं । दूरनिरस्तसमस्तसदेहनिर्पयोसानन्वयसंशयं निर्वर्धयत्येति सर्वज्ञानेन सुदृष्टं सिल
नित्योपयोगलक्षणं जीवद्रव्यं । तच्च पुद्गलद्रव्यीभूतं येन पुद्गलद्रव्यं ममेदमित्यनुभवति । यतो यदि यथच
मापि जीवद्रव्यं पुद्गलद्रव्यीभूतं स्यात् । पुद्गलद्रव्यं च जीवद्रव्यीभूतं स्यात् तदैव लज्जामुदकीमिनं ममेदं
पुद्गलद्रव्यमित्यनुभूतिं किञ्च धटेत तनु न कथयन्तापि स्यात् तथा हि-यथा क्षारत्वलक्षणं लज्जामुदकी
भवत् द्रव्यं लक्षणमुदकं च लज्जणीमन्त् क्षारत्वद्रव्यसहृत्त्वविरोधादनुभूयते न तथा नित्योपयोगलक्षणं
जीवद्रव्यं पुद्गलद्रव्यीमन्त् नित्यानुपयोगलक्षणं पुद्गलद्रव्यं च जीवद्रव्यीमन्त् उपयोगानुपयोगयोः प्रकाश
तन्मसोरिव सहृत्त्वविरोधादनुभूयते । तसर्वथा प्रतीदं तिन्युत्तं सद्रव्यं ममेदमित्यनुभवः ।

अपि यथमपि मृत्वा तत्त्वरीतृहृदी सत् अनुभवा भवमूर्त्तं पार्थरशीं मुद्गुत्तं ।

पृथगपि तिस्रस्तस्य समानैस्त्व येन नजति शक्तिं मूर्त्त्यां साकमेव वमाह ॥३१॥

अथाहाप्रतिबुद्ध-

जदि जीवो ण शरीरं तित्यपरापरियसंशुदी चैव ।
सव्वावि हवदि मिच्छा तेण दु आदा हवदि देहो ॥३१॥

यदि जीवो न शरीरं तीर्थकराचार्यसंस्तुतिश्चैव ।
सर्वापि भवति मिथ्या तेन तु आत्मा भवति देहः ॥३१॥

तात्पर्यवृत्ति—जदि जीवो ण शरीरं हे भगवन् । यदि जीव शरीर न भवति तित्यपरापरिय संशुदीचैव तर्हि “द्वौ कुन्देदुमुपास्वहारधरलावित्वादि” तीर्थकरस्तुति “देसकुलजाइमुक्ता” इत्याचार्य स्तुतिश्च सव्वावि हवदि मिच्छा सर्वापि भवति मिथ्या तेण दु आदा हवदि देहो तेन त्वात्मा भवति देह । इति ममैकात्मिकी प्रतिपात्ति । एव पूर्वपक्षगाथा गता । हे शिष्य यदुक्त त्वया तन्न घटते यतो निश्चय-व्यवहारनयपरस्परसाध्यसाधकभाव न जानासि त्वमिति ।

आत्मरूपाति—यदि य एवात्मा तदेव शरीर पुद्गलद्रव्य न भवेत्तदा ।

कालैव रूपयति ये दशदिशो धात्रा निरूपयति ये धामोक्षममहस्विनां जनमनो मुष्णति रूपेण ये ।
दिव्येन ध्यनेना सुख श्रमणो साक्षात्क्षरतोऽमृत वयालोऽष्टसहस्रलक्षणधरास्तीर्थधरा सूर्य ॥२॥
इत्यादिना तीर्थकराचार्यस्तुति समस्तापि मिथ्या स्यात् ततो य एवात्मा तदेव शरीर पुद्गलद्रव्यमिति ममेकात्मिकी प्रतिपात्ति । नैव नयविभागानभिज्ञोऽसि—

वहहारणयो भासदि जीवो देहो य हवदि खलु इको ।
ण दु णिच्छयस्स जीवो देहो य कदावि एकद्वो ॥३२॥

व्यवहारनयो भासते जीवो देहश्च भवति खल्वेक ।
न तु निश्चयस्य जीवो देहश्च कदाप्येकार्थः ॥३२॥

तात्पर्यवृत्ति—व्यवहारणयो भासदि व्यवहारनयो भासते ज्ञेते किं ब्रूते जीवो देहो य हवदि खलु इको जीवो देहश्च भवति खल्वेक ण दु णिच्छयस्स जीवो देहो य कदावि एकद्वो न तु निश्चयस्यमिप्रायेण जीवो देहश्च कदाचि काले एकार्थ एको भवति । यथा कनककलशोत्तयो समार्थतैतानस्थायो व्यवहारणैकत्वैपि निश्चयेन भिन्नत्व तथा जीवदेहयोरिति भावार्थ । तत कारणात् व्यवहारनयेन देहस्त्वनेनात्मस्त्वानन युक्त भवतीति नास्ति दोष । तथाहि—

आत्मरूपातिः—इह खलु परस्परत्वगादानस्थायामात्मशरीरयो समार्थतानस्थया कनककलशौत-योरैकस्वधर्मव्यवहारवद्भवहारमात्रेणैकत्व न पुनर्निश्चयत । निश्चयतो ह्यनशरीरयो रूपयोगानुपयोगत्वानयो कनककलशौतयो पीतपादुरत्वादिसमानयोरिपाव्यतन्पतिरिक्तत्वेनेकार्थत्वानुपपत्ते नानात्वमेव हि किल नय-विभाग । ततो व्यवहारनयेनैव शरीरस्त्वनेनात्मस्त्वानुपपन्न । तथाहि—

इणमण्णं जीवादो देहं पुग्गलमयं थुणित्तु मुणी ।
मण्णदि हु संशुदो वंदिदो मए केवली भयवं ॥३३॥

इदमन्यत् जीवारो देहं पुद्गलमयं स्तुत्वा मुनिः ।
मन्यते खलु सस्तुतो वदितो मया केवली भगवान् ॥३३॥

तात्पर्यवृत्तिः—इणमण्ण जीवादो देहं पुग्गलमय थुणित्तु मुणी इदमन्यत्रिज जीवात्मका-रोरुद् पुद्गलमय स्तुत्वा मुनि । मण्णदि हु संशुदो वंदिदो मए केवली भयवं पक्षाद्व्यवहारोण मन्यते सस्तुतो वदितो मया केवली भगवानिति । यथा सुवर्णवर्तकने सति सुवर्णमुष्णमिति व्यवहारो न निश्चय

तथा शुद्धरक्तोत्पलवर्णं केवलिपुरुष इत्यादिदेहस्तवने व्यवहारेणा मत्तान् भवति न निश्चयनयेनेति तात्पर्यार्थे । अथ निश्चयनयेन शरीरस्तवने केवलिस्तवने न भवतीति दृश्यति ।

आत्मरूपातिः—यथा कल्पौतगुणस्य पादुरत्वस्य व्यपदेशेन परमार्थतोऽतत्त्वभावस्यापि कार्तस्वरस्य व्यवहारमात्रेणैव पादुर कार्तस्वरमित्यस्ति व्यपदेश । तथा शरीरगुणस्य शुद्धलोहितत्वादे स्तवनेन परमार्थतोऽतत्त्वभावस्यापि तीर्थंकरकेवलिपुरुषस्य व्यवहारमात्रेणैव शुद्धलोहितस्तीर्थंकरकेवलिपुरुष इत्यस्ति स्तवने । निश्चयनयेन् तु शरीरस्तवनेनात्मस्तवनेन मनुष्यभ्रमेन तथाहि—

तं णिच्छये ण जुज्जदि ण शरीरगुणा हि होंति केवलिणो ।
केवलिगुणो थुणदि जो सो तच्चं केवलिं थुणदि ॥३४॥

तन्निश्चयेन न युज्यते न शरीरगुणा हि भवन्ति केवलिन ।

केवलिगुणान् स्तौति य स तच्च केवलिनं स्तौति ॥३४॥

तात्पर्यवृत्तिः—तं णिच्छयेण जुज्जदि तद्गोतरेहस्तवने सति केवलिस्तवने निश्चयेन न युज्यते कथमिति चेत् ण शरीरगुणा हि होंति केवलिणो यत कारणा शरीरगुणा शुद्धकृष्णादयं केवलिनो न भवति । तर्हि कथं केवलिस्तवने भवति केवलिगुणो थुणदि जो सो तच्चं केवलिं थुणदि केवलिगुणान् अनतज्ञानादीन् स्तौति य स तत्त्वभास्तान् स्फुटत्वा केवलिनं स्तौति । यथा शुद्धवर्णरजतक्षत्रेण सुवर्णं भण्यते तथा शुद्धादिकेवलिशरीरस्तवनेन चिदानदैकत्वभाव केवलिपुरस्तावमेव निश्चयनयेन न भवतीत्यभिप्रायः । अथ शरीरप्रभुत्वैपि सत्यामेव शरीरस्तवनेना मत्तान् भवति निश्चयनयेन तत्र दृष्टावमाह ।

आत्मरूपातिः—यथा कार्तस्वरस्य कल्पौतगुणस्य पादुरत्वस्याभावान्न निश्चयतस्तद्व्यपदेशेन व्यपदेशः । कार्तस्वरगुणस्य व्यपदेशेनैव कार्तस्वरस्य व्यपदेशात् तथा तीर्थंकरकेवलिपुरुषस्य शरीरगुणस्य शुद्धलोहितत्वादेरभावान्न निश्चयतस्तवनेन स्तवने तीर्थंकरकेवलिपुरुषगुणस्य स्तवनेनैव तीर्थंकरकेवलिपुरुषस्य स्तवनात् । कथं शरीरस्तवनेन तदधिष्ठातृत्वादात्मनो निश्चयेन स्तवने न युज्यते इति चेत्—

णयरम्मि वण्णिदे जह ण वि रण्णो वण्णणा कदा होदि ।
देहगुणे थुच्चंते ण केवलिगुणा थुदा होंति ॥३५॥

नगरे वर्णिते यथा नापि राज्ञां वर्णना कृता भवति ।

देहगुणेस्तूपमाने न केवालेगुणा स्तुता भवति ॥३५॥

तात्पर्यवृत्तिः—यथा प्राकारोपवनमण्डपिकादिनगरवर्णने कृतेपि नैव राज्ञो वर्णना कृता भवति तथा शुद्धादिदेहगुणस्तूपमानेप्यनतज्ञानादिषु केवलिगुणा स्तुता न भवतीत्यर्थः । इति निश्चयव्यवहाररूपेण गाथाचतुष्टयं गत । अथानन्तर यदि देहगुणस्तवनेन निश्चयस्तुतिर्न भवति तर्हि यौदम्यी भवतीति पृष्टे सति द्रव्येन्द्रियमार्गैर्द्रियपक्षेन्द्रियविषयान् रूपास्येदन्वशापज्ञानेन जिक्वा योस्य शुद्धमत्तमान् संघटयते स जिन इति जितेन्द्रिय इति साधेन निश्चयस्तुतिपरिहारं ददाति ।

आत्मरूपातिः—तथाहि—

प्राकारकवडित्तिरमुपवनराजीनिर्माणमूमितळ ।

पिनतीव हि नगरमिदं परिखाण्डयेन पाताळ ॥२९॥

इति नगरे वर्णितेपि राज्ञे सदाधिष्ठातृषुपि प्राकारोपवनपरिषादिमत्तमानादर्शनेन न स्यात् तर्था—

नित्यमविचारसुस्थितमरांगममूर्त्तसहजत्वात्तस्य ।

अक्षोर्णमिव समुद्रं जितेन्द्ररूपं परं जयति ॥२९॥

इति शरीरे स्वरूपानेपि तीर्थकरकेतुपुरुषस्य तदधिष्ठातृत्वेपि सुस्थितसर्वांगत्वत्वावस्थादिगुणा-
भावास्तत्र न स्यात् । अथ निश्चयस्तुतिमाह तत्र श्रेयज्ञायकसकरदोषपरिहारेण तावत्—

**जो इंदिये जिणत्ता णाणसहावाधिअं मुणदि आदं ।
तं खलु जिदिंदियं ते भणंति जे णिच्छिदा साहू ॥३६॥**

यः इद्रियाणि जित्वा ज्ञानस्वभावाधिकं जानात्यात्मानं ।

तं खलु जितेन्द्रियं ते भणंति ये निश्चिताः साधवः ॥३६॥

तावत्पद्युक्तिः—जो इंदिये जिणत्ता णाणसहावाधिअं मुणदि आदं य कर्ता द्रव्येन्द्रिय
भावेन्द्रियपंचेन्द्रियविपणान् जित्वा शुद्धज्ञानचेतनागुणेनाधिक परिपूर्णं शुद्धात्मानं मनुते जानात्यनुभवति
सचेतयति तं खलु जिदिंदियं ते भणंति जे णिच्छिदा साहू त पुरुष खलु स्फुट जितेन्द्रिय भणति
ते साधव के ते ये निश्चिता निश्चयज्ञा इति । किंच श्रेया स्वर्गादिपंचेन्द्रियविपणां प्राप्यकानि स्वर्गादि-
द्रव्येन्द्रियभावेन्द्रियाणि तेषां योसौ जीयेन सह सफर सयोग सवष स एव दोष त दोष परमसमाधि-
यत्नेन योसौ जयति सा चैव प्रथमा निश्चयस्तुतिरिति भावार्थः । अथ तामेव स्तुतिं द्वितीयप्रकारेण भाव्य-
भावकसकरदोषपरिहारेण कथयति । अथवा उपशान्तश्रेण्यपेक्षया जितमोहरूपेणाह ।

आत्मरुच्यति.—य खलु निरवधिव्यवर्थावयवशेन प्रसास्तमितसमस्तस्वपरिभागाणि निर्मलमेदा
म्यासवीशलोपलभ्यात् स्फुटतिसुसूक्ष्मनित्यभावावष्टमवलेन शरीरपरिणामापन्नानि द्रव्येन्द्रियाणि प्रतिवि-
शिष्टसस्त्वविपण्यरसापितया खड्ग आकर्षति प्रतीपमानाखड्गकश्चिच्छक्तिरया भावेन्द्रियाणि प्राणमाहक-
कक्षणसकमप्रसास्तचिन्तनोन् सह सविदा परस्परमेधीभूतानि च निष्कृते स्वयमेतानुभूयमानासगतया भावे-
न्द्रियप्रगूढमाणान् सार्वादीनिद्रियायांश्च सर्वथा स्वतः पृथक्करणेन विनित्योपरतासप्तज्ञेयज्ञापकसप्तदोष-
त्वेनैकत्वे द्रव्येन्द्रियं निश्चयायुत्सोपरितरता प्रत्यक्षोच्यतेत्या नित्यमेवात प्रकृत्यमानेनावपायिना स्वतः
सिद्धेन परमार्थतता भगवता ज्ञानस्वभावेन सर्वेभ्यो द्रव्यातरेभ्य परमार्थेतिरिक्ततामान सचेतयते स
खलु जितेन्द्रियो जिन इत्येता निश्चयस्तुति । अथ भाव्यभावकसकरदोषपरिहारेण—

**जो मोहं तु जिणत्ता णाणसहावाधिअं मुणइ आदं ।
तं जिदमोहं साहुं परमइवियाणया विति ॥३७॥**

यो मोहं तु जित्वा ज्ञानस्वभावाधिकं जानात्यात्मानं ।

तं जितमोहं साधु परमार्थविज्ञायका विदंति ॥३७॥

तावत्पद्युक्तिः—जो मोहं तु जिणत्ता णाणसहावाधिअं मुणदि आदं य पुरुष उदयागत
मोह सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्रैकाम्यरूपनिर्भकल्पसमावित्रलेन जित्वा शुद्धज्ञानगुणेनाधिक परिपूर्णंमाकान
मनुते जानाति भावयति तं जिदमोहं साहुं परमइवियाणया विति त साधु जितमोह रहितमोह
परमार्थविज्ञायका भवति कथयतीति । इयं द्वितीया स्तुतिरिति । किंच भाव्यभावकसकरदोषपरिहारेण द्वितीया
स्तुतिर्महतीति पातनिकार्यां भगित भवद्विस्तक्य वदतेति—भाष्यो रामादिपरिणत आत्म, भावको रजन
उदयागतो मोहस्तयो भान्यात्मयो शुद्धचित्तसह सफर सयोग सवष सएव दोष । त दोष स्वस्त्रे-
दनज्ञानवलेन योसौ परिहृति सा द्वितीया स्तुतिरिति भावार्थः । एवमेव च मोहपदपरिपत्तेनेन रामद्वैपयोधनाम
यावोमर्कनोर्कननोचनकयसुशब्दैकान्दस पचाना श्रीरघुशुभांशरसनस्वर्सनमूत्राणादिन्द्रियसूत्रेण वृथगव्या-
हृतात्वाद्भाष्येयानि । अनेनैव प्रकारेणान्यान्यसह्येपलीकमाश्रितभावपरिणामरूपाणि ज्ञातव्यानि । अथवा
भाव्यभावकभावाभावरूपेण द्वितीया निश्चयस्तुतिः कथ्यते । अथवा तामेव श्रवणश्रेण्यपेक्षया क्षीणमोहरूपेणाह—

आत्मरूपातिः—यो हि नाम फलदानसमर्थतया प्रादुर्भूय भावकत्वेन भवंतमपि दूरत एव तैदनु
 वृत्तेरात्मनो भाव्यस्य व्यावर्त्तनेन हृष्टान्मोहं न्यक्कृत्योपरतसमस्तभाव्यभावकसंकरदोषत्वेनैकत्वे टकोकीर्ण
 विश्वस्याप्यस्थोपरितरता प्रत्यक्षोद्योतितया निखनेरासः प्रकाशमानेनानपायिता स्वतः सिद्धेन परमार्थसत्ता
 भगवता ज्ञानस्वभावेन द्रव्यांतरस्वभावभविन्यः सर्वेभ्यो भावांतरेभ्यः परमार्थतोतिरिक्तमात्मानं संचेतयते स
 खलु जितमोहो जिन इति द्वितीया निश्चयस्तुतिः । एवमेव च मोहपदपरिवर्त्तनेन रागद्वेषक्रोधमानमायालो-
 भकर्मनोऽकर्मनोऽवचनकामसूत्राप्येकादश पंचानां श्रोत्रचक्षुर्गोणरसनस्पर्शनसूत्राणामिन्द्रियसूत्रेण पृथग्व्याख्या-
 तत्वाद्वास्त्येयानि । अनया दिशान्यान्वयवृत्तानि । अथ भाव्यभावकमावाचनेन ।

**जिदमोहस्स ह् जइया खीणो मोहो हविज्ज साहुस्स ।
 तइया ह् खीणमोहो भण्णदि सो णिच्छयविदूहि ॥३८॥**

जितमोहस्य तु यदा क्षीणो मोहो भवेत्साधोः ।

तदा खलु क्षीणमोहो भण्यते स निश्चयविद्धिः ॥३८॥

तात्पर्यवृत्तिः—जियमोहस्स ह् जइया खीणो मोहो हविज्ज साहुस्स पूर्वगाथाकथितक्रमेण
 जितमोहस्य सतो जातस्य यदा निर्विकल्पसमाधिकाले क्षीणो मोहो भवेत् कस्य साधोः शुद्धात्मनःकस्य
 तइया ह् खीणमोहो भण्णदि सो णिच्छयविदूहि तदा तु गुणितमाधिकाले स साधुः क्षीणमोहो
 भण्यते किंनिश्चयविद्धिः परमार्थज्ञापकैर्गोणधरदेवादिभिः । इयं तृतीया निश्चयस्तुतिरिति । भाव्यभावक
 मावाचनरूपेण कथं जातं स्तुतिरिति चेत्—मान्योरागादिपरिणत आत्मा भावको रजक उदयगतो मोह-
 स्तयोर्भाव्यभावकयोर्भावः स्वरूपं तस्याभावः क्षयो विनाशः सा चैव तृतीया निश्चयस्तुतिरित्यभिप्रायः । एवं
 रागद्वेष इत्यादि दंडको ज्ञातव्यः । इति प्रथमगाथायां पूर्वपक्षस्तदनंतरं गाथाचतुष्टये निश्चये निश्चयव्यवहार
 समर्थनरूपेण परिहारस्ततश्च गाथात्रये निश्चयस्तुतिकथनरूपेण च परिहार इति पूर्वपक्षपरिहारगाथाष्टक
 समुदायेन पटुस्वच्छं गतं । अथ रागादिविकल्पोपाधिरहितं स्वसंवेदनजनलक्षणप्रत्याख्यानविररणरूपेण
 गाथाचतुष्टयं कथ्यते । तत्र स्वसंवेदनज्ञानमेव प्रत्याख्यानमिति कथनरूपेण प्रथमगाथा प्रत्याख्यानविषये
 दृष्टांतरूपेण द्वितीया चेति गाथाद्वयं । तदनंतरं मोहपरिणामरूपेण प्रथमगाथा द्वेषपदार्थपरित्यागरूपेण
 द्वितीया चेति गाथाद्वयं एवं सप्तमस्थले समुदायपातनिका । तथाहि—तीर्थंकराचार्यस्तुतिर्निरर्थिका भव
 तीति पूर्वपक्षबन्धेन जीवदेहपारेषत्वं कर्तुं नायातीति ज्ञात्वा शिष्य इदानीं प्रतिबुद्धः सन् हे—भगवन् रागा-
 दानां किं प्रत्याख्यानमिति पृच्छति । इति पृच्छति कोर्थः इति पृष्ठे प्रस्तुतरं ददाति । एवं प्रश्नोत्तरस्वभावत-
 निकाप्रस्ताये सर्वत्रेतिशब्दस्वार्थो ज्ञातव्यः ।

आत्मरूपातिः—इह खलु पूर्वप्रकाशेन निधानेनात्मनो मोहं न्यक्कृत्य उपरोदितज्ञानस्वभावानतिरि-
 क्तत्वसंचेतनेन जितमोहस्य सतो यदा स्वभावभावभारनासौष्ठवावच्छंभावस्तंतानास्तंतविनाशेन पुनरप्रादुर्भ-
 वाय भावकः क्षीणो मोहः स्याच्छदा स एव भाव्यभावनकभावनाभावेनैकत्वे टकोकीर्णपरस्वामानमताः क्षीण-
 मोहो जिन इति तृतीया निश्चयस्तुतिः । एवमेव च मोहपदपरिवर्त्तनेन रागद्वेषक्रोधमानमायालोभकर्मनो
 फर्मनोऽवचनकामश्रोत्रचक्षुर्गोणरसनस्पर्शनसूत्राणि षोडश व्याख्येयानि । अनया दिशान्यान्वयवृत्तानि ।

एवं च व्यनहारतो न तु पुनः कथा मनोर्निश्चयानुः स्तोत्रं व्यनहारतोसि षण्णः स्यात् न तत्तत्ततः ।

स्तोत्रं निश्चयतथिगो भवति चित्तुत्थिनं सत्रं भवेत्ज्ञातसतीर्थंकरसतोऽच्छकउदिक उमा मांगयाः ॥ ३७ ॥

इति परिचिततत्वेरा नरायैकनायां तथविभजनसुख्या चनमुष्ठादिताया ।

अन्तराति न बोधो बोधयेराय कस्य स्वरसरमममृष्टः प्रकृत्यैक एव ॥ ३८ ॥

इत्यप्रतिबुद्धोक्ति निरास । एवमयमनादिभोहसतानविरूपितामशरीरैकाय सस्कारतयात्यतमप्रतिबुद्धोपि प्रसभोऽभूतितत्त्वज्ञानज्योतिर्नेत्रविकारीव प्रकटोद्घातितपटलप्रतिप्रतिबुद्ध । साक्षात् दृष्टार स्व स्वयमेव हि विद्यन्त्य अद्याप च त चैवानुचरितकाम स्वात्मात्तस्यास्यान्वद्व्याणां प्रत्याख्यान किं स्यादिति पृच्छन्तिव धाम्य ।

गाणं सव्वे भावे पच्चक्खादि य परेत्ति णादूण ।

तस्मात्तस्मात्प्रत्याख्यानं ज्ञानं नियमात् ज्ञातव्यं ॥३९॥

ज्ञानं सर्वान् भावान् यस्मात्प्रत्याख्याति च परानिति ज्ञात्वा ।

तस्मात्प्रत्याख्यानं ज्ञानं नियमात् ज्ञातव्यं ॥३९॥

सात्पर्यवृत्ति — पाणं सव्वे भावे पच्चक्खाई परेत्ति णादूण जानातीति व्युत्पत्त्या स्वसवेदन ज्ञानमात्रेति भण्यते त ज्ञानं कर्तुं मिथ्यात्वरागादिभान परस्वरूपमिति ज्ञात्वा प्रत्याख्याति त्यजति निराकरोति तस्मात् पच्चक्खाणं पाणं णियमा मुणेदव्वं तस्मात्पाणात् निर्दिकल्पस्वसवेदनज्ञानमेव प्रत्याख्यानं नियमाशिक्षयात् गतव्यं ज्ञातव्यमनुभवनीयमिति । इदमत्र तात्पर्यं—परमसमाधिकाले स्वसवेदनज्ञानवलेन शुद्धमात्मानमनुभवति तदेवानुभवनं निश्चयप्रत्याख्यानमिति । अथ प्रत्याख्याननिश्चये दृष्टातमाह ।

आत्मख्याति — यतो हि द्रव्यादारम्भभाजानि नोऽप्यनखिलानपि भावान् भगवत्ज्ञानव्यवस्थाभावप्रत्याख्याप्यतया परत्वेन ज्ञात्वा प्रत्याचष्टे ततो य एव पूर्वं जानाति स एव परचा प्रत्याचष्टे न पुनरप्य इत्यामनि निश्चित्य प्रत्याख्यानसमये प्रत्याख्येयोपाधिगात्रप्रवर्तितकर्तृत्वव्यपदेशत्वेपि परमार्थनान्यपदेश्य ज्ञानसम्भवात्प्रत्यवनात्प्रत्याख्यानं ज्ञानमेवेत्यनुभवनीय । अथ ज्ञातुं प्रत्याख्याने को दृष्टात इत्यत आह ।

जह णाम कोवि पुरिसो परदव्वमिणांति जाणिटुं चयदि ।

तह सव्वे परभावे णाऊण विमुंचदे णाणी ॥४०॥

यथानाम कोपि पुरुषः परद्रव्यमिति ज्ञात्वा त्यजति ।

तथा सर्वान् परभावान् ज्ञात्वा विमुंचति ज्ञानी ॥४०॥

सात्पर्यवृत्ति — जहणाम कोवि पुरिसो परदव्वमिणांति जाणिटुं चयदि यथा नाम अहो सुप्त वा कश्चित्पुरुषो पत्राभरणदिक पटद्रव्यमिदमिति ज्ञात्वा त्यजति तह सव्वे परभावे णाऊण विमुंचदे णाणी तथा तेन प्रकारेण सर्वान् मिथ्यात्वरागादि परभावान् पर्याप्तान् स्वसवेदनज्ञानवलेन विशेषेण विशुद्ध्या विमुंचति त्यजति स्वसवेदनज्ञानीति । अयमत्र परमार्थ — यथा कश्चिदेवदत्त परकीयचीर भ्राज्या मदीयमिति मत्वा रजकगृहादानाय परिधाय स शयानं सन् परचादन्वेन बल्लस्वामिना बल्लचलमादायाच्छेद्य नप्रीक्रियमाणं सन् बल्ललाञ्छनं निरीक्ष्य परकीयमिति मत्वा बल्लश्च मुचति तथाप्यज्ञानी जीवेपि निर्दिष्टान् गुरुणा मिथ्यात्वरागादिभिर्भावा एते भगवदीयस्वरूपान् भवति एकत्र स्वमिति प्रतिबोध्यमानं सन् परकीयमिति ज्ञात्वा मुचति शुद्धमात्मानुभूतिमनुभवतीति । एव गाथाइय गत । अथ कथं शुद्धमात्मानुभूतिमनुभवतीति पृष्टेयति भोहादिपरित्यागप्रकारमाह ।

आत्मख्याति — यथाहि कैश्चित्पुरर संघोऽवा रजकं परकीय चीरमादाया मीपप्रतिपत्त्या परिधाय शयानं स्वयमज्ञानी सन्नन्वेन तद्वल्लमादव्य बल्लान्ममीक्रियमाणो मधुं प्रतिबुध्यस्वार्थं परिचरितमेव इत्य नामरुनिव्यच्छेदात्क शृण्वन्नसिर्दिच हे मुण्डु परीक्ष्य निश्चितमेत परकीयमिति ज्ञात्वा ज्ञानी स मुचति तर्थापरमचिरात् तथा ज्ञातापि सभ्राज्या परकीया भाजानादाया मीपप्रतिपत्त्या मन्वप्यास्य शयानं स्वयमज्ञानी सन् गुरुणा परभानविकेकं कुरीकीक्रियमाणो मधुं प्रतिबुध्यस्वैकं एतत्प्रथमा येनसहृत्तं ग्रीतं वीच्य शृण्वन्नसिर्दिच हे मुण्डु परीक्ष्य निश्चितमेत परभाव इति ज्ञाय ज्ञानी सन् मुचति तर्थाभाजानचिरात् ।

अवतरंति न याद्दृष्टिमल्यतवेगादनधमपरभावत्यागदृष्टातदृष्टि ।

श्रुतिरिति सकलभावरन्यदीर्घविमुक्ता स्वयमियमनुभूतिस्त्वादातिर्मूल ॥ २९ ॥

अथ कथमनुभूते परभावविषेको भूत इत्याशय्य भावकभावविषेकप्रकारमाह ।

णत्थि मम को वि मोहो बुज्झदि उवओग एव अहमिको ।

तं मोहं णिम्ममत्तं समयस्स वियाणया विंति ॥४१॥

नास्ति मम कोवि मोहो बुध्यते उपयोग एवाहमेकः ।

तं मोहनिर्ममत्वं समयस्य विज्ञापका विदंति ॥४१॥

सात्पर्यवृत्ति—णत्थि मम को वि मोहो नास्ति न विद्यते मम बुद्धनिर्धवेन टकोलीर्णशाय-
कैकस्वभावस्य सतो रगादिपरमाणेन कर्तृभूतेन भावपितु रजापितुमशक्यत्वा कादिचिद्द्रव्यभावरूपो मोह ।
बुज्झदि उवओग एव अहमिको बुध्यते जानाति स क कर्ता ज्ञानदर्शनोपयोगलक्षणत्वाद्दुपयोग
आत्मैव । किं बुध्यते यत् कारणादहमेकं सतो मोहप्रति निर्ममवोस्मि निर्मोहो भवामि । अथवा बुध्यते
जानाति किं जानाति विशुद्धज्ञानदर्शनोपयोग एवाहमेकः । तं मोहणिम्ममत्तं समयस्स वियाणया
विंति त निर्मोहशुद्धज्ञानभावनास्वरूप निर्ममत्वं बुध्यते वदति जानति वा केते समयस्य शुद्धात्मस्वरूपस्य
विज्ञापका पुरुषा इति किंच विशेष यत्पूर्वं स्वसवेदनज्ञानमेव प्रत्याख्याय व्याख्यायत तस्यैव निर्मोहत्व
विशेषव्याख्यायामिति । एवमेव मोहपदपरिवर्त्तनेन रगद्वेषक्रोधमानमायालोभकर्मनोभकर्मनोयचनकाय
श्रोत्रचक्षुर्ग्राणरसनस्पर्शरसाणि षोडश व्याख्येयानि । अनेन प्रकारेणान्यान्यप्युक्त्येवढोकमात्रप्रमितानि
निमात्रपरिणामरूपाणि ज्ञातव्यानि । अथ धर्मोस्ति कायादिश्लेषपदार्थो अपि मम स्वरूपे न भवतीतिप्रति पादयति ।

आत्मरूपातिः—इह खलु फलदानतमर्षतया प्रादुर्भूय भावनेन सत्ता पुद्गलद्रव्येणाभिनिर्वर्त्त-
मानदृकोलीर्णकषायकस्वभावभावस्य परमार्थत परभावेन भावयितुमशक्यत्वात्कतमोषि न नाम मम
मोहोस्ति किंचैतस्वयमेव च विश्वप्रकाशचक्षुरनिकस्वरानवरतप्रतापसपदा चिच्छक्तिनात्रेण स्वभावाभावेन
भगवानाग्नेयानुबुध्यते । यत्किंलाह खल्वेकं तत् समस्तद्रव्याणां परस्परसाधारणानगाहस्य निवारयितु-
मशक्यत्वा मज्जितापस्थायापि दक्षिणबाधस्थायापि परिच्छेदस्वदगानस्वादिभेदतया मोह प्रति निर्ममत्वो
स्मि । सर्वदेवानेकत्वगतत्वेन समयरूपमेव शिथलत्वात् इतीथ भावकभावनियेको भूत ।

संभूतं स्वरसनिर्भरभाव चेतये स्वयमह स्वमिहैक ।

नास्ति नास्ति मम कश्चन मोहं बुद्धचिद्धनमहेतिनिधिरिमि ॥३०॥

एवमेव मोहपदपरिवर्त्तनेन रगद्वेषक्रोधमानमायालोभकर्मनोभकर्मनोयचनकायश्रोत्रचक्षुर्ग्राणरसनस्पर्श-
नस्त्राणि षोडश व्याख्येयानि अनया दिशान्यान्यप्युक्त्यानि । अथ श्लेषभावरविषेकप्रकारमाह ।

णत्थि मम धम्म आदी बुज्झदि उवओग एव अहमिको ।

तं धम्मणिम्ममत्तं समयस्स वियाणया विंति ॥४२॥

नास्ति मम धर्मादिर्बुध्यते उपयोग एवाहमेकः ।

तं धर्मनिर्ममत्वं समयस्य विज्ञापका विदंति ॥४२॥

सात्पर्यवृत्ति—णत्थि मम धम्म आदी न सति न विद्यते धर्मोस्ति कायादिश्लेषपदार्थो ममेति
बुज्झदि बुध्यते ज्ञानी तर्हि किमह उवओग एव अहमिको विशुद्धज्ञानदर्शनोपयोग एवाह अपय ज्ञान
दर्शनोपयोगलक्षणत्वादिश्लेषेदेनोपयोग एवाह त जानाति । केन रूपेण, यतोह टकोलीर्णशायकैकस्व
भावा एव सतो दक्षिणदक्षिणवृत्तिरिणोवत् व्यकहोणेकत्वेपि शुद्धविश्वयनयेन मम स्वरूपं न भवतीति परद्रव्य

प्रति निर्ममत्वोक्तिं तं धम्मणिम्मपत्तं समयस्स विषाणया विंति त शुद्धात्तामावनास्वरूप परद्रव्य निर्ममत्व समयस्य शुद्धामनो विश्रयका पुदधा वुपति कथपतीति । किंच इदमपि परद्रव्यनिर्ममत्व यत्पूर्वं भणित स्वसवेदनज्ञानेन प्रत्याख्यान तस्यैव विशेषव्याख्यान ज्ञातव्य इति गाथाद्वय गत । एव गाथाच-
द्रुष्टपलमुद्यमेन सप्तमस्थल समाप्त । अथ शुद्धात्मैवोपादेय इति ध्यान सम्पन्नव तस्मिन्नेन शुद्धात्मनि स्वसवेदन तन्मयज्ञान तत्रैव निजालम्बि वीतरागास्वसवेदननिश्चलरूप चारित्रमिति निश्चयवत्प्रदपरिणत-
जीवस्य कीदृश स्वरूप भवतीत्यावेदयन्तान् जीवाधिकारमुपसहरति ।

आत्मरूपातिः—अमुनि हि धर्माधमकिंवाकालपुद्गलजीवातराणि स्वरसविबुभितानिबारितप्र-
सरोविषयपरमप्रचडचिन्मात्रशक्तिकराळिततपाप्यतमत्तर्मज्ञानांवात्मनि प्रयतशमानानि टकोत्कीर्णकज्ञापकत्वभा-
वत्वेन सखतौतस्तत्वस्य तदतिरिक्तस्वभावतया तत्त्वतो वहिस्तत्त्वरूपतां परित्यक्तुमशक्यत्वान्न नाम मम
सति । किंचैतत्त्वयमेव च निस्संशयोपयुक्तस्तत्त्वत एवैकमनाकुलमात्मान कलयन् भगवानात्मैवावबुध्यते
यत्किञ्चाह स्वत्येक तत् सवेद्यस्ववेदकभावमात्रोपजातेतेरेतरसबलमेपि परित्युत्सहमानस्वभावभेदतया
धर्माधमकिंवाकालपुद्गलजीवातराणि प्रति निर्ममत्वोक्ति । सर्वद्वैतात्मैकव्यवहृतत्वेन समयस्यैवमेव स्थितत्वात्
इतीथ श्रेयभावविवेकोभूत ।

इति सति सह सर्वैरन्यभावेविवेके स्वसमयमुपयोगी विधदात्मानमेक ।
प्रकटितपरमार्थदर्शनज्ञानपट्टे कृतपरिणतिरागमराम एव प्रवृत्त ॥ ६१ ॥

अथैव दर्शनज्ञानचारित्र्यपरिणतत्वान्न योद्धव् स्वरूपसचेतन भवतीत्यावेदयन्नुपसहरति ॥

अहमिको खलु सुद्धो दंशणणाणमइओ सदारूवी ।

णवि अरिथ मज्झ किंचिव अण्णं परमाणुमिच्चं पि ॥४३॥

अइयेक खलु सुद्धो दर्शनज्ञानमयः सदारूपी ।

नात्पस्ति मम किंचिद्व्यप्यत्परमाणुमात्रमपि ॥४३॥

सात्पर्यवृत्तिः—अहं अनादिदेहात्मैकपञ्चाव्याहनेन पूर्वमप्रतिबुद्धोपि कतलक्षिन्यस्तमुद्यमविसृत्त
पथाभिद्राविनाशस्युतधार्माकरावलोकनन्यायेन परमगुरुपसादेन प्रतिबुद्धो भूत्वा शुद्धात्मनि स्तो य सोह
षीतरागाधिन्मात्र ज्योति । पुनरपि कथ भूत इहो यद्यपि व्यवहारेण नन्मात्कादिरूपेणानेकतथापि
शुद्धनिधनेन टकोत्कीर्णव्यापकैकस्यभावत्वादेक । खलु सुद्ध । पुनरपि किरूप सुद्धो म्पावहारिकनव
पदार्थेभ्य शुद्धनिश्चयनयेन भिन्न । अथवा रागादिभावैरन्योभिश्चोहमिति शुद्ध । पुनरपि किञ्चिद्वि-
दंशणणाणमइओ केवलदर्शनज्ञानमयः । पुनरपि किरूप सदारूपी निश्चयनयेन रूपरसगंधस्पर्शा-
भावास्तदाभ्यर्णत । णविअरिथ मज्झ किंचिव अण्णं परमाणुमिच्चं पि । इत्यभूतस्य सत् मैवास्ति
ममान्यापरमाणुमात्रमपि परद्रव्य क्तिमपि । मदेकत्वेन रजकत्वेन वा पुनरपि मम मोहमुपादयति । कस्मान्
परमविशुद्धमानपरिणतत्वात् ।

इति समयसारव्याख्याया शुद्धात्मगुणुत्तिलक्षणायां तात्पर्यवृत्ती स्थलसत्केन जो पस्सदि ज्यप्पाण
भिन्यादि सत्तविंशतिगाथा सदनतरमुपसहारसूत्रमेकमिति समुदयिनाष्टाविंशतिगाथाभिर्जीवाधिकार
समस्त । इति प्रथमराग ।

आत्मरूपातिः—ये हि नामानादिमोहोन्मत्तयाव्यतममतिबुद्ध सन् निर्बिज्जेन गुरुणानवरत्न
प्रतिबोध्यमानः कथंचनापि प्रतिबुध्य निजकतलक्षिन्मरतविसृत्तचापीवरावलोकनन्यायेन परमेश्वरमात्म-
शान्ता श्रद्धापानुषर्ष्य च सम्प्लेकात्मात्मो भूत स खल्वहमात्मात्मप्रत्यक्ष चिन्मात्र ज्योति । समस्तजमा-
त्ममवर्त्तमानन्यायमहादिकभावेक्षिन्याप्राकारेणामिदमान्यादेको सारकादिजीवविशेषाजीवपुष्पयापारव-
सवनिर्जतव्यमोक्षलक्षणन्यायमहादिकवपरात्वेनमष्टकोत्कीर्णकज्ञापकत्वभावमानैवात्मविविक्तयाशुद्ध ।

चिन्मात्रतया सामान्यनिरोधोपयोगामकदानतिरुक्तगणारत्नज्ञानमयं स्पर्शरसगन्धपर्णनिमित्तसवेदनपरिणत-
त्वेपि स्पर्शादिरूपेण स्वयमपरिणमनापरमार्थतः तदेवास्तीति प्रत्याग्य स्वरूप सचेतयमानं प्रतयामि ।
एव प्रत्यपत्तश्च मम यद्विचित्रिणस्वरूपसत्त्वा विश्वे परिस्फुरत्यपि न किञ्चनाप्यन्यत्परयाणुमात्रमप्याम्भीषत्वेन
प्रतिभाति । यद्भावकत्वेन द्वेषत्वेन कैकीभूय भूयो मोहमुद्गावधति स्वरसतस्यापुनःप्रादुर्भावाय समूहलोह-
मुभूत्य महतो ज्ञानोद्योतस्य प्रस्फुरितत्वात् ।

भजतु निर्भरमनी सममेव लोका आलोकमुच्छ्रुति सातरसे समस्ता ।

आप्राण्य विभ्रमतिरस्करिणीभरेण प्रो मम एव मनवाननयोपसिधु ॥ २३ ॥

इति श्रीसमयसारण्यपालपायायात्मरूप्यातौ पूर्वखण्डः समाप्तः ।

सात्पर्यवृत्तिः—अथानतर शृंगारसहितपात्रवञ्जीवाजीवावेकीभूती प्रविशतः । सद्यः स्वयमप्येण
त्रिशतगाथापर्यंतमजीवाधिकारं कल्पते । तेन प्रथमस्थले शुद्धनयेन देहरागादिपरद्रव्य जीवस्वरूप न
भवतीति निषेधगुरुत्वेन अप्पाणमयाणंता इत्यादिगाथागादि कृत्वा पाठक्रमेण गाथादशकार्पत व्याख्यान
करोति । तत्र गाथादशकमध्ये परद्रव्यामरादे पूर्वपक्षगुरुत्वेन गाथापरचक्र तदनंतर परिहारगुरुत्वेन
सूत्रमेक । अथाष्टविध कर्ममुद्गलद्रव्य भवतीति कथनगुरुत्वेन सूत्रमेक । ततश्च व्यवहारनयसमर्पनद्वारेण
गाथाश्रय कल्पत इति समुदायशाहनिष्ठा । तथा । अथ देहरागादिपरद्रव्य निश्चयेन जीवो भवतीति
पूर्वपक्ष करोति ।

आत्मरूप्यातिः—

जीवाजीवयिकेसुच्छलद्रवा प्रत्याप्यकर्णार्दानाससारनिबद्धनधनविधिप्रसादिसुतः स्फुटम् ।

आप्याराममनतथासहस्राप्यश्रेण नित्यंदिता धीरोदात्तमनाकुठ विडसति ज्ञान मनो रहादपत् ॥२३॥

अप्पाणमयाणंता मूढा दु परप्पवादिणो केई ।

जीवं अज्झवसाणं कम्मं च तथा परूविति ॥२४॥

अवरे अज्झवसाणे सुतिव्वमंदाणुभावगं जीवं ।

मण्णंति तथा अवरे णोकम्मं चावि जीवोत्ति ॥२५॥

कम्मस्सुदयं जीवं अवरे कम्माणुभागमिच्छंति ।

तिव्वत्तणमंदत्तण गुणेहिं जो सो हवदि जीवो वा ॥२६॥

जीवो कम्मं उहयं दोण्णिवि खलु केवि जीवमिच्छंति ।

अवरे संजोगेण दु कम्माणं जीवमिच्छंति ॥२७॥

एवंविहा बहुविहा परमप्पाणं यदंति हम्मैहा ।

ते ण दु परप्पवादी णिच्छयवादीहिं णिहिट्ठा ॥२८॥

आत्मानपमानतो मूढास्तु परात्मपादिनः कंयिद् ।

जीवमप्यवसानं कर्म च तथा परूरयंति ॥२४॥

अवरोध्यवसानेषु तीव्रमंदानुभागं जीवं ।

मप्यते तयाऽवरे मोकर्म चापि त्रिं इति ॥२५॥

कर्पण उदयं जीवमवरे कर्माणुभागमिच्छंति ।

तीव्रमंदावनगुणाध्यां यः स भवति जीव ॥२६॥

जीवकर्मोभयं द्वे अथि खलु कोचिज्जीवमिच्छति ।
 अपरे संयोगेन तु कर्मणां जीवमिच्छति ॥४७॥
 एवंविधा बहुविधाः परमात्मानं वदन्ति दुर्मयसः ।
 ते न परात्मवादिनःनिश्चयवादिभिर्निर्दिष्टाः ॥४८॥

तात्पर्यवृत्तिः—अध्यायमयागतं मूढा दु परम्पवादिणो केरे आत्मानमजानंतः मूढास्तु परद्रव्यमात्मानं वदंतीत्येवंशीलाः केचन परात्मवादिनः जीवं अज्ञस्वसाणं कर्म च तदा पराविति यथागारात् काष्ण्यं भिन्नं नास्ति तथा रागादिभ्यो भिन्नो जीवो नास्तीति रागाद्यभ्यवसानं कर्म च जीवं वदंतीति । अथ अपरे अज्ञस्वसाणे सुतिष्ठन्वंदाणुभावनं जीवं मण्णंति अपरे केचनैकांतवादिनः रागाद्यभ्यवसानेऽपि तीव्रमंदरातत्प्यानुभावस्वरूपं शक्तिमाहात्म्यं गच्छतीति तीव्रवंदानुभावगतं जीवं गण्यंति । तदा अचरं णोकर्मं चापि जीवोचि तथैवाचरे चार्थाकादयः कर्मणोकर्मरहितपरमात्मभेदविश्राव-शत्याः शरीरादिनोकर्म चापि जीवं गण्यंते । अथ—कर्मस्तनुदयं जीवं अपरे अपरे कर्मणउदयं जीव-मिच्छति कस्माणुभागमिच्छति अपरे च कर्माणुभागं उतादार्मेरिधपापाणरूपं जीवमिच्छति । कथंयूतः सचातुसागः तिष्ठत्तणयंदत्तणगुणेहि जो सो ह्वदि जीवो तीव्रत्वमंदत्वगुणान्यां वर्तते यः स जीवो भवतीति । अथ—जीवोकर्म उच्यं दोग्णिवि खलु केचि जीवमिच्छंति जीवकर्मोभयं द्वे अपि जीव-कर्मणि शिखरिणीवत् खलु स्फुटं जीवमिच्छंति । अपरे संयोगेण तु कस्माणं जीवमिच्छंति । अपरे केचन अष्टकाष्टद्वयवदकर्मणा संयोगेणापि जीवमिच्छंति । कस्मात् अष्टकर्मसंयोगादन्यस्य द्वारु-जीवस्यानुपपत्तेः । अथ पूर्वविहावहुविहा परम्पवाणं पदंति दुर्मोहा एवंविधा बहुविधा बहुमकरा देहरागादिपरद्रव्यमात्मानं वदंति दुर्मयसो दुर्बुदयः मेणदु परम्पवादी णिच्छपवादीर्हि भिविद्धा तेन कारणेन तु पुनः देहरागादिकं परद्रव्यमात्मानं वदंतीत्येवं शीलाः परात्मवादिनो निश्चयवादिभिः सर्वथै-र्निर्दिष्टा इति पंचगाथाभिः पूर्वपक्षः कृतः । अथ परिहारं वदति ।

आत्मरूपातिः—इह खलु तदसाधारणाकषणाकठनाक्रीडनेनासंतविमूढाः संतस्ताभिवकागामा-नमजानंतो वदन्तो बहुधा परम्पवात्मानमिति प्रवृत्तंति । नैसर्गिकरागद्वेषकल्पापितमभ्यवसानमेव जीव-स्तथाविधाभ्यवसानात् अंगारस्त्वेव काष्ण्योदतिरिक्तत्वेनान्यस्यानुपलभ्यमानत्वादिति केचित् । अनाद्यनंत-पूर्वापरमूलावयवैकसंस्तरणक्रियास्त्रोण क्रीडकर्मैव जीवः कर्मणोतिरिक्तत्वेनान्यस्यानुपलभ्यमानत्वादिति कोचित् । तीव्रमंदानुभावविद्यमानदुरंतराग्रसनिर्मराभ्यवसानसंतान एव जीवस्तत्तेतिरिक्तत्वाभ्यवसानुपलभ्य-मानत्वादिति केचित् । नक्षुराणावस्थादिभावेन प्रसर्तननं नोकर्मैव जीवः शरीरादतिरिक्तत्वेनान्यस्यानुप-लभ्यमानत्वादिति केचित् । विश्वमपि पुष्पपापरूपेणाकामन् कर्मविपाक एव जीवः शुभाशुभमावावदति-रिक्तत्वेनान्यस्यानुपलभ्यमानत्वादिति केचित् । सातासातरूपेणाभिन्नासतमसातीवमंदत्वगुणान्यां भिद्यमानः कर्मोभय एव जीवः सुखदुःखातिरिक्तत्वेनान्यस्यानुपलभ्यमानत्वादिति केचित् । मज्जितायदुभयात्वकत्वा-दात्मकर्मोभयमेव जीवः काल्पयतः कर्मणोतिरिक्तत्वेनान्यस्यानुपलभ्यमानत्वादिति केचित् । अर्थक्रियास-मर्थः कर्मसंयोग एव जीवः कर्मसंयोगात्कद्रूपा इवाष्टाष्टसंयोगादतिरिक्तत्वेनान्यस्यानुपलभ्यमानत्वा-दिति केचित् । एतेभ्यस्तथा इतरेषु बहुप्रकाए परमात्मेति व्यपदिशंति दुर्मयसः किंतु न ते परमाद-कादिभिः परात्मवादिनः इति निर्दिश्यंते । कृतः—

एदे सव्वे भावा पुग्गलद्ववपरिणामणिप्पणा ।
 केवल्लिजिणेहिं भाणिदा कह ते जीवो ति उव्वंति ॥ ४९॥
 एते सर्वेभावाः पुद्गलद्रव्यपरिणामनिष्पन्नाः ।

केवलजिनैर्भजिता कथं ते जीव इत्युच्यते ॥४९॥

तात्पर्यव्युत्पत्तिः—एदे सर्वे भावा पुगालद्वेषपरिणामणिष्यणा एते सर्वे देहरामादय कर्म-
जनितपर्याया पुद्गलद्वेषकर्मोदयपरिणामेन निष्पन्ना । केवलजिनोर्हि भगिना कद् ते जीवोति
उच्यति केवलजिने सर्वे कर्मजनिता इति भगिता कथं ते निक्षयनेन जीवा इत्युच्यते न कथमपि ।
किंच विशेष भगारात् कार्पण्यवद्रागादिभ्यो भिन्नो जीने नास्तीति यद्गणित तदमुक्त कथमिति चेत्
रागादिभ्यो भिन्न शुद्धजीवोस्तीति पक्ष परमसनाधिस्वपुह्यै शरीररागादिभ्यो भिन्नस्य चिदानदेवसभा-
शुद्धजीवस्योपलब्धेरिति हेतु किटकारिकास्वरूपात् सुवर्णरदिति दृष्टात् । किं च अगारदृष्टातोपि न
घटते कथमिति चेत् यथा सुवर्णस्य पीतत्व अग्नेरुष्णत्व स्वामान्नायांगारस्य छष्यात्वस्वभाष्यस्य तु पृथक्स्य
कर्तुं नापाति । रागादयस्तु निमायाः एकटिवेषोपाधिनात् ततस्तेषां निर्विकारशुद्धामातुमूर्तिवत्त्वेन पृथक्कर्तुं
शक्यते इति । यदमुक्तमष्टयाष्टसंयोगखट्वावदष्टकर्मसंयोग एव जीवस्तदप्यनुचित अष्टकर्मसंयोगात् भिन्न
शुद्धजीवोस्तीति पक्षरचन अष्टकाष्टसंयोगखट्वाद्यायिन पुरुषस्यैव परमसनाधिस्वपुह्यैरष्टकर्मसंयोगात्
पृथग्भूतस्य शुद्धमुदैकस्यभावजीवस्योपलब्धेरिति दृष्टातसहितहेतु । किं च देहाननोरत्नत भेद इति पक्ष
भिन्नलक्षणलक्षितत्वादिति हेतु जलानलरदिति दृष्टात् । इति परिहारगाथा गता । अथ चिद्रूपप्रतिभासेपि
रागादप्यसनादाय कथं पुद्गलस्वभावा भवतीति चेत्—

आत्मरूपाति — यत् एतेऽप्यसनादाय समस्ता एव भावा भगवद्विर्विषयताक्षिभिरर्हन्ति पुद्गल-
द्वेषपरिणाममयत्वेन प्रकृता ततश्चेतन्यद्वेष्यापुद्गलद्वेष्यादतिरिक्तत्वेन प्रजाप्यमान चेतन्यस्वभाष जीवद्वेष्य
मवितु नोत्सहते ततो न खल्व्यागमशुक्तिः खानुमीर्षोषितपक्षत्वात् तदा मवादिन परमार्थवादिन एतदेव
सर्वहृवचन सारदागम । इयं तु स्वानुभवगर्भिता युक्ति न खलु नैसर्गिकरागद्वेषकस्मापितमप्यवसान
जीवस्तथाविधाप्यवसानात्कार्तस्वरस्यैव स्वामिकायातिरिक्तत्वेनान्यस्य चिस्वभावस्य विनेचकै स्वयमुपलम्ब्य-
मानत्वात् । न खल्वनायनतपूर्णाभूतानयनैकसत्संयत्तक्षणक्रियास्वरूपेण श्रीदत्तकर्मै जीव कर्मणोतिरिक्त-
त्वेनाप्यस्य चिस्वभावस्य विनेचकै स्वयमुपलम्ब्यमानत्वात् । न खलु तीव्रमदानुभवमिद्यमानदुरतरागसं-
निर्भरप्यसनासनात्नो जीवस्ततोतिरिक्तत्वेनान्यस्य चिस्वभावस्य विनेचकै स्वयमुपलम्ब्यमानत्वात् । न खलु
नवपुराणरस्थादिशेदेन प्रवर्तमान नोर्कर्म जीव शरीरादतिरिक्तत्वेनान्यस्य चिस्वभावस्य विनेचकै स्वयमुप-
लम्ब्यमानत्वात् । न खलु विषमपि पुण्यपापरूपेणाक्रामकर्मविपाक्ये जीव शुभाशुभभावादतिरिक्तत्वेनान्यस्य चि-
स्वभावस्य विनेचकै स्वयमुपलम्ब्यमानत्वात् । न खलु साक्षात्काररूपेणाभिव्याहृतसमस्ततीनमद्वयगुणान्याभिध-
मान कर्मानुभाषो जीव सुखदुःखातिरिक्तत्वेनाप्यस्य चिस्वभावस्य विनेचकै स्वयमुपलम्ब्यमानत्वात् । न खलु
मज्जिताषट्पुभयानरत्वादात्मकर्मानय जीव कार्पण्यत कर्मणोतिरिक्तत्वेनान्यस्य चिस्वभावस्य विनेचकै स्वय-
मुपलम्ब्यमानत्वात् । न एतार्थक्रियासमर्थे कर्मसंयोगो जीव कर्मसंयोगात्पुद्गाराधिना पुरास्यगदृ-
शयोगादतिरिक्तत्वेनान्यस्य चिस्वभावस्य विनेचकै स्वयमुपलम्ब्यमानत्वादिति । इह एव पुद्गलभिन्नामो
पलब्धि प्रतिविनोतेषु सार्वभौमगुणास्य ।

निरम किमपरेणाकार्यवैरोडाहलेन स्वयमपि निभृत सः पश्य पण्यसमेह ।

ददपसरसि पुन पुद्गलद्विजभाषा ननु विगनुगदम्भिर्भाति विचारदब्धि ॥१३॥

अपचिद्व्यप्रतिभासेप्यवसानादाय पुद्गलस्वभावा इति चेत् ।

अद्भुचिहं पि य कम्मं सर्वं पुगलमयं जिणा विति ।

जस्स फलं तं बुचदि दुक्खं ति विपचमाणस्म ॥५०॥

अष्टविपमपि च कर्म सर्वं पुद्गलमयं मिना विंदति ।

यस्य फलं तदुच्यते दुःखमिति विपच्यमानस्य ॥५०॥

तात्पर्यवृत्ति — अद्विविहं पि य कर्मं सन्न पुग्गळमयं जिणं विंति सर्वमद्यविधमपि कर्म पुद्गळमय भवतीति जिना धीतरगगसरेण्णा सुकति कथयति । कथभूत यत्कर्म जस्सफलं तं बुद्धदि दुबसंति विपघमाणस्य यस्य कर्मण फल तप्रसिद्धमुच्यते किं व्याकुलत्वस्वभावत्वाद्दुःखमिति । कथभूतस्य कर्मण विशेषण पच्यमानस्योदयागतस्य । इदमत्र तात्पर्यं अद्यविधकर्मपुद्गळस्य कार्यमनाकुलत्वलक्षणपरमार्थसुख-
नितक्षणमाकुलत्वोत्पादक दुःख रागादयोप्याकुलत्वोत्पादकदुःखलक्षणमास्तत कारणात्पुद्गळकार्यत्वात् शुद्ध-
निश्चयनयेन पौद्गळिका इति । अद्यविध कर्म पुद्गळद्रव्यमेवेति कथनरूपेण गथा गता । अथ यद्यप्यव-
सानादय पुद्गळस्वभावादाहं रागी द्वेषी मोही जीव इति कथ जीवत्वेन प्रधातरे प्रतिपादिता इति प्रश्ने
प्रयुत्तर ददाति ।

आत्मरूपातिः—अप्यवसानादिभावनिर्देसकमद्यविधमपि च कर्म समस्तमेव पुद्गळमयमिति किल
सकलज्ञज्ञति । तस्य तु यद्विपाककाणामधिकृतस्य फलत्वेनाभिलष्यते । तदनाकुलत्वलक्षणसीध्याख्या म-
स्वभावविलक्षणत्वात्किञ्च दुःख तदत पातिन एव किलाकुलत्वलक्षणा अप्यवसानादिभावा । ततो न ते
चिदन्वयविभ्रमेभ्यामस्वभावा किन्तु पुद्गळस्वभावा । यद्यप्यवसानदय पुद्गळस्वभावास्तदा कथ जीवत्वेन
सूचित इति चेत् ।

**ववहारस्स दरीसणमुवएसो वण्णिदो जिणवरेहिं ।
जीवा एदे सन्वे अज्झवसाणादओ भावाः ॥५१॥
व्यवहारस्य दर्शनप्रपदेशो वर्णितो जिनवरे ।
जीवा एते सर्वेऽप्यवसानादयो भावा ॥५१॥**

तात्पर्यवृत्तिः—ववहारस्स दरीसणं व्यवहारनयस्य स्वरूप दर्शित यस्मिं कृत एवएसो
वण्णिओ जिणवरेहिं उपदेशो वर्णित कथितो जिनवरे । कथभूत जीवा एदे सन्वे अज्झवसा-
णादओ भावा जीवा एते सर्वे अप्यवसानादयो भावा परिणामा भण्यत इति । किं च विशेष यद्यप्यय
व्यवहारनयो बहिर्देव्यावलवलेनाभूतार्थस्तथापि रागादियदिद्विव्यावलवनरहितविशुद्धज्ञानदर्शनस्वभाव
स्वावलवनसहितस्य परमार्थस्य प्रतिपादकत्वदर्शयितुमुचितो भवति । यदा पुनर्न्यवहारनयो न भवति तदा
शुद्धनिश्चयनयेन व्रतस्त्वावरजीवा न भवतीति मत्वा निःशफोपमर्दनं कुर्वति जना । ततश्च पुण्यरूप
धर्माभाव इत्येक दूषण तथैव शुद्धनयेन रागद्वेषमोहदृष्टिः पूर्वमेव मुक्तोजीवस्तिष्ठतीति मत्वा मोक्षार्थगदु-
द्धान कोपि न करोति ततश्च मोक्षाभाव इति द्वितीय च दूषण । तस्माद्जनहारनयव्याख्यायानमुचित
भवतीत्यभिप्राय । अथ केन दृष्टातेन प्रवृत्तो व्यवहार इत्याख्याति ।

आत्मरूपाति — सर्वे एतेऽप्यवसानादयोभावा जीवा इति यद्भवति सकलज्ञे प्रज्ञत तदभू
तार्थस्यापि व्यवहारस्यापि दर्शन । व्यवहारो हि व्यवहारिणां म्लेच्छमायेन म्लेच्छाना परमार्थप्रतिपादकत्वा
दपरमार्थोपि तीर्थप्रवृत्तिनिमित्त दर्शयितुं न्याय्य एव । तमतरेण तु शरीराज्जीवस्य परमार्थतो भेददर्शनात्
सत्यावस्था भस्मर्न इ न शक्योपमर्दनेन हिंसाभाषाद्भवत्येव बधस्याभाव । तथास्तद्विद्विनिमूढो जीवो
बध्यमानो मोक्षनीय इति रागद्वेषमोहेभ्यो जीवस्य परमार्थतो भेददर्शनेन मोक्षोपायपरिमहणाभावात् भव
त्येव मोक्षस्वभावा । अथ केन दृष्टातेन प्रवृत्तो व्यवहार इति चेत् ।

**राया हु णिग्गदो त्तिय एसो वलसमुदयस्स आदेसो ।
ववहारेण दु उच्चदि तत्येको णिग्गदो राया ॥५२॥
एमेव य ववहारो लज्झवसाणादि अण्णभावाणं ।
जीवो त्ति कदो सुत्ते तत्येको णिच्छिदो जीवो ॥५३॥**

राजा खलु निर्गत इत्येव वल्लसमुदयस्यादेशः ।

व्यवहारेण तूच्यते तत्रैको निर्गतो राजा ॥ ५२ ॥

एवमेव च व्यवहारोध्यवसानाद्यन्यभावानां ।

जीव इति कृतः सूत्रे तत्रैको निश्चितो जीवः ॥५३॥

तात्पर्यवृत्तिः—राया इ गिग्गदो चिप एसो वल्लसमुदयस्त आदेशो राजा इ सुकट निर्गत एव वल्लसमुदयस्यादेशः कथन व्यवहारेण दु उच्यते तस्यैको गिग्गदो राया वल्लसमुद दृष्टो । पञ्च योजनानि व्याप्य राजा निर्गत इति व्यवहारोणोच्यते । निश्चयनयेन तु तत्रैको राजा निर्गत इति दृष्टतो गत । इदानीं दार्ढ्यतमाह—एवमेव व्यवहारो अज्ञापसाणादि अण्णभावानं एवमेव राजदृष्टात् प्रकारेणैव व्यवहारः । केपां अप्यवसानादीनां जीवाद्भिन्नभावादीनां रागादिपर्यायाणां जीवो चि कदो सुस्ये कथमूतो व्यवहारः रागादयो भाषाः व्यवहारेण जीव इति कृत भणित सूत्रे परमाण्ये तस्यैको गिग्गदो जीवो तत्र तेपु रागादिपरिणामेषु मध्ये निश्चितो छातव्य कोसो जीव कथमूतः शुद्धनिश्चयनयेनैको भावकर्मद्रव्यकर्मनौकर्मरहितशुद्धद्रुद्धैकत्वभावो जीवपदार्थः । इति व्यवहारनपसमर्थनरूपेण गाथात्रय गत । एवमजीवाधिकारभाष्ये शुद्धनिश्चयनयेन देहरागादिपद्व्य जीवस्वरूप न भवतीति कथनमुच्यतया गाथा-दशकेन प्रथमोत्तराधिकारो व्याख्यातः ।

अथानन्तर वर्षेस्तादिपुद्गलस्वरूपरहितोऽनतज्ञानादिगुणस्वरूपश्च शुद्धजीव एव उपादेय इति भावनामुच्यतया द्वादशगमाथापर्यन्त व्याख्यात करोति । तत्र द्वादशगमाथासु मध्ये परमतामायिकभावना-परिणतभिदरत्तत्रपलक्षणांनिर्विकल्पसमाधिसुखान्तरमानन्दसुखसमरतीभावपरिणतशुद्धजीव एवोपादेय इति मुच्यतेन अरसपरूव इत्यादिसूत्रमायैका । अथानन्तरे रागादयो बहिरगे वर्णादयश्च शुद्धजीवस्वरूप न भवतीति तस्यैव गाथासूत्रस्य विशेषविवरणार्थं जीवस्स णात्थिवणो इत्यादिसूत्रपदु । तत् परत एव रागा-दयो वर्णादयश्च व्यवहारेण सति शुद्धनिश्चयनयेन न सतीति परस्परतामेतन्नयत्रयधिरणार्थं व्यवहारेणदु इत्यादि सूत्रमेक । तदनन्तरमेतेषां रागादीनां व्यवहारमयेनैव जीवेन सह क्षीरनीरवत्संबन्धो न च निश्चय नयेनेति समर्थनरूपेण पदं हि य संबन्धो इत्यादि सूत्रमेक । ततश्च तस्यैव व्यवहारनपस्य पुनरपि व्यक्तार्थे दृष्टातदार्यात्समर्थनरूपेण पंचे मुससंतं इत्यादि गाथात्रय । इति द्वितीयस्तले समुदायपातनिका । तद्यथा—अथ यदि निश्चयेन रागादिरूपो जीवो न भवति तर्हि कथमूतः शुद्धजीव उपादेयस्वरूप इत्यत्राह ।

आरसरूपातिः—यथैव राजा पञ्च योजनान्यमितिव्याप्य निष्कामतीत्येकस्य पञ्चयोजनान्यमितिव्या-प्तुमत्तन्यवच्छान्तारिणां वल्लसमुदये राजेति व्यनहाः । परमार्थतत्त्वेक एव राजा । तथैव जीवः समग्र-समाप्तममितिव्याप्य प्रवर्तित इत्येकस्य समग्र समाप्तममितिव्याप्तुमत्तन्यवच्छान्तारिण्यमप्यवसानादिष्वन्य-मप्येषु जीव इति व्यनहार । परमार्थतत्त्वेक एव जीव । एवमेव तर्हि किं लक्षणेतावेकत्वकोत्कीर्णः परमार्थ जीव इति पृष्टः प्रहः—

अरसपरूवमगंधं अन्वत्तं चेदणागुणमसदं ।

जाण अलिंमग्गहणं जीवमणिदिट्ठसंठाणं ॥५४॥

अरसपरूवमगंधमव्यक्तं चेतनागुणमशब्दं ।

जानीदि अलिंमग्गहणं जीवमणिर्दिष्टसंस्थान ॥ ५४ ॥

तात्पर्यवृत्तिः—अरसपरूवमगंधं अन्वत्तं चेदणागुणमसदं निश्चयनयेन स्वरूपगंधशब्द-शब्दरहित मनोगतकामक्रोधादित्रिरूपनिवयराहितज्ञानान्यक सूत्रम् । पुनरपि किं विधिद शुद्धचेतनागुण पुनश्च किं रूप जाणमलिंमग्गहणं जीवमणिर्दिष्टसंठाणं निश्चयनयेन स्वतन्त्रज्ञानविव्यथादमि-

ग्रहण समचतुरस्रादिपदसंस्थानरहित च य पदार्थं तमेव गुणविशिष्ट शुद्धजीवमुपादेयमिति हे शिष्य जानीहि । इदमत्र तात्पर्यं । शुद्धनिश्चयनमेव सर्वपुद्गलद्रव्यसवधिषण्णोदिगुणशब्दादिपर्यायरहितः सर्वद्रव्यै-
द्रियभावेन्द्रियमनोगतस्युगादिविकल्पनिपयो धर्मधर्माकाशकालद्रव्यशेषजीवतत्परिभिन्नो नतज्ञानदर्शनसुखवीर्यश्र-
य च एव शुद्धत्वा समस्तपदार्थसर्वदेशसर्वकालब्राह्मणक्षत्रियादिनावावर्णभेदभिनजनसमस्तमनोपचन-
कात्मव्यापारो दुर्लभः स एवापूर्वं सचेतोपादेय इति भवा निर्घिकल्पनिर्मोहनिरजननिजशुद्धात्मसमाधिस-
जातसुखाभूतरसानुभूतिलक्षणे गिरिगुहागह्वरे स्थित्वा सर्वतात्पर्येण भ्यातव्य इति । एव सूत्रगथा गता । अथ
चद्विरेगे धर्माप्यन्तरे रत्नादिभावाः पौद्गलिका शुद्धनिश्चयेन जीनस्वरूप न भवतीति प्रतिपादयति ।

आत्मरूपातिः—यं खलु पुद्गलद्रव्यादन्यत्वेनाविद्यमानरसगुणत्वात् पुद्गलद्रव्यगुणैभ्यो भिन्नत्वेन
स्वयमरसगुणत्वात् परमार्थतः पुद्गलद्रव्यस्वामित्वाभावात् द्रव्यैर्द्रियावष्टभेनारसनात् स्वभावतः क्षायोप-
शमिकभावाभावाद्द्रव्यैर्द्रियावष्टभेनारसनात्, सकलसाधारणैकसर्वेदनपरिणामस्वभावत्वात्केवलरूपवेदनापरि-
णाभापन्नत्वेनारसनात्, सकलश्रेयज्ञापकतादात्म्यस्य निषेधाद्रसपरिच्छेदपरिणतत्वेपि स्वयमरसरूपेणापरिणम-
नाहारस । तथा पुद्गलद्रव्यादन्यत्वेनाविद्यमानरसगुणत्वात् पुद्गलद्रव्यगुणैभ्यो भिन्नत्वेन स्वयमरसगुणत्वात्
परमार्थतः पुद्गलद्रव्यस्वामित्वाभावात् द्रव्यैर्द्रियावष्टभेनारसनात्, स्वभावतः क्षायोपशमिकभावाभावा-
द्द्रव्यैर्द्रियावष्टभेनारसनात्सकलसाधारणैकसर्वेदनपरिणामस्वभावत्वात्केवलरूपवेदनापरिणामापन्नत्वेनारसनात्,
सकलश्रेयज्ञापकतादात्म्यस्य निषेधाद्रसपरिच्छेदपरिणतत्वेपि स्वय रूपरूपेणापरिणमनाहारस । तथा पुद्गल-
द्रव्यादन्यत्वेनाविद्यमानगंधगुणत्वात् पुद्गलद्रव्यगुणैभ्यो भिन्नत्वेन स्वयमगंधगुणत्वात् परमार्थतः पुद्गल-
द्रव्यस्वामित्वाभावाद्द्रव्यैर्द्रियावष्टभेनारसनात्, स्वभावतः क्षायोपशमिकभावाभावाद्द्रव्यैर्द्रियावष्टभेन-
ारसनात् सकलसाधारणैकसर्वेदनपरिणामस्वभावत्वात्केवलगंधवेदनापरिणामापन्नत्वेनारसनात् सकलश्रेय-
ज्ञापकतादात्म्यस्य निषेधाद्रसपरिच्छेदपरिणतत्वेपि स्वय गंधरूपेणापरिणमनाहारस । तथा पुद्गलद्रव्याद-
न्यत्वेनाविद्यमानस्पर्शगुणत्वात् पुद्गलद्रव्यगुणैभ्यो भिन्नत्वेन स्वयमस्पर्शगुणत्वात् परमार्थतः पुद्गलद्रव्यस्व-
ामित्वाभावाद्द्रव्यैर्द्रियावष्टभेनारसनात् स्वभावतः क्षायोपशमिकभावाभावात् द्रव्यैर्द्रियावष्टभेनारसनात्स-
कलसाधारणैकसर्वेदनपरिणामस्वभावत्वात् केवलस्पर्शवेदनापरिणामापन्नत्वेनारसनात् सकलश्रेयज्ञापकता-
दात्म्यस्य निषेधात् स्पर्शपरिच्छेदपरिणतत्वेपि स्वय स्पर्शरूपेणापरिणमनाहारस । तथा पुद्गलद्रव्याद-
न्यत्वेनाविद्यमानशब्दपर्यायत्वात् पुद्गलद्रव्यपर्यायेभ्यो भिन्नत्वेन स्वयमशब्दपर्यायत्वात् परमार्थतः पुद्गलद्रव्य-
स्वामित्वाभावात् द्रव्यैर्द्रियावष्टभेन शब्दाध्रवणात् स्वभावरतः क्षायोपशमिकभावाभावाद्द्रव्यैर्द्रियावष्टभेन
शब्दाश्रवणात् सकलसाधारणैकसर्वेदनपरिणामस्वभावत्वात् केवलशब्दवेदनापरिणामापन्नत्वेन शब्दाध-
रणात् सकलश्रेयज्ञापकतादात्म्यस्य निषेधाच्छब्दपरिच्छेदपरिणतत्वेपि स्वय शब्दरूपेणापरिणमनाहारस ।
द्रव्यांतरारुधरात्संस्थापनेनैव संस्थान इति विद्वेष्टमसक्यत्वात् नियतस्यभावेनानियतरारथानानतशरीरवर्ति-
त्वात्संस्थाननामकर्मविपाकस्य पुद्गलेषु निर्दिश्यमानत्वात् प्रतिविशिष्टसंस्थानपरिणतसमस्तवस्तुत्वसंबन्धित-
सहस्रसर्वेदनशक्तिवैपि स्वयमस्तिल्लोकासतलनशून्योपजायमाननिर्मलानुभूतितयाशरतमसंस्थानत्वाच्चानिर्दिष्ट-
संस्थान । पद्द्रव्यात्मकलोकाद्भेदाद्भेदादन्वयत्वात्कथामचक्राद्भेदाद्भेदादन्वयत्वात्संस्थानान्यनिमित्तसमस्त-
व्यक्तित्वात् क्षणिकव्यक्तित्वात्तथाभावात् व्यक्तव्यक्तविभिन्नप्रतिभावेपि व्यक्तास्पर्शनात् स्वयमेव हि बहिरतः
सुदृष्टमनुभूयमानत्वेपि व्यक्तोपेक्षणेन प्रयोतनामत्वात्तान्यक्त । रसरूपगंधस्पर्शशब्दसंस्थानव्यक्तत्वाभावेपि
स्वयसर्वेदनबलेन नित्यमायप्रदभक्त्यै सहस्रानुभेयभाजत्वाभावाद्दल्लिगमहण । समतविप्रतिपत्तिप्रमाथिनी विवे-
चकजनसमर्पितसर्वेदेन सकलमपि लोकात्लोक कबलीकृष्यादातसीहियमधरेणेव सकलकालमेव मनाप्य-
विधित्वात्तान्यसाधारणतया स्वभावभूतेन स्वयमनुभूयमानेन चेतनागुणेन नित्यमेवात् प्रकाशमानत्वात्
चेतनागुणश्च स खलु भगवानगलालोक इहैककफोलीर्ण प्रत्यग्योतिर्जीव ।

सकलमपि विद्ययाह्वय चिच्छक्तिरिक्त सुदृष्टरमयगाढ स च चिच्छक्तिमात्र ।
इममुपरि चरत चारविधस्य साक्षात् क्लृप्तं परमाभावात्तान्यत्वेनतः ॥३६॥

चिच्छक्तिय्याससर्वस्वस्वसारो जीव इयानयं । अतोतिरिक्ताः सर्वेपि भावाः शीघ्रलिखाभगो ॥१६॥-

जीवस्स णत्थि वण्णो णवि गंधो णवि रसो णवि य फासो ।

णवि रूवं ण शरीरं ण वि संठाणं ण संहणणं ॥१५॥

जीवस्स णत्थि रागो णवि दोसो णेव विज्जेदे मोहो ।

णो पच्चया ण कम्मं णोकम्मं चावि से णत्थि ॥१६॥

जीवस्स णत्थि वग्गो ण वग्गणा णेव फइहया केई ।

णो अज्झप्यट्ठाणा णेव य अणुभायट्ठाणाणि ॥१७॥

जीवस्स णत्थि केई जोयट्ठाणा ण बंधट्ठाणा वा ।

णो व य उदयट्ठाणा ण मग्गणट्ठाणया केई ॥१८॥

णो ठिदिवंधट्ठाणा जीवस्स ण संकिलेसट्ठाणा वा ।

णेव विसोहिट्ठाणा णो संजमलद्धिट्ठाणा वा ॥१९॥

णेव य जीवट्ठाणा ण गुणट्ठाणा य अत्थि जीवस्स ।

जेण दु एदे सव्वे पुग्गलदव्वस्स परिणामा ॥६०॥

जीवस्य नास्ति वर्णो नापि गंधो नापि रसो नापि च स्पर्शः ।

नापि रूपं न शरीरं नापि संस्थानं न संहननं ॥१५॥

जीवस्य नास्ति रागो नापि द्वेषो नैव विषते मोहः ।

नो मत्स्या न कर्म नो कर्म चापि तस्य नास्ति ॥१६॥

जीवस्य नास्ति वर्गो न वर्गणा नैव स्पर्दकानि कानिचित् ।

नो अध्यात्मस्थानानि नैव चानुभागस्थानानि ॥१७॥

जीवस्य न संति कानिचियोगस्थानानि न बंधस्थानानि वा ।

नैव चोदयस्थानानि न मार्गणास्थानानि कानिचित् ॥१८॥

नो स्थितिवंधस्थानानि जीवस्य न संच्छेद्यस्थानानि वा ।

नैव विशुद्धस्थानानि नो संयमलव्विस्थानानि वा ॥१९॥

नैव च जीवस्थानानि न गुणस्थानानि वा संति जीवस्य ।

येन त्वेते सर्वे शुद्धद्रव्यस्य परिणामाः ॥६०॥

तात्पर्यवृत्तिः—वर्णगंधरसस्पर्शास्तु रूपतन्मवात्मनाः स्पर्शरसगंधस्पर्शरसो मूर्तिश्च जीवास्ति कादि
पंच शरीराणि रामचतुरस्रादियदसंस्थानानि वर्णवर्णभनाशचादिपदसंहननानि चेति । एते वर्णोदयो धर्मिणः
शुद्धनिश्चयनयेन जीवस्य न संतीति साध्यो धर्मश्चेति धर्मवर्मित्तमुदकलक्षणः पक्षः आश्वासनाप्रतिवृत्ति
यापत् शुद्धद्रव्यपरिणाममयत्वे सति शुद्धद्रव्यभूतेर्भिन्नकादिति हेतुः । एवमत्र व्याख्याने पक्षहेतुस्त्वैतानां
गह्वरमनुमानं ज्ञातव्यं । अथ रामहेतुमोहमित्यात्मविरतिप्रमादकपाययोगरूपपंचप्रत्ययमूलेष्वरप्रवृत्ति-
भेदभिन्नज्ञानावरणायुष्मिधकर्मोद्धारिकैर्मिथकाहारकतरीरत्रयाहारदिपदपर्याप्तिरूपनोक्तमिति इत्यस्य जी-
वस्य शुद्धनिश्चयनयेन सर्वान्णेतानि न संति यत्तस्मात्शुद्धपरिणाममयत्वे सति शुद्धद्रव्यभूतेर्भिन्नकात् ।
अथ परमाणोरतिभावादिरेदुरुपरवृत्तिसमूहो वर्ग इत्युच्यते । वर्गाणां समूहो वर्गणा मन्वते । वर्गणासमूह-

एभ्योऽपि सर्वैकानि च कानिचिन्न सति । अथवा वर्मदाक्ते क्रमेण विशेषवृत्ति स्पर्द्धा-लक्षण । तथा श्वेत वर्मवर्गणास्पदकानां त्रयाणां लक्षण—

वर्गं शक्तिसम्प्लेऽणोर्विद्वाना वर्गोदित । वर्गणानां समूहस्तु स्पर्द्धक स्पर्द्धकापहै ।

शुभाशुभरागादिनिकलरूपान्धरसानानि भण्यते । तानि च सति उतादायस्वियापाणशक्तिरूपाणि धातिकर्माचतुष्टयानुभागस्थानानि भण्यते । शुद्धखडशक्राभूतसमानानि शुभाघातिकर्मानुभागस्थानानि भण्यते । निरन्कान्तरिपहागहलसदृशान्धशुभाघातिकर्मानुभागस्थानानि च तान्येतानि सर्वाण्यपि शुद्ध निश्चयनयेन जीवस्य न सति । कस्मात् पुद्गलद्रव्यपरिणाममयत्वे सति शुद्धमानुभूतेर्भिन्नत्वात् । अथ यथातथापक्षधोपशमजनितमनोरचनकायवर्गणारचनकर्मदानहेतुभूता मप्रदेशपरिस्पदलक्षणानि योन स्थानानि प्रवृत्तिस्थित्यनुभागप्रदेशरूपचतुर्विधरथस्थानानि सुखदुःखानुभवरूपान्द्रव्यस्थानानि गत्यादि मार्गेणस्थानानि च सर्वाण्यपि शुद्धनिश्चयनयेन जीवस्य न सति कस्मात् पुद्गलद्रव्यपरिणाममयत्वे सति शुद्धमानुभूतेर्भिन्नत्वात् । अथ—जीवेन सह फाज्यतरानस्थानरूपाणि स्थितिव्यवस्थानानि कषायद्विकरूपाणि संश्लेषस्थानानि कषायमदोदयरूपाणि विशुद्धस्थानानि कषायकमहानिरूपाणि सयमलम्बिस्थानानि च सर्वा ण्यपि शुद्धनिश्चयनयेन जीवस्य न सति कस्मात् पुद्गलद्रव्यपरिणाममयत्वे सति शुद्धमानुभूतेर्भिन्नत्वात् । अथ—जीवस्य शुद्धनिश्चयनयेन “बादरमुहमेइदी वितिचडरिदी अत्तणि सण्णीण । पज्जत्तापज्जत्ता एय ते चउदसा होंति” इति गायाकथितक्रमेण वादरकेंद्रियादिचतुर्दशजीवस्थानानि मिथ्यादृष्ट्याद्विचतुर्दश गुणस्थानानि सर्वाण्यपि न सति पुद्गलद्रव्यपरिणाममयत्वे सति शुद्धमानुभूतेर्भिन्नत्वात् । कुत इति चेत् यत कस्मादेत वर्णादिगुणस्थानांता परिणामा शुद्धनिश्चयनयेन पुद्गलद्रव्यस्य पर्याया इति । अथमत्र भावार्थ—सिद्धातादिसाक्षे अशुद्धपर्यायाधिकनयेनाम्यतरे रगादयो वहिरगे शरीरवर्णापेक्षया वर्णादयोपि जीवा इत्युक्ता अत्र पुनरप्याभ्यासैः शुद्धनिश्चयनयेन निषिद्धा इत्युभयत्रापि नयविभागविवक्षया नास्ति निरोध इति वर्णाद्यभानस्य निरोधव्याख्याकारूपेण सूत्रपदं गत । अथ यदुक्तं पूर्वं सिद्धातादौ जीवस्य वर्णादयो व्यवहारेण कथिता अत्र तु प्राच्युतपथे निश्चयनयेन निषिद्धा तमवार्थं दृश्यति ।

अत्मरूपाति — य दृग्णो हरित पीतो रक्त श्वतो वर्णं स सर्वेपि नास्ति जीवस्य पुद्गलद्रव्य

परिणाममयत्वे सत्यनुभूतेर्भिन्नत्वात् । य सुखदुःखभिर्यां गद्य स सर्वेपि नास्ति जीवस्य पुद्गलद्रव्यपरिणा मयत्वे सत्यनुभूतेर्भिन्नत्वात् । य चतुष्क कषाय तिकाऽग्लो मधुरो वा रस स सर्वेपि नास्ति जीवस्य पुद्गलद्रव्यपरिणाममयत्वे सत्यनुभूतेर्भिन्नत्वात् । य किञ्चो रूक्ष शीत तण्डो गुरुलघुसूक्ष्म कठिनो वा स्पर्श स सर्वेपि नास्ति जीवस्य पुद्गलद्रव्यपरिणाममयत्वे सत्यनुभूतेर्भिन्नत्वात् । यदौदारिक वैक्रियक परिणाममात्र रूप ताज्जित जीवस्य पुद्गलद्रव्यपरिणाममयत्वे सत्यनुभूतेर्भिन्नत्वात् । मादाहरक तेजस वामण वा शरीर तत्सर्वमपि नास्ति जीवस्य पुद्गलद्रव्यपरिणाममयत्वे सत्यनुभूतेर्भिन्नत्वात् । मादाहरक तेजस वामण वा शरीर तत्सर्वमपि नास्ति जीवस्य पुद्गलद्रव्य परिणाममयत्वे सत्यनुभूतेर्भिन्नत्वात् । यद्वर्णवर्णनाराच वज्रनाराच नाराचमर्दनाराच कौलिका असप्राप्ता परिणाममयत्वे सत्यनुभूतेर्भिन्नत्वात् । यद्वर्णवर्णनाराच वज्रनाराच नाराचमर्दनाराच कौलिका असप्राप्ता परिणाममयत्वे सत्यनुभूतेर्भिन्नत्वात् । य प्रति स्थापितानां वा सहानन तत्सर्वमपि नास्ति जीवस्य पुद्गलद्रव्यपरिणाममयत्वे सत्यनुभूतेर्भिन्नत्वात् । योऽप्रीतिरूपे द्वय रूपा राग स सर्वेपि नास्ति जीवस्य पुद्गलद्रव्यपरिणाममयत्वे सत्यनुभूतेर्भिन्नत्वात् । यस्तत्त्वाप्रतिपत्तिरूपे मोह स सर्वेपि नास्ति जीवस्य पुद्गलद्रव्यपरिणाममयत्वे सत्यनुभूतेर्भिन्नत्वात् । ये मिथ्यात्वाविरतिकषाययोमलक्षणा सर्वेपि नास्ति जीवस्य पुद्गलद्रव्यपरिणाममयत्वे सत्यनुभूतेर्भिन्नत्वात् । ये मिथ्यात्वाविरतिकषाययोमलक्षणा प्रत्ययास्ते सर्वेपि न सति जीवस्य पुद्गलद्रव्यपरिणाममयत्वे सत्यनुभूतेर्भिन्नत्वात् । यद्विज्ञानादरणीयदशना प्रत्ययास्ते सर्वेपि न सति जीवस्य पुद्गलद्रव्यपरिणाममयत्वे सत्यनुभूतेर्भिन्नत्वात् । यद्विज्ञानादरणीयदशना प्रत्ययास्ते सर्वेपि न सति जीवस्य पुद्गलद्रव्यपरिणाममयत्वे सत्यनुभूतेर्भिन्नत्वात् । य शक्तिरामूहलक्षणो वर्ग स सर्वेपि नास्ति जीवस्य पुद्गलद्रव्य परिणाममयत्वे सत्यनुभूतेर्भिन्नत्वात् । य शक्तिरामूहलक्षणो वर्ग स सर्वेपि नास्ति जीवस्य पुद्गलद्रव्य परिणाममयत्वे सत्यनुभूतेर्भिन्नत्वात् । य वर्गसमूहलक्षणा वर्गणा सा सर्वेपि नास्ति जीवस्य पुद्गलद्रव्य

परिणाममयत्वे सत्यनुभूतेर्भिन्नत्वात् । यानि मद्रतीजरसफर्मदलविशिष्टपासलक्षणानि स्पष्टानि तानि सर्वाण्यपि न सति जीवस्य पुद्गलद्रव्यपरिणाममयत्वे सत्यनुभूतेर्भिन्नत्वात् । यानि स्वपरैकत्वान्यासे सति विबुद्धविपरिणामातिरिक्तलक्षणान्यव्यक्तस्थानानि तानि सर्वाण्यपि न सति जीवस्य पुद्गलद्रव्यपरिणाममयत्वे सत्यनुभूतेर्भिन्नत्वात् । यानि प्रतिविशिष्टप्रकृतिरसपरिणामलक्षणान्यनुभवास्थानानि तानि सर्वाण्यपि न सति जीवस्य पुद्गलद्रव्यपरिणाममयत्वे सत्यनुभूतेर्भिन्नत्वात् । यानि कथयान्बनोर्कणापरिस्पद-
लक्षणानि योगस्थानानि तानि सर्वाण्यपि न सति जीवस्य पुद्गलद्रव्यपरिणाममयत्वे सत्यनुभूतेर्भिन्नत्वात् । यानि प्रतिविशिष्टप्रकृतिपरिणामलक्षणानि बधस्थानानि तानि सर्वाण्यपि न सति जीवस्य पुद्गलद्रव्यपरि-
णाममयत्वे सत्यनुभूतेर्भिन्नत्वात् । यानि स्वफलसपादनसमर्थवर्माद्विस्थालक्षणान्युदयस्थानानि तानि सर्वा-
ण्यपि न सति जीवस्य पुद्गलद्रव्यपरिणाममयत्वे सत्यनुभूतेर्भिन्नत्वात् । यानि गर्तीद्रियकाययोगेन्द्रकाय-
ज्ञानसपसदर्शनलेश्यामन्यसम्पक्वसद्वाहारलक्षणानि मार्गणास्थानानि तानि सर्वाण्यपि न सति जीवस्य पुद्गलद्रव्यपरिणाममयत्वे सत्यनुभूतेर्भिन्नत्वात् । यानि प्रतिविशिष्टप्रकृतिकालांतरसहबल्लक्षणानि स्थिति-
बधस्थानानि तानि सर्वाण्यपि न सति जीवस्य पुद्गलद्रव्यपरिणाममयत्वे सत्यनुभूतेर्भिन्नत्वात् । यानि कथाय-
विपाकोद्रेकलक्षणानि सङ्घेसस्थानानि तानि सर्वाण्यपि न सति जीवस्य पुद्गलद्रव्यपरिणाममयत्वे सत्यनुभूते-
र्भिन्नत्वात् । यानि कथायविपाकानुद्रेकलक्षणानि विबुद्धस्थानानि तानि सर्वाण्यपि न सति जीवस्य पुद्गलद्रव्य-
परिणाममयत्वे सत्यनुभूतेर्भिन्नत्वात् । यानि पारित्रमोहविपाककर्मनिवृत्तिलक्षणानि सयमलब्धिस्थानानि तानि सर्वाण्यपि न सति जीवस्य पुद्गलद्रव्यपरिणाममयत्वे सत्यनुभूतेर्भिन्नत्वात् । यानि पर्याप्तापर्याप्तवादारसङ्घे-
केंद्रियद्वन्द्वीन्द्रियवीन्द्रियचतुर्दशसंश्लेषचैन्द्रियलक्षणानि जीवस्थानानि तानि सर्वाण्यपि न सति जीवस्य पुद्गलद्रव्यपरिणाममयत्वे सत्यनुभूतेर्भिन्नत्वात् । यानि मिथ्यादृष्टिसासदनसम्पददृष्टिसम्पन्निष्ठादृष्टि-अस-
यतसम्पददृष्टिसयतासयतप्रमत्तसयताप्रमत्तसयतापूर्वकरणोपसमकक्षपकानिश्चितादारसापरायोपसमकक्षपकसु-
धमसापरायोपसमकक्षपकोपशातकपावशीणसुरावसयौगकेनल्ययोगकेवलिलक्षणानि गुणस्थानानि तानि सर्वा-
ण्यपि न सति जीवस्य पुद्गलद्रव्यपरिणाममयत्वे सत्यनुभूतेर्भिन्नत्वात् ।

वर्णाया वा रागमोहादयो वा भिन्ना भावा सर्व एवास्य पुस ।

तेनैवातस्तत्त्वतः पदयतोऽमी मो दृष्टा स्युर्दृष्टमेक पर स्यात् ॥ ३७ ॥

ननु वर्णादयो यद्यमी न सति जीवस्य तदा तत्रातरे कथं सतीति प्रजाप्यते इति चेत्-

ववहारेण दु एदे जीवस हवंति वण्णमादीया ।

गुणठाणंताभावा ण दु केई णिच्छयणयस्स ॥ ६१ ॥

व्यवहारेण त्वंते जीवस्य भवंति वर्णाद्या ।

गुणस्थानाता भावा न तु केचिन्निश्चयनपस्य ॥ ६१ ॥

तात्पर्यवृत्ति — व्यवहारनेयेन त्वंते जीवस्य भवति वर्णाद्या गुणस्थानात्वा भावा पर्याया न तु कोवि निश्चयनयेनेति । एव निश्चयव्यवहारसमर्थमरूपेण गत्या गता । अथ कस्माज्जीवस्य निश्चयेन वर्णा दयो न सतीति पृष्टे प्रत्युत्तरं ददाति ।

भातमरुपाति — इह हि व्यवहारनयः किञ्च पर्यायाधितयाज्जीवस्य पुद्गलस्ययोगवशादनादिप्र-
सिद्धनपर्यायस्य तु नुभ्रत्तस्य कर्पासिकत्वात्सत्त इवीपाधिक भावनमल्लभ्योद्भवमान परभाज परस्य विद-
धाति । निश्चयनस्युद्रव्यभित्त्वाकेवलस्य जीवस्य स्वाभाविक भावनमल्लभ्योद्भवमान परभाज परस्य
सर्वभाज प्रतिवेन्यति । ततो व्यवहारेण वर्णादयो गुणस्थानाता भावा जीवस्य सति निश्चयेन तु न सतीति
युक्ता प्रवर्ति । कुतो जीवस्य वर्णादयो निश्चयेन न सतीति चेत् ।

एदेहि य संवधो जहेव खीरोदयं मुणेदब्बो ।

णय हुंति तस्स ताणि द्रु उवओग गुणाधिगो जम्हा ॥६२॥

एतथ संबोधो यथैव क्षीरोदकं ज्ञातव्यः ।

न च भवति तस्य तानि तूषयोगगुणाधिको यस्मात् ॥ ६२ ॥

तात्पर्यवृत्तिः—एदेहि य संबोधो जडेव क्षीरोदकं गुणेदब्धो एते वर्णादिगुणस्थानात् । पूर्वोक्तपर्याये सह सवधो यथेव क्षीरनीरसश्लेसतया मतव्य । न चान्युष्णत्वयोरिव तादात्म्यसंबध । कुल इति चेत् ण य हुंति तस्स ताणि द्रु नच मनति तस्य जीवत्य ते द्रु वर्णादिगुणस्थानाता भावाः पर्याया कस्यत् उवओगगुणाधिगो जम्हा यस्माद्दुष्णगुणेनाग्निरिव केवलज्ञानदर्शनगुणेनाधिक परिपूर्ण इति । ननु वर्णादिके बहिरगास्तत्र व्यवहारेण क्षीरनीरवशाश्लेषसंबधो भवतु नचान्यतराणां रागादीनां सत्राशुद्धनिश्चयेन भवितव्यमिति । नेव द्रव्यकर्मवशापेक्षया योसौ असद्रूतव्यवहारस्तदपेक्षया तास्सतम्यज्ञापनार्थं रागादीनामशुद्धनिश्चयो भव्यते । वस्तुतस्तु शुद्धनिश्चयापेक्षया पुनरशुद्धनिश्चयेपि व्यवहार एवेति भावार्थः । कथं तर्हि द्रव्यगणोंय धवलगणोंय पुरुष इति व्यवहारी विरोधं प्राप्तोतीत्येव पूर्वोक्ते कृते सति व्यवहाराधिरोध दर्शयतीत्येका पातनिका । द्वितीया तु तस्यैव पूर्वोक्तव्यवहारस्य निरोध लोकप्रसिद्धाद्यतद्वारेण परिहरति ।

आत्मरूपातिः—यथा खलु सलिलनिश्चितस्य क्षीरस्य सलिलेन सह परस्परव्यवहारलक्षणं सर्वधं सत्यपि स्वलक्षणभूतक्षीरत्वगुणव्याप्यतया सलिलादधिकत्वेन प्रतीयमानं वादभेदगुणेनेव सह तादात्म्य-लक्षणसंबधभावात् न निश्चयेन सलिलमस्ति । तथा वर्णादिपुद्गलद्रव्यपरिणामानिश्चितस्यास्यात्मन पुद्गल-द्रव्येण सह परस्परव्यवहारलक्षणे सल्लेधे सत्यपि स्वलक्षणभूतोपयोगगुणव्याप्यतया सर्वद्रव्येभ्योपिकात्वन प्रतीयमानत्वान् भेदभेदगुणेनेव सह तादात्म्यलक्षणसंबधभावात् न निश्चयेन वर्णादिपुद्गलपरिणामा सति । कथं तर्हि व्यवहारो निरोधक इति चेत् ।

पंधे मुस्संतं पस्सिदूण लोगा भणंति ववहारी ।

मुस्सदि एसो पंधो णय पंधो मुस्सदे कोई ॥ ६३ ॥

तह जीवे कम्मणं णोकम्मणं च पस्सिदुं वण्णं ।

जीवस्स एस वण्णो जिणेहि ववहारदो उत्तो ॥ ६४ ॥

एवं रसगंधफासा संठाणादीय जे समुदिद्धा ।

सव्वे ववहारस्स य णिच्छयदण्हू ववदिसंति ॥ ६५ ॥

यपि मुष्यमाणं दृष्ट्वा लोका भणंति व्यवहारिण ।

मुष्यते एष पथा न च पथा मुष्यते कश्चित् ॥ ६३ ॥

तथा जीवे कर्मणः नो कर्मणां च दृष्ट्वा वर्णः ।

जीवस्यैव वर्णो जिनेर्नैव्यवहारत उक्तः ॥ ६४ ॥

एवं गंधरसस्पर्शरूपाणि देहः संस्थानादयो ये च ।

सर्वे व्यवहारस्य च निश्चयदृष्टारो व्युपदिशति ॥ ६५ ॥

तात्पर्यवृत्तिः—पंधे मुस्संतं पस्सिदूण लोगा भणंति ववहारी पथि मार्गे मुष्यमाणं सार्थं दृष्ट्वा व्यवहारिणोका भव्यति किं भणति मुस्सदि एसो पंधो मुष्यते एषं मण्यक्षीभूत पंधोर्धरे कर्मभूते णय पंधो मुस्सदे कोई नच विशिष्टद्राकासलक्षणं पथा मुष्यते यथिदपि किंतु पथानभाषादीकृत्य

स्राधेयभूता जना मुष्यंत इति दृष्टातगाथा गता । सह जीवे कम्माणं षोऽकम्माणं च पस्सिदुं वणं तथा तेन पथि सार्धदृष्टतेन जीनेविचरणमूले कर्मनोऽकर्मणो शुद्धादिवर्णं दग्गु जीवस्स एस वणो जिणेहि ववहारदो वत्तो जीवस्स एण वणो जिनेव्वेवहारतो भण्णित इति दाष्टीतगाथा गता । एवं रसगंधकासा संठाणादीय जे समुद्दिटा एवमनेनेव-दृष्टांतदाष्टीतन्यायेन रसांधस्र्धांसंस्थान सहननरागद्वेषभोहादयो ये पूर्वगाथापट्टेन समुद्दिष्टाः सन्वे ववहारस्स य णिच्छयदण्ह ववदिसंति ते सर्वे व्यवहारनपस्याभिप्रायेण निधयसा व्युपदिशति कययंतीति नास्ति व्यवहारविरोधः । इति दृष्टांत-दाष्टांताम्यां व्यवहारनपसमर्थनरूपेण गथाजयं गत । एवं शुद्धजीव एवोपादेय इति प्रतिपादनमुत्पत्त्येन दादरागाथाभिर्द्वितीयांतराधिकारो व्याख्यातः ।

अतः परं जीवस्य निश्चयेन वर्णादितादात्म्यसंबंधो नास्तीति पुनरपि रद्वीकरणार्थं गाथाच्छकपर्यंतं व्याख्यानं करोति । तत्रादौ संसारिजीवस्य व्यवहारेण वर्णादितादात्म्य भवति मुक्तावस्थया नास्तीति शापनार्थं सत्यभवे इत्यादिसूत्रमेकं । ततःपरं जीवस्य वर्णादितादात्म्यमस्तीति दुरभिमनिवेशे सति जीवाभावो दूषणं प्राप्नोतीति कथनमुत्पत्त्येन जीवो चेवहि इत्यादिगाथानय । तदनंतरमेकैदिपादिचतुर्दशजीव-समाप्तानां जीविन सह शुद्धनिश्चयनेन तादात्म्यं नास्तीति कथनार्थं तथैव वर्णादितादात्म्यनिषेधार्थं च एकं च दोषिण इत्यादिगाथाप्रथमं । ततश्च मिस्यादृश्याद्विचतुर्दशगुणस्थानानामपि जीविन सह शुद्धनिश्चय-नयेन तादात्म्यनिराकरणार्थं तथैराम्यत्वे रसादितादात्म्यनिषेधार्थं च मोहणकर्म इत्यादिसूत्रमेकं । एव-मष्टगाथाभिस्तृतीयस्थले समुदायपातनिक्ता । तत्राथा-अथ कथं जीवस्य वर्णादिभिः सह तादात्म्यलक्षण-संबंधो नास्तीति पृष्टे प्रत्युत्तरं ददाति ।

आत्मरूपातिः—यथा पथि प्रसितं फंछित्तसार्थं मुष्पभाणमवलोक्य तात्त्व्यात्तदुपचारेण मुष्यत्त एव पंथा इति व्यवहाराणां व्यपदेशेपि न निश्चयतो निश्चिष्टाकाशदेसलक्षणः कथिदपि पंथा मुष्यत्त । तथा जीने वंधपयोर्यिणावस्थितकर्मणो नोऽकर्मणो वर्णमुत्पेस्य तात्त्व्यात्तदुपचारेण जीवस्यैव वर्ण इति व्यव-हारतोद्देशानां प्रजापनेपि न निश्चयतो नित्यमेवामूर्तत्वमानस्योपयोगगुणाधिक्यस्य जीवस्य कथिदपि वर्णोस्ति । एवं गधरसरपर्शरूपरसस्वानसंहननरागद्वेषमोहप्रकृपकर्महेतुमैवमैवमैवगणास्पदकाम्यप्रम-स्थानानुभागस्थानयोगस्थानबधस्थानोदयस्थानमर्गाणास्थानस्थितिवधस्थानसहेसस्थानविदुस्सिस्वानसयमलब्धि-स्थानजीवस्थानगुणस्थानान्यपि व्यवहारुंतोद्देशानां प्रजापनेपि निश्चयतो नित्यमेवामूर्तत्वमानस्योपयोग-गुणेनधिक्यस्य जीवस्य सर्वाप्यपि न सति तादात्म्यलक्षणसंबंधाभावात् । बुत्तो जीवस्य वर्णादिभिः सह तादात्म्येऽगुणः संबंधो नास्तीति चेत् ।

तस्यभवे जीवाणं संसारस्थानं ह्येति वण्णादी ।

संसारपमुक्काणं णत्थि दु वण्णादओ केई ॥ ६६ ॥

सत्र भव जीवानां संसारस्थानां भवंति वर्णादयः ।

संसारममुक्कानां न संति खलु वर्णादयः केचिद् ॥ ६७ ॥

सात्पर्यवृत्तिः—सत्यभवे जीवाण संसारस्थानं ह्येति वण्णादी तत्र निश्चितानिवक्षित-भवे संग्रहस्थानां जीवानामशुद्धनयेन वर्णादयो भवंति संसारपमुक्काणं संसारप्रमुक्कानां णत्थि दु वण्णादओ केई पुत्रलस्य वर्णादितादात्म्यसत्तादात्म्यसंबंधाभावात् केवज्ज्ञानादिगुणमिदव्यादियर्थेषु सह यथा तादात्म्यसंबंधोस्ति तथा या तादात्म्यसंबंधाभावादशुद्धनयेनापि न संति पुनर्वर्णादयः केपि । इति वर्णादितादात्म्यनिषेधरूपेण गथा गता । अथ जीवस्य वर्णादितादात्म्यदुरापदे सति दोषं दशयति ।

आत्मरूपातिः—यकिल्ल सवार्थस्यवत्थासु पदामकत्वेण म्यात्तं मसति तदामकत्वाव्यापिसर्यं

न भवति तस्य तै सह तादात्म्यलक्षणं सवध स्यात् । तत् सर्वात्म्यवस्थासु वर्णाद्यात्मकत्वव्याप्तस्य भवतो वर्णाद्यात्मकत्वव्याप्तिशून्यस्याभनतश्च पुद्गलस्य वर्णादिभिः सह तादात्म्यलक्षणं सवध स्यात् । ससारावस्थार्या कथनिद्वर्णाद्यात्मकत्वव्यप्तस्य भवतो वर्णाद्यात्मकत्वव्याप्तस्याभवतश्चापि मोक्षायस्थार्या सर्वथा वर्णाद्यात्मकत्वव्याप्तिशून्यस्य भवतो वर्णाद्यात्मकत्वव्याप्तस्याभवतश्च जीवस्य वर्णादिभिः सह तादात्म्यलक्षणं सवधो न कथंचनापि स्यात् । जीवस्य वर्णादितादात्म्यदुरभिनिवेशे दोषश्चाय ।

जीवो चेव हि एदे सव्वे भावति मण्णसे जदि हि ।

जीवस्साजीवस्स य णत्थि विसेसो हि दे कोई ॥६७॥

जीवैव ह्येते सर्वे भावा इति मन्यसे यदि हि ।

जीवस्याजीवस्य च नास्ति विशेषस्तु ते कथित् ॥ ६७ ॥

तात्पर्यवृत्तिः—जीवो चेव हि एदे सव्वे भावति मण्णसे जदि हि यथानतज्ञानान्वयानध-सुखादिगुणा एव जीवो भवति वर्णादिगुणा एव पुद्गलस्तथा जीव एव हि स्फुटमेते वर्णादय सर्वे भावा मनसि मन्यसे यदि चेत् जीवस्साजीवस्स य णत्थि विसेसो हि दे कोई तदा किं दूषणं विशुद्ध-ज्ञानदर्शनस्वभावाजीवस्य जडत्वादिलक्षणजातीयस्य च तत्स्यनन्ते कोपि विशेषो भेदो नास्ति । ततश्च जीवाभावदूषणं प्राप्नोतीति सूत्रार्थः । अथ ससारावस्थायामेव जीवस्य वर्णादितादात्म्यसवधोस्तीति दुरभि-निवेशेपि जीवाभाव एव दोष इत्युपदिशति ।

आस्पृश्याति—यथा वर्णादयो भावाः क्रमेण भाषिताविर्भावतिरोभावाभिस्तामि स्ताभिर्व्यक्तिभिः पुद्गलद्रव्यमनुगच्छत पुद्गलस्य वर्णादितादात्म्यं प्रथयति । तथा वर्णादयो भावाः क्रमेण भाषितानिर्भावति-रोभावाभिस्ताभिस्ताभिर्व्यक्तिभिर्जादमनुगच्छतो जीवस्य वर्णादितादात्म्यं प्रथयतीति मस्याभिनिवेश-तस्य दोषद्रव्यासाधारणस्य वर्णाद्यात्मकत्वस्य पुद्गललक्षणस्य जीवेन स्वीकरणे जीवपुद्गलयोरविशेषप्रसक्तौ ससा पुद्गलेभ्यो भिन्नस्य जीवद्रव्यस्याभावाद्रव्यैव जीवाभावः । ससारावस्थायामेव जीवस्य वर्णादितादात्म्य-मित्यभिनिवेशेष्ययमेव दोषः ।

जदि संसारत्थाणं जीवाणं तुज्झ होंति वण्णादी ।

तम्हा संसारत्था जीवा रूवित्तमावण्णा ॥ ६८ ॥

एवं पुग्गलदव्वं जीवो तह लक्सणेण मूढमदी ।

णिब्बाणमुवगदो वि य जीवत्तं पुग्गलो पत्तो ॥ ६९ ॥

अथ संसारस्थानां जीवानां तव भवन्ति वर्णादयः ।

वस्मात्संसारस्था जीवा रूपित्तमापन्नाः ॥ ६८ ॥

एवं पुद्गलद्रव्यं जीवस्तपालक्षणेन मूढमेतः ।

निर्वाणमुपगतोपि च जीवत्वं पुद्गलः प्रायः ॥ ६९ ॥

तात्पर्यवृत्तिः—जदि संसारत्थाण जीवाणं तुज्झ होंति वण्णादी यदि चेत्संसारस्थजीवानां पुद्गलमेव वर्णादयो गुणास्तव मते न तवाभिप्रायेणैकातेन भवतीति तम्हा संसारत्था जीवा रूवित्त-मावण्णा ततः किं दूषणं ससारावजीवा अमूर्त्तमनतज्ञानादिचतुष्टयस्वभावालक्षणं त्यक्त्वा शुभ्रकृष्णादि-लक्षणं रूपित्तमापन्ना भवति । अथ—एवं पुग्गलदव्वं जीवो तह लक्सणेण मूढमदी एव प्रोक्तप्र-कारेण जीवस्य रूपित्त्वे सति पुद्गलद्रव्यमेव जीवः नाम कोपि विशुद्धपैतन्यधमकारमात्रस्तवलक्षणेन त्वैभिप्रायेण हे मूढमेतः न केवलं ससारावस्थायां पुद्गल एव जीवत्वं प्राप्ता णिब्बाणमुवगदो वि य

जीवचं पुगलो पचो निर्माणमुपगतोपि पुद्गल एव जीवत्व प्राप्तं नाम्य कोपि चिद्रूप । कस्मादिति चेत् वर्णादितादात्म्यस्य पुद्गलद्रव्यत्वेव निषेधयित्तुमशक्यत्वादिति भवत्येव जीवाभावात् । किं च ससारवस्थापामेकतेन वर्णादितादात्म्ये सति मोक्ष एव न घटते, कस्मादिति चेत् 'चेवलज्जानादिचतुष्टयव्यतिरूपस्य कार्यसमयसारस्यैव मोक्षसत्ता सा च जीवस्य पुद्गलत्वे सति न सम्भवतीति भावार्थः । एव जीवस्य वर्णादितादात्म्ये सति जीवाभावादुपपन्नरेण याथावत् गत । अथेव स्थित वादरसूत्रैर्भेदत्रियदितादिपञ्चैदियपर्यंतचतुर्दशजीवस्थानानि शुद्धनिश्चयेन जीवस्वरूपं न भवति तथा देहगता वर्णाद्योपद्रव्यावेदयति ।

आत्मत्वयातिः—यस्य तु ससारवस्थाया जीवस्य वर्णादिप्रदात्म्यमस्तीत्यभिनिवेशस्तस्य तदानीं स जीवो रूपित्वमरस्यमनामोति । रूपित्वं च शेषद्रव्यासाधारणं कस्मिंचिद्द्रव्यस्य लक्षणमस्ति । ततो रूपित्वेन लक्ष्यमाणं यत्किंचिद्भवति स जीवो भवति । रूपित्वेन लक्ष्यमाणं पुद्गलद्रव्यमेव भवति । एव पुद्गलद्रव्यमेव स्य जीवो भवति न पुनरितरं कतरोपि । तथा च सति मोक्षवस्थायामपि नित्यस्वलक्षणलक्षितस्य द्रव्यस्य सर्वास्वप्नस्थास्वनपाप्मिवादनादिनिघनत्वेन पुद्गलद्रव्यमेव स्वयं जीवो भवति न पुनरितरं कतरोपि । तथा च सति तस्यापि पुद्गलेभ्यो भिन्नस्य जीवद्रव्यस्याभावात् भवत्येव जीवाभावः । एवमेतत्स्थितं महर्णादयो भावा न जीव इति ।

एकं च दोष्णि तिण्णि य चत्तारि य पंच इंदिया जीवा ।

वादरपज्जित्तिदरा पयडीओ णामकम्मस्स ॥७०॥

एदेहिय णिव्वत्ता जीवट्ठाणा दु करणभूदाहिं ।

पयडीहिं पुगलमईहिं ताहिं क्ह भण्णदे जीवो ॥७१॥

एकं वा द्वे श्रेणि च चत्वारि च पंचेन्द्रियाणि जीवाः ।

वादरपर्याप्ततरा* प्रकृतयो नामकर्मणः ॥ ७० ॥

एवाभिद्य निवृत्तानि जीवस्थानानि करणभूताभिः ।

प्रकृतिभिः पुद्गलमयीभिस्ताभिः कथं भण्यते जीव । ७१ ॥

सात्पर्यवृत्तिः—एकश्चिन्नचतु पंचेन्द्रियसमसजिगादरपर्याप्ततराणिधानाः प्रकृतयो भवति । वस्य सप्तविन्द्यो नामकर्मण इति । अथ—एवाभिरमूर्त्तातीन्द्रियानिजनपरामतरयील्लक्षणभित्तानामप्रकृतिभिः पुद्गलमयीभिः पूर्वोक्ताभिर्निर्गर्तितानि चतुर्दशजीवस्थानानि निघदनयेन पथ जीवा भवति । न कथमपि । तथाहि—यथा ह्यनेन करणभूतेन निर्दृत्तगतिकोश रुमैव भवति तथा पुद्गलममप्रकृतिभिर्निर्गन्तानि जीवस्थानानि पुद्गलद्रव्यस्वरूपाप्येव भवति न च जीवस्वरूपाणि । तथा तेनैव जीवस्थानदृष्टानेन सदाशिता वर्णाद्योपि पुद्गलस्वरूपा भवति न च जीवस्वरूपा इत्यभिप्रायः । अथ—प्रयातरे पर्याप्तापर्याप्तावादारसूत्रमनोना कथ्यते तत्र च घटत इति पूर्वपक्षे परिहारं ददाति ।

आत्मत्वयाति—निघदत कर्षररणयोरभिज्ञयात् पथेन त्रियते तत्तदेवेति कृत्वा यथा कनकपत्र कनेनेन त्रियमाणं यनचमेन नन्वन्त्यत् । तथा जीवस्थानानि वादरसूत्रैर्भेदत्रियदित्रिचतु पंचेन्द्रियपर्याप्तापर्याप्ताभिधानाभिः पुद्गलमयीभिः नामकर्मप्रकृतिभिः त्रियमाणानि पुद्गल एव ननु जीव । नामकर्मप्रकृतिनां पुद्गलमपरं चागमप्रसिद्धं दस्यमानशरीराकारादिमूर्त्तकार्यानुमय च । एव गभरसप्तशोन्वपशरीरास्थानसद्दहनान्नाप्यि पुद्गलमपरनामकर्मप्रकृतनिर्दृत्तत्वे सति तदन्वयतिरेकाजीवपर्याप्तरेनेतानि । ततो न वर्णादयो जीव इति निश्चयसिद्धातः ।

निर्गर्तते येन यदत्र किंचित्तदे तस्याह पथ च नाप्यत् ।

* एवमेव निर्दृत्ताभिहासिकोत्तरं पर्यति रम्म न कथं च नासि ॥ ३८ ॥

वर्णादिसामान्यमिदं विदत्तु निर्माणमेकस्य हि पुद्गलस्य ।
ततोऽस्मिन् पुद्गल एव नाम्ना यतः स विज्ञानघनस्ततोऽन्यः ॥ ३९ ॥

शेषमन्यद्भवहारमात्रं ।

पञ्चापपञ्चा जे सुहुमा वादरा य जे चेव ।
देहस जीवसण्णा सुत्ते बवहारदो उत्ता ॥ ७२ ॥

पर्याप्तापर्याप्ता ये सूक्ष्मा वादराश्च ये चेव ।

देहस्य जीवसंज्ञा सूत्रे व्यवहारत उक्ता ॥ ७२ ॥

तात्पर्यवृत्ति — पञ्चापपञ्चा जे सुहुमा वादरा य जे चेव पर्याप्तापर्याप्ता ये जीवाः कथिताः सूक्ष्मवादराश्च ये कथिता देहस्य जीवसण्णा सुत्ते बवहारदो उत्ता पर्याप्तापर्याप्तदेहदंष्ट्रा पर्याप्तापर्याप्तवादरसूक्ष्मविलक्षणपरमचिज्योतिर्लक्षणशुद्धात्मस्वरूपात्पृथग्भूतस्य देहस्य सा जीवसंज्ञा कथिता । क सूत्रे परमाणुमे । कस्मात् व्यवहारमिति नास्ति दोषः । एव जीवस्थानानि जीवस्थानाश्रिता वर्णादयश्च निश्चयेन जीवरूपं न भरतीति कथनरूपेण गथात्रयं गतं । अथ न केवलं बहिरावर्णादयो शुद्धनिश्चयेन जीवरूपं न भवति अन्वयतरमिध्यात्वादिगुणस्थानरूपतामादयोपि न भवतीति स्थितं ।

आत्मरूपाणि:—यत्किञ्च वादरसूक्ष्मेन्द्रियद्विचिन्तु पञ्चेन्द्रियपर्याप्तापर्याप्ता इति शरीरस्य सूत्राः सूत्रे जीवसंज्ञेनेोक्ता अप्रयोजनार्थं परप्रसिद्ध्या घृतघटवद्व्यवहारः । यथा हि कस्यचिदाजन्मप्रसिद्धेक-घृतकुम्भस्य तदितरकुम्भानभिज्ञस्य प्रबोधनाय योयं घृतकुम्भं स घृतमयो न घृतमय इति तत्प्रसिद्ध्या कुम्भे घृतकुम्भव्यवहारं तथात्वाज्ञानिनो लोकात्स सत्साराप्रसिद्ध्याशुद्धजीवस्य शुद्धजीवानभिज्ञस्य प्रबोधनाय योयं वर्णादिमान् जीव स ज्ञानमयो न वर्णादिमय इति तत्प्रसिद्ध्या जीवे वर्णादिमद्व्यवहारः । घृतकुम्भाभिधानेपि कुम्भो घृतमयो न चेत् । जीवो वर्णादिमजीवजल्पनेपि न तन्मय ॥४०॥ एतदपि स्थितमेव यद्गमादयो भावा न जीवा इति ।

मोहणकर्मस्सुदया दु वणिणादा जे इमे गुणद्वाना ।
ते कृह इवन्ति जीवा ते णिच्चमचेदणा उत्ता ॥ ७३ ॥

मोहनकर्मण उदयानु वर्णितानि यानीमानि गुणस्थानानि ।

तानि कथं भवन्ति जीवा यानि नित्यमचतनान्पुक्तानि ॥ ७३ ॥

तात्पर्यवृत्ति — मोहणकर्मस्सुदया दु वणिणादा जे इमे गुणद्वाना निर्मोहपरमचैतन्यप्रकाशलक्षणपरमात्मतत्त्वप्रतिपक्षभूतानापायिद्याकदलीकदायमानसतानागतमोहकर्मैर्द्वयावसासात् यानीमानि वर्णितानि कथितानि गुणस्थानानि तथा चोक्तं “गुणसण्णा सा च मोहजोगभवा” ते कृह इवन्ति जीवा वर्णितानि कथं भवन्ति जीवा न कथमपि । कर्मभूतानि ते णिच्चमचेदणा उत्ता यद्यप्यशुद्धनिश्चयेन चैतनानि तथापि शुद्धनिश्चयेन नित्यं सर्वकालमचैतनानि । अणुवनिभयस्तु नष्टतो यद्यपि इत्यकर्मैर्पेक्षायाम्बतरागा-दयश्चेतना इति भावा निश्चयसत्त्वं लभते तथापि शुद्धनिश्चयापेक्षया व्यवहार एव । इति व्याख्यायनं निश्च-यव्यवहारनयविचारकाले सर्वत्र ज्ञातव्यं । एवमन्वतरे यथा मिध्यादृष्ट्यादिगुणस्थानानि जीवरूपं न भवति तथा रागादयोपि शुद्धजीवरूपं न भवतीति कथनरूपेणाद्यमाया गता । एवमद्यमायाभिस्तृती-यातराधिकारो व्याख्यातः । ननु रागादयो जीवरूपं न भवतीति जीवाधिकारो व्याख्यातः अस्मिन्जीवा-धिकारेपि तदेवेति पुनरुक्तमिदं । तत्र विस्तरवृत्तिश्चिन्म्यं प्रति नवाधिकारं समयसार एव व्याख्यायते न पुनर-न्यदिति प्रतिज्ञायचनं । तथापि समयसारव्याख्यायतेपि समयसारव्याख्यायते । यदि पुनः समयसार-व्याख्यायते तदा प्रतिज्ञाभग इति नास्ति पुनरुक्तः । अथवा भावनामये समाधिगतकारमात्मा-

प्रजासादिप्रथमद्रागिणां शृंगारकौषाद्यत् पुनरक्तदोषो नास्ति । अथवा तत्र जीवस्य मुख्यता अत्राजीवस्य मुख्यता । दिनक्षितौ मुख्य इति वचनात् । अथवा तत्र सामान्यव्याख्यानमत्र तु विस्तरेण । अथवा तत्र रागादिभ्यो भिन्नो जीवो मनतीति विधिमुख्यतया व्याख्यानं अत्र तु रागादयो जीवस्वरूप न भवतीति विधेयमुख्यतया व्याख्यानं किन्तु एकत्वान्वयानुपदेशप्रस्तावे विधिनिषेधव्याख्यानपद्धति परिहारपक्षकं ज्ञातव्यं ।

इति समयसारव्याख्याया श्रद्धात्मिन्दुभूतलक्षणायां तात्पर्यवृत्तौ

एतन्नयसमुदायेन त्रिसद्वाधाभिरजीवाधिकारं समाप्तं ।

एव जीवाजीवाधिकाररगभूमी शृंगारसहितपात्रवद्व्यवहारेणैकीकृतौ प्रविष्टौ विश्वेनेन तु शृंगाररहितपात्रत्रयवृत्तमभूत्वा निश्चयतावेति ।

आत्मस्थिति - निव्याहव्यादीनि गुणस्थानानि हि पीडित्कर्मोद्भूतप्रकृतिविपाकपूर्वकत्वे सति नित्यमचेतनत्वात् कारणानुविधार्यानि कार्याणीति कृत्वा यद्यपूर्वका यथा यथा एतेनि यथेन पुद्गल एव न तु जीव । गुणस्थानानां नित्यमचेतनत्व चागमाद्वैतन्यसमावध्याप्तस्यात्मनोतिरिक्तत्वेन विवेचके स्वमुपलभ्यमानत्वात् प्रसाध्य । एव रागद्वेषमोहप्रलयकर्मनोकार्गवर्गगास्पदकाव्यापस्थानानुभागस्थानयोगस्थानवधस्थानोदयस्थानमार्गगास्थानस्थितिवधस्थानरक्तिशास्त्रानुविमुक्तस्थानसममलम्बिस्थाना यपि पुद्गलपूर्वकत्वे सति नित्यमचेतनत्वात्पुद्गल एव न तु जीव इति स्वयमप्याप्तं । ततो रागादयो भावा न जीव इति सिद्धं । तर्हि को जीव इति चेत् ।

अनाद्यतनमचल स्वयमेवमिदं स्पृष्टं । जीव स्वयं तु चैतन्यमुद्येक्षकचकायते ॥ ४१ ॥

वर्णाद्यैः संहितस्ताथा विरहितो देवास्तजीवो यतो नामूर्त्तलमुपास्य पश्यति जगज्जीवस्य तत्र तत । इत्याद्येत्यपि विवेचकैः समुचितं नाव्याप्यतिव्यापिं या व्यक्तं व्यजितजीवतत्त्वमचल चैतन्यमाळव्यतां ॥ ४२ ॥

जीवादजीवमिति लक्षणतो विभिन्नं ज्ञानी जनोनुभवति स्वयमुद्भवत ।

अज्ञानिनो निरतप्रतिभ्रुभितोय मोहस्तु तत्कथमहो धत नानर्हति ॥ ४३ ॥

मानटयतां तथापि—

अस्मिन्ननादिनि महत्त्वनिषेकनाटये वर्णादिमानटयति पुद्गल एव नान्यं ।

रागादिपुद्गलनिकोरेर्विरुद्धमुद्भवैतन्मघातुमयश्चैरिय च जीव ॥ ४४ ॥

इयं ज्ञानकस्यफलनापादनं नाटयिना जीवाजीवो स्पृष्टविचटनं नेन पात्रप्रत्यात ।

विधेयव्याप्यं प्रसभनिकशास्त्रकतिच भावप्रत्यया ज्ञातृद्वयं स्वयमतिरसात्तावदुर्वैश्वकरो ॥ ४५ ॥

इति जीवाजीवी पुष्पभूत्वा निष्कारौ—

इति समयसारव्याख्यायात्पायात्पात्मरूपाती प्रथमोक्तं ।

अथ कर्तृकर्माधिकारः ।

तात्पर्यवृत्ति —अथ पूर्वोक्तजीवाधिकाररगभूमी जीवाजीवायेन यद्यपि शुद्धनिदचेनेन कर्तृकर्मभाव-रहितौ तथापि व्याहारतयेन कर्तृकर्मवेणेन शृंगारसहितपात्रत्रयप्रविशत इति ददधान्विहायाद्याधिवससति गाथापर्यंतं नभिमि स्थलेन्याख्यानं करोतीति पुष्पपापादिसप्तपदार्थपीठिनारूपेण तृतीयाधिकारं समुदायपातनिका । अथवा जो खलु ससाररथी जीवो इत्यादिगाथादयं पुष्पपापादिसप्तपदार्थो जैतपुद्गलस्योपरिणामनिवृत्ता न च शुद्धनिदचेनेन शुद्धजीवस्वरूपमिति पचासिवाक्यप्रामुख्येन यन्पूर्व सद्योपेण व्याख्यात तस्यैवदानीं व्यक्तस्य पुष्पपापादिसप्तपदार्थानां पीठिवात्समुदायस्य तात्पर्यं कथ्यत इति द्वितीयपातनिका । प्रथमतस्तद्वत् जीवणवेदिविस्तैतं तत्र इत्यादिगाथादिदृश्या पातनमेण गाथापर्यंतं व्याख्यानं करोति । तत्र गाथादयमार्गानां जैतमुत्पत्तेन गाथाचगुह्यं सज्जानीजीवमुत्पत्तेन कथ्यत इति प्रथममथे समुदायपातनिका । तदथा—अथ कथायास्तत्र शुद्धात्मनोयैवैवाळ भेदविज्ञानं न जानाति तात्त्विकानी भवतीत्यावेदयति ।

आत्मरूपाति —अथ जीवाजीवावेय कर्तृकर्मवेषेण प्रतिशत ।

एक कर्त्ता चिदाहमिह मे कर्म कोपादयोऽमी इत्यज्ञाना शम्पदभित कर्तृकर्मप्रवृत्ति ।
ज्ञानञ्चोति स्फुरति परमेदात्तमसतधीर साक्षात्कर्तृनिरुपधिपुत्रद्रव्यनिर्मासि विद्य ॥१६॥

जाव ण वेदि विसेसंतरं तु आदासवाण दोहंपि ।
अण्णाणी ताव दु सो कोधादिसु वहदे जीवो ॥७४॥
कोधादिसु वहंतस्स तस्स कम्मस्स संचओ होदी ।
जीवस्सेवं वंधो भणितो खलु सब्बदरसीहिं ॥७५॥

यावन्न वेत्ति विशेषांतरं त्वात्मास्त्रययोर्द्वयोरपि ।
अज्ञानी तावत्स क्रोधादिषु वर्त्तते जीवः ॥७४॥
क्रोधादिषु वर्त्तमानस्य तस्य कर्मणः संचयो भवति ।
जीवस्यैवं वंधो भणितः खलु सर्वदक्षिभिः ॥७५॥

तात्पर्यवृत्ति —जावण वेदि विसेसं तरं तु आदा सवाण दोहंपि यावत्काल न वेत्ति न

जानाति विशेषांतरं भेदज्ञानं शुद्धज्ञानक्रोधायास्त्रयरूपयोर्द्वयो अण्णाणी ताव दु सो तावत्कालपर्य-
न्तमज्ञानी बहिरात्मा भवति । स जीव अज्ञानी सन्कि करोति कोधादिसु वहदे जीवो यथाज्ञानमह
इत्यभेदेन वर्त्तते तथा क्रोधायास्त्रवराहितनिर्मलात्मानुभूतिलक्षणनिजशुद्धात्मस्वमायाप्युत्पन्नेषु क्रोधादिष्वपि
क्रोधोद्गमिष्यभेदेन वर्त्तते परिणमतीति । अथ—क्रोधादिसु वहतस्स तस्स उत्तमक्षमादिस्वरूपपरमात्म-
निलक्षणेषु क्रोधादिषु वर्त्तमानस्य तस्य जीवस्य किं फल भवति कम्मस्स संचओ होदी परमात्मप्रच्छाद-
कर्मण्य सचय आत्मव आगमन भवति । जीवस्सेवं वंधो भणितो खलु सब्बदरसीहिं तैलवक्षिते
पुलितनागमवदास्त्रे सति ततो मूलादिदैलसवधेन मल्लवधव्यवृत्तिस्थित्यनुनागप्रदेप्तलक्षणं स्पशुद्धात्मावा-
तिस्वरूपमोक्षविलक्षणो बंधो भवति । जीवस्यैव खलु स्फुटं भणित सर्वदक्षिभिः सर्वैः । किं च यावत्क्रो
धायास्त्रेभ्यो भिन्नं शुद्धात्मस्वरूपं स्वसवेदनज्ञानबलेन न जानाति तावत्कालमज्ञानी भवति । अज्ञानी
सन् अज्ञानजा कर्तृकर्मप्रवृत्तिं न मुच्यते तस्माद्बधो भवति । बधास्ससार परिभ्रमतीत्यभिप्रायः । एवमज्ञानी-
जीवस्वरूपकथनरूपेण गाथाद्वयं गतं । अथ कदा कालेऽस्या कर्तृकर्मप्रवृत्तेर्निवृत्तिरित्येव पृष्टे
प्रयुच्यते ददाति ।

आत्मरूपातिः—यथायमात्मा तादात्म्यसिद्धसंन्यसोरा मज्ञानबोराविशेषाद्वेदमपश्यन्न विशकमान-
तया ज्ञाने वर्त्तते तत्र वर्त्तमानस्य ज्ञानक्रियाया स्वभावभूतत्वेनाप्रतिषिद्धं वाजानाति तथा सर्वयोगसिद्धसंन्य-
योरेण्यामक्रोधायास्त्रयो स्वयमज्ञानेन विशेषमज्ञानं यावद्भेदं न पश्यति तावदसकामतया क्रोधादी
वर्त्तते । तत्र वर्त्तमानस्य क्रोधादिक्रियाणा एवभावभूतत्वात्प्रतिषिद्धत्वेपि स्वभावभूतत्वाच्यासाहृष्यति
रुच्यते मुह्यति चेति । तदत्र योयमात्मा स्वयमज्ञानभरने ज्ञानभयननात्रसदोदारातीनावस्थाल्यागेन व्याप्ति-
र्यमाण प्रतिभाति स कर्त्ता । यत्तु ज्ञानभयनन्याप्रियमाणत्वेभ्यो भिन्न क्रियमाणत्वेनातरं ज्ञानमान प्रति-
क्रोधादिषु वर्त्तमानस्य तमेव क्रोधादिनिवृत्तिरूप परिणाम निमित्तमात्रीह्य स्वयमेवपरिणममानं पौष्टिक
कर्म सचयमुपपाति । एव जीवपुद्गल्यो परस्परानगाहलक्षणसवधाना यथ सिद्धंत् । सचयानेकामदक-
सतानत्वेन निरसोत्तरेतराश्रयदोष कर्तृकर्मप्रवृत्तिनिमित्तस्याज्ञानस्य निमित्तं । कदास्या कर्तृकर्मप्रवृत्ते-
र्निवृत्तिरिति चेत् ।

जइया इमेण जीवेण अप्पणो आसवाण य तहेव ।
णादं होदि विसेसंतरं तु तइया ण वंधो से ॥७६॥

यदानेन जीवेनात्मन- आसवाणां च तथैव ।

ज्ञातं भवति विशेषांतरं तु तदा न बधस्तस्य ॥७६॥

तारपर्यवृत्तिः—जइया यदा श्रीधर्मलब्धिकाले इमेण जीवेण अनेन प्रत्यक्षीभूतेन जीवेन अप्पणो आसवाण य तहेव णादं होदि विसेसंतरं तु यथा शुद्धात्मनस्तथैव कामक्रोधाद्यास्तवाणा च ज्ञातं भवति विशेषांतरं भेदज्ञानं तइया तदा काले सम्पन्नानी भवति । सम्पन्नानी सन् किं करोति अहं कर्ता भावक्रोधादिरूपमतरणं मम कर्मैवज्ञानजा कर्तृकर्मप्रवृत्तिं मुच्यते । ततः कर्तृकर्मप्रवृत्तेर्निवृत्तौ तस्यां निर्विकल्पकमाधो सति ण वंधो न बधो भवति से तस्य जीवस्येति । अथ कथं ज्ञानमात्रादेव बधनिरोध इति पूर्वपक्षे क्लृप्तं परिहारं ददाति ।

आत्मख्यातिः—इह किञ्च स्वभावमात्रं वस्तु, स्वस्य भवनं तु स्वभावः । तेन ज्ञानस्य भवनं स्वत्वात्मा । क्रोधादिर्भयनं क्रोधादिः । अथ ज्ञानस्य यद्भवत् तत्र क्रोधादिरपि भयनं यतो यथा ज्ञानभयने ज्ञानं भवति भावस्येते न तथा क्रोधादिरपि । यत्तु क्रोधादिर्भयनं तत्र ज्ञानस्यापि भयनं यतो क्रोधादिभयने क्रोधादयो भयतो विभाव्यते न तथा ज्ञानमपि इत्यात्मनः क्रोधादीनां च न खल्वेकवस्तुत्वं इत्येवमात्मानस्ययोर्विशेषदर्शनेन यदा भेदं जानाति तदास्यानादिरप्यज्ञानजा कर्तृकर्मप्रवृत्तिर्निवर्तते तन्निवृत्तावज्ञाननिमित्तं पुनरुद्भेदाकर्मण्योपि निवर्तते । तथा सति ज्ञानमात्रादेव बधनिरोधः सिद्ध्येत् । कथं ज्ञानमात्रादेव बधनिरोध इति चेत् ।

णादूण आसवाणं असुचित्तं च विवरीयभावं च ।

दुक्खस्स कारणं ति य तदो णियत्तिं कृणदि जीवो ॥७७॥

ज्ञात्वा आसवाणाभशुचित्तं च विपरीतभावं च ।

तु खस्य कारणानोति च ततो निवृत्तिं करीति जीवः ॥७७॥

तारपर्यवृत्तिः—क्रोधाद्यास्तवाणां सर्वपि फलरूपरूपशुचित्तं जडस्वरूपं विपरीतभावः व्युत्पन्नं लक्षणं तु स्वकारणत्वं च ज्ञात्वा तथैव निजामनः सर्वपि निर्मलमानुभूतिरूपं शुचित्तं सहजशुद्धासुख-केवलज्ञानरूपं शाश्वतममलुङ्गलक्षणमतमुच्यते च शाश्वतं तत्र स्वसंवेदनज्ञानानंतरं सम्पददर्शनज्ञान-चारित्र्यकाप्रथपरिणतिरूपे परमसामयिके स्थित्वा क्रोधाद्यास्तवाणां निवृत्तिं करोति जीवः । इति ज्ञानमात्रादेव बधनिरोधो भवति स्मारितः साध्यादिमतप्रवेशः । किञ्च यथा मात्स्ययोः सर्वपि भेदज्ञानं तत्राग्राधासंश्रयो निवृत्तं न वेति वृत्तं चेत्तर्हि तस्य भेदज्ञानस्य मध्ये पान्थपरदभेदनयेन बीतरागचारिणः बीतरागसम्भवं च उच्यते इति सम्पन्नानादेव बधनिरोधसिद्धिः । यदि उगादिभ्यो निवृत्तं न भवति तदा तत्राग्राभेदज्ञानमेव न भवतीति भावार्थः । अथ केन भावनाप्रकारेणासमाक्रोधाद्यास्तवयोः निवर्तते इति चेत् ।

आत्मव्यतिः—जडे जवात्थं कल्लपत्तेनोपगम्यमानं रादशुचयं उगासरा मगानाया तु नियम-मेवातिनिर्गल्लिमानेनेपलभनं चादसतं शुचियेव । जडसमासंभं सति परधेतकलादसत्त्वभासां खल्या-सुता भानानाया तु नियमेव विज्ञानघनत्वभावे सति स्वयं धेतव्यादन्त्यस्वभासां एव । आलुङ्गोपा-दकं रादं तु खस्य कारणानि उगासरा मगानाया तु नियमेनानुल्लवस्वभावेनाकार्यकारणं रादं तु न स्थावारणमेव । इत्येव विशेषदर्शनेन यदीयायमात्स्ययोर्भेदं जानाति तर्हि क्रोधादिभ्यः आसवोभ्यो निव-र्तते । तेभ्योऽपिनिवर्तमानस्य पारस्परिकतद्भेदज्ञानसिद्धेः । एतत् क्रोधाद्यास्तवनिवृत्त्यपिनाभयिनो ज्ञानमात्रा-देवाज्ञानजस्य योऽत्रिकल्पं यमयोः बधनिरोधः सिद्ध्येत् । किञ्च यदिदमात्स्ययोर्भेदज्ञानं तद्विनासं किं

ज्ञान ? यद्यज्ञानं तदा तदभेदज्ञानान्न तस्य विशेषः । ज्ञानं चेत् किमास्त्रेषु प्रवृत्तं किंवास्त्रेषु निवृत्तं ।
स्त्रेषु प्रवृत्तं चेत्तदापि तदभेदज्ञानान्न तस्य विशेषः । आस्त्रेषु निवृत्तं चेत्तर्हि कथं न ज्ञानदेववधनिरोधः
? निरस्तो ज्ञानासौ क्रियान्तः । यत्त्वात्मात्स्योर्भेदज्ञानमपि नास्त्रेषु निवृत्तं भवति तज्ज्ञानमेव न
तीति ज्ञानासौ ज्ञाननयोपि निरस्तः ।

परपरणतिमुञ्चान् खड्ग्यद्भेदवादानिदमुदितमखड्गं ज्ञानसुखदम्बुषे ।

ननु कथमवकाशं कर्तृकर्मप्रवृत्तेरिह भवति कथं वा पौद्गलं कर्मवध ॥३७॥

केन विधिनायमास्त्रेषु निवर्त्तत इति चेत् ।

अहमिको खलु सुद्धो य गिम्ममो णाणदंसणसमग्गो ।

तस्मिं ठिदो तवित्तो सव्वे एदे खयं णेमि ॥३८॥

अहमेकं खलु शुद्धश्च निर्ममत् ज्ञानदर्शनसमग्रः ।

तस्मिन् स्थितस्तच्चित्तः सर्वानेतान् क्षयं नयामि ॥३८॥

तात्पर्यवृत्तिः—अहं निश्चयनयेन सासवेदनज्ञानप्रत्यक्षं शुद्धचिन्मात्रस्योत्तिरहं इको अनापनत
दको कीर्णज्ञापकैकस्य भावत्वादेकं खलु सुद्धो य—कर्तृकर्मकरणस्य प्रदानापादानाधिकरणपट्टारवधि-
फलचक्रदिल्याच्छुद्धश्च गिम्ममो निर्मोहशुद्धात्मतत्त्वनिर्लक्षणमोहोदयजनितबोधदिक्रियायचनास्वामिवा-
भावात् ममवरहितः । णाणदंसणसमग्गो प्रत्यक्षप्रतिभासमयनिश्चुद्धज्ञानदर्शनान्तां समग्रं परिपूर्णः
एव गुणविशिष्टपदार्थविश्लेषोपसि भवामि । तस्मिं ठिदो तस्मिन्दुक्तलक्षणे शुद्धात्मस्वरूपे स्थितः । तच्चित्तो
तवित्तं तदज्ञानदैकलक्षणसुखसत्तरतीभावेन तन्मयो भूत्वा सव्वे एदे खयं णेमि सर्वानेतानिरास्त्रमपर-
मात्मपदार्थपृथग्भूतानान् कामक्रोधावास्तवान् क्षयं विनाशं नयामि प्रापयामीत्यर्थः । अथ यस्मिन्नेव काले
स्वसंवेदनज्ञानं तस्मिन्नेव काले रागाद्यास्त्रवनिवृत्तिरिति समानकालं दर्शयति ।

आत्मरुचाति —अहमयमात्मा प्रलक्षममुज्जमनत चिन्मात्रं ज्योतिरनाद्यनतस्मिन्दितविज्ञानघन
स्वभावभावत्वादेकः । सकलकारकचक्रप्रक्रियोत्तीर्णनिर्मलानुभूतिगतवाच्छुद्धः । पुद्गलवगिकस्य क्रोधादि-
भानवैश्वरूपस्य स्वस्य स्वामित्वेन निजमेवापरिणमनास्मिमतः । चिन्मात्रस्य महतो वस्तुत्वभावत एव सामान्य-
विशेषाभ्यां सकलत्वाद् ज्ञानदर्शनसमग्रः । गगनादिवत्पारमार्थिको वस्तुविशेषोपसि तदहमधुनास्मिन्नेवामनि
निश्चिन्तपरद्वयप्रवृत्तिनिवृत्त्या निश्चलमवतिष्ठमानः सकलपरद्वयनिमित्तकविशेषचेतनचञ्चलकाङ्क्षोलनिरोधे-
नेममेव चेतयमानः स्वाज्ञानेनामन्युष्टवमानानेतान् भावान्खिलानेव क्षयपामीत्यामनि निश्चिन्त चिरस-
प्रक्षितमुक्तपोतपात्रं समुद्रासीत् इव इगिस्त्रेयोद्गतसमकानिकल्पेऽकल्पितमचञ्चितममलमात्रमानमात्रवमानो
विज्ञानघनभूतः सस्वयमात्मास्त्रेषु निवर्त्तते । कथं ज्ञानास्त्रवनिवृत्त्यै समकालत्वमिति चेत् ?

जीवणिवद्धा एदे अधुवा अणिच्चा तहा असरणा य ।

दुक्खा दुक्खफलाणि य णादूण णिवत्तदे तेसु ॥३९॥

जीवनिवद्धा एते अधुवा अनित्यास्तया अक्षरणाद्यः ।

दुःखानि दुःखफलानि च ज्ञात्वा निवर्त्तते तेभ्यः ॥३९॥

तात्पर्यवृत्ति — एदे जीवणिवद्धा एते क्रोधावास्तव्या यस्मिन् सह निवद्धा सत्ता सौपाधिन्तः । न

पुनः निरुपाधिस्तदिवच्छुद्धजीवस्वभावाः । अधुवा त्रिसुखमकारवद्धुवा अतीवशक्तिः । धुनं दुःख-
जीव एव । अणिच्चा शीतोष्णस्मरतिशयवदधुनापि क्षया मणेण स्थिरत्वं न गच्छतीत्यनित्या मिनश्चत्तं नित्यं
क्षिप्रमव्यारगाजशुद्धजीव एव । तदा असरणा य तथा तेनैव प्रकारेण तीव्रकामदेहकन् क्रान्तं घर्तुं
रक्षितुं न शक्यत इत्यसरणा शरणो निर्बिकारबोधस्वरूपं शुद्धजीव एव । दुक्खा आहुल्योत्पादकचन्द्रा

दुःखानि भवति कामक्रोधाद्यास्तथा अनाद्युल्लवलक्षणव्यापारमार्थिकसुखरूपशुद्धजीव एव । दुःखत्रय-
 व्याधिषु य आत्माभिनारकादिदुःखफलकारणत्वाद् दुःखफल खल्व्यास्तथा वास्तानमुल्लवलक्षणरूपशुद्धजीव
 एव । णादूण शिवत्तदे तेसु इति भेदविज्ञानात्तस्मै इत्यभूतान्निष्पत्त्वगमायास्तवान् ज्ञात्वास्तोम्यो
 यस्मिन्नेव क्षणे मेघपट्टलरहितारिस्ववशिवर्त्तते तस्मिन्नेव क्षणे ज्ञानी भवतीति भेदज्ञानेन सहास्रयनिवृत्ते
 समानकालव सिद्धमिति । ननु पुण्यपापादिसत्तपदार्यानां पीठिकाव्याख्यानं क्रियत इति पूर्वं प्रतिज्ञा कृता
 भवद्भिः व्याख्यानं पुनः अज्ञानीसज्ञानीजीवस्वरूपमुत्पत्तेन कृतं पुण्यपापादिसत्तपदार्यानां पीठिकाव्याख्यानं
 कथं घटत इति । तत्र । जीवाजीवो यदि निवृत्तमेकतेनापरिणामिनौ भवतस्तदा द्वावेव पदार्थौ जीवाजीवा
 विति । यदि च एकातेन परिणामिनौ तन्नयौ भवतस्तदैक एव पदार्थः । किंतु कथमपरिणामिनौ भवतः ।
 कथञ्चित्कोर्धे १ यद्यपि जीवः शुद्धनिश्चयेन स्वरूपं न त्यजति तथापि व्यवहारेण कर्मोदयवशाद्गमसुपाधि
 परिणामं गृह्णाति । यद्यपि रागाद्युपाधिपरिणामं गृह्णाति तथापि स्वरूपं न त्यजति स्मृतिरुक्तं । तत्रैव
 कथञ्चित्परिणामिन्ये सति अज्ञानी बहिरात्मा मिव्यादृष्टिर्जीवो विषयकपालरूपाद्युभोगोपयोगपरिणामं करोति ।
 कदाचिपुनश्चिदानन्दैकव्यममं शुद्धात्मानं त्यक्त्वा भोगात्काश्चानिदानस्वरूपं शुभोपयोगपरिणामं च करोति ।
 तदा काले द्रव्यभावरूपाणां पुण्यपापास्तववधपदार्यानां कर्तृत्वं घटते । तत्र ये भावरूपाः पुण्यपापादयसो
 जीवपरिणामा इत्येवमुक्ते च जीवपरिणामा इति । यः पुनः सम्पद्यदृष्टिरात्मा सज्ञानीजीवः स मुख्यवृत्त्या
 निश्चयस्त्रयलक्षणशुद्धोपयोगवलेन निश्चयचारिरादिनाभविषीतरागतसम्पद्यदृष्टिभूत्वा निश्चिकल्पसमाधिरूप
 परिणामपरिणामि करोति तदा तेन परिणामेन सबरनिर्जरागोक्षपदार्यानां द्रव्यभावरूपत्वात् कर्त्तृत्वं भवति ।
 कदाचिपुनः निश्चिकल्पसमाधिपरिणामाभावे सति विषयकपालवचनायै शुद्धात्मभावनासाधनार्थं बहिर्बुद्ध्या
 र्थातिपूर्वात्प्रभासभोगात्काश्चानिदानवधरहितं सन् शुद्धमलक्षणार्हसिद्धशुद्धात्मात्प्राथम्यप्रतिपादकसाधका-
 चायोंपाध्यायसाधुना गुणस्मरणदिरूपं शुभोपयोगपरिणामं च करोति । अस्मिन्नर्थे दृष्टतयाह । यथा
 कश्चिदेवदत्तः स्पर्शोददेशात्तरस्थितस्त्रीनिमित्तं तत्समीपगतपुरुषाणां सम्मानं करोति, वार्त्तां पृच्छति, तच्छ्री
 निमित्तं तेषां स्वीकारं ब्रह्मदानादिकं च करोति । तथा सम्पद्यदृष्टेरपि शुद्धात्मस्वरूपोपलब्धिनिमित्तं शुद्धा
 त्मात्प्राथम्यप्रतिपादकाचायोंपाध्यायसाधुना गुणस्मरणं दानादिकं च स्वयं शुद्धात्मात्प्राथम्यरहितं सन् करोति ।
 एवमज्ञानीसज्ञानीजीवस्वरूपव्याख्यानं कृते सति पुण्यपापादिसत्तपदार्या जीवपुद्गलसोभोगपरिणामनि-
 र्वृत्ता इति पीठिकाव्याख्यानं घटते । नास्ति विरोधः । एव सज्ञानीजीवव्याख्यानमुख्यत्वेन गाथाचतुष्टय
 गतः । इति पुण्यपापादिसत्तपदार्यपीठिकाधिकारे गाथापट्टेन प्रथमात्तत्तिकारो व्याख्यातः ।

अतः परं यथाक्रमेणैकादशगाथापर्यन्तं पुनरपि सज्ञानीजीवस्य विशेषव्याख्यानं करोति । तत्रैकादश
 गाथामु मध्ये जीवः कर्त्ता भूतिकाकलशामिणोपादानरूपेण निश्चयेन कर्म नोर्कर्म च न करोतीति जानन्
 सन् शुद्धात्मानं स्वसवेदनज्ञानेन जानाति यः स ज्ञानी भवतीति कथनरूपेण 'कम्मस्स य परिणामं'
 इत्यादिप्रथमगाथा । ततः परं पुण्यपापादिपरिणामान् व्यवहारेण करोति निश्चयेन न करोतीति मुख्यत्वेन
 सूत्रमेकः । अथ कर्मत्व स्वपरिणामत्व सुखदुःखादिकर्मरुल चामा जानन्नपुद्गलदयागतपरद्रव्यं न करोतीति
 प्रतिपादनरूपेण 'पामिपरिणमदि' इत्यादिगाथात्रयं । तदनन्तरं पुद्गलोपि वर्णादिस्वपरिणामस्यैव कर्त्ता न
 च ज्ञानादिजीवपरिणामत्वेति कथनरूपेण 'णञ्चिपरिणमदि' इत्यादिसूत्रमेकः । अतः परं जीवपुद्गलपौरुष्यो
 न्यनिमित्तकर्त्तृत्वेपि सति परस्पोपादानकर्त्तृत्वं नास्तीति कथनमुख्यतया 'जीवपरिणाम' इत्यादि गाथा
 त्रयं । तदनन्तरं निश्चयेन जीवस्य स्वपरिणामस्यैव सह कर्त्तृत्वमभावो भोक्तृभोग्यभावश्चेति प्रतिपादनरूपेण
 'णिच्छयणयस्स' इत्यादिसूत्रमेकः । ततश्च व्यवहारेण जीवः पुद्गलकर्त्तृत्वात् कर्त्ता भोक्ता चेति कथनरूपेण
 'ववहारस्स दु' इत्यादिसूत्रमेकः । एव ज्ञानी जीवस्य विशेषव्याख्यानमुख्यत्वेनैकादशगाथाभिर्वितीपसुले
 समुदायपातनिका । तद्यथा—अथ कथमात्मा ज्ञानीभूतो लक्षत इति प्रश्ने प्रत्युत्तरं ददाति ।

कर्त्ता आत्मा भणितः न च कर्त्ता केन स उपायेन ।

धर्मादीन् परिणामान् यः जानाति स भवति ज्ञानी ॥८१॥

तात्पर्यवृत्तिः— कृत्वा आदा भणितो कर्त्तात्मा भणितः न च कर्त्ता सो न च कर्त्ता भवति स आत्मा केन उपायेण केनायुपायेन नयविभागेन । केन नयविभागेनेति चेत् निश्चयेन अकर्त्ता व्यवहारेण कर्त्तेति । कान् धम्मादी परिणामे पुण्यपापादिकर्मजनितोपाधिपरिणामान् जो जाणादि सो हवदि णाणी क्वातिपुलाकाभादिसभस्तरागादिविकल्पोपाधिरहितसमाधी स्थित्वा यो जानाति स ज्ञानी भवति । इति निश्चयनपण्यवहारारम्भामकर्तृत्वकर्तृत्वकथनरूपेण गाथा गता । अथ पुद्गलकर्म जानतो जीनस्य पुद्गलेन सह तादात्म्यसंबन्धो नास्तीति निरूपयति ।

णवि परिणमदि ण गिह्दि उपज्जदि ण परदव्वपज्जाये ।

णाणी जाणंतो वि हु पुग्गलकम्मं अणेयविहं ॥८२॥

नापि परिणमति न गृह्णात्युत्पद्यते न परद्रव्यपर्याये ।

ज्ञानी जानन्नपि खलु पुद्गलकर्मनेकविधं ॥८२॥

तात्पर्यवृत्तिः—पुग्गलकम्मं अणेयविहं कर्मवर्गणायोग्यपुद्गलद्रव्येणोपादानकारणभूतेन क्रियमाणं पुद्गलकर्मनेकविधं मूलोत्तरप्रकृतिभेदभिन्नं जाणंतो वि हु विशिष्टभेदज्ञानेन जानन्नपि हु स्रष्टे सः कः कर्त्ता णाणी सहजानदैकत्वभावनिजशुद्धात्मसमाधासन्नयोर्भेदज्ञानी णवि परिणमदि ण गिह्दि उपज्जदि ण परदव्वपज्जाये तद्वर्त्तं परद्रव्यपर्यायरूपं कर्म निश्चयेन सृष्टिकाकलशरूपेणेन न परिणमति न तादात्म्यरूपतया गृह्णाति न च तदाकारणोत्पद्यते । कस्मादिति चेत् सृष्टिकाकलशयोरेव तेन पुद्गलकर्मणा सह तादात्म्यसंबन्धभावात् । तत एतदापाति पुद्गलकर्म जानतो जीवस्य पुद्गलेन सह निश्चयेन कर्तृकर्मभावो नास्तीति । अथ स्वपरिणामं संकल्पविकल्परूपं जानतो जीवस्य तत्परिणामनिमित्तेनोदयागतकर्मणा सह तादात्म्यसंबन्धो नास्तीति दर्शयति ।

आत्मरूपातिः—यतो यं प्राप्यं विकार्यं निर्वर्त्तं च व्याप्यलक्षणं पुद्गलपरिणामं कर्म पुद्गलद्रव्येण स्वयमेतर्व्यापकत्वेन भूत्वादिमप्यातेषु व्याप्य त गृह्णाता तथा परिणमता तद्योत्पद्यमानेन च क्रियमाणं जानन्नपि हि ज्ञानी स्वयमेतर्व्यापको भूत्वा बहिःस्वस्य परद्रव्यस्य परिणाम सृष्टिकाकलशमिमादिमप्यातेषु व्याप्य न तं गृह्णाति न तथा परिणमति न तथोत्पद्यते च । ततः प्राप्यं विकार्यं निर्वर्त्तं च व्याप्यलक्षणं परद्रव्यपरिणाम कर्माजुर्नणस्य पुद्गलकर्म जानतोपि ज्ञानिनः पुद्गलेन सह न कर्तृकर्मभावः । स्वपरिणामं जानतो जीवस्य सह पुद्गलेन कर्तृकर्मभावः किं भवति किं न भवति इति चेत् ।

णवि परिणमदि ण गिह्दि उपज्जदि ण परदव्वपज्जाये ।

णाणी जाणंतो वि हु सगपरिणामं अणेयविहं ॥८३॥

नापि परिणमति न गृह्णात्युत्पद्यते न परद्रव्यपर्याये ।

ज्ञानी जानन्नपि खलु स्वकपरिणामनेकविधं ॥८३॥

तात्पर्यवृत्तिः—सगपरिणामं अणेयविहं क्षायोपसामिकं संकल्पविकल्परूपं सेनामनोपादानकारणभूतेन क्रियमाणं स्वपरिणामनेकविधं णाणी जाणंतो वि हु निर्विकारस्वयमेतदज्ञानीजीवः स्वपरिणामनो निश्चितभेदज्ञानेन जानन्नपि हु स्रष्टे णवि परिणमदि ण गिह्दि उपज्जदि ण परदव्वपज्जाये तस्य दूर्बलत्वकीयपरिणामस्य निमित्तभूतसमुदायगतं पुद्गलकर्मपर्यायरूपं सृष्टिकाकलशरूपेणोद्युद्धनिश्चयनेन न परिणमति न तन्मप्येन गृह्णाति न तावयविणोत्पद्यते च । कस्मात् सृष्टिकाकलशयोरे

जीवपुणे कर्म च तपैवानतज्ञानादिजीवगुणाश्च करोति अप्णोष्णगिमित्तेण दु परिणाम जाण दोण्हंपि पथात्पुपादानरूपेण न करोति तथाप्यन्योन्यगिमित्तेन घटकुम्भकारयोरपि परिणाम जानीहि इयोरपि जीवपुद्गलयोरिति । अथ—एदेण कारणेण दु कत्ता आदा सएण भावेण एतेन कारणेन पूर्वसूत्रद्वयव्याख्यानरूपेण तु निर्मलात्मानुभूतिलक्षणपरिणामेन शुद्धोपादानकारणभूतेनाव्यावाधानतमुखादिशुद्धभावानां कर्ता । तद्विलक्षणेनाशुद्धोपादानकारणभूतेन रागाद्यशुद्धभावानां कर्ता भवत्यात्मा । कथं । यथा गृह्णित्वाकलशत्वेति पुग्गलकम्मफदाणं ण दु कत्ता सब्बभावाणं पुद्गलकर्मकृतानां न तु कर्ता सर्वभावानां ज्ञानावरणादिपुद्गलकर्मपर्यायाणामिति । एव जीवपुद्गलपररररनिमित्तकारणव्याख्यानमुद्रयत्वेन गाथात्रय गत । अथ तत एतद्व्याप्ति—जीव स्वपरिणामेरेव सह निश्चयनयेन कर्तृकर्मभावो भोकृभोग्य भावश्च भवति ।

आत्मस्वर्याति'—यतो जीवपरिणाम निमित्तीकृत्य पुद्गल कर्मत्वेन परिणमति पुद्गलकर्मनिमित्तीकृत्य जीवोपि परिणमतीति जीवपुद्गलपरिणामयोरितरेतरहेतुयोग्यत्वात्तेपि जीवपुद्गलयो एतस्पर व्याप्य व्यापकभावाभावाज्जीवस्य पुद्गलपरिणामानां पुद्गलकर्मणोपि जीवपरिणामानां कर्तृकर्मत्वात्सिद्धौ निमित्तनेमित्तकभावमात्रस्याप्रतिपिद्वक्वदितरेतरनिमित्तमाजीभयनेनैव इयोरपि परिणाम । तत कारणानुचित्तक्या कलशत्वेय स्वेन भावेन स्वस्य भावस्य करणाजीव स्वभावस्य कर्ता कदाचि स्यात् । गृह्णित्वा वसनस्यैव स्वेन भावेन परभावस्य कर्तृमशक्यात्वापुद्गलभावानां तु कर्ता न कदापिदपि स्यादिति निश्चय । तत स्थितमेतज्जीवस्य स्वपरिणामेरेव सह कर्तृकर्मभावो भोकृभोग्यभावश्च ।

णिच्छयणयस्य एवं आदा अप्पाणमेव हि करेदि ।

वेदयदि पुणो तं चैव जाण अत्ता द्दु अत्ताणं ॥८९॥

निश्चयनयस्यैवमात्मात्मानमेव हि करोति ।

वेदयते पुनस्तं चैव जानीहि आत्मा स्वात्मानं ॥८९॥

सात्पर्यवृष्टि'—णिच्छयणयस्य एवं आदा अप्पाणमेव हि कोदि कथा यद्यपि समीतो निमित्त भवति तथापि निश्चयनयेन पारावार एव कल्लोखलुं करोति परिणमति च । एव यद्यपि इव्यकर्मोदयसद्भारासद्भवात् शुद्धाशुद्धभावयोरनिमित्त भवति तथापि निश्चयेन निर्विकारपरमस्वसत्वेदनज्ञानपरिणत, केवलज्ञानादिशुद्धभावात् तथैवाशुद्धपरिणतस्तु सासारिकमुल्लदु स्वाद्यशुद्धभावाधोपादानरूपेणास्यैव करोति । अत्र परिणामानां परिणमनमेव कर्तृत्व शतव्यमिति न केवल करोति वेदयदि पुणो तं चैव जाण अत्ता दु अत्ताणं वेदयतनुद्वरति कुत्ते परिणमति पुनश्च स्वशुद्धात्मभावनोयसुसत्त्वेय शुद्धोपादानेन तदेव शुद्धात्मानशुद्धोपादानेनाशुद्धात्मान च । स क कर्ता ' आमेति जानीहि । एव निश्चयकर्तृत्वभोक्तृत्वव्याख्यानरूपेण गाथा यता । अथ लोकव्यवहार दर्शयति ।

आत्मस्वर्याति'—यथोत्तरगनिस्तरगामस्यो, समीरमचरणासचरणनिमित्तयोरपि समीरपारावारयो र्याप्यव्यापकभावाशावाकर्तृकर्मत्वासिद्धौ पारावार एव स्वपमतर्न्यापको भूत्वादिमप्यातेषूत्तरगनिस्तरगामस्य व्यापकोत्तरग निस्तरग त्वात्मानं बुर्वेनामानमेकमेव कुर्वन् प्रतिभाति न पुनरल्पत् । यथा स एव च भाव्यभावकभावाभावा परमानस्य परेणानुभविनुमशक्यत्वाद्दुत्तरग निस्तरग त्वात्मानमनुभवत्त्वात्मानमेकमेवानुभवन् प्रतिभाति न पुनरल्पत् । तथा ससारनि सत्तारावस्थो पुद्गलकर्मविपाकसमवासासम्बन्धिनिश्चयोरपि पुद्गलकर्मजीवयौव्याप्यव्यापकभावाभावाकर्तृकर्मत्वासिद्धौ जीव एव स्वपमतर्न्यापको भूत्वादिमप्यातेषु ससत्तरनि सत्तारावस्थे व्याप्य सत्सत्तर नि सत्तर वात्मानं कुर्वन्नात्मानमेकमेव बुर्वन् प्रतिभात् मा पुनरल्पत् । तथायमेव च भाव्यभावकभावाभावात् परभावस्य परेणानुभविनुमशक्यत्वात्सत्सत्तर नि सत्तर वात्मानमनुभवत्त्वात्मानमेवनेशानुभवप्रतिभात् मा पुनरल्पत् । जय न्वरहर दर्शयति ।

तात्पर्यवृत्ति — णवि परिणमदि ण गिह्वदि उप्पज्जदि ण परद्ववपज्जाए यथा जीवो निश्चयेनानतमुखादिस्वरूप व्यक्त्वा पुद्गलद्रव्यरूपेण न परिणमति न च तन्मयत्वेन गृह्णाति न तत्पर्यायेणोत्पद्यते । पुग्गलद्रव्यं पि तद्वा तथा पुद्गलद्रव्यमपि स्वयमतवर्षापक भूत्वा सृत्तिकाद्रव्यरूपरूपेणैव सिद्धान्तकालक्षणजीवस्वरूपेण न परिणमति न च जीवस्वरूप तन्मयत्वेन गृह्णाति न च जीवपर्यायेणोत्पद्यते । तर्हि किं करोति परिणमाइ सएहिं भावेहिं परिणमति- स्वर्णवैरेणोदित्त्वभावे परिणामैपुणोर्धमेति । कस्मादिति चेत् भृत्तिकाकलशयोरिव जीवेन सह तादात्म्यलक्षणसंबन्धाभावादिति । एव पुद्गलद्रव्यमपि जैवेन सह न परिणमतीत्यादिव्याख्यानमुख्यत्वेन गाथा गता । अथ यद्यपि जीवपुद्गलपरिणामयोरेवोन्मयनिमित्तमात्रत्वमस्ति तथापि निश्चयनयेन तयोर्न कर्तृकर्मभाव इत्यपेक्ष्यति ।

आत्मरूपाति.—यतो जीवपरिणाम स्वपरिणाम स्वपरिणामफल चाप्यजानन् पुद्गलद्रव्य स्वयमतवर्षापक भूत्वा परद्रव्यस्य परिणाम सृत्तिकाकलशनिर्गदिमप्यातेषु व्याप्य न त गृह्णाति न तथा परिणमति न तथोत्पद्यते । किं तु प्राप्य विकार्यं निर्वर्त्य च व्याप्यलक्षण स्वभाव कर्म स्वयमतवर्षापक भूत्वादिमप्यातेषु व्याप्य तमेव गृह्णाति तथैव परिणमति तथैवोत्पद्यते च । तत प्राप्य विकार्यं निर्वर्त्य च व्याप्यलक्षण परद्रव्यपरिणाम कर्मकुर्याणस्य जीवपरिणाम स्वपरिणाम स्वपरिणामफल चाजानन् पुद्गलद्रव्यस्य जीवेन सह न कर्तृकर्मभाव ।

ज्ञानी जानन्नपीभा स्वपरपरिणमि पुद्गलद्रव्यजानन् व्याप्तव्याप्यत्वमत कलयितुमसहो नित्यमस्यतमेदात् । अज्ञानात्कर्तृकर्मभ्रममतिरनयोर्भाति तान्म यद्यत् विज्ञानात्निश्चयस्ति क्रकचवददय भेदसुत्याप्य सय ॥१०॥

जीवपुद्गलपरिणामयोरेवोन्मयनिमित्तमात्रत्वमस्ति तथापि न तयो कर्तृकर्मभाव इत्याह-

जीवपरिणामहेतुं कम्मसं पुग्गला परिणमंति ।

पुग्गलकम्मणिमित्तं तद्देव जीवो वि परिणमदि ॥८६॥

णवि कुब्बदि कम्मगुणे जीवो कम्मं तद्देव जीवगुणे ।

अण्णोण्णणिमित्तेण दु परिणामं जाण दोहंपि ॥८७॥

एदेण कारणेण दु कत्ता आदा सएण भावेण ।

पुग्गलकम्मकदाणं ण दु कत्ता सव्वभावाणं ॥८८॥

जीवपरिणामहेतुं कर्मत्वं पुद्गला परिणमंति ।

पुद्गलकर्मनिमित्तं तथैव जीवोपि परिणमति ॥८६॥

नापि करोति कर्मगुणान् जीवः कर्म तथैव जीवगुणान् ।

अन्योन्यनिमित्तेन तु परिणामं जानीहि द्वयोरपि ॥८७॥

एतेन कारणेन तु कर्त्ता आत्मा स्वकेन भावेन ।

पुद्गलकर्मकृतानां न तु कर्त्ता सर्वभावानां ॥८८॥

तात्पर्यवृत्ति — जीवपरिणामहेतुं कम्मसं पुग्गला परिणमंति यथा पुम्भकारनिमित्तेन सृत्तिकाघटरूपेण परिणमति तथा जीवसंबन्धिमिथ्यात्वरागादिपरिणामहेतुं उन्मत्ता कर्मरमणायोग्य पुद्गलद्रव्य कर्मत्वेन परिणमति पुग्गलकम्मणिमित्तं तद्देव जीवो वि परिणमदि यथैव घटनिमित्तेन एव घट करोतीति कुम्भकार परिणमति तथैवोदयागतपुद्गलकर्महेतुं कृत्वा जीवोपि निर्वाकारचिद्यमकारपरिणमति मलमलान् सन् मिथ्यात्वरागादिरिभावेन परिणमतीति । अथ—णवि कुब्बदि कम्मगुणे जीवो गणपि परस्परनिमित्तेन परिणमति तथापि निश्चयनयेन जीवो यथोदिपुद्गलकर्मगुणाज करोति । कम्म तद्देव

ते कर्म च तथैवानतज्ञानादिजीवगुणाच्च करोति अण्णोष्णणमित्तेण द्रु परिणामं जाण
 यथ्युपादानरूपेण न करोति तथाप्यन्योन्यनिमित्तेन घटकुम्भकारयोरिव परिणाम जानीहि
 जीवपुद्गल्योरिति । अथ—एदेण कारणेण द्रु कत्ता आदा सएण भावेण एतेन कारणेन
 यव्याख्यानरूपेण तु निर्मलकामानुभूतिलक्षणपरिणामेन शुद्धोपादानकारणभूतेनाव्याधानतसुखा-
 त्त्वानां कर्ता । तद्विलक्षणानुशुद्धोपादानकारणभूतेन रागाद्यशुद्धभावानां कर्ता भवत्यात्मा । अथ ।
 चेकाकलरात्वेति पुग्गलकम्मकदाणं ण द्रु कत्ता सम्बधावाणं पुद्गलकर्मकत्तानो न द्रु कर्ता
 त्ना ज्ञानावरणादिपुद्गलकर्मपर्यायाणामिति । एव जीवपुद्गलपरस्परनिमित्तकारणव्याख्यानमुद्भवत्वेन
 र गत । अथ तत एतदायाति—जीव स्वपरिणामैरेव सह निश्चयनयेन कर्तृकर्मभावो भोक्तृभोग्य
 भवति ।

आत्मरूपाति —यतो जीवपरिणाम निमित्तीकृत्य पुद्गला कर्मत्वेन परिणामति पुद्गलकर्मनिमित्ती-
 नीमोपि परिणमतीति जीवपुद्गलपरिणामयोरितरेतरहेतुयौपन्यासेपि जीवपुद्गलयो परस्पर व्याप्य
 त्मावाभाव्याव्यवस्य पुद्गलपरिणामानां पुद्गलकर्मणोपि जीवपरिणामानां कर्तृकर्मवासिद्धौ निमित्तत्वे-
 त्मावनामस्याप्रतिविद्धत्वादिद्वारेतरनिमित्तमात्रीभवनेनैव द्वयोरपि परिणाम । तत कारणाभूतिक-
 लशस्येव तेन भावेन स्वस्य भावस्य करणाजीव स्वभावस्य कर्ता कदाचिदस्यत् । भूतिकया वसनस्येव
 भावेन परभावस्य कर्तृमशक्यात्वारपुद्गलभावानां तु कर्ता न कदाचिदपि स्यादिति निश्चय । तत सित-
 त्वस्य स्वपरिणामैरेव सह कर्तृकर्मभावो भोक्तृभोग्यभावश्च ।

णिच्छयणयस्य एवं आदा अप्पाणमेव हि करेदि ।

वेदयदि पुणो तं चेव जाण अत्ता द्रु अत्ताणं ॥८९॥

निश्चयनयस्यैवमात्मारमानमेव हि करोति ।

वेदयते पुनस्त्वं चैव जानीहि आत्मा त्वात्मानं ॥८९॥

सारपर्यवृत्ति — णिच्छयणयस्य एवं आदा अप्पाणमेव हि करेदि यथा यद्यपि समीरो
 नेत्र भवति तथापि निश्चयनयेन पारावार एव कल्लोळान् करोति परिणमति च । एव यद्यपि द्रव्य-
 दिव्यसद्गारासद्भावत् शुद्धाशुद्धभावयोर्निमित्त भवति तथापि निश्चयेन निर्विकारपरमस्वसत्वेदमज्ञान-
 णत केयलज्ञानादिशुद्धभावात् तथैवाशुद्धपरिणतस्तु सात्त्विकसुखदुःखाद्यशुद्धभावाधोपादानरूपेणा-
 न करोति । अत्र परिणामानां परिणमनमेव कर्तृत्व ज्ञातव्यमिति न केवल करोति वेदयदि पुणो तं चेव
 ण अत्ता द्रु अत्ताण वेदयत्यनुभवति मुक्ते परिणमति पुनश्च स्वशुद्धानभावानोपसुखरूपेण शुद्धो-
 दानेन तदेव शुद्धमानमशुद्धोपादानेनाशुद्धत्वान च । स क कर्ता आमेति जानीहि । एव निश्चयकर्तृ-
 भोक्तृत्वव्याख्यानरूपेण गथा गता । अथ लोकव्यवहार दर्शयति ।

आत्मरूपाति —यथोत्तरगनिष्ठारगावस्यो समीरसचरणसचरणनिमित्तयोरपि समीरपारावारयो
 रीष्यव्यापकमावाभावात्कर्तृकर्मत्वासिद्धौ पारावार एव स्वयमतर्क्यीपको भूत्वादिमभ्यतिपूत्तरगनिस्तरगा-
 से व्याप्योत्तरग निष्ठारग त्वात्मानं कुर्वन्नामानमेकमेव कुर्वन् प्रतिभाति न पुनरन्यत् । तथा स एव च
 मव्यभावकभावामावा परभावस्य परेणानुभविषुमशक्यत्वाद्दुस्तरग निष्ठारग त्वात्मानमनुभवन्नामानमेकमेवा-
 नुभवन् प्रतिभाति न पुनरन्यत् । तथा सत्तारनि सत्तारावस्यो पुद्गलकर्मविपाकसमावासाभवनिमित्तयोरपि
 पुद्गलकर्मजीवयोर्न्याप्यव्यापकभावाभावात्कर्तृकर्मत्वासिद्धौ जीव एव स्वयगतर्क्यीपको भूत्वादिमभ्यतिपूत्त-
 रगनि सत्तारावस्ये व्याप्य सत्तार नि सत्तार वामानं कुर्वन्नामानमेकमेव कुर्वन् प्रतिभाति मा पुनरन्यत् ।
 तथायमेव च भाव्यभावाकभावामावात् परभावस्य परेणानुभविषुमशक्यत्वात्सत्तार नि सत्तार वामानमनु-
 भवन्नात्मानमेवमेवानुभवन्प्रतिभाति मा पुनरन्यत् । अथ व्यवहार दर्शयति ।

व्यवहारस्य दुःआदा पुग्गलकम्मं करोदि अणेयविहं ।
तं चेव य वेदयदे पुग्गलकम्मं अणेयविहं ॥९०॥

व्यवहारस्य स्वात्मा पुद्गलकर्म करोति नैकविधं ।

तथैव पुनर्वेदयते पुद्गलकर्मानेकविधं ॥९०॥

तात्पर्यवृत्तिः—व्यवहारस्य दुःआदा पुग्गलकम्मं करोदि अणेयविहं यथा लोके यद्यपि मुदिह उपादानकारणं तथापि कुंभकारो घटं करोति तत्फलं च जलधारणमूल्यादिकं मुक्त इति लोकानामनादि-
रूढोक्तिं व्यवहारः । तथा यद्यपि कर्मवर्गणायोग्यपुद्गलद्रव्यमुपादानकारणभूतं तथापि व्यवहारनयस्याभि-
प्रायेणत्वात् पुद्गलकर्मनेकविधं मूलोत्तरप्रकृतिभेदभिन्नं करोति तं चेव य वेदयदे पुग्गलकम्मं अणेयविहं
तथैव च तमेवोदयगतं पुद्गलकर्मनेकविधं इष्टानिष्टपक्षेऽप्यविषयरूपेण वेदयति अनुभवति इत्यज्ञानिनां
निर्विषयशुद्धावगोपलभसंज्ञातमुत्तरसास्वादरहितानामनादिरूढोक्तिं व्यवहारः । एव व्यवहारेण सुख-
दुःखकर्तृत्वभोग्यत्वकथनमुल्लस्यता गाथा यथा । इति ज्ञानिजापस्य विशेषव्याख्यानरूपेणैकादशगाथाभि-
द्वितीयातराधिकारो व्याख्यातः ।

अतः परं पञ्चविंशतिगाथापर्यन्तं द्विक्रियात्वादिनिराकरणरूपेण व्याख्यानं करोति । तत्र चेतनाचेत-
नयोरेकोपादानकर्तृत्वं द्विक्रियात्वादित्युच्यते तस्य सक्षेपव्याख्यानरूपेण जदिपुग्गलकम्ममिणं इत्यादि
गाथाद्वयं भवति । तद्विवरणद्वादशगाथासु मध्ये पुग्गलकम्ममिणमित्तं इत्यादिगाथाक्रमेण प्रथमगाथापट्ट-
स्वतंत्रं । तदनंतरमज्ञानिद्वानिजीवकर्तृत्वाकर्तृत्वमुल्लस्यता परममाणं कुब्बो इत्यादिविद्वितीयपट्टः । अतः
परं तत्त्वेव द्विक्रियात्वादिनं पुनरपि विशेषव्याख्यानार्थमुपसंहाररूपेणैकादशगाथा भवति । तत्रैकादश-
गाथासु मध्ये व्यवहारनयमुल्लस्यत्वेन व्यवहारस्य दुःख इत्यादि गाथात्रयं । तदनंतरं निश्चयनयमुल्लस्यता
जो पुग्गलदब्बाणं इत्यादिसूत्रचतुष्टयं । तत्राथ द्रव्यकर्मणासुपचारकर्तृत्वमुल्लस्यत्वेन जीवं हि हेतुभूदे
इत्यादिसूत्रचतुष्टयमिति समुदायेन पञ्चविंशतिगाथाभिस्तृतीयस्वले समुदायपातनिका । तथा—अथेदं
पूर्वोक्तं कर्मकर्तृत्वभोग्यत्वगवयिमागव्याख्यानं कर्मतापरजन्मकालेन सम्भतमव्येकातनयेन मन्यते । किं मन्यते
भासकमरनिश्चयेन द्रव्यकर्माणि करोतीति चेतनाचेतनकार्यपरेकोपादानकर्तृत्वलक्षणं द्विक्रियात्वादित्य
स्यात् । तान् द्विक्रियात्वादिनो दूयति ।

आत्मरूपाति—यथातर्क्याप्यव्यापकभावेन मृत्तिकाया कलशे क्रियमाणे भाव्यभावकभावेन
मृत्तिकायावातुभूयमाने च यद्विष्याप्यव्यापकभावेन फलशसभवात्कुल व्यापारं कुर्वाणं फलरक्ततोषोपसो-
गजा मृत्तिं भाव्यभावकभावेनानुभवन्न कुलाल फलशं करोत्यनुभवति चेति लोकानामनादिरूढोक्तिं ताप-
द्वानवहारं, तथातर्क्याप्यव्यापकभावेन पुद्गलद्रव्येण कर्माणि क्रियमाणे भाव्यभावकभावेन पुद्गलद्रव्येणैवा-
नुभूयमाने च यद्विष्याप्यव्यापकभावेनानुभवन्नपुद्गलकर्मसंभवात्कुल परिणामं कुर्वाणं पुद्गलकर्मनिपातसपा-
दितनियमसन्निधिप्रदायिता सुखदुःखान्तरिणीति भाव्यभावकभावेनानुभवन्न जीवं पुद्गलकर्मरोगतनुभवति
चेत्यज्ञानिनामात्रसारप्रसिद्धोक्तिं तावद्व्यवहारः । अथेन दूयति ।

जदि पुग्गलकम्ममिणं कुब्बदि तं चेव वेदयदि आदा ।

दो किरियावादिच्चं पसजदि सम्मं जिणावमदं ॥९१॥

यदि पुद्गलकर्मदं करोति तथैव वेदयते आत्मा ।

द्विक्रियाव्यतिरिक्तं पसजति स जिनावमतं ॥९१॥

तात्पर्यवृत्तिः—जदि पुग्गलकम्ममिणं कुब्बदि तं चेव वेदयदि आदा यदि चेपुद्गलकर्मोदय-
मुपादानरूपेण करोति तदेव च पुनरुपादानरूपेण वेदयत्यनुभवत्यात्मा दोकिरियावादिच्चं पसजदि

तदा चेतनाचेतनक्रियाद्वयस्योपादानकर्तृत्वरूपेण द्विक्रियानादिव प्रसजति प्राप्नोति । अथवा दो किश्चि-
याविदिरित्तो प्रसजति सां तत्र पाठातरे द्वाभ्यां चेतनाचेतनक्रियाभ्यामव्यतिरिक्तोऽभिन्न प्रसजति
प्राप्नोति स पुण्य । सम्मं जिणावमदं तच्च व्याख्यानं जिज्ञानां सम्यगसमत् । यथेदं व्याख्यानं मन्यते
स निजशुद्धात्मोपादेयस्वरूपं निर्दिष्टकरिचिन्नकारमात्ररक्षणं शुद्धोपादानकारणोत्पन्न निश्चयसम्यक्त्वमूलभ-
मानो मिथ्यादृष्टिर्भवतीति । अथ कुतो द्विक्रियानादी मिथ्यादृष्टिर्भवतीति प्रश्ने प्रयुक्तर प्रयच्छतस्तत्त्वोपाद्यं
प्रकाशतरेण दृश्यति ।

आत्मरूपाति — इह लल क्रिया हि तावदखिलापि परिणामलक्षणतया न नाम परिणामतोस्ति
भिन्ना, परिणानेपि परिणामपरिणामिनोरभिन्नस्तुत्यापरिणामिनो न भिन्नस्ततो वा फाचन क्रिया किल
सकलापि सा क्रियारतो न भिन्नेति क्रियाकर्त्रोरव्यतिरिक्ततया यस्तुस्तित्वा प्रतपत्यां यथा व्याप्यव्यापक-
भावेन स्वपरिणाम करोति, भाव्यभावकगानेन तमेवानुभवति च जीवस्तथा व्याप्यव्यापकभावेन पुद्गल-
धर्मपि यदि कुर्यात् भाव्यभावरूपभावेन तदेवानुभवेत् ततो य स्वपरसमवेतक्रियाद्वयाव्यतिरिक्ततायां प्रस-
जता स्वपरयो परस्परविभागप्रत्यक्षामनादनेकालमेकमेकमात्मनागनुभवन्मिथ्यादृष्टिरथा सर्वज्ञावमत स्यात् ।
कुतो द्विक्रियानुभावी मिथ्यादृष्टिरिति चेत् ।

जह्ना दु अत्तभावं पुग्गलभावं च दोवि कुव्वंति ।
तेण दु मिच्छादिद्वी दोकिरियावादिणो हुंति ॥९२॥

यस्मात्त्वात्मभावं पुद्गलभाव च द्वावपि कुर्वति ।

तेन तु मिथ्यादृष्टयो द्विक्रियावादिनो भवंति ॥९२॥

तात्पर्यदृष्टि — जह्ना दु अत्तभाव पुग्गलभावं च दोवि कुव्वति यस्मादानगत चिद्रूपं
पुद्गलभाव चाचेतन जडस्वरूप द्वयमनुपादानरूपेण कुर्वति तेण दु मिच्छादिद्वी दोकिरियावादिणो हुंति
तदास्तेन कारणेन चेतनाचेतनक्रियाद्वयादिन पुस्या मिथ्यादृष्ट्यो भवतीति । तथाहि—यथा कुमकार
स्वकीयपरिणामानुपादानरूपेण करोति तथा घटमपि यदुपादानरूपेण करोति तदा कुमकारस्याचेतनत्व
घटरूपेण प्राप्नोति । घटस्य वा चेतनकुमकाररूपेण प्राप्नोतीति । तथा जीवोपि यदुपादानरूपेण पुद्गल-
धर्मकर्मणो वा चिद्रूप जीवच प्राप्नोति । किं
द्रव्यकर्म करोति तदा जीवस्याचेतनपुद्गलद्रव्यत्व प्राप्नोति । पुद्गलकर्मणो वा चिद्रूप जीवच प्राप्नोति । किं
अनुभावाद्युभ कर्म कुर्वेहमिति महाहकाररूप तयो मिथ्याज्ञानिन न नश्यति तां हि केया नश्यतीति चेत्
निपयसुखानुभवानन्दवर्जिते वीतारागत्वसन्नेदननेये मूर्तार्थनयेनेकत्वव्यवस्थापिते विद्वानदेकस्वभावे शुद्धपर-
मात्मद्रव्ये स्थितानामेव समस्तशुभाशुभपरभावरश्चन्द्येन निर्विकल्पसमाधिलक्षणेन शुभोपयोगभावनानाश्रयेन
सज्जनानामेव निश्चय विनाश गच्छति । तस्मिन्साहायकारविकल्पनाश्रये नष्टे सति पुनरपि बधो न भवतीति
ज्ञात्वा यद्विद्वेष्यरिपये इदं करोमि इदं करोमीति दुराग्रहं ब्रह्मत्वा रागादिविकल्पनाश्रये पूर्णफलघन
चिदानदेकस्वभावेन भरितावस्थे स्वकीयपरमात्मनि निरतर भावना कर्त्तव्येति मार्ग्य । इति द्विक्रियावादि-
संशेषव्याख्यानमुख्यत्वेन गाथाद्वयं गत । अथ तस्यैव विशेषव्याख्यानं करोति ।

आत्मरूपातिः—यतः किलाभपरिणाम पुद्गलपरिणाम च कुर्वतमात्मन मन्यते द्विक्रियावादिन-
स्तदास्ते मिथ्यादृष्टय एवेति सिद्धात् । भावेकत्रयेण प्रत्यक्षपरिणाम क्रियमाणं प्रतिभातु । यथा किल
कुलाल कलशसम्भवात्कुलमालम्ब्यापरिणामात्मनो व्यतिरिक्तमात्मनोऽव्यतिरिक्ततया परिणतिमात्रया
क्रियया क्रियमाणं कुर्वाण प्रतिभाति न पुन कलाकारणाह्वारनिर्भरोपि एवव्यापारात्तु रूपं मृत्तिकाया
कलशापरिणाम मृत्तिकाया अव्यतिरिक्तमृत्तिकाया अव्यतिरिक्ततया परिणतिमात्रया क्रियया क्रियमाणं
कुर्वाण प्रतिभाति । तथात्मापि पुद्गलकर्मपरिणामानुद्गलमहानादात्मपरिणाममात्मनोऽव्यतिरिक्तमात्मनो

व्यतिरिक्ततया परिणतिमात्रया क्रियया क्रियमाणं कुर्वाणः प्रतिभातु मा पुनः पुद्गलपरिणामकरणाहंकार-
निर्भरोपि स्वपरिणामानुरूपं पुद्गलस्य परिणामं पुद्गलादव्यतिरिक्तं पुद्गलादव्यतिरिक्ततया परिणतिमात्रया
क्रियया क्रियमाणं कुर्वाणः प्रतिभातु ।

यः परिणमति स कर्ता यः परिणामो भवेत्तु तत्कर्म । या परिणतिः क्रिया सा त्रयमपि भिन्नं न वस्तुतया ॥१९॥

एकः परिणमति सदा परिणामो जायते सदैकस्य । एकस्य परिणतिः स्यादनेकमन्येकमेव यतः ॥१९॥

नोभौ परिणमतः सद्यः परिणामो नोभयोः प्रजायेत । उगर्थोर्न परिणतिः स्यादनेकमनेकमेव सदा ॥१९॥

नैकस्य हि कर्तारो द्वौ सौ द्वे कर्मणो न चैकस्य । नैकस्य च वित्ते द्वे एकमनेकं यतो न स्यात् ॥१९॥

आसंसारत एव धावति पर कुर्वहमित्युक्तैः दुर्वारं ननु मोहिनामिह महाहंकाररूपं तमः ।

तदुत्तार्यपरिधेण मलयं यथेकवारं प्रजेत् तर्हि ज्ञानघनस्य यघनमहो मूयो भवेदात्मनः ॥१९॥

आत्मभावान्करोत्यात्मा परभावान्सदा परः । आत्मैव क्षालनो भाषाः परस्य पर एव ते ॥१९॥

पुगलकम्मणिमित्तं जह आदा कुणदि अप्पणो भावं ।

पुगलकम्मणिमित्तं तह वेददि अप्पणो भावं ॥१९॥

पुद्गलकर्मनिमित्तं यथात्मा करोति आत्मनः भावं ।

पुद्गलकर्मनिमित्तं तथा वेदपति आत्मनो भावं ॥१९॥

शात्पर्यवृत्तिः—पुगलकम्मणिमित्तं जह आदा कुणदि अप्पणो भावं उदयागतं द्रव्य-
कर्मनिमित्तं कृत्वा यथात्मा निर्विकारस्वसंनिधिपरिणामरहित्यः सन्करोत्यात्मनः संबन्धिनं सुखदुःखादिभावं
परिणामं पुगलकम्मणिमित्तं तह वेददि अप्पणो भावं तथैवोदयागतद्रव्यकर्मनिमित्तं उन्म्या स्वशु-
द्धात्मभावनोत्थासावमुत्सासादभेदयन्तन् तमेव कर्मोदयजनितस्वकीयरागादिभावं वेदयत्यनुभवति । न
च द्रव्यकर्मरूपपरमाणुविलम्बिप्रायः । अथ चिद्रूपानामभावात्कामा करोति तथैवाचिद्रूपान् द्रव्यकर्मदि-
परभावान् परःपुद्गलः करोतीत्याख्याति ।

मिच्छत्तं पुण दुविहं जीवमजीवं तहेवं अण्णाणं ।

अविरदि जोगो मोहो कोधादीया इमे भावा-॥१९॥

मिच्छात्वं पुनर्द्विषिषं जीवोऽजीवस्त्वपैवाज्ञानं ।

अविरतियोगो मोहः क्रोधाद्या इमं भावाः ॥१९॥

शात्पर्यवृत्तिः—मिच्छत्तं पुण दुविहं जीवमजीवं मिच्छात्वं पुनर्द्विषिषं जीवस्त्वभावात्जीवस्य-
भावं च तहेव अण्णाणं अविरदि जोगो मोहो कोधादीया इमे भावाः तथैव चाज्ञानविरतियोगो
मोहः क्रोधाद्योऽर्माभावाः पर्यायाः जीवस्य आजीवस्यास्य भवति मयूरमुकुन्ददम् । तद्यथा—यथा मयू-
रेण भाव्यमाना अनुभूयमाननीलवर्णीतायाहारविशेषा मयूरशरीराकारपरिणता मयूर एव चेतना एव । तथा
निर्गलाग्नमुत्प्रेत्युज्जीवेन भाव्यमाना अनुभूयमानाः सुखदुःखादिविषया जीव एगलानुभवेन
चेतना एव । यथा च सुकुरदेन स्वच्छदान्येण भाव्यमानाः प्रकृष्यमानमुग्धप्रतिविषादिविक्रया सुकुरद एव
अचेतना एव तथा कर्मसर्गाणामेवपुद्गलद्रव्ययोगोपादानभूतेन क्रियमाणा हानाररणादिद्रव्यकर्मसर्गाः
पुद्गल एव अचेतना एवेति । अथ कर्तृविषयो जीवार्जाविति वृत्ते प्रयुक्तरगाह ।

शात्पर्यवृत्तिः—मिच्छादर्शनमज्ञानविरतिरहित्यादयो हि भावाः ते तु प्रमेयं मयूरमुकुन्ददम्-
बाजोवात्साव्यमानानादीयादीषु । तथाहि—यथा नीलवर्णाहरितकीरणादी भावाः स्वद्रव्यभावनेन
मयूरेण भाव्यमानाः मयूर एव । यथा च नीलवर्णाहरितकीरणादी भावाः स्वच्छदान्येण सुकुरदेन भाव्यमाना

मुकुन्द एव । तथा मिथ्यादर्शनमज्ञानमविरतिरित्यादयो भावाः स्वद्रव्यस्वभावत्वेनाजीवेन भाव्यमाना अजीव एव । तथैव च मिथ्यादर्शनमज्ञानमविरतिरित्यादयो भावाश्चेतन्यविकारमात्रेण जीवेन भाव्यमाना जीव एव । काविह जीवाजीवामिति चेत् ।

**पुगलकर्मं मिच्छं जोगो अविरदि अणाणमजीवं ।
उवओगो अणाणं अविरदि मिच्छत्त जीवो दु ॥९५॥**

पुगलकर्मं मिथ्यात्वं योगोऽविरतिरज्ञानमनीवः ।

उपयोगोऽज्ञानमविरतिमिथ्यात्वं च जीवस्तु ॥९५॥

सात्पर्यवृत्तिः—पुगलकर्मं मिच्छं जोगो अविरदि अणाणमजीवं पुगलकर्मरूपं मिथ्यात्वं योगोऽविरतिरज्ञानमिदमजीवः । उवओगो अणाणं अविरदि मिच्छत्त जीवो दु उपयोगरूपो भावरूपः शुद्धात्मादित्यस्वभावविषये विपरीतपरिच्छिन्नविकारपरिणामो जीवस्याज्ञान । निर्विकारस्वसंयित्तिविपरीतमतपरिणामविकारोऽविरतिः । विपरीताभिनिवेशोपयोगविकाररूपं शुद्धजीवादिपदार्थविषये विपरीतश्रद्धानं मिथ्यात्वमिति जीवः । जीव इति श्लोर्थः । जीवरूपा भाव्यत्वया इति । अथ शुद्धचेतन्यस्वभावजीवस्य कर्मं मिथ्यादर्शनादिविकारो जात इति चेत् ।

आत्मरूपातिः—यः खलु मिथ्यादर्शनमज्ञानमविरतिरित्यादिरजीवस्तदमूर्त्तचित्तन्यपरिणामादमृतमूर्त्तं पुगलकर्म, यस्तु मिथ्यादर्शनमज्ञानमविरतिरित्यादि जीवः स मूर्त्तःपुगलकर्मणोऽन्यश्चेतन्यपरिणामस्य विकारः । मिथ्यादर्शनादिचेतन्यपरिणामस्य विकारः कुत इति चेत् ।

**उवओगस्स अणाई परिणामा तिण्णिमोहजुत्तस्स ।
मिच्छत्तं अणाणं अविरदिभावो य णादब्बो ॥९६॥**

उपयोगस्यानादयः परिणामास्त्रयो मोहजुक्तस्य ।

मिथ्यात्वमज्ञानमविरतिभावश्च ज्ञातव्यः ॥९६॥

सात्पर्यवृत्तिः—उवओगस्स अणाई परिणामा तिण्णि उपयोगलक्षणत्वादुपयोग आत्मा तस्य सर्वधिक्तेनानादिसतानापेक्षया त्रयः परिणामा ज्ञातव्याः । कर्ममृतस्य तस्य मोहजुत्तस्स मोहजुक्तस्य । के ते परिणामाः । मिच्छत्तं अणाणं अविरदिभावो य णादब्बो मिथ्यात्वमज्ञानमविरतिभावश्चेति ज्ञातव्य इति । तथाहि—यद्यपि शुद्धनिर्धयनयेन शुद्धबुद्धैकस्वभावो जीवस्तथाप्यनादिमोहनीयादिकर्तृ-व्यवसायमिथ्यात्वाज्ञानानिरतिरूपास्त्रयः परिणामविकाराः सम्भवति । तत्र शुद्धजीवस्वरूपमुपादेयं मिथ्यात्वा-दिविकारपरिणामा हेया इति भावार्थः । अथात्मनो मिथ्यात्वादित्रिविधपरिणामविकारस्य कर्तृत्वमुपदिशति ।

आत्मरूपातिः—उपयोगस्य हि स्वरसत् एव समस्तवस्तुस्वभावमृतत्वरूपपरिणामसमर्थत्वे सत्य-नादिवस्त्वन्तरमूर्त्तमोहजुक्तत्वमिथ्यादर्शनमज्ञानमविरतिरिति त्रिविधः परिणामविकारः स तु तस्य स्फटिकस्य-च्छेदाया इव परतोषि प्रभवन् दृष्टः । यथाहि स्फटिकस्यच्छेदायाः स्वरूपपरिणामसमर्थत्वे सति कदाचिन्नील-हरितपीतमालकदलीकांयनपात्रोपाश्रयजुक्तवाक्त्रिण्ये हरितः पीत इति त्रिविधः परिणामविकारो दृष्टस्तथोप-योगस्यानादिमिथ्यादर्शनाज्ञानमविरतित्वभावमृतत्वरूपमोहजुक्तत्वमिथ्यादर्शनमज्ञानमविरतिरिति त्रिविधः परिणामविकारो दृष्टव्यः । अघातमन्त्रिविधपरिणामविकारस्य कर्तृत्व दर्शयति ।

**एदस्सु य उवओगो तिविहो सुद्धो णिरंजणो भावो ।
जं सो करेदि भावं उवओगो तस्स सो कत्ता ॥९७॥**

एतेषु चोपयोगस्त्रिविधः शुद्धो निरञ्जनो भावः ।

यं स करोति भावमुपयोगस्तस्य स कर्त्ता ॥९७॥

तात्पर्यवृत्तिः—एतेषु य एतेषु च मिथ्यादर्शनज्ञानचारित्र्येष्टद्वयगतेषु निमित्तभूतेषु सत्सु उच्यते। ज्ञानदर्शनोपयोगलक्षणत्वादुपयोग आत्मा त्रिविधो कृष्णनीलपीतत्रिविधोपाधिपरिणतस्फटिकवत्त्रिविधो भवति । परमार्थेन तु शुद्धो शुद्धो रामादिभावकर्मरहितः गिरञ्जणो निरञ्जनो ज्ञानावरणादिद्रव्यकर्मजनरहितः । पुनश्च कर्मभूतः भावो भावपदार्थः । अखण्डकप्रतिभासमयज्ञानस्वभावेनैकविधोपि पूर्वोक्तमिथ्यादर्शनज्ञानचारित्रपरिणामविकारेण त्रिविधो भूत्वा सौ करोति भावं परिणामं करोति स आत्मा उच्यते। अतएव चैतन्यालुविधाधिपरिणाम उपयोगो भण्यते तल्लक्षणत्वाद्बुद्धोपयोगरूपः । तस्स सौ कृत्वा निर्विकारस्वसत्त्वेनज्ञानपरिणामयुतः सन् तस्मैव मिथ्यात्वादित्रिविधविकारपरिणामस्य कर्त्ता भवति । न च द्रव्यकर्मण इति भावः । अथात्मनो मिथ्यात्रिविधपरिणामविकारकर्तृत्वे सति कर्मवर्गणाद्योग्यपुद्गलद्रव्यस्य त एवोपादानरूपेण कर्मत्वेन परिणमतीति कथयति ।

आत्मरूप्यातिः—अथैवमप्यगनादिवस्त्वन्तर्भूतमोहसुत्त्वादात्मन्पुद्गलवर्गानेषु मिथ्यादर्शनाज्ञानादिरिति भावेऽपि परिणामविकारेषु त्रिविधेषु निमित्तभूतेषु परमार्थतः शुद्धनिरञ्जनादिनिधनवस्तुसर्वस्वभूतचिन्मात्रभावेनैकविधोऽप्युद्भूतजनानेकमानत्वमापद्यमानस्त्रिविधो भूत्वा स्वयमज्ञानीभूतः कर्तृत्वमुपदौकमानो विकारेण परिणम्य यं यं भावमात्मनः करोति तस्य तस्य कित्तोपयोगः कर्त्ता स्यात् । अथात्मनस्त्रिविधपरिणामविकारकर्तृत्वे सति पुद्गलद्रव्यं स्वत एव कर्मत्वेन परिणमतीत्याह ।

जं कुण्ठादि भावमादां कृत्वा सो होदि तस्स भावस्स ।

कम्मत्तं परिणमदे तस्सि सयं पुग्गलं दब्बं ॥९८॥

यं करोति भावमात्मा कर्त्ता स भवति तस्य भावस्य ।

कर्मत्वं परिणमते तस्मिन् स्वयं पुद्गलद्रव्यं ॥९८॥

तात्पर्यवृत्तिः—जं कुण्ठादि भावमादां कृत्वा सो होदि तस्य भावस्स यं भावं मिथ्यात्वादिविकारपरिणामं शुद्धस्वभावन्युतः सन् आत्मा करोति तस्य भावस्य स कर्त्ता भवति कम्मत्तं परिणमदे तस्सि सयं पुग्गलं दब्बं तस्मिन् त्रिविधविकारपरिणामकर्तृत्वे सति कर्मवर्गणाद्योग्यपुद्गलद्रव्यं स्वयमेवोपादानरूपेण द्रव्यकर्मत्वेन परिणमति । गारुडादिमंत्रपरिणतपुरापरिणामे सति देशांतरे स्वयमेव तत्पुरुषव्यापारमंतरेणापि निपापहारबंधनिर्घ्नसखीनिड्यनादिपरिणामयत् । तथैव च मिथ्यात्वरामादिनिमान्दिनाज्ञानात् निश्चयस्वरूपस्वरूपशुद्धोपयोगपरिणामे सति गारुडगनसामर्थ्येन निर्गन्धिनिपनत् । स्वयमेव नीरसीभूय पूर्ववत् द्रव्यकर्म जीवात्पृथग्गूरा निर्जनां गच्छतीति भावार्थः । एव स्वतंत्रव्याप्यानमुत्पत्त्येव गाथापदं गतं । अथ निश्चयेन बीतरामस्वसत्त्वेनज्ञानस्याभावा एवाज्ञानं भण्यते । तस्मादज्ञानादेव कर्म प्रभवतीति तात्पर्यमाह ।

आत्मरूप्यातिः—आत्मा ज्ञातना तथापरिणमनेन यं भावं कित्तं करोति तस्यार्थं कर्त्ता स्यात्तापकवत् तस्मिन्निमित्ते सति पुद्गलद्रव्यं कर्मत्वेन स्वयमेव परिणमते । तथाहि—यथा साधकः कित्तं तथाविधप्यानभावेनात्मना परिणममानो प्यानस्य कर्त्ता स्यात् । तस्मिन्तु प्यानभावे सफलनाप्यमानानुशुद्धतया निमित्तगात्रोभूते सति साधकं कर्त्तारमंतरेणापि स्वयमेव कर्त्तव्यं विषयव्यातयां, दिष्टयते योगितो, ध्वंसते बंधास्तथाप्यमानादात्मा मिथ्यादर्शनादिभावेनात्मनो परिणममाने मिथ्यादर्शनादिभावस्य कर्त्ता स्यात् । तस्मिन्तु मिथ्यादर्शनादौ भावे स्वानुशुद्धतया निमित्तगात्रोभूते सत्यामानं कर्त्तारमंतरेणापि पुद्गलद्रव्यं मोहनीयादिकर्मत्वेन स्वयमेव परिणमते । अज्ञानादेव कर्म प्रभवतीति तात्पर्यमाह ।

परमप्याणं कुब्बदि अप्पाणं पि य परं करंतो सो ।
अण्णाणमओ जीवो कम्माणं कारगो होदि ॥९९॥

परमात्मानं कुर्वन्नात्मानमपि च परं कुर्वन् सः ।

अज्ञानमयो जीवः कर्मणां कारको भवति ॥९९॥

तात्पर्यदृष्टिः—परं परद्रव्यं भावकर्मद्रव्यकर्मरूप अप्पाणं कुब्बदि परद्रव्यात्मनोर्भेदज्ञानाभावादात्मान करोति अप्पाणं पिय परं करंतो शुद्धात्मान च पर करोति यः सो अण्णाणमओ जीवो कम्माणं कारगो होदि स चाज्ञानमयो जीवः कर्मणा कर्ता भवति । तथा—यथा कोपि पुत्रः शीतोष्णरूपाया पुद्गलपरिणामानुभवात्साव्यावधिचरीतोष्णानुभवस्य चैकत्वाभ्यासाद्भेदमजानन् शीतोहमुष्णोहमिति प्रकारेण शीतोष्णपरिणतः कर्ता भवति । तथा जीवोपि निजशुद्धात्मानुभूतेर्भिन्नाया उदयागतपुद्गलपरिणामानुभवात्साव्यावधिचरीतोष्णानुभवस्य चैकत्वाभ्यासपातोपात् परद्रव्यात्मनो समस्तरागादिविकल्परहितस्वसवेदन-ज्ञानाभावाद्भेदमजानन्नहं मुखीदु खीति प्रकारेण परिणमकर्मणा कर्ता भवतीति भावार्थः । अथ वीतराग-स्वसवेदनज्ञानात्सकारात्कर्म न प्रभवतीत्याह ।

आत्मरूपातिः—अथ किञ्चिद्ज्ञानेनात्मा परात्मनो परस्परविशेषानिर्ज्ञाने सति परमात्मानं कुर्वन्नात्मानं च परं कुर्वन्त्ययमज्ञानमयीभूतः कर्मणा कर्ता प्रतिभाति । तथाहि—तथाविधानुभवसंपादनसमर्थाया रागद्वेषसुखदुःखादिरूपायाः पुद्गलपरिणामावस्थायाः शीतोष्णानुभवसंपादनसमर्थायाः शीतोष्णायाः पुद्गल-परिणामावस्थाया इव पुद्गलादभिन्नत्वेनात्मनो निजमेवात्यतभिन्नायास्तन्निमित्तं तथाविधानुभवस्य चात्मनो परिणामितुमशक्त्वेन रागद्वेषसुखदुःखादिरूपेणाज्ञानात्माना परिणममानो ज्ञानस्याज्ञानत्वं प्रकटीकुर्वन्त्ययम-ज्ञानमयीभूत एषोह स्व्ये इत्यादिभिधिना रागादे कर्मण कर्ता प्रतिभाति । ज्ञानाद्यु न कर्म प्रभवतीत्याह ।

परमप्याणमकुब्बी अप्पाणं पि य परं अकुब्बंतो ।

सो णाणमओ जीवो कम्माणमकारगो होदि ॥१००॥

परमात्मानमकुर्वन्नात्मानमपि च परमकुर्वन् ।

स ज्ञानमयो जीवः कर्मणामकारको भवति ॥१००॥

तात्पर्यदृष्टिः—परं परद्रव्यं बहिर्निपये देहादिकमभ्यन्तरे रागादिक भावकर्मद्रव्यकर्मरूप वा अप्पाणमकुब्बी भेदविज्ञानवलेनात्मानमनुर्भवात्सवधमकुर्वन् अप्पाणं पिय परं अकुब्बंतो शुद्धद्रव्य-आत्मानुभूतिलक्षणभेदज्ञानी जीवः कर्मणामकर्ता भवतीति । तथाहि—यथा कश्चित् पुत्रः शीतोष्णरू-पाया पुद्गलपरिणामावस्थायास्तथाविधिचरीतोष्णानुभवस्य चाग्नं राकाशाद्भेदज्ञानात् शीतोहमुष्णोहमिति प्रकारेण शीतोष्णपरिणतः कर्ता न भवति । तथा जीवोपि निजशुद्धात्मानुभूतेर्भिन्नायाः पुद्गलपरिणामानुभवात्साव्यावधिचरीतोष्णानुभवस्य चैकत्वाभ्यासात्परात्मनोर्भेदज्ञाने सति सुखदुःखानुभवस्य च तदुद्भवात्मानुभवभिन्नस्य भेदज्ञानाभ्यासात्परात्मनोर्भेदज्ञाने सति रागद्वेषमोहपरिणामगुरुर्माणं कर्मणा कर्ता न भवति । तत् स्थितं ज्ञानात्कर्म न प्रभवतीत्यभिप्रायः । अथ कथमज्ञानात्कर्म प्रभवतीति पृष्ठं गाथाद्वयेन प्रयुक्तमाह ।

आत्मरूपातिः—अथ किञ्च ज्ञानादात्मा परात्मनो परस्परविशेषानिर्ज्ञाने सति परमात्मानमकुर्वन्नात्मानं च परमकुर्वन् स्वयं ज्ञानमयीभूतः कर्मणामकर्ता प्रतिभाति । तथाहि—तथाविधानुभवसंपादनसम-र्थायाः रागद्वेषसुखदुःखादिरूपायाः पुद्गलपरिणामानुभवात्साव्यावधिचरीतोष्णानुभवसंपादनसमर्थायाः शीतोष्णायाः पुद्गल-परिणामावस्थाया इव पुद्गलादभिन्नत्वेनात्मनो निजमेवात्यतभिन्नायास्तन्निमित्तं तथाविधानुभवस्य चात्मनो परिणामितुमशक्त्वेन रागद्वेषसुखदुःखादिरूपेणाज्ञानात्माना परिणममानो ज्ञानस्याज्ञानत्वं प्रकटीकुर्वन्त्ययम-ज्ञानमयीभूत एषोह स्व्ये इत्यादिभिधिना रागादे कर्मण कर्ता प्रतिभाति । ज्ञानाद्यु न कर्म प्रभवतीत्याह ।

पुद्गलपरिणामावस्थाया इव पुद्गलादिभिन्नेनात्मनो नित्यमेवात्वंतभिन्नायास्ताभिर्मितं तथाविधातुभवस्य
 आत्मनो भिन्नत्वेन पुद्गलादिनित्यमेवात्वंतभिन्नस्य ज्ञानात्परस्परविशेषनिश्चये सति नानात्वविकल्पाच्छीतोप्य-
 रूपेणैवात्मना परिणमितुमशक्येन रागद्वेषसुखदुःखादिरूपेणाज्ञानात्मना मनागप्यपरिणममानो ज्ञानस्य
 ज्ञानत्वं प्रकटीकुर्वन् स्वयं ज्ञानमयीभूतः एषोहं जानाम्येव, रज्यते तु पुद्गल इत्यादिविधिना समप्रत्यापि
 रागादिः कर्मणो ज्ञानविरुद्धस्याकर्ता प्रतिभाति । कथमज्ञानात्कर्म प्रभवतीति चेत् ।

तिविहो एसुवओगो अस्सवियप्पं करेदि कोधोहं ।

कत्ता तस्सुवओगस्स होदि सो अत्तभावस्स ॥१०१॥

त्रिविध एव उपयोग आत्मविकल्पं करोति क्रोधोहं ।

कर्त्ता तस्योपयोगस्य भवति स आत्मभावस्य ॥१०१॥

तात्पर्यवृत्तिः- तिविहो एसुवओगो त्रिविधस्त्रिकार एव प्रलक्ष्यभूत उपयोगलक्षणत्वात्तुपयोग
 आत्मा अस्सवियप्पं करेदि स्वस्वभावस्याभावादसद्विकल्पं मिथ्याविकल्पं करोति । केन रूपेण कोधोहं
 क्रोधोहमित्यादि कत्ता तस्सुवओगस्स होदि सो स जीवः तस्य क्रोधात्तुपयोगस्य विकल्पस्य कर्त्ता भवति ।
 कर्त्तृभूतस्य अत्तभावस्य आत्मभावस्यानुद्बन्धिधयेन जीवपरिणामस्येति । तथाहि-सामान्येनाज्ञानरूपे-
 षैकविधोपि विशेषेण मिथ्यादर्शनज्ञानचारित्ररूपेण त्रिविधो भूत्वा एव उपयोग आत्मा क्रोधादात्मनोर्भा-
 व्यभावकभावापन्नयोः । भाव्यभावनकभावापन्नयोः कीर्त्तः ? भाव्यः क्रोधादिपरिणत आत्मा, भावनो रजक-
 श्चांतरात्मभावनाविलक्षणा भावक्रोधः । इत्थंभूतयोर्द्वयोर्भेदेज्ञानाभावाद्भेदमजानन्नीविकल्पस्वरूपाद् भयः सन्
 क्रोधोहमित्यात्मनो विकल्पमुत्पादयति, तस्यैव क्रोधात्तुपयोगपरिणामस्यानुद्बन्धिधयेन कर्त्ता भवतीति भावार्थः ।
 एवमेव च क्रोधपदपरिवर्त्तनेन मानमायालोभमोहरागद्वेषकर्मनोर्कर्ममनोवचनकायश्रोत्रचक्षुर्धर्मणरसनस्पर्श-
 नसूत्राणि षोडश व्याख्येयानि अनेन प्रकारेणाविश्लिष्टचित्तस्वभावशुद्धात्मतत्त्वविलक्षणा अस्येयलोकमन्त्र-
 प्रमिता विभावपरिणामा ज्ञातव्या इति । अयं—

आत्माहपातिः- एव खलु सामान्येनाज्ञानरूपो मिथ्यादर्शनाज्ञानाविरतिरूपस्त्रिविधः सविकार-
 चैतन्यपरिणामः परात्मनोरनिशेषदर्शनेनाविशेषज्ञानेनाविशेषविरत्या च समस्त भेदमपहृष्य भाव्यभावक-
 भावापन्नयोश्चैतन्यवैतनयोः साभ्यान्वाधिकरण्येनानुभवनत्वात्क्रोधोहमित्यात्मनो विकल्पमुत्पादयति । ततोयमात्मा
 क्रोधोहमितिभ्रांसा सविकारेण चैतन्यपरिणामेन परिणमन् तस्य सविकारचैतन्यपरिणामरूपस्यात्ममानस्य
 कर्त्ता स्यात् । एवमेव च क्रोधपदपरिवर्त्तनेन मानमायालोभमोहरागद्वेषकर्मनोर्कर्ममनोवचनकायश्रोत्रचक्षु-
 र्धर्मणरसनस्पर्शनसूत्राणि षोडश व्याख्येयान्यनया दिशान्यान्यन्मूलाणि ।

तिविहो एसुवओगो अस्सवियप्पं करेदि धम्मादि ।

कत्ता तस्सुवओगस्स होदि सो अत्तभावस्स ॥१०२॥

त्रिविध एव उपयोग आत्मविकल्पं करोति धर्मादिषु ।

कर्त्ता तस्योपयोगस्य भवति स आत्मभावस्य ॥१०२॥

तात्पर्यवृत्तिः- तिविहो एसुवओगो सामान्येनाज्ञानरूपेणैकविधोपि विशेषेण मिथ्यादर्शनज्ञान-
 चारित्ररूपेण त्रिविधः सत्रेव उपयोग आत्मा अस्सवियप्पं करेदिधम्मादि परद्रव्यात्मनोर्द्वेषघावकनापा-
 पन्नयोर्निशेषदर्शनेनाविशेषज्ञानेनाविशेषपरिणामा च भेदज्ञानाभावाद्भेदमजानन् धर्मादिकापोहमित्याया म-
 नोऽसद्विकल्पमुत्पादयति । कत्ता तस्सुवओगस्स होदि सो अत्तभावस्य निर्मलमातुभूतिरहितस्वस्यैव
 मिथ्याविकल्परूपजीवपरिणामस्यानुद्बन्धिधयेन कर्त्ता भवति । ननु धर्मादिसंशयोहमित्यादि कोपि न मूढो

सरागमपि स्वसवेदनज्ञानमस्तीति * अत्रोत्तर । विषयमुखातुभवानदरूप स्वसवेदनज्ञान सर्वजनप्रसिद्ध सरागमप्यस्ति । छुद्रराममुखादिभूतिरूप स्वसवेदनज्ञान वीतरागमिति । इदं व्याख्यान स्वसवेदनज्ञानव्याख्यानफाले सर्वत्र स्थातव्यमिति भावार्थः । तत स्थितमेतत् शुद्धात्मानुभूतिलक्षणसंयमज्ञानाजस्यति कर्मकर्तृत्वं ।

आत्मख्यातिः—यत्किल क्रोधोहमित्यादिवद्गोहमित्यादिवच्च परद्रव्याप्यात्मकीकरोत्यात्मानमपि परद्रव्यीकरोत्येवनात्मा, तदयमसोपवस्तुसवधविधुरनिरवधिविशुद्धचैतन्यधातुमयोप्यहानादेव सविकारसोपाधीकृतचैतन्यपरिणामतया तथाविधस्यात्मभावस्य कर्ता प्रतिभातीत्यात्मने भूतानिष्ठव्यानाविद्वत्स्येव प्रतिष्ठितकर्तृत्वमूलमज्ञान । तथाहि—यथा खलु भूताविद्योऽज्ञानाद्भूतात्मानवेकीकुर्वन्नमानुषोचितविशिष्टेष्वष्टमनिर्भरभवफरारमगीरामानुषव्यवहारतया तथाविधस्य भावस्य कर्ता प्रतिभाति । तथाप्यमात्मान्यज्ञानादेव भाव्यभावको परात्मानोपेकीकुर्वन्नविकारातुभूतिमात्रभावनानुचितविनिष्पन्नव्यक्रोधादिविकारफरानितचैतन्यपरिणामविकारतया तथाविधस्य भावस्य कर्ता प्रतिभाति । यथा वा परीक्षकाचार्योदेशेन गुग्ध, कश्चिन्महिषव्यानाविद्ये ज्ञानान्महियात्मानोपेकीकुर्वन्नान्मन्त्रकाविषाणमहामहियत्वाप्यासाद्यच्युतमानुषोचितस्य परफरानिनितस्वरूपतया तथाविधस्य भावस्य कर्ता प्रतिभाति । तथाप्यमात्मान्यज्ञानाद् क्षेयशायको परात्मानोपेकीकुर्वन्नान्मनि परद्रव्याप्यासाज्जोद्विनिषयीकृतधर्माधर्मवशात्कालमुद्गलजीवात्तरनिरुद्धचैतन्यधातुतयत्तयैदियनिषयीकृतस्वपिपदार्थतिरोहितकेनलबोधतया घृतकफलेपरमूर्च्छितपरमाशुतविज्ञानधनतया च तथाविधस्य भावस्य कर्ता प्रतिभाति । तत स्थितमेतद् ज्ञानाजस्यति कर्तृत्वं ।

**एदेण द्दु सो कत्ता आदा णिच्छयविदुहिं परिकहिदो ।
एवं खलु जो जाणदि सो मुंचदि सव्वकत्तिचं ॥१०४॥**

एतेन तु स कर्तात्मा निधयविद्धिः परिकथितः ।

एवं खलु यो जानाति स मुचति सर्वकर्तृत्वं ॥१०४॥

तात्पर्यवृत्ति—एदेण द्दु सो कत्ता आदा णिच्छयविदुहिं परिकहिदो एतेन पूर्वोक्तराधात्रयव्याख्यानरूपेणाज्ञानभावेन स आत्मा कर्ता भणितः । कर्मनिधयविद्धिनिधयजे. सर्वज्ञे । तथाहि—धीतद्यनपरमसमाधिकसममपरिधवाभेदरत्नत्रयस्य प्रातिपक्षरूतेन पूर्वगाथात्रयव्याख्यानप्रकारेणाज्ञानभावेन यदज्ञा परिणामति, तदा तस्यैव मिथ्यात्वरागदिरूपस्याज्ञानभावस्य कर्ता भवति । ततश्च द्रव्यकर्मवधो भवति । यदा तु विदानदेककलभावशुद्धात्मानुभूतिपरिणामेन परिणमति, तदा सम्प्रज्ञानी भूत्वा मिथ्यात्वरागादिभावकर्मरूपस्याज्ञानभावस्य कर्ता न भवति । तत्कर्तृत्वाभावेपि द्रव्यकर्मवधोपि न भवति । एवं खलु जो जाणदि सो मुंचदि सव्वकत्तिचं एव गाथापूर्वोक्तव्याख्यानप्रकारेण भवति योसौ वस्तुस्वरूप जानाति स सरागसम्पन्नादि सन्नशुभकर्मकर्तृत्वं मुचति । निधयचारिणाधिनाभाधिनीतरागसम्पन्नादिभूत्वा शुभाशुभसर्वकर्मकर्तृत्वं च मुचति । एवमज्ञानाकर्म प्रभवति सज्ञानाजस्यतीति स्थित । इत्यज्ञानिसज्ञानिजीधप्रतिपादनसुरापत्नेन द्वितीयस्थले गाथापठ्ठ गता । एव द्विक्रियायादिनिराकरणविशेषव्याख्यानरूपेण द्वादशगाथा गता । अथ पुनरप्युपसहाररूपेणैकादशगाथापर्यंत द्विक्रियायादिनिराकरणविशेषे विशेषव्याख्यान करोति । तत्पथा—परमायाना मा करोतीति यज्ज्वरहारिणो वदति स व्यामोह इत्युपदिशति ।

आत्मख्यातिः—येनाथमज्ञानात्परमनेरेकत्वनिकल्पमात्मन करोति तेनात्मा निधयत कर्ता प्रतिभाति । यत्स्येन जानाति स समस्त कर्तृत्वमुसृजति, तत स खल्वकर्ता प्रतिभाति । तथाहि—इहायथा मा किलाहानीसन्नज्ञानादाससारप्रसिद्धेन मिष्ठितस्यादस्वादननेन मुदितभेदसवेदनशक्तिरनादित एव स्यात् तत परात्मानवेकत्वेन जानाति तत क्रोधोहमित्यादिनिरूपणागन करोति ततो निर्विकल्पादकृतफादेकसाद्विज्ञानवनात्प्रभये वाराररमगेकविकल्पे परिणमन् कर्ता प्रतिभाति । अग्री तु सन् ज्ञाना-

घटादिप्रतिबन्ध प्रत्येकत्वाद्वादादेनोन्मुद्रितभेदस्येदेनभक्तिः स्यात् । ततोऽनादिनिधनानपरतत्त्वमान-
निशिखरसात्तरनिनिकासनगधुरचेतनचैकरसीयमाला भिन्नरसा कपायासी सह यदेकत्वनिकल्पकरण तद-
ज्ञानादिभ्येन नानालेन परामानौ जानाति । ततोऽकृतकमेक ज्ञानमेवाह न पुन कृतकोऽनेक क्रोधादि-
रपाति क्रोधाहमित्यादिविकल्पमात्मनो मनागपि न करोति तत समस्तमपि कर्तृत्वमपास्यति । ततो नित्य-
मेवोदासीनावस्यो जानन् एवास्ते । ततो निर्देकलोऽकृतक एको विज्ञानधनो भूतोऽकृतककर्ता प्रतिभाति ।

अज्ञानतस्तु सत्तुणान्मवहारकारा ज्ञान स्वय किल भवन्नपि रज्यते य ।

पीत्वा दधौभुमधुराम्बरसातिगृह्णा गा दोग्धि दुग्धमि नूतनसो रसात् ॥१७॥

अज्ञानान्मृगतुष्णिका जलधिया धावति पातु भृगा अज्ञानात्तमादि द्रवति भुजगाभ्यास्तन रज्जो जवा ।
अज्ञानात्त निकल्पचक्रकरणाद्वातात्तरगाभ्यन्त शुद्धज्ञानमया अपि स्वयममी कर्त्रीभवत्यकुला ॥१८॥

ज्ञानाद्विचैकतया तु परतन्मायौ जानाति हस इव वा ध्यसौनिशेष ।

चेतन्यधातुमचल स तदाधिकृढो जानाति एव हि करोति न किञ्चनपि ॥१९॥

ज्ञानादेव अलनपयसारोष्णशैल्यन्यस्या ज्ञानादेवोद्भूतसति त्रणत्वाद्भेदव्युदास ।

ज्ञानादेव स्वरसविकसन्नेत्यचेतन्यभातो क्रोधारेष प्रभवति गिदा भिदती कर्तृभार ॥२०॥

अज्ञान ज्ञानमन्येन बुद्धेर्ज्ञानमानमजरा । साकर्तात्मात्ममानस्य परभावस्य न कश्चित् ॥२१॥

अहमा ज्ञान स्वय ज्ञान ज्ञानादन्यत्करोति किं । परभावस्य कर्तात्मा मोहोय व्यवहारिणा ॥२२॥

तथा हि—

व्यवहारेण दु एवं करेदि घटपडरथाणि द्रव्याणि ।

करणाणि य कर्माणि य नोकर्माणीह विविहाणि ॥१०५॥

व्यवहारेण त्वात्मा करोति घटपडरथान् द्रव्याणि ।

करणाणि च कर्माणि च नोकर्माणीह विविधानि ॥१०६॥

तात्पर्यवृत्तिः—व्यवहारेण दु एवं करेदि घटपडरथाणि द्रव्याणि यतो यथा अन्योन्य-
व्यवहारेणैव तु पुन घटपडरथादिविद्विद्व्याणीहापूर्णेण करोत्यात्मा करणाणि य कर्माणि य नो-
कर्माणीह विविहाणि तयाम्यतरेपि करणाणाद्रियाणि च नोकर्माणि इह जगति विविधानि क्रोधादि-
द्रव्यकर्माणीहापूर्णेणानिशेषेण करोतीति नयते, ततोऽपि व्यामोहो मूढत्व व्यवहारिणा । अथ स व्यामोह-
सर्वो न भवतीति कथयति ।

आत्मगुण्यातिः—व्यवहारिणा हि यतो यथायमात्माविकल्पव्यापाराभ्या घटादिपरद्रव्यामक-
वहि कर्म दुर्बन् प्रतिभाति ततस्तथा क्रोधादिपरद्रव्यामक च समस्तमत कर्माणि करोत्यनिशेषादित्यस्ति
व्यामोह । स न सन्—

जदि सो परद्रव्याणि य करिञ्ज गियमेण तम्मओ होज्ज ।

जह्मा ण तम्मओ तेण सो ण तेसिं हवदि कत्ता ॥१०६॥

यदि स परद्रव्याणि च कुर्यान्नियमेन तन्मयो भवेत् ।

यस्माच्च तन्मयस्त्वेन स न तेषां भवति कर्ता ॥१०६॥

तात्पर्यवृत्तिः—जदि सो परद्रव्याणि य करिञ्ज गियमेण तम्मओ होज्ज यदि स यामा
परद्रव्याणि नियमेनैकात्मरूपेण करोति तदा तन्मय स्यात् जह्मा ण तम्मओ तेण सो ण तेसिं हवदि
कत्ता यस्मात्सहजशुद्धस्वभावविकारगतमुत्पादितस्वरूप तत्त्वा परद्रव्येन सह तन्मयो न भवति । तत स

आत्मा तेषां परद्रव्याणामुपादानरूपेण कर्ता न भवतीत्यभिप्राय । अथ न केवलमुपादानरूपेण कर्ता न भवति किंतु निमित्तरूपेणापीत्युपदिशति ।

आत्मरूपाति — यदि खल्वयमात्मा परद्रव्यात्मक कर्म कुर्यात् तदा परिणामपरिणामिभावान्य-
यानुपपत्तेर्निषेधेन तन्मय स्यात् न च द्रव्यांतरमथत्वे द्रव्योच्छेदापत्तेरुन्मयोक्ति । ततो व्याप्यव्यापकरुभावेन
न तस्य कर्तास्ति । निमित्तनैमित्तकभावेनापि न कर्तास्ति ।

जीवो ण करेदि घटं णेव पटं णेव सेसगे दब्बे ।

जोगुवओगा उप्पादगा य सो तेसिं हवदि कच्चा ॥१०७॥

जीवो न करोति घटं नैव पटं नैव शेषकानि द्रव्याणि ।

योगोपयोगाद्युत्पादकौ च तयोर्भवति कर्ता ॥१०७॥

तात्पर्यवृत्ति — जीवो ण करेदि घटं णेव पटं णेव सेसगे दब्बे न केवलमुपादानरूपेण
निमित्तरूपेणापि जीवो न करोति घटं न पटं नैव शेषद्रव्याणि । बुत इति चेत् नित्य सर्वकल कर्मकर्तृ
त्वानुपमात् । कलहिं करोति जोगुवओगा उप्पादगा य आत्मनो विकल्पव्यापाररूपो विनश्वरं योगो-
पयोगाथेव तत्रोपादकौ भवत । सो तेसिं हवदि कच्चा सुखदुःखनिमित्तमरणादिसमताभावनापरिणता
भेदरत्नत्रयलक्षणभेदविज्ञानामानासदा काले शुद्धबुद्धकत्वभावापरमात्मस्वरूपाद्येभ्यो भवति तदा स जीव-
स्तयोर्योगोपयोगयो कदाचि कर्ता भवति । न सर्वदा । अत्र योगमन्वेन धरिहरगहस्तादिव्यापार उपयोग-
शब्देन चातरंगविकल्पो गृह्यते । इति परपर्याय निमित्तरूपेण घटादिविषये जीवस्य कर्तृत्व स्यात् यदि पुन
मुख्यवृत्त्या निमित्तकर्तृत्व भवति तर्हि जीवस्य नित्यत्वात् सर्वदेन कर्मकर्तृत्वप्रसगात् मोक्षाभाव । इति
व्यवहारव्याख्यानसुख्यत्वेन गाथात्रय मत । अथ वातरंगत्वसंवेदनज्ञानी ज्ञानस्य कर्ता न च परभावस्येति
कथयति ।

आत्मरूपाति — यत्किंच घटादि कोपादि वा परद्रव्यात्मक कर्म तदयमात्मा तन्मयत्वात्तुपमाद् व्याप्य-
व्यापकरुभावेन तापन्न करोति नित्यकर्तृत्वानुपमात्निमित्तनैमित्तकभावेनापि न त कुर्यात् । अनित्या योगोप
योगाथेन तत्र निमित्तत्वेन कर्ताते योगोपयोगयोस्त्वामानि रूप्ययापारयो कदाचिदज्ञानेन करणादाभापि
कर्तास्तु तथापि न परद्रव्यात्मककर्मकर्ता स्यात् । ज्ञानी ज्ञानस्य कर्ता स्यात् ।

जे पुग्गलदब्बाणं परिणामा होंति णाणआवरणा ।

ण करेदि ताणि आदा जो जाणदि सो हवदि णाणी ॥१०८॥

ये पुद्गलद्रव्याणां परिणामा भवंति ज्ञानावरणानि ।

न करोति ताभ्यात्मा यो जानाति स भवति ज्ञानी ॥१०८॥

तात्पर्यवृत्ति — जे पुग्गलदब्बाणं परिणामा होंति णाणआवरणा ये कर्ममर्णायोग्यपु-
द्गलपरिणामा पर्याया ज्ञानावरणादिद्रव्यकर्मरूपा भवति ण करेदि ताणि आदा तान् पर्यायान् व्याप्य-
व्यापकरुभावेन श्रुतिकामल्लशमित्यामा न करोति गोरताप्यक्षवत्जो भाणदि सो हवदि णाणी इति यो जा
नाति मिथ्या उचितवचन्यापरिसाम कृना निर्विकल्पसमाधौ स्थित सन् स ज्ञानी भवति । न च परिज्ञानभावेण ।
इदमत्र तात्पर्यं । वातरंगत्वसंवेदनज्ञानी जीव शुद्धनयेन शुद्धोपादानरूपेण शुद्धज्ञानस्यैव कर्ता । किंचिदिति
चेत् । गीताज्ञादिगुणानां सुखीभूत उष्णादिगुणानामभिभवत् अनतज्ञानादिगुणानां सिद्धपरनेष्टिवदिति । न च
मिथ्या उपादानादिरूपस्याज्ञानभावेन कर्तेति शुद्धोपादानरूपेण शुद्धज्ञानादिभिर्निर्णयशुद्धोपादानरूपेण
मिथ्यावरणादिभावना च तद्रूपेण परिणमन्ते कर्तृत्वं ज्ञानस्य । भोक्तृत्व च न च हस्तव्यापारवादीहापूर्वक

घटवुं भकारखदिति । एवमेव च ज्ञानावरणपदपरिवर्तनेन दर्शनानरणवेदनीयमोहनीयायुर्नामगोत्रातरायसत्त्वैः सप्तभिः कर्मभेदैः सह मोहरागद्वेषक्रोधमानमायालोभनौकर्ममनोरचनफापश्रोत्रचक्षुर्घ्राणरसनस्पर्शनसूत्राणि षोडश व्याख्येयानि । अनेन प्रकारेण शुद्धात्मानुभूतिविलक्षणा असंख्येयलोकाप्रमात्रमिता अन्येषु रिभान-परिणामा ज्ञातव्या । अथाज्ञानी चापि रगादिस्वरूपज्ञानभावस्यैव कर्ता न च ज्ञानावरणादिपरदव्य-स्येति निरूपयति ।

आत्मरूपाति—ये खलु पुद्गलद्रव्याणां परिणामा गौरसव्याप्तदधिदुग्धमपुराम्लपरिणामात्पुद्गल-द्रव्यव्याप्तत्वेन भवतो ज्ञानावरणानि भवति तानि तदस्वगौरसाप्यख इव न नाम करोति ज्ञानी किंतु यथा स गौरसाप्यखस्तद्दर्शनमात्माव्याप्तत्वेन प्रभयद्रव्याप्य पश्यत्येव तथा पुद्गलद्रव्यपरिणामनिमित्तं ज्ञानमात्मव्या-प्यत्वेन प्रभयद्रव्याप्य जानत्येव ज्ञानी ज्ञानत्वेन कर्ता स्यात् । एवमेव च ज्ञानावरणपदपरिवर्तनेन कर्मसूत्रस्य रिभागोनौपन्यासादर्शनानरणवेदनीयमोहनीयायुर्नामगोत्रातरायसूत्रे सप्तभिः सह मोहरागद्वेषक्रोधमानमाया-लोभनौकर्ममनोरचनफापश्रोत्रचक्षुर्घ्राणरसनस्पर्शनसूत्राणि षोडश व्याख्येयानि । अनयादिसान्यान्वयभू-त्त्वानि । अज्ञानी चापि परभारस्य न कर्ता स्यात् ।

जं भावं सुहमसुहं करेदि आदा स तस्स खलु कत्ता ।

तं तस्स होदि कम्मं सो तस्स दु वेदगो अप्पा ॥१०९॥

यं भावं शुभमशुभं करोत्यात्वा स तस्य खलु कर्ता ।

तत्तस्य भवति कर्म स तस्य तु वेदक आत्मा ॥१०९॥

तात्पर्यवृत्तिः—जं भावं सुहमसुहं करेदि आदा स तस्स खलु कत्ता सात्तासातोदपाद-स्यास्या तीव्रगदस्वादाभ्यां सुखदुःखरूपाभ्यां वा विदानंदकत्वभावेनेकस्याप्यप्रमनो द्विधाभेद कुर्याण सन् य भाव शुभमशुभं वा करोत्यात्मन स्वतत्प्ररूपेण व्यापकत्वास तस्य भावस्य खलु स्फुटं कर्ता भवति तं तस्स होदि कम्मं तदेव तस्य शुभाशुभरूपं भावकर्म भवति । तेना मना क्रियमाणत्वात् सो तस्स दु वेदगो अप्पा स आत्मा तस्य तु शुभाशुभरूपस्य भाववर्गणो वेदको भोक्ता भवति स्वतत्प्ररूपेण भोक्तृत्वात् न च द्रव्यकर्मणः । किं च विशेष । अज्ञानी जीवे शुद्धनिश्चयनयेनाशुद्धोपादानरूपेण मिथ्या-त्वरागादिभानामनेन कर्ता न च द्रव्यकर्मणः स चाशुद्धनिश्चयः । यद्यपि द्रव्यकर्मकर्तृरूपत्वात्तद्व्यव-हारापेक्षया निश्चयसंज्ञा दद्यते तथापि शुद्धनिश्चयपेक्षया व्यवहार एव । हे भगवन् रगादीनामनुद्धोपादान-रूपेण कर्तृत्वं भणितं तदुपादानं शुद्धाशुद्धभेदेन कथं द्विधा भवतीति । तत्कथ्यते । अपाधिकमुपादानमशुद्ध-तत्त्वात् सिद्धवत्, निरुपाधिकमुपादानं तु त्वं पीतत्वादिगुणानां लुब्धर्षणद्वं गन्तव्यमविरुणानां सिद्धजी-यन्तु उष्णवदिरुणानामग्निस्तु । इदं व्याख्यानमुपादानकारणयाख्यानवाळे शुद्धाशुद्धोपादानरूपेण सूत्रेण स्मरणीयमिति भावार्थः । अथ न च परभार केनाप्युपादानरूपेण कर्तुं शक्यते ।

आत्मरूपातिः—इह खल्वनादेरज्ञानावरणमनोरिकत्वाध्यानेन पुद्गलकर्मनिपाकदशाभ्यां भद्र-तीव्रस्वादाभ्यामचछितानिष्ठानघनैवस्वादाभ्याम्पातनं स्वादं भिदानं शुभमशुभं वा येष भाव्यज्ञानरूप-मात्मा करोति स आत्मा तदा तमपत्वेन तस्य भावस्य भावयत्वाद्भवत्यनुभविता, स भावेषु च तदा तमपत्वेन तस्यामनो भाव्यत्वात् भवत्यनुभाव्य । एवमज्ञानी चापि परभारस्य न कर्ता स्यात् । न च परभार केनापि कर्तुं शक्यते ।

जो जह्मि गुणो दब्बे सो अण्ण दु ण संकमदि दब्बे ।

सो अण्णमसंकंतो कहं तं परिणामए दब्बं ॥११०॥

यो यस्मिन् गुणो द्रव्ये सोऽन्यस्मिन् न संक्रामति द्रव्ये ।

सोऽन्यदसंक्रांतः कथं तत्परिणामयति द्रव्यं ॥११०॥

तात्पर्यवृत्तिः—जो जह्नि गुणो द्रव्ये सो अण्ण द्रु ण संकमदि द्रव्ये यो गुणधेतनस्त-
थेयाचेतनो वा यस्मिंश्चेतनाचेतने द्रव्ये अनादिसवधेन स्वभावात् एव स्वत एव प्रवृत्त सोऽन्यद्रव्ये तु न
सकमल्लेखं चेत्पि सो अण्णमसंकातो कइ तं परिणामए द्रव्यं स चेतनोऽचेतनो वा गुण कर्ता
अन्यद्विन्न द्रव्यातरमसंकातं सन् कथं द्रव्यातर परिणामयेत्कथं कुर्व्यादुपादानरूपेण न कथयति । तत-
स्थित आत्मा पुद्गलकर्मणामकर्तेति ।

आत्मरूपातिः—इह किल यो यावान् कश्चिद्रतुविशेषो यस्मिन् यावति वास्मिंश्चिद्विद्वानन्यविदा मनि
वा द्रव्ये गुणे च स्वरसत एवानादित एव वृत्त स खल्वचलितस्य वस्तुस्थितिसाक्षो भेतुमशक्यत्वात्तस्मिन्नेव वर्तते
न पुनः द्रव्यातर गुणातर वा संक्रामेत । द्रव्यातर गुणातर वाऽसंक्रामश्च कथं तन्न्य वस्तुविशेष परिणाम-
येत् । अतः परभावः केनापि न कर्तुं पर्येत । अतः स्थित खल्वान्मा पुद्गलकर्मणामकर्ता ।

**द्रव्यगुणस्त य आदा ण कुणदि पुग्गलमयस्सि कम्मस्सि ।
तं उभयमकुव्वंतो तस्सि कइं तस्स सो कत्ता ॥१११॥**

द्रव्यगुणस्य चात्मा न करोति पुद्गलमध्ये कर्मणि ।

तदुभयमकुर्वन्तस्मिन्कर्म तस्य स कर्ता ॥१११॥

तात्पर्यवृत्तिः—द्रव्यगुणस्त य आदा ण कुणादि पुग्गलमयस्सि कम्मस्सि यथा कुम्-
कार कर्ता मृग्यपकलाकर्माविषये मृत्तिकाद्रव्यस्य सत्रधि जडस्वरूप वर्णादिप्रकृतिकालक्षमिन् तन्मयत्वेन
न करोति तथात्रापि पुद्गलमयद्रव्यकर्मविषये पुद्गलद्रव्यकर्मसत्रधिजडस्वरूप वर्णादिपुद्गलद्रव्यगुणसत्रधि-
स्वरूप वा तन्मयत्वेन न करोति स उभयमकुव्वंतो तस्सि कइं तस्स सो कत्ता तदुभयमपि पुद्गल-
द्रव्यकर्मस्वरूप वर्णादितद्गुण वा तन्मयवनाकुर्वीणं सन् तत्र पुद्गलकर्मविषये स जीव कथं कर्ता
भवेति न कथयति । चेतनाचेतनेन परस्वरूपेण न परिणमतीत्यर्थः । अनेन किमुक्तं भवति यथा स्फटिको
निर्मलेऽपि जपापुष्पादिपरोपाधिना परिणमति तथा कोपि सदशिननामा सदासुक्ताप्यमूर्तोऽपि परोपाधिना
परिणम्य जगत् करोति त निरस्त । कस्मादिति चेत् । मूर्तेस्फटिकस्य मूर्तेन सहापाधिसत्रधौ धटते तस्य
पुनः सदासुक्तस्यामूर्तेस्य कथं मूर्तोपाधि ? न कथयति सिद्धजीवकत् । अनादिवधजानस्य पुनः शक्ति-
रूपेण शुद्धनिश्चयेनामूर्तेस्यापि व्यक्तिरूपेण व्यवहारेण मूर्तेस्य मूर्तोपाधिदृष्टातो धटत इति भावार्थः ।
एव निश्चयनयमस्य वेनगाथाचतुष्टयं गत । अतः कारणान्मा द्रव्यकर्म करोतीति गदभिधीयते स उपचारः ।

आत्मरूपातिः—यथा खलु मृन्मध्ये बल्लशकर्मणि मृदद्रव्यमृदुगुणयोः स्वरसत एव वर्तमाने द्रव्य-
गुणातरसकमस्य वस्तुस्थितौ न विविधत्वादानानमगमगुण वा नाधत्ते स कलशकार द्रव्यातरसनाममतरेणा-
न्यस्य वस्तुनः परिणमयितुमशक्यत्वात् तदुभयं तु तस्मिन्नादानो न तत्त्वतस्तस्य कर्ता प्रतिभाति ।
तथा पुद्गलमयजानात्प्राप्तौ कर्मणि पुद्गलद्रव्यपुद्गलगुणयोः स्वरसतएव वर्तमाने द्रव्यगुणातरसकमस्य
रिधातुमशक्यत्वादान्द्रव्यमगमगुण वात्मा न खल्वधत्ते । द्रव्यातरसकममतरेणान्यस्य वस्तुनः परिणमयितु-
मशक्यत्वात्तदुभयं तु तस्मिन्नादानं कथं तु तत्त्वतस्तस्य कर्ता प्रतिभायात् । ततः स्थितः खल्वान्मा
पुद्गलकर्मणामकर्ता । अतीत्यस्तूपचारः ।

**जीवस्सि हेदुभूदे वंधस्त द्रु पस्सिदूण परिणामं ।
जीवेण कदं कम्मं भण्णदि उवयारमज्जेण ॥११२॥**

जीवे हेतुभूते बंधस्य तु दृष्टा परिणामः ।

जीवेन कृतं कर्म भण्यते उपचारमात्रेण ॥११२॥

तात्पर्यवृत्तिः—जीवमिह हेतुभूदे बंधस्तद्दु पस्सिदूण परिणामं परमोपेक्षसयमभावनापरिणताभेदरक्षणयच्छक्षणस्य भेदज्ञानस्याभावे निष्प्रावरागादिपरिणतिनिमित्तहेतुभूते जीवे सति मेवाडवर-
चक्रार्कपरिलेपादियोग्यकाले निमित्तभूते सति मेधेदचापादिपरिणतपुद्गलनामिन कर्मनर्णायोग्यपुद्गलानां
ज्ञानारणादिरूपेण द्रव्यकर्मवधस्य परिणाम पर्याय दृष्ट्वा जीवेण कदं कम्मं भण्णदि उदयारमत्तेण
जीवनं क्त कमेति मण्यत उपचारमात्रेणेति । अथ तदेवोपचारकर्मकर्तृत्वं दृष्टतदाद्यंताम्या दृश्यति ।

आत्मरूपाति—इह खलु पौद्गलिककर्मणः स्वभावादिनिमित्तभूतेष्व्यात्मन्यनादेरज्ञानात्तनिमित्त-
भूतेनाज्ञानभावेन परिणमनाभिमित्तांभूते सति रापथमानत्वात् पौद्गलिक कर्मात्मनाकृतमिति निर्दिश्य-
विज्ञानघनप्रधाना विकल्पपराणा परेषामस्ति विकल्प' । स तूपचारएव च तु परमार्थ । कथ इति चेत् ।

जोधेहि कदे जुद्धे राएण कदंति जं पदे लोगो ।

तह ववहारेण कदं णाणावरणादि जीवेण ॥११३॥

योधैः कृते युद्धे राज्ञाकृतमिति जल्पते लोके ।

व्यवहारेण तथा कृतं ज्ञानावरणादि जीवेन ॥११३॥

तात्पर्यवृत्ति—जोधेहि कदे जुद्धे राएण कदंति जंपदे लोगो यथा योधे युद्धे कृते सति
राज्ञा युद्धं कृतमिति जल्पति लोक । तह व्यवहारेण कदं णाणावरणादि जीवेण तथा व्यवहार-
नयेन कृतं भण्यते ज्ञानावरणादिकर्म जनिनेति । तत् स्थितमेतत् । यद्यपि युद्धनिश्चयनयेन युद्धयुद्धेक-
स्वभावत्वान्नोत्पादयति न करोति न वध्नाति न परिणमयति न गृह्णाति च तथापि ।

आत्मरूपाति—यथा युद्धपरिणामेन स्वयं परिणममाने योधे कृते युद्धे युद्धपरिणामेन स्वयम
परिणममानस्य राज्ञो राज्ञा किल कृतं युद्धमित्युपचारो न परमार्थ । तथा ज्ञानावरणादिकर्मपरिणामेन स्वयं
परिणममानेन पुद्गलद्रव्येण कृतं ज्ञानावरणादिकर्मणि ज्ञानावरणादिकर्मपरिणामेन स्वयमपरिणममानस्या-
त्मने किलामना कृतं ज्ञानावरणादिकर्मेत्युपचारो न परमार्थ । अत एतस्थित ।

उत्पादेदि करेदि य बंधदि परिणामएदि गिण्हदि य ।

आदा पुग्गलदब्बं व्यवहारणयस्स वत्तव्वं ॥११४॥

उत्पादयति करोति च वध्नाति परिणमयति दृष्टानि च ।

आत्मा पुद्गलद्रव्य व्यवहारनयस्य वक्तव्य ॥११४॥

तात्पर्यवृत्ति—अनादिबन्धपर्यावरणेन धीतरागात्सन्नेदनलक्षणभेदज्ञानाभावात् रागादिपरिणाम-
स्थित सत्त्वामा कर्मनर्णाययोग्यपुद्गलद्रव्यं शुभकारो पटमिन द्रव्यकर्णरूपेणोत्पादयति करोति स्थितिपथ
यास्तन्नुभागस्य परिणमयति प्रदेसस्य तत्त्वय पिंडो जलपत्तसामप्रदरीर्गृह्णाति केष्यमिप्राय । अत्रैतदन-
व्याख्यानं दृष्टतदाद्यंताम्या समर्थयति ।

आत्मरूपाति—अव खल्वामा न गृह्णाति न परिणमयति नोत्पादयति न करोति न वध्नाति
व्याप्यन्यापकभावाभावात् । प्राप्य विकार्यं निर्दिष्टं च पुद्गलद्रव्यात्मकं कर्म यत्तु व्याप्यन्यापकभवाभावेति
प्राप्य विकार्यं निर्दिष्टं च पुद्गलद्रव्यात्मकं कर्म गृह्णाति परिणमयत्युत्पादयति करोति वध्नाति वागेति
विकल्प स किलोपचार' । कथमिति चेत् ।

जह राया व्यवहारा दोसगुणुत्पादगोत्ति आलविदो ।

तह जीवो व्यवहारा दब्बगुणुत्पादगो भण्णिदो ॥११५॥

यथा राजा व्यवहारादोपगुणोत्पादक इत्यालपितः ।

तथा जीवो व्यवहाराद्द्रव्यगुणोत्पादको भणितः ॥११५॥

तात्पर्यवृत्तिः—जह राजा व्यवहारा दोसगुणुत्पादगोति आलविदो यथा राजा लोके व्यवहारेण सदापिनिदोपिजनाना दोपगुणोत्पादको भणित तह जीवो व्यवहारा द्रव्यगुणुत्पादगो भणितो तथा जीवोपि व्यवहारेण पुद्रद्वयव्यस्य पुष्यपापगुणयोरात्पादको भणित । इति व्यनहारमुख्यत्वेन सूत्रचतुष्टय गत । एव द्विक्रियायादिनिरोकरणीपसहारव्याख्यानमुख्यत्वेनैकादशगाथा गता ।

अतु निश्चयेन द्रव्यकर्म न करोत्यात्मा बहुधा व्याख्यात तेनैव द्विक्रियायादिनिरोकरण सिद्ध पुनरपि किमर्थं पिष्टपेपणमिति । नैव हेतुहेतुमद्भावनव्याख्यानज्ञापनाद्यमिति नास्ति दोष । तथाहि—यत एव हेतोर्निश्चयेन द्रव्यकर्म न करोति ततएव हेतोर्द्विक्रियायादिनिरोकरण सिद्धवतीति हेतुमद्भावनव्याख्यान ज्ञातव्यम् । इति पुण्यपापादिसप्तपदार्थपाठिकारूपे महाधिकारमध्ये पूर्वोक्तप्रकारेण यदि सो पुग्गलद्वय करेज्ज इत्यादिगाथाद्वयेन सक्षेपव्याख्यान । तत पर द्वादशगाथाभिस्तस्यैव विशेषव्याख्यान ततोपेकादशगाथाभिस्तस्यैवोपसहाररूपेण पुनरपि विशेषनिरूपणमिति सगुदायेन पञ्चमिसतिगाथाभि द्विक्रियायादिनियेष कानामा तृतीयोक्तप्रकारेण समाप्त ।

अथानतर **सामण्यपञ्चया** इत्यादिगाथामादि कृत्वा पाठक्रमेण सप्तगाथापर्यंत मूलप्रत्ययचतुष्टयस्य कर्मकर्तृत्वमुख्यत्वेन व्याख्यानं करोति । तत्र सप्तकमध्ये जैनमते शुद्धनिश्चयेन शुद्धोपादानरूपेण जीवकर्म न करोति प्रत्यया एव कुर्वतीति बंधनरूपेण गाथात्रतुष्टयम् । अथवा शुद्धनिश्चयनिश्चा ये नेच्छन्ते कातेन जीवो न करोतीति यदपि साध्यमस्तानुसारिण ताप्रति दूषणं ददाति । कथमिति चेत् । यदि ते प्रत्याया एव कर्म कुर्वतीति तर्हि जीवो न हि वेदकस्तेषा कर्मणामित्येक दूषणम् । अथवा तेषा मते जीव एकातेन कर्म न करोतीति द्वितीय दूषणम् । तदनंतरं शुद्धनिश्चयेन शुद्धोपादानरूपेण न च जीवप्रत्यययोरेकान जैनमताभिः प्रयेपेति गाथात्रयम् । अथवा पूर्वोक्तप्रकारेण ये तपस्विनाग नेच्छन्ति तान्प्रति पुनरपि दूषणम् । कथमिति चेत् । जीवप्रत्यययोरेकातेनैकत्वे सति जीवाम्भन इत्येक दूषणम् । एकातेन भिन्ने सति ससाराभात इति द्वितीय दूषणमिति चतुर्गतराधिकारे समुदायपातनिवृत्तः । तद्यथा—निश्चयेन मिथ्यात्वादि पीद्वलिकप्रत्यया एव कर्म कुर्वतीति प्रतिपादयति ।

आत्मरूपातिः—यथा लोकस्य व्याप्यव्यापकभावेन स्वभावत एवोपचयानेषु गुणदोषेषु व्याप्यव्यापकभावाभावेपि तदुत्पादको रानेषुपचारः । तथा पुद्रद्वयव्यस्य व्याप्यव्यापकभावेन स्वभावत एवोपचयानेषु गुणदोषेषु व्याप्यव्यापकभावाभावेपि तदुत्पादका जीव इत्युपचारः ।

जीव करोति यदि पुद्रद्वयकर्म न न कस्माद्द्वि तदुत्तर इत्यभिप्रायकव ।

एतर्हि सान्तरवमोहननिर्हणान सचीर्यते श्रुत पुद्रद्वयकर्मरुत् ॥१२॥

सामण्यपञ्चया खलु चउरो भणन्ति बंधकत्तारो ।

मिच्छन्तं अविरमणं कसायजोगा य बोद्धव्या ॥११६॥

तेसिं पुणोचि य इमो भणितो भेदो हु तेरसवियणो ।

मिच्छादिद्वीआदी जाव सजोगिस्त चरमंतं ॥११७॥

एदे अचेदणा खलु पुग्गलकम्ममुदयसंभवा जह्वा ।

ते जदि करन्ति कम्मं णवि तेसिं वेदगो आदा ॥११८॥

गुणसण्णिदा ढु एदे कम्मं कुव्वंति पच्चया जह्मा ।
तह्मा जीवो कत्ता गुणा म कुव्वंति कम्माणि ॥११९॥

सामान्यप्रत्ययाः खलु चरारो भण्यते बंधकर्तार ।
मिथ्यात्वमविरमण कषाययोगी च बोद्धव्या ॥११६॥
तेषां पुनरपि चाय भणितो भेदस्तु त्रयोदशविकल्प ।
मिथ्यादृष्ट्यादिर्वाच्यसयोगिनश्चरमांतः ॥११७॥
एते अचेतनाः खलु पुद्गलकर्मोदयसभवा यस्मात् ।
ते यदि कुर्वन्ति कर्म नापि तेषां वेदक आत्मा ॥११८॥
गुणसंज्ञितास्तु एते कर्म कुर्वन्ति प्रत्यया यस्मात् ।
तस्माज्जीवो कर्त्ता गुणाश्च कुर्वन्ति कर्माणि ॥११९॥

तात्पर्यवृत्ति — सामान्यपचया खलु चरारो भणतिःबंधकर्तारो निश्चयनयेनाभेदविवक्षाया
द्रल एक एव कर्ता भेदविवक्षाया तु सामान्यप्रत्यया मूलप्रत्यया खलु स्पुट चचारो बधस्य कर्तारो भण्यते
वैश्वे उचरप्रत्ययाश्च पुनर्वह्यो भवति । सामान्य कोर्थ । विवक्षाया अभाय सामान्यमिति सामान्यसन्द-
प्यार्थ सर्वत्र सामान्यव्याख्यानकाले ज्ञातव्य इति । मिच्छतं अविरमण कषायजोगा य बोद्धव्या
ने च मिथ्यात्वाविरतिकषाययोगा बोद्धव्या । अथ-तेसु पुणो वि य इमो भणितो भेदो ढु तेरस-
वियप्पो तेषा प्रत्ययाना गुणस्वानभेदेन पुनरिभौ भणितो भेदस्त्रियोदशविकल्प केन प्रकारेण मिच्छादिद्वी
आदी जावसजोगिस्स चरसंत मिथ्यादृष्टिगुणस्वानादिसयोगिमशरकस्य चरमसगय यावदिति । अथ
एदे अचेदणा खलु पुग्गलकम्मोदयसंभवा जह्मा एते मिथ्यात्वादिभाषप्रत्यया शुद्धनिश्चयेनाचेतना
खलु स्पुट । कस्मात् पुद्गलकर्मोदयसभवा यस्मादिति । यथा स्त्रीपुरुषाभ्यां समुपपन्न पुत्रो विनक्षालनेन देव
दत्ताया पुत्रोय केचन वदति । देवदत्तस्य पुत्रोयमिति केचन वदति दोषो नास्ति । तथा जीवपुद्गलसयोगे
नोत्पन्ना मिथ्यात्वरमादिभाषप्रत्यया अशुद्धनिश्चयेनाशुद्धोपादानरूपेण चेतना जीवसचदा शुद्धनिश्चयेन
शुद्धोपादानरूपेणाचेतना पौद्गलिका परमार्थत । पुनरेकातेन न जीवरूपा न च पुद्गलरूपा शुद्धाहरिद्रयो
सयोगपरिणामवत् । यस्तुतस्तु सूक्ष्मशुद्धनिश्चयनयेन न सत्त्वेवाज्ञानोद्भवा कल्पिता इति । एतान्ता विमुक्त
भवति । ये केचन वदत्वेकातेन रागादयो जीवसचधिन पुद्गलसचधिनो वा तदुभयमपि वचन मिथ्या ।
कस्मादिति चेत् पूर्वोक्तस्त्रीपुरुषदृष्टातेन सयोगोद्भवत्वात् । अथ मत सूक्ष्मशुद्धनिश्चयनयेन कल्पेति
प्रयच्छामो वप सूक्ष्मशुद्धनिश्चयेन तेषामस्तिव्यमेव नास्ति पूर्वमेवमणित तिष्ठति कथमुत्तर प्रयच्छाम इति ।
ते जद्धि करति कम्म ते प्रत्यया यदि चेत् कुर्वन्ति कर्म तदा बुपुरेव जीवस्य किमायात शुद्धनिश्चयेन
सम्मतमर 'सन्त्वे सुदा ढु सुदणपा' इति वचनात् । अथमत । जीवो मिथ्यात्वोदयेन मिथ्यादृष्टिर्भूया
मिथ्यात्वरागादिभाषकर्म मुक्ते यत्तस्मत् कर्त्तापि भवतीति । केन । णचि तेसु वेदगो आदा एत शुद्धनि-
श्चयेन वेदकोपि न हि तेषां कर्मणां । यदा वेदका न भवति तदा कर्त्तापि कथ भविष्यति न कथमपि इति
शुद्धनिश्चयेन सम्मतमेव । अथवा ये पुनरेकातेनाकर्त्तेति वदति ताप्रति दूषण कथमिति चेत् 'यदेकाते-
नाकर्त्ता भवति तदा यथा शुद्धनिश्चयेनाकर्त्ता तथा व्यवहारेण्यकर्त्ता प्रप्नोति । ततश्च सर्वथाकर्त्तृत्वे सति
ससाराणान इत्यत्र दूषण । तेषां मते वेदकोपि न भवतीति द्वितीय च दूषण । अथ च वेदकमाभान
मन्यते साक्ष्यास्तेरौ स्वमतव्याघातदूषण प्रप्नोतीति । अथ—गुणसण्णिदा ढु एदे कम्म कुव्वंति
पच्चया जह्मा एत खित गुणस्वानसंज्ञिता प्रत्यया एते कर्म कुर्वन्ति यस्मादेन पूर्वसूत्रेण भणित ।
तस्मा जीवो कत्ता गुणा म कुव्वंति कम्माणि तस्मात् शुद्धनिश्चयेन तेषां कर्मणा जीव कर्ता न

भवति । गुणस्थानसंज्ञिता प्रथया एव कर्म कुर्वतीति सन्मतमेव । एव शुद्धनिश्चयेन प्रथया एव कर्म कुर्वतीति व्याख्यानरूपेण गाथाचतुष्टय गत । अथ न च जीवप्रत्ययपारेकत्वमेकातेनेति कथयति ।

आत्मरूपातिः— पुद्गलकर्मणः । किल पुद्गलद्रव्यमेवैक कर्तुं तद्विशेषाः । मिथ्यात्वाविरतिक्रमपयोगा वक्ष्यन् सामान्यहेतुतया चत्वारः । कर्तारः तत्र विकल्प्यमाना मिथ्यादृष्ट्यादिसयोगकेरत्यताहपोदश कर्तारः । अथैते पुद्गलकर्मनिपाकत्रिकल्पत्वादत्यतमचेतनाः सतस्रमेवोदशकर्तार केरत्वा एव यदि व्याप्यव्यापक- भवेन किंचनापि पुद्गलकर्म कुर्वन्तश्च कुर्वन्ते किं जीवस्थारापतित । अथाय तर्क । पुद्गलमपिमिथ्यात्वादीन् वेदपमानो जीवः स्वमेव मिथ्यादृष्टिर्भूत्वा पुद्गलकर्म करोति स किलानिवेको यतो न खल्लात्मा भाव्यभा- वकभावाभावात् । पुद्गलद्रव्यमपिमिथ्यात्वादिवेदकोपि कर्म पुनः पुद्गलकर्मणः कर्ता नाम । अथैतदापात यतः पुद्गलद्रव्यमपाना चतुर्णां सामान्यप्रत्ययाना विकल्प्याहपोदश विशेषप्रत्यया गुणशब्दाख्याः केरत्वा एव कुर्वति कर्मणि । ततः पुद्गलकर्मणामकर्ता जीवो गुणा एव तत्कर्तारस्ते तु पुद्गलद्रव्यमेव । ततः स्थित पुद्गलकर्मणः पुद्गलद्रव्यमेवेक कर्तुं । न च जीवप्रत्ययपारेकत्व ।

जह जीवस्स अणणुवओगो कोवो वि तह जदि अणणो ।

जीवस्साजीवस्स य एवमणणत्तमावणं ॥ १२० ॥

एवमिह जो दु जीवो सो चेव दु णियमदो तहाजीवो ।

अयमेयत्ते दोसो पच्चयणोकम्मकम्माणं ॥ १२१ ॥

अह पुण अण्णो कोहो अण्णुवओगप्पगो हवदि चेदा ।

जह कोहो तह पच्चय कम्मं णोकम्ममवि अण्णं ॥ १२२ ॥

यथा जीवस्थानस्य उपयोगः क्रोधोपि तथा यद्यतन्यः ।

जीवस्याजीवस्य चैवमनन्यत्वमापन्नं ॥ १२० ॥

एवमिह यस्तु जीवः स चैव तु नियतस्तथाजीवः ।

अयमेकत्वे दोष मत्ययनो कर्म कर्मणां ॥ १२१ ॥

अथ पुन अन्य- क्रोधोऽन्य- उपयोगात्मको भवति चेतयिता ।

यथा क्रोधस्तथा मत्यया- कर्म नो कर्मापन्यत् ॥ १२२ ॥

तात्पर्यार्थाः— जह जीवस्स अणणुवओगो यथा जीवस्थानन्यातन्ययो हानदर्शनोपयोगः । कस्मात् अनन्यदेशत्वात् धराकपनिरेचनन्याप्याच्छेदव्याप्यत्वात् कोहो वि तह जदि अणणो तथा कोपोपि यद्यतन्यो भवत्येकानेन तदा किं दूषण जीवस्साजीवस्स य एवमणणत्तमावणं एवमभेदे सति सहजगु- ष्टारद्वय ज्ञानदर्शनोपयोगमपजीवस्याजीवस्य विकल्पमापन्नमिति । अथ—एवमिह जो दु जीवो सो चेव दु णियमदो तहाजीवो एव पूर्वोक्तद्रव्याख्यानक्रमेण य एव जीवः स एव तथैतानीयः भवति निव- शिभ्यसात् । तथा सति जीवसायाद् दूषण प्राप्नोति । अयमेयत्ते दोसो पच्चयणोकम्मकम्माणं अपमेव । दोषो जीवसायात् सत्यः । अस्मिन् सति । एकातेन निरजन्तनि जानदैवलक्षणजीवेन सहजत्वे सति । केतः । मिथ्या- दिव्ययनो कर्म कर्मणांमिति । अयं प्रादृष्टलक्षणरूपेण प्रथयत्तदस्य ह्यपन्नमिति । अह पुण अण्णो कोहो अण्णुवओगप्पगो हवदि चेदा अथ पुनतमिमायो भवतां पूर्वोक्तजीवसायाद् दूषण मीपात् अन्योभिन्न- तरेण जीवस्थानस्य निवृत्तज्ञानदर्शनमय आत्मा मोक्षात्कथाशात् । जह कोहो तह पच्चय कम्मं णोकम्मं वि अण्णं यथा जह क्रोधो निमज्जेतन्यसाधारजीवसन्निलताया प्रत्ययकर्म नेकमोऽपि भिन्ननि यु-

निश्चयेन सम्मतएव । किंच शुद्धनिश्चयेन जीवस्याकर्तृत्वमभौक्तव्यं च क्रोधादिभ्यश्च निश्चयं च भवतीति व्याख्याने कृते सति द्वितीयपक्षे व्यग्रहारेण कर्तृत्व भौक्तव्यं च क्रोधादिभ्यश्चाभिक्रव्यं च कल्प्यते एव । कस्मात् । निश्चयव्यग्रहारयोः परस्परसापेक्षत्वात् । कथमिति चेत् । यथा दक्षिणेन चक्षुषा पश्यत्ययं देवदत्त इत्युक्ते वामेन न पश्यतीत्यनुक्तमिति । ये पुनरेव परस्परसापेक्षनपरिभागा न मन्यन्ते साक्ष्यसदाशिव्य मत्तानुसारिणस्तेषां मते यथा शुद्धनिश्चयनयेन कर्ता न भवति क्रोधादिभ्यश्च भिन्नो भवति तथा व्यवहारेणापि । तत्रश्च क्रोधादिपरिणामनामनि सति सिद्धानामिदं कर्मवशात् । कर्मवशमात्रे सत्साराभाव सत्साराभावे सर्वदा मुक्तत्व प्राप्तेति स च प्रयत्ननिरोध सत्सारास्व प्रत्यक्षेण दृश्यमानत्वादिति । एव प्रत्ययजीव्योरेकातेनैकत्वनिराकरणरूपेण गाथात्रयं गत । अत्राह शिष्यः । शुद्धनिश्चयेनाकर्ता व्यवहारेण कर्तेति बहुधा व्याख्यात तत्रैव सति यथा द्रव्यकर्मणा व्यग्रहारेण कर्तृत्व तथा रागादिभानकर्मणा च त्रयोद्वैतव्य-भानकर्मणोरेकत्व प्राप्तेतीति । नेव । रागादिभानकर्मणा योर्त्वा व्यग्रहारसत्तस्याशुद्धनिश्चयसहा भवति द्रव्य-कर्मणां भानकर्मणि सह तारतम्यज्ञापनार्थं । कथं तारतम्यमिति चेत् । द्रव्यकर्मण्येवैतानि भावकर्मणि च येतानि तथापि शुद्धनिश्चयापेक्षया अचेतनान्येव । यत् कारणादशुद्धनिश्चयोपि शुद्धनिश्चयापेक्षया व्यवहारएव । अयमत्र भावार्थः । द्रव्यकर्मणा कर्तृत्वं भौतृत्वं चानुपचरितासद्भूतव्यग्रहारेण रागादिभानकर्मणां चाशुद्धनिश्चयेन । सचाशुद्धनिश्चयापेक्षया व्यग्रहारस्थेति । एव पुष्पपापादिसत्तपदायानां (१) पीठिकारूपे मह-धिकारे सप्तगाथाभिः चतुर्थोत्तराधिकार समाप्तः । अतः परं जीवेषु सयं वद्ध इत्यादि गाथायादि कृत्वा गाथाष्टकपर्यन्तं सारपगतानुसारिशिष्यसन्बोधनार्थं जीवपुद्गलयोरेकत्वेन परिणामित्वं निषेधयन् सन् कथं चित् परिणामित्वा साधयति । तत्र गाथाष्टकमध्ये पुद्गलपरिणामित्वव्याख्यानमुक्त्वत्वेन गाथात्रयं । तदनन्तरं जीवपरिणामित्वमुक्त्वत्वेन गाथापञ्चकमिति पञ्चमस्थले समुदायिपातनिका । अथ साख्यमतानुयायिषिष्य प्रति पुद्गलस्य कथयिपरिणामत्वभावत्व साधयति ।

आत्मरहपातिः—यदि यथा जीवस्य तन्मयवाजीवादस्य उपयोगात्तथा जड क्रोधोप्यनन्यत्वेति प्रतिपत्तिस्तदा चिद्रूपजडयोरेकत्ववाज्जीवस्वोपयोगमपलवजडक्रोधमयः स्यात् । तथा सति तु य एव जीवः स एवाजीव इति द्रव्यांतररूपेति । एव प्रत्ययनोर्कर्मकर्मणामपि जीवद्वन्द्वत्वप्रतिपत्तावयमेव दोषः । अथैतदोषभयादपेक्षोपयोगात्मा जीवोन्व एव जडस्वभावात् क्रोध इत्यनुपगमः । तर्हि यथोपयोगात्तन्तो जीवो दन्त्यो जडस्वभावात् क्रोधः तथा प्रत्ययनोर्कर्मकर्मण्यप्यन्यायेः जडस्वभावकारिणोपयोगात्तस्ति जीवप्रत्यययोरेकत्वः । अथ पुद्गलद्रव्यस्य परिणामत्वभावत्व साधयति साख्यमतानुयायिषिष्य प्रति ।

जीवे ण सयं वद्धं ण सयं परिणमदि कम्मभावेण ।
 जदि पुग्गलदव्वमिणं अप्परिणामी तदा होदि ॥१२१॥
 कम्मइयवग्गणादि य अपरिणमतीहि कम्मभावेण ।
 संसारस्स अभावो पसज्जदे संखसमओ वा ॥१२४॥
 जीवो परिणामयदे पुग्गलदव्वाणि कम्मभावेण ।
 तं सयमपरिणमंतं कह तु परिणामयदि णाणी ॥१२५॥
 अह सयमेव हि परिणमदि कम्मभावेण पुग्गलं दव्वं ।
 जीवे परिणामयदे कम्मं कम्मत्त मिदि मिच्छा ॥१२६॥
 णियमा कम्मपरिणदं कम्मं चि य होदि पुग्गलं दव्वं ।

तद् तं णाणावरणाद् परिणदं मुणसु त चेव ॥१२७॥

जीवे न स्वयं वद्धं न स्वयं परिणमते कर्मभावेन ।

यदि पुद्गलद्रव्यमिदमपरिणामि तदा भवति ॥१२३॥

कार्मणवर्गणासु चापरिणमणासु कर्मभावेन ।

संसारस्याभावः प्रसजति सांख्यसमयो वा ॥१२४॥

जीवः परिणामयति पुद्गलद्रव्याणि कर्मभावेन ।

तानि स्वयमपरिणममानानि कथं तु परिणामयति चेतयिता ॥१२५॥

अय स्वयमेव हि परिणमते कर्मभावेन पुद्गलद्रव्यं ।

जीवः परिणामयति कर्म कर्तृत्वमिति सिद्ध्या ॥१२६॥

निपमात्कर्मपरिणतं कर्म चैव भवति पुद्गलद्रव्यं ।

तथा तद्ज्ञानावरणादिपरिणतं जानीत तत्रैवं ॥१२७॥

तात्पर्यवृत्तिः—जीवे ण स्वयं वद्धं जीवे अधिकरणभूते न स्वयं स्वभावेन पुद्गलद्रव्यकर्मवद् नास्ति । कस्मात् सर्वदा जीवस्य शुद्धत्वात् ण स्वयं परिणमदि कम्मभावेण न च स्वयं स्वयमेव कर्म भावेन द्रव्यकर्मपर्यायेण परिणमति । कस्मात् सर्वथा निव्यत्वात् । यदि पुद्गलद्रव्याणि एवमित्यभूत् तदिदं पुद्गलद्रव्यं यदि वेद्भवतां सांख्यमतानुसारिणां अपरिणामी तदा होदि तत् कारणात्तुपुद्गल- द्रव्यमपरिणाम्येव भवति । ततश्चापरिणामित्वे सति किं दूषणं भवति । अथ—कार्मणवर्गणाभिरपरिणमतीभि- कर्मभावेन द्रव्यकर्मपर्यायेण तदा संसारस्याभावः प्रसजति प्राप्नोति हे शिष्य सांख्यसमयपरिमिति । अथ मत । जीवोपरिणामयति पुद्गलद्रव्याणि कम्मभावेण जीवः कर्ता कर्मवर्गणायोग्यपुद्गलद्रव्याणि ज्ञानावरणा- दिकर्मभावेन द्रव्यकर्मपर्यायेण ह्येतापरिणामयति तत् करणात्संसारभावदूषणं न भवतीति चेत् ते स्वय- मपरिणमते कहे तु परिणामयति णाणीं ज्ञानीजीवः स्वयमपरिणममानः सन्तुपुद्गलद्रव्यं किं स्वयमप- रिणममानः परिणममानः वा परिणमयेत् । न तावदपरिणममानः परिणमयति न च स्वतोसती शक्तिः कर्तुं मन्वेन पर्येत । तथा जपापुष्पादिकं कर्तृस्फटिके जनयद्युपाधिं तथा काष्ठसामदो किं न जनयतीति । अथैकातेन परिणममानः परिणमयति । तदपि न घटते । नहि नस्तुशक्तयः परस्परैकते तर्हि जीवनिमित्तकर्तृर- मतरेणापि स्वयमेव कर्मरूपेण परिणमत्तु । तथा च सति किं दूषणं । घटपटस्तथादिपुद्गलानां ज्ञानावरणादि- कर्मपरिणमति स्यात् । स च प्रवृत्तिरिरोधः । तत् स्थितापुद्गलानां स्वभावनभूता कदाचिपरिणामित्वशक्तिः तस्यां परिणामसत्तौ स्थितायां तु पुद्गलः कर्ता । य स्वस्य संबन्धितं ज्ञानावरणादिद्रव्यकर्मपरिणामं पर्यायं कर्तृतिं तस्य संप्रोपादानकारणं कलशस्य मूर्तिवन्नि । न च जीवः स तु निमित्तकारणमेव हेतुत्वमिदं । तस्मात् पुद्गलात्प्रतिरिक्तशुद्धपरमात्मभावनापरिणताऽभेदरत्नयलक्षणो भेदज्ञानेन गम्पक्षिदानदैकत्वभावो निजशुद्धात्मैः शुद्धनिश्चयेनोपादेयः भेदरत्नयलक्षणः तु उपादेयो भेदरत्नयलक्षणत्वात् नहरेणोपादेय- मिति । एव गायान्नशब्दार्थव्याख्यानेन शब्दार्थो ज्ञातव्यः । व्यवहारनिश्चयरूपेण नवार्थो ज्ञातव्यः । सांख्यप्रतिगतायो ज्ञातव्यः । आत्मार्थस्तु प्रसिद्धः । हेतुोपादानव्याख्यानरूपेण भावार्थोपि ज्ञातव्यः । इति शब्दतयमतानुसाराणीं व्याख्यानकाले यथासमं सर्वत्र ज्ञातव्या । एव पुद्गलपरिणामस्वभावा- नु- ह्यत्वेन गायान्नय गतः । सांख्यमतानुसारिणिष्य प्रति जीनस्य कथंचित्परिणामत्वभारव साधयति—

आत्मरूपाति —यदि पुद्गलद्रव्यं जीवे स्वयमवद् सकर्मभावेन स्वयमेव न परिणमते तदा तद् परिणाम्येव स्यात् । तथा सति संसाराभावः । अथ जीवः पुद्गलद्रव्यं कर्मभावेन परिणमयति ततो न संसारा- भावः इति तर्कः । किं स्वयमपरिणममानः परिणममानः वा जीवः । पुद्गलद्रव्यं कर्मभावेन परिणामयति । न

तावत्तास्वयमपरिणाममानं परिण परिणमयितुं पार्येत । नहि स्थितोऽसती शक्तिः कर्तुमन्येन पार्येत । स्वयं परिणममाने तु न परं परिणमयितारमपेक्षेत । न हि वस्तुशक्त्यः परमपेक्षेत । ततः पुद्गलद्रव्यं परिणामस्वभावत्वं स्वयमेवास्तु । तथा सति कलत्रपरिणता मृत्तिका स्वयं कलत्र इव जडस्वभावमानाकरणादिकर्मपरिणतं तदेव स्वयं ज्ञानांतरणादिकर्म स्यात् । इति सिद्धं पुद्गलद्रव्यस्य परिणामस्वभावत्वं ।

स्थितेलाविश्रा खल्लु पुद्गलस्य स्वभावभूता परिणामशक्तिः ।

तस्यां स्थितायां स करोति भाव यमात्मनस्तस्य स एव कर्ता ॥१४॥

जीवस्य परिणामित्वं साधयति ।

ण सयं वद्धो कम्मे ण सयं परिणमदि कोहमादीहिं ।

जदि एस तुब्बज्ज जीवो अप्परिणामी तदा होदि ॥१२८॥

अपरिणमंते हि सयं जीवे कोहादिएहि भावेहिं ।

संसारस्स अभावो पसज्जदे संखसमयओ वा ॥१२९॥

पुग्गलकम्मं कोहो जीवं परिणामएदि कोहत्तं ।

तं सयमपरिणमंत्तं कह परिणामएदि कोहत्तं ॥१३०॥

अह सयमप्पा परिणमदि कोहभावेण एस दे बुद्धी ।

कोहो परिणामयदे जीवस्स कोहमिदि मिच्छा ॥१३१॥

कोहुवज्जुत्तो कोहो माणुवज्जुत्तो य माणमेवादा ।

माउवज्जुत्तो माया लोहुवज्जुत्तो हवदि लोहो ॥१३२॥

न स्वयं वद्धः कर्माणि न स्वयं परिणमते क्रोधादिभिः ।

यद्येपि तुव जीवोऽपरिणामी तदा भवति ॥ १२८ ॥

अपरिणममाने स्वयं जीवे क्रोधादिभिः भावैः ।

संसारस्याभावः प्रसन्नति सांख्यसमयो वा ॥ १२९ ॥

पुद्गलकर्मक्रोधो जीवं परिणामयति क्रोधत्वं ।

तं स्वयमपरिणममानं कथं तु परिणावपति क्रोधः ॥ १३० ॥

अथ स्वयमात्मा परिणमते क्रोधभावेन एषा ते बुद्धिः ।

क्रोधः परिणामयति जीवं क्रोधत्वमिति मिथ्या ॥ १३१ ॥

क्रोधोपयुक्तः क्रोधो मानोपयुक्तश्च मान एवात्मा ।

मायोपयुक्तो माया लोभोपयुक्तो भवति लोभः ॥ १३२ ॥

साहाय्यवृत्तिः— ण सयं वद्धो कम्मो एव स्वभावेन कर्मण्यधिकरणभूते एकत्वेन वद्धो नास्ति सदा मुक्तत्वात् । ण सयं परिणामदि कोहमादीहिं न च स्वयं स्वयमेव द्रव्यकर्मोदयनिरपेक्षो मारक्रोधादिभिः परिणमति । कस्मादेकांतैनापरिणामिन्त्वात् । अदि एस तुब्बज्ज जीवो अप्परिणामी तदा होदि यदि चेदेव जीवः प्रलयधीभूतः तत्र मताधिक्रानेणेत्यभूतः स्यात्तत्र वारणादपरिणाम्येन भवति । अपरिणामित्वे सति किं दूषणं । अथ—अपरिणममाने सति तस्मिन् जीवे स्वयं स्वयमेव मारक्रोधादिपरिणामैः तदा संसारत्यागः प्राप्नोति हे शिष्य सांख्यसमयवत् । अथ ननं पुग्गलकम्मं कोहो जीवं परिणाम-

एदि क्रोहत्तं पुद्गलकर्मरूपो द्रव्यक्रोधउदयामतः कर्ता जीव कर्मनापन्नं हृदा परिणामयति भावक्रोधत्वेनेति चेत् तं सयमपरिणम्यं फह परिणामएदि क्रोहत्तं अथ किं स्वयमपरिणममानं परिणममानं वा परिणामयेत् ! न तावत्सयमपरिणममानं परिणामयेत् । कस्मात् । नहि स्वतोऽरातो शक्तिः कर्तुमन्येन पार्यते । नहि जशपुष्पादयः कर्तारो यथा स्फुटिकादिषु जननंलुपयति तथा काष्ठसंभ्रादिष्वपि । अर्थकालेन परिणममानं वा तर्हि उदयामतद्रव्यक्रोत्रनिमित्तमंतरेणापि भावक्रोधादिभिः परिणमंतु । कस्मादिति चेत् । नहि यस्तुभक्तयः परमपेक्षते । तथा च सति मुक्ताव्यनामपि कर्मोदयनिमित्ताभावेपि भावक्रोधादयः प्राप्नुवन्ति । न च तदिष्टमागमविरोधात् । अथ मतं । अह सयमप्या परिणामदि क्रोहभावेण एव दे बुद्धी अथ पूर्व-दूपणभयास्वयमेराता द्रव्यकर्मोदपनिरपेक्षो भावक्रोधरूपेण परिणलेषा तत्र बुद्धिः हे शिष्य ! क्रोहो परिणामयदे जीवं क्रोहचमिदि मिच्छा तर्हि द्रव्यक्रोधः कर्ता जीवस्य भावक्रोधत्वं परिणामयति करोति यदुक्तं पूर्वाभाषायां तद्वचनं मित्या प्राप्नोति । सतः स्थिते—घटाकारपरिणता वृषिहपुद्गलाः घट इव अक्षिपरिणतायःषिबोऽन्नित् तथाप्यापि क्रोधोपयोगपरिणतः क्रोधो भवति मानोपयोगपरिणतो मानो भवति मायोपयोगपरिणतो माया भवति लोभोपयोगपरिणतो लोभो भवतीति स्थिता सिद्धा जीवस्य स्वभावमूया-परिणामशक्तिः । तस्यां परिणामशक्तौ स्थितायां स जीवः कर्ता यं परिणाममाननः करोति तस्य स एकोप-दानकर्ता द्रव्यकर्मोदयस्तु निमित्तमाश्रयेत् । तथैव च स एव जीवो निर्विकारविद्यमकारशुद्धभावेन परिणतः सन् सिद्धाव्यापि भवति । किं च विशेषः—‘जाव ण वेदिविसेसंतरं’ इत्यापद्यानिव्यानिर्जावयोः संशेषव्या-वधानरूपेण गाथायां यदुक्तं पूर्वं पुण्यपापादिसप्तपदार्थजीवपुद्गलसयोगपरिणामनिरृतास्ते च जीवपुद्गलयोः कथंचित्परिणामित्वे सति घटते । तथैव कथंचित्परिणामित्वस्य विशेषव्यावधानमिदं । अथवा ‘सामागणव-द्यायास्त्वु चउरो’ इत्यादि गाथासप्तके यदुक्तं पूर्वं सामान्यप्रख्या एतंशुद्धनिश्चयेन कर्म पुनर्जाति न जीव इति जैनमत । एकान्तेनाकर्तृत्वे सति सांप्रधानां संसाराभावरूपणं तथैव संसाराभावदूपणस्य विशेषदूपण-मिदं । कथमिति चेत् । तत्रैकान्तेन कर्तृत्वभावे सति संसाराभावरूपणं अत्र पुनरेकान्तेन परिणामित्वामात्रे सति संसाराभावरूपणं । यतः कारणाद्भानकर्मपरिणामिन्मेव कर्तृत्वं भोक्तृत्वं च भण्यते । इति जीवपरि-णामित्वे व्यावधानमुल्लयनेन गाथापर्वकं गते । एवं पुण्यपापादि सप्तपदार्थाणां पीठिकाकारे महाधिकारे जीवपुद्गलपरिणामित्वव्यावधानमुल्लयनेनाटगाथाभिः पंचमांतराधिकारः समाप्तः ।

आत्मरूपपादिः—एदि कर्मणि स्वयमवदः सन् जीवः क्रोधादिभावेन स्वयमेव न परिणमते तत्र स तिलापरिणाम्येन स्यात् । तथा मति संसाराभावः । अथ पुद्गलकर्मक्रोधादि जीवं क्रोधादिभावेन परि-णामयति ततो न संसाराभाव इति तर्कः । किं स्वयमपरिणममानं परिणममानं वा पुद्गलकर्म क्रोधादि जीवं क्रोधादिभावेन परिणामयेत् । न तावत्सयमपरिणममानं परेण परिणामयितुं पार्यते नहि स्वतोऽरातो शक्तिः कर्तुमन्येन पार्यते । एतं परिणाममानं न पर परिणामयितव्यमपेक्षेण । नहि यस्तुभक्तयः परमपेक्षते । तथा जा-परिणामस्वभावः स्वयमेवास्तु तथा सति महद्रव्यजनपरिणतः माधकः स्वयं गच्छ इत्यामानररमात्रक्रोधादि-परिणामोपयोगः स एव स्वयं क्रोधादिः स्यादिति सिद्धं जीवस्य परिणामस्वभावत्वं ।

मित्येति ज्ञेयस्य निरंशतया स्वभावभूता परिणामशक्तिः ।

तस्यां स्थिताया न कर्मणि भाव य स्वयं तथैव भवेन कर्ता ॥६०॥

तथा हि—

येत्यापि कर्ता भवतीति पूर्वं सक्षेपेण सूचितं जइया इमेण जीवेण आदा स धाण दोण्हंपि । पादं होदि विसेसंतरं तु इत्यादिगाथाचतुष्टये ज्ञानीजीवस्वरूप च सक्षेपेण सूचितं स च ज्ञानी जीव शुद्धो-
पयोगभावपरिणतोऽभेदरत्नत्रयलक्षणेनाभेदज्ञानेन वदा परिणमति तदा निश्चयचारित्राविनाभाविवीतरासम्प-
रद्विभूत्वा सररनिर्जरासोक्षपदार्थानां त्रयाणां कर्ता भवतीत्यपि सक्षेपेण निरूपितं पूर्वं निश्चयसम्पत्त्वस्याभावे
यदा तु सरासम्पत्त्वत्वेन परिणमति तदा शुद्धात्मनिमुपादेय कृत्वा परंपरया निर्वाणकारणस्य तीर्थकरप्रकृत्यादि
पुण्यपदार्थस्यार्थि कर्ता भवतीत्यपि पूर्वं निरूपितं तत्सर्वं जीवपुद्गलयोः कथञ्चित्परिणामिवे सति भवतीति
तत्कथञ्चित्परिणामिवमपि पुण्यपापादिसप्तपदार्थानां सक्षेपसूचनार्थं पूर्वेण सक्षेपेण निरूपितं । पुनश्च
जीवपुद्गलपरिणामित्वव्याख्यानकाले विरोधेण कथितं । तत्रैव कथञ्चित्परिणामिवे सिद्धे सति अज्ञानिज्ञानि-
जीवयो गुणिनोः पुण्यपापादिसप्तपदार्थानां सक्षेपसूचनार्थं सक्षेपव्याख्यानं कृतं । इदानीं पुनरज्ञानमय-
गुणज्ञानमयगुणयोः मुख्यत्वेन व्याख्यानं क्रियते । न च जीवज्ञानगुणमुख्यत्वेनेति । किमर्थमिति चेत् ।
त तेषामेव पुण्यपापादिसप्तपदार्थानां सक्षेपसूचनार्थमिति । तत्र जो संगं तु मुइत्ता इत्यादिगाथापार्थि
कृत्वा पाठक्रमेण गाथानवकपर्यंतं व्याख्यानं करोति । तत्रादौ गाथात्रयं ज्ञानभावमुख्यत्वेन तदनंतरं
गाथापट्टं ज्ञानिजीवस्य ज्ञानमयो भावो गत्वत्यज्ञानिजीवस्याज्ञानमयो भावो भवतीति मुख्यत्वेन कथयत इति
पञ्चाक्षरधिकारे समुदायपाठनिका । तदथा—कथञ्चित्परिणामिवे सिद्धे सति ज्ञानी जीवो ज्ञानमयस्य
भावस्य कर्ता भवतीत्यभिप्रायं मनसि सप्रधार्येद् सूत्रत्रयं प्रतिपादयति ।

जो संगं तु मुइत्ता जाणदि उवओगमप्यमं सुद्धं ।

तं णिसंगं साहुं परमइवियाणया विंति ॥१३३॥

यः संगं तु मुक्त्वा जानाति उपयोगमयकं शुद्धं ।

तं निस्संगं साधुं परमार्थविज्ञायका विदंति ॥१३३॥

तात्पर्यवृत्तिः—जो संगं तु मुइत्ता जाणदि उवओग मप्यमं सुद्धं य परमसाधुर्वाज्ञान्य-
तरपरिग्रहं मुक्त्वा धीतरागचारित्राविनाभूतभेदज्ञानेन जानात्यनुभवति । क कर्मतापत्र आत्मानं । कथं भूत
विशुद्धज्ञानदर्शनेोपयोगस्य भावत्वाद्दुःसंप्रयोगस्य ज्ञानदर्शनेोपयोगलक्षणं । पुनरपि कथं भूत । शुद्धं भाव-
कर्म इत्यकर्म नो कर्मरहितं । तं णिस्संगं साहुं परमइवियाणया विंति त साधु निस्संगं सगरहितं
विदति ज्ञानति मुचति कथयति वा । के ते परमार्थविज्ञायका गणधरदेवादय इति ।

जो मोहं तु मुइत्ता णाणसहावाधियं मुणदि आदं ।

तं जिदमोहं साहुं परमइवियाणया विंति ॥१३४॥

य मोहं तु मुक्त्वा ज्ञानस्वभावाधिक्ं मनुते आत्मानं ।

तं जितमोहं साधुं परमार्थविज्ञायका विदंति ॥१३४॥

तात्पर्यवृत्तिः—जो मोहं तु मुइत्ता णाणसहावाधियं मुणदि आदं य परमसाधु कर्ता
समस्तभेदनाचेतनशुभाशुभपरद्वयेषु मोहं मुक्त्वात्मशुभाशुभमनोवचनकाव्यापाररूपयोगत्रयपरिहरपरि-
णतोभेदरत्नत्रयलक्षणेन भेदज्ञानेन मनुते जानाति क कर्मतापत्र आत्मानं, किं विशिष्टं ? निर्विकारस्सवेदनज्ञा-
नेनाधिकं परिणतं परिपूर्णं । तं जिदमोहं साहुं परमइवियाणया विंति त साधु कर्मतापत्रं जितमोहं
निर्मोहं विदति जानति । के ते ? परमार्थविज्ञायकास्तीर्थकरपरदेवादय इति । एव मोहादपरिवर्तनेन रा-
गद्वेषक्रोधमानमायालोभकर्ममनो कर्ममनोवचनकाव्ययलुब्धदयशुभाशुभपरिणामधोरचक्षुर्धर्षणनिद्वारदर्शनसंज्ञानि-
विद्यति सूत्राणि व्याख्येयानि । तेनैव प्रकारेण निर्मलपरमचिग्गोति परिणतेरिच्छायासक्षेपयोः समा-
धिभावपरिणामां ज्ञातव्या । शप—

जो धम्मं तु मुइत्ता जाणदि उवओगमय्यंगं सुद्धं ।
तं धम्मसंगमुक्कं परमइवियाणया विंति ॥१३५॥

यः धर्मं तु मुक्त्वा जानाति उपयोगमयकं शुद्धं ।

तं धर्मसंगमुक्तं परमार्थविह्वल्यका विदति ॥१३५॥

तात्पर्यवृत्ति—जो धम्मं तु मुइत्ता जाणदि उवओगमय्यंगं सुद्धं य परमयोगीन्द्र स्वस वेदनशाने शिवा शुभोपयोगपरिणामरूप धर्मं पुण्यसंग स्वत्वा निजशुद्धामपरिणताभेदरत्नत्रयलक्षणेनाभेदज्ञानेन जानत्यनुभवति । क कर्मतापत्र आमान । कथभूत विशुद्धज्ञानदर्शिनोपयोगपरिणत । पुनरपि कथभूत । शुद्ध शुभाशुभसकल्पनिकल्प्यरहित । तं धम्मसंगं मुक्कंपरमइवियाणया विंति । त परमतपोधन निर्बिकारस्वकीयशुद्धज्ञानोपलभरूपनिश्चयधर्मविलक्षणभोगाकाशास्वरूपनिदानवधादिपुण्यपरिहृत्स्वव्यवहार धर्मरहित विदति जानति । के ते ? परमार्थविक्षापका प्रत्यक्षज्ञानिन इति । किं च कथचित्परिणामिने सति जीव शुद्धोपयोगन परिणमति पश्चात्तौक्ष साध्यति परिणामिनाभाने वद्धो वद्ध एव शुद्धोपयोगरूप परिणामांतरस्वरूप न पटते ततश्च मोक्षामान इत्यभिप्राय । एव शुद्धोपयोगरूपज्ञानमयपरिणामगुणव्याख्यातनमुह्यत्वेन ग्राह्यमय गत । तदनन्तर यथा ज्ञानमयोऽज्ञानमयभावद्वयस्य कर्ता भवति तथा कथयति ।

जं कुणदि भावमादा कत्ता सो होदि तस्स भावस्स ।

णाणिस्स दु णाणमओ अण्णाणमओ अणाणिस्स ॥१३६॥

यं करोति भावमात्वा कर्ता स भवति तस्य कर्षण ।

ज्ञानिनः स ज्ञानमयोऽज्ञानिमयोऽज्ञानिन ॥१३६॥

तात्पर्यवृत्ति—जं कुणदि भावमादा कत्ता सो होदि तस्स भावस्स य भाव परिणामं करोत्यात्मा स तस्यैव भावस्यैव कर्ता भवति णाणिस्स दु णाणमओ त च भावोऽनतज्ञानादिपनुष्टपलक्षणकार्षणवसारस्योपादकत्वेन निर्बिकल्पसमाधिपरिणामपरिणतकारणसमसारलक्षणेन भेदज्ञानेन सर्वारभपरिणतत्वानिनिर्णयितस्य शुद्धा मख्यातिप्रतीतिसन्निपुलक्ष्यनुभूतिरूपेण ज्ञानमय एव भवति अण्णाणमओ अणाणिस्स अज्ञानिनस्तु पूर्वोक्तभेदज्ञानाभावात् शुद्धा मातुभूतिसत्त्वाभावे तस्यज्ञानमय एव भवतीत्यर्थ । अथ ज्ञानमयभानापल भवति किमज्ञानमयाद्भूतीति प्रश्ने प्रयुक्तरसाह ।

आत्मरूपातिः—एवमयमात्मा स्वयमेव परिणामस्वभावापि यमेव भावमानन करोति तस्यैव कर्मतामापयमानस्य कर्तृत्वापयेत । स तु ज्ञानिनः सम्यक्स्वरूपधारेणेत्येतोदितसिधित्ता मख्यातिरात् ज्ञानमय एव स्यात् अज्ञानेन तु सम्यक्स्वरूपधारेणेत्येतोदितप्रत्यस्तमितसिधित्ता मख्याति रादज्ञानमय एव स्यात् । किं ज्ञानमयभावात्किमज्ञानमयाद्भवतीत्याह ।

अण्णाणमओ भावो अणाणिणो कुणदि तेण कम्मणि ।

णाणमओ णाणिस्स दु ण कुणदि तह्मा दु कम्मणि ॥१३७॥

अज्ञानमयो भावोऽज्ञानिन करोति तेन कर्माणि ।

ज्ञानमयो ज्ञानिनस्तु न करोति तस्मात्तु कर्माणि ॥१३७॥

तात्पर्यवृत्तिः—अण्णाणमओ भावो अणाणिणो कुणदि तेण कम्मणि स्वोपउत्तिमायन-निश्चयनेनाज्ञानमयभावे भण्यते । कस्मात् । यस्मात्तेन भावेन परिणामेन कर्माणि करोत्यात्मानो जीव ।

षाणमओ णाणिस्स दु ण कृणदि तस्सा दु कम्मणि ज्ञानिनस्तु निर्दिकारविचमत्कारभजनानरोज
 ज्ञानमयो भरति तस्माद् ज्ञानमयभावात् ज्ञानी जीव कर्माणि न करोतीति । किं च यथा स्तोत्रोप्याग्नि
 तृपाकाष्टराशि महातमपि क्षणमात्रेण दहति । तथा त्रिगुणितनाथिलक्षणो भेदज्ञानाग्निरतर्मुहूर्तेनापि बहुभय-
 संचित कर्मराशि दहतीति ज्ञात्वा सर्वतात्पर्येण तत्रैव परमसमाधी भावना कर्तव्येति मार्यार्थ ।

अथ ज्ञानमय एव भावो भरति ज्ञानिनो जीवस्य न पुनरज्ञानमयस्तथैवाज्ञानमयएव भवत्यज्ञानिजीवस्य
 न पुनर्ज्ञानमय, किमर्थमिति चेत् ।

आत्मइयाति — अज्ञानिनो हि सम्यक्स्वपरनिवेकाभावेनात्यतप्रत्यस्तमितनिविक्रामक्यातित्वाद्य-
 स्मादज्ञानमय एव स्यात् तस्मिन्नु सति स्वपरयोरेकत्वाप्यासेन ज्ञानमात्रात्स्वस्मात्प्रभटः पराम्यां रामद्वेषान्या
 समोकीभूय प्रवर्तित्वाहकारः स्वयं क्लिष्टोह रज्ये कृत्यामीति रज्यते कृत्यति च तस्मादज्ञानमयभावादज्ञानी
 परी रामद्वेषात्मानं दुर्वन् करोति कर्माणि । ज्ञानिनस्तु सम्यक्स्वपरनिवेकेनायतोदितनिविक्रामक्यातित्वा-
 पस्माद् ज्ञानमय एव भावः स्यात् तस्मिन्नु सति स्वपरयोर्गानाचप्रिज्ञानेन ज्ञानमात्रे स्वास्मिन्नुनिविष्ट-
 पत्तम्यां रामद्वेषाम्यां पृथग्भूततया स्वरसतएव निवृत्ताहकार स्वयं क्लिष्ट फेरल जानात्वेव न रज्यते न च
 कृत्यति तस्मादज्ञानमयाद्ज्ञानात् ज्ञानी परी रामद्वेषात्मानमदुर्वन् करोति कर्माणि ।

ज्ञानमयएव भावः कुतो भवेदज्ञानिनो न पुनरन्य । अज्ञानमय सर्वं कुतोऽयमज्ञानिनो नाम् ॥

णाणमया भावाओ णाणमओ चेव जायदे भावो ।

जम्हा तम्हा णाणिस्स सव्वे भावा दु णाणमया ॥१३८॥

अण्णाणमया भावा अण्णाणो चेव जायए भावो ।

जम्हा तम्हा भावा अण्णाणमया अणाणिस्स ॥१३९॥

ज्ञानमयाद्भावादज्ञानमयश्चैव जायते भावः ।
 यस्मात्तस्माज्ज्ञानिन सर्वे भावा, सख ज्ञानमयाः ॥१३८॥
 अज्ञानमयाद्भावादज्ञानश्चैव जायते भावः ।
 यस्मात्तस्माद्भावादज्ञानमया अज्ञानिनः ॥१३९॥

तात्पर्यवृत्तिः— णाणमयाभावाओ णाणमओ चेव जायदे भावो जम्हा ज्ञानमया भावा
 निश्चयरत्नपानकजीवपदार्था ज्ञानमय एव जायते भावः स्वकुक्षाम्गनातिलक्षणे मोक्षपर्यायो यस्मात्कारणात्
 तस्मा णाणिस्स सव्वे भावा दु णाणमया तस्मात्कारणात्स्वसवेदनलक्षणभेदज्ञानिनो जीवस्य सर्वे
 भावा परिणामज्ञानमया ज्ञानेन निर्दिष्टा भवति तदपि कस्मात् उपादनकारणसदृश कार्यं भवतीति वच-
 नात् नहि दबनालक्षणे वपिते राजानलक्षिकल भवतीति तत्रैव च— अण्णाणमया भावा अण्णाणो
 चेव जायए भावो अज्ञानमयाद्भावाजीवपदार्थात् अज्ञानमय एव जायते भावः पर्यायो यस्मात्कारणात्
 तस्मा सव्वे भावा अण्णाणमया अणाणिस्स यत् एव तस्मा कारणात्सर्वे भावा परिणामा अज्ञा-
 नमया मिथ्यात्वरागादिरूपा भवति । कस्य अज्ञानिनं कुक्षानोपलब्धिरहितस्य मिथ्यादृष्टेर्जीवत्येति । अथ
 तदेव व्याख्यानं दृष्टतदार्थात्म्या समर्थयति ।

आत्मइयाति — यतोऽज्ञानमयाद्भावाय कथनानपि भावो भवति स सर्वोऽज्ञानमयः यमनतिरर्त-
 मानोऽज्ञानमयएव स्यात् तत सर्वे एवाज्ञानमया अज्ञानिनो भावा । पतश्च ज्ञानमयाद्भावाय कथनानपि भावो
 भवति स सर्वोपि ज्ञानमयत्वमनतिपत्तमानो ज्ञानमय एव स्यात् तत सर्वे एव ज्ञानमया ज्ञानिनो भावा ।

ज्ञानिनो ज्ञाननिर्दिष्टा सर्वे भावा भवति हि । सर्वेऽप्यज्ञाननिर्दिष्टा, भवत्यज्ञानिनस्तु ते ॥१९॥
 अधीतदेव दृष्टतिन समर्थयते ।

कणयमयाभावादो जायंते कुंडलादयो भावा ।
 अयमययाभावादो जह जायंते तु कडयादी ॥१४०॥
 अण्णाणमया भावा अणाणिणो बहुविहा वि जायंते ।
 णाणिस्स दु णाणमया सव्वे भावा तहा होति ॥१४१॥

कनकमयाद्वावाजायते कुंडलादयो भावा ।

अयोमयाद्वावाजायते तु कडकादयः ॥१४०॥

अज्ञानमयाद्वावाद्वाज्ञानिनो बहुविधा अपि जायते ।

ज्ञानिनस्तु ज्ञानमया सर्वे भावास्तथा भवति ॥१४१॥

तात्पर्यवृत्ति —कनकमयाद्वावापदार्थात् “उपदानकारणसदृश कार्यं भवतीति” कृत्वा कुंडलादयो भावा पर्याया कनकमया एव भवति । अयोमयाद्वावाहमयाद्वावापदार्थात् अयोमया एव भावा पर्याया कडकादयो भवति यथा येन प्रवरणेति दृष्टातगाथा गता । अथ दृष्टीतमाह । अण्णाणेति तथा पूर्वोक्त जेहद्व्यतिनाज्ञानमयाद्वावाजीनपदार्थाद्वाज्ञानिनो भावा पर्याया बहुविधा निष्पत्त्यवरागादिरूपा अज्ञानमया जायते । तथैव च पूर्वोक्तजावूनदृष्टातन ज्ञानिनो जीवस्य ज्ञानमया सर्वे भावा पर्याया भवति । किं च विस्तार वीतरागस्वस्येदनभेदज्ञानी जीव य शुद्धामभारनारूप परिणाम करोति स परिणाम सर्वेषु ज्ञानमयो भवति । ततश्च येन ज्ञानमयपरिणामेन सत्तास्थितिं हित्वा देवेंद्रलोकानिफादिमहादिकदेवो भूत्वा घटिकाद्वयेन स्तिष्ठतावधिरूप ज्ञानमयाव पर्याय लभते । ततश्च विमानपरिवारादिनिभूतिं जीर्णतृणमिव गणयपचमहाविदेहे गमा पश्यति । किं पश्यतीति चेत् तदिदं समरसरणं त एते वीतरागसर्वज्ञाश्च एते भेदाभेदरत्नव्यापाराधनापरिणता गणधरदेवादयो ये पूर्वं श्रूयते परमागते ते दृष्टा प्रत्यक्षेणेति मत्वा, विशेषेण दृढवर्ममतिर्भूत्वा तु चतुर्थगुणस्थानयान्याशुद्धभावनामपरिविजस्वितर धर्मभ्यानेन दबलके कात्र गमयित्वा, पश्चात्तनुष्यमने राजाधिराजमहाराजाईर्मद श्रीकमहामडलीकबळदेवचमर्वाचितीर्थपरपरभेदादिपदे लभेपि पूर्वभवासनानासितशुद्धामरूप भेदभारनाचनेन मोह न गच्छति समपादवादिहत् । ततश्च जिनदीप्तां गृहीत्वा सप्तद्विचतुर्भानमयभाष पथाय लभते । तदनंतर समस्तपुण्यपापपरिणामपरिहारपरिणताभेदरत्नय लक्षणैः द्वितीयशुभ्यान्रूपेण विशिष्टभदभारनाचनेन स्वात्मभावनोचसुखासुखरत्नं तृप्तो भूत्वा सर्वोति क्षापपरिपूर्णैकत्रयाधिपाराप्य परमाचित्यनिभूतिविशेष केन्द्रज्ञानरूप भाष पर्याय लभत इत्यभिप्राय । अज्ञानिजीनस्तु निष्पत्त्यवरागादिपमज्ञानभाष कृत्वा नरनारकादिरूप भाष पर्याय लभत इति भावार्थ । एव ज्ञानमयाज्ञानमयभाषकथननुकल्पेन गाथापट्टं गत । इति पूर्वोक्तेप्रकारेण पुण्यपापादिरासपदार्थाना पीडिकारूपेण महाधिकारे वधचिपरिणामिभे सति ज्ञानिजीनो ज्ञानमयभावेस्य कर्ता तथैव चाज्ञानिजीनोऽ ज्ञानमयस्य भावस्य कर्ता भवतीति, अज्ञानसुरयतया गाथानवकेन पद्येतराधिकारः समाप्त ।

अथ पूर्वोक्त एराज्ञानमयभाषा द्रव्यभाषगतपषप्रत्ययरूपेण पचविभो भवति सत्चाज्ञानिजीवस्य शुद्धाभेनोपादेय इत्यरोचमानस्य तमेव शुद्धाज्ञान स्वस्वभेदज्ञानेनाजानतकमेव परमसमात्रिभ्येषांभाव यतश्च वधकारणं भवतीति सप्तमंतराधिकारे समुदायपातनिका ।

आत्मरूपातिः—यथा खड्ग पुट्रख्य स्वय परिणामस्वभावे सद्यपि कारणानुविधापिन्या कार्यणां जावूनदमयाद्वावाजावूनदजातिमनतिरर्तमाना जावूनदकुंडलादय एव भावा भवेयुर्न पुन कालायसवलय दय । कालायसमयाद्वावा कालायसजातिमनतिरर्तमाना कालायसखण्डपादय एव भवेयुर्न पुनजावूनद कुंडलादय । तथा जीवस्य स्वय परिणामस्वभावे सत्यपि कारणानुविधापिनादेन कार्यणां अज्ञानिन स्वयमज्ञानमयाद्वावाद्वाज्ञानजातिमनतिरर्तमाना निविधा अल्पज्ञानमया एव भावा भवेयुर्न पुनजावूनद

ज्ञानिनश्च स्वयं ज्ञानमयाज्ञानाद्भ्रान्तजातिमनीतिरतमाना सर्वे ज्ञानमया एव भावा भवेयुर्न पुनरज्ञानमया ।
 ध्यानमयमानानामज्ञानी व्याप्यभूमिका । द्रव्यकर्मनिमित्ताना भावनामेति हेतुतां ॥६७॥

मिच्छुत्तस्सदु उदयं जं जीवाणां दु अतच्चसदहणं ।
 असंजमस्स दु उदओ जं जीवाणां अविरदत्तं ॥१४२॥
 अण्णाणस्स दु उदओ जं जीवाणं अतच्चउवलद्धी ।
 जो दु कल्लसोवओगो जीवाणं सो कसाउदओ ॥१४३॥
 तं जाण जोगउदयं जो जीवाणं तु चिद्धउच्छाहो ।
 सोहणमसोहणं वा कायव्वो विरदिभावो वा ॥१४४॥
 एदेसु हेदुभूदेसु कम्मइयवग्गणागयं जं तु ।
 परिणमदे अद्धविहं णाणावरणादिभावेहिं ॥१४५॥
 तं खलु जीवणिवद्धं कम्मइयवग्गणागयं जइया ।
 तइया दु होदि हेदू जीवो परिणामभावानं ॥१४६॥

अज्ञानस्य स उदयो या जीवानामतच्चोपलब्धिः ।
 मिथ्यात्वस्य तूदयो जीवस्याश्रदधानत्वं ॥१४२॥
 उदयोऽसंजमस्य तु यज्जीवानां भवेदविरमणं तु ।
 यस्तु कल्लपोपयोगो जीवानां स कपायोदयः ॥१४३॥
 तं जानीहि योगोदयं यो जीवानां तु चेष्टोत्साहः ।
 शोभनोऽशोभनो वा कर्तव्यो विरतिभावो वा ॥१४४॥
 एतेषु हेतुभूतेषु कार्मणवर्गणागतं यत्तु ।
 परिणमतेऽष्टविधं ज्ञानावरणादिभावे ॥१४५॥
 वरखलु जीवनिवद्धं कार्मणवर्गणागतं यदा ।
 तदा तु भवति हेतुर्भावः परिणामभावानां ॥१४६॥

वात्पर्यवृत्तिः—मिच्छुत्तस्सदु उदयं जं जीवाणां अतच्च सदहणं मिथ्यात्वस्योदयो भवति
 जीवानामनतज्ञानादिचतुष्टयरूपं शुद्धान्ततन्मुपादेयं निहायान्यत्र यद्द्वैतान् रुचिरतादेयबुद्धिः असंजम-
 स्सदु उदओ जं जीवाणां अविरदत्त असंपमस्य च सदयो भवति जीवानामात्ममुलसमित्यभो सति
 निप्रयत्नपयिभ्यो यदनिवर्तनमिति । अथ—अण्णाणस्स दु उदओ जं जीवाणं अतच्च उवलद्धी
 अज्ञानस्योदयो भवति यकि भेदज्ञान निहाय जीवाना विपरीतरूपेण परद्रव्यकत्वेनोपलब्धिः प्रतीतिः
 जो दु कसाउवओगो सो जीवाणं कसाउदओ स जीवाना कायपोदयो भवति य शातानोपल-
 ष्यलक्ष्य शुद्धोपयोग निहाय मोक्षादिकतायमेव उपयोग परिणाम इति । अथ—तं जाण जोगउदयं
 ज जीवाणं तु चिद्धउच्छाहो त योगोदय जानीहि त्व हे शिष्य जीवानां मनोवचनकायवर्गणागारेण
 र्भावोत्तरायक्षयोपशमजनित कर्मादानहेतुतामप्रदेतापरितदलक्षण प्रपत्त्येवण यस्तु चेष्टोत्साहो व्यापारो-
 त्साह सोहणमसोहण वा कायव्वो विरदिभावो वा स च शुभाशुभरूपेण द्विधा भवति तत्र

मृतादिकर्तव्यरूपः श्रोत्रभनः पक्षद्वयतादिरूपो वर्जनीयः सचासोभनः इति । अथ—एतेषु हेतुभूतेषु क-
 म्म इयवगणागम्यं जं तु एतेषु पूर्वोक्तेषु हेतुभूतेषु स मिथ्यात्वादिपंचप्रत्ययेषु कर्मण्यर्गणागतं परिणतं
 यदभिमतं नवतरं पुद्गलद्रव्यं परिणमन्ने अहविहं पाणावरणादिभावोर्हि जीवस्य सम्यग्दर्शनज्ञानचारि-
 त्तैकपरिणतिरूपपरगसाभयिकाभावे सति ज्ञानावरणादिद्रव्यकर्मरूपेणाद्यविधं परिणमतीति । अथ—
 तं खलु जीवनिवर्द्धं कम्मइयवगणागम्यं जइया तत्पूर्वोक्तत्वादितं कर्मरर्गणायोग्यमभिनवं पुद्गल-
 द्रव्यं जीवनिवर्द्धं जीवतंबद्ध योगवशेनागतं यदा भवति खलु सुखं तइया दु होदि हेतु जीवोपरिणा-
 मभावाणं तदा काले पूर्वोक्तेषुदयमागतेषु द्रव्यप्रत्ययेषु समु स्वकीयगुणस्वानुसारेण जीवो हेतुः कारण
 भवति केषां परिणामरूपाणा भावानां प्रत्ययानामिति । किंच उदयागतद्रव्यप्रत्ययानिगितेन मिथ्यात्वरगादि
 भावप्रत्ययरूपेण परिणम्य जीवो नवतरं कर्मबंधस्य कारणं भवतीति तात्पर्यं । अयमत्र भावार्थः सद्यमाग-
 तेषु द्रव्यप्रत्ययेषु यदि जीवः स्वस्वभावं मुक्त्वा रागादिरूपेण भावप्रत्ययेन परिणमतीति तदा बंधो भवतीति
 नैवोदयमात्रेण दोरोपसंगेपि पांड्यादिवत्, यदि पुनरुदयमात्रेण बंधो भवति तदा सर्वदैव संसारएव । कस्मा-
 दिति चेत् संसारिणां सर्वदैव कर्मोदयस्य विद्यमानत्वात् । इति पुण्यपापसप्तपदार्थानां पीठिकारूपे महाधि-
 कारेऽज्ञानिभावः पंचप्रत्ययरूपेण शुद्धात्मस्वरूपव्युत्तानां जीवानां बंधकारणं भवतीति व्याख्यानमुख्यत्वेन
 पंचगाथाभिः सप्तमोन्तराधिकारः समाप्तः ।

अतः परं जीवपुद्गलयोः परस्परोपादानकारणनिषेधगुण्यत्वेन गाथात्रयमित्यष्टांगतराधिकारे समुदाय-
 पाठनिवृत्तः । अथ निश्चयेन कर्मपुद्गलद्रव्यभूतएव जीवस्य परिणाम इति प्रतिपादयति ।

आत्मरूपातिः—अतलोपलब्धिरूपेण ज्ञाने स्वदमानो अज्ञानोदयः । मिथ्यात्वासंयमकपापयोगो-
 दयाः कर्महेतवस्तन्मयाश्चलौरो-भावाः । तस्याश्रद्धानरूपेण ज्ञाने स्वदमानो मिथ्यात्वोदयः आविरमणरूपेण
 ज्ञाने स्वदमानोऽसंयमोदयः कलुषोपयोगरूपेण ज्ञाने स्वदमानः कपायोदयः शुभाशुभप्रवृत्तिनिवृत्तिव्यापार-
 रूपेण ज्ञाने स्वदमानो योगोदयः । अर्थेतेषु पौद्गलिकेषु मिथ्यात्वाद्युदयेषु हेतुभूतेषु कत्पुद्गलद्रव्यं कर्मवर्ग-
 पागतं ज्ञानावरणादिभावेरेष्टथा स्वधनेन परिणमते तत्खलु कर्मरर्गणागतं जीवनिवर्द्धं यदा स्यात्तदा जीवः
 स्वयमेवाज्ञानात्परामनोरेकत्वात्पातेनाज्ञानमयानां तस्यश्रद्धानादीनां स्वस्य परिणामनाशानां हेतुर्भवति ।
 पुद्गलद्रव्याद्युधमभूतएव जीवस्य परिणामः ।

जीवस्सदु कम्मेण य सह परिणामा दु होंति रागादी ।

एवं जीवो कम्मं च दोषि रागादिमावण्णा ॥१४७॥

एकस्स दु परिणामा जायदि जीवस्स रागादीर्हि ।

ता कम्मोदयहेतू हि विणा जीवस्स परिणामो ॥१४८॥

जीवस्य तु कर्मणा च सह परिणामाः खलु भवंति रागादयः ।

एवं जीवः कर्म च द्वे अपि रागादिव्यापने ॥१४७॥

एकस्य तु परिणामो जायते जीवस्य रागादिभिः ।

तत्कर्मोदयहेतुभिर्विना जीवस्य परिणामः ॥१४८॥

तात्पर्यटीचिः—जीवस्स दु कम्मेण य सह परिणामा दु होंति रागादी यदि जीवस्यो-
 पादानवरणभूतस्य कर्मोदयेनोपादानभूतेन सह रागादिपरिणामा भवंति । एवं जीवो कम्मं च दोषि
 रागादिमावण्णा एवं द्वयोर्जीवपुद्गलयोः रागादिपरिणामानुपादानकारणत्वे सति सुधाहरिद्रयोरेव
 द्वयोरपि बंधं प्राप्नोति । तथा सति पुद्गलस्य श्वेतत्वत्वं प्राप्नोति स च प्रकाशविरोध इति । अथ—एकस्स

दु परिणामो जायदि जीवस्स रागमादीहिं अथमिप्रायो मयतां पूर्वदूषणमवादेकस्य जीवस्यैका-
तेनोपादानकारणस्य रागादिपरिणामो जायते ता कम्मोदपहेद्दु हि विणा जीवस्स परिणामो
तस्मादिदं दूषणं कम्मोदपहेत्तुभिर्विनापि शुद्धजीवस्य रागादिपरिणामो जायते स च प्रत्यक्षविरोध आगम-
विरोधश्च । अथवा द्वितीयव्याख्यान एकस्य जीवस्योपादानकारणमृतस्य कर्मोदयोपादानहेतुभिर्विना रागादि-
परिणामो यदि भवति तदा सम्भवमेव । किं च द्रव्यकर्मणामनुपचरितासंज्ञान्यवहारेण कर्ता जीवः रागा-
दिभावकर्मणामशुद्धनिश्चयेन सचाशुद्धनिश्चय यद्यपि द्रव्यकर्मकर्तृत्वविषयमृतस्यानुपचरितासंज्ञतन्व्यवहा-
स्यापेक्षया निश्चयसम्बन्धो लभते । तथापि शुद्धद्रव्यविषयमृतस्य शुद्धनिश्चयस्यापेक्षया बलवृत्त्या व्यवहार
एवेति भावार्थः । अथ निश्चयेन जीवापुत्रमृत एव पुद्गलकर्मणः परिणाम इति निरूपयति ।

आत्मरक्षयातिः—यदि जीवस्य तन्निमित्तभूतविषयमानपुद्गलकर्मणा सहैव रागाद्यज्ञानपरिणामो
भवतीति वितर्कः तदा जीवपुद्गलकर्मणो सहभूतसुखाहरिद्रव्योपि द्वयोपि रागाद्यज्ञानपरिणामावपत्तिः ।
अथ चैकस्यैव जीवस्य भवति रागाद्यज्ञानपरिणामः ततः पुद्गलकर्मविपाकाद्धेतोः पृथग्भूतो जीवस्य परिणाम ।
जीवापुत्रमृत एव पुद्गलद्रव्यस्य परिणाम ।

जइ जीवेण सहचिय पुग्गलदव्वस्स कम्मपरिणामो ।

एवं पुग्गलजीवा ङु दोवि कम्मत्तमावण्णा ॥१४९॥

एकस्स ङु परिणामो पुग्गलदव्वस्स कम्मभावेण ।

ता जीवभावहेद्दुहिं विणा कम्मस्स परिणामो ॥१५०॥

यदि जीवेन सह चैत्र पुद्गलद्रव्यस्य कर्मपरिणामः ।

एवं पुद्गलजीवा खलु हावपि कर्मत्वमापवौ ॥१४९॥

एकस्य तु परिणाम पुद्गलद्रव्यस्य कर्मभावेन ।

तज्जीवभावहेतुभिर्विना कर्मणः परिणामः ॥१५०॥

सात्पर्यञ्चति—एकस्य परिणामो पुग्गलदव्वस्स कम्मभावेण एकस्योपादानमृतस्य कर्म-
वर्णणयोश्चपुद्गलद्रव्यस्य द्रव्यकर्मरूपेण परिणामः । यत् एव ता जीवभावहेद्दुहिं विणा कम्मस्स
परिणामो तस्मात्कारणाजीवगतमिष्यात्वयमादिपरिणामोपादानहेतुभिर्विनापि द्रव्यकर्मणः परिणाम स्यात् ।

इति पुण्यपापादिसप्तपदार्थानां पीठिकाख्ये महापिकादे औत्कर्ष-

पुद्गलपरापरोपादानकारणनिषेधसुखतया भाषात्रये-

शुद्धमौलराधिकार समाप्त ।

अथानन्तर व्यवहारेण बन्धो निधयेनाश्लो जीव इत्यादिरिकल्परूपेण नयपक्षपातेन स्वीकारेण रहित
शुद्धपरिणामिभ्यस्समानमाहङ्केन शुद्धद्रव्यार्थरूपेण पुण्यपापादिपदार्थेभ्यो भिन्न शुद्धसमयसारं गाथाचतु-
ष्टयेन कथयतीति नगमौलराधिकारे समुदायपातानिका । तस्या अयं किनामनि बद्धसृष्ट किमनद्धसृष्ट
कर्मोति प्रश्ने सति नयनिभागेन परिहरमाह ।

आत्मरक्षयातिः—यदि पुद्गलद्रव्यस्य तन्निमित्तभूतगगाद्यज्ञानपरिणामपरिणतजीवेन सहैव कर्म-
परिणामो भवतीति वितर्कः सदा पुद्गलद्रव्यजीवयोः सहभूत हरिद्रामुपपौवि द्वयोपि कर्मपरिणामावपत्ति-
अथ चैकस्यैव पुद्गलद्रव्यस्य भवति कर्मपरिणाम ततो रागादिजीवाद्यज्ञानपरिणामाद्धेतोः पृथग्भूत एव
पुद्गलकर्मणः परिणाम । किनामनिबद्धसृष्ट किमनद्धसृष्ट कर्मोति नयनिभागेनाह ।

जीवे कम्मं वद्धं पुट्टं चेदि ववहारणयभणिदं ।
सुद्धणयस्स तु जीवे अवद्धपुट्टं हवइ कम्मं ॥१५१॥

जीवे कर्म वद्धं स्पृष्टं चेति व्यवहारनयभणितं ।

शुद्धनयस्य तु जीवे अवद्धस्पृष्टं भवति कर्म ॥१५१॥

तात्पर्यवृत्ति — जीवे कम्मं वद्धं पुट्टं चेदि व्यवहारणयभणिदं जीवेऽधिकरणभूते वद्धं शब्देरूपेण क्षीरगौरवत्त्ववद् स्पृष्टं योगमानेण एव च कर्मेति व्यवहारनयपक्षो व्यवहारनयाभिप्राय । सुद्धणयस्स तु जीवे अवद्धपुट्टं इव च कम्मं शुद्धनयस्याभिप्रायेण पुनर्जीविधिकरणभूते अवद्ध स्पृष्टं कर्म इति निश्चयव्यवहारणयद्वयविकल्पस्वरूपं शुद्धाणयस्वरूपं न भवतीति भावार्थः । अथ यस्माद्ब्रह्मानुद्गादि-विकल्परूपं नयस्वरूपमुक्तं तस्माच्छुद्धपारिणामिकपरमभावप्राहणेण शुद्धव्यव्यार्थिकनयेन वद्भावद्गादिनय-विकल्परूपो जीवो न भवतीति प्रतिपादयति ।

आत्मरूपातिः — जीरुपुद्गलकर्मगोरेकनपपर्यापत्वेन तदतिव्यतिरेकाभावाज्जीवे वद्भावेऽप्युक्तं कर्मेति व्यवहारनयपक्षः । जीरुपुद्गलकर्मगोरेकद्रव्यत्वेनात्यतव्यतिरेकाज्जीवेऽवद्धस्पृष्टं कर्मेति निश्चयपक्षः । तत किं-

कम्मं वद्धमवद्धं जीवे एवं तु जाण गयपक्खं ।

पक्खातिकंतो पुण भण्णादि जो सो समयसारो ॥१५२॥

कर्म वद्धमवद्धं जीवे एवं तु जानीहि नयपक्षः ।

पक्षातिक्रान्तं पुनर्भण्यते यः स समयसारः ॥१५२॥

तात्पर्यवृत्ति — कम्मं वद्धमवद्धं जीवे एवं तु जाण गयपक्खं जीवेऽधिकरणभूते कर्म वद्ध-मवद्धं चेति योऽती नित्यत्वं स उद्योगोपि नयपक्षपातं स्वीकार इत्यर्थं पक्खातिक्रान्तो पुण भण्णादि जो सो समयसारो नर्पक्षतिक्रान्तो भण्यते य स समयसारः शुद्धात्मा । तदथा व्यवहारेण वद्धो जीव इति नयविकल्पः शुद्धजीवस्वरूपं न भवति निश्चयेनावद्धो जीव इति च नयविकल्पः शुद्धजीवस्वरूपं न भवति निश्चयव्यवहाराम्या वद्भावद्गादिजीव इति वचनविकल्पः शुद्धजीवस्वरूपं न भवति । कस्मादिति चेत् श्रुतनित्यत्वा नया इति वचनात् । श्रुतज्ञानं च क्षायोपशमिक क्षायोपशमस्तु ज्ञानावरणीयक्षयोप-शमजनितत्वात् । यद्यपि व्यवहारनयेन छ्यस्यपेक्षया जीवस्वरूपं भण्यते तथापि केवलज्ञानापेक्षयाशुद्ध-जीवस्वरूपं न भवति । तर्हि कथं भूत जीवस्वरूपमिति चेत् योऽती नयपक्षपातरहितत्वसंनिदेशनजानी तस्याभिप्रायेण वद्भावद्गादिनयविकल्परहितं चिदानन्दकल्पमानं जीवस्वरूपं भवतीति । तथा श्लोक

य एव मुक्त्वा नयपक्षपातं स्वरूपमुक्त्वा निरस्तति नित्यं ।

नित्यज्जाणत्थुत्तप्पात्तच्छास्त्राएव साक्षादस्य विवति ॥ ६८ ॥

एकस्य वद्धो न तथा परस्य चित्तिद्वयोर्द्वानिति पक्षपाती ।

यस्मात्त्वेदी द्युत्तपक्षपातत्वात्त्यादिः नित्यं लब्धं चिद्धिदेव ॥ ६९ ॥

समयाद्यनकाले या बुद्धिर्नयद्वयाभिवक्ता । वर्तते बुद्धतत्त्वस्य सा स्वस्तस्य निरर्तते ॥

हेयोपादिपत्रत्वे तु विनिश्चिन्य नयद्वयात् । अत्रवा हेयमुपादेयेनस्थानं साधुसम्मतं ॥

* अथ नयपक्षातिक्रान्तस्य शुद्धजीवस्य किं स्वरूपमिति, प्रष्टुं शक्तिं पुनर्निश्चयेण कथयति ।

आत्मरूपाति — यं चिद्धं जीवे वद्धं कर्मेति यद्य जीवेऽवद्धं कर्मेति विनित्यं स द्वितयोपि हि नयपक्षः । य एवेवगतिः क्रान्तिः स एव सक्तव्यवस्थातिक्रान्तं स्वयं निर्विकल्पकज्ञानघनतराम्याय भूया साक्षात्समयसारं सभवति । तत्र पक्षात्तज्जीवे वद्धकर्मेति विचिन्त्यति स जीवेऽवद्धं कर्मेति एकं पक्षमति-

चित्तबन्धावभरणवित्तभावाऽभावभावपरमार्थतयैकं ।
 नवधर्मद्वैतिसमास्य समस्ता चेतये समयसारमपार ॥ ९३ ॥

पक्षातिक्रान्त एव समयसार इत्यनतिष्ठते ।

सम्पदसंपणणाणं एदं लहदिति गवरि ववदेसं ।
 सव्वणयपक्खरहिदो भणिदो जो सो समयसारो ॥१५४॥

सम्पददर्शनज्ञानमेतच्छ्रुत इति केवलं व्यपदेश ।
 सर्वनयपक्षरहितो भणितो यः स समयसारः ॥१५४॥

शोत्पर्यवृत्तिः—सव्वणयपक्खरहिदो भणिदो जो सो समयसारो इन्द्रियानिन्द्रियजनित-
 बहिर्विषयसमस्तमतिज्ञानविकल्परहित सन् बद्धावृद्धादिविकल्परूपनयपक्षपातरहित समयसारमनुभवजेव
 निर्विकल्पसमाधिरथैः पुर्यैर्दृश्यते ज्ञापते च यत् आत्मा ततः कारणात् सम्पदसंपणणाणं एदं
 लहदिति गवरि ववदेसं नवरि केवलं सफलविगलकेवलदर्शनज्ञानरूपव्यपदेश सद्वा लभते । न च बद्धा-
 वृद्धादिव्यपदेशाविति । एष निधयव्यवहारनयद्रव्यपक्षपातरहितशुद्धसमयसारव्याख्यानगुण्यतया गाथा
 चतुष्टयेन नवधर्मोत्तराधिकारः समाप्तः ।

इत्यनेन प्रकारेण जाव ण पेदि बिसेसं इलादिगाथामादि कृत्वा पाठकमेजाज्ञानिसञ्ज्ञाने जीवयोः सधे-
 धरुचनार्थे गाथापदक । तदनन्तरमज्ञानिसञ्ज्ञानि जीवयोर्निधेयव्याख्यानरूपेणैकादश गाथाः । ततश्चेतनाचेत-
 नपर्ययोरेकोपादानकर्तृत्वलक्षणद्विक्रियावादिनिराकरणमुद्घरणेन गाथापचनिस्रति । तदनन्तर प्रत्यया एव
 फर्म कुर्वतीति समर्थनद्वारेण सूत्रसतक । ततश्च जीवगुणरूपयन्त्रविरामि वस्वपनमुद्घरणेन सूत्राष्टक ।
 ततः पर ज्ञानमयाज्ञानमयपरिणामगुरुधनमुद्घरणेन गाथानयकं । तदनन्तरमज्ञानमयस्य निष्पत्त्यादिपच-
 नप्रत्ययेदप्रतिपादनरूपेण गाथापचकं । ततश्च जीवगुणरूपयो परस्परोपादानकर्तृत्वनिधेयमुद्घरणेन गाथानय ।
 ततः पर नयपक्षपातरहितशुद्धसमयसारकथनरूपेण गाथापचतुष्टय चेति समुदायेनाष्टाधिकसप्ततिगाथाभि-
 र्भवभिरतराधिकारैः समयसारव्याख्याया शुद्धात्मानुभूतिलक्षणया तात्पर्यवृत्तौ पुण्यपापादिसप्तपदार्थाना-
 सवधी पीठिका रूपस्तृतीयो महाधिकारः समाप्तः ।

तत्रैव सति जीवाजीवाधिकाररगभूमौ नृत्मानन्तर भृगारपात्रयो परस्परपृथग्भाववत् शुद्धनिधयेन
 जीवाजीवौ कर्तृकर्मभेदविमुक्तौ निष्कान्तविति ।

आत्मरूपातिः—अयमेक एव केवलं सम्पददर्शनज्ञानरूपदेशो किल लभते । यः शुक्लखिलनय-
 पक्षाशुष्णतया मिश्रतासमस्तनियल्पव्यापारः स समयसारः । यत् प्रथमतः श्रुतज्ञानावष्टमेन ज्ञानस्वभावना-
 र्थानं निश्चित्य ततः स्वस्वामकास्वगतये परस्व्यातिहेतूलखिला एवेन्द्रियानिन्द्रियगुणैरुपार्थ भावामिमुर्णकृत-
 मतिज्ञानतत्त्वः, तथा नानानिधयश्चालम्बनेनानेकविकल्परुद्धलघतीः श्रुतज्ञानगुणैरुपार्थ श्रुतज्ञानतरमव्या-
 ष्माभिमुखीपुर्वत्रव्यतमविकल्पो भूत्वा शक्तिवैव स्वसत एव वक्ती भवतमादिमव्यातिरिमुक्तमनाहुलमेक
 केवलमखिलव्यापि विश्वस्योपरितरताने शान्तप्रतिगासमयमनत निदानवन परमात्मन समयसार निदने नामा
 सम्पददृश्यते ज्ञापते च ततः सम्पददर्शनं ज्ञानं च समयसार एव ।

आकाशविकल्पमानमचञ्च पक्षेर्नयानां विना सारो यः समयस्य भाति निभूतैरस्वाद्यमानः स्वय ।
 विद्वानेकरत स एव भगवानुपुष्य.पुराणः पुमान् ज्ञान दर्शनमव्ययं शिमधना यत्किचनेकोप्यव १९४।
 दूरं भूरिविकल्पजालगटने अम्यन्त्रिजैवैष्यच्युनो दूरादेर विनेकनिप्रगमनार्त्ततो निजीष यद्यात् ।
 विद्वानेकरसरोदेकरशिनामासनमत्तमा हरन् आमन्थेन सदा गतागुगततामायाव्य तौपवन् १९५।

१ वेदवत् नरणमती दवदुष्यसकष्यात् ।

विकल्पकं परं कर्ता विकल्प. कर्म केवल ।

न जातु कर्तृकर्मैव सद्विकल्पस्य नश्यति ॥९६॥

यः करोति स करोति केवल यस्तु वेत्ति स तु वेत्ति केवल ।

यः करोति न हि वेत्ति स कश्चित् यस्तु वेत्ति न करोति स कश्चित् ॥९७॥

इति. कैरोती न हि भासतेतः वसी करोतिश्च न भासतेतः ।

इति करोतिश्च ततो विभिन्ने ज्ञाता न कर्तेति तत. स्थितं च ॥९८॥

कर्ता वैर्मणि नास्ति नास्ति नियत कर्मापि तात्कालिरे द्वद्व विप्रतिविश्वते यदि तदा का कर्तृकर्मस्थितिः ।
शता ज्ञातारि कर्म कर्मणि सदा व्यक्तेति यस्तुस्थितिर्नैपथ्ये वत मानटीति रभसा मोहस्तथाप्येप किं ॥९९॥

अथवा नानात्रयतां तथापि

कर्ता कर्ता भवति न यथा कर्म कर्मापि नैव ज्ञानं ज्ञानं भवति च यथा पुत्रलः पुत्रलोपि ।

ज्ञानव्योतिर्बलितामृच्छल व्यक्तमतस्तथोचैधिच्छकीता निफरभरतोऽप्यतगभीरभेत् ॥१००॥

इति जीराजीनौ कर्तृकर्मवैपिमुक्तौ निष्कालौ ।

इति समयसारख्याख्यापामातृख्यातौ द्वितीयोऽङ्कः ।

सात्पर्यवृत्तिः—अद्यान्तर निधयेनैकपरि पुत्रल्वर्मं व्यग्रहारेण रिपटीभूतपुण्यपापरूपेण प्रवि-
शति कम्ममसुहं कुसीलं इत्यादि गाथामादि कृत्वा क्रमेणैकोनविंशतिरात्रपर्यंत पुण्यपापन्यासधान करोति ।
तत्र यद्यपि पुण्यपापयोर्व्यग्रहारेण भेदोऽस्ति तथापि निधयेन नास्ति इति व्याख्यानमुह्यत्वेन सूत्रपर्यंतं
सदनतरमप्यासभापायाः शुद्धमभाजनं विना आगमभावया तु धीतरागसम्पत्तय विना मतदानादिक
पुण्यपापकारणमेष नच मुक्तिकारण । सम्पत्त्वसहितं पुन परपरया मुक्तिकारण च भवति इति मुख्यतया
परमहो रत्तु, इत्यादिसूत्रचतुष्टय । तत पर निधयव्यग्रहारमोक्षमार्गमुह्यत्वेन जीवादीमहइणं, इत्यादिगा-
थानवग कथयतीति पुण्यपापपदासींषिकारसमुदायपातनिका । तद्यथा ब्राम्हण्या. पुत्रइय जात तत्रैक
उपनयनवशाद्ब्राम्हणो जात द्वितीय पुनरुपनयनानामासत्पुत्र इति । तथैकमपि निधयव्यनेन पुत्रल्वर्मं
शुभाशुभजीवपरिणामनिमित्तेन व्यग्रहारेण द्विधा भवतीति कथयति ।

आत्मरूपान्ति.—अधिकेव कर्म द्विपानीभूय पुण्यपापरूपेण प्रविशति—

सद्य कर्म शुभाशुभभेदतो द्वितयतां गतमभ्यमुपाययन् ।

व्यपितनिर्मरमोहरजा अथ स्वमुदेत्यगोथ शुभाशय, । १०१ ।

एको दूरात्पजति मदिरा माग्दणनाभिमनादप्य गदू स्वपमहमिति श्रानि निव्य तपिव ।

द्वान्येतौ शुगपदुदराभिर्गीतौ इदिक्रया नदो साभादय च धरतो जातिभेदभेदेण ॥१०२॥

कम्ममसुहं कुसीलं सुहकम्मं चावि जाण सुहसीलं ।

किह तं होदि सुसीलं जं संसारं पवेसेदि ॥१५५॥

कर्माधुयं इसीलं शुभकर्म चापि जानीत सुशीलं ।

कयं तद्भवति सुशीलं यत्संसारं प्रवेस्यति ॥१५६॥

सात्पर्यवृत्तिः—कम्ममसुहं कुसीलं सुहकम्मं चावि जाण सुहसीलं कर्माधुयं सुनिर्ग
सुशीलं हेमिति । शुभकर्म सुशीलं शुभाशुभादेयवेति केचं चिद्व्यग्रहारेणां वत्त तत्र निधयव्यनेन दशा-
तरेण वाच्ये । किह तं होदि सुसीलं जं संसारं पवेसेदि निधयव्यदी नो कय सात्पर्यकर्म सुशीलं

तात्पर्यवृत्तिः—सम्पाद् कुसीलेहिय रायं मा काहि मा च संसर्गं तस्मात् कारणात् कुसितैः कुसितैः शुभाशुभकर्मभिः सह चित्तगतसग मा बुद्धिः बहिरंगरचनकार्यगतससर्गं च मा कुरु कस्मात्! इति चेत् । सार्धानो हि विणासो कुसीलसंसर्गरायेण सुसीलसंसर्गरागाम्यां स्वाधीनो नियमेन विनासः निर्विकल्पसमाधिनिघातकल्पः स्वार्थभरो हि स्पृष्ट भवति अयमा स्वार्थानस्यात्ममुलस्य विनास इति ।

अधोभयकर्म प्रति निषेधं स्वयमेव श्रीशुद्धकुन्दाचार्यदेवा दृष्टतदाद्यैस्ताम्यां समर्थयति—

आत्मरूपान्तिः—कुसीलशुभाशुभकर्मिण्यां सह रागसंसर्गो प्रतिषिद्धो बंधहेतुत्वात् कुसीलनोत्प-
 डमनोरमकरोशुद्धिर्निघातसंसर्गः । अधोभयं कर्म प्रतिषेधं स्वयं दृष्टतेन समर्थयते—

जहणाम कोवि पुरिसो कुच्छियसीलं जणं वियाणित्ता ।

वज्जेदि तेण समयं संसर्गं रायकरणं च ॥ १५८ ॥

एमेव कम्मयपडी सीलसहावं हि कुच्छिदं णाद्दु ।

वज्जंति परिहरंति य तं संसर्गं सहावरदा ॥ १५९ ॥

यथा नाम कथित्युरुषः कुत्सितसीलं जनं विज्ञाय ।

वर्जयति तेन समकं संसर्गं रायकरणं च । १५८ ।

एवमेव कर्ममृच्छितसीलस्वभावं च कुत्सितं ज्ञात्वा ।

वर्जयति परिहरंति च तत्संसर्गं स्वभावरताः । १५९ ।

तात्पर्यवृत्तिः—यथा नाम एकुटमहो वा कथित्युरुषः कुत्सितसीलं जनं ज्ञात्वा वज्जेदि तेण समयं संसर्गं रायकरणं च तेन समकं सह बहिरंगरचनं कार्यगत संसर्गं मनोगत रागं च वर्जयतीति दृष्टतः एमेव कम्मयपडी सीलसहावं हि कुच्छिदं णाद्दु एवमेव पूर्वोक्तदृष्टान्तन्यायेन कर्मणः प्रवृत्तिनीलं स्वभावं कुत्सित इत्यं ज्ञात्वा वज्जंति परिहरंति य तं संसर्गं सहावरदा इह जगति वर्जयति तत्सर्गं अयनकार्याभ्यां परिहरन्ति मनसा रागं च तस्य कर्मणः के ते ! समस्तद्रव्यव्यपगतगुणव्यापपरिणामपरिहार-
 रिणनाभेदसत्रयदृष्टान्तनिर्विकल्पसमाधिप्रणयताः ताभ्य इति दार्ढ्यं ।

अधोभयकर्मं शुद्धनिश्चयेन केरुड बंधहेतु न केवल बंधहेतुं प्रतिषेधं आगमेन तापयति—

आत्मरूपान्तिः—यथा एव कुत्सितः कथितनदम्भी तस्य कथाय उपमर्दम्भी चद्रुणमुनी मनोरमा-
 मनोरमा वा करोशुद्धिर्निघातः कुत्सितसीलं विहाय तथा सह रागभंगमी प्रतिषेधयति । तथा
 किउरनाऽसंगो शान्ति स्वस्य कथाय उपमर्धती मनोरमागमनेरमं वा सार्धयति कर्ममृच्छिति तारतम्यः कुत्सि-
 तसीलं विज्ञाय तथा सह रागसंसर्गो प्रतिषेधयति ॥

अधोभयकर्महेतुं प्रतिषेधं आगमेन तापयति—

रत्तो वंधदि कम्मं मुंचदि जीवो विरागसंपण्णो ।

एसो जिणोवदेसो तत्त्वा कम्मेषु मारज्ज ॥ १६० ॥

रत्तो वंधति कर्मं मुंचते जीवो विरागसम्पन्नः ।

एष जिनोवदेसः तस्मात् कर्मेषु मारण्यत् ॥ १६० ॥

शुभाशुभसकलविकल्परहितत्वेन स्वकीयशुद्धाभभावगोपननिर्विकारमुक्तामृतसरसत्वादेन त्तोभूत्वा शुभाशुभ
 कर्मणि मा रज्यस्य एग मा कुर्वति । एत यद्यप्यनुपचरित्तत्तद्धृत्यवहारोप्य द्रव्यपुष्पपापयोर्भेदोऽस्ति अशुद्ध
 निश्चयेन पुनरतद्द्रव्यजनितेन्द्रियमुक्तद्वय लयोर्भेदोऽस्ति तथापि शुद्धनिश्चयनत्वेन नास्ति इति व्याख्यानमुक्त्य
 त्वेन् गायाम्पदको गत । अथ विशुद्धज्ञानशब्दवाच्य परमात्मन योऽक्षरारण कथयति ।

आत्मरूपातिः—ए खलु रक्तोऽवश्यमेव कर्म वशीयतु विरक्त एव मुच्यतेत्यवभासन् स साम्या-
 म्येन रक्तवनिमित्तत्वाच्छुभमशुभमुभयकर्मविशेषेण कथ्येत् साध्ययति तदुभयमपि कर्म प्रतिषेधयति ।

कर्म सर्वमपि सर्वविदो यद्ब्रह्माधनमुशत्त्वविशेषात् ।

तेन सर्वमपि तत्रप्रतिषिद्ध ज्ञानमेव विहित शिवहेतु ॥ १०४ ॥

निषिद्धे सर्वस्मिन् सुकृतद्वुरित कर्मणि किञ्च प्रवृत्ते नैष्कर्म्ये न खलु मुनयः सख्यकारणम् ।

तदा ज्ञाने ज्ञान प्रतिचरित्तमेव हि शरण स्वय विद वेत्ते परममृत तत्र निरता ॥ ९ ॥

अथ ज्ञानहेतु साध्ययति-

परमहो खलु समयो सुद्धो जो केवली मुणी णाणी ।

तस्मिन् स्थिता सभावे मुणिणो पावन्ति णिव्वाणं ॥ १६१ ॥

परमार्थ खलु समय शुद्धो य केवली मुनिर्हानी ।

तस्मिन् स्थिता स्वभावे मुनिन प्राप्तुवन्ति निर्वाण ॥ १६१ ॥

तात्पर्यवृत्ति—परमहो खलु समयो इच्छार्थ परमार्थ स क र परमात्मा अथवा धर्मार्थकाममोक्ष
 छद्मणेषु परमार्थेषु परम उच्छब्दो मोक्षच्छब्दणार्थ परमार्थ सोऽपि स एव । कथका मतिश्रुतानभिन्न पर्यय
 केवलज्ञानभेदरहितत्वेन निश्चयेनैक परमार्थ सोऽपि परमानैर खलु सुष्ट सम् आ सम्यगपति गच्छति शुद्धगु
 णपर्यायान् परिणमतीति समय । अथवा सम्यगप सभायादिरहितो बोधो ज्ञान यस्य भवति स समय । अथवा समि
 त्येकत्वेन परमसमरसीभावेन स्वकीयशुद्धस्वरूपे अगम गमन परिणमन समय सोऽपि स एव शुद्धो रागादिभाव
 कर्मरहितो य । सोऽपि स एव केवली परद्रव्यरहितत्वेनासहाय केवली साऽपि स एव मुणी मुनि ।
 प्रत्यक्षज्ञानी । सोऽपि परमात्मेव । तस्मिन् स्थिता सभावे मुणिणो पावन्ति णिव्वाणम् । तस्मिन् परमा-
 त्मस्वभावे स्थिता शीतरागस्वस्येदनज्ञानरता मुनयस्तपोधना निर्वाण प्राप्तुवन्ति उच्यते इत्यर्थ ॥

अथ तस्मिन्नेव परमानि स्वस्येदनज्ञानरहिताना मृतसपक्षरणादिक पुण्यबन्धकारणस्येति प्रतिपादयति

आत्मरूपाति—ज्ञान मोक्षहेतु, ज्ञानस्य शुभाशुभफलमणोत्प्रेषहेतुत्वे सति मोक्षहेतुत्वस्य तपोप्यसौ
 त्तु सफलकर्मविजात्यतरविविक्तनिजातिभाज परमार्थ आगति यावत् स तु युगपदेकीमात्रप्रवृत्तज्ञानगमन
 तथा समय । सफलन्यपक्षसकर्मिण्यज्ञानतया शुद्ध । केवलचित्मात्रवस्तुतया केवली । मननमात्रभावगात्रतया
 मुनि स्वयमेवज्ञानतया ज्ञानी । स्वस्य भवनमात्रतया स्वस्वभावे स्वतन्त्रितो भवनमात्रतया सद्भावो वेति शब्द-
 भेदोऽपि न च वस्तुभेद ।

अथ ज्ञान विध्यापयति—

परमद्विमय अठिदो जो कुण्णदि तवं वदं च धारयदि ।

तं सव्वं वालत्तवं वालवदं विंति सव्वहु ॥ १६२ ॥

परमार्थे चास्थित करोति तपो व्रत च धारयति ।

तत्सर्वं याच्छतपो वाळवदं विदति सर्वज्ञा ॥ १६२ ॥

तात्पर्यैवैति. — परमदृग्भिमय अविदो जां कुण्दि तवं वदं च धारयति तस्मिन्नेव पूर्वपुरुषोक्तस्-
रमार्षलक्षणे परमात्मस्वरूपे अस्थितो रहितो यस्तपश्चरण करोति प्रतादिक च धारयति त सर्व्वं बालवत्वं-
बालवद विंति सम्बद्ध—तत्तर्न बालतपश्चरण बालवत् हुयति कथयति के ते ? सर्व्वज्ञा. । कस्मात् ? इति
चेत् पुण्यपायोदयजनितसमस्तैर्दियसुखदुःखाधिकारपरिहारपरिणामभेदरत्नत्रयलक्षणेन विशिष्टानदज्ञानेन
रहितत्वात् इति ॥

अथ स्वभेदनज्ञानं तथैवाज्ञानं चेति यथाक्रमेण मोक्षवर्धहेत् दर्शयति—

आत्मरूप्याति — ज्ञानमेव मोक्षस्य कारणं विहितं परमार्थभूतज्ञानशून्यस्याज्ञानकृतयोर्व्रततप क-
र्षणो न्यहेतुः न बालवत्पदेणेन प्रतिबिम्बत्वे सति तस्यैव मोक्षहेतुत्वात् ॥

अथ ज्ञानाज्ञानमोक्षवर्धहेत् निपसयति—

वदणियमाणिधरंता सीलाणि तदा तवं च कुर्वंताः ।

परमदृग्वाहिरा जेण तेण ते होति अण्णाणी ॥ १६३ ॥

व्रतनियमान् धारयंत सीलानि तथा तपश्च कुर्वाणाः ।

परमार्थवाह्या येन तेन ते भवन्त्यज्ञानिन ॥१६३॥

तात्पर्यैवैति — वदणियमाणि धरंता सीलाणि तदा तवं च कुर्वंता निगुप्तप्रमाधिलक्षणा-
भेदज्ञानाद् बोद्धा ये ते व्रतनियमान् धारयंत, सीलानि तपश्चरणं च कुर्वाणा अपि मोक्षं न लभते कस्मा-
दितिचेत् परमदृग्वाहिरा जेण तेण ते होति अण्णाणी येन कारणेन पूर्वोक्तभेदज्ञानाभावात् परमार्थवाह्या
स्तेन कारणेन ते भवन्त्यज्ञानिन । अज्ञानिनां तु कथं मोक्षं ? ये तु परमसमाधिलक्षणभेदज्ञानसहितस्ते
तु व्रतनियमान्धारयन्तोऽपि सीलानि तपश्चरणं वाहाद्वन्मरूपमकुर्वाणा अपि मोक्षं लभते । तदपि कस्मात् ?
येन कारणेन पूर्वोक्तभेदज्ञानसद्भावात् परमार्थवाह्यास्तेन कारणेन ते च ज्ञानिनो भवति । ज्ञानिनां तु
मोक्षो भवत्येवेति ।

किंच विस्तरं व्रतनियमशीलवहिरगतपश्चरणादिकं विनापि यदि मोक्षो भवति । तर्हि सकल्पविक-
ल्परहितानां विषयव्यापारेऽपि पापं नास्ति तपश्चरणाभावेऽपि मोक्षो भवति इति सात्वत्यैवमतानुसारीणो
बदन्तीति तेषामेव मतं सिद्धमिति । नैवं निर्विकल्पसमिगुप्तिसम्प्रधिलक्षणभेदज्ञानसहितानां मोक्षो भवतीति
विशेषेण बहूधा धणितं तिष्ठति । एवभूतभेदज्ञानकालं शुभरूपा ये मनेनचक्रकायव्यापारां परंपरया मुक्ति-
कारणमूतास्तेऽपि न सति । ये पुनरनुभविष्यत्करायव्यापाररूपास्ते विशेषेण न सति । न हि चित्तस्थे
रागमादौ विनष्टं सति बहिरगविषयव्यापारो दृश्यते । तदुक्त्याम्यतरे तुयं गते बहिरगतपश्चरं इत् । तदपि
कस्मात् ? इतिचेत् निर्विकल्पसमप्रधिलक्षणभेदज्ञानविषयकायव्यापार्या परस्परं निवृत्तत्वात् सीताण्यवदिति ॥

अथ वीतरागसम्पन्नस्वरूपां शुद्धात्ममायनां विहाय पुण्यामेवैका, तेन मुक्तिकारणं ये पदति तेषां
प्रतिवापनार्थं पुनरपि दूययं ददाति—

आत्मरूप्याति — ज्ञानमेव मोक्षहेतुस्तदभावे स्वयमज्ञानभूतानामज्ञानिनामव्रतनियमशीलतप प्रभू-
तिशुभकर्मतद्भावेऽपि मोक्षाभावात् । अज्ञानमत्र बबहेतुः, तदभावे स्वयं ज्ञानभूतानां ज्ञानिनां बहिरव्रतनियम
शीलतप प्रभूतिशुभकर्मनिर्दभावऽपि मोक्षसद्भावात् ॥

यदेतदज्ञानात्मा धुनगच्छमाभाति भयनं क्षिप्रस्याय हेतुः स्वयमपि यतस्तच्छिन्न इति ।

अतोऽन्यद्व्यथस्य स्वयमपि यतो यथ इति तत् ततो ज्ञानात्करं भवन्मनुभूतिर्हि विहितं ॥ १०६ ॥

अथ पुनरपि पुण्यरमंशपातिन प्रतिवापनायोगक्षिपति—

परमद्ववाहिरा जे ते अण्णाणेण पुण्णमिच्छंति ।

संसारगमणहेतुं विमोक्षहेतुं अयाणंता ॥ १६४ ॥

परमार्थशास्त्रा ये ते अज्ञानेन पुण्यमिच्छंति ।

संसारगमनहेतुं विमोक्षहेतुमजानंतः ॥१६४॥

तारपर्यट्टतिः—इह हि केचन सकलकर्मक्षययोगक्षिण्णतोऽपि निजपरमामभाननापरिणतभेदर-
क्षणयलक्षण परमसामाधिक पूर्वं दीक्षाकाले प्रतिज्ञायापि विद्वानद्वैकस्वभावब्रह्मत्वसम्पक्वज्ञानपरिज्ञानानुष्ठान
सामर्थ्याभावापूर्वोक्तपरमसामाधिकमलभमाना परमार्थशास्त्राः सतः संसारगमनहेतुत्वेन बंधकारणसम्यग्ज्ञानमा-
धेन कृत्वा पुण्यमिच्छति । किं कुर्वन्तः ? अमेदरसप्रयासक मोक्षकारणमजानंतः । अथवा द्वितीयव्याख्यान
बंधहेतुमपि पुण्य मोक्षहेतुमिच्छति । किं कुर्वन्तः ? पूर्वोक्तमभेदरसप्रयासकारणसामाधिक मोक्षकारणमजान-
न्तः सतः इति । किं च निर्विकल्पसमाधिकाळे प्रतापतस्य सयमेव प्रज्ञानो नास्ति । अथवा निधयवत्
सर्वैवेत्यभिप्रायः ।

इति वीतरागसम्पत्त्वस्थां शुद्धमोहादेयभायना विना प्रतत्पश्चरणादिक पुण्यकारणमेव भवति
सद्भावनासहित पुनर्वीहिरगसायकत्वेन परपरया मुक्तिकारण चेति व्याख्यानमुख्यत्वेन गाथाचतुष्टय गत ।
एव गाथादसकेन पुण्याधिकार समाप्तः ॥

अथ सविकल्पलापरश्रितत्वाच्च निश्चयेन पापाकृपानमुक्त्यत्वेन, अथवा निश्चयव्यवहारमोक्षमार्ग-
मुख्यत्वेन जीवादीसद्ग्रहणमित्यादिसूत्रद्वय । तदनंतर मोक्षहेतुभूतो योऽसी सम्पत्त्वादिजीगुणैस्तत्प्राप्त्य-
दगमुख्यत्वेन । नश्यत्ससेदभावो इत्यादि गाथाधय । तत पर पाप पुण्यच बंधकारणमेवेति-
मुक्तवत्या । सोसव्वभाण इत्यादि सूत्रमेक । ततश्च मोक्षहेतुभूतो योऽसी जीवो गुणी तापच्छादनमुख्यतया
सम्पत्त इत्यादि गाथानपिमिति समुदायेन सूत्रनकापर्यंत तृतीयखंडे व्याख्यान करोति । तद्यथा
अथ तेषामज्ञानिना निश्चयमोक्षहेतु दर्शयति—

आत्मरूपातिः—इह तद्ध केचिन्निषिद्धकर्मपक्षक्षयसमावित्तात्मन्नाम मोक्षमभिलषतोऽपि तद्देतुभूत
सम्पददर्शनज्ञानकारित्वत्वभावपरमार्थनूतज्ञानभयगमार्थमैकान्पलक्षण सम्यग्भारूत सामाधिक प्रतिज्ञायापि
दुरतकर्मचक्रोत्तरणकीरतयोपरमार्थनूतज्ञानानुभवनमात्रसामागि रूपात्मत्वभावमलभमानाः प्रतिनिवृत्तस्थूल
सगतोक्तपरिणामकर्मत्वा प्रवृत्तमानस्थूलतमपिशुद्धिपरिणामकर्माणः कर्मानुभवरूपाधनप्रतिपात्तिमात्रस-
शुद्धचेतसः स्पृहलक्षयतया सकल कर्मकांडमनुगम्यन्तः स्वयमज्ञानादशुभकर्म केवल बंधहेतुमभ्यास एव
मत्तानियमशीलतपःप्रवृत्तिशुभकर्मबंधहेतुमभ्यजानतो मोक्षहेतुमभ्युपगच्छति ।

अथ परमार्थमोक्षहेतुस्तेषा दर्शयति—

जीवादी सद्ग्रहणं सम्मत्तं तेसिमधिगमो णाणं ।

रागादी परिहरणं चरणं एतो दु मोक्षपहो ॥ १६५ ॥

जीवादिश्रद्धान सम्पददर्शनं तेषामधिगमो ज्ञानं ।

रागादिपरिहरणं चाग्निं एष तु मोक्षपथः ॥१६५॥

जीवादीसद्ग्रहणं सम्मत्तं जीवादिन-पदार्थाना निपरीताभिनिवेशरहितत्वेन श्रद्धान सम्पददर्शन
तेसिमधिगमो णाणं तेषामेव सद्धारिणोऽपि श्रमरहितलोकधिगमो निश्चय परिज्ञान सण्णज्ञान रागादी
परिहरणं चरणं तेषामेव सवधिन्वेन रागादिपरिहारधारिण एतोऽदु मोक्षपहो इत्येव स्पन्दहारमोक्ष-
मार्गः । अथवा तेषामेव भूतार्थेनाधिगताना पदार्थानां शुद्धात्मनः सक्ततात् मित्रत्वेन सम्यगवलोकन

निश्चयसम्बन्धं । तेषामिदं सम्यक्प्रतिच्छित्तिरूपेण शुद्धात्मनो भिन्नत्वेन निश्चयः सम्यग्ज्ञानं । तेषामेव शुद्धात्मिन्त्वेन निश्चयः कृत्वा रागादिविकर्षपरहितत्वेन स्वशुद्धात्मन्यवस्थानं निश्चयचारित्र्यमिति निश्चयमोक्षमाशयः निश्चयमोक्षमागहेतोः । शुद्धात्मस्वरूपात् यदन्त्यक्षुभाशुभमनोरचनकायव्यापाररूपं कर्म तन्मोक्षं न भवति इति प्रतिपादयति—

आत्मरूपातिः—मोक्षहेतुं किञ्च सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्र्यं । तत्रैव सम्यग्दर्शनं तु जीवादिश्रद्धानस्वभावात् भवनं । जीनादिज्ञानस्वभावेन ज्ञानस्य भवनं ज्ञानं । रागादिपरिहरणस्वभावेन ज्ञानस्य भवनमापत्तौ ज्ञानमेव परमार्थमोक्षहेतुः ।

अथपरमार्थमोक्षहेतोरन्यत् कर्म प्रतिपेयति—

**मोक्षेण निश्चयद्वन्द्वं व्यवहारे ण विदुसा पवद्वन्ति ।
परमद्वयमासिदाणं तु जदीणं कम्मकस्सओ होदि ॥१६६॥**

सुखदा निश्चयार्थं व्यवहारे, न विद्वांसः प्रवर्तते ।

परमार्थमाश्रितानां तु यत्नीनां कर्मक्षयो भवति ॥ १६६ ॥

सादवपवृत्तिः—मोक्षेण निश्चयद्वन्द्वं व्यवहारे निश्चयार्थं मुक्त्वा व्यवहारविषये ण विदुसा पवद्वन्ति । विद्वांसो ज्ञानिनो न प्रवर्तते । यस्मात् १ । परमद्वयमासिदाणं तु जदीणं कम्मवसओ होदि सम्यग्ज्ञानचारित्र्यैकान्यपरिणतिरक्षणं निजशुद्धात्मभावनारूपं परमार्थमाश्रितानां तु यत्नीनां कर्मक्षयो भवति यत फारणादिति । एव मोक्षमार्थफलरूपेण गायार्थं गतं ।

अथ मोक्षहेतुभूतानां सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्र्याणां जीवगुणानां यत्तस्य गलेनेव मिव्यात्यादिकं प्रतिपद्यभूतेन प्रच्छादनं दर्शयति—

आत्मरूपातिः—ए सल्लं परमार्थमोक्षहेतोरतिरिक्तो व्रततपःप्रभृतिधुमकर्मां केवाचिन्मोक्षहेतुवोऽपि प्रतिपिद्यत्तस्य द्वयान्तरस्वभावात् तत्स्वभावेन ज्ञानभवनस्याभावात् । परमार्थमोक्षहेतोरिवैकद्वयस्वभावात् तत्स्वभावेन ज्ञानभवनस्य भवनात् ।

एतत् ज्ञानस्वभावेन ज्ञानस्य भवनं सदा एकद्वयस्वभावात्मोक्षहेतुत्वादेव तत् ॥ १०७ ॥

एतत् कर्मस्वभावेन ज्ञानस्य भवनं न हि द्वयान्तरस्वभावात्मोक्षहेतुर्न कर्म तत् ॥ १०८ ॥

मोक्षहेतुतिरोधानद्वयव्याप्त्यमेव च मोक्षहेतुतिरोधादि भावत्वात्तन्निर्णयते ॥ १०९ ॥

अथ कर्मणो मोक्षहेतुतिरोधानकरणं साधयति—

**वत्थस्स सेदभावो जह णासेदि मलविमेलणाच्छण्णो ।
मिच्छत्तमलोच्छण्णं तह सम्मत्तं खु णादव्वं ॥१६७॥
वत्थस्स सेदभावो जह णासेदि मलविमेलणाच्छण्णो ।
अण्णाणमलोच्छण्णं तह णाणं होदि णादव्वं ॥१६८॥
वत्थस्स सेदभावो जह णासेदि मलविमेलणाच्छण्णो ।
तह दु कसायाच्छण्णं चारिच्चं होदि णादव्वं ॥१६९॥**

यत्रस्य श्वेतमात्रो यथा वदति मन्त्रविमेलनाच्छणः ।

दिग्धात्वमसावत्तं तथा च सम्यक्त्वं सल्लं ज्ञानव्य ॥ १६७ ॥

ब्रह्मस्य श्वेतभावो यथा नश्यति मलविमेलनाच्छन्न' ।
अज्ञानमलावच्छन्न तथा ज्ञान भवति ज्ञातव्य ॥ १६८ ॥
ब्रह्मस्य श्वेतभावो यथा नश्यति मलविमेलनाच्छन्न ।
कषायमलावच्छन्न तथा चारित्र्यमपि ज्ञातव्य ॥ १६९ ॥

तात्पर्यवृत्ति — ब्रह्मस्य श्वेतभावो यथा नश्यति मलविमेलना, मलस्य विशेषण मेलना सबधस्तेन च्छन्न । तथैव मिथ्यात्वमलनो छन्नो मोक्षहेतुभूतो जीवस्य सम्पत्कवगुणो नश्यतीति ज्ञातव्य । ब्रह्मस्य श्वेत भावो यथा नश्यति मलविमेलना, मलस्य विशेषण मेलना सबधस्तेन च्छन्न । तथवाज्ञानमलेनोच्छन्नो मोक्ष हेतुभूतो जीवस्य ज्ञानगुणो नश्यतीति ज्ञातव्य । ब्रह्मस्य श्वेतभावो यथा नश्यति मलविमेलना, मलस्य विशेषेण मेलना सबधस्तेन च्छन्न । तथा कषायकर्ममलेनोच्छन्नो मोक्षहेतुभूता जीवस्य चारित्र्यगुणो नश्यतीति ज्ञातव्य । इति मोक्षहेतुभूतानां सम्पत्कवादिगुणानां मिथ्यावाज्ञानकषायप्रतिपक्षे प्रच्छादनकथनरूपेण गाथात्रयं गतं ।

अथ कर्म स्वयमेव बंधहेतु कथं मोक्षकारणं भवतीति कथयति—

आत्मरूपाति—ज्ञानस्य सम्पत्कव मोक्षहेतु स्वभाव, परभावेन मिथ्यात्वनाशो कर्ममलेनावच्छन्नत्वात् तिरोधीयते । परभावभूतमलावच्छन्नश्वेतब्रह्मत्वभावभूतश्वेतस्वभाववत् । ज्ञानस्य ज्ञान मोक्षहेतु स्वभाव, परभावेनाज्ञाननाशो कर्ममलेनावच्छन्नत्वात्तिरोधीयते । परभावन गूतमलावच्छन्नश्वेतब्रह्मत्वभावभूतश्वेतस्वभाववत् । ज्ञानस्य चारित्र्य मोक्षहेतु स्वभाव, परभावन कथयत्यनाशो कर्ममलनावच्छन्नत्वात्तिरोधीयते । परभावभूतमलावच्छन्नश्वेतब्रह्मत्वभावभूतश्वेतस्वभाववत् । अतो मोक्षहेतुतिरोधानकरणात् कर्म प्रतिषिद्ध ।

अथ कर्मण स्वयं बंधय साधयति—

सो सब्वणाणदरसी कम्मरयेण णियेण उच्छण्णो ।
संसारसमावण्णो णवि जाणदि सब्वदो सब्वं ॥१७०॥
स सर्वज्ञानदर्शी कर्मरजसा निनेनावच्छिन्नः ।
संसारसमापन्नो न विजानाति सर्वत सर्वं ॥ १७० ॥

सो सब्वणाणदरसी कम्मरयेण णियेण उच्छण्णो—तं शुद्धात्मा निश्चयन समस्तपरिपूर्णज्ञान दर्शनस्वभावोऽपि निजकर्मरजसोच्छन्नो द्रष्टव्यः सन् । संसारसमावण्णो णवि जाणदि सब्वदो सब्वं । संसारसागमन, संसारे पतितः सन् नैव जानाति सर्वं वस्तु, सर्वत सर्वप्रकारेण । ततो ज्ञापते कर्म कर्मणुजीवस्य स्वयमेव बंधरूप कथं मोक्षकारणं भवतीति । एव पापवस्तुषु घषकारणमवति कथनरूपेण गाथा गता । अथ पूर्व मोक्षहेतुभूतानां सम्पत्कवादिगुणानां मिथ्यावादि कर्मणा प्रच्छादनं भवतीति कथित इदानीं तद्गुणाधारभूतो गुणी जीवो मिथ्यावादि कर्मणा प्रच्छादते—इति प्रपटीकराति—

आत्मरूपाति—यत यमेव ज्ञानतया विश्वसामा'विशेषज्ञानसी'मपि ज्ञानमनादिस्वपुरपाय राधप्रवर्तमानकर्ममलावच्छन्नत्वादेव बंधारस्थाया सर्वत स्वयमेवमानमविज्ञानदर्शनभावनैवेदमेवमवति छते । ततो निवत स्वयमेव कर्मण बंध । अत स्वयं बंधत्वात्कर्म प्रतिषिद्ध । अथ कर्मणो मोक्षहेतुतिरोधाधिभावत्वं दर्शयति—

सम्मत्तपडिणिवद्धं मिच्छत्तं जिणवरे हि परिकहिदं ।
तस्सोदयेण जीवो मिच्छादिद्विच्छि, णाट्ठवो ॥१७१॥
णाणस्स पडिणिवद्धं अण्णाण जिणवरे हि परिकहिदं ।

यथा कनकपग्निवसुमपि कनकभावं न सत्परित्यजति ।
 तथा कर्मोदयतप्तो न जहाति ज्ञानी तु ज्ञानित्वं ॥१७७॥
 एवं जानाति ज्ञानी अज्ञानी जानाति रागमेवात्मानं ।
 अज्ञानतपोऽप्यच्छन्नमात्मस्वरूपमानन् ॥१७८॥

सात्पर्यवृत्तिः--जह कनकपग्निवविषं कणयसहावं यं तं परिष्वयति--यथा कनकं
 सुवर्णमग्निवसुमपि त कनकत्वमग्नय न परित्यजति । तद् कर्मोदय तविदो य चयदि पाणी दु षण्णित्
 सेन प्रकरोण लीअपरीयहोपसर्गाण कर्मोदयेन सत्सोऽपि रागद्वेषमोहपरिणामपरिहारपरिणमे भेदरजत्रय-
 छक्षणभेदज्ञानी न सजति । किं तत् ? --शुद्धात्मतवितिलक्षण ज्ञानित्वं पादवादिवदिति । एवं ज्ञाणदि
 पाणी एवमुक्तप्रकारेण शुद्धात्मानं जानाति बीतरागात्सवेदनलक्षणभेदज्ञानी अण्णाणी मुषधि राग-
 मेवादं अज्ञानी पुन पूर्वोक्तभेदज्ञानाभावात् गिष्यात्तरागादिरूपमेवात्मानं मनुते जानीति । कथमूत् । तन् ।
 अण्णाणतमोच्छरणो भ्रान्ततमसोच्छ्रमः- प्रच्छादितो ऋषित् । पुनरपि कथयूत् तन् । आदसहावं
 अयाणंतो निर्विकारपरमचैतन्यचमकारस्वभाव शुद्धात्मानं निर्विकारसमपरेरमलादजानन् भ्रतुभक्त-
 इति । एव भेदज्ञानरूप्य शुद्धात्मोपदेभो भवतीति वृष्टे प्रत्युत्तररूपनरूपेण गाथाइव गत ।

अथ कथं शुद्धात्मोपलभात्तर इति पुनरपि पृच्छति-

आत्मरूपाति-यतो एतैव यथोदितभेदविज्ञानमस्ति स एव तत्सद्भावात् ज्ञानी सत्वेन जानाति ।
 यथा प्रचदपावकप्रतप्तमपि सुवर्णं न सुवर्णत्वमपोहति तथा प्रचदविषाक्तोपदत्तमपि ज्ञानं न ज्ञानत्वमपो-
 हति, फारणसदस्तेषापि स्वभावस्यापोहमशक्यत्वात् । तदपौष्टे तन्मात्रस्य वस्तुन एवोच्छेदान् । नचास्ति
 मत्सुच्छेद सतो न्याशात्मयात् । एव ज्ञानंश्च कर्मजातोऽपि न एतन्ते न द्वेषि न मुषधि किं तु शुद्धयामान-
 मुपलभते । यत्तु यथोदित भेदविज्ञानं नास्ति स तदभावादजानी सन्नऽज्ञानतमसाच्छन्नतया चैतन्यचम-
 कारात्तन्मात्रमस्यभावनमानन् हागमेवामन मन्यमानो एतदे द्वेषि मुषधि च न ज्ञातु शुद्धतात्मानमुपलभते ।
 ततो भेदविज्ञानदेव शुद्धात्मोपलभः ।

कथं शुद्धात्मोपलभदेष तत्र ? इति चेत् ।

सुद्धं तु वियाणंतो सुद्धमेवप्पयं लहदि जीवो ।
 जाणंतो ह् अमुद्धं असुद्धमेवप्पयं लहदि ॥१७९॥
 सुद्धं तु विमानन् शुद्धमेवात्मानं जमते जीवः ।
 जानंस्त्वशुद्धमशुद्धमेवात्मानं जमते ॥१७९॥

सात्पर्यवृत्तिः--सुद्धं तु वियाणंतो सुद्धमेवप्पयं लहदि जीवो भावकर्मद्वयकर्मनोकर्योदित
 जनतज्ञानविशुणामरूपं शुद्धात्मानं निर्विकारसुष्मातुभूतीछक्षणेन भेदज्ञानेन विज्ञानवसुमगन् ज्ञानी जीवः ।
 एव गुणविशिष्टं याइन्न शुद्धात्मानं प्यादति भावयति ताइशमेव जमते । कस्मात् ? इतिचेत् तपादानसदस
 कार्यमित्तिहेतो जाणंतो ह् अमुद्धं असुद्धमेवप्पयं लहदि अशुद्धगिष्यात्वादिपरिणतमात्मानं जानन्नतु
 भन्नं तन् अमुद्धं, सरनारकादिरूपमेवात्मानं एतमे । स क ? । अज्ञानी जीव इति । एव शुद्धात्मोपल
 भादेव कथं सतरो भवतीति वृष्टे प्रत्युत्तररूपनरूपेण गाथा गता ।

अथ केन प्रकरोण सप्त भवतीति वृष्टे पुनरपि विशेषणोत्तरं ददाति-

आत्मरूपातिः--योहि नित्यमेवाच्छिन्नवारागादिना ज्ञानेन शुद्धतात्मानमुपलभमानोऽनतिष्ठते स
 ज्ञानमयाद् भावात् ज्ञानमय एव भावो भवतीति कृत्वा प्रत्येककर्मज्ञरणनिमित्तस्य रागद्वेषमोहसत्तानस्य

निरेष्वात्तुद्धनेवानान प्राप्नोति । यो हि निव्यमेवाशनेवागुद्धमात्मानमुपलभमानोऽशतिष्ठते सोऽभानववाङ्म-
वाशजानमयो भावो भरतांनि वृत्वा प्रशदरुमात्प्रसंनिमित्तत्वं रागद्वेषमोहसतानत्यानिर्देयादुद्धनेरापान
प्राप्नोति । अतः शुद्धाग्निपर्कभादेव सारः ।

यदि कश्चापि धारापाहिना योऽनेन धृत्तमुपलभमानः शुद्धमात्मानमाहो ।

तदपमुदयमात्प्रसममात्मानमात्मा परपरेणतिरोपाच्छुद्धमेवाभ्युपैति ॥ १ ॥

केन प्रपरेण संवरो भवतीति चेत्-

अप्पाणमप्पणोरुंभिदूण दो (सु) पुष्णपावजोगेसु ।

दंसणणाणद्विठिदो इच्छाविरदो य अण्णाहि ॥१८०॥

जो सव्वसंगमुक्को ज्ञायदि अप्पाणमप्पणो अप्पा ।

णपि कम्मं णोकम्मं चेदा चित्तेदि एयत्तं ॥१८१॥

अप्पाणं ज्ञायंतो दंसणणाणमइओ अण्णमणो ।

लहदि अचिरेण अप्पाणमेव सो कम्मणिन्मुक्कं ॥१८२॥

आत्मानमात्मना कृत्वा द्विपुष्णपावपोगयोः ।

दर्शनज्ञाने स्थितः इच्छाविरतश्चान्यस्मिन् ॥१८०॥

यः सर्वसंगमुक्तो ध्यायत्यात्मानमात्मनात्वा ।

नापि कर्म नो कर्षे चेतयिता चित्तपत्ये कर्त्तव्यं ॥१८१॥

आत्मानं ध्यायन् दर्शनज्ञानमयोऽनन्यमनाः ।

लभतेऽचिरेणात्मानं सर्वं स कर्मनिर्मुक्तं ॥१८२॥

आत्मस्वयानिः—पाहि नाम राजद्वैपमोहपूले शुभाशुभयोगे यतीमानः, दृढतरभेदविज्ञानावप्रभेन, आ-
 भिानं, आत्मनैवास्तं रूपां, शुद्धदर्शनज्ञानात्मद्रव्ये सुष्ठु प्रतिष्ठितं कृत्वा समस्तपरद्रव्येच्छापरिहोरण् सम-
 प्रसगमिसुक्ते भूत्वा र नित्यमेवातिनिष्प्रकारः सन्, मनागपि कर्मनोकर्मणोरसंस्पर्शेण, आत्मीयमात्मान-
 मेवात्मना ध्यायन्, स्वयं सहजचेतयित्वादिकारवमेन चेतयते । स खेक्षेकृत्यचेतनेनास्तं तत्रिविक्र चेतन्य
 चमञ्जारंमात्मानं ध्यायन्, शुद्धदर्शनज्ञानमयमात्मद्रव्यमयातः शुद्धामोपलभे सति समस्तपरद्रव्यमयत्व
 भवति शतः सन्, अचिरेणैव, सकलकर्मविसुक्तगात्मानमवाप्नोति, एष संवरप्रकारः ।

मिजमहिमरताना भेदविज्ञानशक्त्या भवति नियामेयां शुद्धभानोपलभः ।
 अचलितमखिलान्यद्रव्यदूर स्थिताना भवति राति च तस्मिन्क्षयः कर्ममोक्षः ॥

केन क्रमेण सबणे भवतीति चेत्—

**उपदेशेण, परोक्षं रूपं जह पस्सिदूण णादेदि ।
 भण्णादि तहेव धिप्पदि जीवो दिट्ठोय णादोय ॥१८३॥**

उपदेशेन परोक्षरूपं यथा दृष्टा जानाति ।

भण्यते तथैव ध्रियते जीवो दृष्टश्च ज्ञातश्च ॥१८३॥

तारपर्ववृत्तिः— उपदेशेण परोक्षं रूपं जह पस्सिदूण णादेदि यथा लोके परोक्षमपि देव-
 रूपं परोपदेशाद्विखिं र दृष्ट्वा कश्चिदेतदतो जानाति । भण्णादि तहेव धिप्पदि जीवो दिट्ठोय णादो य ।
 तथैव वचनेन भण्यते तथैव मनसि गृह्यते । कौत्सी ?, जीवः, केन रूपेण ?, यथा दृष्टो ज्ञातश्चेति मन्सा,
 सप्रधारयति । तथा चोक्त ।

गुरुपदेशादभ्यासस्तत्प्रवितः स्वपरातर । जानाति यः स जानाति मोक्षनौक्य निरतरं । अथ—

कोविदिदिच्छो साहू संपडिकाले भणिज्ज रूपमिणं ।

पञ्चक्खमेव दिट्ठं परोक्खणाणे पवट्ठंतं ॥१८४॥

कोविदिनार्थः साधुः संप्रतिकाले भणेत रूपमिदं ।

मत्सप्तमेव दृष्टं परोक्षज्ञाने प्रवर्तमानं ॥१८४॥

तारपर्ववृत्तिः— जय मत् भणिज्ज रूपमिणं पञ्चक्खमेव दिट्ठं परोक्खणाणे पवट्ठंतं ।
 योसौ प्रत्यक्षेणामान दर्शयति तस्य पार्श्वे घृणामो वय । नैव (?) । कोविदिदिच्छो साहू संपडिकाले
 भणिज्ज कोविदितार्थ साधुः, संप्रतिकाले यथात् ? न कोवि । किं ब्रूयात्, न कोऽपि । किंतु रूपमिणं
 पञ्चक्खमेवदिट्ठं इदमहमस्वरूप प्रसक्तमेव यथा दृष्ट । चतुर्थकाले केवलज्ञानिन्त् । अपि तु नैव कथ-
 भूतमिदमात्मस्वरूप । परोक्खणाणे पवट्ठंतं केवलज्ञानापेक्षया परोक्षे श्रुतज्ञाने प्रवर्तमान, इति ।

किंच निरतरः यथापि केवलज्ञानापेक्षया रागादिचिकरपरहित स्वस्वरदनस्वर्षं मात्रश्रुतज्ञान शुद्धनिश्चयमयेन
 परोक्ष भण्यते । तथापि इन्द्रियमनोजनि तत्सविकल्पज्ञानापेक्षया प्रत्यक्ष । तेन कारणेन, आत्मा स्वमोदना-
 पेक्षया प्रत्यक्षो भवति । केवलज्ञानापेक्षया परोक्षोऽपि भवति । सर्वथा परीक्ष एतेति वक्तुं नापानि । किंतु
 चतुर्थकालेऽपि केवलज्ञान, किमात्मान हस्ते गृहीत्वा दर्शयति ? तेषु दिव्यमनिना भागिना गच्छति ।
 तथापि द्वयकाले श्रोतृणा परोक्ष एव पश्चात्परमसमाधिकाले प्रत्यक्षो भवति । तथा, इदानीं कालेऽर्थाति
 भावार्थः । एव परोक्षस्याहमनः कथं प्यान क्रियते, इति प्रश्ने परिहाररूपेण भाषाद्वय गत ॥
 अथ, उदयमातद्रव्यप्रसपरररणाणां रागादप्यनसत्तानानामभये राति जीरगतरागादिभावकर्मरूपाणां,
 अप्यनसत्तानां, अभाये भवतीत्यादिरूपेण सारस्य क्रमाख्यानं कथयन्—

तेसिं हेदू भाणिदा अज्झवसाणाणि सब्बदरसीहिं ।
 मिच्छत्तं अण्णाणं अविरदिभावोय जोगोय ॥१८५॥
 हेदु अभावे णियमा जायदिं णाणिस्स आसवणिरोहो ।
 आसवभावेण विणा जायदि कम्मस्स दु णिरोहो ॥१८६॥
 कम्मस्साभावेण य णोकम्माणं च जायदि णिरोहो ।
 णो कम्मणिरोहेण य संसारणिरोहणं होदि ॥१८७॥

तेषां हेतवः भणिताः अध्यवसानानि सर्वदर्शिभिः ।

मिध्यास्वमज्ञानमविरतिभावश्च योगश्च ॥१८५॥

हेत्वभावे नियमाज्जायते ज्ञानिनः आस्रवनिरोधः ।

आस्रवभावेन विना जायते कर्मणोऽपि निरोधः ॥१८६॥

कर्मणोऽभावेन च नोर्कर्मणामपि जायते निरोधः ।

नोर्कर्मनिरोधेन तु संसारनिरोधनं भवति ॥१८७॥

तात्पर्यवृत्ति — तेसिं हेदू भाणिदा अज्झवसाणाणि सब्बदरसीहिं । तेषां प्रसिद्धानां जीव-

गतरागादिभिर्भानकर्मरूपाणां भिन्नारणानां हेतवः कारणानि भणितानि । कानि ' , उदयप्रातद्रव्यप्रत्यया-
 गतानि रागाद्यप्यनसानानि । कै !, सर्वदर्शिभिः । ननु अध्यवसानानि भावकर्मरूपाणि तानि जीवगतान्येव
 भवति उदयप्रातद्रव्यप्रत्ययागतानि भावप्रत्ययानि कथं भवतीति ? । नैन, यत्, कारणानां, भानकर्म द्विधा
 भवति । जीवगतं पुत्रलक्ष्मणं च । तथाहि भावक्रोधादिव्यक्तिरूपं जीवभावरगतं भण्यते । पुत्रलक्ष्मण-
 रूपा पुत्रलक्ष्मणगत । तथा चोक्त-

पुत्रलक्ष्मणो दृवं कोरादी भावदन्वं तु —

इति जीवभावरगतं भण्यते—

पुत्रलक्ष्मणो दृवं तस्सची भावकम्मं तु—

इति पुत्रलक्ष्मणगतं ॥

अत्र दृष्टातो यथा—मधुरकटुकादिद्रव्यस्य भक्षणकाले जीवस्य मधुरकटुकसोऽद्व्यक्तिरिक्त्वस्वरूपं
 जीवभावरगतं । तद्व्यक्तिकारणमूर्ते मधुरकटुकद्रव्यगतं तद्व्यक्तिरूपं पुत्रलक्ष्मणगतं । एवं भावकर्मस्वरूपं
 जीवगतं पुत्रलक्ष्मणं च द्विधेति भावकर्मव्याख्यावशकाले सर्वत्र दृष्टव्यं । कानि तानि, अध्यवसानानि ! ।
 मिच्छत्तं अण्णाणं अविरदिभावो य जोगो य मिध्यास्वमज्ञानमविरतिरिथोमुधेति मथमगथा गता ! ।
 हेदु अभावे णियमा जायदि णाणिस्स आसवणिरोहो पूरुत्तानामुदयगतद्रव्यप्रत्ययानां जीवगत-
 भावप्रत्ययगतानां वीतरागाद्यसंवेदनशानिनो जीवस्य; उदयद्रव्यकर्मरूपाणां, अभावे सति नियमान्नि-
 श्चयान् रागादिभावात्प्रनिरोधलक्षणं, सरो जायते । आसवभावेण विणा जायदि कम्मस्स दु णिरोहो
 निरास्रवपण्या मनस्यविलक्षणस्य जीवगतमानास्रवस्य भावेन स्वरूपेण विना जायते निरोधपरः । यच्च !
 परमानतरप्रच्छादकनवतद्रव्यकर्मण इति दितादगथा गता । कम्मस्साभावेण य णोकम्माणं च
 जायदि णिरोहो । ततश्च नवतरकर्मभावेन सर्वेण वीतरादिनां कर्मणां च जायते, निरोधपरः ।
 णोकम्मणिरोहेण य संसारणिरोहणं होदि । नोर्कर्मनिरोधेन नवरेण सत्सारातीतदृष्टमानस्य

तत्राद्यवस्वरूपमभिधाति-

मिच्छत्तं अविरमणं कसायजोगा य तण्णसण्णादु ।
बहुविधभेदा जीवे तस्सेव अण्णपरिणामा ॥१८८॥
णाणावरणादीयस्स ते दु कम्मस्स कारणं होति ।
तेसिंपि होदि जीवो रागदोसादिभावकरो ॥१८९॥

मिथ्यात्वमविरमणं कसायजोगौ च संज्ञासंज्ञास्तु ।

बहुविधभेदा जीवे तस्यैवानन्यपरिणामाः ॥ १८८ ॥

तानावरणाद्यस्य ते तु कर्मणः कारणं भवति ।

तेषामपि भवति जीवः रागद्वेषादिभावकरः ॥ १८९ ॥

तात्पर्यदृष्टिः-मिच्छत्तं अविरमणं कसायजोगा य तण्णसण्णा दु तण्णसण्णा इत्यत्र प्राङ्-
श्लक्षणावच्छेद-अकारणोपे दृश्यः । मिथ्यात्वमविरमिप्रभावकसायजोगाः, कस्यभूताः, भावप्रत्ययद्रव्यप्र-
त्ययस्युक्तौ सजाजसंजाश्वेतनाचैतनाः । अथवा सजा, आहारमयमैथुनपरिग्रहरूपाः । असजाः, ईषत्सजाः,
इहलोकानांशो परलोकानांशो अर्थात्मिकाशास्त्रपास्तिसः । कस्यभूताः, एते बहुविधभेदा जीवे । उत्तरम-
कस्यभेदेन बहुधा विविधाः, ध ? जीवे, अधिकरणभूते । पुनरपि कस्यभूताः तस्सेव अण्णपरिणामा
अनन्यपरिणामाः, अभिन्नपरिणामाः तस्यैव जीवस्यानुभूतिश्चयनयेनेति ।

णाणावरणादीयस्स ते दु कम्मस्स कारणं होति ते च पूर्वोक्तप्रत्ययप्रत्ययाः, उदयमाताः
संतः, निधयचारिप्रारिनामूतरीतरागसम्भक्त्याभावे सति बुद्ध्यात्मस्वरूपस्थितानां जीवानां ज्ञानावरणघट-
न्यस्य इत्यर्थकर्मोक्तस्य कारणभूता भवति । तेसिंपि होदि जीवो रागदोसादिभावकरो तेषां च
द्रव्यप्रत्ययानां जीव कारण भवति । कस्यभूतः ? रागद्वेषादिभावकरः, रागद्वेषादिभावपरिणतः । अथमत्र-
गात्रार्थः-द्रव्यप्रत्यययोदये सति बुद्ध्यात्मस्वरूपमात्मना लक्षणा यदा रागद्वेषादिभावेन परिणमति तदा कथो
भवति । नैवेद्यमत्रेण, यदि उदयमत्रेण बजो भवति ? तदा सर्वदा संसार एव । कस्मात् ? इति चेत्
संसारिणा सर्वदेव कर्मोदयस्य विद्यमानत्वात् । तर्हि कर्मोदयो व्यपकारण न भवति, ? इति चेत् तत्र नि-
र्विकल्परागादिभ्रष्टानां मोहमहितकर्मोदयो व्यपकारेण निमित्त भवति । निश्चयेन पुनः, अत्राद्योपादान-
कारणं रागोपरारागप्रहावभाव एव ।

अथ उत्तरमात्मसर्वेदेन ज्ञानिनो जीवस्य रागद्वेषमोहरूपभावात्तदजागमभावं दर्शयति-

आत्मरूपानिः-रागद्वेषमोहा आत्मकाः, इह हि जीवे स्वपरिणामनिमित्ताः, सुशुद्धत्वे सति विदा-
भासा, मिथ्यात्वव्यतिरिक्तसायजोगाः पुद्गलपरिणामाः, ज्ञानावरणादिपुद्गलकर्माश्रयणानिमित्तत्वात्किञ्चिदात्मकाः ।
तेषां तु तदात्मरूपनिमित्तत्वनिमित्त, अज्ञानमया आत्मपरिणामा रागद्वेषमोहाः । संज्ञासंज्ञास्यनिमित्त-
त्वनिमित्तत्वात् रागद्वेषमोहा एवात्मकाः, ते चाज्ञानिन एव भवन्तीति, अर्थादेवाप्येते ।
अथ ज्ञानिनश्चादमान दर्शयति-

संत्यि दु आसववंधो सम्मादिट्टिस्स आसवणिरोहो ।
संते पुव्वणिवद्धे जाणदि सो ते अवंधंतो ॥१९०॥

नास्ति स्वास्रवबंधो मय्यगृहेरास्रवनिरोधः ।

संति पूर्वनिबद्धानि ज्ञानाति म तास्यपन्न ॥ १९० ॥

णस्थि-इत्यादि पदखड्गनाकूपेण व्याख्यानं क्रियते । णत्विषु दु आसवबंधो सम्मादिद्विस्र आसवणिशोहो न भरत, न विद्येते । को ? ली आलखधो । गाथाया पुन. समाहारद्व द्विसमासापेक्षया द्विवचनमप्येकवचनं कृत । कस्यास्तपस्यो न स्तः ? सम्यग्दृष्टेर्जगत्सु । तर्हि किमस्ति ? आसवविरोधलक्षण-सवरोऽस्ति सो स सम्यग्दृष्टि संते सति निदामानानि ते तानि पुनराणिवद्धे पूर्वनिवृत्तानि ज्ञानावरणादि कर्माणि । अथवा प्रत्ययापेक्षया पूरनिवृत्तान् मिष्याद्यादिप्रत्ययान् जाणदि जानाति वस्तुस्वरूपेण जानाति किं कुर्वन् सन् ? अवबंधतो विशिष्टभेदज्ञानमखलवतराण्याभिनतान्यनरुन्-अनुपार्ययन्, इति । अथमत्र मावार्थ । सारागवीतरागभेदेन द्विधा सम्यग्दृष्टिर्भवति तत्र योऽसौ सरागसम्यग्दृष्टिः ।

सोत्सपणधर्मसणभ दसचउदककेज कधर्मो छिण्णा

दुगतीसपदुरपुव्ये पणसोत्सपणोगिणो इक्को

इत्यादि यद्यत्रिभगकथितवचनित्थेदकमेण मिष्यादृष्टपेक्षया त्रिचत्वारिंशत्पठनीनामवधक । ससाधिस्रसतिप्रकृतीनामल्पखिल्यनुभागरूपाणा यधकोऽपि सन् ससारास्यित्येदको भवति । तेन क्राण्येतावधक इति । तथैवाविशेषसम्यग्दृष्टिगम्यनादुपदि यथासम सारागसम्पन्नपर्याय, यद्यत्तत्पुण-स्थानापेक्षया तारतम्येनामवधक । उपरिभगुणस्थानापेक्षया पुनर्यधक । ततश्च वीतरागमप्याकृते जाते साक्षादवधको भवति, इति मत्वा यय सम्पद्दृष्टय सर्पथा नयो नास्ताति यत्तव्य । इति आस्रवविषय-द्वारेण सवरस्य राक्षेपसूचनव्याख्यानमुद्घातनेन गाथात्रय गत ।

अथ रागद्वेषमोहरूपभावानामास्रवस्य निधिनीति—

आत्मरूप्यातिः—यतो हि ज्ञानिनोऽज्ञानमयैर्भविज्ञानमया भावाः, स्वप्नमेव निरूप्यते । ततोऽज्ञानमयाना भावानां, रागद्वेषमोहानां, आस्रवभूतानां निरोधस्तु ज्ञानिनो मन्वेन आस्रवनिरोध । अतो ज्ञानी नास्रवनिमित्तानि पुद्गलकर्मणि व्रजति, मिलनेवाकर्तृत्वान्नरानि न वदन् सद्वस्थानि पूर्ववद्भानि ज्ञानस्वभावत्वात्केवलमेव जानाति ।

अथ रागद्वेषमोहानामास्रवस्य नियमवति—

भावो रागादिजुदो जीवेण कदो दु वंधगो हौदि ।

रागादिविष्णुमुक्तो अवंधगो जाणगो णवरि ॥१९१॥

भावो रागादियुक्तः जीवेन कृतस्तु वंधको भवति ।

रागादिविष्णुमुक्तोऽवंधको ज्ञायको भवति ॥ १९१ ॥

तात्पर्यव्याप्तिः—भावो रागादिजुदो जीवेण कदो दु दग्गे शंदि यथा भवत्सज्जोपल सपर्यतो भाव परिणतिविशेष, कालावसपूर्ति प्ररयति । तथा जीवेन एव रागाद्यस्याने भाव परिणति-विशेषं कर्तो, बुद्धिपूर्वाभावेन ज्ञानदमव्ययमनादिमन्तसक्तिमुद्योिन निरालेपगुणमपि जीव बुद्धस्वभावा-प्रयुक्त क्त्वा कर्मवर्षु कर्तुं प्रेरयति । रागादिविष्णुमुक्त अवंधगो जाणगो णवरि रागादिज्ञानविष्णु-मुक्तो भावस्वयनधकः सन् गरीरि किंतु जीव चर्मबंध कर्तुं न प्रेरयति । तर्हि किं करोति ? पूर्वोक्तपुद्गलस्यभावेनैव स्थापयति । ततो बुद्धयेति निरुपरागचैतन्यविषयमकारणपरमा उपद्रवार्थद्विधा रागद्वेषमोहा एव नकारणमिति । अथ रागादिरहितजुदमव्यय समय दर्शयति—

आत्मरूप्याति—इह खलु रागद्वेषमोहसंपर्कयोऽज्ञानमय एव भावः, ज्ञेयस्त्वात्वेपलसपर्केन इव कालावसपूर्वी, कर्म कर्तृत्वमप्यन चोदयति । तद्विनेकजस्तु ज्ञानमय, अयरज्ञातोपलविवकज इव कालावस-सूची, अकर्मकारणो मुक्यममान स्वभावैरेव स्थापयति । ततो रागादिसर्पकोर्णोऽज्ञानमय एव कर्तृत्वे चोद-कचद्वधक । तदसर्पकोर्णस्तु स्वभावोऽज्ञासकत्वात्केवलं ज्ञायक एव, न मनागपि यधक ।

अथ रागादिसर्पकोर्णभावसंभव दर्शयति—

**पके फलमि पडिदे जह ण फलं वज्झदे पुणो विंटे ।
जीवस्स कम्मभावे पडिदे ण पुणोदयमुवेहि ॥१९२॥**

पके फले पतिते यथा न फलं वध्यते पुनर्वृत्ते ।

जीवस्य कर्मभावे पतिते न पुनरुदयमुपैति ॥ १९२ ॥

सात्पर्यवृत्ति — पके फलमि पडिदे जह ण फलं वज्झदे पुणो विंटे यथा पके फले पति सति पुनरपि तदेव फलं वृत्ते न वध्यते । जीवस्य कम्मभावे पडिदे ण पुणोदयमुवेहि तथा तत्र ज्ञानिनो जीवस्य सातासातोदयजनितमुग्धदुःखरूपकर्मभावे, कर्मपर्याये पतिते गडिते निर्जाणे रागद्वेषमोहप्रभावात् पुनरपि तत्कर्म त्रयं नायाति । नोदय एव च । ततो रागाद्यभावात्, शुद्धभावः सम्भवति तत्र एव च सम्पद्यते जीवस्य निर्विकारस्वतन्त्रिसंयतेन स्वतन्त्रायाः निर्बन्धा भवतीत्यर्थः ।

अथ ज्ञानिनो नन्तरद्रव्यास्त्राभावः दर्शयति-

आत्मरूप्यातिः—यथा खलु पके फलं वृत्तान्तरादिच्छिद्यं सत्, न पुनर्वृत्तसंबन्धमुपैति तथा कर्मोदये भावे जीवभावात्सच्छिद्यच्छिद्यं सत्, न पुनर्जीवभावमुपैति । एव ज्ञानमयो रागाद्यसकीर्णो भावः सम्भवति

भावे रागद्वेषमोहैर्हिना यो जीवस्य स्याद् ज्ञाननिर्वृत्य एव ।

रुधन् सर्वाद् द्रव्यकर्मसंज्ञैवान् एषोऽभावः सर्वभावास्त्राणा ॥१९३॥

अथ ज्ञानिनो द्रव्यास्त्राभावः दर्शयति-

पुद्गलीपिंडसमाणा पुञ्जविचक्षा दु पञ्चया तस्स ।

कम्मसरीरेण, दु ते वद्धा सव्वेपि णाणिस्स ॥१९३॥

पृथ्वीपिंडसमाना पूर्वनिबद्धास्तु मत्स्यास्तस्य ।

कर्मसरीरेण तु ते वद्धा सर्वेऽपि ज्ञानिनः ॥१९३॥

सात्पर्यवृत्ति — पुद्गलीपिंडसमाणा पुञ्जविचक्षा दु पञ्चया तस्स पृथ्वीपिंडसमाणा अकिञ्चित्करा भवति । के ते ' पूर्वनिबद्धा मिथ्यात्वादिद्रव्यप्रत्यया । कस्य ' तस्य वीतरागसम्पद्यद्वेषजीवस्य र्यतो ' रागाद्यजनकत्वादि किञ्चिदकारणत्वात्, नन्तरद्रव्यकर्मबन्धो न भवति । तर्हि पृथ्वीपिंडसमाणा सतः केन रूपेण तिष्ठति ? कम्मसरीरेण दु ते वद्धा सव्वेपि णाणिस्स कर्मणशरीररूपेणैव ते सं वद्धास्तिष्ठति, न च रागादिभावपरिणतजीवरूपेण । कस्य ? निर्मला मानुषीच्छिद्यभेदविज्ञानिनो जीवस्येति । किञ्च यद्यपि द्रव्यप्रत्यया कार्माणशरीररूपेण सुश्लिष्यन्ति पतितानि तथापि उदयभावे मुखदुःख विह्वलिरूपा बाधा न कुर्वन्ति । तेन कारणेन ज्ञानिनो जातस्य, नन्तरकर्मसंज्ञाभाव इति भावार्थः । एव रागद्वेषमोहरूपसंज्ञाणा विशेषनिराकरणरूपेण स्वतन्त्रायाः प्रकृतः ।

अथ ज्ञानिनो निरास्त्रः इति पृच्छति ।

आत्मरूप्यातिः—ये खलु पूर्वं, अज्ञानेनेव वैज्ञानिकानिर्वृत्तिकाययोगा द्रव्यास्त्राभ्यां प्रत्यया, ते ज्ञानिनो द्रव्यास्त्राभ्यां, अतन्तुद्रव्यपरिणामत्वात् पृथ्वीपिंडसमाणा । ते तु सर्वेऽपि स्वभावत एव कार्माणशरीरेणैव संबद्धा न तु जीविनः, अतः स्वभावसिद्ध एव द्रव्यास्त्राभावाऽज्ञानिनः ।

मावास्त्राभावात्तस्य प्रकृतं द्रव्यास्त्राभ्यां स्वत एव भिन्नं ।

ज्ञानी सदा ज्ञानमयैकभावे निरास्त्रो ज्ञापक एव एव ॥१९२॥

अथ ज्ञानी निरास्त्रः इति चेत्-

१ कम्मकारपूर्व, शुद्धरूपानुभवपरिणाम । २ द्रव्यकर्मणो ज्ञानावरणात्त्वाभावात् प्रतिष्ठमयं पारलभ्याद्विरूप-
नया आत्मप्रदी, यदात्म-प्राप्तयः, तत्पर्यायः न ।

चहुविह अणेयभेयं बंधंते णाणदंसणगुणेहिं ।
समये समये जह्मा तेण अवंधुत्ति णाणी दु ॥१९४॥

चतुर्विधा अनेकभेद वध्मति ज्ञानदर्शनगुणाभ्यां ।
समये समये यस्मात् तेनावध इति ज्ञानी तु ॥ १९४ ॥

तात्पर्यवृत्तिः—चहुविह अणेयभेय वध्मते णाणदंसणगुणेहिं चहुविह इति बहुवचने प्राकृत-
लक्षणवलेन हस्तत्व । चतुर्विधा मूलत्रयया कर्तार । ज्ञानावस्थादिभेदभिन्नजनकभिध कर्म कुर्वति । काम्या
कृत्वा ' ज्ञानदर्शनगुणाभ्यां । दर्शनज्ञानगुणो कथं बधकारणभक्तौ भवति , ? इति चेत्—अथमत्र भान, इन्द्र-
प्रत्यया उदयमागता सत जीवस्य ज्ञानदर्शनद्वय रागाद्यज्ञानभावेन परिणमयति, तदा रागाद्यज्ञानभावं-
परिणत ज्ञानदर्शनगुणद्वय बधकारण भवति । यस्तुतस्तु रागाद्यज्ञानभावरिणत ज्ञानदर्शनगुणद्वय, अज्ञान-
भेद भण्यते तत् । 'अणाणदंसणगुणेहिं' इति पाठान्तर केचन पठति । समए समए जह्मा तेण अव-
धुत्ति णाणी दु समये समये यस्मात् प्रत्यया कर्तार । ज्ञानदर्शनगुण रागाद्यज्ञानपरिणत कृत्वा नवतर
कर्म कुर्वति । तत्र कारणेन भेदज्ञानी बधको न भवति । किं तु ज्ञानदर्शनरजकत्वेन प्रत्यया एव बधको,
इति ज्ञानिनो निराश्रय सिद्ध ।

अथ कथं ज्ञानगुणपरिणामो बधहेतुरिति पुनरपि पृच्छति—

आत्मरूपाति—ज्ञानी हि तानदास्यत्वभावनाभिप्रायामानानिराकर एव । यत् तस्यापि इन्द्रप्रत्यया
प्रतिप्रमयमनैकप्रकार पुद्गलकर्म वध्मति । तत्र ज्ञानगुणपरिणामहेतु ।
कथं ज्ञानगुणपरिणामो बधहेतुरिति चेत्—

जह्मा दु जहण्णादो णाणगुणादो पुणोवि परिणमदि ।
अण्णत्तं णाणगुणो तेण दु सो बंधंगो भणिदो ॥१९५॥

यस्मात्तु जघन्यात् ज्ञानगुणात् पुनरपि परिणमवे ।
अन्यत्वं ज्ञानगुणः तेन तु स बधको भणितः ॥ १९५ ॥

तात्पर्यवृत्तिः—जह्मा दु जहण्णादो णाणगुणादो पुणोवि परिणमदि अण्णत्तं णाणगुणो-
यस्मात् यथास्वभावचारित्रापूर्वं जप यो ज्ञान सक्रियायो ज्ञानगुणा भवति । तस्मात्—जघन्यत्वादिज ज्ञान-
गुणात् सकादात्, अतर्मुहूर्तानंतर निर्बिकल्पसमाधौ स्थातु न शक्नोति जीन । तत कारणात्, अन्य-
त्वं राविकल्पपर्यायांतर परिणमति सक ' कर्ता ज्ञानगुण । तेण दु सो बधंगो भणिदो तेन सविक-
त्वेन कदाप्यभावन स ज्ञानगुणो बधको भणित । अथवा द्वितीयन्याएषान । जघन्यात् काऽर्थं जघन्यात्,
निध्याद्वाहिज्ञानगुणात् काललभिरशन सम्यक्त्व प्राप्त सति ज्ञानगुण कर्ता मिथ्यापर्याय त्यक्त्या अन्यत्र
राम्याज्ञानत्व परिणमति । तेण दु सो बधंगो भणिदो तत्र कारणेन ज्ञानगुणो ज्ञानगुणपरिणतजीवो वा
अवयको भणित इत्यभिप्राय । अथ पर्याएषात्त्रादिनाथस्वादातमुहूर्तानंतर निर्विकल्पसमाधौ स्थातु न
शक्यत इति भणित पूर्व । एव सति कथं ज्ञानी निरोक्षेय इति चेत्—

आत्मरूपातिः—ज्ञानगुणस्य हि वायजान्यो भान, तावत् तस्यात्मुहूर्तविपरिणामिवात् पुन
पुनरन्यतयासि परिणाम । स तु यथास्वभावचारित्रावस्थाया अधस्तादवश्यभाविण्यसत्त्वात्, 'बधहेतुरेव
स्थात् । एव सति कथं ज्ञानी निराकर ? इति चत् ।

दंसणणाणचरित्तं जं परिणमदे जहण्णभावेणं ।
णाणी तेण दु वज्झदि पुग्गलकम्मणेण विविहेण ॥१९६॥

दर्शनज्ञानचारित्र्यं यत्परिणमते जघन्यभावेन ।

ज्ञानी तेन तु बध्वते पुद्गलकर्मणा विधिधेन ॥ १९६ ॥

तात्पर्यश्रुतिः—दंशणपाणचरित्तं जं प्ररिणमदे जहृण्णभावेण ज्ञानी तानदिहापूर्वरागादि विकल्पकारणाभावाभिरास्त्र एव । किंतु सोऽपि यानत्काल परमसमाधेरनुग्रानाभावे सति शुद्धात्मस्वरूपं दृष्टुं ज्ञानुमनुचरित्तं वात्सर्मयं तावत्कालं तस्यापि संबधि यदर्शनं ज्ञानं चारित्र्यं तज्जघन्यभावेन सकपायभावेन, अनीहिततुरया परिणमति । पाणी तेषां दु बल्लदि पुगलकर्मण विविहेण तेन कारणेन सन् भेद ज्ञानी स्वकीयगुणस्थानानुसारेण परंपरया मुक्तिकारणभूतेन तीर्थंकरनामकर्मप्रकृत्यादिपुद्गलरूपेण विविधपुण्यकर्मणा बध्वते । इति ज्ञान्वा स्थातिपुजालाभभोगाकांक्षास्वरूपनिदानबंधादिभावापरिणामपरिहारेण निर्रिकल्पसमाधौ स्थिता तावत्पर्यंतं शुद्धात्मरूपं दृष्टव्यं ज्ञातव्यमनुचरित्तव्यं च यावत्तस्य शुद्धात्मस्वरूपस्य परिपूर्णः केवलज्ञानरूपो भागो दृष्टो ज्ञातोऽनुचरित्तश्च मनतीति भावार्थः । एवं ज्ञानिनो भावास्त्रस्वरूपनिषेधमुच्यत्वेन गाथात्रयं गतं । अथ द्रव्यप्रत्ययेषु विद्यमानेषु कथं ज्ञानी निरास्त्रयः ; इति चेत्—

आत्मरूपातिः—योहि ज्ञानी स बुद्धिपूर्वकरामोदपमोदास्त्रभावाभावात्, निरास्त्र एव किंतु सोऽपि यानद्ज्ञानं सर्वोच्छ्रमभावेन दृष्टुं ज्ञानुमनुचरित्तं वाऽऽक्तः सन् जघन्यभावेनेव ज्ञानं परयति यानालमनुचरति तावत्तस्यापि जघन्यभारान्यथानुपपत्त्याऽनुमीयमानाऽबुद्धिपूर्वककलंकविपाकसद्भावात् पुद्गलकर्मबंधः स्यात् । अतस्त्रोत्पन्नं दृष्टव्यं ज्ञातव्यमनुचरित्तव्यं च यावत् ज्ञानस्य यावान् पूर्णोभावस्ता-यान् दृष्टो ज्ञातोऽनुचरित्तश्च सम्पन्नवति । ततः साक्षात् ज्ञानीभूतः सर्वथा निरास्त्र एव स्यात् ।

सन्यस्यजिबुद्धिपूर्वमनिश रागं समग्र स्वयं बारंवारमनुदिपूर्वमपि तं जेतुं स्वशक्तिं स्पृशन् ।

उच्छिदन् परिश्रुतिमेव सकलां ज्ञानस्य पूर्णोभारप्राप्त्वा निस्त्रनिरास्त्रो भवति हि ज्ञानी यदा स्यात्पदा ॥

सर्वस्यानित्र जीनत्वां द्रव्यप्रत्ययसंततो ।

कुतो निरास्त्रो ज्ञानी नित्येनेवेति चेन्नमतिः ॥ १९७ ॥

सर्वे पूर्वनिबन्धास्तु मत्प्रयाः संति सम्प्रदृष्टिस्त ।

उवओगप्पाओगं बंधंते कम्मभावेण ॥१९७॥

संतीव निरवभोजा वाला इच्छी जहेव पुरुसस्त ।

बंधदि ते उवभोजे तरुणी इच्छी जह णरस्त ॥१९८॥

हेदूण णिरवभोजा तह बंधदि जह हवंति उवभोजा ।

सत्तद्विहा भूदा णाणावरणादिभावेहिं ॥१९९॥

एदेण कारणेण दु सम्मादिद्धी अवंधगो होदि ।

आसवभावाभावे णं पच्चया बंधगा भणिदा । चतुष्कं ॥२००॥

सर्वे पूर्वनिबन्धास्तु मत्प्रयाः संति सम्प्रदृष्टेः ।

उपयोगमपोग्यं धर्षंति, कर्मभावेन ॥ १९७ ॥

संति तु निरुपभोग्यानि वाला स्त्री यथेह पुरुषस्य ।

१ बुद्धिपूर्वकरामोदपमोदास्त्रभावाभावात्, निरास्त्र एव किंतु सोऽपि यानद्ज्ञानं सर्वोच्छ्रमभावेन दृष्टुं ज्ञानुमनुचरित्तं वाऽऽक्तः सन् जघन्यभावेनेव ज्ञानं परयति यानालमनुचरति तावत्तस्यापि जघन्यभारान्यथानुपपत्त्याऽनुमीयमानाऽबुद्धिपूर्वककलंकविपाकसद्भावात् पुद्गलकर्मबंधः स्यात् । अतस्त्रोत्पन्नं दृष्टव्यं ज्ञातव्यमनुचरित्तव्यं च यावत् ज्ञानस्य यावान् पूर्णोभावस्ता-यान् दृष्टो ज्ञातोऽनुचरित्तश्च सम्पन्नवति । ततः साक्षात् ज्ञानीभूतः सर्वथा निरास्त्र एव स्यात् ।

वध्नाति हानि उपभोग्यानि तरुणी स्त्री यथा पुरुषस्य ॥१९८ ॥

भूत्वा निरुपभोग्यानि तथा वध्नाति यथा भवत्युपभोग्यानि ।

सप्ताष्टविधानि भूतानि ज्ञानावरणादिभावे ॥ १९९ ॥

एतेन कारणेन तु सम्पत्सिद्धिरवधको भणित ।

आस्तवभावाभावे न मत्स्या वधका मणिताः ॥ २०० ॥ ३-

तार्प्यशक्तिः—सन्वे पुंश्वणिवद्धा तु पक्ष्या सति सम्पत्सिद्धिस्त तरे इतिवद्धा इत्यप्रत्यया सति तावत्सम्पत्तये । उपभोग्यप्रायोग वधते कर्मवशात्तत्र यद्यपि नियते तथाप्युपयोगेन प्रादाय्य सत्कालोद्भवप्राप्तेः पक्ष्यतापन कर्म वधति । केन ह्यथा ' भारेण रागादिपरिणामेन नष्वास्तिवशात्तत्र वधकारण भवतीति । सत्तावि गिरवधाज्जा वाला इच्छी अदेव पुनस्तस्य विद्यमानान्वयि कर्मणि कश्चि प्राकृत लिंगव्यभिचारेऽपि, इति वचनात् पुनःकालिग पुष्टिगनिर्देश । पुष्टिगऽपि नपुनःक लिंग निर्देश । कारक फलकार निर्देशो भवति, इति । तानि कर्मणि उदयापूर्वं निरुपभोग्यानि भवति । केन इत्येतेन ' यथा स्त्री यथा पुरुषस्य । वधति ते उपभोज्ये तरुणी इच्छी जह् पुरुषस्य हानि कर्मणि उदयकाले उपभोग्यानि भवति । रागादिभावेन वनतराणि च वधति । यथा ' यथा तरुणी स्त्री वरस्यति । अथ तमेवार्थे दृश्यति । उदयापूर्वं निरुपभोग्यानि भूत्वा कर्मणि त्वचौपयुगस्यानानुकारण, उदयकाले प्राप्य यथाभोग्यानि भवति, तथा रागादिभावेन परिणामेन अयुष्कवधकाले अष्टविधभूतानि शेषकाले सत्तविवानि ज्ञानावरणादिद्रव्यकर्मभावेन कर्मणि नवतराणि वधति नष्वास्तिवशात्तत्र । रागादिभावात्तस्याभाव इत्यप्रत्यया अस्तिवशात्तत्र वधकारण न भवति । एतेन कारणेन सम्पत्सिद्धिरवधको भणित इति । किं च त्रिभार, मिथ्यादृष्टपक्ष्या चतुर्गुणस्याने सरागसम्पत्सिद्धि, त्रिभारिः प्रकृतीनाम वधक । सत्ताधिकसत्ततिप्रकृतीनामवधकत्वमुभागरूपाणा वधकोऽपि सत्तावित्तिवच्छेद करोति । तथा चोक्त " सिद्धाते द्वादशानुगतमहातीव्रभक्तिनिष्ठसिद्धिपरिणामे क्वचिन्मनुजातश्रेते सत्तावित्तिवशात्तक रणानि भवति " तथा च तत्र द्वादशानुगतविषये, अत्रगणे ज्ञान-वधकारण वदित्विषय । निश्चयेन तु वीतरागसत्तवेदजलक्षण चेति । भक्ति पुन सम्पत्स्य भवत्त न्यवच्छेदेण सरागसम्पत्सिद्धीना परमेष्ठया रायनारूपा । नियमेन सम्पत्सिद्धीना शुद्धाभतत्त्वभावनारूपा चेति । न निश्चिन्तनिष्ठति शुद्धाभतत्त्वा दचञ्च, एकाग्रपरिणतिसिति । तत्रैव सति द्वादशानुगतमया निश्चयव्यवहारज्ञान जात । भक्तिस्तु निश्च यम्यवहारसम्पत्तये जात । अनिश्चितपरिणामस्तु सरागचरिभ्रानतर वीतरागचारिण जातमिते सम्पत्त ईनज्ञानचरिभ्रानि भेदभेदरक्षणवक्ष्येण सत्तावित्तिवच्छेदकारणानि भवति । केया ' उभयस्यानामिति । कावलिनां तु भगवता दृढकमठप्रतरलोकपुरुणरूपकेनचित्तमुद्धत सत्तावित्तिवच्छेदकारणमिति भावार्थ । एत इत्यप्रत्यया विद्यमाना अपि रागादिभावाद्यत्राभावे वधकारण न भवतीति-वशात्तत्रानुभवमेव यथा चतुष्टय गत । अथ यत् एव कर्मवधहेतुभूतरागद्रवमोक्ष, क्षान्तिनो न सति । तत् एव तस्य कर्म यथो नास्तीति कथयति—

आत्मरक्षयतिः—यत् उदयस्याया तद्गुणपरिणीताः क्वचिन्मनु पूर्णमुपभोग्यचेऽपि विषाकावस्याया प्राप्तौवनपूर्वपरिणीतस्त्रीवत् उपभोग्यप्रायोगे पुनःकर्मद्रव्यप्रत्यया सत्तोऽपि कर्मोदयकार्यवीरभावे सत्तावदिव वधति । ततो ज्ञानिनो यदि इत्यप्रत्यया पूर्ववद्धा सति । सत्तु । तथापि सत्तु निरुदय एव कर्मोदयकार्यत्वे रागादिप्राप्तेः सत्तावित्तिवच्छेदकारणमिति भावार्थ ।

विजहति नहि सर्वा प्रत्यया इतिवद्धा समयमनुसरतो यद्यपि इत्यप्रत्यया ।
 तदपि सफटरागरेवमोक्षमुदासात्, अन्तराणि न जात ज्ञानिन कर्मवध ॥१२१॥
 रागादिपरिणोहाना ज्ञानिनो पदसम्भ ।
 तत् एव न वधोक्त ते हि वधस्य कारण ॥१२२॥

रागो दोषो मोहो य आसवा णत्थि सम्मदिट्ठिस्स ।

तद्धा आसवभावेण विणा हेदू ण पचया हौंति ॥२०१॥

हेदू चदुवियप्पो अट्टवियप्पस्स कारणं होदि ।

तेसिं पिय रागादी तेसिमभावेण वज्झंति ॥२०२॥

रागो द्वेषो मोहश्च आसवा न संति सम्यग्दृष्टेः ।

तस्मादासवभावेन विना हेतवो न प्रत्यया भवंति ॥२०१॥

हेतुश्चतुर्विकल्पः, अष्टविकल्पस्य कारणं भवति ।

तेषामपि च रागादपस्तेषामभावे न वध्यंते ॥ २०२ ॥

सात्पर्यदृष्टिः—रागो दोषो मोहो य आसवा णत्थि सम्मदिट्ठिस्स रागद्वेषमोहाः सम्यग्दृष्टेर्न भवति, सम्यग्दृष्टिर्नान्यधानुपपत्तेरिति हेतुः । तथा हि, अनतानुपपत्तिकोपमानमायालोभमिष्यात्वोदयजनिता रागद्वेषमोहाः सम्यग्दृष्टेर्न सतीति पक्षः । कस्मात् ? इति चेत् फेनलक्षानाद्यनतगुणसहितपरमात्मोपदेशस्येति सति धीतरागसर्गप्रणीतपद्द्रव्यपचास्त्रिकायसत्तत्त्वनवपदार्थरूपिरूपस्य मूद्रजयादिपंचविंशति-शेषसहितस्य—

सरेओ णिव्वेओ णिदा गरहय उवससो भच्च ।

धच्छुद्ध अशुक्का गुणहसम्मचतुत्तस्स ॥

इति मायाकथितलक्षणस्य चतुर्थगुणस्थानवार्तिसरागसाम्यकनान्यधानुपपत्तेरिति हेतुः । अथवा, अनतानुपपत्त्यप्रत्याख्यानाररणसङ्घा. कोपमानमायालोभोदयजनिता रागद्वेषमोहाः सम्यग्दृष्टेर्न सतीति पक्षः । कस्मात् ? इति चेत् निर्निकारपरमानन्दकसुखलक्षणपरमात्मोपादेयत्वे सति पद्द्रव्यपचास्त्रिकायसत्तत्त्वनवपदार्थरूपिरूपस्य मूद्रजयादिपंचविंशतिशेषसहितस्य तदनुमात्रे प्रसामस्रेमात्रुत्पादेव्यर्थादिनिषयाद्विकल्पाभिव्यक्ति-लक्षणस्य पंचमगुणस्थानवैशेष्येदत्तचारित्रानामात्रिसरागसाम्यकनान्यधानुपपत्तेरिति हेतुः । अथवा अनतानुपपत्त्याप्रत्याख्यानाररणकोपमानमायालोभोदयजनितरागद्वेषमोहाः सम्यग्दृष्टेर्न सतीति पक्षः । कस्मादिति चेत् चिदानन्दकन्वभाप्रशुद्धौ मोपादेयत्वे सति पद्द्रव्यपचास्त्रिकायसत्तत्त्वनवपदार्थरूपिरूपस्य मूद्रजयादिपंचविंशतिशेषसहितस्य तदनुमात्रिशमनमेवमात्रुत्पादेव्यर्थादिनिषयाद्विकल्पाभिव्यक्ति-लक्षणस्य षष्ठगुणस्थानरूपसरागचारित्रानामात्रिसरागसाम्यकनान्यधानुपपत्तेरिति हेतुः । अथवा अनतानुपपत्त्याप्रत्याख्यानाररणकोपमानमायालोभोदयजनितरागद्वेषमोहाः सम्यग्दृष्टेर्न सतीति पक्षः । कस्मात् ? इति चेत्—शुद्धदुर्गैकव्यभावपरमात्मोपादेयत्वे सति तत्प्रेमस्यैव पशुदा-मसमापितज्ञातसहजानन्दकन्वउपगुणसुगानुभूतिमात्रवत्त्वात्प्रमत्तादिगुणस्थान-निर्गतरागचारित्रानामात्रिसरागसाम्यकनान्यधानुपपत्तेरिति ।

तथाचोक्तं—

आया सम्यकनचारित्रे द्वितीया प्रत्ययुत्तन तृतीया सयम तुष्या यथापरायं वृथादयः

इति मायाद्वयैर्व्याख्यानं गुह्यं । तस्मा आसवभावेण विणा हेदू ण पचया हौंति—परमात्मायायाः पूर्वार्थेन धितत्रेमेव रागद्वेषमोहा न सन्ति तस्मात्कारणत्वं तस्मादिदंस्वभावात्तत्रेमेव विना अस्तिप-चात्रेण, उदयमात्रेण वा, भागप्रयया. सम्यग्दृष्टेर्न भवतीति ।

हेदू चदुवियप्पो अट्टवियप्पस्स कारणं होदि निषयायाविसविममदकतापयोगरूपचतुर्विधो हेतुः, ज्ञानाररणदिग्दृशपाध्यविधस्य नवमरद्रव्यसंज्ञः. कारणं भवति । तेसिंपिय रागादी तेषामत्रि निषयायादिद्वयस्य पूर्वार्था, उदयमात्रेण जीवगततात्पर्ये भागप्रययाः कारणं भवति । कस्मात् ?

इति चेत् हेतिसमाधेयं न वृञ्जति तेषां जीवगतरागादिभावप्रत्ययानामभावे सति द्रव्यप्रत्ययेषु बुद्ध्युद्योगतेष्वपि
 वीतरागपरमतात्मायिकभावनपारिणतभेदरत्नत्रयलक्षणभेदज्ञानस्य सद्भावे सति कर्मणा जीवा न बध्यते
 पत कारणादिति । तत स्थित नरतरद्रव्यकर्मासु बन्धोदयागत्तद्रव्यप्रत्यया कारण, तेषां च जीवगता
 रागादिभावनप्रत्यया- कारणमिति कारणकारणव्याख्यानं ज्ञातव्यं ।

अथ यदुक्तं पूर्वं रागादिविकल्पपोषाधिरहितपरमचैतन्यचेतनकारलक्षणनिजपरमात्मपदार्थभावनारहितानां
 बहिर्मुखजीवानां पूर्वमद्भ्यप्रत्यया- नन्तरकर्म वन्नति तमेवार्थं दृष्टान्तान्यां दृश्यति—

आत्मरूपातिः—रगद्वेषमोहा न सति सम्यग्दृष्टे सम्यग्दृष्टिवाच्यधातुपपत्ते । तदभावे न तस्य
 प्रत्ययप्रत्यया पुद्गलकर्महेतुत्व निश्चयि द्रव्यप्रत्ययानां पुद्गलकर्महेतुत्वस्य रागाद्यहेतुत्वत् । ततो हेतुभावे
 हेतुमदभावनस्य प्रसिद्धत्वात् ज्ञानिनो चारितं बंधः ।

अभ्यास्य शुद्धनयमुद्गतवोषचिन्तमन्त्रान्यमेव कलयति सदैव ये ते ।

रागादिमुक्तमनस सततं भवत पश्यति बधविभुर समयस्य सार ॥ १२६ ॥

प्रभुय शुद्धनयत, पुनरेष ये तु रागादियोगमुपयाति विमुक्तबन्धा ।

ते कर्मे बधनिह निश्चयि पूर्वमद्भ्यप्रत्ययात्वे कृतविचित्रविकल्पजाळे ॥ १२७ ॥

जह पुरिसेणाहारो गहिदो परिणमदि सो अणेयविहं ।

मंसवसारुहिरादी भावे उदरग्गिसंजुत्तो ॥२०३॥

तह गाणिसस, दु पुब्बं जे वद्धा पचया बहुवियपं ।

वृञ्जते कम्मं ते णयपरिहीणा दु ते जीवा ॥२०४॥

यथा पुरुषेणाहारो पृष्टीतः परिणमति सोऽनेकविध

पांसवसारुधिरादीन् भावान्, उदराग्निर्संयुक्तः ॥ २०३ ॥

तथा ज्ञानिनस्तु पूर्वं बद्धा ये प्रत्यया बहुविकल्प

बध्नति कर्म ते नयपरिहीनास्तु ते जीवा ॥ २०४ ॥

सात्पर्यवृत्ति —जह पुरिसेणाहारो गहिदो परिणमदि सो अणेयविहं यथा पुरुषेण गृही
 ताहारं स परिणमति, अनेकविध बहुप्रकार, बहुप्रकार विः ' मंसवसारुहिरादी भावे उदरग्गिसंजुत्तो
 मांसवसारुधिरादीन् पयोवान् कर्मलापन्नान् परिणमति । कथंभूतं सन् ' उदराग्निर्संयुक्त इति
 दृष्टंते गतः ।

तह गाणिसस दु पुब्बं जे वद्धा पचया बहुवियपं वृञ्जते कम्मं ते तथैव च पुरोक्तोद्-
 राग्निर्संयुक्ताहारदृष्टातेन अज्ञानिनश्चेत् यल्लक्षणजीनस्य, नच विवेकिनः । पूर्वं ये बद्धा, विषयात्वादि
 द्रव्यप्रत्यया, जीवगतरागादिपरिणाममुदराग्निस्पर्शनीय लब्ध्या ते बहुविकल्प कर्म बध्नति । णयपरि-
 हीणा दु ते जीवा यथा जीवानां सपरिण प्रत्यया कर्म बध्नति ते जीवा । कथं भूता ' परमसमाधि
 लक्षणभेदज्ञानरूपात् शुद्धनयात्प्रज्ञा, श्रुता । अथवा द्वितीयव्याख्यानं । ते प्रत्यया अज्ञाननयन
 जीवात् रागाद्यात् परिहीणा भिन्ना न च भवति । इदमत्र सात्पर्यं, निजशुद्धात्म्येदंस्पर्शवर्णमनिमूढन
 समर्थशुद्धनयो विवेकिभिर्न त्याग्य इति । एव कारणव्याख्यानमुद्यमिनः गाथापद्युक्तं गतः ।

इतिसमयसारव्याख्यानमुद्गतया शुद्धात्मासुभूतिलक्षणाया सात्पर्यवृत्तौ सस्तरागायाभि परस्मिन्ने
 राखाविकल्पद्वारेण पञ्च समाधिपरं समाप्तं ।

रागो दोषो मोहो य आसवा णत्थि सम्मदिद्विस्स ।

तद्धा आसवभावेण विणा हेदू ण पच्चया होंति ॥२०१॥

हेदू चट्टवियप्पो अट्टवियप्पस्स कारणं होदि ।

तेसिं पिय रागादी तेसिमभावेण वज्झंति ॥२०२॥

रागो दोषो मोहश्च आसवा न संति सम्मग्घटेः ।

तस्माद्दासवभावेन विना हेतवो न मत्स्या भवंति ॥२०१॥

हेतुक्षतुर्विकल्पः, अष्टविकल्पस्य कारणं भवति ।

तेषामपि च रागादयस्तेषामभावे न वध्यंते ॥ २०२ ॥

तात्पर्यवृत्तिः—रागो दोषो मोहो य आसवा णत्थि सम्मदिद्विस्स रागद्वेषमोहाः सम्मग्घटेर्न भवंति, सम्मग्घटित्वान्यधानुपपत्तेरिति हेतुः । तथा हि, अनन्तानुबन्धकौषमानमायालोभमिष्यालोदयजनिता रागद्वेषमोहाः सम्मग्घटेर्न संतीति पक्षः । कस्मात् ? इति चेत् केवलज्ञानायनतगुणसहितपरमात्मोपदेशत्वे सति वीतरागसर्वज्ञप्रणीतपद्द्रव्यपचास्तिक्वायसप्ततत्त्वनवपदार्थरुचिरूपस्य मूढत्रयादिपंचविंशतिद्वेषरहितस्य—

संवेओ णिन्वेओ णिंदा गरुह्य उवसमो मत्ती ।

वच्छल्ल अणुक्का गुणइसम्मत्तुत्तस्स ॥

इति गाथाकथितलक्षणस्य चतुर्थगुणस्थानवर्तितरागसम्पन्नत्वान्यधानुपपत्तेरिति हेतुः । अथवा, अनन्तानुबन्धप्रत्याख्यानवरणसंज्ञाः कौषमानमायालोभमोदयजनिता रागद्वेषमोहाः सम्मग्घटेर्न संतीति पक्षः । कस्मात् ? इति चेत् निर्विकारपरमानन्दैकमुखलक्षणपरमात्मोपादेयत्वे सति पद्द्रव्यपचास्तिक्वायसप्ततत्त्वनवपदार्थरुचिरूपस्य मूढत्रयादिपंचविंशतिद्वेषरहितस्य तदनुसारी प्रशमसंवेगानुक्त्वादेवधर्मादिविषयास्तिक्वायस्यलक्षणस्य पञ्चगुणस्थानयोग्योपदेशचारित्र्याधिनामानिसरागसम्पन्नत्वान्यधानुपपत्तेरिति हेतुः । अथवा अनन्तानुबन्धप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानवरणसम्पन्नकौषमानमायालोभमोदयजनितरागद्वेषमोहाः सम्मग्घटेर्न संतीति पक्षः । कस्मादिति चेत् चिदानन्दैकस्वभावननुदोलोपादेयत्वे सति पद्द्रव्यपचास्तिक्वायसप्ततत्त्वनवपदार्थरुचिरूपस्य मूढत्रयादिपंचविंशतिद्वेषरहितस्य तदनुसारीप्रशमसंवेगानुक्त्वादेवधर्मादिविषयास्तिक्वायस्यलक्षणस्य पञ्चगुणस्थानरूपसरागचारित्र्याधिनागाविसरागसम्पन्नत्वान्यधानुपपत्तेरिति हेतुः । अथवा अनन्तानुबन्धप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानवरणसम्पन्नकौषमानमायालोभमोदयजनिताः प्रमादोपादेयताः, रागद्वेषमोहाः सम्मग्घटेर्न संतीति पक्षः । कस्मात् ? इति चेत्—दुष्टबुद्धैकस्वभावपरमात्मोपादेयत्वे सति तद्योग्यत्वकीपक्षद्वारागसमाधिस्मृतासहजागदैकलक्षणगुणानुभूतिमानस्वरूपाऽप्रमत्तादिगुणस्थानवर्तिवीतरागचारित्र्याधिनाभूतनीतरागसम्पन्नत्वान्यधानुपपत्तेरिति ।

तथाचोक्तः—

आद्या सम्पन्नचरित्रे द्वितीया मत्स्ययुजतं तृतीया सयमं गुर्व्या यथास्वाते कृधादयः

इति गाथापूर्वार्धे व्याख्यानं गुप्तं । तस्मात् आसवभावेण विणा हेदू ण पच्चया होंति—पत्त्या गापायाः पूर्वार्धकथितकमेण रागद्वेषमोहा न सति तस्मात्कारणात् रागादिरूपभावेरूपेण विना अस्तित्वभावेण, उदयभावेण वा, भानप्रत्ययाः सम्मग्घटेर्न भवन्तीति ।

हेदू चट्टवियप्पो अट्टवियप्पस्स कारणं होदि मिष्यान्वाविरतिप्रमादकृपाययोग्यरूपचतुर्विधो हेतुः, ज्ञानावरणादिरूपस्यावृत्तिष्व नवतरद्रव्यकर्मणः कारणं भवति । तेसिंपिय रागादी तेषामपि मिष्यान्वादिद्रव्यप्रत्याख्या, उदयमाताना जीवतरागादि भानप्रत्ययाः कारणं भवति । कस्मात् ?

इति चेत् तेषामभावे न ब्रह्मति तेषा जीवगतसामादिकात्प्रत्ययानागगाने सति द्रव्यप्रत्ययेषु दयागतेष्वपि
 मीतरागपरमसामाधिक्यमात्रापरिणतभेदरत्नत्रयलक्षणभेदज्ञानस्य सद्भावे सति कर्मणा जीवा न बध्यते
 पतः कारणादिति । ततः स्थित न्यतरद्रव्यकर्मोत्पत्त्योदयागत्तद्रव्यप्रत्यया कारण, तेषा च जीवगत
 रागादिभानप्रत्ययाः कारणमिति कारणकारणव्यापान ज्ञातव्यम् ।

अथ यदुक्तं पूर्वं रागादिविकल्पेषाधिरहितपरमचैतन्यचक्रकारलक्षणनिअपरमाभेदार्थभावनारहितानां
 महिर्मुखजीवानां पूर्वब्रह्मप्रत्ययाः न्यतरकर्म ब्रह्मति, तमेवार्थं दृष्टाताभ्यां हृदयति—

आत्मरूपमिति—रागद्वेषमोहा न सति सम्यग्दृष्टेः सम्यग्दृष्टिव्यान्यथानुपपत्ते । तदभावे न तस्य
 द्रव्यप्रत्ययाः पुद्गलकर्महेतु न निश्चिन्ति द्रव्यप्रत्ययानां पुद्गलकर्महेतुत्वस्य रागाद्यहेतुत्वात् । ततो हेतुभावे
 हेतुमदभासस्य प्रसिद्धत्वाद् ज्ञानिनो भासति बंधः ।

अध्यास्य शुद्धनयमुदरतयोधचिह्नहेतुकान्यमेव फलवति सदैव ये ते ।
 रागादिमुक्तमनसः सततं भवतः पश्यति कथमिधुर समयस्य सार ॥ १२६ ॥
 प्रप्राप्य शुद्धनयतः पुनरेष वे तु रागादियोगमुपयाति विमुक्तबोधा ।
 ते कर्म बधमिह निश्चिन्ति पूर्वब्रह्मप्रत्ययैः कृतविचित्रविकल्पजात ॥ १२७ ॥

**अहं पुरिसेणाहारो गहिदो परिणमदि सो अणेयविहं ।
 मंसवसारुहिरादी भावे उदरगिसंजुत्तो ॥२०३॥
 तह पाणिस्स दु पुव्वं जे वद्धा पञ्जया बहुविषय्यं ।
 वज्झंते कम्मं ते णयपरिहीणा दु ते जीवा ॥२०४॥**

यथा पुरुषेणाहारो गृहीतः परिणमति सोऽनेकविध
 मांसवसारुधिरादीन् भावान्, उदरग्निसंयुक्तः ॥ २०३ ॥
 तथा ज्ञानिनस्तु पूर्वं बद्धा ये प्रत्यया बहुविकल्पं
 वज्झंति कर्म ते नयपरिहीनास्तु ते जीवाः ॥ २०४ ॥

साक्षरपर्वच्छि—अहं पुरिसंजाहारो गहिदो परिणमदि सो अणेयविहं यथा पुरुषेण गृही
 ताहारः स परिणमति, अनेकविध बहुप्रकार, बहुप्रकार किं ? मंसवसारुहिरादी भावे उदरगिसंजुत्तो
 मांसवसारुधिरादीन् पर्वकान् कर्मतापवान् परिणमति । कथंभूतं सन् ? उदरग्निसंयुक्त इति
 दृष्टाती गतः ।

तह पाणिस्स दु पुव्वं जे वद्धा पञ्जया बहुविषय्यं वज्झंते कम्मं ते—तथा च पूर्वोक्तोद-
 राग्निसमुक्ताहारदृष्टातेन अज्ञानिनश्चैतन्यलक्षणजीवस्य, न च विवेकिनः । पूर्वमे वद्धा, मिथ्यात्वादि
 द्रव्यप्रत्यया, जीवगतसामादिकारिणामुदराभिस्थानीय लभ्या ते बहुविकल्प कर्म कथंति । णयपरि-
 हीणा दु ते जीवा येषा जीवानां सखीणं प्राथया कर्म कथंति ते जीवा । कथं भूताः ? परमसत्ताधि-
 लक्षणभेदज्ञानरूपात् शुद्धनयादृष्ट्या, च्युताः । अथवा द्वितीयव्याख्यानं । ते प्रत्यया अशुद्धनयन
 जीवान् सक्तास्तु परिहीणा भिन्ना न च भवति । इदमनं तत्पर्यं, निजशुद्धनयनभोगरूपसर्वकामिभूतं
 समवेदशुद्धनयो विवेकिभिर्न त्याज्य इति । एव कारणव्याख्यानमुल्लेखेन गाथाचतुष्टय गतः ।

इति सगपसारव्याख्यानमुक्त्वाया शुद्धात्मानुभूतिलक्षणाया तालपर्वदृष्टौ सतदसगावति, पंचरथै
 रास्तरत्रिपञ्चदशरेण पद्यं सारसधिकार समाप्तः ।

आत्मख्यातिः— यदा तु शुद्धनयात् परिहीणो भवति ज्ञानो तदा तस्य रागादिसङ्घात् पूर्ववद्वाः द्रव्यप्रत्यय स्वस्य हेतुत्वहेतुसद्भावे हेतुमङ्गारस्यानिरर्थत्वात् ज्ञानवरणादिभावे. पुद्गलकमे क्व परिणमयति । न चैतदप्रसिद्धं पुरुषगृहीताहारस्योद्गामिना रसरभिरमासादिभावे. परिणामकारणस्य दर्शनात् ।

इदमेवान तात्पर्यं हेयः शुद्धनयो नहि नास्तिवस्तदत्यागात् तत्प्रागाद्भव एव हि ॥१२८॥
 धीरोदारमहिम्नवादिनिधने बोधे निबन्धन् धृतिं त्याज्यः शुद्धनयो न ज्ञातु कृतिभिः सर्वकप यत्नेना ।
 तजस्था रैगरीचिचक्रमधिरासद्व्यस्य निर्व्यद्वहिः पूर्णं ज्ञानवमौषेनमचल पश्यति ज्ञात मह ॥१२९॥
 रागादीना शक्ति निगमात् सर्वतोप्यासुराणा गित्योद्योत किमपि परम वस्तु सपश्यतोऽतः ।
 स्फोरस्फार. स्तैरसनिस्तैः प्रायस्सर्वैर्भावानाखोकातादचलमनुज ज्ञानमुन्मन्ममेतत् ॥१३०॥
 इति आत्मनो निष्कान्तः ।

इति समयसारव्याख्यायामात्मख्यातौ चतुर्थोऽङ्कः ॥

तात्पर्यवृत्ति— तत्रैव सति रगभूमेः सफाशात्, शृंगाररहितपात्रवत्—शुद्धजीवस्वरूपेण रागो निष्कान्तः । अथ वीतरागनिर्जल्पसमाधिस्था शुद्धोपयोगलक्षणा तत्रशुद्धिर्वा निर्जरा प्रविशति. **उवभोजमिन्दियेहिं** इत्यादिगाथाभावादि कृत्वा ददकान् विद्याय पाठक्रमेण पचाशद्गाथापर्यन्तं पदस्थलैर्निर्जराव्याख्यान करोति । तत्र द्रव्यनिर्जराभावनिर्जराज्ञानशक्तिवैराग्यवक्तोना क्रमेण व्याख्यान करोति, इति पीठिकाकारेण प्रथमस्थले गाथाचतुष्टय । तदनन्तरं ज्ञानवैराग्यशक्ते सामान्यव्याख्यानार्थं **सेवंतोविण सेवदि** इत्यादि द्वितीयस्थले गाथापचक । ततः पर तयोरेव ज्ञानशक्त्योर्विशेषविवरणार्थं **परमाणुमिचित्यपि** इत्यादि तृतीयस्थले सूत्रदशक । ततश्च मतिश्रुताद्यभियन्.पर्ययकेनलब्धज्ञानमगेदरूप परमार्थस्य मुक्तिकारणभूत यत्परमात्मपद, तापद येन स्वसपेदनज्ञानगुणेन लभ्यते तस्य सामान्यव्याख्यानार्थं **पाणगुणोहि विहीणा** इत्यादि चतुर्थस्थले सूत्राष्टक । ततः पर तस्यैव ज्ञानगुणस्य विशेषविवरणार्थं **पाणी रागपजहो** इत्यादि पचमस्थले गाथा , चतुर्दश । तदनन्तरं शुद्धनयमाश्रित्य चिदानदेकत्वभावनशुद्धमभासनाश्रिताना निश्चयनिश्चकापष्टगुणाना व्याख्यानार्थं **सम्मादिद्वीजीवो** इत्यादि षष्ठस्थले सूत्रनवक कथयति, इति षड्भिरतस्यधिकारैः, निर्जराधिकारैः समुदापपातनिका । तथथा, अथ द्रव्यनिर्जरा कथयति ।

आत्मख्यातिः—अथ प्रविशति निर्जरा—

रागाप्यक्तरोधतो निजधुरा ध्रुवा परः सख कर्मगामि समस्तमेव भरतो दूरानिरुपन् स्थितः ।
 प्राग्भूद तु तदेव दग्धमधुना व्याजुम्भते निर्जरा ज्ञानज्योतिरिणस्पष्ट नहि यत्तारागादिभिर्मुञ्छति ॥१३१॥

उवभोजमिन्दियेहिं द्वाणमचेदणाणमिदराणं ।

जं कुणादि सम्मदिद्वी तं सर्वं णिजरणिमित्तं ॥२०५॥

उवभोजमिन्दियैः द्रव्याणामचेतनानामितरेषां ।

यत्करोति सम्पद्दष्टैः, तत्सर्वं निर्जरानिमित्तं ॥२०५॥

तात्पर्यवृत्तिः—उवभोजमिन्दियेहिं द्वाणमचेदणाणमिदराणं जं कुणादि सम्मदिद्वी—सम्पद्दष्टैः कर्ता चेतनाचेतनद्रव्याणा सद्यधि यद्गत्तुपमोयं करोति । कै कृत्वा १ पचोद्भवयित्थे तं णिज्ज रणिमित्तं तद्गत्तु मिप्याष्टेजीवस्य रायदेपमोहाना सङ्गविन भयकारणयधि सम्पद्दष्टेर्जनस्य रागद्वेषमोहा

१ रागदिमद्वावे । २ आत्मशुद्धिराद्युत्तर । ३ ज्ञानवैरीपञ्चकित्तमूहा । ४ यद्विनात्मपदार्थे निर्वद्व आम्भत् ।
 ५ अर्नतावेदोः । ६ स्वरस्य विदुपताया विवरे प्रवरे । ७ उवभाव नर्तयानामतपममालात् पदापन् तत्त्वव्यापामनि
 प्रविशितान् कुर्वन् । ८

नामभावेन समाह्वयमपि निर्जराभिन्नं भवतीति । अत्राह शिष्यः— रामद्वेषमोहाभावे सति निर्जराकरण भणितं सम्पद्यतेस्तु रागादयः सति, ततः कथं निर्जराकरणं भवतीति ? अस्मिन्पूर्वपक्षे परिहारः । अत्र प्रथमे वस्तुतया बीतरागसम्पद्यतेर्ब्रह्मणः, तत्र तु परिहारः पूर्वमेव भणितः । कः भवति चेत् ? मिथ्यादृष्टे राज्ञाशादसपत्सम्पद्यते, अनतानुबन्धिप्रोथमानमायालोभमिथ्यालोदयजनिता, श्रावणस्य वा प्रयास्यानप्रोथमानमायालोभोदयजनिता समादयो न सतीत्यादि । किं च सम्पद्यते सारपूर्विका निर्जरा भवति मिथ्यादृष्टेस्तु गजस्नानतः, बन्धपूर्विका भवति तेन कारणेन मिथ्यादृष्टपक्षेऽपि सम्पद्यतेऽद्विबन्धकः । एव ब्रह्मनिर्जराव्याख्यानरूपेण गाथा गता ।

अथ भावनिर्जरास्वरूपमाहयति —

आत्मरूपातिः— विरागस्योपभोगो निर्जरायैव उपादिभावानां सद्भावेन मिथ्यादृष्टेरचेतनान्य ब्रह्मोपभोगो बध्निमित्तं स्यात् । एतेन ब्रह्मनिर्जरास्वरूपमाहयति ।

अथ भावनिर्जरास्वरूपमाहयति—

द्वये उवभुजंते णियमा जायदि सुहं च दुक्खं च ।

तं सुहदुःखमुदिणं वेददि अहं णिज्जरं जादि ॥२०६॥

द्वये, उपभुज्यमाने नियमाज्जायते सुखं च दुःखं च ।

तत्सुखदुःखमुदीर्णं वेदयते अथ निर्जरा याति ॥२०६॥

तात्पर्यमिति — द्वये उवभुजंते णियमा जायदि सुहं च दुक्खं च उदयगतद्वयवर्धनेषु जीवनेषुमुज्यमाने सति नियमात् निश्चयात् सातासातोदयवर्धनं सुखदुःखं वा वस्तु स्वभावेन एव जायते तावत् । तं सुहदुःखमुदिणं वेददि नित्यरागत्वसंनिविधानेन, उपभोगपरमार्थिकसुखाद्विजं तत्सुखं वा दुःखं वा समुदीर्णं सत् सम्पद्यतेऽर्जिते रागद्वेषे न सुखं हेयमुज्ज्या वेदयति । न च तन्मयीभूता, अहं सुखां, दुःखीत्याद्यहमिति प्रत्ययगतुभवति । अथ णिज्जरं जादि अथ अहो ततः कारणानिर्जरा याति स्वस्वभावेन निर्जराया निमित्तं भवति । मिथ्यादृष्टे, पुनः, उपदियमुज्ज्या सुखदुःखं द्वयहमिति प्रत्ययेन जपकारणं भवति । किं च यथा कोऽपि वस्त्रतो यद्यपि मरणं नेच्छति । तथापि तद्वरणं गृहीतं सन् मरणमनुभवति । तथा सम्पद्यति, यद्यप्यामोचमुखमुपादेयं च जानाति । विषयसुखं च हेयं जानाति तथापि चरित्रमोहोदयतत्त्वरेण गृहीतं सन् तदनुभवति, तेन कारणेन निर्जराभिन्नं स्यात्, इति भावनिर्जराव्याख्यानं गतः ।

अथ बीतरागस्यवेदनज्ञानसामर्थ्यं दर्शयति—

आत्मरूपातिः— उपभुज्यमाने सति हि परद्वये तन्निमित्तं सातासातार्थिकत्वानतिक्रमणेन वेदनायाः सुखरूपो दुःखरूपो वा निमगदेव जीवस्य भावः उदति । स तु यदा वेदते तदा मिथ्यादृष्टे, रागादिभयानां सद्भावेन बध्निमित्तं भूवा निर्जीविमाणोऽर्जितं सन् बध् एव स्यात् । सम्पद्यतेस्तु रागादिभावानां बध्निमित्तमभूत्वा केवलमेव निर्जीविमाणोऽर्जितं सतिर्जरेव स्यात् ।

तद्ज्ञानस्यैव सामर्थ्यं विरागस्य च वा किल ॥१३२॥

यावाऽपि कर्माणि कर्म भुजानोऽपि न बन्धते ।

अथ ज्ञानसामर्थ्यं दर्शयति—

जह विसमुवभुजंता विज्जा पुरिसा ण मरणमुवयंति ।

पोगलकम्मस्सुदयं तह भुंजदि णेव वज्झदे णाणी ॥२०७॥

यथा विषयमुपभुजाना सता विद्यापुरुषा न मरणमुपायंति ।

पुरुल्लभ्येण उदयं तथा भुक्ते नैव बन्धेत ज्ञाने ॥ २०७ ॥

नाशयैवृत्तिः—अहं चिदभुवपुञ्जता विज्ञापुरिसा ण पवणमुरयंति यथा विभुमुञ्ज-
जानाः संतो गाहृद्विद्यपुत्राः, अमेवचनंरतामर्यान्, नैव मरणमुरयांति । पुगालकम्ममुदयं तह
सुंन्द्रदि णेव वज्झदे णाणी तथा परमनवरजानी सुभासुमकर्णकले मुक्के तथापि निर्विकल्पमभाधि
लक्षणभेदज्ञानामोपमंत्रपडाक्षर वप्यते धर्ममेति ज्ञानसत्तित्त्वाद्यन गत । अथ संसारधारीरंभंगविरये
वैराग्यं दर्शयति—

आत्मरूपातिः - यथा कश्चिद्विद्वैद्यः परेषां मरणकारणं विभुमुञ्जानोऽपि, अतोऽपि तामामर्थ्येन
निरुद्धपद्मकिरणान् विप्रेते, तथा अज्ञानिनां रागादिभागसद्भावेन संघकारणं पुण्ड्रकमौद्रयमुञ्जिना
नोऽपि अथेवज्ञानसामर्थ्यात् रागादिभागानामभावे सति निरुद्धतत्त्वतित्त्वात् न वप्यते ज्ञानी ।
अथ वैराग्यसामर्थ्यं दर्शयति ।

जह मज्जं पिवमाणो अरदिभावेण मज्जदि ण पुरिसो ।
द्व्युवभोगे अरदो णाणीधि ण वज्झदि तद्देव ॥२०८॥

यथा मद्यं पिवन् अरदिभावेन माद्यति न पुत्रयः ।
द्वयौपभोगे भरतो ज्ञान्यपि न वप्यते तथैव ॥२०८॥

आत्मवैक्यतिः - जह मज्जं पिवमाणो अरदिभावेण मज्जदि ण पुरिसो यथा कश्चिन् पुत्रो
व्यभिचारीकाष्ठभोगिणं मयनव्ये मयप्रतिपक्षभूतमोष्य निश्लिष्य मद्यं पिवन्पि रतेभावात्त माद्यति ।
द्व्युवभोगे अरदो णाणीधि ण वज्झदि तद्देव तथा परमानवरजानी संघेदिपरिग्रहभूतज्ञानज्ञादि-
द्वयौपभोगे सत्यपि वासता वासतांतेन निर्विकल्पमभाधिरात्मन्योपेक्षया रागभावा न करोति,
रागना तावतांतेन वर्णना न वप्यते । यदा तु हर्षविरागशिरूपात्ममन्त्रिकल्पजाडरहितपरममोषलक्षण-
भेदज्ञानवदेन सर्वथा वीतरागो भवति । तदा सर्वथा न वप्यते इति वैराग्यसत्तित्त्वाद्यन गत । एवं यथा
क्रमेण द्वयनिर्वाताभावांनैराज्ञानसत्तित्त्वाद्यनसत्तित्त्वाद्यनसत्तित्त्वाद्यनसत्तित्त्वाद्यनसत्तित्त्वाद्यन
गागागपुण्यं गते ।

अधिरागैव वैराग्यमव्ययं विहसति—

आत्मरूपातिः—यथा कश्चिद्विद्वान् भवेत्प्रति प्रवृत्तत्वात्तत्तत्तः सन् भवेत् विवर्तते तीव्रवृत्ति-
साकार्यं वप्यति तथा राग विभावात्तामभावेन सर्वद्वन्द्वसंयोगं प्रति प्रवृत्तत्वात्तत्तत्तः सन् विवर्तत-
पुत्रानोऽपि तीव्रवृत्तिसंभवात्तत्तत्तः वप्यते इती ।

नानुतो विवर्ततेऽपि सः सः कः विवर्ततेऽपि सः ।
इतिवद्विद्वान्पुत्रान् सन् सः सः सः सः सः ॥ १३३ ॥

अधिरागैव दर्शयति—

सेवंतोवि ण सेवदि अमेवमाणोऽपि सेवगो कोवि ।
पगरणेत्था कस्मवि णयपायरणात्ति सो होदि ॥२०९॥
सेवमाणोऽपि न सेवने, अनेवमाणोऽपि सेवकः कोवि ।
पकरणेत्था कस्मवि न च पाकरण इति सा भवति ॥२०९॥

नाशयैवृत्तिः—संवेतोऽपि न सेवदि अनेवमाणोऽपि सेवगो कोवि निर्विकल्पमभाधिरा-
ज्ञानी नैव सर्वद्वन्द्वसंयोगं प्रति प्रवृत्तत्वात्तत्तः सन् भवेत् विवर्तते तीव्रवृत्ति-
साकार्यं वप्यति तथा राग विभावात्तामभावेन सर्वद्वन्द्वसंयोगं प्रति प्रवृत्तत्वात्तत्तः सन् विवर्तत-
पुत्रानोऽपि तीव्रवृत्तिसंभवात्तत्तत्तः वप्यते इती ।

कस्तपि णय पापरणोचि सो होदि यथा कस्यापि परगृहाद्यगतस्य विवाहादिप्रकरणेषु तानं दक्षि तथापि विवाहादिप्रकरणेष्वामित्वाभावात् प्राकरणिको न भवति । अन्य पुनः प्रकरणस्वामी तुल्य-
गीतादिप्रकरणेष्वपारमकुर्वणोऽपि प्रकरणरागसद्भावात् प्राकरणिको भवति । तथा परमतरनञ्जानि
सेवमानोपसेवको भवति । अज्ञानी जीना रागादिसद्भावादसेवकोऽपि सेवक इति ।

अथ सम्यग्दृष्टि स्वरस्वरूपमेव विशेषेण जानाति—

आत्मरूपातिः—यथा कश्चित् प्रकरणे व्याप्तियमाणोपि प्रकरणस्वामित्वाभावात्, न प्राकरणिकः ।
अपरस्तु तत्रान्याप्रियमाणोऽपि तत्रामित्राप्रकरणिकः । तथा सम्यग्दृष्टि पूर्वकर्मोदयसपन्नान् विपयान्
सेवमानोऽपि रागादिभावानामभावन विषयसेवनफलस्वामिभावभावादसेवक एव । मिथ्यादृष्टिस्तु विपयान-
सेवणोऽपि रागादिभावाना सद्भावेन विषयसेवनफलस्वामिभ्रातृत्वक ।

सम्यग्दृष्टेर्भवति निवृत्त ज्ञानैरागभवति स्वतः शुभ्य कल्पितुमय स्वान्यरूपातिमुक्त्या ।

यथाद् ज्ञात्वा व्यतिकरनिद तत्परत स्व पर च स्वस्मिन्नाहो विरमति परासर्वता रागयोगात् ॥१२४॥

सम्यग्दृष्टि विशेषेण स्वररावेन तावज्जानाति—

पुगलकर्म कोहो तस्त विवागोदयो हवदि एसो ।

ण दु एस मज्झभावो जाणगभावो दु अहमिको ॥२१०॥

पुद्गलकर्म कोधस्तस्य विवाकीदयो भवति एवः ।

नत्वेप मम भावः, ज्ञायकभावः स्वस्वदमेकः ॥२१०॥

तात्पर्यवृत्तिः—पुगलकर्म कोहो तस्त विवागोदयो इवदि एसो पुद्गलकर्मरूपो योऽसौ
द्रव्यकोपो जीवे पूर्वमदृष्टिप्रति तस्य विशिष्टपाको विपाक फलरूप उदयो भवति । स का १ सातात्मतरा
व्ययगभूत एव, अक्षमारूपो माव कोध णदु एस मज्झभावो जाणगभावो दु अहमिको न वैप
मम भावः, कस्मात् १ इति चेत् टब्योत्कीर्णपरमानदहायकेकभायोऽह एत । किं च—पुद्गलकर्मरूपो द्रव्य-
कोधस्तदुदयजनितो यथाक्षमारूप स भावः १ इति व्याख्याय प्रणव इह तिष्ठति कथं १ इति चेत्
पुगलविद्दो द्धवं तस्तचीभावकर्म तु इत्यादि । एतेन च कोधपदपरिवर्तनेन भावमायलो-
भरागद्वेषमोहकर्मनो कर्ममनोऽचनकाप्रधानचक्षुर्ग्राहसनस्पर्शनरसाद्योडशसूत्राणि व्याख्येयानि । तेनैव
प्रकारेणान्यान्यपि, असह्येपलोकात्मप्रमितानि विभावपारिणामस्वानानि वर्जनीयानीति ।

अथ अथ तव स्वरूप न भवतीति पृष्टे सति भेदभावनारूपेणोत्तर ददाति—

आत्मरूपातिः—अस्ति किल रागो नाम पुद्गलकर्म तदुदयविपाकप्रमरोय रागरूपोभावन, न पुन-
र्मम स्वभावः । एव टब्योत्कीर्णज्ञापवस्वभावोह । एवमेव च रागपदपरिवर्तनेन द्वेषमोहकोपमानमायानो-
भकर्मनो कर्ममनोऽचनकाप्रधानचक्षुर्ग्राहसनस्पर्शनसूत्राणि योडश व्याख्येयानि, अनया दिशा अन्यान्य-
प्युक्तानि । एव च सम्यग्दृष्टि स्व जानन् राग मुच्यते निवृत्तज्ञानवैराग्याभ्यां सपन्नो भवति ।

कंह एस तुज्झ ण हवदि विविहो कम्मोदयफलविवागो ।

परदव्वाणुवओगो णदु देहो हवदि अण्णाणी ॥२११॥

कथमेव तत्र न भवति विविध कर्मोदयफलविवाकः ॥

परदव्वाणामुपयोगो न तु देहो भवति अज्ञानी ॥२११॥

सात्पर्यवृत्तिः—कइ एम तुज्झ ण हवदि विविहो कम्मोदगफवविवागो कथमेर विविध-
कमोदयफउरिपाकस्तवरूप न भवतीति केनापि पृष्ठ तत्रोच्चर ददाति परदब्बाणुदओगो निर्विकारपर-
माहोदिकलक्षणसञ्जुहात्मद्वयात्प्रथमज्ञाने परदब्बाणि यानि कर्माणि जीये ल्लानि तिष्ठति तेषामुपयोग
उदयोप, आत्मात्रिकसप्तद्विकस्य परोपधिवात् । न कण्ठ भावक्रोधादि ममस्वरूप न भवति, इति णदु देहो
हवदि अग्गाणी देहोऽपि मम स्वरूप न भवति इ सुउ कल्लादिति चेत्, अज्ञानी जडस्वरूपो यतः
कारणात्, अह पुनः, अनतज्ञानादिगुणस्वरूप इति ।

अथ सम्मगच्छति स्वस्वभावात् जानन् रामादींश्च मुचन् निपमाज्ञानवैराग्यसपन्नो भवति इति कथयति-

एवं सम्माइद्धी अप्पाणं मुणादि जाणगसहावं ।

उदयं कम्मविवागं च मुअदि तच्चं वियाणंतो ॥२१२॥

एवं सम्मगच्छतिः आत्मानं जानाति ज्ञापकस्वभावः ।

उदय कर्मविपाकं च हुंचति तत्रं विजानन् ॥ २१२ ॥

सात्पर्यवृत्तिः—एवं सम्माइद्धी अप्पाणं मुणादि जाणगसहावं एव—पूर्वोक्तप्रकारेण सम्मग-
च्छिर्जानं आत्मानं जानाति, कथयति । टकोर्लोर्णपरमानदशापकैवत्यभार । उदयं कम्मविवागं मुअ-
दि तच्चं वियाणंतो उदयं पुनर्ममस्वरूपं न भवति कर्मविपाकावमिति यत्वा मुचति । किं वुचन् सन् ।
नित्यानर्देकस्वभाव परमात्मतत्त्व त्रिगुणसमाधौ शिफवा जानन्निति ।

अथ सम्मगच्छति सामान्येन स्वपरस्वभारमनेकप्रकारेण जानाति—

आत्मरुपातिः—एव सम्मगच्छति सामान्येन विद्येण च परस्वभावेभ्यो भावेभ्यो सर्वेभ्योऽपि विविष्य
दंशेत्कर्णैकज्ञापकस्वभावमनस्तत्र विजानाति । तथा तत्र विजानन् स्वपरभारोपशानापोहननिष्पाद्य
स्वस्य वस्तुत्व प्रथयन् कमोदयविपाकप्रभवान् भावान् सर्वानपि मुचति । ततोप नियमात् ज्ञानवैराग्याभ्यां
सपन्नो भवति ।

सम्मगच्छति स्वदयसगह जाहु भंशे न मे स्यादियुत्तानोलुलरुदना रागिणोप्यात्तरहु ।

आडंबता समितिपरतो ते यतोथापि पापा आत्मानाभारमविरहस्तति सम्मत्वरित्तम् ॥१३९॥

सम्मगच्छति सामान्येन स्वपरमेव तादज्जानाति—

उदयविवागो विविहो कम्माणं वण्णिदो जिणवरेहिं ।

ण दु ते मज्झ सहावा जाणगभावो दु अहमिको ॥२१३॥

उदयविपाको विविधः कर्मणां वर्णितो जिनवरीः ।

न तु ते मम स्वभावाः ज्ञापकभावस्त्वहमेव ॥ २१३ ॥

सात्पर्यवृत्ति—उदयविवागो विविहो कम्माणं वण्णिदो जिणवरेहिं उदयविपाको विविधो
नानाप्रकार कर्मणां सन्नी वर्णित कथित, जिनवरी ण दु ते मज्झसहावा जाणगभावो दु अह-
मिको त कमोदयप्रकारा कर्मभेदा मम स्वभावा न भवति, इति वरमान् । इति चेत् टकोर्लोर्णपरमानद
ज्ञापकस्वभावोऽहं यत् कारणात् । सम्मगच्छति सामान्येन स्वपरस्वभारमेव जानाति इति भणित । कथ
सामान्ये । इतिचेत् शोषोह कानोरुमियादि निरक्षा नत्तीति । तदापि कथयति यत् “निरक्षया अमान
सामान्यमिति वचनात्” । एव भेदभावनारूपेण ज्ञानवैराग्ययो सामान्यव्याख्यात्सुखधेन गाथावचक
यत । इत् ऊर्ध्वं गाथादशपर्यंतं पुनरपि ज्ञानवैराग्यसप्तपेविदोपधिरण करोति । तदया ।

रागी सम्यग्दृष्टिर्न भवतीति कथयति —

आत्मवृत्त्यातिः—ये कर्मोदयविपाकप्रभवा विविधा भावा न ते एव स्वभावा । एव टकोल्कार्णिक-
शापवत्त्वभाषोद् ।

कथं रागी न भवति सम्यग्दृष्टिरिति ज्ञेत्—

परमाणुमिच्छियं पि हु रागादीणं तु विज्जदे जस्स ।

णवि सो जाणदि अप्पा णयं तु सब्वागमधरोवि ॥२१४॥

अप्पाणमयाणंतो अणप्पयं चैव सो अयाणंतो ।

कह होदि सम्मदिट्ठी जीवाजीवे अयाणंतो ॥२१५॥ युग्मं

परमाणुमात्रमपि खलु रागादीनां तु विद्यते यस्य ।

नापि स जानात्यात्मानं सर्वागमधरोऽपि ॥ २१४ ॥

आत्मानमजानन् अनात्मानमपि सोऽजानन् ।

कथं भवति सम्यग्दृष्टिर्जीवाजीवावजानन् ॥ २१५ ॥

हात्पर्यवृत्तिः—परमाणुमिच्छियंपि य रागादीणं तु विज्जदे जस्स परमाणुमात्रमपि रागादीनां
तु विद्यते यस्य हृदये ह्य एकुट णवि सो जाणदि अप्पाणयं तु सब्वागमधरोवि स तु परमाणुमात्र-
जानाभावात्, शुद्धबुद्धैकत्वभाव परमात्मानं न जानाति, नानुभवति । कथंभूतोऽपि सर्वागमधरोऽपि सिद्धात्
तिशुभारोऽपि । अप्पाणमयाणंतो अणप्पयं चैव सो अयाणंतो स्वसरेदनज्ञानयत्नेन सहजानदैक-
स्वभावा शुद्धात्मानमजानन्, तथैवभावरयथ शुद्धात्मनो भिन्नतयादिरूपमवात्मानं जानन् कह होदि
सम्मदिट्ठी जीवाजीवो अयाणंतो स पुरुषो जीवाजीवस्वरूपमजानन् सन् कथं भवति सम्यग्दृष्टिः ?
न कथमपीति ।

रागी सम्यग्दृष्टिर्न भवतीति भणितं मथहि । तर्हि चतुर्थपञ्चमगुणस्थानवर्तिनः, तीर्थेकर बुभुक्ष-
भरत-सगर राम-पांडवादयः सम्यग्दृष्टयो न भवति । इति । तत्र विष्वाहृदयपक्षेया निचत्वारिण्यप्रकृतीना
यथाभागत् सरागसम्पग्दृष्टयो भवति । कथं ? इति चेत् चतुर्थगुणस्थानवर्तिनां जीवाना अन्तानुगुणि
मोघमानमायाल्लोभनीध्याल्लोदयजनिताना पापाणरेसादिसम्मानाना रागादीनामभावात् । पञ्चमगुणस्थानवर्तिनां
पुनर्जीवनां, अप्रत्याख्यानमोघमानमायाल्लोभोदयजनितानां भूमिरखादितमन्ताना रागादीनामभावात्, इति
पूर्वमेव भणितमाहो । अतः तु मये पञ्चमगुणस्थानाद्बुपरितनगुणस्थानवर्तिना चीतरागसम्पग्दृष्टीना मुख्य-
दृष्ट्या ग्रहणं सरागसम्पग्दृष्टीना गौणदृष्ट्येति व्याख्यानं सम्पग्दृष्टिव्याख्यानकाले सर्वत्र सात्पर्येण श्राव्यम् ।
अथ भारिन भोग शानी न काक्षतीति कथयति—

आत्मवृत्त्यातिः—यस्य रागादज्ञानभावानां ऐशतोऽपि विद्यते सद्गतः, भवतु स धृतकेचलिसह-
शोऽपि तथापि ज्ञानमयभावानामभावेन न जानात्यात्मानं । यस्यात्मानं न जानाति सोऽनात्मानमपि न
जानाति स्वरूपपरस्परसत्तासत्ताभ्यामेकस्य वस्तुनो निश्चीयमानत्वात् । ततो य आमानात्मानो न जानाति
स जीवाजीवी न जानाति । यस्तु जीवाजीवी न जानाति स सम्यग्दृष्टिरेव न भवति । ततो रागी ज्ञानाभा-
वात् भवति सम्यग्दृष्टिः ।

आसत्तात्पर्यतिपदवनी रागिणो नित्यमवाः सुता पवित्रपदमग्द तदि बुभ्यधमथाः ।

एतदेत पदमिदमिद एव चैतन्पदात्तु, शुद्ध, शुद्ध, स्वरत्तभरत, स्यापिभारनमेति ॥२१६॥

कुतोऽनागत शानी नाकाक्षतीति चेत्—

जो वेददि वेदिज्जदि समए समए विणस्सदे उहयं ।
तं जाणगो ढु णाणि उभयमवि ण कंखदि कयावि ॥२१६॥

यो वेदयते वेद्यते समये समये विनश्यत्युभयं ।

तद्दृ श्नायकस्तु ज्ञानी, उभयमपि न कांसति कदाचित् ॥-२१६ ॥

सात्पर्यवृत्ति - जो वेददि वेदिज्जदि समए समए विणस्सदे उहयं योसौ रागादिविकल्पः फलां वेदयत्यनुभवति यस्तु सातोदय कर्मतापन्न वेद्यते तेन रागादिविकल्पेन, अनुभूयते । तदुभयमपि अर्थपर्यायपक्षेभ्या समय समय प्रति विनश्वर तं जाणगो ढु णाणी उभयंपि ण कंखदि कयावि तदुभयमपि वेद्यतेदकरूप एतमान भाविन च विनश्वर जानन् सन् तत्त्वज्ञानी नापाश्रयति न पाश्रयति कदा चिदपि । अथ तथैवाप्यन्यरूपाणि निष्प्रयोजनवधनिमित्तानि शरीरीयपदे भोगनिमित्तानि च रागात्मन्-पसानानि परमात्मतत्त्वोदी न पाश्रयति, इति प्रतिपादयति -

आत्मरूपानिः—ज्ञानी हि तावद्दृष्टुं नवान् स्वभावभावस्य टक्लोकीर्णकक्षायकमारो नित्यं भवति यौ तु यत्रवेदकभावी तौ तूष्प्रश्रमभोसावात्रिमात्रमानाना क्षणितौ भवत । तत्र यो भावि कांक्षमाण वेद्य-भार वेदयते स यावद्भवति तावत्कांक्षमाणो भावी विनश्यति । तस्मिन् विनष्टे वेदको भावः किं वेदयते । यदि कांक्षमाणवेद्यभारपृष्ठभाविनमनस्य भाव वेदयते । तदा तद्भवनात्पूर्वं विनश्यति कस्तु वेदयते । यदि वेदकभावरपृष्ठभावा भावोऽप्यस्तु वेदयते तदा तद्भवनात्पूर्वं स विनश्यति । किं स वेदयते इति काश्यपाण भाववेदानाननस्था सा च विजानन् ज्ञानी निश्चिदेव काक्षति-

वेद्यवेदकविभायचलत्वाद्द्वेद्यते न खलु काक्षितमेव

तेन काक्षति न किंचन विद्वान् सर्वतोऽप्यतिविरक्तिमुपैति । १३७ ।

तथाहि-

बंधुवभोगणिमित्तं अज्झवसाणोदएसु णाणिस्स ।

संसारदेहविसएसु णेव उप्पज्जदे रागो ॥ २१७ ॥

बंधावभोगनिमित्तेषु, अज्झवसानोदयेषु ज्ञानिनः ।

संसारदेहविषयेषु नैवात्पद्यते रागः ॥ २१७ ॥

सात्पर्यवृत्तिः—बंधुवभोगणिमित्तं अज्झवसाणोदयेसु णाणिस्स णेव उप्पज्जदे रागो ससरेदगज्ञानिनो जीवस्य रागाद्युदयरूपेषु, अप्यनसानेषु वधनिमित्त भोगनिमित्त वा नैवीकपद्यते राग । कथमूतप्यथशसानेषु संसारादेहविसएसु निष्प्रयोजनवधनिमित्तेषु संसारादिष्येषु, भोगनिमित्तेषु देह-विषयेषु वा । इदमत्र सात्पर्यं भोगनिमित्त स्वीकमेव पाप करोत्यप जीव । निष्प्रयोजनावप्यनानेन बहुतर करोति शालिम स्थबन् । तथा चोक्तमप्यनलक्षण-

वधवप्यष्टेदादेर्हंपाद्वागाव परकृतप्रादेः आप्यानमपप्यान शासति जिनशासने विरादा ॥ १ ॥ इति अपप्याने कर्म बभ्नाति तदधुक्तमासो-

सकल्पकल्पतहसभयाणाप्वदीव चेतो निभज्जति मनोरथसागरेऽस्मिन् ।

तत्रारैरास्तव चकासि न किञ्चनापि पक्ष पर भवसि कल्पपलश्रयस्य ॥ १ ॥

दैर्घ्यदग्धमनसोऽतलपात्तमुत्प्रेक्षित यथोत्ससि ते स्फुरितोत्तरग ।

धासि स्फुरेयदि तथा परमात्मज्ञ कीतुस्तु तौ तव भवेद्विफल प्रसूति ॥ २ ॥

आचारसाक्षे भक्ति-

फलं हि कलुसिदम्बुदो दुष्कामभोगे हि मुच्छिद्यो संतो ।

णय मुञ्जतो भोगे बध्दि भावेण कम्पाणि ॥ १ ॥

श्रुतिं ज्ञात्वा, अपभ्यासं व्यक्त्वा च शुद्धात्मस्वरूपे स्थातव्यमिति भावार्थः ।

अथ विप्यात्वरारादिरूपमपभ्यासं मन परिग्रहो न भवति, इति पुनरपि भेदज्ञानशक्तिं वैराग्य-
शक्तिं च प्रकटयति—

आत्मरूपादिः—इह स्वल्पव्यसनादयोः कतरेऽपि ससारविषयाः; कतरेपि शरीरविषयाः । तत्र
यतरे संसारविषया, ततरे बंधनिमित्ताः । यतरे शरीरविषयास्ततरे तूपभोगनिमित्ताः । यतरे बंधनिमित्ता-
स्ततरे रान्देषमोहायाः । यतरे तूपभोगनिमित्तास्ततरे मुखदुःखायाः । अधर्मापु सर्वेष्वपि ज्ञानिनो नास्ति
रागः । नानाद्रव्यस्वभावत्वेन टपोर्कीर्तिकर्मायकभावस्वभावस्य तस्य तत्प्रतिषेधात् ।

ज्ञानिनो न हि परिग्रहभावं कैर्मरागरसरिक्ततयैति

रागयुतिरकथायितबद्ध स्वीच्छेत्तैव हि बहिर्लुंठनीह । ११८ ।

ज्ञानवान् स्वरसतोऽपि पत.स्यात् सर्वरागसकर्मजरीलः

लिप्यते सकलकर्मभिरपि कर्ममप्यपतितोऽपि ततो न । ११९ ।

मज्झं परिग्रहो यदि तदो अहमजीविदं तु गच्छेज्ज ।

णादेव अहं जह्या तद्धा ण परिग्रहो मज्झं ॥ २१८ ॥

मम परिग्रहो यदि ततोऽहमजीवतां तु गच्छेयं ।

ज्ञातेवाहं यस्मात्तस्माच्च परिग्रहो मम ॥ २१८ ॥

सात्पर्यवृत्तिः—मज्झं परिग्रहो यदि तदो अहमजीविदं तु गच्छेज्ज सहजशुद्धकेवलज्ञान-
दर्शनस्वभावस्य मम यदि विप्यात्वरारादिक परद्रव्य परिग्रहो भवति ततोऽह, अजीवत्य जडत्व गच्छामि ।
न चाहं अजीवो भवामि । णादेव अहं जह्या तद्धा ण परिग्रहो मज्झं परमात्मज्ञानपददेवाह यस्मात्ततः
परद्रव्य मम परिग्रहो न भवतीत्यर्थः ।

अथ किं तत्परमात्मपदमिति पृच्छति—

आत्मरूपादिः—यदि परद्रव्यग्रह परिग्रहणीयां तदावश्यमेवाजीवो ममापी स्वः स्यात् । अहमप्य-
वश्यमेवाजीवत्यामुष्य स्वामी स्या । अजीवस्य तु य स्वामी स किलाजीव । एवमनशेनापि ममाजीवत्वमा-
पयेत् । मम तु एको ज्ञायक एव भवतः, य स्व, अस्मिन्नाह स्वामी, ततो माभूयममाजीवत्व ज्ञातेवाह भवि-
ष्यामि, न परद्रव्य परिग्रहामि, अथ च मे निश्चयः । किं तत्पद ?—

आदक्षि दव्वभावे आंधिरे मोत्तूण गिण्ह तव णियदं ।

थिरमेगामिमं भावं उपलब्धंतं सहावेण ॥ २१९ ॥

आत्मनि द्रव्यभावान्यास्विराणि मुक्त्वा गृहाण तव नियतं ।

स्थिरमेकमिमं भावं उपलभ्यमानं स्वभावेन ॥ २१९ ॥

सात्पर्यवृत्तिः—आदक्षि दव्वभावे अधिरे मोत्तूण आत्मद्रव्येऽधिकरणभूते, द्रव्यकर्माणि
भाषकमपि च यानि तिष्ठति तानि विनश्वराणि, इति विज्ञाय मुक्त्वा गिण्ह हे मय्य गृहाण । क ! कर्मता
पत्नं तव णियदं थिरमेगामिमं भावं उपलब्धंतं सहावेण मान, आत्मपदार्थं कथभूतं ! तव, सर्वधिस-

१ कर्म-विषयोपयोग्यत्वमिति चिदा, राग आत्मभेदसक्यपरिणामः च एव एवरात्रिचिन्तया परिणतया ।

२ इतीहता संयोगपरिणामपरिणता । ३ आत्मव्यतिहारी, 'अपदे मोत्तूण' इति शब्दः ।

रूप । नियत, निश्चित । पुनरपि कथंभूत ' स्थिर, अविनश्वर । एक, अस्तहाय । इदं प्रत्यक्षीभूत । पुनरपि किं विशिष्ट ' उपलभ्यमान, अनुभूयमान । केन कृत्या ' परमात्मसुखतवित्तिरूपसत्सवेदनज्ञानस्वभावेनेति । अथ ज्ञानी परद्रव्यं जानातीति भेदभावनया प्रतिपादयति—

आरमण्यपातिः—इह खलु भगवत्यात्मनि वद्वान् द्रव्यभाषानां मध्ये ये क्लिष्ट, अतस्त्वभावेनोपलभ्यमाना, अनियतत्वावस्था, अनेक, क्षणिका, व्यभिचारिणो भावा, ते सर्वेऽपि स्वयमस्वापिलेन स्यात् स्थान भवितुमशक्यत्वात्, अपदभूत् । यस्तु तत्त्वभावेनोपलभ्यमान, नियतत्वावस्थ, एक, स्थिर, अव्यभिचारी भाव, स एक एव स्वयं स्वापिलेन स्थान भवितुं शक्यत्वात् पदभूत । तत सर्वानेवास्याभिभाषान् मुक्त्वा स्वापिभावभूत, परमार्थरसतया स्वदमान ज्ञानमेकमेवेदं स्थाय ।

एकमेव हि तस्त्वात् विप्रेदामपद पद अपदान्येन गगते पदान्यान्पानि यंतुर' । १४० ।

एक ज्ञापकभावाभिर्भरमहास्वाद समासादयन् स्वाद इहमप विषयसुमसह स्वा वस्तुवृत्तिं विदन् ।

आत्मानानुभवात्तुभावाविनशो श्रेयस्वदनिशेषोदय सामान्य कलपकिलैव तत्कल धान नपलेकर्ता ॥१४॥

कुतो ज्ञानी न पर गृह्णातीति चेत्—

**को णाम भणिज्ज बुहो परदच्चं मममिदं हवदि दच्चं ।
अप्पाणमप्पणो परिग्गहं तु णियदं वियाणंतो ॥ २२० ॥**

को नाम भणेद्व्युषः परद्रव्य ममेदं भवति द्रव्य ।

आत्मानभात्मनः परिग्रहं तु नियतं विजानन् ॥ २२० ॥

तात्पर्यवृत्तिः—को णाम भणिज्ज बुहो परदच्च मममिदं हवदि दच्चं परद्रव्य मम भवतीति नाम सुटमहा मा को वृत्तात् ' व्युषो ज्ञानी न कोपि । किं कुर्वन् ' अप्पाणमप्पणो परिग्रहं तु णियदं वियाणंतो विद्वानदैकस्वभावाद्ब्रह्मा मानमेव, आत्मनः परिग्रहं विजानन् नियत निश्चितमिति ।

अप्राय च मे निश्चय, देहदगादि मम परिग्रहो न भवतीति भेदज्ञान निरूपयति—

आत्मरूपपातिः—यतो हि धानी योहि यस्य एको भावः स तस्य स्व स तस्य स्वामीति स्वरतरतस्वदृष्ट्यारंभत्, आत्मानमात्मनः परिग्रहं तु नियमनं जानाति । ततो न ममेदं स्व नाहमस्म स्वामी इति परद्रव्यं न परिगृह्णाति । अतोहमपि न तत्परिगृह्णामि ।

**छिज्जदु वा भिज्जदु वा णिज्जदु वा अहव जादु विप्पलयं ।
जह्सा तह्सा गच्छदु तहावि ण परिग्गहो मज्झ ॥ २२१ ॥**

छियतां वा भिद्यतां वा नीयतां अद्यवा यातु विमलय ।

यस्मात्तस्माद् गच्छतु तथापि न परिग्रहो मम ॥ २२१ ॥

तात्पर्यवृत्तिः—छिज्जदु वा भिज्जदु वा णिज्जदु वा अहव जादु विप्पलयं छियता वा द्विधा भवतु, भिद्यतां वा जिही मरतु, नीयता वा केन चित् । अद्यवा विमलय विनाश गच्छतु, एवमेव जह्सा तह्सा गच्छदु तहावि ण परिग्रहो मज्झ अन्यस्मात् यस्मात् तस्मात् कारणाद् गच्छतु तथापि शरीर मम परिग्रहो न भवति । यस्मात् ' इति चेत् टकोल्कीर्णपरमानन्दजापकेस्वमासाह, यत् कारणात् । अथ च मे निश्चय ।

१ विपरीतानुपलब्धिदु शब्दो । २ अपदानि अस्वभाव्युपाति वाच्यं विद्यतां वा—रागद्वेषद्वेषदु वाच्यत्वाभेदात् वा ।

३ एतेषां दिवशांशिवत्तत्त्वं चैतन्मत्तं पुत्रस्तात् । ४ योऽपीत्यर्थः ।

अपात्ममुखे सतोप दर्शयति—

आत्मरूपातिः—छिद्यतां वा भिद्यतां वा नीयतां वा विप्रलयं वातु वा यतस्ततो गच्छतु वा तथा-

पि न परद्रव्य परिगृह्णामि । यतो न परद्रव्यं मम स्व नाह परद्रव्यस्य स्वामी । परद्रव्यमेव परद्रव्यस्य स्व
परद्रव्यमेव परद्रव्यस्य स्वामी । अहमेव मम स्व अहमेव मम स्वामीति जानाति ।

इयं परिग्रहमपात्य समस्तमेव सामान्यतः स्वपरपोरभिविकहेतु ।

अज्ञानमुचिन्नतुमना अधुना विशिषाद् भूयस्तमेव परिहर्तुमय प्रवृत्त ॥ १४२ ॥

एदक्षि रदो णिचं संतुष्टो होहि णिचमेदक्षि ।

एदेण होहि तित्तो तो होहदि उत्तमं सोक्खं ॥ २२२ ॥

एतास्मिन् रतो नित्य संतुष्टो भव नित्यमेवस्मिन् ।

एतेन भव त्तुो तर्हि भविष्यति तवोच्चमं सौख्यं । २२२ ।

सात्पर्यवृत्तिः— एदक्षि रदो णिचं संतुष्टो होहि णिचमेदक्षि एदेण होहि तित्तो हे भव्य

परेश्वरियमुलनिश्चिं कृत्या निर्बिकल्पयोगवलेन स्वाभाषिकपरनात्मसुख रतो भव संतुष्टो भव, त्तुो भव, नित्य
सर्वकालं तो होहदि उत्तमं सुवस्व यतस्सात्सादात्मसुखानुभवात् तर्नात्तनमक्षय मोक्षसुख भविष्यति ।

अथ मतिश्रुतावधिपन पर्ययकेवलज्ञानाभेदरूप परमार्थसज्ञ मोक्षकारणभूत यपरगात्मपद तत्समस्त-
हर्षविषादादिविवात्पञ्चाश्रहित परमयोगान्यासादेवात्मनानुभवति, इति प्रतिपादयति—

आत्मरूपातिः एतानानेव सत्य आत्मा यावदेतज्ज्ञानमिति निश्चित्य ज्ञानमात्र एव नित्यमेव रति-

मुपैति । एतावत्सेव सत्यामी., यावदेतज्ज्ञानमिति निश्चित्य ज्ञानमात्रेणैव नित्यमेव सतोपमुपैति । एतावदेव

सत्यमनुभवरतीय यावदेव ज्ञानमिति निश्चित्य ज्ञानमात्रेणैव नित्यमेव तृप्तिमुपैति । अथैव तत्र तन्निष्कमेवात्म

रतस्य, आत्मसंतुष्टस्य, आत्मतृप्तस्य च वाचात्मगोचरं सौख्यं भविष्यति । तत्तु तद्व्यय एव स्वमेव स्वयमेव

द्रक्ष्यति मा अन्यान् प्राप्स्यी ।

अद्वित्यशक्ति स्वयमेव देवक्षिन्मात्रचित्तमणिरेव यस्मात् ।

सर्वाधिस्तिहायमत्तया विषये ज्ञानी किमन्यस्य परिग्रहेण ॥ १४३ ॥

आभिणिसुदोहिमणकेवलं च तं होदि एकमेव पदं ।

सो एसो परमद्वो जं लहिटुं णिब्बुदिं जादि ॥ २२३ ॥

आभिनिचोधिकश्रुतावधिपनःपर्ययकेवलं च तद्वयत्येकमेव पदं ।

स एव परमार्थः, यं लब्ध्वा निर्बृत्तिं याति ॥ २२३ ॥

सात्पर्यवृत्तिः— आभिणिसुदोहिमणकेवलं च तं होदि एकमेव पदं मतिश्रुतावधिपनःपर्यय-

केवलज्ञानाभेदरूप यत्रनिश्चयेन, एकमेव पदं । पर किं तु यथादिल्लस्य मेधारणतारतम्यवसेन प्रकृतमेव

मयति । तथा मतिज्ञानावरणादिभेदकर्मरक्षेण मतिश्रुताज्ञानादि भेदमिन्न जात सो एसो परमद्वो जं

लहिटुं णिब्बुदिं जादि स एव लोकप्रतिष्ठा पंचज्ञानाभेदरूप परमार्थं य परमार्थं लब्ध्वा ज्ञानो निर्बृत्तिं

याति लभत इत्यर्थः । एव ज्ञानशक्तिरारायशक्तिविशेषविकरणरूपेण सूत्रदत्तक गत । अत ऊर्ध्वं गाथाएक-

पर्यत तस्यैव परनामपदस्य प्रकाशको योसौ अनगुण, तस्य सामान्यनिररण करोति । तद्यथा

अथ मन्यारिपचज्ञानाभेदरूप साक्षात्मोक्षकारणभूत यपरनामपद, तपदं ज्ञानमनुभूतिशून्य-
वततपरशरणादिकावच्छेद बुर्वाणा अपि स्वसंपेदनज्ञानगुणेन विना न लभत इति कथयति—

आत्मप्राप्तिः—आत्मा किल परमार्थः । तदु ज्ञानं, आत्मा च एक एव पदार्थः, ततो ज्ञानमप्येकमेव पदं यदेतदु ज्ञानं नामैकं पदं स एव परमार्थः साक्षात्प्रमोक्षोपायः । न चाभिनिबोधिकादयो भेदा इदमेकं पदमिह भिदति । किं तु तेषां देवैरेकं पदमभिनन्दति । तथाहि यथा न सनिर्तुर्नपटञ्जवगुडितस्य तद्विघटनानुसारेण प्राकृत्यमासादयत् । प्रफलशान्तिशयभेदः न तस्य प्रकाशस्यभाव भिदति । तथा, आत्मनः कर्मपटञ्जोदयानुगुडितस्य तद्विघटनानुसारेण प्राकृत्यमासादयतो ज्ञानातिशयभेदा न तस्य ज्ञानस्यभाव भिद्यु । किं तु प्रयुतमभिनन्देयु । ततो निरस्तसमस्तभेदमात्मस्वभावभूतं ज्ञानमेवैकमात्म्यं तदात्मवभादेव भवति पदप्राप्तिः । नश्यति भाति । भवत्यात्मलाभः । सिद्धत्यनात्मपरिहारः, न कर्म भूर्जति । न रागद्वेषमाहात्तच्छवते । न पुनः कर्म, आस्रवति । न पुनः कर्म बन्धते । प्राग्वहं कर्म, सपभुक्तं निर्जायते । कृत्स्नकर्ममात्मात् साक्षात्प्रमोक्षो भवति ।

अष्टाष्टा स्वयमुच्छलति यदिमा सवेदनम्यतक्तयो निष्पत्तितादिलभावमदलरसप्राग्मारयता इव । यस्याभिन्नरस स एव भगवानेकोपानेकी भवन् वैला सुकालिकाभिरद्भुतनिधिधैतम्परजाकरः । १४४ । किं च—हिदयता स्वयमेव दुष्करतरैर्मोक्षोन्मुखैः कर्मणि क्रियता च परे महाव्रततपोभारेण भग्नाधिर । साक्षान्मोक्ष इदं निरौमपपदं सर्वेषामान स्वयं ज्ञानं शान्तिगुणं विना कथमपि प्राप्नु क्षमते न हि । १४५ ।

णाणगुणेहिं विहीणा एदं तु पदं बहुवि ण लहंति ।

तं गिण्ह सुपदमेदं यदि इच्छसि कम्मपरिमोक्खं ॥ २२४ ॥

ज्ञानगुणैर्विहीना एतत्तु पदं बहवोऽपि न लभन्ते ।

तद्गृहाण सुपदमिदं यदिच्छसि कम्मपरिमोक्षं ॥ २२४ ॥

तात्पर्यवृत्तिः—णाणगुणेहिं विहीणा एदं तु पदं बहुवि ण लहति निर्विकारपरमात्मतत्त्वोपलम्बिलक्षणज्ञानगुणेन विहीनाः, रहिताः पुरुषाः, बहवोऽपि बुद्ध्यात्मोपादेयत्ववित्तिरहितं दुर्धरकायकैशादितचक्षर्यं कुर्याणा अपि मत्तोदियवचज्ञानमिदंरूपं साक्षात्प्रमोक्षकारणं कस्येच बुद्ध्यात्मसंज्ञितियिच्छक्षणमिदं पदं न लभते । तं गिण्ह सुपदमेदं यदि इच्छसि कम्मपरिमोक्खं हे मय्यं तापदं गृहाण पदीच्छसि कम्मपरिमोक्षमिति ।

अथ विशेषपरिग्रहव्याकरूपेण तमेव ज्ञानगुणं विवृणोति—

आत्मप्राप्तिः—यतो हि सकलेनापि कर्मणा कर्मणि ज्ञानस्याप्रकाशनात् ज्ञानस्यानुपलभः । केवलेन ज्ञानेनैव ज्ञानं एव ज्ञानस्य प्रकाशनात् ज्ञानस्योपलभः । ततो बहुवोऽपि बहुनापि कर्मणा ज्ञानस्याप्येव नैदमुपलभते । इदमनुपलभमानाश्च कर्मभिर्निर्ग्रमुष्यन्ते ततः कर्ममोक्षार्थिना केवलज्ञानावच्छेदेन निपतमोदेमेकं पदमुपलभन्तीत्यर्थः ।

पदमिदं ननु कर्मद्वारासदं सहजबोधकलासुलभं किञ्च ।

तत इदं निबोधेभ्यज्जानतात्कालयितुं यततां सततं जगत् । १४६ ।

अपरिग्रहो अणिच्छो भणिदो णाणीय णिच्छदे धम्मं ।

अपरिग्रहो तु धम्मस्स जाणगो तेण सो होदि ॥ २२५ ॥

अपरिग्रहोऽनिच्छो भणिदो हानी च नेच्छति धर्मं ।

अपरिग्रहस्तु धर्मस्य ज्ञापकस्तेन स भवति ॥ २२५ ॥

तात्पर्यवृत्तिः—अपरिग्रहो अणिच्छो भणितो जाणीय णिच्छदे धम्मं अपरिग्रहो भणितः कात्तो ऽ अनिच्छः । तस्य परिग्रहो नास्ति यस्य बहिर्द्वेष्येच्छा वाटा मोहो नास्ति । तेन कारणेन स्वसवेदनज्ञानी शुद्धोपयागरूप निधयधर्मं विहाय शुभोपयोगरूप धर्मं पुण्यं नेच्छति । अपरिग्रहो दुधम्मस्स जाणगो तेण सो होदि तत् । कारणारुण्यरूपधर्मस्थापरिग्रहं सन् पुण्यमिदं ममस्वरूपं न भवतीति ज्ञात्वा तद्रूपेणापरिणमन्, अतामयो भवन् दर्पणे निम्बस्येव ज्ञायक एव भवति ।

आत्मरूपातिः—इच्छा परिग्रहं तस्य परिग्रहो नास्ति यस्येच्छा नास्ति, इच्छात्वज्ञानमयो भावः, अज्ञानमयो भावस्तु ज्ञानिनो न भवति, ज्ञानिनो ज्ञानमय एव भावोऽस्ति, ततो ज्ञानी, अज्ञानमयस्य भावस्य इच्छया अभावात् धर्मं नेच्छति । तेन ज्ञानिनो धर्मपरिग्रहो नास्ति । ज्ञानमयस्यैकस्य ज्ञायकभावस्य भावाद् धर्मस्य केवलं ज्ञायक एवाय स्यात् ।

**अपरिग्रहो अणिच्छो भणितो जाणीय णिच्छदि अहम्मं ।
अपरिग्रहो अधम्मस्स जाणगो तेण सो होदि ॥ २२६ ॥**

अपरिग्रहोऽनिच्छो भणितो ज्ञानी च नेच्छत्यधर्मं ।
अपरिग्रहोऽधर्मस्य ज्ञायकस्तेन स भवति ॥ २२६ ॥

तात्पर्यवृत्तिः—अपरिग्रहो अणिच्छो भणितो जाणीय णिच्छदि अहम्मं अपरिग्रहो भणितः, स क ' अनिच्छ तस्य परिग्रहो नास्ति यस्य बहिर्द्वेष्येच्छा वाटा मोहो नास्ति । तेन कारणेन तत्त्वज्ञानी विषयकपापरूप अधर्मं पापं नेच्छति । अपरिग्रहो अधम्मस्स जाणगो तेण सो होदि तत् एव कारणत्—विषयकपापरूपस्थाधर्मस्थाऽपरिग्रहं सन् पापमिदं मम स्वरूपं न भवतीति ज्ञात्वा तद्रूपेणापरिणमन् दर्पणे निम्बस्येव ज्ञायक एव भवति । एवमेव च, अधर्मपदपरिवर्तनेन रागद्वेषक्रोधमानमायालोभकर्मनो कर्ममनोरचनकायश्रोत्रचक्षुर्ग्राणरसनस्पर्शनसंज्ञानि सप्तदशसूत्राणि व्याख्येयानि । तेनैव प्रकृत्यैव शुभाशुभसंकल्पविकल्परहितानुसन्धानादिगुणस्वरूपशुद्धात्मनः प्रतिपन्नानुत्तानि शेषाण्यप्यसंख्येयलीलाप्रभितानि विभावपरिणामस्थानानि वर्जनीयानि ।

आत्मरूपातिः—इच्छा परिग्रहं, तस्य परिग्रहो नास्ति यस्येच्छा नास्ति, इच्छात्वज्ञानमयो धर्मः । अज्ञानमयो भावस्तु ज्ञानिनो नास्ति ज्ञानिनो ज्ञानमय एव भावोऽस्ति । ततो ज्ञानी, अज्ञानमयस्य भावस्य इच्छया अभावात् अधर्मं नेच्छति तेन ज्ञानिनः, अधर्मपरिग्रहो नास्ति ज्ञानमयस्यैकस्य ज्ञायकभावस्य भावादधर्मस्य केवलं ज्ञायक एवाय स्यात् । एवमेव चाधर्मपदपरिवर्तनेन रागद्वेषक्रोधमानमायालोभकर्मनो-कर्ममनोरचनकायश्रोत्रचक्षुर्ग्राणरसनस्पर्शनसूत्राणि षोडश व्याख्येयानि, अगत्या दिताऽयान्यप्युत्तानि ।

**धम्मच्छि अधम्मच्छी आयासं सुत्तमंगपुण्वेसु ।
संगं च तथा णेयं देवमणुअत्तिरियणेइयं ॥ २२७ ॥**

तात्पर्यवृत्तिः—अपरिग्रहो भणितः कोऽसी ? अनिच्छ तस्य परिग्रहो नास्ति यस्य बहिर्द्वेष्येच्छा वाटा मोहो नास्ति तेन कारणेन परमतत्त्वज्ञानी चिदानन्दैकस्वभावात् शुद्धात्मानं विहाय धर्मोपमाकाशा-दगद्वर्णमत्तश्रुतवाक्षाक्षान्तरपरिग्रहदेवमनुष्यतिर्यङ्मनस्कादिभिन्नपर्यायान्नेच्छति इति ज्ञेयं ज्ञातव्यं । ततः कारणान्तरिपदे निम्बपरिग्रहो भूत्वा तद्रूपेणापरिणमन् सन् दर्पणे निम्बस्येव ज्ञायक एव भवति ।

**अपरिग्रहो अणिच्छो भणितो असणं तु णिच्छदे जाणी ।
अपरिग्रहो दु असणस्स जाणगो तेण सो होदि ॥ २२८ ॥**

१ नयमारमणतातो जाया एतदववृत्तायेव । २ ' भणितो जाणी' ' णिच्छदे अधम' आत्मरुपाती कोऽसी ।

अपरिग्रहोऽनिच्छो भणितोऽद्यनं च नेच्छति ज्ञानी ।

अपरिग्रहस्त्वशनस्य ज्ञापकस्तेन स भवति ॥ २२८ ॥

सात्पर्यवृत्तिः—अपरिग्रहो अणिच्छो भणितो असणं च णिच्छदे णाणी अपरिमहो मणितः स का ? अनिच्छः । तस्य परिग्रहो नास्ति यस्य बहिर्दन्वेषु इच्छा मूर्च्छा ममत्व नास्ति । इच्छा स्वज्ञानमयो भावः स च ज्ञानिनो न संभवति । अपरिग्रहो तु असणस्स जाणगो तेण सो होवि तत एव कारणात् आत्मसुखे तृप्तो भूत्वा अशनमिये निष्परिग्रहः सन् दर्शने विम्बत्सेव अज्ञानायादास्य यस्तुनो यस्तुरूपेण ज्ञापक एव भवति । न च रागरूपेण ग्राहक इति ।

आत्मरूपाविः—इच्छा परिग्रहः तस्य परिग्रहो नास्ति यस्येच्छा नास्ति, इच्छास्वज्ञानमयो भावः, अज्ञानमयो भावस्तु ज्ञानिनो नास्ति । ज्ञानिनो ज्ञानमय एव भावोऽस्ति । ततो ज्ञानी, अज्ञानमयस्य भावस्य इच्छया अभावात्, अशनं नेच्छति तेन ज्ञानिनोऽशनपरिग्रहो नास्ति ज्ञानमयस्यैकस्य ज्ञापकभावस्य भावादाशनस्य फेवलं ज्ञापक एवायं स्यात् ।

अपरिग्रहो अणिच्छो भणितो पाणं च णिच्छदे णाणी ।

अपरिग्रहो तु पाणस्स जाणगो तेण सो होदि ॥ २२९ ॥

अपरिग्रहो अनिच्छो भणितः पानं च नेच्छति ज्ञानी ।

अपरिग्रहस्तु पानस्य ज्ञापकस्तेन स भवति ॥ २२९ ॥

सात्पर्यवृत्तिः—अपरिग्रहो अणिच्छो भणितो पाणं तु णिच्छदे णाणी अपरिमहो मणितः कोसो ! अनिच्छः । तस्य परिग्रहो नास्ति यस्य बहिर्दन्वेषुआकांक्षा तृष्णा मोह इच्छा नास्ति । इच्छास्वज्ञानमयो भावः स च ज्ञानिनो न संभवति अपरिग्रहो तु पाणस्स जाणगो तेण सो होदि ततः कारणात् स्वाभाविकपरमानन्दसुखे तृप्तो भूत्वा विविधपानकमिये निष्परिग्रहः सन् दर्शने विम्बत्सेव परस्तुरूपेण ज्ञापक एव भवति, नच रागरूपेण ग्राहक इति ।

तथा चोक्त—

णा अट्ठं सा तु अट्ठं ण सरीरस्सय ययट्ठते जट्ठं णाणं संजमइ ज्ञाणं चैन भुजति ॥१॥

अरकामरकणिमितं इसिणो भुजति पाणधारणमित्त पाणा धम्मणिमित्त धम्मं हि चरति भोक्खट्ठां१॥

अथ परिग्रहत्यागव्याख्यानमुपसंहरति—

आत्मरूपाविः—इच्छा परिग्रहः, तस्य परिग्रहो नास्ति यस्येच्छा नास्ति, इच्छास्वज्ञानमयो भावः अज्ञानमयो भावस्तु ज्ञानिनो नास्ति । ज्ञानिनो ज्ञानमय एव भावोऽस्ति । ततो ज्ञानी, अज्ञानमयस्य भावस्य इच्छया अभावात् पानं नेच्छति । तेन ज्ञानिनः पानपरिग्रहो नास्ति ज्ञानमयस्यैकस्य ज्ञापकभावस्य भावात् फेवलं पानकस्य ज्ञापक एवायं स्यात् ।

इवाटु एदु विविहे सन्वे भावेय णिच्छदे णाणी ।

जाणगभावो णियदो णीरालंबोय सव्वत्थ ॥ २३० ॥

इत्यादिकास्तु विविधान् संरान् भानाद्रेच्छति ज्ञानी ।

ज्ञापकभावं निपनः निराद्यंथं संरय ॥ २३० ॥

सात्पर्यवृत्तिः—इवाटु एदु विविहे सन्वे भावेय णिच्छदे णाणी इत्यदिकान् पुन्यर-

पान् पानादिभिर्हिर्मापात् सर्वतः परमात्मतत्त्वज्ञानी नेच्छति । अनिच्छन् स कथंभूतो भवन् ! ज्ञानग-
 भावो षीयदो गिराच्छंभोय सध्वत्थ टकोक्कीर्णपरमानदशायकैकस्वभावा एव भवति नियतो नि-
 श्चितः । पुनश्च कथंभूतो भवति जगत्त्रये कालत्रयेऽपि मनोवचनकार्यैः कृतकारितानुमितैश्च वाद्याभ्यन्तरपरि-
 मद्द्रुपे चेतनाचेतनपरद्रव्ये सर्वत्र निराख्योऽपि, अनतज्ञानादिगुणस्वरूपे स्वसंभावे पूर्णकलश इव सात्त्विक-
 एव तिष्ठतीति भावार्थ ।

अथ ज्ञानी वर्तमानभावभोगेषु बाधं न करोतीति कथयति—

आत्मरूपातिः—एवमादयोऽन्येऽपि बहुप्रकाराः परद्रव्यस्य ये भावास्तान् सर्वाणिव नेच्छति ज्ञानी
 तेन ज्ञानिनः सर्वेषामपि परद्रव्यभावानां परिमहो नास्ति इति सिद्धं ज्ञानिनोऽव्यतनिष्परिग्रहत्वं । कथं च
 गम्यतेयभावात्परिमहश्चैत्यत्वात् उदात्तसमस्तज्ञानं सर्वश्रेष्ठव्यतनिराख्यो भूत्वा प्रतिनियतदृष्ट्यैर्कौ-
 षीकज्ञापकभावः सन् साक्षाद्विज्ञानधनमात्मानमनुभवति ।

पूर्ववद्विजकर्मपिपाकाद् ज्ञानिनो यदि भवत्युपभोगः ।

तद्भवत्यथ च रागवियोगान्नुत्मेति न परिग्रहनाथ ॥ १४७ ॥

उप्यण्णोदयभोगे वियोगबुद्धीय तस्स सो णिच्चं ।

कंखामणागदस्स य उदयस्स ण कुब्बदे णाणी ॥ २३१ ॥

उत्पन्नोदयभोगे वियोगबुद्ध्या तस्य स नित्यं ।

क्रांक्षामणागतस्य चोदयस्य न करोति ज्ञानी ॥ २३१ ॥

तात्पर्यवृत्तिः—उप्यण्णोदयभोगे वियोगबुद्धीय तस्स सो णिच्चं उत्पन्नोदयभोगे वियोगबु-
 द्धिश्च हेयबुद्धिर्भवति 'तस्य तस्मिन् भोगविषये यद्विगतस्वोरभेद इति वचनात्' कोऽपि निरीहृष्टिर्मनसि
 स्वसवेदनज्ञानी नित्य सर्वकाल कंखामणागदस्सय उदयस्स ण कुब्बदे णाणी स एव ज्ञानी, अनागतस्य
 निदानबध्दरूपभावविभोगोदयस्याकाक्षा न करोति । किं च विशेष य एव भोगोपभोगाद्विचेतनाचेतनसम-
 रूपद्रव्यनिराख्यनो भावपरिणाम' स एव स्वसवेदनज्ञानगुणो भवति । तेन ज्ञानगुणालम्बनेन य एव
 पुण्यः ह्यति पूजा-लाभ-भोगाकाक्षास्वरूपनिदानबधादिविभानरहितः सन् जगत्त्रये कालत्रयेऽपि मनोवचन-
 कार्यैः कृतकारितानुमितैश्च विपयबुद्ध्यान्वयदवासात्नवासित चित्त मुक्त्वा बुद्ध्याभमाननोप्यतीतरागपरमानद-
 सुखेन धारित रजित मूर्धित परिणत तन्मय तृप्त रत सतुष्ट चित्त कृत्वा वर्तते स एव मतिश्रुतानधिमतः
 पर्ययकेरलज्ञानाभेदरूप परमार्थशब्दाभिधेय साक्षान्नोक्तकारणभूत बुद्ध्यान्वयविशिक्षण परमागमभाषया
 वीतरागधर्मैष्याननुष्ठानस्वरूप स्वसवेद्यबुद्ध्या मपद परमतसमस्वीभावेन अनुभवति न चान्य । यादृश पर-
 मात्मपदमनुभवति तादृश परमात्मपदस्वरूप मोक्ष लभते । कस्मात् 'इतिचेत्' उपादानकारणसदृश कार्य
 भवति यत् कारणात् इति । एव स्वसवेदनज्ञानगुण निना मयादिपञ्चज्ञानिकव्यरहितमखड्वपरमात्मपद
 न लभ्यते इति सक्षेपन्यास्याननुष्ठानेन सूत्राटक गत ।

अधानतर तस्यैव ज्ञानगुणस्य चतुर्वसगायापर्यत पुनरपि विशेषव्याख्यान करोति । तस्यथा ज्ञानी
 सर्वद्रव्येषु वीतरागत्वात्कर्मणा न लिप्यते सरागव्यादज्ञानी लिप्यते, इति प्रतिपादयति—

आत्मरूपातिः—कर्मोदयोपभोगस्तान् अतीत' प्रयुत्पन्नो नागतो वा स्थान् । तत्रातीतस्तान् अतीत'
 तत्यादेय सन् परिग्रहमान विभर्ति । अनागतस्तु आकाश्यमाण एव परिग्रहभावा विभृयन् । प्रयुत्पन्नस्तु स
 किल रागबुद्ध्या प्रवर्तमान एव तथा स्यात् । नच प्रयुत्पन्न कर्मोदयोपभोगो ज्ञानिनो रागबुद्ध्या प्रवर्त-
 मानो दृष्टः, ज्ञानिनोऽज्ञानमयभाषय रागबुद्धेरभावात् । वियोगबुद्ध्यैव केवल प्रवर्तमानस्तु स किल न परि-
 ग्रहः स्यात् । ततः प्रयुत्पन्नः कर्मोदयोपभोगो ज्ञानिन परिमहो न भवेत् । अनागतस्तु स किल ज्ञानिनो

न काश्चित् एव, ज्ञानिनोऽज्ञानमयभावस्याकांक्षाया अभावात् । ततो नागतोऽपि कर्मोदयोपभोगो ज्ञानिनः परिमहो न भवेत् ।

णाणी रागप्पजहो सञ्चदब्बेसु कम्ममज्झगदो ।

णो लिप्पदि कम्मरणं दु कद्दममज्जे जहा कणयं ॥२३३॥

अण्णाणी पुण रत्तो सञ्चदब्बेसु कम्ममज्झगदो ।

लिप्पदि कम्मरणं दु कद्दममज्जे जहा लोहं ॥ २३३ ॥

ज्ञानी रागप्रहायः सर्वद्रव्येषु कर्ममध्यगतः ।

नो लिप्यते कर्मरजसा तु कर्दममध्ये यथा कनकं ॥ २३२ ॥

अज्ञानी पुनारक्तः सर्वद्रव्येषु कर्ममध्यगतः ।

लिप्यते कर्मरजसा कर्दममध्ये यथा लाहं ॥ २३३ ॥

तात्पर्यवृत्तिः—हर्षविषादादिविकल्पोपाधिरहितः स्वसंवेदनज्ञानी सर्वद्रव्येषु रागादिपरित्यागशालः यतः कारणात्, ततः कर्दममध्यगतं कनकमिव कर्मरजसा न लिप्यते । अज्ञानी पुनः स्वसंवेदनज्ञानाभावात् सर्वेषुचैद्रियादिरद्रव्येषु रक्तः काश्चितो मूर्खितो मोहितो भवति यतः कारणात्, ततः कर्दममध्यलोहमिव कर्मरजसा कल्पते, इति ।

अथ राकलकर्मेनिर्जरा नास्ति कथं मोक्षो भविष्यतीति प्रश्ने परिहारमाह—

आत्मरूपातिः—यथा खलु कनकं कर्दममध्यगतमपि कर्दमेन न लिप्यते तद्वद्वेदप्रभावत्वात् तथा किल ज्ञानी कर्ममध्यगतोऽपि कर्मणा न लिप्यते सर्वपरद्रव्यरुतरागत्यागशाल्ये सति तद्वद्वेदप्रभावत्वात् । यथा लाहं कर्दममध्यगतं सत्कर्दमेन लिप्यते तद्वद्वेदप्रभावत्वात् तथा किलाज्ञानी कर्ममध्यगतः सन् कर्मणा लिप्येत सर्वपरद्रव्यरुतरागोपादानशील्ये सति तद्वद्वेदप्रभावत्वात् ।

माहक् तादृगिहासि तुल्यं वशतो यत्न स्वभावो हि यः कर्तुं नैव कथंचनापि हि परैरन्याहसः शक्यते ।

अज्ञानं न कथंचनापि हि मयेत् ज्ञानं मगलं तत ज्ञानिन् सुंश्च परापराधजनितो नास्तीह कथस्तवं ॥१४८॥

नागफणीए मूलं णाइणितोएण गब्भणागेण ।

णागं होइ सुवण्णं धम्मं तं भच्छवाएण ॥ २३४ ॥

नागफण्या मूलं नागिनीतोयं गर्भनागेन ।

नागं भवति सुवर्णं धम्ममानं भद्राचायुना ॥ २३४ ॥

तात्पर्यवृत्तिः—नागफणी नामौषधी तस्या मूलं नागिनी इच्छिनी तस्यास्तोत्रं मूलं गर्भनागं सिंह-द्रव्यं नामं सीसकं । अनेन प्रकारेण पुष्पोदये सति सुवर्णं भवति न च पुष्पामाने । कथंभूतः सन् भद्रया धम्ममानमिति दृष्टतगाथागता ।

अथ दाष्टांतमाह—

कम्मं हवेह किट्टं रागादी कालिया अह विभावो ।

सम्मत्तणाणचरणं परमोसहमिदि वियाणाहि ॥ २३५ ॥

कर्म भवति किट्टं रागादयः कालिका अथ विभावाः ।

सम्पत्त्वज्ञानदर्शनचारिश्रं परमौषधमिति विजानीहि ॥ २३५ ॥

सात्पर्यवृत्तिः—यथा मन्वीवस्य सखस्य श्वेतभान कृष्णीकर्तुं न शक्यते । किं पुनोऽप्यस्यापि ? मुञ्जानस्यापि । कानि ? कर्मतापन्नप्रतिष्ठाचिन्ताभिप्राणि निविधद्रव्याणीति व्यतिरेकदर्शतगाथा गता ।

तथा तेनैव प्रकारेण ज्ञानिनो जीवस्य बीतरागस्वप्नेन उक्षणमेदज्ञान, रागव्यमज्ञान च नेतु न शक्यते कस्मात् ? स्वभावव्यान्यथाकर्तुंमहावयवात् । किं पुनोऽप्यस्यापि ? मुञ्जानस्यापि । कानि सफोपिगुणस्यान-
नस्यायोग्यानि सचिन्ताचित्तमिप्राणि निविधद्रव्याणि । तत कारणात् चिरतनवद्वकर्मनिर्जैर भवति । नयतरस्य संचर इति व्यतिरेकदर्शतगाथा गता । अन्यव्यव्यतिरेकस्वप्नेन सर्वत्र निविनिपथी ज्ञातव्यी इति ।

यथा यदा स एव पूर्वोक्त सर्जनशख कृष्णपरद्रव्यलेपवशात्, अंतरात्स्वकीयैपादानपरिणामाधीनः सन् श्वेतस्वभावत्व विहाय कृष्णभाव गच्छेत् तदा शुद्धत्व त्यजति । इत्यन्वयदर्शतगाथा गता ।

तथैव च यथा निर्जानशख कृष्णपरद्रव्यलेपवशात् अंतरगोपादानपरिणामाधीनः सन् श्वेत-
स्वभावत्व विहाय कृष्णभाव गच्छेत् तदा शुद्धत्व त्यजति । इति निर्जानशखनिमित्तं द्वितीयान्वयदर्शत-
गाथा गता ।

तथा तेनैव प्रकारेण ज्ञानो जीवोऽपि हि स्पृष्ट स्वकीयप्रद्वारापराधेन बीतरागज्ञानस्वभावत्व विहाय
मिष्यात्परागादज्ञानभावेन परिणयो भवति तदा स्वस्थमानस्पृष्ट, राचज्ञानत्व गच्छेत् । तस्य राचरूपविका
निर्जरा नास्तीति भागर्थे—इत्यन्वयदर्शोत्गाथा गता ।

अथ सरापपरिणामेन यद्य, तथैव बीतरागपरिणामेन भोक्षो भवतीति दृष्टतदाष्टीताम्या समर्पयति—

आत्मवृत्त्यातिः—यथा खलु सखस्य परद्रव्यमुपमुञ्जानस्यापि न परेण श्वेतभान कृष्णीकर्तुं शक्येत
परस्य परभावत्वनिमित्तवस्तुपपत्ते ।

तथा रिक्त ज्ञानिन परद्रव्यमुपमुञ्जानस्यापि न परेण ज्ञानमज्ञान कर्तुं शक्येत परस्य परभावत्वनिमि-
त्तवस्तुपपत्ते । ततो ज्ञानिन परापराधनिमित्तो नास्ति यद्य ।

यथा च यदा स एव शान परद्रव्यमुपमुञ्जानोऽनुपमुञ्जानो वा श्वेतभाव प्रहाय स्वयमेव कृष्णभावेन
परिणमते तदास्य श्वेतभाव स्वपृष्ट कृष्णभान, स्यात् ।

तथा यदा स एव ज्ञानो परद्रव्यमुपमुञ्जानोऽनुपमुञ्जानो वा ज्ञान प्रहाय स्वयमेवज्ञानेन परिणमेत
तदास्य ज्ञाने स्वपृष्टमज्ञान स्यात् । ततो ज्ञानिनो यदि () सापराधनिमित्तो यद्य ।

ज्ञानिन् कर्म न जातु कर्तुमुचित विचिन्तयानुच्यते मुने हत न जातु मे यदि पर हेतुक्त एवासि भो ।
यद्य न्यादुपयोग्यता यदि न तर्कि कामचरोऽस्ति ते ज्ञान सन्वस यद्यमनपरथा स्वास्यापराधज्व ॥१४१॥
कर्तार स्वप्नेन योऽस्ति यथायमेन नो योजयत् कुर्वाण फलविभुंरय हि पठ प्राप्नोति यकर्मण ।
ज्ञान ससादप्रास्तरागरचनो नो द्यप्यते कर्मणा पु र्जानोऽपि हि कर्म तफलपरित्यागेकरीलो मुनि ॥१४०॥

पुरिसो जह कोवि इह वित्तिणिमित्तं तु सेवदे रायं ।
तो सोवि देदि राया विविहे भोगे सुहृप्पादे ॥ २४२ ॥
एमेव जीवपुरिसो कम्मरयं सेवदे सुहाणिमित्तं ।
तो सोवि कम्मरायो देदि सुहृप्पादगे भोगे ॥ २४३ ॥
जह पुण सो चैव णरो वित्तिणिमित्तं ण सेवदे रायं ।
तो सो ण देदि राया विनिहसुहृप्पादगे भोगे ॥ २४४ ॥
एमेव सम्मदिट्ठी विसयत्तं मेवदे ण कम्मरयं ।
तो सो ण देदि कम्मं विविहे भोगे सुहृप्पादे ॥ २४५ ॥

१४०-१४५ शानुपपत्तिः २ दुष्टं एवमि एवमेव भाग न कर्मण इति भाव ।

शुक्रो यथा कोपीह वृत्तिनिमित्तं तु सेवते राजानं ।
 तत्सोऽपि ददाति राजा विविधान् भोगान् सुखोत्पादकान् ॥ २४२ ॥
 एवमेव जीवपुरुषः कर्मरजः सेवते सुखनिमित्तं ।
 तत्सोऽपि ददाति कर्मराजा विविधान्-भोगान् सुखोत्पादकान् ॥ २४३ ॥
 यथा पुनः स एव पुरुषो वृत्तिनिमित्तं न सेवते राजानं ।
 तत्सोऽपि न ददाति राजा विविधान् सुखोत्पादकान् भोगान् ॥ २४४ ॥
 एवमेव सम्पन्नदृष्टिः विषयार्थं सेवते न कर्मरजः ।
 तच्च स ददाति कर्म विविधान् भोगान् सुखोत्पादकान् ॥ २४५ ॥

सात्पर्यवृत्तिः— यथा कश्चित्पुरुषः, वृत्तिनिमित्तं राजानं सेवते ततः सोऽपि राजा तस्मै सेवकाया
 ददाति, कान् ! विविधसुखोत्पादकान् भोगान् इत्यहानिविषयेऽन्वयदृष्टांतगाथा गता ।
 एवमेवाहानी जीवपुरुषः शुभ्रात्मत्वसुखात्प्रस्युतः सन्मुदयागत कर्मरजः सेवते विषयसुखनिमित्तं
 ततः सोऽपि पूर्वोपास्मितपुण्यकर्मराजा ददाति, कान् ! विषयसुखोत्पादकान् भोगाकांक्षान् शुद्धात्मभा-
 वानाविनाशकान् रागादिपरिणामान् इति ।

अथवा द्वितीयव्याख्यानं—कोऽपि जीतोऽभिनवपुण्यकर्मनिमित्तं भोगाऽकांक्षानिदानरूपेण शुभ-
 कर्मानुष्ठानं करोति सोऽपि पापानुबन्धिपुण्यराजा कालातरे भोगान् ददाति । तेऽपि निदानबन्धेन प्राप्ता भोगा
 रावणादिवन्नरकादिदुःखपररा प्रापयतीति भावार्थः । एवमहानिजीवं प्रबन्धमदृष्टातगाथा गता ।

यथा स चैव पूर्वोक्तपुरुषो वृत्तिनिमित्तं न सेवते राजानं । ततः सोऽपि राजा तस्मै न ददाति, कान् !
 विविधान् सुखोत्पादकान् भोगान् इति ज्ञानिजीवविषये व्यतिरेकदृष्टातगाथा गता ।

एवमेव च सम्पन्नदृष्टिर्जीवः पूर्वोपास्मितमुदयागत कर्मरजः शुद्धात्मभावनेऽन्वयवृत्तरागसुखानन्दप्रस्युतो
 भूत्वा विषयसुखार्थं, उपादेयबुद्ध्या न सेवते तत्तत्तदपि कर्म न ददाति, कान् ! विविधसुखोत्पादकान्
 भोगाकांक्षारूपान् शुद्धात्मभावनाविनाशकान् रागादिपरिणामानि इति ।

अथवा द्वितीयव्याख्यानं—कोऽपि सम्पन्नदृष्टिर्जीवो निर्विकल्पसमाधेरुत्पादात्, अशक्ययानुष्ठानेन विद-
 यकायवचनार्थं यद्यपि अतर्हीलदानपूजादिशुभकर्मनुष्ठानं करोति तथापि भोगाकांक्षारूपनिदानबन्धेन
 तापुण्यकर्मनुष्ठानं न सेवते । तदपि पुण्यानुबन्धिपुण्यकर्म भवातरे तीर्थंकर-चक्रवर्ती—बलदेवात्मुदय-
 रूपेणोदयागतमपि पूर्वभवभास्मितभेदविज्ञानरासन्धयत्वेन शुद्धात्मभावनाविनाशकान् विषयसुखोत्पादकान्
 भोगाकांक्षानिदानरूपान् रागादिपरिणामान् ददाति, अस्तेऽहंसादीनामिव । इति राज्ञिनीतिं प्रति व्यतिरेकदार्ढ्यं
 समाधा गता । एव मतिशुभावधिमनःपर्ययकेवलज्ञानाभेदरूपपरमार्थसम्बन्धाच्च साक्षात्गोक्षकारणभूतं
 शुद्धात्मसंवेदितिलक्षणं स्वतोऽयं सत्पर्यवृत्त्या निर्वराया उपादानकारणं पूर्णं यद्व्याख्यातं परमात्मपदं, तत्पद-
 येन निर्विकल्पस्वमरेदन् कल्पभेदविज्ञानगुणेन विना न लभ्यते तस्यैव भेदविज्ञानगुणस्य पुनरपि विशेष-
 व्याख्यानरूपेण चतुर्दशसूत्राणि गतानि ।

इत उच्यं निरस्तातायशुण्यरूपधने गाथावचनपर्यन्तं व्याख्यानं करोति । तत्र तावत् प्रथमगाथाया
 निजपरमात्मपदार्थभावनेऽप्यनुसूत्राद्युत्तरसात्वाद्गता संतः सम्पन्नदृष्टयः, घोरोपसर्गेऽपि सत्तभयरहितत्वेन
 निर्विकल्पस्वानुभवस्वरूप स्वस्वभाव न त्यजन्तीति कथयति —

आत्मरूपातिः—यथा कश्चित्पुरुषो फलार्थं राजानं सेवते ततः स राजा तस्य फलं ददाति । तथा
 जीवः फलार्थं कर्म सेवते तत्सात्कर्म तस्य फलं ददाति । यथा च स एव पुरुषः कर्माभि राजानं न सेवते
 ततः स राजा तस्य फलं न ददाति । तथा सम्पन्नदृष्टिः फलार्थं कर्म न सेवते तत्सात्कर्म तस्य फलं न
 ददातीति तावत् ॥

सक येन फल स कर्म कुरुते नेति प्रतीमो वय किन्त्वन्यापि कुतोऽपि किञ्चिदपि तद्वर्गावशेनापतेत् ।
 तस्मिन्नापतिते त्वरूपपरमज्ञानस्वभावा स्थिता ज्ञानी किं कुरुतेऽप्य किं न कुरुते कर्मेति जानाति क ॥१४८॥
 सम्यग्दृष्टय एव साहज्यमिदं कर्तुं क्षमते पर यद्भजेऽपि पतयगी भयचलत्रैलोक्यमुक्ताप्यन ।
 सर्वाभेय निसर्गनिर्भयतया शक्ता विहाय स्वयं जानत स्वमन्यशेषधनुषबोधोच्यते न हि ॥१४९॥

समादिष्टी जीवा णिस्संका होंति णिब्भया तेण ।

सत्तभयविष्णमुक्का जह्वा तह्वा दु णिस्संका ॥ २४६ ॥

सम्यग्दृष्टयो जीवा निश्शुका भवंति निर्भयास्तेन ।

सत्तभयविष्णुक्का यस्मात्तस्मात्तु निश्शुकाः ॥ २४६ ॥

सात्पर्यदृष्टिः— सम्मादिष्टी जीवा णिस्संका होंति सम्यग्दृष्टयो जीवा शुद्धबुद्धैकस्वभावा-
 निर्दोषपरमात्माराधन कुर्याणा सतो निश्शुका भवति यस्मात् कारणात् । णिब्भया तेण तेन निर्भया भवति
 सत्तभयविष्णुक्का जह्वा यस्मादव कारणात्, इहलोक परलोक-अत्राण अगुति-मरण वेदना आफसिक्क-
 सञ्चितसत्तभयविष्णुक्का भवति तह्वा दु णिस्संका तस्मादव कारणात् धारणपरिग्रहोपसर्गो प्राप्तेपि निश्शुका शु-
 द्धस्वरूपे निष्कपा' सत बुद्धा' ममानना' ज्ञातरागमुजानदत्ताभ परमा' मस्वरूपान् प्रच्यवते पादमादिशत् ।
 अधानतर वीतरागसम्यग्दृष्टनिश्शुकाद्यष्टगुणा. ननतरवध निवारयति सत. कारणादथ नास्ति किंत्तु
 स्वपरपूर्विका निर्भरैव भवतीति प्रतिपादयति—

आत्मरूपातिः— येन नित्यमेव सम्यग्दृष्टय' सकलकर्मनिरभिलाषा सत, अत्यतकर्मनिरपेक्षतया
 तैते तेन नूनमेते, अत्यत निश्शुकादाश्याप्यरताया' सतोऽव्यतनिर्भया समाव्यते ।

लोक' ज्ञापत एव एव संकलव्यक्तो विविक्रामन, विद्वेको स्वयमेव केरलमय यहलोकयत्येवक ।

लोकोऽय न तत्रापरक्य परस्तत्यास्ति तद्गी कुतो निश्शुका सतत स्वय स सहज ज्ञान सदा विदति ॥१४९॥

एपिक्क हि वेदना यदच्छ ज्ञान स्वय वेद्यत निर्भेदादित्तत्तत्तदकवल्लोक सदानाकुलै ।

नैराभ्यागतोदनेन हि भवेत्तद्गी कुतो ज्ञानिनो निश्शुका सतत स्वय स सहज ज्ञान सदा विदति ॥१५०॥

यससादापुपैति यत्त नियत व्यक्तति वस्तुस्थितिर्ज्ञान मस्वयमेव तत्किञ्च ततस्मात् किमस्यापरै ।

अस्थाराणमगो न किञ्चन भवेत्तद्गी कुना ज्ञानिना नि शक सतत स्वय स सहजज्ञान मदा विदति ॥१५१॥

स रूप विळ वस्तुनोऽस्ति परमा गुति स्वरूप न यच्छक्त कोऽपि परप्रवेशुमहता ज्ञान स्वरूप च तु ।

अस्थगुतिरते न काचन भवेत्तद्गी कुतो ज्ञानिनो निश्शुका सतत स्वय स सहज ज्ञान सदा विदति ॥१५२॥

प्राणोच्छेदमुदाहरति मरण प्राणा विनास्थामनो ज्ञाने तस्वयमेव शाश्वततया गो उच्यते जातुचित् ।

तस्यातो मरण न किञ्चन भवेत्तद्गी कुना ज्ञानिनो निश्शुका सतत स्वय स सहज ज्ञान सदा विदति ॥१५३॥

एक ज्ञानमनाननतमषड सिद्ध किञ्चित्तरतो धारत्तादिद सदैव हि भवेत्प्रात द्वितीयोदय ।

तन्नाकस्मिकमर किञ्चन भवेत्तद्गी कुना ज्ञानिनो निश्शुका मरण एव स सहज ज्ञान सदा विदति ॥१५४॥

ठकोत्कीर्णद्वैरसन्निधितज्ञानसर्वस्वभावा सम्यग्दृष्टेर्दिद सकल इति तद्व्यापि फन ।

तत्तत्यास्ति पुनरपि मनाभ्रमणो नास्ति वध पूर्वोपात्त सत्तनुभवतो निश्चित निर्भरेव ॥

जो चत्तारिवि पाए छिंददि ते कम्ममोहवायकरे ।

सो णिस्संको वेदा सम्मादिष्टी मुणेदव्वो ॥ २४७ ॥

यथहरंषि पादान् छिनत्ति तान् कर्ममोहवायाकरान् ।

स निश्शुकचेतयिता सम्यग्दृष्टिर्ज्ञानव्ययः ॥ २४७ ॥

यो भवति, असंमूढः चेतयिता सर्वेषु कर्मभाषेषु ।
स खलु अमूढदृष्टिः सम्पद्यदृष्टिर्ज्ञातव्य ॥ २५० ॥

तात्पर्यवृत्तिः—जो इहदि असंमूढो चेत् सव्येऽसु कर्मभाषेषु यथेतयिता आत्मा स्वर्गिय शुद्धामनि ध्यानग्यानानुचरणरूपेण निश्चयनत्रयलक्षणभाषनाद्वेन शुभाशुभकर्मजनितपारिणामरूपे बहिर्विषये सर्वथाऽसंमूढो भवति सो खलु अमूढदिष्टी सम्मादिष्टी मुणेदब्बो स खलु एकुट सम्पद्यष्टि रमूढदृष्टिर्भूतजो ज्ञातव्य । तस्य च बहिर्विषय मूढताकृतो नास्ति बन्ध-परसम्पद्युक्तो वा । किं तु पूर्वबद्धकर्मणो निश्चित निर्जरेव भवति ।

आत्मरूपाति — यतो हि सम्पद्यष्टिः, टकोऽर्णशापकभाषमयत्वेन सर्वेष्वपि भाषेषु मोहाभानादमूढ दृष्टिः ततोऽस्य मूढदृष्टिकृतो नास्ति बन्ध किं तु निर्जरेव ।

जो सिद्धभक्तिजुत्तो उवगूहणगो दु सव्वधम्माणं ।
सो उवगूहणगारी सम्मादिष्टी मुणेदब्बो ॥ २५१ ॥
यः सिद्धभक्तियुक्त उपगूहनकस्तु सर्वधर्माणं ।
स उपगूहनकारी सम्पद्यदृष्टिर्ज्ञातव्यः ॥ २५१ ॥

तात्पर्यवृत्ति—जो सिद्धभक्तिजुत्तो उवगोहणगो दु सव्वधम्माणं शुद्धामनानुरूपपारणा धिक्सिद्धभक्तियुक्त मिय्याऽरागादिनिभावधर्माणामुपगूहक प्रच्छादको विनाशक सो उवगूहणगारी सम्मादिष्टी मुणेदब्बो स सम्पद्यष्टिः, उपगूहनकारी मतव्या ज्ञातव्य । तस्य चानुपगूहनकृतो नास्ति बन्ध किं तु पूर्वसंचितकर्मणा निश्चित निर्जरेव भवति ।

आत्मरूपाति — यतो हि सम्पद्यष्टिः, टकोऽर्णशापकभाषमयत्वेन समस्तानुरक्तानामुपगूहणा दुपगूहक, ततोऽस्य जीवस्य शक्तिदीर्घत्वकृता नास्ति बन्ध किं तु निर्जरेव ।

उम्मंगं गच्छत्तं सिधमग्गे जो उवेदि अप्पाणं ।
सोठिदिकरणेण जुदो सम्मादिष्टी मुणेदब्बो ॥ २५२ ॥

उ-मार्गं गच्छत्त सिधमार्गे य-स्थापयत्यात्मानं ।
स स्थितिकरणेण युक्तः सम्पद्यदृष्टिर्ज्ञातव्य ॥ २५२ ॥

तात्पर्यवृत्ति—उम्मंगं गच्छत्त सिधमग्गे जो उवेदि अप्पाणं य कर्त्ता मिय्याऽरागादि रूपमु-मार्गं गच्छत्त सतमात्मानं परमयोगान्यासवत्वेन सिधमार्गे स्वदुःखाऽमग्नानरूपे निश्चपनीश्वमार्गे निश्चल स्थापयति सो ठिदिकरणेण जुदो सम्मादिष्टी मुणेदब्बो स सम्पद्यष्टि स्थितिकरणयुक्तो मतव्यो ज्ञात व्य । तस्य चार्थितिकरणकृतो नास्ति बन्ध किं तु पूर्वबद्धकर्मणा निश्चित निर्जरेव भवति ।

आत्मरूपाति — यतो हि सम्पद्यष्टिः टकोऽर्णशापकभाषमयत्वेन मार्गे एव स्थितिकरणम् स्थितिकारी ततोऽस्य मार्ग-पवनकृतो नास्ति बन्ध किं तु निर्जरेव ।

जो कुणदि वच्छलत्तं तिण्हे साधूण मोक्खमग्गम्मि ।
सो वच्छलभावजुदो सम्मादिष्टी मुणेदब्बो ॥ २५३ ॥

य करोति वरसलत्व त्रयाणां ताधुना योसमार्गे ।
स चातसलत्वभावयुक्तः सम्पद्यदृष्टिर्ज्ञातव्यः ॥ २५३ ॥

सात्पर्यवृत्तिः—जो कृपादि वच्छलत्वं तिष्ठे साधूण मोक्षप्रसंगि यः कर्ता मोक्षमार्गे स्थित्वा वस्तुतः भक्तिं करोति, केना ? स्वकीयसम्पददर्शनज्ञानचारिणाणां, कथमूर्तानां प्राप्तेना ? मोक्षमार्गे साधनानां अथवा व्यवहारेण तदाधारभूतासाधूनां सां वच्छलभावनुदौ सम्मादिष्टी मुणेदब्धौ स सम्पददष्टिः वत्सलभावयुक्तो मतव्यो ज्ञातव्यः । तस्य चाप्यस्तव्यभावकृतो नास्ति शक्यः किं तु पूर्वसंचितकर्मणां निर्जरेव भवति ।

आत्मलयातिः—यतो हि सम्पददष्टिः कौत्सीकज्ञायकभाषणपक्षेण सम्पददर्शनज्ञानचारिणाणां स्वरस्मादेतद्बुद्ध्या सम्पददर्शनान्भार्यापत्सलः, ततोऽस्य मार्गानुपलभकृतो नास्ति शक्यः किं तु निर्जरेव ।

विज्ञारहमारुढो मणोरहरणसु हणदि जो चेदा ।
सो जिणणाणपहावी सम्मादिष्टी मुणेदब्धो ॥२५४॥

विद्यारथमारुढः मनोरथरयान् इति यथेतथिता ।

स जिनज्ञानप्रभाषी सम्पददष्टिर्ज्ञातव्यः ॥२५४॥

सात्पर्यवृत्तिः—विज्ञारहमारुढो मणोरहरणसु हणदि जो चेदा यथेतथिता आत्मा स्वदुःखामतत्वोपलम्बितस्वस्वस्वविद्यारथमारुढ सन् स्थापितपूजालाभभोगाकाक्षास्तपनिदानवधादिविभाषपरिणामरूपान् प्रत्यक्षेन्द्रादिपञ्चकारसरसारादुःखकारणान् शत्रून् मनोरथरयान् वेगाभित्तकच्छेदान् स्वस्वभावसारथिवेलेन इहतरप्यानखेनेन इति । सो जिणणाणपहावी सम्मादिष्टी मुणेदब्धो स सम्पददष्टिर्जिनज्ञानप्रभाषी मतव्यो ज्ञातव्यः । तस्य चाप्यभावनाकृतो नास्ति शक्यः किं तु पूर्वसंचितकर्मणां निश्चितं निर्जरेव भवति । एष सवरपूर्विकायां माननिर्जराय उपादानकारणभूतायां शुद्धात्ममायानारूप्यायां शुद्धनयमाश्रित्य निरसकापष्टगुणानां व्याख्यानमुच्छरत्वेन गाथानयकं गतं ।

इदं तु निरसकापष्टगुणव्याख्यानं निश्चयनयमुच्छरत्वेन व्याख्यातं । निश्चयनयसाधके व्यनहारत्तत्रयेऽपि शित्तस्य सरागसम्पददष्टेरप्यजनचौरादिकयारूपेण व्यवहारनयेन यथासंभवं योजनीयं । निश्चयव्याख्यायामपि पुनरपि किमर्थं व्यवहारनयव्याख्यानं इति चेदेव । अग्निमुवर्णपापाणयोरिव निश्चयव्यनहारमययोः परस्परताभ्यन्तारकभावदर्शनार्थमिति तथाचेत्—

जेदजिणसमइ पडजह तामा व्यवहारणिच्छए मुजह ।

एक्येण विणा छिज्जइ तिथ अण्येण पुण सख । इति

किं च—सवरपूर्विका निर्जरा या व्याख्याता सा सम्पददष्टीवस्य शुद्धात्मसम्पत्कृतदानज्ञानानुप्राणरूपे मुख्यवृत्त्या निश्चयनयत्रये सति बीतरागधर्मन्यानुकम्पानरूपे शुभाशुभवहिरिव्यनिरालम्बने निर्विकल्पसमाधी सति भवति स च समाधिरतीम दुर्लभं । कस्मात् इति चेत् एकंदियनिकलेदियेपेचेन्द्रियसंज्ञिपूर्वोत्तमनुश्वेदशकुलरूपेदियपदुत्वनिर्व्याध्यायुश्वरवृद्धिसद्वर्मश्रयणप्रहणधरणश्रदानसदयमनिययसुखव्यापनतनक्रोधादिकपापनिवर्तनसंपादानसमाधिपरणानि परपरदुर्लभानि यत् । तदपि कस्मात् ? तद्यतिपक्षभूतानां मिथ्याव्यतिरेकपापस्यत्यागिपूजालाभभोगाकाक्षास्तपनिदानवधादिविभाषपरिणामानां प्ररुद्धवान् इति दुर्लभपरपरां ज्ञात्वा सर्वतराप्येण समाधा प्रमाद्यो न कर्तव्यः । तदप्युक्तं—

इत्यतिदुर्लभरूपा बोधिं लब्ध्वा यदि प्रमाद्यी स्यात् ।

सासुतिगीनारण्ये भ्रमति वराको नर सुचिर ॥ इति ।

इति समयसारव्याख्यायां शुद्धात्मानुभूतिलक्षणायां सात्पर्यवृत्तौ गाथाचतुष्टयं पंक्तिकारूपेण, गाथापञ्चकं ज्ञानवैताम्यशक्तयोः सामान्यविवरणरूपेण, गाथादशकं तयोरेव विशेषविवरणरूपेण, गाथाष्टकं ज्ञानशुणस्य सामान्यविवरणरूपेण, गाथाचतुर्दश तस्यैव विशेषविवरणरूपेण, गाथानयकं निरसकापष्टगुणकथनरूपेण

१ " मनोरथरयान् गमद जो चेदा " पाठोऽप्रसक्तव्यवहारी ।

प्रसगात् । न सच्चित्ताचित्तरस्तूपघात, खेदानभिन्वत्तन्नामपि तस्मिन् प्रसगात् । ततोऽन्यायवलेनैव तदायात् यत्तस्मिन् पुरुषे खेहात्म्यकारणं स्वयंभूत् । एन मिथ्यादृष्टि, आत्मनि रागादीन् पुत्राणां स्वभावत एव कर्मयोग्यपुत्रद्वयद्वले लोके कायनात्मन कर्म कुर्यादोऽनेकप्रकारकरणे सच्चित्ताचित्तरस्तुनि विद्वन् कर्मरजसा बध्यते । तस्म कतमो बधहेतु ? न तावत्स्वभावत एव कर्मयोग्यपुत्रद्वयद्वले लोके, सिद्धानामपि तत्रस्थानां तदप्रसगात् । न कायनात्मन कर्म, यथास्थायतत्तत्तानामपि तत्रप्रसगात् । नानकप्रकारकरणानि, केवलज्ञानिनामपि तत्रप्रसगात् । न सच्चित्ताचित्तरस्तूपघात, समितित्तराणामपि तत्रप्रसगात् । ततोऽन्याय वलेनैतदेवायात् यदुपयोगे रागादिकरणं स्वयंभूत् ।

न कर्मरजसु जगत् न चलनामरु कर्म वा न कैकरणानि वा न चिदचिद्वयो बधहेतु ।
यदैक्यमुपयोगेण समुपयाति रागादिभि, स एव किञ्च केचल भवति बधहेतुर्नृणां ॥२५८॥

जह पुण सोचेव णरो णेहे सब्वद्धि अवणिये संते ।

रेणुवहुलम्मि ठाणे करेदि सत्थेहि वायामं ॥२६०॥

छिंददि भिंददि य तथा तालीतलरुदल्लिवंसपिंडोओ ।

सच्चित्ताचित्ताणं करेदि दब्बाणमुवघादं ॥२६१॥

उवघादं कुब्बंतस्स तस्स णाणाविहेहिं करणेहिं ।

णिच्छयदो चिंतिजहु किंपच्चयगो ण तस्स रयबंधो ॥२६२॥

जो सोदु णेहभावो तद्धि णरे तेण तस्स रयबंधो ।

णिच्छयदो विण्णेयं ण कायचेट्ठाहिं सेसाहि ॥२६३॥

एवं सम्भादिद्धी वटंतो बहुविहेसु जोगेसु ।

अकरंतो उवओगे रागादी णेव वज्झदि रयेण ॥२६४॥

यथा पुनः स चर नर जेहे सर्वस्मिन्नपनीदे सति ।

रेणुवहुले स्थाने करोति शरीर्यायाम ॥२६०॥

छिनत्ति भिनत्ति च तथा तालीतलरुदलीवशपिंडी ।

सच्चित्ताचित्तानां कर्तन्ति द्रव्याणामुपघात ॥२६१॥

उपघातं कुर्वन्तस्तस्य नानाविधैः करणैः ।

निश्चयतो विद्मै विपत्यको न रजोरयः ॥२६२॥

य स, अस्त्रेदभावस्त्वस्त्रिणरे तेन तस्य रजोरयः ।

निश्चयतो विद्मै न कायचेष्टाभिः श्रेयाभिः ॥२६३॥

एव सम्यग्साष्टिर्वर्तमानो बहुविधेषु योगेषु ।

अर्कुर्यःनुपयोगे रागादीन् न लिप्यते रजसा ॥२६४॥

साद्वर्षवृत्तिः—यथा न एव पूर्वोक्तं नर जेहे सर्वस्मिन्नपनी । सति शून्यिद्वलस्थाने शरीर्यायाम,
अस्त्रेण धम कर्तन्ति विप्रमाया मया । छिनत्ति भिनत्ति च तथा, वज्जु ' सत्त्वमस्त्रेण दर्वदत्त
निरीमहत् शरीरेणार । समस्तभेदवित्तविशद फलं पुनराल च कर्मानि इति द्वितीयाया मया । उच

घातं कुर्वाणस्य तस्य भानाविर्भवेणैशाख्यथानादिकरणनिक्षेपे, निधयतश्चिन्यतां विचार्यतां किंप्रत्ययकः किर्निमित्तक, तस्य रजोवधो न भवति । एव प्रथमरूपेण गाथात्रय गत । अत्रात्तर-य श्रेहभावस्तस्मिन्ने स पूर्वोक्तद्वैलाभ्यगुरुषु, तेन च तस्य रजोवध, इति निधयतो विज्ञेय । न कायादिव्यापारचैष्ट्याभि शेषाभि, तदभावात् तस्य वधो नास्तीत्यभिप्राय, इत्युत्तरगाथा गता । एव सूत्रचतुष्टयेन प्रश्नोत्तररूपेण दृष्टातो गतः । अथ दार्ष्टान्तमाह—

एवं सम्पादिद्वी वदंतो बहुविधेषु भोगेषु एव पूर्वोक्तदृष्टातेन सम्पद्यतिर्जान विविधयोगेषु नाना प्रकारमनोरचनकायव्यापारेषु वर्तमानः । अरुंती उच्यते रगादी निर्मलात्मत्वरसम्पत्क्षुब्धान-ज्ञानानुष्ठानरूपाणां सम्पद्यतेनज्ञानचारित्राणां सद्भावत् रगाद्युपयोगान् परिणामानकुर्वाण सन् णेव वज्रदि रयेण कर्मरजसा न वध्यते । एव तैलप्रक्षणाभावे यथा रजोवधो न भवति तथा वीतराग-सम्पद्यतेर्जीवस्य रगाद्यभाराद्दुःखो न भवति, इति यथाभारकारणतात्पर्यकथनरूपेण गाथापंचकं गत । किं च यथात्र घातनिकायां भणित, सद्धानिजीवस्य शातरसे स्वामित्व, अज्ञानिनस्तु शृंगारावाहरसानां स्वामित्व, तथाप्यात्मविषये नाटकान्तरप्रज्ञाये नवरसानां स्वामित्व ज्ञातव्य । इति सूत्रदशकसमुदायेन प्रथमस्थल गत ।

अथ वीतरागस्वभाव मुक्त्वा हिंसादिस्तकभावेन परिणमनमज्ञानिजीववृक्षण । तद्विपरीत सद्धानि-दृक्षणमिति प्रज्ञापयति—

आत्मवृक्षातिः—यथा स एव पुरुष खेहे सर्गसिद्धयनीते सति तस्यामेव स्वभावत एव रजोवह-छायां भूमौ तदेव शस्त्रव्यापारकर्म कुर्वाणस्तेरेवानेकप्रकारकरणैस्तान्येव सच्चित्ताचित्तवस्तुनि निहन् रजसा न बध्यते खेहाम्बगत्य वधहेतोरभावात् । तथा तन्म्यदृष्टि, आत्मनि रगादीनुकुर्वाण सन् तस्मिन्नेव स्वभावत एव कर्मयोग्यपुद्गलवहुले खेहे तदेव व्यापारकर्म कर्म कुर्वाण, तैरेवानेकप्रकारकरणै, तान्येव सच्चित्ताचित्तवस्तुनि निहन् कर्मरजसा न वध्यते रगयोग्यस्य वधहेतारभावात् ।

लोक कर्म ततोऽस्तु सोऽस्तु न परित्यज्यमक कर्म तत् तान्यस्मिन् करणाणि सन्तु धिदधिद्व्यापादन चास्तु तत् । रगादीनुपयोगभूमिमनयन् ज्ञान भवन् केरल वध भैर कुतोऽप्युत्तरमहो सम्पद्यतात्मा ध्रुव ॥१९५॥

तथापि न निरर्थक चारितमिधते ज्ञानिना तदायत्नमेव सा क्लिष्ट निर्गला व्यापृति । अकामकृतकर्म तन्मतकारण ज्ञानिना इत्य न हि विरुपाते किमु करोति जानाति च ॥१९०॥

जानाति य म न कराति करोति यस्तु जानात्यय च खलु तन्मिष्ट कर्मरग
राम एवोपभवमन्यसावसाहृर्मिष्वादश स निगत स हि वधहेतु ॥१९१॥

जो मण्णदि हिंसामिय हिंसिज्जामिय परेहिं सत्तेहिं ।

सो मूढो अण्णणी णणी एत्तोदु विवरीदो ॥२६५॥

यो मण्णते हिंसिहिं हिंस्ये च परे, सर्वे ।

स मूढोऽज्ञानी ज्ञान्यतस्तु विपरीतः ॥ २६५ ॥

वाचस्पत्येष्टिः—जो मण्णदि हिंसामिय हिंसिज्जामिय परेहिं सत्तेहिं सो मूढो अण्णणी यो मन्यते जीवानह हिंसिहिं परे सखिरह हिंस्ये इति च यासो परिणाम स निश्चितवज्ञान स एव वधहेतु, स परिणामो यस्यासि च चाज्ञानी । णणी एत्तोदु विवरीदा एतस्माद्विपरीतो यो जीवितमरणलाभा-लाभमुखदु खदशुमिन्द्रादिशक्त्यादिविषयविषये रागद्वेषरहितशुद्धा मयाननाजातपरमानन्दमुखासादरूपे वा भेदज्ञाने रत र ज्ञानात्यर्थ ।

अथ कथमयमभ्यन्तस्य पुनरज्ञान इति चेत्—

आत्मरूपातिः—परजीवानह हिनस्ति परजीवेर्हित्ये चाहमित्यप्यवस्तापो ध्रुवमज्ञान स तु यस्यास्ति सोऽज्ञानित्वात्प्रियादृष्टिः । यस्य तु नास्ति स ज्ञानित्वात्सम्प्रादृष्टिः ।

कथमवमप्यवस्तापोऽज्ञान इति चेत्—

आउक्त्वयेण मरणं जीवाणं जिणवरेहिं पण्णत्तं ।

आउं ण हरेसि तुमं कह ते मरणं कदं तेसिं ॥२६६॥

आउक्त्वयेण मरणं जीवाणां जिणवरेहिं पण्णत्तं ।

आउं न हरंति तुह कह ते मरणं कदं तेहिं ॥२६७॥

आयु क्षयेण मरण जीवानां जिनवरैः प्रज्ञप्तं ।

आयुर्न हरसि त्वं कथं स्वया मरणं कृतं तेषां ॥२६६॥

आयुःक्षयेण मरणं जीवानां जिनवरैः प्रज्ञप्तं ।

आयुर्न हरंति तव कथं ते मरणं कृतं तैः ॥२६७॥

तात्पर्यदृष्टिः—आउक्त्वयेण मरणं जीवाणं जिणवरेहिं पण्णत्तं आयु क्षयेण मरण जीवानां जिनवरैः प्रज्ञप्तं कथितं । आउं ण हरेसि तुमं कदंते मरणं कदं तेसिं तेषामप्युःकर्म च न दृष्टिं च तस्वायुष्यं स्वोपयोगेनैव क्षीयमाणत्वात् कथं ते स्वया तेषां मरणं कृतमिति ।

आत्मरूपातिः—मरणं हि तानजीवानां स्वायु कर्मक्षयेणैव तदभ्ये तस्य भावयितुमशक्यत्वात् स्वायु कर्म च नान्येनान्यस्य हर्तुं शक्यं तस्य स्वोपयोगेनैव क्षीयमाणत्वात् । ततो न कथंचनापि, अन्यो-
ऽन्यस्य मरणं कुर्यात् । ततो हिनस्ति हित्ये चेत्यप्यवस्तापो ध्रुवमज्ञान ।

जीरनाप्यवस्तापस्य तद्विपक्षस्य वा वार्ता इति चेत्—

जो मण्णदि जीवेमिय जीविज्जाभिय परेहि सत्तेहिं ।

सो मूढो अण्णाणी णाणी एत्तोदु विवरीदो ॥२६८॥

यो मम्यते जीरयामि जीव्ये चापरैः सत्त्वैः ।

स मूढोऽज्ञानी ज्ञान्यतस्तु विपरीतः ॥२६८॥

आत्मरूपातिः—परजीवानह जीरयामि परजीवेर्जीव्ये चाहमित्यप्यवस्तापो ध्रुवमज्ञान स तु यस्यास्ति सोऽज्ञानित्वात्प्रियादृष्टिः । यस्य तु नास्ति स ज्ञानित्वात् सम्प्रादृष्टिः ।

कथमवमप्यवस्तापो ज्ञानमिति चेत् !

आउउदयेण जीवदि जीवो एवं भणंति सव्वण्हू ।

आउं च ण देसि तुमं कहंतेण जीविदं कदं तेमिं ॥२६९॥

आऊदयेण जीवदि जीवो एवं भणंति सव्वण्हू ।

आउं च ण दित्ति तुहं कहं णु ते जीविदं कदं तेहिं ॥२७०॥

आयुःक्षयेण जीवति जीव एवं भणंति सर्वज्ञाः ।

आयुश्च न ददासि त्वं कथं स्वया जीवितं कृतं तेषां ॥२६९॥

१ तात्पर्यदृष्टौ सर्वं यथा, आउक्त्वयापदेन तत्र एव नेतव्यतां तावत्पर्यन्तम् । २ वचनार्थि णाणं तात्पर्यदृष्टौ धरति । ३ वचनार्थि च, आत्मरूपातिरेव ।

आयुर्दयेन जीवति जीव एवं भणति सर्वज्ञाः ।

आयुश्च न ददाति तव कथं तु ते जीवितं कृतं तैः ॥२७०॥

तात्पर्यवृत्ति — आयुर्दयेन जीवति जीवो एवं भणति सञ्ज्यू आयुर्दयेन जीवति जीव एव भणति सर्वज्ञाः । आउं च ण देसि तुमं कइं तए जीविदं कइं तेसि आयु कर्म च न ददासि त्व तेपं जीवाना तस्यायुष स्वकीयशुभाशुभपरिणामेनैव उपाज्यमाणत्वात्, कथ त्वया जीवितं कृतं न कथ-
मपि । किं च ज्ञानिना पुरुषेण स्ववित्तिलक्षणत्रिगुणत्रिगुणसमाधौ स्यात्तस्य तावत् । तदभावे चाशक्यानु-
ष्ठानेन प्रमादेन; अस्य मरणं करोमि, अस्य जीवितं करोमि, इति यदा विकल्पो भवति तदा मनसि चिंत-
यति अस्य शुभाशुभकर्मोदये सति, अहं निमित्तमात्रमेव जात. इति मत्वा मनसि समुद्ररूपोऽहंकारो
न कर्तव्य इति भावार्थः ।

अथ दुःखसुखमपि निश्चयेन स्वकर्मोदयवशाद् भवति, इत्युच्यते—

आत्मरूपतिः—जीवितं हि तावज्जीवानां सायु कर्मोदयेनैव, तदभावे तस्य भावयितुमशक्यत्वात् ।
सायुः कर्म च नान्येनान्यस्य दातुं शक्यं तस्य स्वपरिणामेनैव, उपाज्यमाणत्वात् । ततो न कथंचनापि
अन्योऽन्यस्य जीवितं कुर्यात् । अतो जीवयामि जीव्ये चेलप्यवसायो ध्रुवमज्ञान ।
दुःखसुखकरणाप्यवसायस्यापि, एवैव गति —

जो अप्पणादु मण्णादि दुःखिदसुखिदे करेमि सत्तेति ।

सो मूढो अण्णाणी णाणी एत्तोदु विवरीदो ॥२७१॥

य आत्मना तु मन्यते दुःखितसुखितान् करोमि सत्वानिति ।
स मूढोऽज्ञानी ज्ञान्यतस्तु विपरीतः ॥२७१॥

तात्पर्यवृत्तिः—जो अप्पणादु मण्णादि दुःखिदसुखिदे करेमि सत्तेति यः कर्ता आत्मनः
समर्थत्वेन मन्यते किं ? दुःखितसुखितान् सत्वान् करोम्यहं । सो मूढो अण्णाणी णाणी एत्तोदु
विवरीदो यथाहमिति परिणामो निश्चितमज्ञानं स एव मध्यकरणं स परिणामो पर्याप्तिः स अज्ञानी
बहिरात्मा । एतस्माद्विपरीतं परमोपेक्षासमभावनापरिणतानेदरसत्रयलक्षणे भेदज्ञाने स्थितो ज्ञानीति ।

अथ परस्य सुखदुःखं करोमीत्यप्यवसायकं कथमज्ञानी जातः ? इति चत्—

आत्मरूपतिः—परजीवानहं दुःखितान् सुखितान् करोमि । परजीवेदुःखितं सुखितं च विवेद,
इत्यप्यवसायो ध्रुवमज्ञान । स तु यस्यास्ति सोऽज्ञानित्वाभिभवाद्यति । यस्य तु नास्ति स ज्ञानित्वात् सम्पद्यति ।
कथमप्यवसायोऽज्ञानमिति चेत् ।

कम्मणिमित्तं सव्वे दुक्खिदसुहिदा हवंति जदि सत्ता ।

कम्मं च ण देसि तुमं दुक्खिदसुहिदा कइं कदा ते ॥२७२॥

कम्मणिमित्तं सव्वे दुक्खिदसुहिदा हवंदि जदि सत्ता ।

कम्मं च ण देसि तुमं कइं तं सुहिदो कदो तेहिं ॥२७३॥

कम्मोदयेण जीवा दुक्खिदसुहिदा हवंति जदि सव्वे ।

कम्मं च ण देसि तुमं कइं तं सुहिदो कदो तेहिं ॥२७४॥

कर्मनिमित्तं सर्वे दुःखितसुखिता भवन्ति यदि सत्त्वाः ।

कर्म च न ददासि त्वं दुःखितसुखिताः कथं कृतास्ते ॥२७२॥

कर्मनिमित्तं सर्वे दुःखितसुखिता भवन्ति यदि सत्त्वाः ।

कर्म च न ददासि त्वं कथं त्वं सुखितः कृतस्तैः ॥२७३॥

कर्मोदयेन जीवा दुःखितसुखिता भवन्ति यदि सर्वे ।

कर्म च न ददासि त्वं कथं त्वं दुःखितः कृतस्तैः ॥२७४॥

भाष्यवृत्तिः—कर्मणिमित्तं सर्वे दुःखितदुःखिता इवन्ति यदि सत्त्वा यदि चेत् कर्मोदय-
निमित्तं सर्वे सत्त्वा जीवा. सुखितदुःखिता भवन्ति १ कर्म च न ददासि तुमं दुःखितदुःखिता कर्हं कदा ते
तेहिं शुभाशुभकर्म च न ददासि २ कथं ते जीवास्त्वया सुखितदुःखिता कृता ३ न कथमपि ।

कर्मणिमित्तं सर्वे दुःखितदुःखिता इवन्ति यदि सत्त्वा यदि चेत् कर्मोदयनिमित्तं सर्वे जीवा
सुखितदुःखिता भवन्ति कर्म च न ददासि तुमं कर्हं तं सुखितो कदा तेहिं तेहिं शुभाशुभकर्म च न
ददासि त्वं न प्रयच्छसि तेभ्य कथं त्वं सुखीकृतस्तैः १ न कथमपि ।

कर्मोदयेन जीवा दुःखितदुःखिता इवन्ति यदि सर्वे यदि चेत् कर्मोदयेन सर्वे जीवा दुःखित
सुखिता भवन्ति कर्म च न ददासि तुमं कर्हं तं दुःखितो कदा तेहिं तेहिं शुभाशुभकर्म च न ददासि त्वं
न प्रयच्छसि तेभ्य कथं त्वं सुखीकृतस्तैः २ न कथमपि ।

किं च तत्त्वज्ञानी जीवस्त्वात् अन्त्ये परजीवाय सुखदुःखे ददामि, इति विकल्प न करोति । यदा
पुनर्निर्विकल्पसमापेक्षया सति प्रयत्नेन सुखदुःखं करोमीति विकल्पो भवति तदा मनसि चिन्तयति—अस्य
जीवस्यांतरगुण्यथापोदयो जात अहं पुनर्निमित्तमात्रमेव, इति, ज्ञात्वा मनसि हर्षविषादपरिणामेन
गर्भं न करोति, इति । एव परजीवानां जीवितमरणं सुखदुःखं करोमीति व्यवस्थानमुच्यते मायासक्तकेन
द्वितीयस्थल गत ।

अथ परोजन परस्य निश्चयेन जीवितमरणसुखदुःखं करोतीति दोषो मन्यते स नदिरामेति
प्रतिपादयति—

आत्मलयातिः—सुखदुःखे हि तावन्जीवानां स्वकर्मोदयेनैव तदमणे तयोर्भित्तुमशक्यत्वात् । स्वकर्म
च नान्येनाप्य दातुं शक्यं तस्य स्वपरिणामेनैवोपाय्यमाणत्वात् । ततो न कथंचनापि, अन्योन्यस्य सुखदुःखे
कुर्यात् । अतः सुखितदुःखितान् करोमि । सुखितदुःखितश्च क्रिये चेत्यप्यवसायो धूमझान ।

सर्वे सदैव नियतं भवन्ति स्वकीयकर्मोदयान्मरणजीवितदुःखसौख्य ।

अज्ञानमेतदिह यत्तु परं परस्य कुर्यात् पुनान् मरणजीवितदुःखसौख्य ॥१६२॥

अज्ञानमेतदविगम्य परापरस्य पश्यति ये मरणजीवितदुःखसौख्य ।

कर्माण्यदृष्टितरेण चिन्तयन्तो गिर्यदृष्टो नियतमागमहना भवति ॥१६३॥

जो मरदि जोय दुहिदो जायदि कम्मोदयेण सो सव्वो ।

तह्मा दु मारिदोदे दुहाविदो चेदि णहु मिच्छा ॥२७५॥

जो ण मरदि णय दुहिदो सोविथ कम्मोदयेण सल्लु जीवो ।

तह्मा ण मरिदोदे दुहाविदो चेदि णहु मिच्छा ॥२७६॥

मारयामि जीवयामि च सत्त्वान् यदेवमध्यवसितं ते ।
तत्पापबंधक वा पुण्यस्य बंधकं वा भवति ॥ २७९ ॥

तात्पर्यवृत्तिः—दुःखितमुखितान् सत्वान् करोम्यहं कर्ता यदेवमध्यवसितं रागाद्यभ्यवसानं ते तत्र शुद्धामभावनाश्रुतस्य सत्तं पापस्य पुण्यस्य वा तदेव बंधकारणं भवति न चान्यत् किमपि दुःखादिकं कर्तुं मायाति । कस्मात् ? इति चेत् तस्य सुखदुःखपरिणामस्य जीवस्य स्वापार्जितशुभाशुमकर्मापीनत्वात् इति ।

मारयामि जीवयामि सत्त्वान् यदेवमध्यवसितं ते तत्र शुद्धामश्रुतज्ञानानुष्ठानशून्यस्य सत्तं पापस्य पुण्यस्य वा तदेव बंधकं भवति न चान्यत् किमपि कर्तुं मायाति । कस्मात् ? इति चेत् तस्य परजीवस्य जीवितं मरणोदरे स्वापार्जितकर्मोदयार्थान्नत्वात् इति ।

अथैव निश्चयनयेन हिंसाप्यनस्ताप एव हिंसेत्यायात् निचार्यमाण—

आत्मलयातिः—य एवायं दिव्यादृष्टेरज्ञानजं भासमानमध्यवसितं स एव बंधहेतुः, इत्यवधारणीयं न च पुण्यपापयेन द्वित्वाद्बन्धस्य तद्विधत्तरमन्वेष्टव्यं । एकैर्नैवानेनाप्यवसायेन दुःखयामि, मारयामि, इति सुखयामि, जीवयामि च द्विधा शुभाशुभाहंकाररसनिर्भरतया द्वयोरपि पुण्यपापयोर्बंधहेतुत्वस्याविराधात् एव हि हिंसाप्यनस्ताप एव हिंसेत्यायात्—

अज्ज्ञवसिदेण बंधो सत्ते मारे हि माव मारे हि ।

एसो बंधसमासो जीवाणं णिच्छयणयस्स ॥ २८० ॥

अध्यवसितेन बंधः सत्वान् मारयतु मा वा मारयतु ।

एष बंधसमासो जीवानां निश्चयनस्य ॥ २८० ॥

तात्पर्यवृत्तिः—अज्ज्ञवसिदेण बंधो सत्ते मारे हि माव मारे हि अध्यवसितेन परिणामेन बंधो भवति, सत्वान् मारय मा वा मारय एसो बंधसमासो एष प्रयत्नीभूतो बंधसमासः बंधसंक्षेपः । सादृश्येनैव निरुपाधिचिदानदैकलक्षणातिरिक्तत्वरमाधिना मोक्षो भवतीति मोक्षसंज्ञात् । केया ? जीवानां णिच्छयणयस्स जीवानां निश्चयनस्येति । एतं जीवितमरणसुखदुःखानि परेषां करोमीत्यप्यनस्ताप एव बंधकारणं, प्राणव्यपरोपरगादिभ्यापरो भवतु मा भवतु । एव सर्वं ब्रह्मा रागापापपथ्यान् त्वं जनीयामिति व्याहृत्तानमुक्त्वा एतं सूत्रपदकेन तृतीयस्थलं गतं ।

अथ हिंसाप्यनस्तान् प्रसमुक्तं तावत् इदानीं पुनः अस्तव्यादावत्रताप्यवसायैः पापं सत्त्वाप्यनस्तनिश्च पुण्यं बन्धो भवतीति यादव्याप्तिः—

आत्मलयातिः—परतीमाना स्वकर्मोदयप्रेक्षित्यनयेन प्राणव्यपरोपरं कदाचिद् भवतु, कदाचिन्मा भवतु । य एतं दिनस्थीयहंकाररसनिर्भरं हिंसाप्यनस्तापं स एव निश्चयतस्तस्य बंधहेतुः, निश्चयेन परमानस्य प्राणव्यपरोपरस्य परेण वस्तुमहाकथनात् ।

अथाप्यनस्तापं पापपुण्ययोर्बंधहेतुत्वं न दर्शयति—

एवमल्लिये अदत्ते अवहल्लयेरे परिग्गहे चैव ।

कीरदि अज्ज्ञवसाणं जं तेण दु वज्झदे पावं ॥ २८१ ॥

तहय अचोजे सत्ते वंभे अपरिग्गहत्तणे चैव ।

कीरदि अज्ज्ञवसाणं जं तेण दु वज्झदे पुण्णं ॥ २८२ ॥

एवमल्लिकेऽदत्तेऽवहल्लयवर्षे परिग्रहं चैव ।

क्रियतेऽप्यवसानं यत्नेन तु बध्यते पापं ॥ २८१ ॥

तथापि च सत्ये दत्ते ब्रह्मणि, अपरिग्रहत्वे चैव ।

क्रियतेऽध्यवसानं यत्नेन तु बध्यते पुण्यं ॥ २८२ ॥

तात्पर्यवृत्तिः—एवमसत्येऽर्चोर्धेऽऽब्रह्मणि परिग्रहे चैव यत्क्रियतेऽध्यवसानं तेन पापं बध्यते इति प्रथमगाथा गता ।

यथाचौर्ध्वे सत्ये ब्रह्मचर्ये तथैवापरिग्रहत्वे यत्क्रियतेऽध्यवसानं तेन पुण्यं बध्यते इति तत्राप्रत्ययपये पुण्यपापवधरूपेण सूत्रभूतागाथाद्वयं गतं । अतः परमिदमेव सूत्रद्वयं परिणामसुखयत्नेन त्रयोदशगाथाभिर्बि-
शृणोति तद्वया—

बाह्य वस्तु रागादि परिणामकारण परिणामनस्तु मधकारणमित्यावेदयति—

आत्मरूपातिः—एवमवमज्ञानात् यो यथा हिंसाया विधीयतेऽप्यवसायः, तथा अस्तव्यादद्यान्नद्वयपरि-
ग्रहेषु यथा विधीयते स सर्वोऽपि केवल एव पापबन्धहेतुः यस्तु अहिंसाया यथा विधीयते, अध्यवसायः । तथा
यथा सत्यदत्तवशापरिग्रहेषु विधीयते स सर्वोऽपि केवल एव पुण्यबन्धहेतुः ।

न च बाह्यवस्तु द्वितीयोऽपि बन्धहेतुरिति शक्यं वक्तुं—

वस्तुं पडुच्चं जं पुण अज्झवसाणं तु होदि जीवाणं ।

ण हि वस्तुदो दु बंधो अज्झवसाणेण बंधोत्ति ॥ २८३ ॥

वस्तु भर्तास्य पत्तुनरध्यवसानं तु भवति जीवानां ।

न च वस्तुवस्तु बंधोऽध्यवसानेन बंधोस्ति ॥ २८३ ॥

तात्पर्यवृत्तिः—वस्तुं पडुच्चं जं पुण अज्झवसाणं तु होदि जीवाणं बाह्यवस्तुचेतनापेक्षान
पंचेंद्रियविषयभूतं प्रतीत्य आश्रित्य जीवानां उत्पत्तिद्वयं रागाद्यध्यवसानं भवति ण हि वस्तुदो दु बंधो
न हि वस्तुन सत्काशाद्बन्धो भवति । तर्हि केन बन्धेन अज्झवसाणेण बंधोत्ति शीतरागपरमात्मतत्त्व-
भिन्नं रागाद्यध्यवसानेन बन्धो भवति । वस्तुन सत्काशाद्बन्धो कथं न भवतीति चेत् अध्यवसायतिरेकान्यां
व्यभिचारत् । तथा हि बाह्यवस्तुनि सति निवर्तनं बन्धो भवतीति—अन्वयो नास्ति, तदभावे बन्धो भवतीति
व्यतिरेकोऽपि नास्ति । तर्हि किमर्थं बाह्यवस्तुव्यागः ? इति चेत् रागाद्यध्यवसानानां परिहारार्थं । व्यवसाय
भावार्थः । बाह्यपंचेंद्रियविषयभूते वस्तुनि सति, अज्ञानभावात् रागाद्यध्यवसानं भवति तस्मादध्यवसाना
द्बन्धोभवतीति पारंपर्येण वस्तु, मधकारणं भवति न च साक्षात् । अध्यवसानं पुनर्निवर्तनेन मधकारणमिति ।

एव बन्धहेतुत्वेन निर्धारितस्याध्यवसानस्य स्वार्थक्रियाकारित्वाभावेन निष्पत्त्यन्वयस्य दर्शयति—

आत्मरूपातिः—अध्यवसानमेव बन्धहेतुर्न तु बाह्यवस्तु तस्य बन्धहेतोरध्यवसानस्य हेतुर्नैव चरि-
तार्थत्वात् । तर्हि किमर्थो बाह्यवस्तुप्रतिषेधः ? अध्यवसानप्रतिषेधार्थः । अध्यवसानस्य हि बाह्यवस्तु,
आश्रयभूतं । न हि बाह्यवस्तुनाश्रित्य, अध्यवसानमाप्तं भवति । यदि बाह्यवस्तुनाश्रित्यापि, अध्यवसानं
जायते तदा यथा वीरस्तुतस्याश्रयभूतस्य सद्भावे वीरस्तु हि नस्तीत्यध्यवसायो जायते, तथा वप्यानुत्त-
स्याश्रयभूतस्यासद्भावेऽपि वप्यानुत्त हि नस्तीत्यध्यवसायो जायते । न च जायते । ततो निराश्रय नास्त्यध्यव-
सानमिति नियमः । तत एव चाध्यवसानाश्रयभूतस्य बाह्यवस्तुनोऽप्यतप्रतिषेधः, हेतुप्रतिषेधेनैव हेतुम-
प्रतिषेधात् । न च बन्धहेतुहेतुत्वे सत्यपि यद्य वस्तु बन्धहेतुः स्यात् ईर्यासमितिपाणिनतपत्तिपदव्यापाय-
मानवेगपतत्त्वाच्चोदितकुठियस्तु बाह्यवस्तुनो बन्धहेतुहेतोरबन्धहेतुत्वेन बन्धहेतुत्वस्यानैकातिकत्वात् ।
अतो न बाह्यवस्तु जीवस्यातद्बन्धो बन्धहेतुः । अध्यवसानमेव तस्य तद्बन्धो बन्धहेतुः ।

एवबन्धहेतुत्वेन निर्धारितस्याध्यवसानस्य स्वार्थक्रियाकारित्वाभावेन निष्पत्त्यन्वयस्य दर्शयति—

दुःखितदुःखिते जीवे करेमि वंधेमि तह विमोचेमि ।

जा एसा तुज्झ मदी गिरच्छया सा हु दे मिच्छा ॥२८४॥

दुःखितसुखितान् जीवान् करोमि बंधामि तथा विमोचयामि ।

सा एसा तव मतिः निरर्थिका सा खलु अहो मिथ्या ॥२८३॥

सात्पर्यवृत्तिः—दुःखितदुःखिते जीवे करेमि वंधामि, तह विमोचेमि दुःखितसुखितान् जीवान् करोमि, बंधामि, तथा विमोचयामि जा एसा तुज्झ मदी गिरच्छया सा हु दे मिच्छा वा एसा तव मतिः सा निरर्थिका निष्प्रयोजना हु खलु । दे अहो ततः कारणात् मिथ्या त्वितया व्युत्पीका भवति । कस्मात् ! इति चेत् भवदीयाध्यवसाने सत्यपि परजीवानां सातासात्त्रोदयाभावात् सुखदुःखाभावः स्वर्काया-सुदुःखसुखाध्यवसानाभावात् बंधो मोक्षभावश्चेति ॥

अथ कस्यादध्यवसानं स्वार्थक्रियाकारि न भवतीति चेत्—

आत्मरूपातिः—परान् जीवान् दुःखयामि सुखयानीत्यादि बंधयामि वा यदेतदध्यवसानं तत्पर्यमपि परभावस्य परस्मिन्नव्यापिप्रमाणत्वेन स्वार्थक्रियाकारिवाभावात् खलुसुखं खलुदुःखं स्वनामीत्याध्यवसानव-निष्कारणं केवलमात्मनोऽनर्थयैव ।

कुतो नाध्यवसानं स्वार्थक्रियाकारि ? इति चेत्—

अज्झवसाणणिमित्तं जीवा वज्झंति कम्मणा जदि हि ।

मुच्चंति मोक्खमग्गे ठिदा य ते किं करोसि तुमं ॥२८५॥

अध्यवसाननिमित्तं जीवा बध्यंते कर्मणा यदि हि ।

मुच्यंते मोक्षमार्गे स्थिताश्च किं करोषि त्वं ॥२८५॥

सात्पर्यवृत्तिः—अज्झवसाणणिमित्तं जीवा वज्झंति कम्मणा जदि हि मिथ्यास्वरागादि स्वकीयाध्यवसाननिमित्तं कृत्वा ते जीवा निश्चयेन कर्मणा बध्यन्ते; इति चेत् मुच्चंति मोक्खमग्गे ठिदा य ते मुद्वान्तसम्पत्त्यश्रदानज्ञानानुचरणरूपनिश्चयपरत्त्रवपलक्षणे मोक्षमार्गे स्थिताः पुनर्मुच्यन्ते यदि चेत् जीवाः किं करोसि तुमं तर्हि किं करोषि त्वं हे दुरात्मन् न किमर्थाति, लदीयाध्यवसान स्वार्थक्रियाकारि न भवति ।

अथ दुःखिता जीवाः स्वकीयपापोदयेन भवन्ति न च भवदीयपरिणामेनेति—

आत्मरूपातिः—यद्विदुःखेण मोक्षमार्गोऽध्यवसानं तस्य हि स्वार्थक्रिया धर्तृधर्मो मोक्षार्थं जीवानां । जीवस्तु, अस्याध्यवसायस्य सद्भावेऽपि सत्त्वनीतरागयोः स्वपरिणामयोः अभावात् बध्यन्ते न मुच्यन्ते । सत्त्वनीतरागयोः स्वपरिणामयोः सद्भावात्तस्याध्यवसायस्याभावेऽपि बध्यन्ते मुच्यन्ते च, यतः परत्रा-किंचित्कदाप्येदगध्यवसानं स्वार्थक्रियाकारि तत्तथ मिथ्येनेति भावः ।

अनेयाध्यवसानेन निष्फलेन विमोहितः ।

तार्किचन्यापि नैवास्ति नामामान करोति यत् ॥२९५॥

कांयेण दुक्खयेमिय सत्ते एवं तु जं मदिं कुणसि ।

सञ्चावि एस मिच्छा दुहिदा कम्मेण जदि सत्ता ॥२८६॥

वाचाए दुक्खयेमिय सत्ते एवं तु जं मदिं कुणसि ।

सञ्चावि एस मिच्छा दुहिदा कम्मेण जदि सत्ता ॥२८७॥

मणसाए दुःखखवेमिय सत्ते एवं तु जं मदिं कुणसि ।
 सव्वावि एस मिच्छा दुहिदा कम्मेण जदि सत्ता ॥२८८॥
 सच्छेण दुःखखवेमिय सत्ते एवं तु जं मदिं कुणसि ।
 सव्वावि एस मिच्छा दुहिदा कम्मेण जदि सत्ता ॥२८९॥

कायेन दुःखयामि सत्वान् एव तु यन्मतिं करोपि ।
 सर्वापि एषा मिथ्या दुःखिताः कर्मणा यदि सत्वाः ॥२८६॥
 वाचा दुःखयामि सत्वान् एव तु यन्मतिं करोपि ।
 सर्वापि एषा मिथ्या दुःखिता कर्मणा यदि सत्वाः ॥२८७॥
 मनसा दुःखयामि सत्वान् एवं तु यन्मतिं करोपि ।
 सर्वापि एषा मिथ्या दुःखिता कर्मणा यदि सत्वाः ॥२८८॥
 शब्देण दुःखयामि सत्वान् एवं तु यन्मतिं करोपि ।
 सर्वापि एषा मिथ्या दुःखिताः कर्मणा यदि जीरा ॥२८९॥

तात्पर्यवृत्तिः—कायेण इत्यादि स्वकायपापदयेन जीवा दुःखिता भवति यदि चेत् 'तेषां जीवानां स्वकीयपापकर्माद्यभावे भवतो किमपि कर्तुं नायाति' इति हेतोः मनोवचनकार्ये शब्दैश्च जीवान् दुःखितान् करोमि इति हेतुं दुरागन्त्वदीया मतिर्मिथ्या । परं किं तु स्वस्वभावात्पुनो भूयात् त्व पापमेव व्रजति इति । अथ सुखिता अपि निधयेन स्वकीयपुण्यकर्माद्ये सति भवतीति कथयति—

कायेण च वायाह्व मणेण सुहिदे करेमि सत्तेति ।
 एवंपि ह्वदि मिच्छा सुहिदा कम्मेण जदि सत्ता ॥२९०॥
 कायेन च वाचा वा मनसा सुखितान् करामि सत्वानिति ।
 एवमपि भवति मिथ्या सुखिनः कर्मणा यदि सत्ता ॥२९०॥

तात्पर्यवृत्तिः—स्वकीयकर्माद्येन जीवा यदि चेत् सुखिता भवति । न च तदीयपरिणामेन तर्हि मनोरचनकार्यजीवान् सुखितानह करोमि इति मन्दीया मतिर्मिथ्या । एव तथाप्यपराण स्वार्थक न भवति । परं किं तु निहयरागपरमपिण्योति स्वभावे स्वशुद्धा मत्तत्तमप्रदधान , तथैवाजागन् अनापयश्च तेन शुभः परिणामेन पुण्यमेव व्रजति इत्यर्थः ।

अथ स्वस्वभावात्प्रतिपक्षभूतेन च रागाद्यप्यनसन्नेन मोहित सज्ज जीवः समस्तमपि परद्रव्यमात्मनि नियोजयति इत्युपदिशति—

सव्वे करेदि जीवो अज्झवसाणेण तिरियणेरैइए ।
 देवमणुवेपि सव्वे पुण्णं पावं अणेयविहं ॥२९१॥
 धम्माधम्मं च तहा जीवाजीवे अलोगलोगं च ।
 सव्वे करेदि जीवो अज्झवसाणेण अप्पाणं ॥२९२॥
 सर्वान् करोति जीवानध्यवसानेन तिर्यदनैरपिमान् ।
 देवमनुजांश्च सर्वान् पुण्यं पापं च नैकविधं ॥२९१॥

परमार्थं च तथा जीवानीवी अलोकलोकं च ।

सर्वान् करोति जीवः अध्वयसानेन आत्मानं ॥२९३॥

तात्पर्यवृत्तिः—उदयागतनरकगत्यादिकर्मशयेन नारकतिर्यङ्मनुष्यदेवपापपुण्यरूपान् कर्मजनित-
भावान् आत्मानं करोति आत्मनः संबन्धात्करोति । निर्विकारपरगामतत्त्वज्ञानाद् भ्रष्टः सन् नारकोऽहमित्यादि
रूपेण, उदयागतकर्मजनितविभावपरिणामान्, आत्मनि योजयतीत्यर्थः ।

धर्माधर्मास्तिकायजीवाजीयलोकालोकज्ञेयपदार्थान् अप्यसनेन रूपरिच्छित्तविकल्पेनात्मानं करोति,
आत्मनः संबन्धात् करोतीत्यभिप्रायः । किं च यथा घटाकारपरिणतं ज्ञानं घट इत्युपचारेणोच्यते । तथा
धर्मास्तिकायादिज्ञेयपदार्थमिदमे धर्मोऽयमित्यादि योऽसौ परिच्छिन्नरूपो विकल्पः सोऽयुपचारेण धर्मास्तिका-
यादिर्गम्यते । कथं ? इति चेत् धर्मास्तिकायादिविषयत्वात् । स्वस्थभावस्युतोभूत्वा यदा धर्मास्तिकायोग्यमि-
त्यादिविकल्पं करोति तदा तस्मिन् विकल्पे कृते सति धर्मास्तिकायादिरूप्युपचारेण कृतो भवति इति ।

अथ निधयेन परद्रव्याद्भिन्नोऽपि यस्य मोहस्य प्रभावात् आत्मानं परद्रव्ये योजयति स मोहो येषां
नास्ति त एव तपोधना इति प्रकृत्यापत्ति—

आत्मरूपातिः—यथायमेव क्रियाधर्महिंसाप्यवसानेन हिंसकं, इतराप्यवसानैरितरं च ; आत्मात्मानं
कुर्यात्, तथा विषयमाननारकाप्यवसानेन नारकं, विषयमानतिर्यगाप्यवसानेन तिर्यकं, विषयमानगनु-
ष्याप्यवसानेन मनुष्यं, विषयमानदेवाप्यवसानेन देवं, विषयमानमुखादिपुण्याप्यवसानेन पुण्यं, विष-
यमानदुःखादिपापाप्यवसानेन पापमत्मानं कुर्यात् । तथैव च ज्ञायमानधर्माप्यवसानेन धर्मं, ज्ञायमान-
लोककायशाप्यवसानेनालोककायशमात्मानं कुर्यात् ।

विश्वाद्भिन्नतोऽपि हि यद्रभावादात्मानमात्मा विदधाति विधं ।

मोहैककंदोप्यवसाय एव नास्तीह येषां यतयस्त एव ॥१६६॥

एदाणि णत्थि जेसिं अज्झवसाणाणि एवमादीणि ।

ते असुहेण सुहेण य कम्मेण मुणी ण लिप्यंति ॥२९३॥

एतानि न संति येषामध्यवसानान्येवमादीनि ।

तेऽधुमेन शुभेन वा कर्मणा मुनयो न लिप्यंति ॥२९३॥

तात्पर्यवृत्तिः—एदाणि णत्थि जेसिं अज्झवसाणाणि एवमादीणि एतान्येवमादीनि पूर्वो-
क्तानि शुभाशुनाप्यवसानानि कर्मबंधानिमित्तभूतानि न संति येषां ते असुहेण सुहेण य कम्मेण मुणी
ण लिप्यंति त एव मुनीश्वराः शुभाशुभकर्मणा न लिप्यते । किं च विस्तारः बुद्ध्यागतस्य कृत्रज्ञानज्ञा-
नानुचरणरूपं निश्चयप्रत्ययलक्षणं भेदविज्ञानं यदा न भवति तदाहं जीवान् हिनस्मीत्यादि हिंसाप्यवसानं
नारकोहमित्यादि कर्मोदयाप्यवसानं, धर्मास्तिकायोग्यमित्यादि ज्ञेयपदार्थाप्यवसानं च निर्विकल्पशुद्धात्मनः
सकृदाशुद्धिं जानातीति । तदा जानन् हिंसाप्यवसानविकल्पेन सहात्मानमभेदेन श्रदधाति जानाति अनु-
चरति च, ततो मिथ्यादृष्टिर्भवति मिथ्याज्ञानी भवति मिथ्याचारिणी भवति । ततः कर्मबंधो भवतीति भावार्थः ।

क्षिपंतं काल परभावान्नात्मनि योजयतीति चेत्—

आत्मरूपातिः—एतानि किल यानि त्रिनिवाप्यव्यवसानानि समस्तान्यपि शुभाशुभकर्मबंधानि-
मित्तानि स्वयमज्ञानादिरूपात्वात् । तथा हि यदिदं हिनस्मीत्याप्यवसानं तत्त्वज्ञानमयत्वेन आत्मनः तदहेतु-
कृत्रस्वीकृत्यस्य रागद्वेषविषयकर्मणीनां हननादिकियाणां च विशेषाज्ञानेन विविकारमाऽज्ञानादस्ति तावदज्ञानं
विनिकृतात्माऽद्रशैनादस्ति च मिथ्यादर्शनं, विविकारमानाचरणादस्ति चाचारिण । यत्पुरनरेप धर्मो ज्ञापत

इत्याद्यध्यवसानं तदप्यज्ञानमत्रवेनात्मन सदहेतुकज्ञानैकरूपस्य ज्ञेयमयानां प्रमादिरूपाणां च विशेषा-
ज्ञानेन विनित्तागाऽज्ञानादस्ति तादृशज्ञानं विनित्तागादर्शनादस्ति च मिथ्यादर्शनं विनित्तागानाचरणाद-
स्ति चाचारित्रं । ततो बधनिमित्तायैतानि समस्तान्यध्यवसानानि । यथामैतानि न विद्यत त एव मुनि-
कुजरा । केचन सदहेतुकज्ञानैकक्रिय सदहेतुकज्ञानैकरूपं च विनित्तागानं
जानत सम्यक्पश्यतोऽनुचरतश्च स्वच्छस्वच्छदायदमदातव्योतिषोऽस्तमज्ञानादिरूपवाभावात् शुभेनानु-
भेन वा कर्मणाखलु न लिप्येरन् ।

**जां संकल्पवियप्पो ता कम्मं कुणद असुहसुहजणयं ।
अप्पसरूवा रिद्धी जाय ण हियए परिष्फुरइ ॥२९४॥**

मावत्संकल्पविकल्पां तावत्कर्म करोत्यशुभशुभजनकं ।

आत्मस्वरूपा ऋद्धिः यावत् न हृदये परिष्फुरति ॥२९४॥

तात्पर्यदृष्टिः— तावत्कालं महिर्निषये देहपुत्रकालत्रादौ मनोतिरूपं सकल्पं करोति अन्तरे हर्ष-
विषादरूपं निकल्पं च करोति तावत्कालमगतज्ञानादिरासृष्टिरूपमागानं हृदये न जानाति । यान्क्वालमि-
त्यभूत आत्मा हृदये न परिष्फुरति, तावत्कालं शुभाशुभजनकं कर्म करोतीत्यर्थः ।
अथाध्यवसानस्य नामगालमाह—

**बुद्धी ववसाओविय अज्झवसाणं मदीय विण्णाणं ।
इकट्ठमेव सव्वं चित्तं भावोय परिणामो ॥२९५॥**

बुद्धिर्व्यवसायोऽपि वा अध्यवसानं मतिश्च विज्ञानं ।

एकार्थमेव सर्वं चित्तं भावश्च परिणामः ॥२९५॥

तात्पर्यदृष्टिः— बोधनं बुद्धिः, व्यवसानं व्यवसायः, अध्यवसानमभ्यवसायः, मननं पर्यालोचनं
मतिश्च, विज्ञायते अनेनेति विज्ञानं, चिन्तनं चित्तं, भवनं भावः, परिणमनं परिणामः, इति शब्दभेदेऽपि नार्थ-
भेदः— किं तु सर्वोऽपि समभिरूढनयोपेक्षयाऽभ्यवसानार्थं एव । कथं इति चेत् यथेदं सफ्रं पुरदर इति ।
एव गतिं पुण्यं भवति पापमिति कथनेन रत्नद्वयं पूर्वमेव व्याख्यातं तस्यैव तस्यस्य विशेषपरिचरणार्थं बाध-
यस्तु रागाद्यध्यवसानकारणं रागाद्यध्यवसानं तु बधकारणमिति कथनमुत्सृज्य मनः त्रयोदशं गानां गताः, इति
समुदायेन पचदशसूत्रेष्वनुत्पद्यन्त समाप्तः ।

अत एव भेदरत्नरयानकनिर्निकल्पसमाधिकरणेण निश्चयनयेन निकल्यामव्यवहारनयो हि वा-
प्यत इति कथनमुत्पन्नेन गार्थापट्टकाप्येव व्याख्यानं करोति—

आत्मरूपातिः— स्वपरयोराप्येके सति जीरस्योऽभ्यवसितिमात्रमभ्यवसानं । तदेव च बोधनमात्रना-
दुबुद्धिः । व्यवसानमात्रत्वात् व्यवसायः । मननमात्रत्वात् मतिज्ञानं । चेतनमात्रत्वात् चित्तं । चित्तोभवनमात्रत्वाद्
भावः । चित्तं परिणमनमात्रत्वात् परिणामः ।

सर्वज्ञान्यवसानमेवमाखिलं स्याद्यं यदुक्तं जिनैः तन्मध्ये व्यवहार एव निश्चिद्योऽभ्यवसायस्तस्मात् ।
सन्पद्निश्चयोक्तमेव तदपी निष्करमात्रकं किं बुद्धज्ञानयने महिष्मि न निजे यथति सतो घृति ॥२९६॥

एवं व्यवहारणओ पडिसिद्धो जाण णिच्छयणयेण ।

णिच्छयणयसखीणा मुणिणो पावंति णिव्वाणं ॥२९६॥

एवं व्यवहारनय प्रतिषिद्धो जानीहि निश्चयनयेन ।

निश्चयनयसालीना मुनिन माप्नुवति निर्वाण ॥२९६॥

तात्पर्यवृत्तिः--एव व्यवहारणभो षड्विंशद्विंशो जाण निच्छवणयेण एव पूर्वोक्तप्रकारेण परद्रव्याश्रितत्वाद् व्यवहारनय प्रतिषिद्ध इति जानाहि । केन ? कर्तृभूतेन शुद्धामद्रव्याश्रितनिश्चयनयेन । फलमात् ' निच्छवणयसालीणां मुणिणो पावसि निष्वाण निश्चयनयसालीना आश्रिता स्थित्य सतो मुनया निर्वाण लभते यत् वारणादिति । किं च यद्यपि प्रायमिक्तापक्षणा प्रारभप्रकारेण सविकन्यानस्वायां निश्चयसाधकत्वाद् व्यवहारनय सप्रयाजनस्यभाषि विशुद्धज्ञानदर्शनलक्षणे शुद्धामनि स्थितानां निष्प्रयोजन इति भावार्थ । कथं निष्प्रयोजन ? इति चेत् कर्मभिरमुन्यमाननामभ्येनाप्याश्रिवमाणत्वात् ।

आत्मरूप्यादि--आमाश्रितो निश्चयनय, पराश्रितो व्यवहारनय । तत्रेव निश्चयनयेन पराश्रित समस्तमपरज्ञान बर्धेहेतुवेन मुमुक्षो प्रतिषेधयत्ता व्यवहारनय एव किञ्च प्रतिषिद्ध, तस्यापि पराश्रितत्वाविशेषात् । प्रतिषेध्य एव चाय, आमाश्रितनिश्चयनयाश्रितानामेव गुण्यमानत्वात्, पराश्रितव्यवहारनयस्यैकान्तेनामुप्यमानेनामभ्येनाश्रिवमाण वाच ।

कथमभ्येनाश्रिवसे व्यवहारनय ? इति चेत्

वदसमिदी गुत्तीओ सीलतवं जिणवरेहि पण्णत्तं ।

कुब्बंतोवि अभविओ अण्णाणी मिच्छदिट्ठीय ॥२९७॥

वदसमितिगुत्तयः शीलतपो जिनवरं पश्य ।

कुर्वन्नप्यभयोऽज्ञानी मिच्छादृष्टिस्तु ॥२९७॥

तात्पर्यवृत्ति -- वदसमिदी गुत्तीओ सीलतवं जिणवरेहि परिकटिदं वदसमितिगुत्तिनीत् तपश्चरणादिक जिनवरं पश्य कथित कुब्बंतोवि अभव्यो अण्णाणी मिच्छदिट्ठीओ भद्रमिष्यायम-दकषायोदये सति कुर्वन्नप्यभयो जीनरज्ञानी भवति मिच्छादृष्टिश्च भवति । फलमात् ? इति चेत् मिष्यायम-दिरातप्रष्टुत्पुपशमभयोपशमश्रवणमाणात् शुद्धामोपदेयश्रद्धानाभावात् । इति

अथ तस्यैकादशांगुत्तज्ञानमस्ति कथमज्ञानी ? इति चेत्

आत्मरुत्तातिः -- शीलतप परिपूर्णं त्रिगुत्तिपनसमितिपरिकटितमहिंसादिप्रचमहातत्त्व, व्यवहार-चारित्र, अभव्योऽपि दुर्पान् तथापि स निश्चारिनोऽज्ञानी मिष्यादृष्टेन निश्चयचारित्रेहेतुभूतज्ञानश्रद्धान् यत् । तस्यैकादशांगुत्तज्ञानमस्ति ? इति चेत्

मोससं अमदहंतो अभवियसत्तो दु जो अधीएज्ज ।

पाठो ण करेदि गुणं असदहंतस्स गाणं तु ॥२९८॥

मोक्षमभ्रदानोऽभ्यसत्त्वस्तु योभीर्योत ।

पाठो न करोति गुणमभ्रदानस्य ज्ञान तु ॥२९८॥

तात्पर्यवृत्तिः -- मोससं असदहंतो अभवियसत्तो दु जो अधीयेज्ज मात्मभ्रदानं तानभ-व्यजीवो यद्यपि स्यातिरुत्तास्यार्थमेकादशांगुत्ताप्यनं कुर्यात् पाठो ण करेदि गुणं तथापि ताव-दात्मरुत्ता शुद्धामपरिज्ञानस्य गुणं न कर्तति किं कुर्यात् । असदहंतस्य गाणं तु अश्रद्धतोऽतोच-मानस्य । किं ? ज्ञानं । कोऽर्थ ? शुद्धामसम्बुद्धदानज्ञानानुपानस्येण निर्निश्चयसमाधिना प्रप्यं गम्य

शुद्धात्मस्वरूपमिति । कस्मात्तु श्रद्धते ! दर्शनचारित्र्यमोहनीयोपशमशक्तयोपशमश्रवणमात्रात् । तदपि कस्मात् ! अमन्यत्वादिति भावार्थः ।

अथ तस्य पुण्यरूपधर्मादिश्रद्धानमस्तीति चेत्—

आत्मरूपमिति -- मोक्ष हि न तावदभव्यः श्रद्धते शुद्धज्ञानमयामज्ञानरूपत्वात् । ततो ज्ञानमपि नासौ श्रद्धते, ज्ञानमश्रद्धानश्चाचार्येकादशां श्रुतमयोपानोऽपि श्रुताध्ययनगुणाभावात् ज्ञानी स्यात् स किल गुणः श्रुताध्ययनस्य यद्विरिक्तस्तुभूतज्ञानमयामज्ञानं तच्च विरिक्तस्तुभूतं ज्ञानमश्रद्धानस्यामन्यस्य श्रुताध्ययनेन न विधातुं शक्येत ततस्तस्य तद्गुणाभावः, ततश्च ज्ञानश्रद्धानामात्रात् सोऽज्ञानीति प्रतिनिवृत्तः । तस्य धर्मश्रद्धानमस्तीति चेत्—

सहृदिय पक्षयदिय रोचेदिय तह पुणोवि फासेदि ।

धम्मं भोगणिमित्तं णह सो कम्मक्खयणिमित्तं ॥२९९॥

श्रद्धाति प्रत्येति च रोचयति तथा पुनश्च स्पृशति ।

धर्मं भोगनिमित्तं न खलु स कर्मक्षयनिमित्तं ॥२९९॥

सात्यर्थवृत्तिः—सहृदि श्रद्धते च पक्षेदिय ज्ञानरूपेण प्रत्येति च प्रतीतिं परिच्छिद्ये करोति रोचेदिय-विश्लेषश्रद्धानरूपेण रोचते च तह पुणोवि फासेदिय तथा पुनः स्पृशति च अनुष्ठानरूपेण कर्म धम्मं भोगनिमित्तं अहमिदादिपदार्थोक्तरणत्वादिति मत्वा भोगाकाक्षरूपेण पुण्यरूप धर्मं णहु सो कम्मक्खयणिमित्तं नच कर्मक्षयनिमित्तं शुद्धात्मसविच्छिन्नक्षय निश्चयधर्ममिति ।

अथ कीदृशी तौ प्रतिपेक्ष्यप्रतिपेक्षकौ व्यवहारनिश्चयनयाविति चेत्—

आत्मरूपमिति -- अमन्यो हि नित्यकर्मफलचेतनारूपं बहु श्रद्धते, नित्यज्ञानचेतनागारं न तु श्रद्धते नित्यमेव भेदविज्ञानानर्हत्वात् । ततः स कर्ममोक्षनिमित्तं ज्ञानमात्रं भूतार्थं धर्मं न श्रद्धते भोगनिमित्तं शुभकर्ममात्रमभूतार्थमेव श्रद्धते । तत एवासौ, अभूतार्थधर्मश्रद्धानप्रत्ययनरोचनस्पर्शनेकरितनम्रैवेय-कमोगमानमास्कादच पुन फदाचनपि विमुच्यते ततोऽप्यभूतार्थधर्मश्रद्धानामात्रात्, श्रद्धानमपि नास्ति एव सति तु निश्चयनस्य व्यवहारनयप्रतिपेक्षो युज्यत एव ।

कीदृशौ प्रतिपेक्ष्यप्रतिपेक्षकौ व्यवहारनिश्चयनयाविति चेत्—

आचारादीणाणं जीवादीदंसणं च विण्णेयं ।

छंजीवाणं रक्खा भणदि चरित्तं तु व्यवहारो ॥३००॥

आदा खु मज्झणाणे आदा मे दंसणे चरित्ते य ।

आदा पन्नफस्साणे आदा मे संवरे जोगे ॥३०१॥

आचारादिज्ञानं जीवादिदर्शनं च विण्णेयं ।

पदजीवानां रक्षा भणति चरित्रं तु व्यवहारः ॥३००॥

आत्मा खलु मय ज्ञानयात्मा मे दर्शनं चरित्रं च ।

आत्मा प्रत्याख्यान आत्मा मे संवरो योगः ॥३०१॥

सात्यर्थवृत्तिः—आचारादीणाणं आचाराद्व्यवहारादिव्यादि एकादशांगमन्दासत्त्वज्ञानस्वाश्रयत्वात्कारण-त्वाद् व्यवहारेण ज्ञानं भवति । जीवादी दंसणं च विण्णेयं जीवादिनवपदार्थः श्रद्धानवयवः सम्-

पद्मजीवनिकायस्मात् चारित्र्याश्रयत्वात्, हेतुत्वाद् व्यवहारेण सम्यक्त्व भवति । छद्मजीवाणं रचन्ते भणति चरितं तु बंधहारी पद्मजीवनिकायस्मात् चारित्र्याश्रयत्वात्, हेतुत्वाद् व्यवहारेण चारित्र्य भवति एव पराश्रितत्वेन व्यवहारमोक्ष मार्गं प्रोक्त इति ।

आदा शु मण्ड पाणं सशुद्धात्मा ज्ञानस्याश्रयत्वात्तत्तत्राश्रयनयेन मम सम्पद्ज्ञान भवति आदा मे दर्शनं शुद्धात्मा सम्पद्दर्शनस्याश्रयत्वात् फलरणात् निश्चयेन सम्पद्दर्शनं भवति चरिते प शुद्धात्मा चारित्र्याश्रयत्वाद्हेतुत्वात् निश्चयेन सम्यक्चारित्र्य भवति आदा पचकस्त्राणे शुद्धात्मा रागादि-परित्यागलक्षणत्वात्प्रत्याख्यानस्याश्रयत्वात्कारणत्वात् निश्चयेन प्रत्याख्यान भवति । आदा मे संवरे शुद्धात्मा स्वरूपोपलब्धिबलेन हर्षविषादादिनिरोधलक्षणसर्वरसाश्रयत्वादिश्रयणेन सर्वोभवति जोगे शुद्धात्मा भवितुं निरोधलक्षणपरमप्यानशब्दाव्यययोगस्याश्रयत्वाद्हेतुत्वात् परमयोगो भवतीति शुद्धात्माश्रितत्वेन निश्चयमोक्षमार्गो ज्ञातव्य । एव व्यवहारनिश्चयमोक्षमार्गस्वरूपं कथितं तत्र निश्चय प्रतिषेधको भवति, व्यवहारस्तु प्रतिषेध्य इति । कस्मादिति चेत् निश्चयमोक्षमार्गं स्थितानां नियमेन मोक्षो भवति व्यवहारमो क्षमार्गे स्थितानां तु न भवति च । कथं न भवति ? इति चेत् यदि मिथ्यात्वादिसत्प्रकृत्युपशममद्योपशमश-यास्तकाशाशुद्धात्मानमुपादेय कृत्वा वर्तते तदा मोक्षो भवति । यदि पुन सत्प्रकृत्युपशममाद्यभावे शुद्धात्मानमुपादेय कृत्वा न वर्तते तदा मोक्षो न भवति । तदपि कस्मात् ? सत्प्रकृत्युपशममाद्यभावे सति, अनंतज्ञानादिगुणस्वरूपमात्मानमुपादेय कृत्वा न वर्तते न श्रद्धते यत्. कारणात् । यस्तु तादृशमात्मानंमु पादेय श्रद्धते तस्य सत्प्रकृत्युपशमादिकं नियते स तु भव्यो भवति । यस्य पुन पूर्वोक्तशुद्धात्मास्वरूपमुपादेय नास्ति तस्य सत्प्रकृत्युपशमादिकं न नियते इति ज्ञातव्य । मिथ्यात्वादिस्ती तेन कारणेनाभ्यधीरस्य मिथ्यात्वादिसत्प्रकृत्युपशमादिकं फट्वादिदपि न सभवति इति भावार्थः । किं च भिर्धिकल्पसमाधिक्य-निश्चये स्थित्वा व्यवहारस्याश्रयः, किं तु तस्यांखिगुणान्त्याया व्यवहार स्वयमेव नास्तीति तात्पर्यार्थः । एव निश्चयनयेन व्यवहार प्रतिषिद्ध इति कथनरूपेण पदसूत्रे पचम स्थल गत ।

अथाहारनियमे सरसविरसमानापमानादित्थितारूपरागद्वेषकारणाभावादाहारमरणकृते ज्ञानिनां बंधो नास्ति, इति कथयति—

आत्मरूपातिः—आचारादिशब्दश्रुत ज्ञानस्याश्रयभूतत्वात् ज्ञान, जीनादयो नवयदार्था दर्शन-स्याश्रयत्वादर्शनं, पद्मजीवनिकायभारित्रत्याश्रयत्वात् चारित्र्य, व्यवहार । शुद्ध आत्मा ज्ञानाश्रयत्वाद्ज्ञान, शुद्ध आत्मा दर्शनाश्रयत्वाद्दर्शन, शुद्ध आत्मा चारित्र्याश्रयत्वाच्चारित्र्यमिति निश्चय । तत्राचारादीनां ज्ञाना-श्रयत्वस्यानैक्यातिवत्त्वाद् व्यवहारनय प्रतिषेध्य । निश्चयनपरं शुद्धस्यात्मना ज्ञानाद्याश्रयत्वस्यैक्यातिक-त्वात् तत्र प्रतिषेधक । तथाहि- आचारादिशब्दश्रुत, एकातेन ज्ञानस्याश्रयं, तत्संज्ञानेभ्यभ्ययानां शुद्धात्मा-भावेन ज्ञानस्याभावात् । न जीनादयः पदार्था दर्शनस्याश्रया तत्संज्ञानेभ्यभ्ययानां शुद्धात्माभावेन दर्शन-स्याभावात् । न पद्मजीवनिकाय चारित्र्याश्रयत्वात्संज्ञानेभ्यभ्ययानां शुद्धात्माभावेन चारित्र्याभावात् । शुद्ध आत्मेन ज्ञानस्याश्रयं, आचारादिशब्दश्रुतसंज्ञानेऽसंज्ञाने वा तत्संज्ञानेनैव ज्ञानस्य संज्ञानात् । शुद्ध आत्मेन दर्शनस्याश्रयं, जीनादिपदार्थात्संज्ञानेऽसंज्ञाने वा तत्संज्ञानेनैव दर्शनस्य संज्ञानात् । शुद्ध आत्मेन चारित्र्याश्रयं पद्मजीवनिकायसंज्ञानेऽसंज्ञाने वा तत्संज्ञानेनैव चारित्र्यस्य संज्ञानात् ।

रागादयो बध्निदानमुक्तास्ते शुद्धचित्तमात्रमहोऽतिरिक्ता

आत्मा जरो वा किन्तु तन्निमित्तमिति प्रयुक्ता पुनरेवमगु. ॥११८॥

आधाकम्मादीया पुग्गलदव्वस्स जे इमे दोसा ।

कह ते कुव्वदि णाणी परदव्वगुणा हु जे णिच्चं ॥३०२॥

आधाकम्मादीया पुग्गलदब्बस्स जे इमे दोसा ।
 कहमणुमण्णादि अण्णेण कीरमाणा परस्स गुणा ॥३०३॥

आधाकमाद्या पुद्गलद्रव्यस्य ये इमे दोषाः ।
 कथं तान करोति ज्ञानी परद्रव्यगुणाः खलु ये नित्यं ॥३०३॥
 आधाकर्माद्याः पुद्गलद्रव्यस्य ये इमे दोषाः ।
 कथमनुमन्यते अन्येन क्रियमाणाः परस्य गुणाः ॥३०३॥

तात्पर्यवृत्तिः— स्वयं पाकेनोपजन आहार आधाकर्मशब्देनोच्यते तत्रभृशिव्याख्यायान करोति-आ-
 धाकर्माद्या ये इमे दोषाः, कथभूता । शुद्धमन सकाशापरस्यामिन्नस्याहाररूपपुद्गलद्रव्यस्य गुणा । पुन-
 रपि कथभूता * तस्येवाहारपुद्गलस्य पचनपाचनादिक्रियारूपा तास्त्रिधयेन कथं करोतीति ज्ञानीति प्रथम-
 गाधार्य । अनुमोदयति वा कथमिति द्वितीय गाधार्य परेण गृहस्वेन क्रियमाणान्, न कथमपि । कस्मात् *
 निर्विकल्पसमाधौ सति आहारविषयमनोपचनकायकृतकारितानुमननाभावात् इत्याधाकर्मव्याख्यानरूपेण
 गाथाद्वय गत ।

आहारमहणात्पूर्वं तस्य पात्रस्य निमित्त यत्किमप्यशनपानादिक कृत तदीपदेशिक भव्यते तेनौ-
 पदेशिकेन सह तदेवाधाकर्म पुनरपि गाथाद्वयेन कथ्यते

आधाकम्मं उद्देशियं च पोग्गलमयं इमं दब्बं ।
 कहं तं मम होदि कदं जं णिच्चमचेदणं वुत्तं ॥३०४॥
 आधाकम्मं उद्देशियं च पोग्गलमयं इमं दब्बं ।
 कहं तं मम कारविदं जं णिच्चमचेदणं वुत्तं ॥३०५॥

आधाकर्मोपदेशिकं च पुद्गलमयमेतद्द्रव्यं ।
 कथं तन्मम भवति कृतं यन्नित्यमचेतनमुक्त ॥३०४॥
 आधाकर्मोपदेशिकं च पुद्गलमयमेतद्द्रव्यं ।
 कथं तन्मम कारितं यन्नित्यमचेतनमुक्तं ॥३०५॥

तात्पर्यवृत्तिः— यदिदमाहारकपुद्गलद्रव्यमाधाकर्मरूपमोपदेशिकं च चेतनमुद्देशोपदेश्यपुष्पत्वेन
 नित्यमेवाचेतन भणितं तत्कथं मया कृतं भवति कारितं वा कथं भवति * न कथमपि । कस्माद्विदो, * नि-
 श्वरतात्रयलक्षणभेदज्ञाने सति आहारविषये मनोवचनकायकृतकारितानुमानाभावात् । इत्यौपदेशिकव्या-
 ख्यानमुत्पन्नं च गाथाद्वय गत ।

अथमत्राभिप्रायं पञ्चात्पूर्वं सप्रतिफाले वा योग्याहारविषये मनोवचनकायकृतकारितानुमत्तकौ-
 र्णमभिर्निकल्पे शुद्धास्तेषां परकृताहारादिविषये कथो नास्ति यदि पुनः परकीयपारिणामेन बधो भवति तर्हि
 कापि फाले निर्माणं नास्ति । तथा चोक्तं ।

णाथयोडिकम्ममुद्दो पञ्जापुरदीयं सपदियफाले ।
 परसुहदुक्खमिमित्तं वरुणंदि जदि गत्थि णिव्याणं ॥
 एवं ज्ञानिनामाहारमहणकृतो बधो नास्तीति व्याख्यानमुत्पत्त्येन सूत्रचतुष्टयेन पद्यस्थल गतं ।
 अथ रागादयः किल कर्मव्यकारणं भणितं, तेषां पुनः किं कारणं ? इति पृष्टे प्रत्युत्तरमाह-

* एतद्भाषातगाथाकतुष्टयस्य द्वयत्त मोपलब्धनामक्यती । स्वकारे प्रविष्टुमातागाथाद्वयमुत्पन्नं तद्द्रव्यं तद्वै-
 विधेरेष्यते, आत्मव्यती ।

अह फलियमणि विसुद्धो ण सयं परिणमदि रागमादीहिं ।
 राइज्जदि अण्णेहिं दु सो रत्तादियेहिं दब्बेहिं ॥३०६॥
 एवं णाणी सुद्धो ण सयं परिणमदि रागमादीहिं ।
 राइज्जदि अण्णेहिं दु सो रागादीहिं दोसेहिं ॥३०७॥

यथा स्फटिकमणिः शुद्धो न स्वयं परिणमते रागाद्यैः ।

रज्यतेऽन्यैस्तु स रक्तादिभिर्द्रव्यैः ॥३०६॥

एवं ज्ञानी शुद्धो न स्वयं परिणमते रागाद्यैः ।

रज्यतेऽन्यैस्तु स रागादिभिर्दोषैः ॥३०७॥

सात्पर्यवृत्तिः—यथा स्फटिकमणेर्यिशुद्धो बहिरुपाधि विना स्वयं रागादिभावैः न परिणमते प-
 श्यात् स एव रज्यते, कैः ? जपापुष्पादिपरिहर्तान्यद्रव्यैरिति दृष्टान्तो गतः । एवमनेन दृष्टान्तेन ज्ञानी शुद्धो-
 भवन् स्वयं निरुपाधिचिन्मात्रस्वभावैः कृत्वा जपापुष्परथानीयकर्मोदयस्वरूपपरोपाधि विना रागादिविभा-
 वेन परिणमति पश्चात्सहजलक्षणाभावव्युत्तः सन् स एव रज्यते, कैः ? कर्मोदयनिमित्तरागादिदोषैः परिण-
 मतिरिति तेन ज्ञायते कर्मोदयजनिता रागाद्यो न तु ज्ञानिजीवजनिता इति दार्ष्टान्तो गतः ।

एव चिदानन्दकलक्षणं स्वस्वभाव जानन् ज्ञानी रागादीन् करोति ततो न्यतररागाद्युत्पात्तिकारणभूत-
 कर्मणां कर्ता न भवतीति कथयति—

आत्मरूपातिः—यथा खलु कैवल्यः स्फटिकोपलः परिणामस्वभावत्वे सत्यपि स्वस्य शुद्धस्वभा-
 वत्वेन रागादिनिमित्तत्वाभावात् रागादिभिः स्वयं न परिणमते, परद्रव्येणैव स्वयं रागादिभाषापन्नतया स्वस्य
 रागादिनिमित्तभूतेन शुद्धस्वभावात्प्रपन्नमान एव रागादिभिः परिणम्यते । तथा कैवल्यः क्लिष्टात्मा परिणाम-
 स्वभावत्वे सत्यपि स्वस्य शुद्धस्वभावत्वेन रागादिनिमित्तत्वाभावात् रागादिभिः स्वयं न परिणमते परद्रव्येणैव
 स्वयं रागादिभाषापन्नतया स्वस्य रागादिनिमित्तभूतेन शुद्धस्वभावात्प्रपन्नान एव रागादिभिः परिणम्यते,
 इति तावद्वस्तुस्वभावः ।

न जातु रागादिनिमित्तभावमात्मनो याति यथार्ककृतः

तस्मिन्निमित्तं परस्य एव वस्तुस्वभावोपमुदेति तावत् । १९९ ।

इति वस्तुस्वभाव एव ज्ञानी जानाति तेन सः —

रागादीनात्मनः कुर्वन्नातो भवति कारकः ॥ १७० ॥

णवि रागदोसमोहं कुब्बदि णाणी कसायभावं वा ।

सयमप्पणो ण सो तेण कारगो तेसि भावाणं ॥३०८॥

नापि रागदोषमोहं करोति ज्ञानी कषायभावं वा ।

अपमेवात्मनो न स तेन कारकस्तेषां भावानां ॥३०८॥

सात्पर्यवृत्तिः—णवि रागदोसमोहं कुब्बदि णाणी कसायभावं वा ज्ञानी न करोति ।
 कान् ? रागादिदोषहितशुद्धानस्वभावात्प्रपन्नान् रागदोषमोहान् क्रोधादिकषायभाव वा । कथं न
 करोति ? सयं स्वयं शुद्धानात्वेन कर्मोदयसहकारिकारण विना । कस्य सयंभवेन ? अप्पणो आत्मनः
 ण सो तेण कारगो तेसि भावाणं तेन कारणेन स तत्त्वज्ञानी तेषां रागादिमार्कानां कर्ता न भवतीति
 अज्ञानी जीवः शुद्धस्वभावात्प्रपन्नान् जानन् रागादीन् करोति, ततः स भाषोर्मुहोदयजनकन्यतरकर्मणां
 कर्ता भवतीति उपादिशति—

आत्मरूपातिः—गद्योक्तवस्तुस्वभावं जानन् ज्ञानी शुद्धस्वभावादेव न प्रथ्यते; ततो रागद्वेषमोहादिभावैः स्वयं न परिणमते न परेणापि परिणम्यते, ततश्चोक्तार्थेण कदाप्यकस्वभावे ज्ञानी रागद्वेषमोहादिभावानामकर्तृवेति नियमः ।

इति वस्तुस्वभावं स्व गजानी वेति तेन सः ।

रागादीनात्मनः कुर्यादतो भवति कारकः ॥ १७१ ॥

रागद्वेष दोसद्वेष कसायकर्मेषु चैव जे भावा ।

तेहिं दु परिणममाणो रायादी बंधदि पुणोवि ॥२०९॥

रागे दोषे च कपायकर्मेषु चैव ये भावाः ।

तैस्तु परिणममाणो रागादीन् बध्नाति पुनरपि ॥२०९॥

तार्पर्यवृत्तिः—रागद्वेष दोसद्वेष कसायकर्मेषु चैव जे भावा रागद्वेषकपायरूपे इत्यकर्मण्युदयागते सति स्वस्वभावप्युत्स्य तदुत्स्यनिमित्तं ये जीवगतरागादिभावाः परिणामा भवति । तेहिं दु परिणममाणो रागादी बंधदि पुणोवि तैः कृत्वा रागादिरुक्तिव्यभेदेनाहमिति प्रत्ययेन कृत्वा परिणमन् सन् पुनरपि भाविरागादिपरिणामोत्पादकानि इत्यकर्मणि बध्नाति ततस्तेषां रागादीनामज्ञानी जीवः कर्ता भवतीति । तमेवार्थं दृश्यति—

आत्मरूपातिः—यद्योक्त वस्तुस्वभावमजानंस्वज्ञानी शुद्धस्वभावादासत्तारं प्रप्युत एव । ततः कर्मविपाकप्रभवैरागद्वेषमोहादिभावैः परिणममाणोऽज्ञानी रागद्वेषमोहादिभावानां कर्ता भवन् वध्यत एवेति प्रतिनियमः । ततः स्थितमेतत्—

रागद्वेष दोसद्वेष कसायकर्मेषु चैव जे भावा ।

ते मम दु परिणमंतो रागादी बंधदे चेदा ॥२१०॥

रागे च दोषे च कपायकर्मेषु चैव ये भावाः ।

तन्मम तु परिणममाणो रागादीन् बध्नाति चेतयिता ॥२१०॥

तार्पर्यवृत्तिः—पूर्वगाथायामहं रागादीत्वभेदेन परिणमन् सन् तानि रागादिभावोत्पादकानि स्वस्व-दृश्यकर्मणि बध्नातीत्युक्तम् । अत्र तु शुद्धस्वभावनारहितारेण मदीयो रागः इति संबन्धेन परिणमन् सन् तानि स्वस्वदृश्यकर्मणि बध्नाति, इति विशेषः । किं च विस्तरः—यत्र मोहरागद्वेषा व्याख्यायते तत्र मोह-शब्देन दर्शनमोहः; मिथ्यात्वादिजनक इति ज्ञातव्यः । रागद्वेषशब्देन तु क्रोधादिकपायोत्पादकधारित्रमोहो ज्ञातव्यः । अत्राह शिष्यः—मोहशब्देन तु मिथ्यात्वादिजनको दर्शनमोहो भवतु दोषो नास्ति द्वेषशब्देन चारित्रमोह इति कथं भण्यते? इति पूर्वपक्षे परिहारं ददाति—कपायकर्मणीनामिमानचारित्रमोहमध्ये क्रोध-मन्त्रो द्वेषागौ द्वेषोत्पादकत्वात्, मायात्वोपै रागागौ रागजनकत्वात्, नो कपायवेदनीयसत्तारचारित्रमोह-मध्ये धीबुद्धिपुंसकनेद्वयहास्यरतयः पच नो कपायाः रागागौ रागोत्पादकत्वात् इत्यनेनाभिप्रायेण मोह-शब्देन दर्शनमोहो मिथ्यात्व भण्यते रागद्वेषमोहशब्देन पुनश्चारित्रमोह इति सर्वत्र ज्ञातव्यः । एव कर्माबंधकारणं रागादयः, रागादीनां च कारण निश्चयेन कर्मोदयो न च ज्ञानी जीव इति व्याख्यातमुख्यत्वेन सत्तमस्थले गाथापचकं मतं

अथ कथं सन्धुज्ज्ञानी जीवो रागादीनामकारक इति शृष्टे प्रत्युत्तरमाह—

१ प्रतिनियम इत्येव पाठोत्तर । २ आत्मरूपाती तु तेहिं दु परिणममाणो इत्येव पाठः ।

आत्मरूपाति— यथावःकर्मनिष्पन्नमुद्देशनिष्पन्न च पुत्रलद्रव्यनिमित्तमृतमप्रत्याचक्षाणो भैमि-
त्तिकभूत बधसाधक भाव न प्रत्याचष्टे तथा समस्तमपि परद्रव्यमप्रत्याचक्षणस्तन्निमित्तक भाव न
प्रत्याचष्टे । यथा चापःकर्मादीन् पुत्रलद्रव्यदोषान्न नाम करोत्यात्मा परद्रव्यपारिणामत्वे सति, आत्मकर्मा-
न्नामानात् ततोऽथ कर्मोद्देशिक च पुत्रलद्रव्य न मम कार्यं नित्यमचेतनत्वे सति मकार्थत्वाभावात् इति
सत्यज्ञानपूर्वक पुत्रलद्रव्य निमित्तभूत प्रत्याचक्षाणो भैमित्तिकभूत बधसाधक भाव प्रत्याचष्टे तथा समस्त-
मपि परद्रव्य प्रत्याचक्ष्याणस्तन्निमित्त माय प्रत्याचष्टे एव द्रव्यभावयोरस्ति निमित्तनेमित्तिकभावः ।

इत्यल्लोच्य दिनेव्य तत्किल परद्रव्य समग्र वलात्तन्मूल बहुभावसततिभिन्नामुद्भूतकाम सम ॥
आत्मानं समुपैति निर्भयहृत्प्रीकसचिमुत येनोन्मूलितवध एव भगवानात्माऽभि ररुर्जति ॥१०२॥
रागादीनामुदयमदन दास्यत्कारणाना कार्यं बध निविधमधुना सद्य एव प्रशुभ्य ॥
ज्ञानग्योतिः क्षपिततिविर साधु सद्यस्तेतत्तद्व्यद्वत्प्रसरम्परः कोऽपि नास्या शृणोति ॥१०३॥
इति बधो निष्कातः ।

इति समयसारव्याख्यायां आत्मरूपातीं सप्तमोऽङ्कः ।

सात्पर्यवृत्ति— तत्रैव सति पात्रस्थानीयशुद्धान्न सकाशात्प्रथमभूत्वा शृंगारस्थानीयं वधो निष्कातः ।
अथ मविशति मोक्षः—

जहणाम कोवि पुरिसो इत्यादि गाथामादि कृत्वा यथाक्रमेण ह्यभिः सति गथापर्वत मोक्षपदार्थं
व्याख्यानं करोति— तत्रादेर् मोक्षपदार्थेषु संक्षेपव्याख्यानरूपेण गाथासतकं, तदनन्तरं मोक्षकारण-
भूतं भवविज्ञानसंक्षेपसूचनार्थं बंधाणं च सहायं इत्यादि सूत्रपत्रद्वयं अतः परं तस्यैव भेदज्ञानस्य
विशेषविवरणार्थं षण्णाप्यं घेत्तव्यो इत्यादि सूत्रपत्रकं तदनन्तरं शीतसाम्यारजिसाहित्यं द्रव्यप्रति-
श्रमणादिकं विषयुक्तं सरागचारित्रसाधुतकुम्भ इति युक्तिसूचनसुखलेन ते यादी अवरोहो इत्यादि
सूत्रपत्रं कथयतीति ह्यभिः सति गाथाभिः स्थलचतुष्टये मोक्षविशेषोः समुदायपदानिका । तथापि
विशिष्टभेदज्ञानान्तरमेव बधात्मनोः प्रथमकरणं मोक्ष इति प्रतिपादयति—

आत्मरूपातिः— जय मविशति मोक्षं ।

द्विषाहृत्य प्रज्ञाञ्जकचदलनाद्दधपुण्यौ नयमोक्षं साक्षात्पुण्यमुपलभैकनियतं ।

इदानीमुन्मज्जन् सहजपरमानन्दसरस पर पूर्णं ज्ञानं कृतसकलकल्पं विजयते ॥१०४॥

जहणाम कोवि पुरिसो बंधणियास्त्रि चिरकालपडिबद्धो ।

तिव्वं मंदसहावं कार्लं च वियाणदे तस्त ॥१०६॥

जइ णवि कुव्वदि छेदं णं मुंचदि तेण कम्मबंधेण ।

कालेण बहुएणवि ण सो णरो पावदि विमोक्खं ॥१०७॥

इयं कम्मबंधणाणं पयेसपयडिद्विदीयअणुभागं ।

जाणंतोवि ण मुंचदि मुंचदि सव्वेज्ज जदि सुद्धो ॥१०८॥

यथा नाम कश्चिदपुरुषो बंधनके चिरकालमविबद्धः ।

तीव्रं मदस्वभावं कालं च विजानाति तस्य ॥१०६॥

पदि नापि करोति छेदं न मुच्यते तेन कर्मवशेन ।
 कालेन बहुक्रेनापि न स नरः भाप्नोति विमोक्षं ॥३१७॥
 इति कर्मबंधानां प्रदेशस्थितिप्रकृतिमेवमनुभागं ।
 भानभ्रमि न मुंचति मुंचति सर्वान् यदिविशुद्धः ॥३१८॥

सात्त्विकवृत्तिः—जह नाम इत्यादि यथा काश्चित्पुरुषः बंधनके विरकाल्पवद्वत्तिष्ठति तस्य बंधस्य सौम्यमदस्वभावं जानाति दिवसमासादिकात् कालं च विजानाति इति प्रथमगाथा गता । जानन्नपि यदि बध्च्छेदं न करोति तदा न मुच्यते तेन कर्मवधावशेनैषामुच्यमानः सन् पुरुषो बहुतरफालेऽपि मोक्षं न लभते इति गार्थाद्वयेन दृश्यतेऽतः । अथ इयं कर्मबंधोपपाणं पदेसपयादेऽद्वितीय अणुभागं जाणंतोविण मुंचति एव ज्ञानावरणादिमूर्खोत्तरप्रकृतिभेदमिन्नकर्मबंधनानां प्रदेशे प्रकृतित्थिती, अनुमानं च जानन्नपि कर्मणा न मुच्यति । मुंचति सन्वे यदि विशुद्धो यदा मिथ्यात्वरागादिरहितो भवति तदाऽनतज्ञानादिगुणात्मक-परमात्मस्वरूपे स्थितः सर्वान्कर्मबंधान् मुच्यति । अथवा पापान्तरं मुंचति सन्वे यदि सौ बंधे मुच्यते कर्मणा यदि किंचिदस्ति छिन्नापि कान् ? सर्वबंधान् । अनेन व्याख्यानेन ये प्रकृत्यादिव्यपरीक्षानमात्रेण सत्तुल्यस्ते प्रतिबोध्यन्ते । अथ ? इति चेत् बंधपरिज्ञानमात्रेण स्वरूपोपलब्धिरूपवैतरागचारित्र्यरहितानां स्वर्गादिमुख-विमितभूतः पुण्यबधो भवति न च मोक्ष इति दार्ष्टान्तगाथा गता । एतेन व्याख्यानेन कर्मबंधप्रपञ्चरचनाविषये चित्तामात्रपरिज्ञानेन सत्तुल्य निराकियंत ।

आत्मरूपातिः—आत्मन्यधोद्विधाकरणं मोक्षं, बंधस्वरूपज्ञानमात्रं सत्त्वैतुरित्येके तदसत् न कर्म-बद्धस्य बंधस्वरूपज्ञानमात्रं मोक्षहेतुः अहेतुत्वात् निगदादिबद्धस्य बंधस्वरूपज्ञानमात्रवत् एतेन कर्मबंधप्रपञ्च रचनापरिज्ञानमात्रोत्तुला उक्तव्यते—

जह बंधे चिंततो बंधणवद्भो ण पावदि विमोक्खं ।
 तह बंधे चिंततो जीवोवि ण पावदि विमोक्खं ॥३१९॥

यथा बंधं चिंतयन् बंधनवद्भो न प्राप्नोति विमोक्षं ।
 तथा बंधं चिंतयन् जीवोऽपि न प्राप्नोति विमोक्षं ॥३१९॥

सात्त्विकवृत्तिः—जह बंधे चिंततो बंधणवद्भो ण पावदि विमोक्खं यथा काश्चित्पुरुषो बंध-नवद्भो बंधं चिंतयमानो मोक्षं न लभते तह बंधं चिंततो जीवोवि ण पावदि विमोक्खं तथा जीवो-ऽपि प्रकृतित्थित्वनुभागप्रदेशश्च चिंतयमानः स्वशुद्धान्तागतिलक्षणं मोक्षं न लभते । किं च समस्त शुभाशुभकहिर्ब्रह्मालम्बनरहितचित्तदानदैक्यशुद्धात्मा मलयनस्वरूपवैतरागधर्मज्ञानशुक्लध्यानरहितो जीवः, बध्दप्र-पञ्चरचनाचिन्तारूपसत्तमधर्मज्ञानशुभोपयोगेन स्वर्गादिमुखकारणपुण्यबधं लभते न च मोक्षमिति भावार्थः ।

अथ फलार्थं मोक्षहेतुचिति प्रश्ने प्रत्युत्तरं ददाति—

आत्मरूपातिः—बंधचिन्ताप्रबधो मोक्षहेतुत्वित्यन्ये तदप्यसत् न कर्मबद्धस्य बंधचिन्ताप्रबंधज्ञानमात्रं मोक्षहेतुरहेतुत्वात् निगदादिबद्धस्य बंधचिन्ताप्रबंधवत् । एतेन कर्मबंधविषयचिन्ताप्रबंधात्मकविशुद्धधर्म-प्यानाधुदयो बोध्यते ।

फलार्थं मोक्षहेतुः ? इति चेत्

जह बंधे मुत्तूणय बंधणवद्भोडु पावदि विमोक्खं ।
 तह बंधे मुत्तूणय जीवो संपावदि विमोक्खं ॥३२०॥

यथा वंधंश्छिद्रा च पधवद्भस्तु प्राप्नोति विमोक्षं ।

तथा वंधंश्छिद्रा च जीवः प्राप्नोति विमोक्षं ॥३२०॥

तात्पर्यवृत्तिः—जह वधे मुचूणय पधुणवदोय पावदि विमोक्षं तह वंधे मुचूणय जीवो संपावदि विमोक्षं यथा वधनरुद्ध कश्चिपुरुषो रज्जुवध शृङ्खलावध काष्ठानिगलवध वा कमपि वध छिद्रा कमपि भिरा कमपि मुक्त्वा स्वकीयविज्ञानवीरुपवल्न मोक्ष प्राप्नोति । तथा जीवाऽपि वीतरागनिर्विकल्पसंबेदन ज्ञानयुक्तेन वध छिद्रा द्विधाहृता भिरा विदार्य मुक्त्वा कोटाविषाच निजशुद्धालोपलभ-स्वरूपमोक्ष प्राप्नोतीति । अत्राह द्विव्य. प्राभृतप्रथे यत्तिर्विकल्पपरसंबेदनज्ञान भण्यते तत्र घटते फस्मात् ? इति चेत् तद्बुध्यते सत्तानुपेकनरूप चक्षुरादिदर्शन यथा जैनमते निर्विकल्पकण्यते तथा बौद्धमते ज्ञान निर्विकल्प भण्यते परतु तन्निर्विकल्पमपि विकल्पजनक भवति । जैनमते तु विकल्पपरसंपादाक भवत्येव न किंतु स्वरूपेणैव सविकल्पमिति तदैव स्वपरप्रकाशकं वेति । तत्र परिहार.—कथंचित्सविकल्पमच कथंचिर्निर्विकल्प च । तत्रयथा यथा निष्कान्दरूप सरागस्वसंबेदनज्ञान सरागसंश्रितिविकल्परूपेण सविकल्पमपि ज्ञेयानीहितसूक्ष्मविकल्पाना सद्भावेऽपि सति तेषा मुख्यं नास्ति तेन कारणेन निर्विकल्पमपि भण्यते । तथापि रज्जुशृङ्खलासंनिधिरूप वीतरागस्वसंबेदनज्ञानमपि स्वसविद्याकारिकविकल्पेन सविकल्पमपि बाहि-र्विषयानीहितसूक्ष्मविकल्पाना सद्भावेऽपि सति तेषा मुख्यं नास्ति तेन कारणेन निर्विकल्पमपि भण्यते एत एवेहाहूर्स्वसविद्याकारतनुहृद्यप्रतिगातेऽपि बाहिरिषयानीहित सूक्ष्मविकल्पा अपि सति तत एवकारणात् स्वपरप्रकाशक च सिद्ध इदं निर्विकल्पसविकल्पस्य । तथैव स्वपरप्रकाशकस्य च ज्ञानस्य च व्याख्यान यथानामाध्याततर्कशास्त्रानुसारेण विज्ञेयेण व्याख्यायते तदा महान् विस्तरो भवति सचाध्यात्मशास्त्रत्वात् कृत । एव मोक्षपदार्थसंक्षेपसूचनार्थं प्रथमस्थले गाथासप्तकं गत ।

वध किमप्येव मोक्षगार् ? इति चेत्—

आत्मरुपाति — कर्मवद्धस्य वधहेतो मोक्षहेतुः, हेतुत्वात् निगदादिवद्धस्य वधहेदपत् एतेन लभ्येऽपि पूर्वं आत्मवधोर्द्विधाकरणे व्यापार्यते ।

किमप्येव मोक्षहेतु ? इति चेत् ।

बंधाणं च सहावं वियाणिदुं अप्पणो सहावं च ।

बंधे सु जोण रज्जदि सो कम्मविमुक्खण कुणदि ॥३२१॥

बंधानां च स्वभावं विज्ञायात्मनः स्वभावं च ।

बंधेषु यो न रज्ज्वते स कर्मविमोक्षणं करोति ॥३२१॥

तात्पर्यवृत्तिः—बंधाणं च सहावं वियाणिदुं मानवधाना विध्यात्तरागादीनां स्वभावं ज्ञाया कथं ज्ञाया ? मिथ्यात्वस्वभावे हेतोपादेयविषये विपरीताभिनिश्चो भण्यते रागादीनां च स्वभावं पंचेद्विय-विषयेष्विष्टानिष्टपरिणाम इति । न केवलं बधस्वभावं ज्ञाया अप्पणो सहावं च अनसंज्ञानादित्यरूपं बुद्ध्यात्मन ध्वमाव च ज्ञाया बंधेषु जो ण रज्जदि द्रव्यवधहेतुभूतेषु मिथ्यात्वरागादिभाववधेषु निर्विकल्प-समाभिरुदेन यो न रज्ज्वते सो कम्मविमोक्षसणं कुणदि स कर्मविमोक्षणं करोति ।

अथ केन कृत्वागमयो द्विधा भवति ? इति चेत् ?

आत्मरुपातिः—य एव विनिहारत्तन्वचनकारमाणमक्रमस्वभावं तद्विकारकारकं यथाना च स्वभावं विज्ञाय बंधेभ्यो विरगति स एव सकलकर्मगोक्षं कुर्यात् । एतेनात्मवधोर्द्विधाकरणस्य मोक्ष-हेतुत्वं नियम्यते ।

केनात्मरयो द्विधा क्रियते ? इति चेत्—

जीवो बंधोय तहा छिजंति सलक्खणेहिं गियएहिं ।

पण्णाछेदणएणदु छिण्णा णाणत्तमावण्णा ॥३२२॥

जीवो बंधश्च तथा छिद्येते स्वलक्षणान्यां नियताभ्यां ।

प्रज्ञाछेदकेन तु छिन्नौ नानात्वमापन्नौ ॥३२२॥

सात्पर्यवृत्तिः— जीवो बंधोय तहा छिजंति सलक्खणेहिं गियएहिं यथा जीवस्तथा बंधश्च
 जीवो ही छिद्येते पुण्णवृत्तिवैते, फान्णां क्वा ' स्वलक्षणरूपान्यां निजकाभ्यां पण्णाछेदणएण दु छिण्णा-
 णाणत्तमावण्णा प्रज्ञाछेदनेकलक्षणैर्भेदज्ञानेन छिन्नो सती नानात्वमापन्नौ इति । तथाहि-जीवस्य लक्षण
 शुद्धचैतन्य भण्यते, बंधस्य लक्षणं भिन्नत्वरागादिक, तथा पुण्णकृती । केन ! करणभूतेन प्रज्ञाछेदनेकेन,
 शुद्धज्ञानानुभूतिद्वयपरमोदज्ञानरूपा प्रज्ञेन छेद्येव छुरिका तथा एवेत्यर्थः । छिन्नौ सती नानात्वमापन्नौ ।

आत्मबन्धोर्द्विधाकरणे किं साध्यं ? इति चेत्—

आत्मरूपान्तिः—आत्मबन्धोर्द्विधाकरणे कार्यं कर्तुरात्मनः करणीयांसायां निश्चयत. स्वतोमिन्न-
 करणासम्भवात् मगवती प्रक्षेप छेदानन्तक करण । तथा हि जीवो नानात्वमनस्येवैवापद्येते तत. प्रज्ञे-
 धामबन्धोर्द्विधाकरण । ननु कथमात्मबन्धो वैत्यथेतकभावेनात्यतप्रत्यासत्तेरेकीभूती भेदविज्ञानाभावा
 देकचेतकद्रव्यरहित्यमागौ प्रप्रमा छेत्तु शक्येते ' नियतस्वलक्षणसूक्ष्मात् सधिसावधाननिपासनादिति
 दुष्येमहि । आत्मनो हि समस्तरोपद्रव्यासाधारणत्ववितन्म स्वलक्षण तसु प्रवर्तमानं वक्ष्यदभिन्याय प्रवर्त
 ते निवर्तमानं च यद्यदुपादाय निवर्तते तसत्तनस्यमपि सहप्रवृत्त क्रमप्रवृत्त वा पर्यायजातमाभेते लक्ष-
 णीय तदेकलक्षणलक्षणात्, समस्तसहकमप्रवृत्तानतापरीयाभिनाभाविकाकैतन्यस्व चिन्मात्र एवात्मा निये-
 तन्य, इति यावत् । नवयस्य तु आत्मद्रव्यसाधारणा रागादयः स्वलक्षण । नच रागादय आत्मद्रव्यसाधारणतां
 विधाणा. प्रतिभासते नित्यमेव चैतन्यचमकारादतिरिक्तत्वेन प्रतिभासमानत्वात् । नच यान्येव समस्तस्पर्शा-
 पन्थापि चैतन्य प्रतिभाति ' रामादीनतरेणापि चैतन्यस्यात्मलाभसमावनत् । यत्तु रागादीनां चैतन्येन
 सहैवोद्भवन तसेव्यचेतकभावप्रयासत्तेरेव नैकद्रव्यत्वात्, चैतन्यानस्तु रागादिरात्मनः प्रदीप्यमानो घटादिः
 प्रदीपस्य प्रदीपकतामिव चैतकतामिव प्रयवेन पुनरागादीनां, एवमपि तयोत्पत्तप्रत्यासत्तया भेदसभाव-
 नाभावगादिरूपेककथयामोह स तु प्रप्रवैव छिद्यत एव ।

आत्मवशी द्विधाकृत्वा किं कर्तव्यं ? इति चेत् ।

प्रज्ञा छेत्ते शिंतेष कथमपि निषुणे. पातित्वा सत्प्रधाने । सुखेऽत सधिमेधे निपतति रमसादात्मकमोभवस्य ॥
 आत्मान मप्रमत् स्थित्तेशिदलसद्दाम्नि चैतन्यपूरे । यथ चाज्ञानभावे निवमित्तमभित कुर्वती भिन्नभित्तौ ॥३२५॥

जीवो बंधोय तहा छिजंति सलक्खणेहिं गियएहिं ।

बंधो छेदेदब्बो सुद्धो अप्पाय धेतत्त्वो ॥३२३॥

जीवो बंधश्च तथा छिद्येते स्वलक्षणान्यां नियताभ्यां ।

बंधो छेदकेन तु शुद्ध आत्मा सतीतव्य ॥३२३॥

सात्पर्यवृत्तिः— जीवो बंधोय तहा छिजंति सलक्खणेहिं गियएहिं जीववशी ही पूर्वोक्तान्यां
 स्वलक्षणान्यां निजकाभ्यां । छिद्येते पूर्वमात् । तत्तदेतन्नतर किं साध्यं ' बंधो छेदेदब्बो मिशुद्वानदर्शनस्व-
 भावप्रत्यासत्तस्वसम्बन्धद्वान्तज्ञानात् चरणरूपनिर्भयजननया चकभेदज्ञानदुरिकत्या भिन्नत्वरागादिभिः
 कथदेतन्नवः शुद्धात्मन सकाशात्पृथगतैव्यः । शुद्धो अप्पाय धेतत्त्वो धीतरणसद्दणपरमानदलक्षणः
 सुखसमस्तीभावेन शुद्धात्मा च गृह्यतैव इत्यभिप्राय ।

इति १ अत्र पूर्वपक्षे परिहारः—सामान्यप्राहक दर्शन, विशेषप्राहकं ज्ञान । सामान्यविशेषात्मकं च वस्तु । सामान्यविशेषात्मकताभावे चेतनाया अभावः स्यात् । चेतनाया अभावे आत्मनो जडत्व, चेतनालक्षणस्य विशेषगुणस्याभावे सत्यमाशो वा भवति । नचआत्मनो जडत्व दृश्यते, नचआभावः ? प्रत्यक्षनिरोधात् २ ततः स्थित यद्यप्यभेदनेयैकैकरूपा चेतना तथापि सामान्यविशेषविषयभेदेन दर्शनज्ञानरूपा भवतीत्यभिप्रायः ।

अथ शुद्धबुद्धैकत्वभावस्य परमात्मनः शुद्धचिद्रूप एक एव भावः न च रागादय इत्याख्याति—

आत्मख्यातिः—चेतनया दर्शनज्ञानविफल्यानतिक्रमणाच्चेतयितृत्वमिष दृश्य ज्ञातृत्व चात्मनः स्वलक्षणमेव ततोह दृष्टारमात्मानं गृह्णामि यत्किञ्च गृह्णामि तस्यस्यान्वेष, पर्यवेक्ष्य पर्यामि, पर्यतैव पर्यामि, पर्यते एव पर्यामि, पश्यत एव पर्यामि, पर्यत्येव पर्यामि, पर्यतमेव पर्यामि । अथवा—न पर्यामि, न पश्यन् पर्यामि, न पश्यता पश्यामि, न पश्यते-पश्यामि, न पश्यतः पश्यामि, न पश्याति पश्यामि, न पश्यत पश्यामि । किंतु सर्वविशुद्धो दृह्मात्रो भावोऽस्मि । अपि च—ज्ञातारमात्मानं गृह्णामि यत्किञ्च गृह्णामि तज्जातान्मेष, जानन्नेव जानामि, जानतेव जानामि, जानते एव जानामि, जानत एव जानामि, जानत्येव जानामि, जानतमेव जानामि । अथवा—न जानामि, न जानन् जानामि, न जानता जानामि, न जानते जानामि, न जानतो जानामि न जानति जानामि, न जानत जानामि । किंतु सर्वविशुद्धो ज्ञप्तिमात्रो भावोऽस्मि । ननु कथं चेतना दर्शनज्ञानविकल्पो नातिक्रामति येन चेतयिता दृष्टा ज्ञाता च स्यात् ? उच्यते—चेतना तावत्प्रतिभासरूपा सा तु सर्वेषामेव वस्तूनां सामान्यविशेषात्मकत्वाद् द्वैरूप्य नातिक्रामति । ये तु तस्या द्वैरूपे ते दर्शनज्ञाने, ततः सा नातिक्रामति । यद्यतिक्रामति ? सामान्यविशेषातिक्तात्वाच्चेतनेव न भवति । तदभावे द्वौ देवौ—स्वगुणोच्छेदाच्चेतनस्योचेतनतापत्तिः, व्यापकाभावे व्याप्यस्य चेतनस्याभावो वा । ततस्तदोपभयार्शनज्ञानामिकैव चेतनाम्युपगतव्या ।

अद्वैतापि हि चेतना जगति चैदृशशक्तिरूप स्यजेत्तत्सामान्यविशेषरूपपरिहास्तास्त्रित्यनेव व्यनेत् ।

सत्त्वगो जडता चित्तोऽपि भवति व्याप्यो विना व्यापकादात्मः चातमुपैति तेन नियत इच्छास्वरूपास्ति पित् ॥

एकचित्तश्चिन्मय एव भावो भावाः परे ये किञ्च ते परेषां ।

प्राज्ञस्तत्चिन्मय एव भावो भावाः परे सर्वत एव हेयाः । १७७ ।

**को णाम भणिञ्ज बुद्धो णादुं सव्वे परोदये भावे ।
मज्झमिणं तिय वयणं जाणंतो अप्पयं सुद्धं ॥३२८॥**

को नाम भणेद् बुधः ज्ञात्वा सर्वान् परोदयान् भावान् ।

ममेदामिति वचनं जानन्नात्मानं शुद्धं ॥ ३२८ ॥

तात्पर्यव्याप्तिः—को णाम भणिञ्ज बुद्धो को म्वाद्बुधो ज्ञानी विवेकी नाम सुखमहो वा न कोऽपि । किं ज्ञ्यात् । मज्झमिणंतियवयणं ममेति वचनं किं कृत्वा ? इदं णादुं निर्मलमात्रभूतिलक्षणभेदज्ञानेन ज्ञत्वा । कान् ? सव्वे परोदये भावे सर्वान् मिथ्यात्वरागादिभावान् विभावपरिधामान् । कथं भूतान् ? परोदयान् शुद्धात्मन सम्पराय परेषु कर्मोदयेन जनितान् । किं कुर्वन् सन् ? जाणंतो अप्पयं सुद्धं जानन् परमसमरसोभावेनादुमयन्, क ? आत्मानं । कथं भूत ? शुद्ध, भावकर्मदण्डकर्मगोर्कर्मरहित । केन कृत्वा जानन् ? शुद्धात्मगाननापरिणताभेदरत्नत्रयलक्षणैर्भेदज्ञानेनेति । एष विशेषभेदभावमाव्याख्यानमुच्यत्येन तृतीयस्थले सूत्रप्रपञ्चक गत ।

अप मिथ्यात्वरागादिपरमावर्त्तीकारेण ब्रूयते धीतरागरागर्थात्यलक्षणस्वभाववर्त्तीकारेण मुच्यते जीव इति प्रकृतारपति—

आत्मरूपातिः—यो हि परात्मनोर्निवृत्तस्वल्पक्षणविभान्पातिन्या प्रकृष्या शानी स्यात् स खल्वेक चि-
न्नात्र भावमात्मीयं जानाति शेषाश्च सर्वानेव भावान् परकीयान् जानाति । एव जानन् कथं परमात्म-
मामी इति ज्ञात् परात्मनोर्निवृत्तेन स्वस्वामित्वावस्थासुखमात् । अतः सर्वथा भिद्भाव एव गृहीतव्यः शेषाः
सर्वे एव भावाः प्रहातव्या इति सिद्धासि —

सिद्धातोऽप्यनुदात्तचित्तचरितैर्मोक्षार्थिभिः सेव्यतां शुद्ध विग्नधनेकमेव परम ज्योतिः सर्ववाग्म्यह ।
एते ये तु समुद्रस्य विविधा भावाः पृथग्व्यङ्ग्या तेह नाम्नि यतोऽत्र ते मम परद्रव्यं समया अपि ११७८।
परद्रव्यग्रहं कुर्वन् वक्ष्यते वापराधानान् ।
यस्येतानपराधेन स्वद्रव्ये सदृशो मुनिः ॥ १७९ ॥

तेयादी अवराहे कुब्जदि जो सो ससंकिदो होदि ।
मा वज्झेऽहं केणवि चोरोत्ति जणम्मि विवरंतो ॥३२९॥
जो ण कुणदि अवराहे सो गिस्संको दु जणवदे भमदि ।
णवि तस्स वज्झिदुं जे चिंता उप्पज्जदि कयावि ॥३३०॥
एवं हि सावराहो वज्झामि अहं तु संकिदो चेदा ।
जो पुण गिरवराहो गिस्संकोहं ण वज्झामि ॥३३१॥

स्तेयादीनपराधान् करोति यः स संकितो भवति ।
मा वक्ष्ये केनापि चौर इति जने विदुष्वन् ॥ ३२९ ॥
यो न करोत्यपराधान् स निश्शंक्रस्तु जनपदे भवति ।
नापि तस्य वदुं अहो चिंतोत्पद्यते कदाचित् ॥ ३३० ॥
एवं हि सापराधो वक्ष्येऽहं तु शकितधेतवित्ता ।
यदि पुनर्निरपराधो निश्शंकोऽहं तु वक्ष्ये ॥ ३३१ ॥

सात्पर्यवृत्तेः—तेयादी अवराहे कुब्जदि जो सो ससंकिदो होदि यस्तेयपरदारायपराधान्
करोति स पुण्यं ससंकिदो भवति । केन रूपेण ' मा वज्झेऽहं केणवि चोरोत्ति जणम्मि विवरंतो
जने विचरन् भाह वक्ष्ये केनापि कल्परादिना । किं कृत्वा ' चौर इति मत्वा । इत्यन्वयदृष्टांतगाथा गता
जो ण कुणदि अवराहे सो गिस्संको दु जणवदे भमदि यस्तेयपरदारायपराधेन न करोति
स निश्शंको जनपदे लोके भवति । णवि तस्स वज्झिदुं जे चिंता उप्पज्जदि कयावि तस्य चिंता
नोत्पद्यते कदाचिदपि जे बहो यस्मात्कारणात् वा निरपराधः, केन रूपेण चिंता नोत्पद्यते ' नाह वक्ष्ये
केनापि चौर इति मत्वा । एव व्यतिरेकदृष्टांतगाथा गता । एवं हि सावराहो वज्झामि अहं तु संकिदो
चेदा यो रामादिपरद्रव्यग्रहणं स्वीकार करोति स स्वस्वभावात्पुण्यं सन् सापराधो भवति सापराधोऽत्र
शकितो भवति । केन रूपेण ' वक्ष्येऽहं कर्मतापनो शानावरणादिकर्मणा । तत्र कर्मवचनीयः प्रापक्षित
प्रतिवगणरूपं दत्तं ददाति जो पुण गिरवराहो गिस्संकोहं ण वज्झामि यत्तु पुनर्निरपराधो भवति ।
केन रूपेण ' इति चेत्—रामाद्यपराधरहितत्वात् नाह वक्ष्ये केनापि कर्मणाति प्रतिवगणरूपं विनाप्यनत
ज्ञानादिरूपनिर्दोषपरमात्मभावनयैव बुद्धयति इत्यन्वयव्यतिरेकदृष्टांतगाथा गता ।

अथ को हि नागायमपराधः ' इति पृच्छति ।

आत्मरूपातिः—पद्यान् छोके य एन परद्रव्यग्रहणलक्षणमपराधं करोति तस्यैव वैधर्म्या संभवति । यस्तु शुद्धः सन् तं न करोति तस्य सा न संभवति । तथात्मापि य एवाशुद्धः सन् परद्रव्यग्रहणलक्षणमपराधं करोति तस्यैव वैधर्म्या संभवति । तथात्मापि य एवाशुद्धः सन् परद्रव्यग्रहणलक्षणमपराधं करोति तस्यैव वैधर्म्या संभवति । तथात्मापि य एवाशुद्धः सन् परद्रव्यग्रहणलक्षणमपराधं करोति तस्यैव वैधर्म्या संभवति, इति नियमः । धातः सर्वथा सर्वपरस्त्रीयमानपरिहारेण शुद्ध आत्मा गृहीतव्यः, तथा सर्वेषु निरपराधत्वात् ।

ओहि नागायनपराधः !—

संसिद्धिराधसिद्धी साधिदमाराधिदं च एयद्वो ।

अवगदराधो जो खलु चेदा सो होदि अवरारो ॥३३२॥

जो पुण णिरवराहो चेदा णिस्संकिओ दु सो होदि ।

आराणाए णिचं वट्टेहिं अहं तु जाणंतो ॥३३३॥

संसिद्धिराधसिद्धं साधितमाराधितं वैकार्यं ।

अपगतपराधो यःखलु चेतयिता स भवत्यपराधः ॥३३२॥

यः पुनर्निरपराधचेतयिता निश्शंकितस्तु स भवति ।

आराधनया नित्यं वर्तते, अहमिति जानन् ॥३३३॥

सात्पर्यवृत्तिः—संसिद्धिराधसिद्धी साधिदमाराधिदं च एयद्वो काळजप-वर्तिसमस्तमित्या-त्यविषयकरायादिविभाषपरिणामरहितत्वेन निर्भिकल्पसमाप्ती स्थित्या निजशुद्धात्पराधनं सेवनं राधइत्यु-च्यते संसिद्धिः सिद्धिरिति साधितमित्यासाधितं च तस्यैव राधशब्दस्य पर्यायनामानि । अवगदराधो जो खलु चेदा सो होदि अवरारो अपगतो विनष्टो राधः शुद्धात्पराधना यस्य पुरुषस्य स पुरुष एवा भेदेन भवत्यपराधः । अयना अपगतोविनष्टो राधः शुद्धात्पराधः शुद्धात्पराधना यस्य रागादिविभाषप-रिणामस्य स भवत्यपराधः सहापराधेन वर्तते यः स सापराधः, चेत्यपिस्वत्मा तद्विपर्ययत्रियुत्तरमाधिशो विरपराध इति ।

अय हे भगवन् किमनेन शुद्धात्पराधनाप्रयासेन यतः प्रतिक्रमणापनुष्ठानेनैव निरपराधो भवत्यात्मा, कस्मात् ? इति चेत् सापराधस्याप्रतिक्रमणादेर्देवप्रसन्धाव्यापराधविनाशकत्वेन विषकुम्भे सति प्रतिक्रमणादेर्देवप्रसन्धाव्यापराधविनाशकत्वेनामृतकुम्भत्वात् इति तथा चेत्किं चिरतनप्रायश्चित्तप्रथे—

अपदिहमण अपदिसरणं अपदिहारो अधारणा चेर ।

अगिचोय अगिदा अगहहा सोहाय विसकुम्भे ॥ १ ॥

पदिकमण पदिसरणं पदिहरणं धारणा णियचोय ।

मिदा गहहा सोही अट्टविहो अमयकुम्भे दु ॥ २ ॥ .

अत्र पूर्वपक्षे परिहारः—

आत्मरूपातिः—परद्रव्यपरिहारेण शुद्धस्थायिनः सिद्धिः साधनं वा राधः, अपगतो राधो यस्य यावत्स्य सोऽपराधस्तो न सह यथेतयिता वर्तते स सापराधः स तु परद्रव्यग्रहणसद्गारेण शुद्धात्मसिद्धयभवाद्देवप्रसन्धात्सत्तमे सति स्वयमशुद्धादनापराधक एव स्यात् । यस्तु निरपराधः स सममपरद्रव्यपरिहारेण शुद्धा-त्वासिद्धिसद्भावाद्देवप्रसन्धाया अत्तमे सति, उपयोगैकलक्षणशुद्ध आत्मैक एवाहमिति निश्चिन्वन् नित्यमेव शुद्धात्मसिद्धिलक्षणपाराधनया वर्तमानत्वादपराधक एव स्यात् ।

अनर्थतमनतैर्वैष्यते सापराधः स्पृशात् निरपराधो यंचने जातु भव ।
नियतामयमशुद्ध स्व भजन् सापराधो भवति निरपराधः साधु शुद्धात्मसेवी ॥१८०॥

मनु किमनेन शुद्धात्मोपासनेन यत् प्रतिक्रमणादिनैव निरपराधा भवत्यात्मा सापराधपूस्वाप्रतिक्रमणा-
द्वैस्तदेनपोहकत्वेन विपकुभत्ये सति प्रतिक्रमणादेस्तादपोहकावेनापूतकुभत्वात् ।

सक्तं च व्यवहार सूत्रे ।

अपडिक्रमणे अपरिसरणे अप्पडिहारो अधारणा चैव ।
अणियत्तीय अणिदा अगरुहा सोहांम विसकुंभो ॥ १ ॥
पडिक्रमण पडिसरण परिहारणे धारणा णियत्तीय ।
णिदा गरुहा सोही अट्टविहो अमयकुंभो हु ॥ २ ॥

अत्रोच्यते—

पडिक्रमणे पडिसरणं परिहरणं धारणा णियत्तीय ।

णिदा गरुहा सोहिय अट्टविहो होदि विसकुंभो ॥३३४॥

अपडिक्रमणं अपडिसरणं अप्पडिहारो अधारणा चैव ।

अणियत्तीय अणिदा अगरुहा विसोहिय अमयकुंभो ॥३३५॥

प्रतिक्रमणं प्रतिसरणं परिहारो धारणा निवृत्तिश्च ।
निदा गर्हा शुद्धि अट्टविहो भवति विपकुंभ ॥३३४॥
अप्रतिक्रमोऽप्रतिसरणं परिहारोऽधारणा चैव ।
अनिवृत्तिश्चानिदाऽगर्हाऽशुद्धिरमृतकुंभ ॥३३५॥

• तात्पर्यवृत्तिः—पडिक्रमणमित्यादि पडिक्रमण प्रतिक्रमण कृतदोषनिराकरण । पडिसरणं
प्रतिसरणं तस्यफलवादिगुणेषु प्रेरण । पडिहरणं प्रतिहरणं निष्पापरागमदिदोषेषु निवारण धारणा
पचनमस्कारप्रभृतिमन्त्रप्रतिमादेवहिर्द्व्यालवनेन चित्तस्थिरीकरण धारणा । णियत्तीय बहिरंगविषयकरा
पादीहागतचित्तस्य निरर्तन निवृत्ति । णिदा आत्मसाक्षिदोषप्रकटन निदा गरुहा गुणसाक्षिदोषप्रकटन
गर्हा । सोहिय दोषे सति प्रापञ्चित गृहीत्वा निवृत्तिकारण शुद्धि । इत्यादिपरिपक्वशुभशुभोपयोगो यद्यपि
निष्पात्वादिपरिपक्वतापरिणतिरूपाशुभोपयोगोपेक्षया सन्निवृत्तपरागचारित्रासत्वाधाममृतकुंभो भवति ।
तथापि रागद्वेषमोहद्वयातिपूर्वाकाभङ्गपृथगतानुभूतिमोगाकाक्षारूपनिदानस्योदिसमस्तपरद्व्यालवनेनविभाज-
परिणामश्च य, चिदानन्दैकरभावनिशुद्धाल्मालवनेनगरितावस्था निर्निकल्पशुभोपयोगलक्षणा, अपडिक्रमण
इति गाथाकथितत्वेन ज्ञानिजनाश्रितनिधयप्रातिक्रमणादिरूपा तु या तृतीया भूमिस्तदोपेक्षया वीतरागचा-
रित्रस्थिताना पुरुषाणा विन्दुम एवैत्यर्थ ।

किं च विशेष—अप्रतिक्रमण द्विविधं भवति ज्ञानिजनाश्रित, अज्ञानिजनाश्रित चेति । अज्ञानिजना-
श्रित यदप्रतिक्रमण तद्विषयव्यापपरिणतिरूप भवति । ज्ञानिजीश्रितमप्रतिक्रमण तु शुद्धात्मसम्बन्ध-
अज्ञानज्ञानानुष्ठानलक्षणत्रिगुणिरूप । तत्र ज्ञानिजनाश्रितमप्रतिक्रमण सरागचारित्रलक्षणशुभोपयोगोपेक्षया-
यद्यप्यप्रतिक्रमण भवति तथापि वीतरागचारित्रोपेक्षया तदेव निधयप्रतिक्रमण । फल्गात् इति चेत्
समस्तशुभाशुभान्तरदोषनिराकरणरूपत्वादिति । तत् स्थित तदेव निधयप्रतिक्रमण न्यरहारप्रतिक्रम-
णोपेक्षया, अप्रतिक्रमणशब्दवाच्य ज्ञानिजनस्य मोक्षकारण भवति । न्यरहारप्रतिक्रमण तु यदि शुद्धात्मा-

१ आत्मवशात् परिहारा धारणा णियत्तीय इति पाठ ।

नमुपादेय कृत्वा तस्यैव निश्चयशक्तिरमणस्य साधकभावेन निरपकपापरचनार्थं करोति तदापि परपरता मोक्षकारण भवति, अन्यथा स्वर्गोदिसुखनिमित्तपुण्यकारणमेव । यत्पुनरहानिजनसमाधिभिष्याचरिण्यकपापर-
रिणतिरूपमप्रतिक्रमण तन्नरकोदेषु खकारणमेव । एव प्रतिनान्नायद्यद्विकल्परूपमुपयोगो यद्यपि सवि-
कल्याणस्थायाममृतकुम्भो भवति तथापि सुम्पदु खादिसमतालक्षणपरमोपेक्षारूपसमपपेक्षया विष्कुम्भ एवेति
स्वीकृतानमुद्वेग्येन चतुर्धस्यले गायाष्टक गत ।

इति समपसारव्याख्यायां शुद्धमानुभूतिलक्षणायां तापर्यवृत्तौ द्वाविंशतिगाथा
भिधनुभिरतराधिकारिर्दनमो मोक्षाधिकारः समाप्तः ।

आत्मरूपातिः—यद्यप्यदहानिजनसाधरणोऽप्रतिक्रमणादि स शुद्धामतिरूपभावस्यमायनेन स्व-
भेदापराधव्यादिषुम्भ एव किं विचारेण । यस्तु द्रव्यरूप्य प्रतिक्रमणादि स सर्वापराधपरिवापदाकरणेन
समर्थत्वेनामृतकुम्भोऽपि प्रतिक्रमणादिविलक्षणाप्रतिक्रमणादिरूपं तार्त्वीपकीभूमिपरवत् स्वकार्यकरणत
मर्थत्वेन विपक्षकार्यकतित्वादिषुम्भ एव स्यात् । अप्रतिक्रमणादिरूपा तुल्यभूमित्तु स्वयं शुद्धामतिदि-
रूपत्वेन सर्वापराधपरिवापदायां सर्वकार्यत्वात् साभास्वयममृतकुम्भो भवतीति व्यवहारेण द्रव्यप्रतिक्रमणादे
रपि, अमृतकुम्भव साध्यति । तथैव च निरपराधो भवति चनयिता । तदन्वय द्रव्यप्रतिक्रमणादेरव्यपराध
एव । अतस्तुल्यभूमिकत्वेन निरपराधप्रतिपत्तिद्वये तत्राप्यस्य एवाय द्रव्यप्रतिक्रमणादि, ततो मेति
गाथा यप्रतिक्रमणादीन् धुतिरूपा जयति किंतु द्रव्यप्रतिक्रमणादिना न मुच्यति अन्यदीपप्रतिक्रमणा
प्रतिक्रमणाद्यगोचरप्रतिक्रमणादिद्रव्य शुद्धामतिद्विउभ्रणमतिदुष्कर किमपि करिष्यति । वश्यते धारैव—

कम्म ज पुनवनप मुहानुहमणेपरिथरविसेस ।

ततो णियत्तए अण्यप तु जे सो पडिकम्मण इयादि ॥

अतो हता प्रमादिनो गथा मुलात्तानता । प्रदीन चानल मुर्माडितमाडवन ।

आमन्वेवाडनित वित्तमासपूर्णेविज्ञानचनोनटन्वे ॥१८॥

यय प्रतिक्रमणमेर विप्रप्रणीत तत्राप्रतिक्रमणमेर गुधा कुन स्यात् ।

तकि प्रमापति जन प्रवत्तमेऽथ किं नोर्त्तमूर्त्तमधिसेहति निप्रमद ॥१८१॥

प्रमादकीडत कथ भवति शुद्धभावाऽडत कथापभरगौरसादलसतां प्रमादो पत ।

अत हरमनिभरे नियमित हरमारे भवन्नुति परमपुद्गलां प्रवति सुम्पदो वाचिरत् ॥१८२॥

एकरुवा पुद्गलिप्रापि तकिण्ट परदन्वे समप हरय से द्रव्ये रनिवेति य स निवत सर्वापराधप्यु ।

बधप्यसकुपेगनिदमुदिगध्वर्थांरिष्योऽपडर्धेन यमृतपूर्वमदिना शुद्धो भव सुम्पदो ॥१८४॥

कपाऽदरकडपददुउ मोक्षमश्व्येनगन्धियादातरु टनमहजयस्येभरातपुदे ।

एकाकाररसरसमतोऽप्यंतगभीरधीर पूर्णज्ञानमणितमचउे हरस एतन मदिग्नि ॥१८५॥

इति मेथो निष्पातः.

इति समपसारव्याख्यायां समाप्त्यां, अष्टमोऽङ्कः ।

इत्यादिगाथामादि कृत्वा चतुर्देशगोधापर्यन्तं मोक्षपदार्थचूलिकाभ्याह्वयानं करोति । तथादौ निश्चयेन कर्मक-
र्तृत्वामारमुह्यत्वेन सूत्रचतुष्टयम् । तदनन्तरं शुद्धस्यापि यद्दृष्टानानरणप्रकृतिकथो भवति तद्विज्ञानस्य माहात्म्य-
मिति कथनार्थं चेदाद्दुःपयदिअर्ह इत्यादि प्राकृतदलोकचतुष्टयम् । अतः परं भोक्तृत्वाभारज्ञापनार्थं
अभ्याणी कर्मफलं इत्यादिसूत्रचतुष्टयम् । तदनन्तरं मोक्षचूलिकोपसंहाररूपेण विकृण्वदि इत्यादि सूत्र-
द्वयं कथयतीति मोक्षपदार्थचूलिकायां समुदायपातनिका ।

अथ निश्चयेन कर्मणा कर्ता न भवति—इत्यादिपाति—

दवियं जं उपज्जदि गुणेहि तंतेहि जाणसु अणण्णं ।

जह कडयादीहिं दु पज्जएहिं कणयं अणण्णमिह ॥३३६॥

जीवस्साजीवस्सय जे परिणामा दु देसिदा सुत्ते ।

तं जीवमजीवं वा तेहिमण्णं वियाणाहि ॥ ३३७ ॥

ण कुदोवि विउप्पण्णो जह्मा कज्जं ण तेण सो आंदा ।

उप्पादेदि ण किंचिवि कारणमवि तेण ण सो होदि ॥ ३३८ ॥

कम्मं पडुच्च कत्ता कत्तारं तह पडुच्च कम्माणि ।

उप्पंजंतिय णियमा सिद्धी दु ण दिस्सदे अण्णा ॥ ३३९ ॥

द्रव्यं यद्द्रव्यपते गुणैस्तत्तैर्जानातिअनन्यत् ।

यथा कटकादिभिस्तु पर्णयैः कनकपनन्यदिह ॥३३६॥

जीवस्याजीवस्य तु ये परिणामास्तु दर्शिताः सूत्रे ।

ते जीवमजीवं वा तैरनन्यं विजानीहि ॥३३७॥

न कुतश्चिदप्युत्पन्नो यस्मात्कार्यं न तेन स आत्मा ।

उत्पादयति न किंचित्कारणमपि तेन न स भवति ॥३३८॥

कर्म मर्तात्य कर्ता कर्तारं तथा मर्तात्य कर्माणि ।

उत्पद्यन्ते नियमात्सिद्धिस्तु न दृश्यन्तेऽन्या ॥३३९॥

सात्पर्येष्टाभिः—यथा कनकमिह कटकादियर्णयैः सहानन्यदर्शिनं भवति तथा द्रव्यपति यद्द्र-
व्यपते परिणमति । कैः सह ? स्वकोषस्त्रीकीयगुणैः, तद्रव्यं तैर्गुणैःसहानन्यदर्शिकमिति जानीहि इति
प्रथमगाथा गता । अविस्साजीवस्स य जे परिणामा दु देसिदा गुत्ते जीवस्स—अर्णवस्य च ये परि-
णामाः पर्णया देशिताः कथिताः सूत्रे परमाणुने तैःसह सैवैव पूर्वोक्तसुवर्णदर्शनेन तमेव जीवाजीवद्रव्य-
मनन्यदर्शिनं विजानीहीति द्वितीयगाथा गता । यस्मात्सुद्धनिश्चयनयेन नरनारकादिप्रिमाकपर्वारूपेण कदा-
चिदपि नोत्पन्नः—कर्मणा न जनितः तेन कारणेन कर्मनो कर्मविश्रयामा कार्यं न भवति । न च तत्कर्मनो कर्मो-
पादानरूपेण किमप्युत्पादयति तेन कारणेन कर्मनो कर्मणा कारणमपि न । भवति यतः कर्मयो कर्ता मोक्षकाश्च
न भवति ततःकारणाद्रभोक्षयोः सुद्धनिश्चयनयेन कर्ता न भवतीति तृतीयगाथा गता । कम्मं पडुच्च कत्ता
कत्तारं तह पडुच्च कम्माणि उप्पंजंते णियमा यतः पूर्वं भणितं सुवर्णद्रव्यस्य सुदृढपरिणामितेश्च
सह जीवपुद्गलयोः स्वपरिणामिः सहैवानन्यत्वमभिरुच्यते । पुनश्चातं कर्मनो कर्मणा कर्तृप्राप्त्या जीवो
नोत्पादते जीवश्च कर्मनो कर्मणा नोत्पादयति ततो ज्ञायते कर्म प्रतीयोपपत्तौ जीवः कर्मकर्ता । तथा कर्माणि

चोत्पद्यते धीनकर्तारमाश्रित्योपचारेण निवर्णानिक्षयात् संदेहो नास्ति सिद्धी तु ण दिस्सदे अण्णा
अनेन प्रकारेण, अनेन कौऽर्थे. ' परस्परनिमित्तभाव विहाय शुद्धोपादानरूपेण शुद्धनिद्वेषेण जीवस्य
कर्मकर्तृत्वविषये । सिद्धिनिमित्तनिर्दिष्टत्वा न दृश्यते कर्मकर्तारोपायोग्यपुद्गलाना च कर्मत्वं न दृश्यते तत स्थित
शुद्धनिद्वेषवनेनाकर्ता जीव इति चतुर्थंगाथा गता । एव निक्षयेन जीव. कर्मणा कर्ता न भवतीति
व्याख्यानमुख्यत्वेन प्रथमस्थले गथाचतुष्टय गत ।

अथ शुद्धस्थानगो ज्ञानावरणादिप्रकृतिभिर्यद्वैवं ते भवति तदज्ञानस्य माहात्म्यमिति प्रजापयति—

आदिगुरुयानिः—जीवो हि चावत्कामनिवमित्तामपरिणामैरुपयमानो जीव एव नाजीव, एवमजी-
वोऽपि क्रमनिवमित्तामपरिणामैरुपयमानोऽजीव एव न जीव, सर्वद्रव्याणा स्वरिणामै सह तादम्यात्
कर्मणादिवारिणामै काचननन् । एव हि जीवस्य स्वरिणामैरुपयमानस्याप्यजीवन सह कार्यकारणगतो न
सिद्धयति सर्वद्रव्याणा द्रव्यातरेणोपायोत्पादकभावभावात् । तदसिद्धी चाजीवस्य जीवकर्मत्व न सिद्धयति ।
तदसिद्धं च कर्तृकर्मणोरनव्यापेक्षसिद्धत्वात्—जीवस्याजीवकर्तृत्व न सिद्धयति, भातो जीवोऽकर्ता अवतिष्ठते ।

अकर्ता जीरोऽय स्थित इति विशुद्धः स्वररात. स्युरधिज्येयिभिर्मिद्विरितमुननाभोगमुषन. ।

तथाप्यस्वासी स्वाधिद्व किल कथ प्रकृतिभि स खल्वज्ञानस्य स्युरति महिमा कोपि गहन ॥२८१॥

चेदा तु पयडियद्वं उपपज्जदि विणस्सदि ।

पयडीवि चेदयद्वं उपपज्जदि विणस्सदि ॥३४०॥

एवं बंधो दुण्हंपि अण्णोण्णपच्चयाण ह्वे ।

अप्पणो पयडी एय संसारो तेण जायदे ॥३४१॥

चेनयिगा तु प्रकृत्यर्थमुत्पद्यते विनश्यति ।

प्रकृतिरपि चेतकार्यमुत्पद्यते विनश्यति ॥३४०॥

एवं बंधो द्वयोरपि—प्रत्यागयोर्भवेत् ।

आत्मनः प्रकृतेः संसारस्तेन जायते ॥३४१॥

तात्पर्यवृत्तिः—चेदा आमा स्वसमानस्पृत्त सन् प्रकृतिनिमित्त कर्णेदयनिमित्तमुपपद्यते । विन-
श्यति च त्रिभारपरिणामै पर्याधि. । प्रकृतिरपि चेतयितृकार्य जीवत्वविरागमादिपरिणामनिमित्त ज्ञानावरणा-
दिकर्मपर्याधिरूपयते विनश्यति च । एव द्वयैकप्रकारेण बंधो जायते द्वयो—स्वसमानस्पृत्तत्वात्मनः, कर्म-
बर्णोपायोग्यपुद्गलविडकूपया ज्ञानावरणादिप्रकृतेः । कथंभूतयोर्द्वयो ? अन्योऽन्यप्रत्ययो, परस्परनिमि-
त्तकारणभूतयो. । एव रणावज्ञानभावेन बंधो भवति तेन बंधेन संसारो जायते, नच स्वस्वस्पृत्त इत्युक्त भवति ।

अथ यात्रकाल शुद्धत्वसप्रतिष्ठित्युत्त सन् प्रकृत्यर्थं प्रकृत्युदमरूप रणादिक न मुच्यते तावत्का-
लमज्ञानी स्यात् तदभावे ज्ञानी च भवतीत्युपदिशति—

आत्मनस्पृत्तः—अथ हि आ सत्सारा एव प्रतिनियतस्वल्क्षणानिर्दिष्टानि परमात्मनोरेकत्वात्तासस्य
करणाकर्ता सन् चेतयिता प्रकृतिनिमित्तमुत्पादनिनाशासादायति । प्रकृतिरपि चेतयितृनिमित्तमुत्पत्ति-
विनाशासादायति । एवमनयोत्पादप्रकृत्यो. कर्तृकर्मभावाभावेन्यगोच्यनिमित्तनिमित्तिकभावेन द्वयोरपि
बंधो दृष्ट, ततः संसारः, तत एव च तयोः कर्तृकर्मत्वसंहारः—

जाएसो पयडियद्वं चेदगो ण विमुञ्चदि ।

अयाणओ हने नावं मिच्छादिट्ठी अमंजदो ॥३४२॥

अधाहानी जीवः सपरराधः प्रकृतितः सन् कर्मफल तन्मध्ये भूया वेदयति, यन्तु निरपरराधी इती
स कर्मोदये सति किं करोति ? इति पश्यति—

आत्मसुखातिः—अहानी हि शुद्धामहानामात्रात् स्वपरयोरेकत्वज्ञानेन, स्वपरयोरेकत्वदर्शनेन, स्वप-
रयोरेकत्वपरिणया च प्रकृतिसंभवे स्थित्यात् प्रकृतिसंभावनस्य हतया—अनुभवत् कर्मकृत वेदयो ।
इती तु शुद्धामहानसद्भावात् स्वपरयोर्विभागज्ञानेन, स्वपरयोर्विभागदर्शनेन स्वपरयोरेकत्वापरिणया च प्रकृति
संभावनादप्युक्तत्वात्—शुद्धामन्यमात्रमेकमेवाहृतयानुभवत् कर्मकृतमुदित श्रेयसाप्रत्यात्—जानातोप न
पुनस्तस्याहृतयाऽनुभविषुमन्यत्राहृतयते ।

अहानी प्रकृतिसंभावनिरतो नित्य भवेद्वेदको इती तु प्रकृतिसंभावनिरतो नो जातु विवेकः ।

इत्येवं नियम निरूप्य निरुपेक्षानिता व्यग्रतां दुद्वेदात्मन्ये महत्त्वात्कितैरासेन्यतां इतिना ॥१८॥

अहानी वेदक एवेति नियम्यते—

जो पुण गिरावराहो चेदा गिस्संकिदो दु सो होदि ।

आराहणाय गिच्चं बह्वदि अहमिदि वियाणंतो ॥ ३४५ ॥

यः पुनर्निरपराधधंतापिता निरसंकिनस्तु स भवति ।

आराधनया नित्यं वर्तते अहमिति विज्ञानम् ॥ ३४५ ॥

तात्पर्यवृत्तिः—जो पुण गिरावराहो चेदा गिस्संकिदो दु सो होदि एतु वेद्यपिता इती
जीवः स निरपराधः सन् परमात्माधनविषये निरसको भवति । निरसको भूया किं करोति ? आराह-
णाय गिच्चं बह्वदि अहमिदि वियाणंतो निर्दोषपरमात्माधनारूपाया निश्चयात्पनया निर्ये सर्वगतं
वर्तते । किं कुर्वन् ! अनेतज्ञानादिस्वोऽहमिति निर्दिष्टतामात्रे स्थित्या शुद्धात्कृत संप्रदाज्ञानं परमात्मा
भावेन यानुभवति इति ।

अहानी कर्मणा नियमेन वेदको भवतीति दर्शयति—

ण मुयदि पयडिमभव्वो सुदहुवि अज्जाहट्टण सच्छाणि ।

गुडदुद्धं पि पियंता ण पणया गिद्विस्ता होंति ॥ ३४६ ॥

न हंतति प्रकृतिसंभयः गुणवि—मधीत्य शास्त्राणि ।

गुदगुग्मपि विवेको न पणया निर्दिष्टा भवति ॥ ३४६ ॥

ज्ञानी त्ववेदक एवेति नियम्यते—

णिवेदसमावण्णो णाणी कम्मफलं वियाणादि ।

महुरं कंडुवं बहुविहमवेदको तेण पणत्तो ॥ ३४७ ॥

निर्वेदसमापन्नो ज्ञानी कर्मफलं विजानाति ।

मधुरं कडुकं बहुविषमवेदको तेन महत्तः ॥ ३४७ ॥

सात्पर्यवृत्तिः—णिवेदसमावण्णो णाणी कम्मफलं वियाणादि परमतत्त्वज्ञानी जीवः संसारशरीरभोगरूपत्रिविधवैराग्यसंपन्नो भूत्वा शुभाशुभकर्माफलमुदयागतं चतुस्वरूपेण विशेषेण निर्विकारस्वशुद्धामनो भिक्त्वेन जानाति । कथं भूतं जानाति ! महुरं कडुवं बहुविहमवेदको तेण पणत्तो अशुभकर्मफलं निवर्काजीरविपह्लाह्लरूपेण कडुकं जानाति । शुभकर्मफलं बहुविधं गुडखड-शर्करामृतकुर्येण मधुरं जानाति । नच शुद्धामोत्थसहजपरमानंदरूपमतींद्रियसुखं विहाय पचेन्द्रियसुखे परिणमति, तेन कारणेन ज्ञानी वेदको भोक्ता न भवतीति नियमः । एवं ज्ञानी शुद्धनिश्चयेन शुभाशुभकर्म फलमोक्ता न भवतीति व्याख्यानमुद्ध्यत्वेन तृतीयसखे सूत्रचतुष्टयं गतं ।

आत्मरूप्यातिः—ज्ञानी तु निरस्तभेदभावश्रुतज्ञानलक्षणशुद्धात्मज्ञानसद्भावेन परतोऽन्वयविविक्त-त्वात् प्रकृतिस्वभाव स्वयमेव मुंचति ततो मधुरं मधुरं वा कर्मफलमुदितं ज्ञातृत्वात् केवलमेव जानाति, न पुनर्ज्ञाने सति परद्रव्यस्वाहंतेपाऽनुभवितुगोप्यमगद्वेदयते । अतो ज्ञानी प्रकृतिस्वभावविरक्तात्वादवेदक एव ।

ज्ञानी करोति न न वेदयते च कर्म जानाति केवलमयं किञ्च तत्त्वभावं ।

जानन्परं कारणभेदनगौरभावात् शुद्धस्वभावनियतः स हि मुक्त एव ॥१८८॥

णवि कुब्बदि णवि वेददि णाणी कम्माइ बहु पयाराइ ।

जाणदि पुण कम्मफलं वंधं पुण्णं च पावं च ॥ ३४८ ॥

नापि करोति नापि वेदयते ज्ञानी कर्माणि बहुप्रकाराणि ।

जानाति पुनः कर्मफलं वंधं पुण्यं च पावं च ॥३४८॥

सात्पर्यवृत्तिः—णवि कुब्बदि णवि वेददि णाणी कम्माइ बहुपयाराइ त्रिगुणसुख-लेन कृपातिरूपात्ममहेशुलानुभूतभोगाकाक्षारूपनिदानबंधादिसमस्तपरद्रव्यालंबनरूप्येनानंतज्ञानदर्शन-सुखवीर्यस्वरूपेण सात्त्विके भरितापस्त्रे निर्विकल्पसमाभौ स्थितो ज्ञानी कर्माणि बहुप्रकाराणि ज्ञाना-वरणादिमूलादतरप्रकृतिभेदभिन्नाणि निक्षयनेन न करोति न च तन्मयो भूत्वा वेदयत्यनुमरति । तर्हि किं करोति ! जाणदि पुण कम्मफलं वंधं पुण्णं पावं च परमात्मभावनात्पशुखे रतौ भूत्वा बहुधर-रूपेण जानात्येव । किं जानाति ! सुखदुःखस्वरूपकर्मफलं प्रकृतिस्वभावादिभेदभिन्नं पुनः कर्मबंधं, सद्देय-शुभाशुभानुभोगांतरस्यं पुण्यं, अतोऽन्वयसद्देयादिरूपं पापं चेति ।

तमेव कर्तृत्वभोक्तृत्वभावं विदोषेण तत्पर्ययति—

आत्मरूप्यातिः—ज्ञानी हि कर्मचेतनाशून्यत्वेन कर्मफलचेतनाशून्यत्वेन च स्वयमकर्तृत्वाद्वेद-यितृत्वाच्च न कर्म करोति न वेदयते च । किंतु ज्ञानचेतनाशयनेन केवलं शास्त्रात्कर्मबंधं कर्मफलं च शु-भमनुभवं वा केवलमेव जानाति ।

कुत एतत् ?

दिष्टी सयंपि णाणं अकारयं तह अवेदयं चव ।

जाणदिय वंधमोक्खं कम्मदयं णिज्जरं चव ॥ ३४९ ॥

दृष्टिः स्वयमपि ज्ञानमकारकं तथा ज्वेदकं चैव ।

जानाति च बंधमोक्षं कर्मोदयं निर्जरां चैव ॥ ३४९ ॥

तात्पर्यवृत्तिः—दिष्टी सयंपि णाणं अकारयं तह अवेदयं चव यथा दृष्टिः कर्त्री दृश्यमग्नि-
रूपं वस्तुसमुद्धान् पुरुषान् करोति तथैव च तत्रापि विद्वदनुभवरूपेण न वेदयति । तथा शुद्धज्ञानमभ्य-
भेदेन शुद्धज्ञानपरिणतजीवो वा स्वयं शुद्धोपादानरूपेण न करोति न च वेदयति । अथवा पाठात्तर
दिष्टी सयंपि णाणं तस्य व्याख्यान-न केवलं दृष्टिः क्षाधिकेशनमपि निश्चयेन कर्मणामकारकं तथैव
वेदकमपि । तथानूतः सन् किं करोति ? जाणदिय वंधमोक्खं जानाति च । की ? बंधमोक्षी । ने केवलं
बंधमोक्षी कम्मदयं णिज्जरं चैव शुभाशुभरूपं कर्मोदयं सविपाकाविपाकरूपेण सकामाकामरूपेण वा
द्विधा निर्जरां चैव जानाति इति । एव सर्वविशुद्धपारिणात्मिकपरमभाषमाहकेण शुद्धोपादानरूपेण शुद्ध-
व्याधिकेनयनेन कर्तव्य-—भोक्तृत्व-बंध-मोक्षादिकारणपरिणामशून्यो जीव इति सूचित । समुदाय-
पातनिकायां पश्चाद्वापाचतुष्टयेन जीवस्याभोक्तृत्वगुणव्याख्यानमुत्पत्त्येन सामान्यविवरणं कृतं । पुनरपि
गाथाचतुष्टयेन शुद्धस्यापि यत्प्रकृतिभिर्बन्धो भवति तदज्ञानस्य माहात्म्यमित्यज्ञानसामर्थ्यकथनरूपेण विशेष-
विवरणं कृतं । पुनश्च गाथाचतुष्टयेन जीवस्याभोक्तृत्वगुणव्याख्यानमुत्पत्त्येन व्याख्यानं कृतं । तदनंतरं
शुद्धनिश्चयेन तथैव कर्तृत्वबंधमोक्षादिकारणपरिणामवर्जनरूपस्य द्वादशगाथाव्याख्यानस्योपसंहाररूपेण
गाथाद्वयं गतं ।

इति समसंसारव्याख्यायां शुद्धात्मनुभूतिलक्षणार्थं तात्पर्यवृत्तीं मोक्षाधिकारसंबन्धिनीं चूलिकां समाप्ता ।

अथवा द्वितीयव्याख्याननाम मोक्षाधिकारः समाप्तः ।

आत्मवृत्तिः—यथात्र लोके दृष्टिर्दृष्ट्यादत्वतापिभक्तत्वेन साकारणवेदनयोरसमर्थत्वात् इत्यं न करोति
न वेदयते च, अन्यथाग्निदर्शनात्समुद्धान्वत् स्वयं जलनकरणस्य, सौहार्दिणव्यपभेदीण्यासुभवनस्य च
दुर्निवारत्वात् । किंतु केवलं दर्शनमात्रस्वभावत्वात् तत्सर्वं केवलमेव पश्यति । तथा ज्ञानमपि स्वयं दृष्टित्वात्
कर्मणोऽसत्तापिभक्तत्वेन निश्चयतस्तत्कारणवेदनयोरसमर्थत्वात्कर्मं न करोति न वेदयते च । किंतु केवलं
ज्ञानमात्रस्वभावात्कार्मिकबंधं मोक्षं वा कर्मोदयं निर्जरां वा, केवलमेव जानाति ।

येतु कर्तारमतदानं पश्यति तमसां तता ।

सामान्यजनवत्त्वेन न मोक्षोऽपि समुञ्जता ॥१८९॥

तात्पर्यवृत्तिः—किं च विशेष — औपशान्तिकादिपञ्चभाषानाम् । मध्ये केन भावेन मोक्षो भवतीति
विचार्यते । तन्वीशान्तिकेक्षाद्योपशान्तिकेक्षाधिकौदयिकभावचतुष्टयं पर्यायरूपं भवति शुद्धपरिणामिकरूपं
दृश्यरूपं इति । तत्र परस्परसापेक्षं द्वन्द्वपर्यावरणमात्म्यं पदार्थो भण्यते । तत्र तावज्जीवत्वभम्पत्वात्तत्त्व-
त्रिविधपरिणामिकभावमन्वे शुद्धजीवत्व इति लक्षणं । यत्परिणामिवत्त्वं तच्छुद्धद्वन्द्वव्याधिकेनयाश्रितत्वात्शिरा-
तरणं शुद्धपरिणामिकभावसङ्गं ज्ञातव्यं सास्वभन्मोक्षपर्यायपरिणतिरहितं । यत्पुनर्दशप्राणरूपं जीवत्व भव्या-
नवत्वद्वयं तत्पर्यायानिकत्वात्तत्त्वात् शुद्धपरिणामिकभावसङ्गमिति । कथमशुद्धमिति चेत् ससांरिणां
शुद्धनयेन सिद्धान्ता तु सर्वथैव दशप्राणरूपजीवत्वभम्पत्वात्तत्त्वद्वयभङ्गादिति । तस्य त्रयस्य मन्वे भव्या-
यलक्षणपरिणामिकस्य तु यथाराम्यं तत्त्वकात्तद्विजावगुणघातकं देशचातिसर्वपतिसङ्गं मोहादिकर्मसामान्य
पर्यायार्थिकत्वेन प्रच्छादकं भवति इति निश्चयं । तत्र च यदा कादादिलक्षित्वेन भम्पत्वात्तत्त्वैर्किर्भवति
इत्यं जीव सहजशुद्धपरिणामिकतां बलवत्तन्निजपरमार्थद्वयसम्पत्कृत्तज्ञानज्ञानानुचरणपर्यायेण परिण-

पति । तच्च परिणमनागमभाष्योपशमिकक्षापोषशमिकक्षाविक भावत्रय भवति । अथ्यामभाषया पुनः शुद्धमाभिमुखपरिणामः शुद्धोपयोग इत्यादि पर्यायसज्ञा लभते । स च पर्याय शुद्धपारिणामिकभावनलक्षण-शुद्धात्मद्रव्यात्कषाच्चिद्विज्ञ । कस्मात् ' भावनात्परत्वात् । शुद्धपारिणामिकस्तु भावनारूपो न भवति । यथेकातेनाशुद्धपारिणामिसादानेनो भवति तदास्य भावनारूपस्य मोक्षकारणभूतस्य मोक्षप्रस्तादे विनाशो जाते सति शुद्धपारिणामिकभावनस्यापि विनाशः प्राप्नोति, नच तथा । ततः स्थित—शुद्धपारिणामिकभाव-विषये या भावना तद्रूप यदीपशमिकादिभावनय तत्समक्षारागादिरहितत्वेन शुद्धापादानकारणत्वान्मोक्षकार-ण भवति नच शुद्धपारिणामिकः । यत्तु शक्तिरूपो मोक्षः स शुद्धपारिणामिकरूपमेव तिष्ठति । अयं तु व्यक्तिरूपमोक्षविचारो वर्तते । तथा चेत्तः सिद्धाते 'निष्कृपशुद्धपारिणामिक' निष्कृप इति कोऽर्थः ? अथ कारणभूता या क्रिया रागादिपरिणामिः, तद्रूपे न भवति । मोक्षकारणभूता च क्रिया शुद्धभावनानापरिण-तिरुद्धरूपश्च न भवति । ततो ज्ञापते शुद्धपारिणामिकभावो भ्येषरूपो भवति ध्यानरूपो न भवति । कस्मात् ? ध्यानस्य विनश्यत्वात् । तथा योगोद्देशैरप्युक्त—

यदि उपजह्ण णवि मरुद संघण मोक्त्व् करेह ।
जिह परमथे जोड्या जिणवर एउ भयेह ॥ १ ॥

किं च निवक्षितैकदेशशुद्धनयाधितेय भावना निर्विकारस्वसवेदनलक्षणसाधोपशमिकाम्पत्वेन यदा-प्येकदेशव्यक्तिरूपा भवति तथापि भ्याता पुरुष' यदेव सफलनिराकरणमखडैकप्रत्यक्षप्रतिभासगमयमधिभर शुद्धपारिणामिकरूपमभावनलक्षण निजपरभावनद्रव्य तदेतदहमिते भावयति नच सखज्ञानरूपमिति भावार्थः । इदं तु व्याख्यानं परस्परसापेक्षगमाभ्यात्मनयद्वयाभिप्रायत्वानेराधेनैरकथिते सिद्धातीति ज्ञातव्यं निवेक्तिभिः ।

अतः पर जीवादिनवाधिकारेषु जीवस्य कर्तृत्वभोक्तृत्वादित्स्वरूप यथास्थान निश्चयम्यनहारविभागेन सामान्येन यत्पूर्वं श्रावित, तत्सैव विशेषविवरणार्थं लोकस्य कुणादि विह्व इत्यादि गाथाभादिं कृत्वा पाठक्रमेण पञ्चधिकनवतिगाथापर्यंतं शूलिकाशब्दाख्यानं करोति—

शूलिकाशब्दस्यार्थं कथ्यते तथाहि—विशेषव्याख्यानं, उक्तानुक्तव्याख्यानं, उक्तानुक्तसंकीर्णव्या-ख्यानं चेति त्रिधा शूलिकाशब्दास्वागो ज्ञातव्यः । तत्र पण्णवतिगाथासु मध्ये विष्णोर्देहादिपर्यायकर्तृत्व-निराकरणमुख्यत्वेन लोकस्य कुणादि विह्व इत्यादि गाथासप्तकं च भवति । तदनंतर, अन्य. कर्ता, मुक्ते चान्य —इत्येकातानिबधरूपेण बौद्धमतानुसारिदृश्यसंबोधनार्थं केहिंदु पज्जपेहिं इत्यादिसूत्रचतु-ष्टय । अतः पर साख्यमतानुसारिदृश्य प्रति, एकातेन जीवस्य भागविध्यान्वक्तृत्वनिराकरणार्थं निचल्लया ज्जदि पयदी इत्यादि सूत्रपंचक । तत्र पर ज्ञानादानसुरपदु खडिसामान् कर्मैकातेन क्लेशेति नचाल्तेति पुनरपि सांख्यमतनिराकरणार्थं—कम्मोहिं भण्णाणी इत्यादि प्रपौरससूत्राणि । अत्रानंतर कोऽपि प्राथमिकदृश्य सन्धादिपचेद्भ्रमविषयाणां विनाशं कर्तुं वाञ्छति किंतु मनसि स्थितस्य विषयानुरागस्य घातं करोतीति विशेषविक्रमं न जानाति तस्य संबोधनार्थं दसणणाणचरिणं इत्यादि सूत्रसप्तक । तदनंतर एथा सुवर्णकारदिशिली पुज्जज्जदिकरुपं हससुककायुपकरणीं क्खति । तत्रसु मूल्यादिकं मुक्ते च तथापि तन्मयो न भवति । तथा जीवोऽपि इन्मकर्मं क्वति मुक्ते च तथापि तन्मयो न भवतीत्यादिप्रतिपादनरूपेण जह सिप्पियो हु इत्यादि गाथा सप्तक । ततः पर यदपि वेत्त-वृत्तिका कुट्टयदिकं वेत्त करोति तथापि निधयेन तन्मयो न भवति । तथा जीवोऽपि व्यग्रहोरेण वेत्तभूतं च इन्ममेव जानाति पश्यति परिहरति भ्रम्याति च तथापि निधयेन तन्मयो न भवति इति प्रस्तावितमतानु-सारिदृश्यसंबोधनार्थं जहसेट्टिया इत्यादि सूत्रसप्तक । तत्र पर शुद्धाभावनात्परनिधयप्रतिक्रमण— निधयप्रवाहदान—निधयमोचना— निधयचारिकगताम्यानमुत्पत्तेन कम्मं जं पुकाकयं इत्यादिसूत्र

चतुष्टय । तदनन्तरं रागद्वेषोपचिबिषये ज्ञानरूपस्वकीयबुद्धिरूपदेश एव कारणं नचाधेतनशब्दादिविषया इति कथनार्थं णिदिदि सुंशुदि वषणाणि इत्यादि गाथादसकं । अतः परं उदयगतं कर्म वेदपमानो मदीयमिदं मया कृतं च मन्यते स्वस्यभारद्वाज्यः सुखितो दुखितश्च भवति यः सः पुनरप्यष्टविधं कर्म दुःख नीजं नभारतीति प्रतिपादनमुपपन्नेन वेदतो कम्मफलं इत्यादि गाथात्रयं । तदनन्तरं आचारसूत्रछंटादि द्रव्यभूतैर्द्रियविषयद्रव्यकर्म धर्माधर्माकाशकाळाः शुद्धनिश्चयेन रागादयोऽपि शुद्धजीवरूपं न भवतीति ध्याकषानमुपपन्नेन सच्छं णाणं ण इवदि इत्यादि पचदश सूत्राणि । ततः परं यस्य शुद्धनयस्याभिप्रायेण मूर्तिरहितस्तस्याभिप्रायेण कर्मनोकर्माहाररहित इति ध्याकषानरूपेण अप्पा जसस अमूचो इत्यादि गाथात्रयं । तदनन्तरं देशाश्रितद्रव्यकिं निर्भिकल्पसमाधिदक्षानभारतिगरहितं यतीनां मुक्तिकारणं न भवति भारतिगरहितानां पुनः सहकारिकारणं भवतीति ध्याकषानमुपपन्नेन पारखंडी किंमाणिय इत्यादि सूत्रसप्तकं । पुनश्च समयप्राप्तताप्यपनफलकथनरूपेण प्रथमतमाप्यर्थे जां समय पाहुइमिगं इत्यादि सूत्रमेकं कथयतीति प्रयोदशाभिरतटाधिकारैः समयसारपृष्ठिकाभारे समुदायपातनिका—

इदानीं प्रयोदशाधिकाराणां यथाक्रमेण विशेषध्याकषानं क्रियते । तद्यथा—एकान्तनामानं कर्तारं ये मन्यते तेषामज्ञानजनरन्मोक्षो नास्तीत्युपदिशति—

लोगस्स कुणदि विहू सुरणारयतिरियमाणुसे सत्ते ।

समणाणंपिय अप्पा जेदि कुब्बदि छव्विहे काए ॥३५०॥

लोगसमणाणमेवं सिद्धंतं पडि ण दिस्सदि विसेसो ।

लोगस्स कुणदि विण्हू समणाणं अप्पाओ कुणदि ॥ ३५१ ॥

एवं ण कोवि मुक्खो दीसिह दुण्हंपि समण लोयाणं ।

णिचं कुच्चंताणं सदेव मणुआसुरे लोगे ॥ ३५२ ॥

छोकस्य करोति विष्णुः सुरानां कतिर्वैरमातुषान् तात्वान् ।

भ्रमणानामप्यात्मा यदि करोति पट्टिषान् कापान् ॥ ३५० ॥

छोकधमणानामेवं सिद्धांतं प्रति न दृश्यते विशेषः ।

छोकस्य करोति विष्णुः भ्रमणानामप्यात्मा करोति ॥ ३५१ ॥

एवं न कोऽपि मोक्षो दृश्यते छोकधमणानां द्वयेषां ।

नित्यं कुर्वतां सदेव यनुजान सुरान् छोकान् ॥ ३५२ ॥

तात्पर्यशक्तिः—छोगस्स कुणदि विहू सुरणारयतिरियमाणुसे सत्ते छोकस्य मते विष्णुः कतो-

गिचं कुर्वन्ताणं सदेव मणुआसुरे लोके नित्य सर्वकाल कर्म कुर्वन्तः । क ! लोके । कथभूते !
 देवमनुष्यासुरसहिते । किंच-रागद्वेषमोहरूपेण परिणमनमेव कर्तव्यमुच्यते । तत्र रागद्वेषमोहरपरिणमने सति
 शुद्धस्वभावधर्मतत्त्वसम्यग्प्रज्ञानज्ञानानुचरणरूपनिश्चयरत्नपालरुमीक्षणागार्वास्थ्येन भवति ततश्च मोक्षो
 न भवतीति भावार्थः । एव पूर्वपक्षरूपेण गाथात्रयं गत ।

अथोत्तर निश्चयेनामनः पुद्गलद्रव्येण सह कर्तृकर्मसम्बन्धो नास्ति कथं कर्ता भविष्यतीति कथयति-

आत्मछयातिः—ये त्वत्मानं कर्तारणेयं पश्यति ते लोकोत्तरिका अपि न लौकिकतामतिर्यते ।
 लौकिकानां परमात्मा विष्णुः सुरनारकादिक्षर्याणि करोति, तेषां तु स्वामा तानि करोति इत्यपसिद्धांतस्य
 समत्वान् । ततस्तेपागतमनो नित्यकर्तृत्वमनुपगमात्-लौकिकानामिव लोकोत्तरिकायामपि नास्ति मोक्षः ।

नास्ति सर्वोऽपि संबन्धः परद्रव्यात्मतत्त्वयोः ।

कर्तृकर्मत्वसंबन्धाभावे तत्कर्तृता कुतः ॥ १९० ॥

व्यवहारभासिदेण दु परदब्बं मम भणंति विदिदत्था ।
 जाणंति णिच्छयेण दु णय इह परमाणुमित्तं मम किंचि ॥३५३॥
 जह कोवि णरो जंपदि अह्माणं गामविसयपुररट्ठं ।
 णय होंति ताणि तस्स दु भणदिय मोहेण सो अप्पा ॥३५४॥
 एमेव मिच्छदिट्ठी णाणी णिस्संसयं हवदि एसो ।
 जो परदब्बं मम इदि जाणंतो अप्पयं कुणदि ॥३५५॥
 तस्सा ण मेति णच्चा दोहं एदाण कत्ति ववसाओ ।
 परदब्बे जाणतो जाणे जो दिट्ठिरहिदाणं ॥३५६॥

व्यवहारभापितेन दु परदब्बं मम भणंति विदिदत्थाः ।

ज्ञानंति निश्चयेन तु नचेह परमाणुमात्रमपि किंचित् ॥ ३५३ ॥

यथा कोऽपि नरो जल्पति अस्माकं ग्रामविषयपुरराष्ट्र ।

नच भवंति तस्य तानि तु भणति च मोहेन स आत्मा ॥ ३५४ ॥

एवमेव मिच्छादृष्टिर्त्राणी निरुपशयं भवत्येषः ।

यः परद्रव्यं ममेति ज्ञानआत्मानं करोति ॥ ३५५ ॥

तस्मात्तु मे इति ज्ञात्वा द्वेषपापव्येतेषां कर्तव्यवसायं ।

परद्रव्ये ज्ञानान् जानीयादृष्टिरहितानां ॥ ३५६ ॥

सात्पर्यवृत्तिः—व्यवहारभासिदेण दु परदब्बं मम भणंति विदिदत्था पर दब्बं मम भणति ।
 के ते ? विदितायां-ज्ञातार्थां तत्पर्यवेदिन । केन कृत्वा भणति ? व्यवहारभापितेन व्यवहारनयेन । जाणंति
 णिच्छयेण दु णय इह परमाणुमित्तं मम किंचि निश्चयेन पुनर्जानति । किं नचेह परद्रव्यं परमाणुमात्रमपि
 ममेति । जह कोवि णरो जंपदि अह्माणं गाम विसयपुररट्ठं यथा नाम खुट्टमहो वा कश्चि पुरो जल्पति ।
 किं जल्पति ! शरणागतो माम्, देशाभिधानो निरय, नगराभिधान उर, देशकदिसरत्त राष्ट्रराज्याकमिति ।
 णय हुं ति ताणि तस्स दु भणदिय मोहेण सो अप्पा नच तानि तस्य भवति राजकीयनगरादीनि
 तथाप्यसौ मोहेन मूते गदीय ग्रामादिकमिति ददाति । अथ दाहंतः—एव पूर्वोक्तदृष्टानेन हानी व्यवहार-

मूढो भूत्वा यदि परद्रव्यमात्मीयं भजति तदा मिथ्यात्वघातः सन् मिथ्यादृष्टिर्भवति निरसक्य निश्चितं संदेहो न कर्तव्यः इति । तस्माद् इत्यादि वक्ष्या तस्मात् परकीयग्रामादिदृष्टातेन स्थानुभूतिभाषनाभ्युत् सन् योऽसौ परद्रव्यं व्यवहारेणात्मीयं करोति स मिथ्यादृष्टिर्भवतीति भणितं पूर्वं तस्मात्कारणाच्चायते बुद्धं पदाद्यं कचिववसाभो । परद्रव्ये तयोः पूर्वोक्तलौकिकजैनयोः-आत्मा परद्रव्यं करोतीत्यनेन रूपेण योऽसौ परद्रव्याधिपये कर्तृत्वव्यवसाय । किं कृत्वा ! पूर्वं न ममेति णरुचा निर्विकारस्वरपरपच्छिच्छिद्धानेन परद्रव्यं मम सबधि न भवति इति ज्ञात्वा जाणंते जाणिज्जो दिद्विरदिदाणं इमं लौकिकजैनयोः परद्रव्ये कर्तृत्वव्यवसाय-अन्व- कोऽपि वृत्तीवतटस्थः पुरुषो जानन् सन् जानीयात् । सकथभूत जानीयात् । वीतरागसम्पन्नकवसंज्ञाया तु निश्चयदृष्टिस्तदहितानां स्ववसायोऽयमिति । ज्ञानी भूत्वा व्यवहारेण परद्रव्यमात्मीयं यदन् सन् कथमज्ञानी भवतीति चेत् । व्यवहारो हि म्लेच्छानां म्लेच्छभावेन प्राथमिकजनसञ्चोषनार्थं काळ एवानुसर्तव्य । प्राथमिकजनप्रतिबोधनकाळ विहाय कतककलवदात्मशुद्धिकारकान् शुद्धनयाभ्युत्तो- भूत्वा यदि परद्रव्यमात्मीयं करोति तदा मिथ्यादृष्टिर्भवति । किं च विशेषः-लोकानां मते विष्णुः करोतीति यदुक्तं पूर्वं तद्द्रव्यव्यवहारोपेक्षया भणितं । नक्षानादिमूलस्य देवमनुष्यादिभूतलोकस्य विष्णुर्वा महेश्वरो वा कोऽपि कर्तास्ति । कथमिति चेत् सर्वोऽपि लोकस्तावदेकैन्द्रियादिजीवैर्वृत्तस्तद्वति । तेषां च जीवानां निश्चयनयेन विष्णुपर्यायेण ब्रह्मपर्यायेण महेश्वरपर्यायेण जिनपर्यायेण च परिणमन- शक्तिरस्ति तेन कारणेनात्मैव विष्णुः, आत्मैव ब्रह्मा, आत्मैव महेश्वरः, आत्मैव जिनः । तदपि कथमिति चेत् कोऽपि जीवः पूर्वं मनुष्यभावे जिनरूपं गृहीत्वा भोगाकांक्षानिदानबन्धेन पापानुबधि पुण्यं कृत्वा स्वर्गं समु- त्यज्य तस्मादागम्य मनुष्यभावे विष्वक्काधिपतिरर्द्धचक्रवर्ती भवति तस्य विष्णुसहा नचापरः कोऽपि लोकस्य कर्ता विष्णुरस्ति इति । तथा चापरः कोऽपि जीवो जिनदीक्षां गृहीत्वा स्तनत्रयाराधनया पापानुबधि पुण्यो पापेन कृत्वा विशालानुवादसह दशमपूर्वं पठित्वा चारित्रमोहोदयेन तपश्चरणभ्युत्तो भूत्वा हुण्डावसर्पिणीकाल- प्रभावेण विद्यावलेन लोकरवाह कर्तेत्यादि चमत्कारमुत्पाद्य मूढजनानां विस्मयं कृत्वा महेश्वरो भवति न सर्वोवसर्पिणोऽयं । सा च हुण्डावसर्पिणी सङ्घपाटीता तसर्पिण्यवसर्पिणीषु गतासु समुपयाति तथा श्रेष्ठ—

संज्ञार्तादवसर्पिणि गयामु हुडावसर्पिणी एव ।

परसमग्रह उच्यती तदि जिणर एव पभणेइ ॥ १ ॥

नचान्य कोऽपि जगत्कर्ता महेश्वराभिधानः पुरुषविधोऽस्ति इति । तथा चापरः कोऽपि पुरुषो विशिष्टतपश्चरणं कृत्वा पश्चात्तपःप्रभावेण क्षीयिष्यमिमित्तं चतुर्मुखो भवति तस्य ब्रह्मा सज्ञा । नचान्यः कोऽपि जगत्कर्ता व्यापकैकरूपो ब्रह्माभिधानोऽस्ति । तथेवापरः कोऽपि दर्शनविशुद्धिनिनयसंपन्नतेव्यादि पोडशमयवनां कृत्वा देवैर्द्रादिभिर्निर्मितपञ्चमहाकल्पपाणपूजायोग्य तीर्थैकतृण्य सनुष्यार्ण्यं जिनेश्वराभिधानो वीतरागसंबन्धो भवतीति बह्मस्वरूपं ज्ञातव्यं । एव यथेकातेन कर्ता भवति तदा मौक्षाभाव इति विष्णु- दृष्टान्ति गायानयेन पूर्वपक्षं कृत्वा गायानचतुष्टयेन परिहारव्याख्यानीमिति प्रथमस्थले सूत्रसप्तकं गतं ।

अथ द्रव्यार्थिकनयेन य एव कर्म करोति स एव भुक्ते । परोपार्थिकनयेन पुनरन्यः करोत्यन्ते भुक्ते इति च योऽसौ मन्यते स सान्यदृष्टिर्भवतीति प्रतिपादयति—

आत्मरूपातिः—-अहानिन एव व्यवहारविमूढा परद्रव्यं ममेदमिति पश्यति । धानिगच्छु निश्चय- प्रतिबुद्धा परद्रव्यकणिकामात्रमपि न ममेदमिति पश्यति । ततो यथात्र लोके कश्चिद्द्रव्यव्यवहारविमूढ परकीय- ग्रामरूसी ममार्थं ग्राम इति पश्यन् मिथ्यादृष्टिः । तथा ब्रह्मपि कथंचिद् व्यवहारविमूढो भूत्वा परद्रव्यं ममेदमिति पश्येत् तदा सोऽपि निरसक्य परद्रव्यमात्मानं कुर्वाणो मिथ्यादृष्टेयं स्यात् । अतस्तत्र जानन् पुरुषः सर्वमेव परद्रव्यं न ममेति ज्ञात्वा लोकश्रमणानां द्वेषकामपि योऽयं परद्रव्ये कर्तृत्वव्यवसायः, स तेषां सम्प्रदर्शनरहितत्वादेव भवति इति सुनिश्चितं जानीयात् ।

एकस्य बस्तुन इहान्यतरेण सार्द्धं संबन्ध एव सकलोज्ज्वलितो निषिद्धः ।
 तात्कर्तृकर्मघटनास्ति न बस्तुभेदे पर्यंत्यकर्तृमुनयश्च जनाश्च तर्ष ॥ १९१ ॥
 ये तु स्वभावनियमं कल्पयति नेमगज्ञानमग्नमहसो वत से वराकाः ।
 कुर्वन्ति कर्म तत एव हि भावकर्म कर्ता स्वयं भवति चेतन एव नान्यः ॥ १९२ ॥

केहि चिदु पज्जयेहिं विणस्सदे णेव केहिचिदु जीवो ।
 जह्मा तह्मा कुब्बदि सो वा अण्णो व णेयंतो ॥ ३५७ ॥
 केहिचिदु पज्जयेहिं विणस्सदे णेव केहिचिदु जीवो ।
 जह्मा तह्मा वेददि सोवा अण्णो व णेयंतो ॥ ३५८ ॥
 जो चेव कुणदि सोवेव वेदको जस्स एस सिद्धंतो ।
 सो जीवो णादब्बो मिच्छादिट्ठी अणारिहदो ॥ ३५९ ॥
 अण्णो करोदि अण्णो परिभुंजदि जस्स एस सिद्धंतो ।
 सो जीवो णादब्बो मिच्छादिट्ठी अणारिहदो ॥ ३६० ॥

कैश्चित्पर्यायैर्विनश्यति नैव कैश्चित्तु जीवः ।
 यस्माच्चस्मात्करोति स वा अन्यो वा नैकांतः ॥ ३५७ ॥
 कैश्चित्पर्यायैः—विनश्यति नैव कैश्चित्तु जीवः ।
 यस्माच्चस्माद्देयति स वा अन्योवा नैकांतः ॥ ३५८ ॥
 य एव करोति स एव वेदको यस्यैव सिद्धांतः ।
 स जीवो हातव्यो मिथ्याष्टिर्नार्हतः ॥ ३५९ ॥
 अन्यः करोत्यन्यः परिभुंक्ते यस्य एव सिद्धांतः ।
 स जीवो हातव्यो मिथ्याष्टिर्नार्हतः ॥ ३६० ॥

तात्पर्यवृत्तिः—केहिचिदु पज्जयेहिं विणस्सदे णेव केहिचिदु जीवो कैश्चित्पर्यायैः पर्यायार्थिकनयविभागैर्देवमनुष्यादिरूपैर्विनश्यति जीवः । न नश्यति कैश्चिद्द्रव्यार्थिकनयविभागैः जह्मा यस्मादेवं निजानित्यस्वभावं जीवरूपं तस्मात्कारणात् कुब्बदि सो वा द्रव्यार्थिकनयेन स एव कर्म करोति । स एव कः ! इति चेत् ? यो भुक्ते । अण्णो वा पर्यायार्थिकनयेन पुनरन्यो वा । णियंतो नचैकांतोऽस्ति । एवं कर्तृत्वमुख्यत्वेन प्रथमभाषा गता । केहिचिदु पज्जयेहिं विणस्सदे णेव केहिचिदु जीवो कैश्चित् पर्यायैः पर्यायार्थिकनयविभागैः देवमनुष्यादिरूपैर्विनश्यति जीवः । न नश्यति कैश्चिद्द्रव्यार्थिकनयविभागैः । जह्मा यस्मादेवं निजानित्यस्वभाव जीवरूपं तस्मात्कारणात् वेददि सोवा निज-शुद्धात्मभावनोत्पत्त्याभूतरसास्वादमलममानः स एव कर्माकृतं वेदपत्यनुभवति । स एव कः ! इति चेत् ? द्वितीयभाषा गता । किं न येन मनुष्यत्वेन शुभाशुभं कर्म कृतं स एव जीवो द्रव्यार्थिकनयेन व्यंके नरके वा भुक्ते । पर्यायार्थिकनयेन पुनस्तद्भवप्रेक्षया बालकाले कृतं शौचनादिपर्यायात्तरे भुक्ते । मन्त्रांतरापेक्षया तु

मनुष्यपर्यायेण कृतं देवादिपर्यायेण मुक्ते इति भावार्थः । एव गाथाद्वयेनागेकात्तस्यवस्थापनारूपेण स्वपक्ष-
सिद्धिः कृता ।

अथेकस्मिन् य एव करोति स एव मुक्ते । अथान्यः करोन्न्यो मुक्ते इति यो वदति स मिथ्या-
दृष्टिरित्युपदिशति—

ओ चेव कुणादि सोचेव वेदको जस्स एस सिद्धंओ य एव जीव शुभाशुभं कर्म करोति स
एव वेकातेव मुक्ते न पुनरन्यः, यस्यैव सिद्धात् —आगमः । सो जीवो णादब्बो मिच्छादिद्वो
अणारिहदो स जीवो मिथ्यादृष्टिरनार्हतो शातव्य । कथं मिथ्यादृष्टिः । इति चेत् परैकस्मिन् नित्यकृ-
त्स्वोऽपरिणामी टंकोत्कीर्णैः साध्यमतवन् तदा येन मनुष्यभवेन नरकगतियोग्य पापकर्मकृत स्वर्ग-
गतियोग्य पुण्यकर्म कृत तस्य जीनस्य नरके स्वर्गे वा गन्तुं न प्राप्नोति । तथा शुद्धामानुष्यानेन मोक्षश्च
कुतः ? निलैकात्तत्वादिति । अण्णो करेदि अण्णो परिशुंभेदि जस्स एस सिद्धंओ अन्यः करोति
कर्म मुक्ते चान्यः, परेकस्मिन् कृते सो जीवो णादब्बो मिच्छादिद्वो अणारिहदो तदा येन मनु-
ष्यभवे पुण्यकर्म कृतं पापकर्मकृतं मोक्षार्थं शुद्धतमभावानुष्ठानं वा तस्य पुण्यकर्मणां देवलोकेभ्यः
कोऽपि भोक्ता प्राप्नोति न च स जीव । नरकोऽपि तथैव । केवलज्ञानादिव्यक्तित्त्वरूप मोक्ष चान्यः कोऽपि
कृमते ततश्च पुण्यपापमोक्षानुष्ठानं इथेति सौहृदमतादूर्णं, इति गाथाद्वयेन निलैकात्तत्त्वनिर्णयकामत
निराकृतं । एवं द्वितीयस्थले सूत्रचतुष्टयं गतं । अथ यद्यपि शुद्धमयेन शुद्धबुद्धैरुभयभारतं कर्मणां कर्त्ता जीव-
स्तपान्यशुद्धनयेन समादिभावकर्मणा स एव कर्त्ता न च पुद्गल इत्याशयति—अत्र गाथापचक्रेण प्रत्येक
गाथापूर्वाधेन साध्यमतानुसारिदृश्यं प्रति पूर्वपक्षः, उत्तराधेन परिहार इति शातव्य—

आत्मख्यातिः—यतो हि प्रतिसमयं सभवादमुल्लुभुगुणपरिणामद्वारेण क्षणिकात्वादचलितचेतन्यान्व-
यगुणद्वारेण नित्यत्वाच्च जीव कैश्चित्पर्यायेर्विनश्यति, कैश्चित्तु न विनश्यतीति द्विस्वभावे जीवस्वभावः । ततो
य एव करोति स एवान्यो वा वेदयते । य एव वेदयते स एवान्यो वा करोताति नास्त्येकात्तः । एवमनेका-
तेऽपि यस्तत्क्षणं वर्तमानस्यैव परमार्थसत्त्वेन वस्तुत्वमिति वस्तुतोऽपि वस्तुत्वमप्यास्य शुद्धनयलोभादनुसू-
कति स्तिवा य एव करोति स एव न वेदयते । अन्यः करोति अन्यो वेदयते इति पश्यति स मिथ्यादृष्टिरैव
इत्यर्थः । क्षणिकत्वेऽपि वृत्त्यशानां वृत्तिमतश्चेत्यन्यचक्रकारस्य टंकोत्कीर्णैर्गताः प्रतिभारमान्यात् ।

आत्मानं परिशुद्धीन्पुनिरितिप्याति प्रपयाश्वके कालोपाधिउदात्तशुद्धिमपिकां तत्रापि मत्वा परैः ।
सैतन्य क्षणिकं प्रकल्प्य प्रमुक्तैः शुद्धज्ञैरुच्चैरितैरुत्तमा व्युत्थित एव हारवदो निःस्पृहमुत्तेशिभिः ॥
कर्त्तव्यदयतश्च मुक्तिवशातो भेदोऽस्त्यभेदोपि वा कर्त्ता वेदयिता च ना भवतु वा वस्तुन सन्धिलता ।
भोता सूत्र इवात्मनीह निपुणैर्भक्तुं न शक्या कथिचिद्विंतामणिमालिकेयमभितोम्येका चक्रास्येव नः ॥

मिच्छता यदि पयडी मिच्छादिद्वी करेदि अप्पाणं ।

तह्वा अवेदणा दे पयडी णणु कारगो पत्ता ॥ ३६१ ॥

सम्मत्ता यदि पयडी सम्मादिद्वी करेदि अप्पाणं ।

तह्वा अवेदणा दे पयडी णणु कारगो पत्तो ॥ ३६२ ॥

अहवा एसो जीवो पोग्गलदब्बस्स कुणादि मिच्छत्तं ।

तह्वा पोग्गलदब्बं मिच्छादिद्वी ण पुण जीवो ॥ ३६३ ॥

अह जीवो पयडी विय पोग्गलदव्वं कुणंति मिच्छत्तं ।
 तह्मा दोहिकदत्तं दोण्णिवि भुंजंति तस्स फलं ॥ ३६४ ॥
 अह्ण पयडी ण जीवो पोग्गलदव्वं करेदि मिच्छत्तं ।
 तह्मा पोग्गलदव्वं मिच्छत्त तंतु णहु मिच्छा ॥ ३६५ ॥

मिथ्यात्व यदि प्रकृतिर्मिथ्यादृष्टिं करोत्यात्मानं ।

तस्मादचेतना ते प्रकृतिर्बहु कारकः प्राप्तः ॥ ३६४ ॥

सम्पत्त्व यदि प्रकृतिं सम्पददृष्टिं करोत्यात्मानं ।

तस्मादचेतना ते प्रकृतिर्बहु कारकः प्राप्तः ॥ ३६५ ॥

अथर्वैः जीवः पुद्गलद्रव्यस्य करोति मिथ्यात्वं ।

तस्मात्पुद्गलद्रव्यं मिथ्यादृष्टिर्न पुनर्जीवः ॥ ३६३ ॥

अथ जीवः प्रकृतिरपि पुद्गलद्रव्यं कुरुते मिथ्यात्वं ।

तस्माद्वाभ्यां कृतं द्वयपि भुजते तस्य फलं ॥ ३६४ ॥

अथ न प्रकृतिर्न च जीवः पुद्गलद्रव्यं करोति मिथ्यात्वं ।

तस्मात्पुद्गलद्रव्यं मिथ्यात्वं तद्यु न सल्लु विध्या ॥३६५॥ पंचकले ।

सात्पर्यवृत्ति — मिच्छता यदि पयडी मिच्छादिद्वीं करेदि अप्पाणं द्व्यमिथ्यात्वप्रकृतिं कर्ता यथात्मानं स्वयमपरिणामिनं हठान्मिथ्यादृष्टिं करोति तस्मा अचेदनादे पयडी णणु फरणो पत्तो तस्मात्कारणादचेतनातु या द्व्यमिथ्यात्वप्रकृतिं सा तस्य मते नन्वहो मायामिथ्यात्वस्य कर्ता प्राप्ता जीवक्षैक्यतेनाकर्ता प्राप्तः । ततश्च कर्मकथाभावः, कर्मकथाभावे संसाराभावः । सच प्रत्यक्षविरोधः । सम्पत्ता यदि पयडी तस्मादिद्वीं करेदि अप्पाणं सम्पत्त्वप्रकृतिं कर्ता यथात्मानं स्वयमपरिणामिनं सम्पददृष्टिं करोति तस्मा अचेदनादे पयडी णणु फरणो पत्तो तस्मात्कारणात् अचेतना प्रकृतिं द्वे तस्य मते नन्वहो कर्ता प्राप्ता जीवक्षैक्यतेन सम्पत्त्वपरिणामसाक्षात्कैरिति ततश्च वेदकसम्पत्त्वभावात् वेदकसम्पत्त्वभावात् क्षायिकसम्पत्त्वभावात् स च प्रत्यक्षविरोधः आगमविरोधश्च । अत्राह शिष्य — प्रकृतिरस्तावकर्मविशेषः सच सम्पत्त्वमिथ्यात्वतदुभयत्वात् त्रिविधदर्शवद्योहस्य सम्पत्त्वकथं प्रपञ्चकिल्ल सच कर्मविशेषः कथं सम्पत्त्व भवति । सम्पत्त्व तु निर्विकारसदानदेकलक्षणपरमा मत्तत्वादिश्रद्धानरूपो मोक्षबीजहेतुर्गन्धवीजपरिणाम इति । परिहारमाह — सम्पत्त्वप्रकृतिस्तु कर्मविशेषोभवति तथापि यथा निर्विकारतु विपमरणं न करोति तथा शुद्धात्माभिमुख्यपरिणामेन मत्तस्थानीयविशुद्धिविशेषमात्रेण निराशितमिथ्यात्वसक्तिः सम्पत्त्वोपपत्तामिकादिलक्षिपक्षकजानीतप्रथममीयमेकसम्पत्त्वानतरोत्पन्नवेदकसम्पत्त्वत्वभावात् तत्पार्थश्रद्धानरूप जीवपरिणाम न हति तेन कारणेनोपचारेण सम्पत्त्वहेतुत्वाकर्मविशेषोऽपि सम्पत्त्व मध्यते स च तीर्थपरनामकर्मवत् परपरया मुक्तिरूपेण भवतीति नास्ति दोषः । अश्वा एसो जीवो पुग्गलदव्वस्स कुणदि मिच्छत्तं अथवा पुद्गलद्रव्यमादेव प्रत्यक्षानुतोजीवः, द्व्यकर्मरूपस्य पुद्गलद्रव्यस्य शुद्धात्मात्वादिषु विपरीताभिनिवेशजनक भावमिथ्यात्व करोति, न पुन त्वय मायामिथ्यात्वरूपेण परिणमति इति मतं तस्मा पुग्गलदव्वं मिच्छादिद्वीं ण पुण जीवो तहयंकातेन पुद्गलद्रव्यं मिथ्यादृष्टिर्न पुनर्जीवः । कर्मवत् तस्यैव, ससाराऽपि तस्यैव, न च जीवस्य, स च प्रत्यक्ष विरोध इति । अह जीवो पयटीविप पुग्गलदव्वं कुणंति मिच्छत्तं अथ पूर्वद्रव्यनपानजीवः प्रकृतिरपि पुद्गलद्रव्यं कर्तापत्र भावमिथ्यात्व कुरुते इति मतं तस्मा दोहि कदत्तं तस्मात्कारणात् जीवपुद्गलद्रव्यामुपादानकारणभूताभ्यां कृतं सात्मिप्याव ।

दुष्णिगवि भ्रूंतंति तस्स फलं तर्हि द्वी जीवपुद्गली तस्य फलं भुञ्जते ततश्चाचेतनायाः प्रकृतेरपि भोक्तृ-
 प्राप्तं स च प्रत्यक्षरिरोध इति । अहं ण पपट्ठी ण जीवो पुग्गलद्वन्वं करोदि मिच्छत्तं भयं मत्तं
 प्रकृतिः करोति नच जीव एकातेन । किं ? पुद्गलद्वयं कर्मतापन्नं । कथंभूतं । न करोति । मिथ्यात्व भावमि-
 थ्यात्वरूपं तस्मात् पुग्गलद्वयं मिच्छत्तं तंतुं णहुं मिच्छा तर्हि बहुकं पूर्वस्ये अहंवा एसो पुग्गल-
 द्वयंस्स कुण्णदि मिच्छत्तं तदन्नं तु पुनः हुं सुट्ठं किं मिथ्या न भवति ? अवि तु भवत्वेन । किं च-
 वयापि शुद्धनिश्चयेन शुद्धजीवस्तथापि पर्यायार्थिकतयेन कथंचित्परिणामित्वे सत्यनादिकर्णोदपवन्नाद्राम-
 सुपाधिपरिणामं गृह्णाति एकटिकम् । यदि पुनरेकतिनापरिणामी भवति तदोपाधिपरिणामो न घटते
 जपापुष्पोपाधिपरिणामनराक्री तस्या एकटिके जपापुष्पमुपाधि जनयति नच काष्ठादौ, कस्मादिति चेत् तदु-
 पाधिपरिणामनराकत्वभावात् इति । एव यदि द्रव्यमिथ्यात्वप्रकृतिः कर्त्ता-एकतयेन यदि भावमिथ्यात्व-
 करोति तदा जीवो भावमिथ्यात्वस्य कर्त्ता न भवति । भावमिथ्यात्वाभावे कर्मवधामावः ततश्च सत्सारभाव-
 सच प्रत्यक्षरिरोधः । इत्यादि व्याख्यानरूपेण तृतीयस्थले गाथापचकं गतं ।

अथ ज्ञानाज्ञानमुखदुःखादिकर्मकतिनं कर्मैव करोति नचात्मेति सांक्ष्यमतानुसारिणो बवंति तान्प्रति-
 पुनरपि नपविभागेनाग्नः कर्मैवैककर्तृत्वं व्यपस्थापयति—

तत्र त्रयोदशगाथासु गन्धे कर्मवैकतयेन कर्तृ भवति इति कथनमुक्त्यत्वेन कम्मोहिं दु अण्णाणी
 इत्यादि सूत्रचतुष्टयं । ततः परं सांक्ष्यमतस्यैव भणितमाहो—इति खवाददर्शनार्थं ब्रह्मचर्यस्थापनमुक्त्यत्वेन
 शुद्धसिञ्चिदाहिकसी इत्यादि गाथाद्वयं । अर्हिसास्थापनमुक्त्यत्वेन जज्जा घादेदि परं इत्यादि गा-
 थाद्वयं । प्रकृतेरेव कर्तृत्वं नचात्मन इत्येकान्तनिराकरणार्थं—अस्यैव गाथाचतुष्टयस्यैव दूषणोपसंहाररूपेण
 एवं संसुवदेसं इत्यादि गाथैका इति सूत्रपंचकतमुदायेन द्वितीयमंतरस्यह । तदनंतरं—आत्मा कर्म न
 करोति कर्मजनितभानाश्च कित्वात्मन करोतीत्येकगाथायां पूर्वपक्षी गाथावयेण परिहार इति समुदायेन
 अहंवा मण्णसि मण्णं इत्यादि सूत्रचतुष्टयं । एव चतुरातराधिकारे स्थलवयेण समुदायपातनिका ।

आत्मरूपातिः—जीव एव मिथ्यात्वादिभावकर्मणः कर्त्ता तस्याचेतनप्रकृतिकार्यत्वे चेतनत्वा-
 नुपगमात् । सस्यैव जीवो मिथ्यात्वादिभावकर्मणः कर्त्ता जीवेन पुद्गलद्वयस्य मिथ्यात्वादिभावकर्मणि क्रिय-
 माणे पुद्गलद्वयस्य चेतनानुपगमात् । नच जीवश्च प्रकृतिश्च मिथ्यात्वादिभावकर्मणो द्वौ कर्त्तारौ जीववदचेत-
 नायाः प्रकृतेरपि सत्कलमोमानुपगमात् । नच जीवश्च प्रकृतिश्च मिथ्यात्वभावकर्मणो द्वौ कर्त्तारौ स्वभावत-
 एव पुद्गलद्वयस्य मिथ्यात्वादि—गाथानुपगमात् । ततो जीवः कर्त्ता स्वस्य कर्म कार्यमिति सिद्धं ।

कार्यभादकृतं न कर्मं नच तल्लोचप्रकृत्योर्द्वयोरन्वायाः प्रकृतेः स्वकार्यफलानुपगमानुपगमात्कृतिः ।

नैकस्या प्रकृतेरचिरवलमनाजीवोऽस्य कर्त्ता ततो जीवस्यैव च कर्म तन्निदनुगं धाता नवरपुद्गलः ॥१९३॥

कर्त्तव्यं प्रवितन्तं कर्त्तृद्वयं, मिथ्यात्वान्न, कर्त्तृतां कर्त्तव्येन कथंचिदित्यचलितं कैश्चिन्नुक्तिः कोपिता ।

तेषामुद्गतमोहमुद्दितधिया मोघस्य सनुदये स्वादादप्रतिषेधलक्षणाविजया वस्तुस्थितिः, स्यते ॥ १९४ ॥

कम्मोहिं दु अण्णाणी किज्जदि णाणी तहेव कम्मोहिं ।

कम्मोहिं सुवाविज्जदि जग्गाविज्जदि तहेव कम्मोहिं ॥३६६॥

कम्मोहिं सुहाविज्जदि दुफ्फाविज्जदि तहेव कम्मोहिं ।

कम्मोहियं मिञ्चत्तं णिज्जदिय असंजयं चैव ॥३६७॥

कम्मोहिं भमाडिज्जदि उदंढमहं चावि तिरियलोयम्मि ।

कम्मोहिं चैव किज्जदि सुहासुहं जोत्तियं किंचि ॥३६८॥

जह्या कम्मं कुब्बदि कम्मं देदित्ति हरदि जं किंवि ।
 तह्या सव्वे जीवा अकारया हुंति आवण्णा ॥३६९॥
 पुरुसिच्छियाहिलासी इच्छी कम्मं च पुरिसमहिलसदि ।
 एसा आयरियपरंपरागदा एरिसी दु सुदी ॥३७०॥
 तह्या ण कोवि जीवो अवह्यारी दु तुह्य भुवदेसे ।
 जह्या कम्मं चेवहि कम्मं अहिलसदि जं भणियं ॥३७१॥
 जह्या घादेदि परं परेण घादिज्जदेदि सापयडी ।
 एदेणच्छेण दुकिर भण्णदि परघादणामेत्ति ॥३७२॥
 तह्या ण कोवि जीवो उवघादगो अत्थि तुह्य उवदेसे ।
 जह्या कम्मं चेवहि कम्मं घादेदि जं भणियं ॥३७३॥
 एवं संखुवदेसं जेदु परूवित्ति एरिसं समणा ।
 तेसिं पयडी कुब्बदि अप्पा य अकारया सव्वे ॥३७४॥
 अहवा मण्णसि मज्झं अप्पा अप्पाण अप्पणो कुणदि ।
 एसो मिच्छसहावो तुह्यं एवं भणंतस्स ॥ ३७५ ॥
 अप्पा णिच्चो असंखिज्जपदेसो देसिदो दु समयम्मि ।
 णवि सो सकदि तत्तो हीणो अहियोव काटुं जे ॥ ३७६ ॥
 जीवस्स जीवरूवं विच्छरदो जाण लोगमित्तं हि ।
 तत्तो किं सो हीणो अहियोव कदं भणसि दव्वं ॥ ३७७ ॥
 जह् जाणगोदु भावो णाणसहावेण अत्थि देदि मदं ।
 तह्या णवि अप्पा अप्पये तु समयम्पणो कुणदि ॥ ३७८ ॥

कर्मभिस्तु अज्ञानी क्रियते ज्ञानी तथैव कर्मभिः ।
 कर्मभिःस्त्राप्यते जागर्षते तथैव कर्मभिः ॥ ३६६ ॥
 कर्मभिः शुखाक्रियते दुःखीक्रियते च कर्मभिः ।
 कर्मभिश्च मिथ्यास्वं नीयते नीयतेऽ संयमं चैव ॥ ३६७ ॥
 कर्मभिर्भ्राम्यते ऊर्ध्वपथश्चापि तिर्यग्ग्लोकं च ।
 कर्मभिश्चैव क्रियते शुभाशुभं यावत्किञ्चित् ॥ ३६८ ॥
 यस्मात् कर्म करोति कर्म ददाति कर्म हरतीति किञ्चित् ।
 तस्मात्तु सर्वश्रीवा अकारका भवंत्यापन्नाः ॥ ३६९ ॥
 पुरुषःस्वयमित्थापी स्त्रीकर्म च पुरुषमभिलषति ।

एपाचार्यपरंपरागतेदृशी श्रुति ॥ ३७० ॥

तस्मान्न कोऽपि जीनोऽन्नक्षचारी युष्माकमुपदेशे ।

यस्मात्कर्मैव हि कर्माभिलषतीति यद्भणितं ॥ ३७१ ॥

यस्माद्द्वि परं परेण दृश्यते च सा प्रकृतिः ।

एतेनार्थेन भण्यते परं तत्र नामेति ॥ ३७२ ॥

तस्मान्न कोऽपि जीव उपघातको युष्माकमुपदेशे ।

यस्मात्कर्मैव हि कर्म इतीति भणितं ॥ ३७३ ॥

एवं सांख्योपदेशे ये तु प्ररूपयतीदृश श्रमणाः ।

तेषां प्रकृतिः करोत्यात्मानक्षाकारताः सर्वे ॥ ३७४ ॥

अथवा मन्यसे ममात्मात्मानमात्मन करोति ।

एष मिथ्यास्वभावस्तैवतन्मन्यमानस्य ॥ ३७५ ॥

आत्मा नित्योऽसंख्येयप्रदेशो दर्शितस्तु समये ।

नापि स क्षयते ततो हीनोऽधिकश्च कर्तुं यत् ॥ ३७६ ॥

जीवस्य जीवस्वरूप विस्तरतो जानीहि लोकमात्र हि ।

तत्र स किं हीनोऽधिको वा कथं करोति द्रव्यं ॥ ३७७ ॥

अथ ज्ञापकस्तु भावो ज्ञानस्वभावेन मत ।

तस्मान्नाप्यात्मान्मानं स्वयमात्मनः करोति ॥ ३७८ ॥

सात्पर्यवृत्ति — कर्मभिरज्ञानी क्रियते जीव एकातेन तथैव च ज्ञानी क्रियते कर्मभि । स्वाप निदा नीयते जागरण तथैवेति प्रथमगाथा गता । कर्मभि सुखीक्रियते तु खीक्रियत तथैव च कर्मभि । कर्मभिश्च मिथ्याय नीयते तथैवात्मयम चैकैकतन द्वितीयगाथा गता । कर्मभिश्चैरोर्द्वैतस्तिर्वर्ग्येक च आगम्यते कर्मभिश्चैव क्रियते शुभाशुभ यदन्यदपि किञ्चिदिति तृतीयगाथा गता । यस्मादेव भणित कर्मन करोति कर्मन ददाति कर्मन हरति यत्किञ्चिच्छुभाशुभ तस्मादेकातेन सर्वे जीवा अकारका प्राप्ता, ततश्च कर्माभाय कर्माभाये सत्साराभाय तत्र प्रत्यन्विरोध — इति कर्मैकाताकर्तृरूपगणसुरूपेण सूत्रवत्तुल्य गत । कर्मन करोत्येकैकतेनेति पूर्वोक्तमर्थं श्रीकण्ठस्युपाचार्यदेवा सारयमतस्यैव दर्शयित्वा पुनरपि समर्थयति । यत्र ब्रह्मो द्वैतैवैव न मरदीयमतऽपि भणितगाथो पुत्रेदाख्य कर्म कर्तुं खांवेदकर्मभिर्जाय करोति, खांवेदाख्य कर्मपुत्रेद- कर्माभिलषत्येकैकतेन नच जीव । एवमाचार्यपरंपराया सनातन्या श्रुतिरीदृशी । श्रुति कोऽर्थ ' जगन्म भवतां सांख्यानमिति प्रथमगाथा गता । तथा सति किं दूषण चेति ? एव न केपि जीनाऽस्यमलक्षारी युष्माकमुपदेश किंतु यथा शुद्धनिश्चयन सर्वं जीना मलक्षारिणे भवति तथैकतनाशुद्धनिश्चयेणापि मलखा रिण एव यस्मापुत्रेदाख्य कर्म खांवेदाख्य कर्माभिलषति नच जीव इत्युक्त पूर्व सच प्रत्यन्विरोध । इत्य मलक्षयनरूपेण गाथाद्वय गत । यस्मात्कारणात् पर कर्मस्वरूप प्रकृति वशी इति परेण कर्मणा सा प्रकृति रपि ह्ययते न च जीव । एतन्नार्थेन नित्य जैनमते परघातनामनार्थेति भण्यते । पर किंतु जैनमते जीवो हिंसा भाजन परिभ्रमति परघातनाम साहकारिकारण भवति इति नास्ति निरोध इति प्रथमगाथा गता । तस्मात्किं दूषण ' शुद्धपरिणामिकारमभारमाहर्षेण शुद्धदृष्ट्याधिकनयेन सावदपरिणामी हिंसापरिणामरहितो जीनो जैनागमे कथित, कथ ' इति चेत् सध्वे शुद्धा हु शुद्धणया इति वचनात् षडपठोरेण तु परिणामीति । मरदीयमते पुनर्यथा शुद्धनयन चाशुद्धनयेनाशुपुत्रघातयो हिंसक कोऽपि नास्ति । कस्मान् ' इति चम यमादेकातेन कर्म वैरहि सुदमन्यत् कर्म इति, नयार्थेति पूर्वोक्त्ये भणितमिति । एव हिंसाविघातसुर्य खन गाथाद्वय गते । एवं संयुवदेवं जेदुपरुविदि परि सप्तपण्या एव पूर्वोक्त संख्येयपदेशमीदृशमे-

कौतरूप ये केचन परमागमेक नयदिभागमजानत समया श्रमणाभासा द्रव्यालिगिन प्ररूपयति कथयति । त्वेति पयदो कुब्जदि अप्पाय अकारया सञ्चे तेषां मतेनैकतेन मरुति कर्ता भवति । आत्मानश्च पुनरकारका सर्वे । ततश्च कर्तृत्वाभावे कर्माभाव , कर्माभावे सत्काराभाव । ततो मोक्षप्रसंग । स च प्रत्यक्षनिरोध इति । जैनमते पुन परस्परसापेक्षनिश्चयव्यवहारनयद्वयेन सर्वं घटत इति नास्ति दोष । एव साख्यमतसंवाद दर्शयित्वा जीवस्यैकतेनाकर्तृत्वदूषणद्वारेण सूत्रपत्रक गत । अहवा मण्णसि मज्झं अप्पा अप्पाणमप्पणो कृणदि हे साख्य । अथवा मन्यसे एव पुनोक्तकर्तृत्वदूषणभयान्मदीपमते जीरो ज्ञानी ज्ञानिवे च कमकर्तृत्वं न घटते यत् कारणादज्ञानिनो कर्मवशो भवति । कित्वाया कर्ता आत्मान कर्मतापन्न आत्मना करणभूतेन करोति तत् कारणादकर्तृत्व दूषण न भवति इति चेत् एसो मिच्छ-सहावो तुष्ण एव मुणतस्स क्षयमपि मिण्णास्वमान एव मन्यमानस्य तव इति पूर्वपक्षगाया गता ।

अथ सूत्रत्रयेण परिहारमाह कस्मान्मिण्णास्वमाय ? इति चेत् जे यस्मात् कारणात् अप्पा णिशासं सज्जपदेसो देसिदो दु समयम्मि आमा द्रव्यार्थिकनयेन नित्यस्तथा चासक्यातप्रदेशो देशित समये परगागमे तस्यात्मन इन्द्रचेत धान्ययलक्षणद्रव्यत्व तथैवासक्यातप्रदेशश्च च पूर्वमेव तिष्ठति षडि सो सक्रदि तत्तां हीणो अहिथो न वादुं जे तद्द्रव्य प्रदेशत्व च तत्रमाणादधिक हीन वा कर्तुं नायाति इति हेतोरत्मा करोतीति वचन मित्येति । अथ मत असक्यातमान जघन्यनभ्यमोच्छेदेन बहुभेद तिष्ठति तेन कारणेन जघन्यमभ्यमोच्छेदरूपेण सक्यातप्रदेशश्च जीव करोति तदपि न घटते यस्मात्कारणात् जीवस्स जीवरूढं विस्थारदो जाण छोगमित्तं हि जीवस्य जीवरूप प्रदेशापेक्षया विस्तारतो महाम-स्यकाले लोकभूणकाले वा अथवा जघन्यत रूक्षानिगोदकाले नानाप्रकारमभ्यमावगाहशरीरमदणकाले वा प्रदीपवह्निस्तारोपसहारबन्धेन लोकाभात्रप्रदेशमेव जानीहि हि एतु तत्तां सो फिं हीणो अहिथो व कर्दं भणसि दब्ब तस्मात्लोकमात्रप्रदेशप्रमाणात् जीव फिं हीणोऽधिको वा कृती येन एव भणसि आस द्रव्य कृत किं तु भवेति । अह जाणगो दु भावो णाणसहावेण अरिय देदिपदं अथ दे क्षिण्य । शयको भाव पदार्थ आत्मा ज्ञानरूपेण पूर्वमेवास्तीति मत । सम्पत्तमव तप्पा षडि अप्पा अप्पय तु सयमप्पणो कृणदि यस्मान्निर्मलानदीकज्जानस्वभावशुद्धात्मा पूर्वमेवास्ति तस्मादात्मा कर्ता आत्मान कर्मतापन्न स्वमेनात्मना कृत्वा नैव करोतीत्येक दूषण । द्वितीय च निर्विकारपरमतत्वशानी तु कर्ता न भवतीति पूर्वमेव भणितमास्ते । एव पूर्वपक्षपरिहाररूपेण दृष्टांतांतररूपाभावाच्चतुष्टय मत । कश्चिदाह-जीवप्रमाणं भिन्ना अभिन्ना वा षट्भिन्नास्तदा यथा जीवस्य विनासो नास्ति तथा प्राणानामपि विनासो नास्ति कथं हिंसा ? अथ भिन्नास्तर्हि जीवस्य प्राणवतिऽपि किमापात ? तत्रापि हिंसा नास्तीति । तत्र कायादिपरिणामे एह कथंचिद्भेदभेद । कथं ? इति चेत् तत्रापि विडवद्भ्रमंभानकाले पृथक्त्वं कर्तुं ना-याति तेन कारणेन व्यवहारेणभेद । निश्चयेन पुनर्भरणकाले कायादिप्राणा जीविन सहैव न गच्छति तेन कारणेन भेद । यथेकतेन भेदो भवति तर्हि यथा परकीये ज्ञाने छिद्यमाने भिद्यमानेऽपि दु ख न भवति । तथा स्वकीयकायेऽपि दु ख न प्राप्नोति न च तथा ? प्रपक्षनिरोधत् । ननु तथापि व्यव-हारेण हिंसा जाता ननु निश्चयेनेति ? सत्यमुक्त भवता व्यवहारेण हिंसा तथा पापमपि नारकादिदु खमपि व्यवहारेणेत्यस्माकं सम्मतमेव । तस्मात्कादि दु ख भवतामिष्ट चेत्तर्हि हिंसा कुतः । भीतिरस्ति ? इति चेत् तर्हि व्यययामिति । तत् स्थिततेतत् एकात्मन साध्यमतचदकर्ता न भवति किं तर्हि रागादिनिवृत्त्यरहित-समाधिदक्षणेदज्ञानकाले कर्मण कर्ता न भवति शेषकाले कर्तेति व्याख्यानमुत्पत्तांतरस्थत्रयेण घट्ट-भेत्थले प्रयोदश सूत्राणि गतानि ।

अथ पावकाल निजशुद्धमानमामत्वेन न जानाति पंचेन्द्रियविषयादिकं परद्रव्यं च परत्वेन न जानात्यप जीव-शाकल्यात् रागत्रेयान्मां परिणमतीत्यवेदयति—अथवा महिरापंचेन्द्रियविषयमागगा-
२३

दिनेनाविधितविधानानोत्पन्ननिर्णकारमुखाशृतरसात्वादवलेन विषयसर्नकायानां विधात करोम्यमिति-भ-
जानन् ररतविचित्रदितकायक्रेडेनात्मान दमयति तस्य भेदज्ञानार्थं शिक्षां प्रपच्छति -

आत्मरूपातिः--कर्मव्याप्त्यानमजानिन करोति ज्ञानानरणाख्यकर्मोदयमत्तरेण तदनुपपत्तेः ।

कर्मैव ज्ञानिन करोति ज्ञानानरणाख्यकर्मोदयमत्तरेण तदनुपपत्ते । कर्मैव स्वापयति निद्राख्यकर्मो-
दयमत्तरेण तदनुपपत्ते । कर्मैव जागरणति निद्राख्यकर्मोदयक्षयोपशममत्तरेण तदनुपपत्ते । कर्मैव सुषुपयति
सद्वेदाख्यकर्मोदयमत्तरेण तदनुपपत्ते । कर्मैव दुःखयति असद्वेदाख्यकर्मोदयमत्तरेण तदनुपपत्तेः । कर्मैव
मिथ्यादृष्टिं करोति मिथ्यादृष्टिकर्मोदयमत्तरेण तदनुपपत्ते । कर्मैव मांसयत करोति चारित्र्यमोहाख्यकर्मोदयमत्त-
रेण तदनुपपत्ते । कर्मैव मोहादिरित्यर्गलोकं भ्रमयति आनुपूर्व्याख्यकर्मोदयमत्तरेण तदनुपपत्ते । अपरापि
यथावद्विकीपिच्छुभाशुभभेदं तत्राकसकलमपि कर्मैव करोति प्रशस्ताप्रशस्ततरणाख्यकर्मोदयमत्तरेण तदनु-
पपत्ते । यत एव समास्तमपि स्वतरे कर्म करोति कर्म ददाति फलं हरति च ततः सर्व एव जीवाः नि-
त्यमेवैकात्मनाकर्तार एवेति निधिनुम । किंच--श्रुतिरप्येनभर्ममाह पुनेदाख्ये कर्मं क्षिपमभिलषति ह्येवे-
दाख्ये कर्मं पुमास्तमभिलषति इति वाक्येन कर्मण एव कर्मोभिलाषकर्तृत्वसमर्थनेन जीवस्याब्रह्मकर्तृत्वसमर्थनेन
प्रतिषेधान् । तथा यत्परेण हति, येन च परेण हस्यते तत्परघातकर्मैति वाक्येन कर्मण एव कर्मघातकर्तृ-
त्वसमर्थनेन जीवस्य घातकर्तृत्वप्रतिषेधात् सर्वधैवाकर्तृत्वज्ञापनात् । एवमीदृश साक्ष्यसमय स्वभज्ञापराधेन
सुसार्थमनुभवमानाः कंचिच्छ्रमणाभासाः प्ररूपयति तेषां प्रकृतेरेकतितन कर्तृत्वम्युपगमेन सर्वेषामेव जी-
वानामेकात्मनाकर्तृत्वापत्तेः--जीव फलंति कोषो दुःशक्यं परिहर्तुं । यस्तु कर्म, आत्मनो ज्ञानादिसर्व-
भारान् पर्याप्तैरूपान् करोति, आत्मा तत्रमानमेवैक करोति ततो जीवः फलंति श्रुतिकोषो न भवतात्समि-
प्राय स मिथ्यैव । जीवो हि द्रव्यरूपेण तावन्निजोऽसद्वेष्यप्रदेशो लोकपरिमाणश्च । तत्र न तावन्नित्यस्य-
कार्यत्वमुपपन्न कृतकान्नित्यत्वयोरेकावर्तिरिधात् । नचानस्थिताऽसद्वेष्यप्रदेशस्यैकस्य मुद्रच्छक्यत्वेन प्रदे-
शप्रक्षेपणाकारणद्वारेणापि कार्यत्वं प्रदेशप्रक्षेपणाकारणे सति तस्यैकत्वव्याधातात् । नचापि सकल
लोकानस्तुतिस्तारपरिमितनियतनिजान्निवृत्ताराह्णानाधिकस्य तस्य कर्तृत्वशक्यत्वात् । यस्तु यस्तु-
स्वभावस्य सर्वघातोदुःशासनव्यात् ज्ञापने मानो ज्ञानसमभवेन तिष्ठति, तथातिष्ठत्वात् कर्तृत्वस्यैकत्व-
तपरिहृत्यामिथ्यात्वादिभावात् न कर्ता भवति । भवति च मिथ्यात्वादिभावात्, ततस्तेषां कर्मैव कर्तुं
प्ररूप्यत इति यासन्नोभेय स तु चित्तसामान्यं करोतीत्यनुपगममुपहृत्येव ततो ज्ञापकस्य भावस्य सामान्या
पेक्षया ज्ञानस्वभावानस्थितत्वेऽपि कर्मज्ञाना मिथ्यात्वादिभावात् ज्ञानसमवेऽनादिज्ञेयज्ञानस्यत्वात् परमात्मैति
जानतो विशेषप्रोक्षया ज्ञानपरिमाणस्य कारणकर्तृत्वसमुच्चयं ज्ञानसाधकद्विज्ञेयसाधकभेद-
विज्ञानपूर्णगदात्मानमेवाधेति जानतो विशेषप्रोक्षयापि ज्ञानरूपेणैव ज्ञानपरिमाणेन परिणममानस्य केवलं
हातुमात्साक्षादकर्तृत्वं स्यात् ।

मा कर्तारममी स्मृतात् पुत्रं साध्या इत्याहृता कर्तार कलयन्तु तं किञ्च सदा भेदावबोधोदधः ।

ऊँ तुस्तनोषधामनियत प्रलक्षमेन सव परंपतु प्युतपार्त्भारमचञ्च ज्ञातारोक पर ॥ ९९ ॥

क्षणिकतद्विद्वैकः कलयति गतमत्तत्र निजमनसि विधत्ते कर्तृभोवर्तोर्भद ।

अपहरति निमोहं तस्य निवाश्रुतीधैः सयमयमभिविचक्षिन्नमचार एव ॥ ९९ ॥

दृश्यशमेदतोऽन्यत श्रुतिमन्नाशकत्वरनात्

अन्य करोति श्रुतेऽन्य इत्येवात्तथकात् न ।

दंसणणाणचरित्तं किंचिवि णत्थि दु अचेदणे विसए ।
 तह्मा किं घादयदे चेदयिदा तेसु विसएसु ॥३७९॥
 दंसणणाणचरित्तं किंचिवि णत्थि दु अचेदणे कम्मो ।
 तह्मा किं घादयदे चेदयिदा तेसु कम्मोसु ॥३८०॥
 दंसणणाणचरित्तं किंचिवि णत्थि दु अचेदणे काये ।
 तह्मा किं घादयदे चेदयिदा तेसु कायेसु ॥३८१॥
 णाणस्स दंसणस्स य भणिदो घादो तह्मा चरित्तस्स ।
 णवि तस्सि कोऽपि पुग्गलदब्बे घादो दु णिद्धिट्ठो ॥३८२॥
 जीवस्स जे गुणा केई णत्थि ते खलु परेसु दब्बेसु ।
 तह्मा सम्मादिद्धिस्स णत्थि रागो दु विसएसु ॥३८३॥
 रागो दोसो मोहो जीवस्सेवदु अणण्ण परिणामा ।
 एदेण कारणेण दु सद्दादिसु णत्थि रागादि ॥३८४॥

दर्शनज्ञानचरित्रं किंचिदपि नास्ति त्वचेतने विषये ।

तस्मात्किं घातयति चेतयिता तेषु कायेषु ॥३७९॥

दर्शनज्ञानचरित्रं किंचिदपि नास्ति त्वचेतने कर्मणि ।

तस्मात्किं घातयति चेतयिता तेषु कर्मसु ॥३८०॥

दर्शनज्ञानचरित्रं किंचिदपि नास्ति त्वचेतने काये ।

तस्मात् किं घातयति चेतयिता तेषु कायेषु ॥३८१॥

ज्ञानस्य दर्शनस्य भणितो घातस्तथा चरित्रस्य ।

नापि तत्र पुद्गलद्रव्यस्य कोऽपि घातो निर्दिष्टः ॥३८२॥

जीवस्य ये गुणाः केचिन्न सन्ति खलु ते परेषु द्रव्येषु ।

तस्मात्सम्पादयेत्तानास्ति रागस्तु विषयेषु ॥३८३॥

रागो द्वेषो मोहो जीवस्यैव चानन्यपरिणामाः

एतेन कारणेन तु शब्दादिषु न सन्ति रागादयः ॥३८४॥

तान्पर्यैवैतानि—दर्शनज्ञानचरित्रं किमपि नास्ति । केषु शब्दादिषु चोदिषु विषयेषु ज्ञानपरिणामादि
 द्रव्यस्यैव औदारिकादिषु च कायेषु । कथं तेषु तेषु ? अचेतनेषु । तस्मात्किं घातयति चेतयिता नामा तेषु
 जडस्यैव तेषु विषयेषु तेषु ? न किमपि । किंच शब्दादिषु चोदिषु विषयेषु ज्ञानपरिणामादिद्रव्यस्यैव तेषु
 रणभूतः कायस्यैव तेषु विषयेषु तेषु ? न किमपि । किंच शब्दादिषु चोदिषु विषयेषु ज्ञानपरिणामादिद्रव्यस्यैव तेषु
 शब्दादयो तानादीनां बहिरंगकारणभूतास्तानां—इति भावार्थः । तन्मेव पूर्वोक्तगाथाप्रसक्तं विशेषविक-
 रणं करोति—एतन्ना णाणस्स दंसणस्स य भणिदो घादो तह्मा चरिणस्स शब्दादिषु चोदिषु विषयेषु
 रूपेण कायस्यैव तेषु विषयेषु तेषु ज्ञानपरिणामादिद्रव्यस्यैव तेषु विषयेषु ज्ञानपरिणामादिद्रव्यस्यैव तेषु
 निश्चिन्ति तस्य विषयाज्ञानस्य निश्चिन्तनमपि तेषु तेषु न केचन विषयाज्ञानस्य विषया-

दर्शनस्य च । तथैव मिथ्यावधारित्रस्य च णवि तस्मि कोवि पुगणद्वये वादो दु गिरिडो नच वे तने शब्दादिविषयकर्मकार्यरूप पुद्गलद्रव्ये कोऽपि घातो निर्दिष्ट । किं च यथा घटाधारमूले हते सति घटो हतो न भवति तथा रागादिनिमित्तभूते शब्दादिवर्चद्वयहतेऽपि सति मनसि यथा रागादयो हता न भवति नचान्यस्य घाते कृते सत्यन्यस्य घातो भवति । कस्मात् ? अतिप्रसंगादिति भाव । जीवस्स जे गुणा केँ णत्थि ते खल परेसु दब्बेसु यस्मान्जीवस्य ये कचन सम्पत्त्वाद्यो गुणास्ते परेसु परद्रव्येषु शब्दादिविषयेषु न सति खल एतु तस्मा सम्मादिद्विस्स णत्थि रागो दु विसयेसु तस्मात्कारणाभिविषयस्य शुद्धात्ममानानात्यसुखतुप्तस्य सम्पत्तयेर्विषयेषु रागा नास्तीति रागो दोसो मोहो जीवस्स दु जे अणणपरिणामा रागद्वयमोहा यस्मादहानिजीवस्याशुद्धनिश्चयनाभिन परिणामा । एदंण कारणे ण दु सहादिसु णत्थि रागादी तेन कारणेन शब्दादिमनोज्ञाननाशपचं दिवनिषयेष्वभेतेषु यद्यप्यहानी जीवो भातिज्ञानेन शब्दादिषु रागादीन् कल्पयत्यारोपयति तथापि शब्दा दिषु रागादयो न सति । कस्मात् शब्दादीनामचेतनत्वात् तत स्थित तावदेव रागद्वयद्वयमुदयते बहिरात्मना यावमनसि निगुत्तिरूप स्वसवेदनज्ञान नास्ति । इति गाथापदक गत ।

एवेतदापाति शब्दादीन्द्रियविषया धचेतनाभेतेना रागाशुत्पत्ती निश्चयेन कारण न भवति—

आत्मरूपाणि — यद्धि यत्र भवति तत्तद्घाते ह्ययत एव यथा प्रदीपघाते प्रकाशो ह्यते । यत्र च यद्भवति तत्तद्घाते ह्ययत यथा प्रकाशघाते प्रदीपो ह्यते । यत्तु यत्र न भवति तत्तद्घाते न ह्ययते यथा घटप्रदीपघाते घटो न ह्यते । तथा मनो धर्मा ज्ञानदर्शनचारित्र्याणि पुद्गलद्रव्यघातेऽपि न ह्ययते, नच दर्शनज्ञानचारित्र्याणां घातेऽपि पुद्गलद्रव्य ह्ययते, एव दर्शनज्ञानचारित्र्याणि पुद्गलद्रव्ये न भवतीत्या-याति अयथा तद्घाते पुद्गलद्रव्यघातस्य, पुद्गलद्रव्यघाते तद्घातस्य दुर्निवारत्वात् । यत एव ततो ये यावत् केचनपि जीवगुणास्ते सर्वेऽपि परद्रव्येषु न सतीति सम्पत् पश्याम । अयथा अत्रापि जीवगुण-घात पुद्गलद्रव्यघातस्य पुद्गलद्रव्यघाते जीवगुणघातस्य च दुर्निवारत्वात् । यत्र तर्हि कुत सम्पत्तये मैत्रति रागो विषयेषु । न कुतोऽपि । तर्हि रागास्य कतरा खानि रागद्वयमोहादि जीवधेनाज्ञानमया परिणामास्तत परद्रव्ययादिविषयेषु न सति, अज्ञानाभीष्टात्सम्पत्तये तु न भवति एव त विषयेष्वतत सम्प-त्तयेर्न भवतो न भवयेव ।

रागद्वेषाविह हि भवति ज्ञानमज्ञानभावात् तौ यस्तस्य प्रणहितदृशा दरयमात्री न किंचित् ।
सम्पत्तये क्षपयत्तु ततस्तत्त्वदृष्ट्या स्फुटतो ज्ञानमवेतिर्भवेति सद्द्वय येन पूर्णापलाधि ॥९७॥

रागद्वेषोपादक तत्त्वदृष्ट्या नायद् द्रव्य धीक्षयत किंचनपि ।

सर्वद्रव्योत्पत्तिरतश्चकास्ति व्यक्तायत स्वयभावेन यस्मात् ॥९८॥

अण्णदवियेण अण्णदवियस्स णो कीरदे गुणविघादो ।

तस्मा दु सव्वदब्बा उप्पजंते सहावेण ॥३८५॥

अन्यद्रव्येणान्यद्रव्यस्य न क्रियते गुणोत्पाद ।

तस्मात्तु सर्वद्रव्याण्युत्पद्यते स्वभावेन ॥३८५॥

तात्पर्यटीति.—अण्णदवियेण अण्णदवियस्स णो कीरदे गुणविघादो अपद्रव्येण अहि-रगनिमित्तभूतेन पुमकारादिनाऽन्यद्रव्यस्वोपादानरूपस्य मृत्तिकार्देर्न क्रियते स क । चेतनस्याचेतनरूपण, अचेतनस्य चेतनरूपेण वा चेतनाचेतनगुणघाता विनाशो न क्रियत यस्मात् । तस्मा दु सव्वदब्बा उप्प

सुणु णिच्छयस्स वयणं परिणामकदं तु जं होदि ॥३९०॥

जह सिप्पिओ दु चिडं कुव्वदि हवदिय तहा अणण्णो सो ।

तह जीवोवि य कम्मं कुव्वदि हवदि य अणण्णो सो ॥३९१॥

जह चिडं कुव्वंतो दु सिप्पिओ णिच्च दुक्खिदो होदि ।

तत्तोसेय अणण्णो तह चेद्वंतो दुही जीवो ॥३९२॥

यथा शिल्पिकस्तु कर्म करोति नच स तु तन्मयो भवति ।

तथा जीवोऽपि च कर्म करोति नच तन्मयो भवति ॥३८९॥

यथा शिल्पिकः करणैः करोति नच स तु तन्मयो भवति ।

तथा जीवः करणैः करोति नच तन्मयो भवति ॥३८७॥

यथा शिल्पिकस्तु करणानि गृह्णाति नच स तु तन्मयो भवति ।

तथा जीवः करणानि च गृह्णाति नच तन्मयो भवति ॥३८८॥

यथा शिल्पिकः कर्मफलं भुंक्ते नच स तु तन्मयो भवति ।

तथा जीवः कर्मफलं भुंक्ते नच तन्मयो भवति ॥३८९॥

एवं व्यवहारस्य तु वक्तव्यं दर्शनं समासेन ।

शृणु निश्चयस्य वचन परिणामकृतं तु यद्भवति ॥३९०॥

यथा शिल्पिकस्तु चेष्टां करोति भवति च तथानन्यस्तस्याः ।

तथा जीवोऽपि च कर्म करोति भवति चानन्यस्तस्मात् ॥३९१॥

यथा चेष्टां कुर्वीणस्तु शिल्पिको नित्यदुःखितो भवति ।

तस्माच्च स्यादनन्यस्तस्या चेष्टयानो दुःखी जीवः ॥३९२॥

सात्पर्यवृत्तिः—यथा लोके शिल्पी तु सुवर्णकारादिः सुवर्णकुडलादिकर्म करोति, कैः कृत्वा ? इस्तकुडलाद्युपकरणैः । इस्तकुडलाद्युपकरणानि च इस्तेन गृह्णाति, तथापि सै सुवर्णकुडलादिकर्महस्तकुडलादिकरणैरुपकरणै सह तन्मयो न भवति । तथैव ज्ञानी जीवोऽपि विचित्रपरांतरागमस्वदेन ज्ञानस्युक्तं सन् ज्ञानारणादिद्रव्यकर्माणि करोति । कैः कृत्वा ? मनोवचनकायव्यापाररूपै कर्मोपादकरणैरुपकरणै तथैव च कर्मोदयप्रज्ञानमनोवचनकायव्यापाररूपानि कर्मोपादकरणान्युपकरणानि सदेव्यापारोणा व्यवहारनयेन गृह्णाति तथापि ज्ञानारणादिद्रव्यकर्ममनोवचनकायव्यापाररूपकर्मोपादकोपकरणै सह द्रव्यकर्माण्यवयवैर्न भिन्नत्वात्तन्मयो न भवति । तथैव च स एव शिल्पी सुवर्णकारादि सुवर्णकुडलादिकर्मणि कृते सति यचित्प्रवृत्तानुष्ठानादिकं मूल्यं लभते मुक्ते च तथापि तेनाज्ञानपानादिना तन्मयो न भवति । तथा जीवोऽपि सुभाषुभकर्मफलं बहिर्गतेन दृष्टदानपानादिरूप निजसुखाभावाभावोपायमनोहरानंदसुखास्वादिमलभमानो मुक्तिं न च तन्मयो भवति । एवं व्यवहारस्य तु वक्तव्यं दर्शनं समासेन एवं प्रसंगप्रकारेण गाथाचतुष्टयेन द्रव्यकर्माकर्तृत्वभोगृह्यकारस्य व्यवहारनयस्य दर्शनं दृष्टानं उदाहरणं हे शिष्य ! वक्तव्यं व्याख्येयं कथनीयं समासेन संक्षेपेण सुणु णिच्छयस्स वयणं परिणाम कदं तु जं हवदि इदं स्वमे वक्ष्यमाणं निधयस्य वचनं व्याख्यानं शृणु, कथंभूतं परिणामवृत्तं समादिभिरन्येन निष्पादितमिति । जह सिप्पिओ दु चिडं कुव्वदि हवदि य तहा अणण्णो सो यथा सुवर्णकारादिः शिल्पी कुडलादिकर्ममेव करोतीति मनसि चेष्टां करोति इति तथा चेष्टया सह भवति चानन्यस्तस्यां तस्य जीवोऽपि च कर्म कुव्वदि हवदि य अणण्णो सो तथैवाज्ञानी जीवः कर्मोपादानादिव्यापारस्य

कार्पसमयसारस्य यो ऽसौ साधको निर्विकल्पसमधिरूपः कारणसमयसारसत्त्वाभावे सत्यशुद्धनिश्चयनयेन अशुद्धोपादानरूपेण सिध्दात्वरगादिरूप भावकर्म करोति तेन भावकर्तृणा सह भवति चानन्य इति भाव-
कर्मकर्तृत्वनाथा गता । जह चेदं कुर्वन्तो दु सिपिओ णिब दु खिदो हादि यथा स एव शिल्पी कुडलादिकर्मनेन कार्माति मनसि चेद्यो कुर्याण सन् चित्तखेदेन नित्य दुःखितो भवति । न केवलं
दुःखितः । ततोऽस्य अणण्यो तस्माद्ःखाविकलादनुभवरूपेणानन्यश्च स स्वात् तद् चेदतो दूरी जीवो
तवधातानिबीजोऽपि निशुद्धज्ञानदर्शनदिग्भक्तिरूपस्य कार्यसमयसारस्य साधका योऽसौ निश्चयराज-
श्रयामककारणसमयसारः, तस्याज्जमे सुखदुःखमोक्तस्वफाले हर्षविषादरूपा चेद्यो कुर्याण सन्मनसि
दुःखितो भवति इति । तथा हर्षनिपादचेद्यथा सह अशुद्धनिश्चयेनाशुद्धोपादानरूपेणानन्यश्च भवति इति ।
एव पूर्वोक्तपकारणाज्ञानिबीजो निर्विकल्पसमयदेनज्ञानात् प्युतो भूत्वा सुखार्णकारादिदृष्टातन व्यनहरनयेन
द्रव्यकर्म करोति भुक्ते च । तथैवाशुद्धनिश्चयेन भावकर्म चेति व्याख्यायानगुरवण्येन पप्रस्थले गथासतक गत ।

अथ ज्ञान हेतु वस्तु जानाति तथापि घनलकुड्येत्वेतन्मृत्तिकावनिश्चयेन तन्मय न भवति इति
निश्चयमुख्यत्वेन गाथापचक । यथैव च श्वेतमृत्तिका कुड्य श्वेत करोतीति व्यनह्रियते तथैव च ज्ञान हेतु
वस्तु जानासेव व्यवहारोऽस्तीति व्यनहारमुख्यात्वेन गाथापचक । एव समुदायेन दशक । तथाया—

आत्मरूपातिः— यथा खलु शिल्पी सुवर्णकारादि, कुडलादिपरद्रव्यपरिणामात्मक कर्म करोति ।
हस्तकुडलादिभि परद्रव्यपरिणामात्मकै करणै करोति । हस्तकुडलादीनि परद्रव्यपरिणामात्मकानि कर-
णानि गृह्णाति । आमादिपरद्रव्यपरिणामात्मक कुडलादिककर्मफल भुक्ते नरनेकद्रव्यत्वेन ततोऽन्यत्वे सति
तन्मयो भवति ततो निमित्तमैमित्तिकभावात्त्रणैव तत्र कर्तृकर्मभोक्तृभोग्यत्वव्यनहारः । तथाऽपि पुण्य-
पापादि पुद्गलपरिणामात्मक कर्म करोति । कायवाङ्मनोभि पुद्गलद्रव्यपरिणामात्मकै करणै, करोति काय-
वाङ्मनसि पुद्गलपरिणामात्मकानि करणानि गृह्णाति सुखदुःखादिपुद्गलद्रव्यपरिणामात्मक पुण्यपापादिकर्म-
फल भुक्ते च नन्दनेषद्रव्यत्वेन ततोऽन्यत्वे सति तन्मयो भवति ततागिमित्तमैमित्तिकभावात्त्रणैव तत्र
कर्तृकर्मभोक्तृभोग्यत्वव्यनहारः । यथा च स एव शिल्पी चिकीर्षु चेष्टानुरूपभात्मपरिणामात्मक कर्म करोति ।
दुःखलक्षणभात्मपरिणामात्मक चेष्टानुरूपकर्मफल भुक्ते च एकद्रव्यत्वेन ततोऽन्यत्वे सति तन्मयश्च भवति
तत्र परिणामपरिणामिनत्वेन तत्रैव कर्तृकर्मभोक्तृभोग्यत्वनिश्चय । तथाऽपि चिकीर्षुचेष्टा/रूपभात्मपरिणामा-
मात्मक करोति । दुःखलक्षणभात्मपरिणामात्मक चेष्टारूपकर्मफल भुक्ते च एकद्रव्यत्वेन ततोऽन्यत्वे सति
तन्मयश्च भवति तत्र परिणामपरिणामिभावेन तत्रैव कर्तृकर्मभोक्तृभोग्यत्वनिश्चय ।

ननु परिणामि एव किल कर्मविनिश्चयत स भवति नापरस्य परिणामिन एव न भवेत् ।
न भवति कर्तृभोग्यमिदं कर्म चेकतया स्थितिरिह वस्तुनो भवत् कर्तृत्वनिश्चय तत (?) ॥१०१॥
बहिर्लुठति यथापि स्फुटदनतशक्ति स्य तथाप्यपरवस्तुनो विराति नान्यनस्ततर ।
स्वभावविधयत पत सकलमेव यतिवप्यते स्वभावचलनाकृत किमिह मोहित क्षियते ॥१०२॥
वस्तु चैकमिह नान्यवस्तुनो येन तेन खलु वस्तु पस्तु तत् ।
निश्चयोप्यनपरोऽपरस्य क कि करोति हि बहिर्लुठति ॥१०३॥
वस्तु वस्तु दुरतेऽन्यवस्तुन किञ्चनपि परिणामिन स्वय ।
व्यावहारिकदृश्येन तन्मत् नान्यदति किमपिह निश्चयात् ॥१०४॥

जह सेटिया दृ ण परस्स सेटिया सेटिया य सा होदि ।
तह जाणगो दु ण परस्स जाणगो जाणगो सोदु ॥३९३॥
जह सेटिया दु ण परस्स सेटिया सेटिया य सा होदि ।
तह पस्सगो दु ण परस्स पस्सगो पस्सगो सोदु ॥३९४॥

जह सेटिया दु ण परस्स सेटिया सेटिया हु सा होदि ।
 तह संजदो दु ण परस्स संजदो संजदो सोडु ॥३९५॥
 जह सेटिया दु ण परस्स सेटिया सेटिया दु सा होदि ।
 तह दंसणं दु ण परस्स दंसणं दंसणं तंतु ॥३९६॥
 एवं तु णिच्छयणयस्स भासियं णाणदंसणचरित्ते ।
 सुणु ववहारणयस्सय वत्तव्वं से समासेण ॥३९७॥
 जह परदव्वं सेटदि हु सेटिया अप्पणो सहावेण ।
 तह परदव्वं जाणदि णादा विसएण भावेण ॥३९८॥
 जह परदव्वं सेटदि हु सेटिया अप्पणो सहावेण ।
 तह परदव्वं पस्सदि जीवोवि सएण भावेण ॥३९९॥
 जह परदव्वं सेटदि हु सेटिया अप्पणो सहावेण ।
 तह परदव्वं विरमदि णादावि सएण भावेण ॥४००॥
 जह परदव्वं सेटदि हु सेटिया अप्पणो सहावेण ।
 तह परदव्वं सद्धदि सम्मादिट्ठी सहावेण ॥४०१॥
 एसो ववहारस्स दु विणिच्छओ णाणदंसणचरित्ते ।
 भणिदो अण्णेसु वि पज्जएसु एमेव णादव्वो ॥४०२॥

यथा सेटिका तु न परस्य सेटिका सेटिका च सा भवति ।
 तथा ज्ञायकस्तु न परस्य ज्ञायको ज्ञायकः स तु ॥३९३॥
 यथा सेटिका तु न परस्य सेटिका सेटिका तु सा भवति ।
 तथा दर्शकस्तु न परस्य दर्शको दर्शकस्तु स भवति ॥३९४॥
 यथा सेटिकास्तु न परस्य सेटिका सेटिका च सा भवति ।
 तथा संयतस्तु न परस्य संयतः संयतः स तु ॥३९५॥
 यथा सेटिका तु न परस्य सेटिका सेटिका च सा भवति ।
 तथा दर्शनं तु न परस्य दर्शनं दर्शनं तणु ॥३९६॥
 एवं तु निययनयस्य भाषितं ज्ञानदर्शनचरित्रे ।
 शृणु ववहारस्य च वक्तव्यं तस्य समासेन ॥३९७॥
 यथा परद्रव्यं सेटयति सत्तु सेटिकात्मनः स्वभावेन ।
 तथा परद्रव्यं जानाति ज्ञातापि स्वकेन भावेन ॥३९८॥
 यथा परद्रव्यं सेटयति सेटिकात्मनः स्वभावेन ।
 तथा परद्रव्यं पश्याति ज्ञातापि स्वकेन भावेन ॥३९९॥
 यथा परद्रव्यं सेटयति सेटिकात्मनः स्वभावेन ।

तथा परद्रव्यं विजहाति ज्ञातापि स्वकेन भावेन ॥४००॥

यथा वभ्रुवर्षं सेटपति सेटिकात्मनः स्वभावेन ।

तथा परद्रव्यं श्रद्धते ज्ञातापि स्वकेन भावेन ॥४०१॥

एवं व्यवहारस्य तु विनिश्चयो ज्ञानदर्शनपरित्रे ।

भणितोऽन्येष्वपि पर्यायेषु स्वमेव हातव्यः ॥४०२॥

तात्पर्यवृत्तिः—यथा लोके श्वेतिका श्वेतमृत्तिका खटिका परद्रव्यस्य कुख्यादेर्निश्चयेन श्वेतमृत्तिका न भवति तन्मयो न भवति बहिर्भागे तिष्ठतीत्यर्थः । तर्हि किं भवति ? श्वेतिका श्वेतिकैव स्वस्वरूपे तिष्ठतीत्यर्थः । तथा श्वेतमृत्तिकादृष्टतेन ज्ञानात्मा घटाटादिद्रव्यपदार्थस्य निश्चयेन ज्ञापको न भवति तन्मयो न भवतीत्यर्थः । तर्हि किं भवति ? ज्ञापको ज्ञापक एव स्वस्वरूपे तिष्ठतीत्यर्थः । एव ब्रह्मद्वैतवादिवात्-ज्ञानं हेतुरूपेण न परिणमति—इति कथनमुद्धयत्वेन गाथा गता । तथा तेनैव च श्वेतमृत्तिकादृष्टतेन दर्शक-शास्त्रा इत्यस्य घटादिपदार्थस्य निश्चयेन दर्शको न भवति, तन्मयो न भवतीत्यर्थः । तर्हि किं भवति ? दर्शको दर्शक एव स्वस्वरूपेण तिष्ठतीत्यर्थः । एवं यत्त्वानलोकनदर्शन इत्यपदार्थरूपेण न परिणमतीति कथनमुद्धयत्वेन गाथा गता । तथा तेनैव श्वेतमृत्तिकादृष्टतेन सद्यत आत्मा त्याग्यस्य परिग्रहादेः परद्रव्यस्य निश्चयेन त्यागको न भवति, तन्मयो न भवतीत्यर्थः । तर्हि किं भवति ? सद्यतः सद्यत एव निर्विकार-निजमनोहरानलक्षणत्वस्वरूपे तिष्ठतीत्यर्थः । एवं यौतुगमाचारिप्रमुद्धयत्वेन गाथा गता । तथैव च तेनैव श्वेतमृत्तिकादृष्टतेन तात्पर्यशब्दानुरूपं सम्यग्दर्शन शब्देयस्य बहिर्भूतजीवादिपदार्थस्य निश्चयनमेव ब्रह्मानकारकं न भवति, तन्मयो न भवतीत्यर्थः । तर्हि किं भवति ? सम्यग्दर्शनं सम्यग्दर्शनमेव स्वस्वरूपे तिष्ठतीत्यर्थः । एव तत्त्वार्थोद्ब्रह्मानलक्षणसम्यग्दर्शनमुद्धयत्वेन गाथा गता ।

एवं तु विच्छेद्यणयस्स भासिदं णाणदंसणचरिसे एव पुत्तोगमायाचतुद्धयेन भाषितं व्याख्यायानं कृतं । कस्य सवधित्वेन ? निश्चयनमयस्य । क ? नियमे ज्ञानदर्शनचारित्रे । सुणु व्यवहारणपस्सय वत्तवदं इदानीं हे शिष्य ! शृणु समाकर्णय किं ? वक्तव्य व्याख्यानं । कस्य सवधित्वेन ? व्यवहारनयस्य । कस्य सवधिव्यवहारः ? हे तव्य पूर्वोक्तज्ञानदर्शनचारित्रयस्य । केन ? समासेण संज्ञेयेण । इति निश्चयनमय व्याख्यानमुद्धयत्वेन रत्नपत्रकं गतं ।

अथ व्यवहारः कथयते—यथा येन प्रकारेण लोके परद्रव्यं कुख्यादिकं व्यवहारनयेन श्वेतयते श्वेतं करोति अथ कुख्यादिपरद्रव्येण सह तन्मयो भवति । का ? कर्ता श्वेतिका श्वेतमृत्तिका खटिका । केन कृत्वा श्वेतं करोति ? स्वकीयश्वेतभावेन । तथा तेन श्वेतमृत्तिकादृष्टतेन परद्रव्यं घटादिकं इव वदतु व्यवहारेण जानाति न च परद्रव्येण सह तन्मयो भवति । कोऽसौ ? कर्ता ज्ञातात्मा । केन जानाति ? स्वकीय ज्ञानभावेनेति, प्रथमगाथा गता । तथैव च तेनैव श्वेतमृत्तिकादृष्टतेन घटादिकं इव परद्रव्यं व्यवहारेण पश्यति न च परद्रव्येण सह तन्मयो भवति । कोऽसौ ? ज्ञातात्मा । केन पश्यति ? स्वकीयदर्शनभावेनेति द्वितीयगाथा गता । तथैव च तेनैव श्वेतमृत्तिकादृष्टतेन परिग्रहादिकं परद्रव्यं व्यवहारेण विरमति त्यजति न च परद्रव्येण सह तन्मयो भवति स कः ? कर्ता ज्ञातात्मा । केन कृत्वा त्यजति ? स्वकीयनिर्विकल्प समाधिपरिणामेनेति तृतीयगाथा गता । तथैव च तेनैव श्वेतमृत्तिकादृष्टतेन जीवादिकं परद्रव्यं व्यवहारेण भवति न च परद्रव्येण सह तन्मयो भवति । स कः ? कर्ता सम्यग्दृष्टिः । केन कृत्वा ? स्वकीय ब्रह्मानुसारेणानेनेति चतुर्थगाथा गता । एते व्यवहारस्स तु विणिचिछयो णाणदंसणचरिसे भणितो मणितः कथितः कोऽसौ ? कर्मतापन, एव प्रत्यक्षात्कृतः, पुत्तोगमायाचतुद्धयेन निर्दिष्टो विनिश्चयः, व्यवहारानुयायी निश्चय इत्यर्थः । कस्य सवधी ? व्यवहारनयस्य । क ? नियमे ज्ञानदर्शनचारित्र्ये ।

१ अथ च पुत्तुव हातासेति वाक्यः । २ अथापि क. ज्ञानत्वेत्येव वाक्यं । ३ वदतुये वाचोर्न च. पुत्तुवे ।

अण्येषु चि पञ्चपदेषु एमेव पादेषु इदमोदनादिक मया भुक्त, इदमहिचिपकटकादिक त्यक्त, इद गृहादिक कृत, तसर्वं व्यवहारेण । निश्चयेन पुन स्वकीयरागादिपरिणाम एव कृतो भुक्तश्च । एवमित्या धन्देष्वपि पर्यायसु निश्चयव्यवहारनपरिभागो ज्ञातव्य इति । यदि व्यवहारेण परद्रव्य जानाति तर्हि निश्चयेन सर्वज्ञो न भवतीति पूर्वपक्षे परिहारमाह—यथा स्वकीय सुखादिक तन्मयो भूत्वा जानाति तथा बहिर्देश्य न जानाति तेन कारणेन व्यवहार । यदि पुन परकीयसुखादिकमात्मसुखादिवत्तन्मयो भूत्वा जानाति तर्हि यथा स्वकीयसवदने सुखी भवति तथा परकीयसुखदुःखसवेदनकाले सुखी दुःखी च प्राप्नोति न च तथा । यद्यपि स्वकीयसुखसवेदनपेक्षया निश्चय, परकीयसुखसवेदनपेक्षया व्यवहारस्तथापि छपस्यजनापेक्षया सोऽपि निश्चय एवेति । ननु सौगतोऽपि ज्ञातव्यवहारेण सर्वज्ञ, तस्य किमिति दूषण दीयत भवन्निरिति ? तत्र परिहारमाह—सौगतादिमते यथा निश्चयपेक्षया व्यवहारा श्रूया, तथा व्यवहार रूपेणापि व्यवहारेण न सत्य इति । जैनमते पुनर्न्यवहारनयो यद्यपि निश्चयापेक्षया भूया तथापि व्यवहाररूपेण सत्य इति । यदि पुनर्न्यव्यवहाररूपेणापि सत्यो न भवति तर्हि सर्वोऽपि लोकव्यवहारा मिथ्या भवति, तथा सत्यतिप्रसंग । एवमाया व्यवहारेण परद्रव्य जानाति पश्यति निश्चयन पुन स्वद्रव्यमेवेति । तत एतदायाति प्रामारामादि सर्वं खल्विदं ब्रह्म ज्ञेयपस्तु किमपि नास्ति यद् ब्रह्मद्वैतवादिनो वदति तन्नि विद्म । यद्यपि सौगतो वदति ज्ञानमेव घटपटादिशेषाकारिण परिणमति नच ज्ञानाद्भिन्न ज्ञेय किमप्यस्ति तदपि निराकृत । यथं ? इति चेत् यदि ज्ञान ज्ञेयरूपेण परिणमति तदा ज्ञानाभावात् प्राप्नोति यदि वा ज्ञेय ज्ञानरूपेण परिणमति तदा ज्ञेयाभावास्तथा सत्युभयशून्यत्व, स च प्रत्यक्षविरोध । एव निश्चयव्यवहार-व्याख्यानमुच्यतया समुदायेन सप्तमस्थले सूत्रदशक गत ।

अथ निश्चयप्रतिभ्रमणनिश्चयप्रत्यक्षयान्निश्चयपालोचनपरिणतस्तपोधन एवामेदेन निश्चयचारिण भवतीत्युपदिशति—

आत्मरूपातिः—सेटिकात्वात् तावन्नेतगुणनिर्भरस्वभाव इत्य तस्य तु व्यवहारेण शैव कुब्जादिवर इव । अथात्र कुब्जादे परद्रव्यस्य शैवस्य श्वेतवित्री सेटिका किं भवति किं न भवतीति तदुभयतरस-सबधौ सीमास्वते—यदि सेटिका कुब्जादेर्भवति तदा यस्य यद्भवति तत्तदेव भवति यथात्मनो ज्ञान भवदा शैव भवतीति तत्त्वसंबधे जीवति सेटिका कुब्जादेर्भवती कुब्जादरेण भवेत्, एव सति सेटिकाया स्वद्रव्यो-च्छेद । नच द्रव्यांतरसंबधस्य पूर्वमेव प्रतिविद्वात्ताद्रव्यस्यास्तुच्छेद, ततो न भवति सेटिका कुब्जादे । यदि न भवति सेटिका कुब्जादेस्तर्हि कस्य सेटिका भवति ? सेटिकाया एव सेटिका भवति । ननु कत राया सेटिका ? यस्या सेटिका भवति ? न खल्वन्या सेटिका सेटिकाया । किंतु स्वस्वाम्यशावेनाप्यी । किमत्र तावत् स्वस्वाम्यशाव्यवहारेण ? न किमपि । तर्हि न कस्यापि सेटिका, सेटिका सेटिकेति निश्चय । यथा दृष्टांतस्तथाप्य दार्ष्टान्तिक । चेतयितात्र तावद्ज्ञानगुणनिर्भरस्वभाव इत्य तस्य तु व्यवहारेण ज्ञेय पुद्गलादि इव । अथात्र पुद्गलादे परद्रव्यस्य ज्ञेयस्य ज्ञापनश्चेतयिता किं भवति किं न भवतीति ? तदुभय तत्त्वसंबधो मीमांस्यते । यदि चेतयिता पुद्गलादेर्भवति तदा यस्य यद्भवति तत्तदेव भवति यथात्मना ज्ञान भवदाशैव भवति इति तत्रसंबधे जीवति, चेतयिता पुद्गलादेर्भवन् पुद्गलादेरेव भवेत् एव सति चेतयितु स्वद्रव्योच्छेद । नच द्रव्यांतरसंबधस्य पूर्वमेव प्रतिविद्वात्ताद्रव्यस्यास्तुच्छेद । ततो न भवति चेतयिता पुद्गलादे । यदि न भवति चेतयिता पुद्गलादेस्तर्हि कस्य चेतयिता भवति ? चेतयितुरेव चेतयिता भवति । ननु कतरोऽयश्चेतयिता चेतयितुर्न्यस्य चेतयिता भवति ? न खल्वन्यश्चेतयिता चेतयितु, किंतु स्वस्वाम्यशा वेनाप्यी । किमत्र तावत् स्वस्वाम्यशाव्यवहारेण ? न किमपि । तर्हि न कस्यापि ज्ञापक । ज्ञापको ज्ञापक एवेति निश्चय ।

किंच सेटिकात्वात् तावन्नेतगुणनिर्भरस्वभाव इत्य तस्य तु व्यवहारेण शैव कुब्जादि परद्रव्य । अथात्र कुब्जादे परद्रव्यस्य शैवस्य श्वेतवित्री सेटिका किं भवति किं न भवतीति ? तदुभयतरसंबधौ

णामेनोत्पद्यमाना कुड्यादिपरद्रव्य सेटिकानिमित्तकेनात्मन स्वभावस्य परिणामेनोत्पद्यमानमात्मनः स्वभावेन श्वेतपतीति व्यवाह्रियते । तथा चेतयितापि दर्शनगुणनिर्भरस्वभावः स्वयं पुद्गलादिपरद्रव्यस्वभावेनापरिणाम-
मानः पुद्गलादिपरद्रव्य स्वात्मस्वभावेनापरिणामयन् पुद्गलादिपरद्रव्यनिमित्तकेनात्मनो दर्शनगुणनिर्भरस्व-
भावस्य परिणामेनोत्पद्यमानः पुद्गलादिपरद्रव्य चेतयितुनिमित्तकेनात्मनो दर्शनगुणनिर्भरस्वभावस्य परिणा-
मेनोत्पद्यमानमात्मन स्वभावेन पश्यतीति व्यवाह्रियते ।

अपि च—यथा च तत्र सेटिका श्वेतगुणानिर्भरस्वभावा स्य कुड्यादिपरद्रव्यस्वभावेनापरिणामाना
कुड्यादिपरद्रव्य स्वात्मस्वभावेनापरिणामयती कुड्यादिपरद्रव्यनिमित्तकेनात्मन श्वेतगुणानिर्भरस्वभावस्य
परिणामेनोत्पद्यमाना कुड्यादिपरद्रव्य सेटिकानिमित्तकेनात्मन स्वभावस्य परिणामेनोत्पद्यमानमात्मन
स्वभावेन श्वेतपतीति व्यवाह्रियते । तथा चेतयितापि ज्ञानदर्शनगुणनिर्भरपरापोहनात्मकस्वभावस्य स्वयं पुद्ग-
लादिपरद्रव्यस्वभावेनापरिणाममानः पुद्गलादिपरद्रव्य चात्मस्वभावेनापरिणामयन् पुद्गलादिपरद्रव्यनिमित्त-
केनात्मनो ज्ञानदर्शनगुणानिर्भरपरापोहनात्मकस्वभावस्य परिणामेनोत्पद्यमान पुद्गलादिपरद्रव्य चेतयितु-
निमित्तकेनात्मन स्वात्मस्य परिणामेनोत्पद्यमानमात्मन स्वभावेनापोहतीति व्यवाह्रियते । एवमप्यत्मानो

ज्ञानदर्शनचरित्रपर्यायाणां निश्चयव्यवहारप्रकारः । एषमेवान्येषां सर्वेषामपि पर्यायाणां द्रष्टव्यम् ।

शुद्धद्रव्यनिस्संपणार्पितमतेस्तरं समुपस्यती नैकद्रव्यगत चक्रास्ति किमपि द्रव्यांतर जातुचित् ।

ज्ञान द्वैयमेवेति यस्तु तदस्य शुद्धस्वभावेदस्य किं द्रव्यांतरचुवनकुलधिवस्तरमाभ्यस्यते जना ॥१०५॥

शुद्धद्रव्यस्वरतमवनात्किं स्वभावस्य ज्ञेय-मभ्यहृत्य भवति यदि वा तस्य किं स्यात्स्वभावः ।

ज्योत्स्वारूपं ज्ञापयति सुव नैव तस्मात्किंभूमिद्वान् द्वैय फलयति सदा ज्ञेयमस्यास्ति नैव ॥१०६॥

रागद्वेषद्वयमुदयते तावदेतन्न यावद् ज्ञान ज्ञान भवति न पुनर्नोत्पत्ती याति बोध्यम् ।

ज्ञान ज्ञान भवतु तादिदं स्यकृताज्ञानभावं भावोभावो भवति तिरत्ययेन पूर्णस्वभाव ॥१०७॥

कम्मं जं पुव्वकयं सुहासुहमणेयवित्थरविसेसं ।

तत्तो णियत्तदे अप्पयं तु जो सो पडिकमणं ॥४०३॥

कम्मं जं सुहमसुहं जल्लिय भावेण वज्झदि भविस्सं ।

तत्तो णियत्तदे जो सो पक्कस्खाणं हवे चेदा ॥४०४॥

जं सुहमसुहसुदिण्णं संपडिय अणेयवित्थरविसेसं ।

तं दोसं जो चेददि स खलु आलोयणं चेदा ॥४०५॥

णिच्चं पच्चक्खाणं कुब्बदि णिच्चंपि जो पडिकमदि ।

णिच्चं आलोचेयदि सो हु चरित्तं हवदि चेदा ॥४०६॥

कर्म पत्पूर्वकृतं शुभाशुभपणेकविस्तरविशेषं ।

तस्मान्निवर्तयत्यारमानं तु यः स प्रतिप्रमणं ॥४०३॥

कर्म पच्छुभमशुभं गर्हिषच्च भावे पश्यते भविष्यत् ।

तस्मान्निवर्तते यः स पत्याएयानं भवति चेतयिता ॥४०४॥

पच्छुभमशुभशुदीर्णं संमति घानेकविस्तरविशेषं ।

तं दोषं चेतयते स खन्नालोचनं चेतयिता ॥४०५॥

नित्यं प्रत्याख्यायानं करोति नित्यमपि यः प्रतिक्रामति ।

नित्यमाशोचयति स खलु चरित्रं भवति चेतपिता ॥४०६॥

तार्प्यहृदिः—णियत्तदे अप्यंतु जो इहलोकपरलोकाकाक्षाकारूपक्यतिपूर्णाकाभरदशु-
तानुभूतमोगाकाक्षाक्षयनिदानबेधादिसमस्तपरद्रव्यालवनेत्यनशुगाशुभसंकल्पविकल्परहिते शून्ये विशु-
द्धज्ञानदर्शनस्वभावव्यतत्तसम्बद्धज्ञानज्ञानानुभवधनरूपाभेदरत्नत्रयात्मनिर्विकल्पपरमसमाधिस्वमुपकृष्टतराग
सहजपरमानंदस्वभावसुखरसास्वादसमरसीभावपरिणामेन सात्त्विके भरितामस्ये केवलज्ञानायनंतपशुदय-
म्पतिरूपस्य कार्यसमयसारस्वोत्पादके कारणसमयसारे स्थित्वा यः कर्ता, आत्मानं कर्मतापकं निव-
र्तयति । कस्मात्कशाशाह ? कम्मं जं पुण्वक्यं सुहासुहमणेयवित्यरविमसं तच्चो शुभाशुभमूले-
त्तरप्रकृतिभेदानेकविस्तरविस्तीर्णं पूर्वकृतं यत्कर्म तस्मात् सो पट्टिकमणं स पुरुष एवाभेदनयेन
निश्चयप्रतिक्रमण भवतीत्यर्थः । नियत्तदे जो भगतज्ञानादिस्वरूपात्मद्रव्यराम्यकृद्भानज्ञानानुभूति
स्वरूपाभेदरत्नत्रयलक्षणे परमसामाधिके स्थित्वा यः कर्ता आत्मानं निवर्तयति । कस्मात्कशाशाह ?
कम्मं जं सुहमसुहं जस्मियभावेण वज्झादि भविस्सं तच्चो शुभाशुभानेकविस्तरविस्तीर्णं भविष्य-
त्कर्म यस्मिन्निष्पन्नादिरागादिपरिणामे सति बभूत्ते तस्मात् सो पञ्चकखणं इवे वेदा स एवगुण-
विशिष्टस्तपोधन एवाभेदनयेन निश्चयप्रत्याख्यायानं भवतीति विज्ञेय । जो वेददि नित्यनंदैकत्वभाव
शुद्धात्मसम्बद्धज्ञानज्ञानानुभूतानंरूपाभेदरत्नत्रयात्मके सुखदुःखजीवितमरणादिविषये सर्वोपेक्षासयमे स्थित्वा
यः कर्ता वेदव्यनुभवति जानाति । किं जानाति । जं यत्कर्म तं तत् । येन रूपेण ? दोसं दोषेय
मम स्वरूपं न भवति । कथं भूतं कर्म ! लदिष्णं उदयागत । पुनरपि कथंभूतं ? सुहमसुहं शुभाशुभ ।
पुनश्च विरूपं ! अणेयवित्यरविमसं मूलेत्तरप्रकृतिभेदेनानेकविस्तरविस्तीर्णं । संपादिय सप्रति
फाले खलु सुट । सो आलोचयणं वेदा स चेतपिता पुरुष एवाभेदनयेन निश्चयालोचनं भवतीति
ज्ञातव्य । णिष्णं पञ्चकखणं कुब्बदि णिष्णंपि णो पट्टिकमदि णिष्च भलोपेदिय
निश्चयपरत्नत्रयलक्षणे शुद्धात्मस्वरूपे स्थित्वा यः कर्ता पूर्वोक्तनिश्चयप्रत्याख्यायानप्रतिक्रमणालोचनानुष्ठानानि
नित्यं सर्वकालं करोति सौदु चरित्रं ह्वदि वेदा स चेतपिता पुरुष एवाभेदनयेन निश्चयकारिर्भ
भवति । कस्मात् ? इति चेत् शुद्धात्मस्वरूपे चरण चारित्रमिति धचनत् । एव निश्चयप्रतिक्रमणप्रत्याख्यायाना
लोचनाचारित्रस्यावधानरूपेणाष्टमस्थले गाथाचतुष्टयं गत ।

अर्थेद्रियमनोविषयेषु रागद्वेषौ विष्णुज्ञानपरिणतमेव जीव करोतीत्याख्यायति—

आत्मख्यायतिः— यः खलु पुद्गलकर्मविपाकसंभोगी भार्गव्यमेतद्विज्ञानानं निवर्तयति स तत्कार
णभूत पूर्वकर्म प्रतिक्रामन् स्वयमेव प्रतिक्रमण भवति । स एव तत्कार्यभूतमुत्तर कर्म प्रत्याचक्ष्णान् प्रत्या-
ख्यायानं भवति । स एव वर्तमान कर्मविपाकमात्मनोऽप्यतभेदेनोपलभमान, आलोचना भवति । एवमयं
नित्यं प्रतिक्रामन्, नित्यं प्रत्याचक्ष्णानो नियन्तालोचयन् पूर्वकर्मभार्येभ्य उत्तरकर्मकारणभ्यो भार्गव्येत्यत्र
निरुक्तः, वर्तमान कर्मविपाकमानंऽप्यंतभेदेनोपलभमानः स्वस्मिन्नेव खलु ज्ञानस्वभावे निरतरचरणा
चारित्र भवति । चारित्रं तु भगवन् स्वयं ज्ञानमात्रस्य चेतनान् स्वयमेव ज्ञानचेतना भवतीति भावः ।

ज्ञानस्य सचेतनत्वेन नित्यं प्रकाशते ज्ञानमतीतं सुद ।

आत्मानसचेतनत्वा तु धान् मोधस्य ज्ञानिं निदणदि बंधः ॥१०८॥

णिदिदसंशुदवयणाणि पोग्गला परिणमंति बहुगाणि ।

ताणि सुणिदुण रूसदि त्सदिय अहं पुणो भणिदो ॥४०७॥

पोग्गलदब्बं सदुत्तह परिणदं तस्स जदि गुणो अण्णो ।

तद्वा ण तुमं भणितो किंचिवि कि रूससे अवुहो ॥४०८॥
 असुहो सुहोव सहो ण तं भणदि सुणसु मंति सो चैव ।
 णय एदि विणिग्गहिदुं सोदु विसयमागदं सहं ॥४०९॥
 असुहं सुहं च रूवं ण तं भणदि पेच्छ मंति सो चैव ।
 णय एदि विणिग्गहिदुं चक्खुविसयमागदं रूवं ॥४१०॥
 असुहो सुहोय गंधो ण तं भणदि जिग्घ मंति सो चैव ।
 णय एदि विणिग्गहिदुं घाणविसयमागदं गंधं ॥४११॥
 असुहो सुहोय रसो ण तं भणदि रसय मंति सो चैव ।
 णय एदि विणिग्गहिदुं रसणविसयमागदं तु रसं ॥४१२॥
 असुहो सुहोय फासो ण तं भणदि फासमंति सो चैव ।
 णय एदि विणग्गहिदुं कायविसयमागदं फासं ॥४१३॥
 असुहो सुहोव गुणो ण तं भणदि वुज्झ मंति सो चैव ।
 णय एदि विणिग्गहिदुं बुद्धिविसयमागदं तु गुणं ॥४१४॥
 असुहं सुहं च दब्बं ण तं भणदि वुज्झमंति सो चैव ।
 णय एदि विणग्गहिदुं बुद्धिविसयमागदं दब्बं ॥४१५॥
 एवं तु जणि दब्बस्स उवसमेणेव गच्छदे मूढो ।
 णिग्गहमणा परस्सय सयंच बुद्धिं सिवमपत्तो ॥४१६॥

विदितसंस्तनचनानि पुद्गलाः परिणमेति पट्टकानि ।
 तानि भुत्वा रुप्यति तुप्यति च पुनरहं भणितः ॥४०७॥
 पुद्गलद्रव्यं शब्दस्वपरिणतं तस्य यदि गुणोऽप्ययः ।
 तस्मात्तत्त्वां भणितः किंचिदपि किं रुप्यस्यपुद्गदः ॥४०८॥
 अद्भुतः शुभो वा शब्दः न त्वां भणति शृणु मामिति स एव ।
 नचैति विनिर्गृहीतुं श्रोत्रविषयमागतं शब्दं ॥४०९॥
 अद्भुतं शुभं वा रूपं न त्वां भणति पश्य मामिति स एव ।
 नचैति विनिर्गृहीतुं चक्षुर्विषयमागतं रूपं ॥४१०॥
 अद्भुतः शुभो वा गंधो न त्वां भणति जिह्व मामिति स एव ।
 नचैति विनिर्गृहीतुं घ्राणविषयमागतं गंधं ॥४११॥
 अद्भुतः शुभो वा रसो न त्वां भणति रसय मामिति स एव ।
 नचैति विनिर्गृहीतुं बुद्धिविषयमागतं तु रसं ॥४१२॥
 अद्भुतः शुभो वा स्पर्शो न त्वां भणति स्पर्श मामिति स एव ।

नचैति विनिर्गृहीतं कायविषयमागतं तु स्पर्शं ॥ ४१३ ॥

अशुभा शुभो वा गुणो न स्वी भणति बुधस्व पापिति स एव ।

नचैति विनिर्गृहीतं बुद्धिविषयमागतं तु शुभं ॥ ४१४ ॥

अशुभं शुभं वा द्रव्यं न स्वी भणति बुधस्व पापिति स एव ॥

नचैति विनिर्गृहीतं बुद्धिविषयमागतं तु द्रव्यं ॥ ४१५ ॥

एवं तु ज्ञातद्रव्यस्य उपशमेनैव नञ्छति मूढः ।

विनिर्गृह्यमानाः परस्य तु स्वयं च बुद्धिं शिवापमानः ॥ ४१६ ॥

तार्थवृत्तिः- रुसदि तूरदिय एकद्विषयिकर्तृद्विषयिदुर्लभपरपरार्थेणातीतगतकाळे रछ-
 हुतातुभूतानिष्पातविषयकत्वावादिनिर्माणपरिणामाधानतया अन्ततदुल्लेखेन कथयित्वालादित्थिभिरदो न मि-
 थ्यावादिस्तप्रकृतीनां तथैव चरित्रमोहनीयस्य चोपशमशयोपशमश्रये सति पद्द्रव्यपत्तानिष्पातसप्ततर-
 नपपदार्थादिप्रदानज्ञानरागद्वेषादिहाररूपेण भद्रप्रवृत्तकल्पवहारवैभ्रमार्गसंज्ञेन व्यवहारकारणसमय-
 सारेण साभेन विशुद्धज्ञानदर्शनस्वरभासुद्धान्तापसम्पृक्तज्ञानज्ञानानुषरणरूपभेदरजनतया नकारि-
 कस्यसमाधिरूपेणानंतकेवलज्ञानदिचतुष्टयपञ्चिकरूपस्य कार्यसमयसारस्योत्पादकेन निश्चयकारणसमयसारेण
 विन्य खल्वज्ञानिजीवो रभ्यति तुभ्यति च । किं ज्ञाना ' सुगिज्ञान शुभा । पुनः पश्चात् केन रूपेण ।
 अहं भणितो अनेनाह भणित इति । कानि शुभा ' गिदिदसंशुद्धपणाणि निदितसंस्तुतवचनानि
 ताणि तानि । किं विच्छिद्यते ? योग्यतापरिणमति बहुगणि भाषासंगणायोग्यपुत्रदाः कर्तव्यं कानि
 कर्मतापमानि बहुविधानि परिणमति । हानी पुनर्व्यवहारयोक्तव्यं निश्चयमोहानर्गभूत पूर्वोत्तिरिषक-
 णसमयसार ज्ञाना बहिरनेटादिप्रियये रागद्वेषो न करोतीति भावार्थ । पुनरुद्धव्यं सद्गुणहरिणदं
 भाषासंगणायोग्यपुत्रद्वयं कर्तुं शिष्येति जीवस्यमिति रूपेण निदितसंस्तुतवचनपरिणत वक्ष्ये यदि
 गुणो मणो तस्य पुनरुद्धव्यस्य गुदानास्यरूपादि गुणाऽन्यो भिन्नो अद्वयस्य, तर्हि जीवस्य किमप्यत ।
 न किमपि । तस्येव गिर्जायस्य पूर्वोक्तव्यवहारकारणसमयसारनिश्चयसमयसारकारणपरिणतस्य संग्रहण
 कियते । कथं ? इति चेत् यस्मान्निदितसंस्तुतवचनेन पुत्रदा परिणमति तस्या ण तुय भणितो किं-
 चिदि तस्मात्कारणस्य न भणित किंचिदपि किं रूपसे अतुहो किं रूपसे अतुय ' बहिर्भाषति ।
 स वैवाह्यनिर्जायो न्यवहारनिश्चयकारणसमयसारान्या रहित पुनरपि सत्तेष्यते । हे भ्रान्तिन् ' चन्द्रस्य-
 गपरस्यसंज्ञाया मनोहामनोहपचोदियकिरणा कर्तार, त्वा कर्मतापन्न किमपि न भणति । किं न भणति '
 हे देवदत्त । मां कर्मतापन्न अशुभ, मां पश्य, मां जिय, मां स्वादय, मां शृणोति । पुनरप्यज्ञाने ज्ञते एते
 चन्द्रादय कर्तारो मां किमपि न भणति, पर किंतु मदीयश्रोत्रादीपयस्थानेषु समागच्छति । भाषार्थ
 उत्तरमाहः—हे मूढ ! नचाप्यति विनिर्गृहीतु—एते शब्दादिपंचोदियविषया । कथंभूताः सतः । श्रोत्रेदि-
 यादित्तकोपस्वकीयविषयमागतान् । कस्मान् ' इति चेत् वस्तुमभाषति । यत्तु परमेश्वरज्ञानी
 जीवः स पूर्वोक्तव्यवहारनिश्चयकारणसमयसारान्यां वाद्याभ्यांनरतरत्रयश्रवणान्यां सति स रान् मनोज्ञानो-
 ह्यास्यादिविषये तु समागतो रागद्वेषो न करोति । किंतु स्वस्थभावेन शुद्धात्मन्यपमनुभवतीति भावार्थ ।
 यथा पंचेदियविषये मनोज्ञानोद्वेदियनकत्वरदो न रागद्वेषो करोत्यज्ञानी जीव । तथा परकीयगुणानि-
 षेदरूपे परद्रव्यपारिणेत्यरूपे च मनोविषयेऽपि रागद्वेषो करोति तस्याज्ञानिजीवस्य पुनरपि सर्वान्न
 कियते तद्यथा—परकीयगुण शुभोऽशुभो वा चित्तोऽचेतनो वा । द्रव्यमपि परकीय कर्तृत्व कर्मकारण
 न भणति हे मनोबुद्धे हे भ्रान्तिजनचित्त ! मां कर्मतापन्न सुखस्य जानीति । भ्रान्तिं वदति—एव न भूते
 किंतु मदीयमनसि परकीयगुणो द्रव्य वा परिच्छिद्यित्तव्यक्त्येण ह्युपनि प्रतिष्ठाति । तत्रोपर दीप्यते स वैव
 परकीयगुण, परकीयद्रव्य वा मनोबुद्धिविषयमागत विनिर्गृहीतु भाषति । कस्मान् ! हेपश्चादवस-

धस्य निषेधपितृमहाक्यत्वात् इति हेतोः — भद्रागोद्वेषकरण तदज्ञान । यस्तु ज्ञानी स पुनः पूर्वोक्तप्रकार-
निषेधकारण समयसत्तर जानन् हर्षविषादी न करोतीति भावार्थः । एवं तु एव पूर्वोक्तप्रकारेण मनो-
ज्ञाननोतद्वन्द्यादिपञ्चैन्द्रियविषयस्य परकीयगुणद्रव्यरूपस्य मनोविषयस्य वा । कथमृतस्य * जाणिदस्वस्स
ज्ञातद्रव्यस्य पञ्चैन्द्रियमनोविषयभूतस्यैवार्थः । तस्य पूर्वोक्तप्रकारेण स्वरूप ज्ञान्वापि स्वयमेवैव गच्छते
मूढो उपशान्तेनैव गच्छति मूढो बहिरात्मा स्वय कथमृतः * गिग्मइमणा निमहमनाः निवारणसुखि ।
कस्य सजीवित्वेन * परस्सय परस्य पञ्चैन्द्रियमनोविषयस्य । कथमृतस्य : परकीयशब्दादिगुणरूपस्य । पुनरपि
कथमृतस्य स्वकीयाविषयमागतस्य प्राप्तस्य । पुनरपि किं रूपज्ञानानी जीवः । सयं च बुद्धिं सिचययत्तो स्वयं
च शुद्धात्मसंविदिरूपा बुद्धिमप्राप्तः । धीतरागसहजपरमानंदरूप शिवशब्दाव्य सुख चाप्राप्त इति । किंच
पथापस्वातापलाहृष्टा मूढी स्वस्थानाव्यव्यापस्क्तोपलपापाणसमीप गच्छति तथा शब्दादपश्चित्त-
क्षोभरूपविकृतिकरणार्थं जीवसमीप न गच्छति । जीवोऽपि तत्समीप न गच्छति किं तु स्वस्थाने स्वस्वरूपेणैव
तिष्ठति । एव यस्तु स्वभावे सत्यपि तदज्ञानी जीव उदसीनभाव मुक्त्वा रागद्वेषी करोति तदज्ञानमिति ।

हे भगवन् पूर्वो कथाधिकारे भणित—

एव गाणी मुद्धो ण सय परिमदि रायमादीहि ।

राइज्जदि धण्णेहि दु सो रत्तादिएहि भावेहि ॥ १ ॥

इत्यादि रागादीनामकर्ता ज्ञानी, परद्रव्यवनिता रागादयः इत्युक्त । अत्र तु स्वकीयबुद्धिदोषजनित
रागादयः परेषा दूषण नाप्नोति पूर्वोपरविरोधः * । अत्रोत्तरमाह तत्र बधाधिकारव्याप्त्याने ज्ञानिजीवस्य
मुक्त्वत्वात् ज्ञानी तु रागादिभिर्न परिणमति तेन कारणेन परद्रव्यवनिता भणिता । अत्र चाज्ञानिजीवस्य
मुक्त्वत्वात् स चाज्ञानी जीव स्वकीयबुद्धिदोषेण परद्रव्यनिमित्तमात्रमाश्रित्य रागादिभि परिणमति, तेन का-
रणेन परेषां शब्दादिपञ्चैन्द्रियविषयाणां दूषण नाप्नोति भणित । ततः कारणात् पूर्वोपरविरोधो नास्ति
इति । एव निषेधव्यवहारबोधमार्गभूत निषेधकारणसमयसत्तरव्यवहारकारणसमयसत्तरद्रव्यमजानन् तन्म-
ज्ञानी जीव स्वकीयबुद्धिदोषेण रागादिभि परिणमति । परेषां शब्दादीनां दूषण नाप्नोति व्याख्यातनु-
क्यत्वेन नयमपठे गाम्पादसक गत ।

अथ विष्यात्वरत्तादिपरिणतजीवस्याज्ञानचेतना केऽप्यज्ञानादिगुणप्रच्छादक कर्मबध जनयतीति
प्रतिपादयति—

आत्मरूपानिः—यथेह बहिर्यो घटादि, देवदत्तो यद्गतमिह हस्ते गृहीत्वा 'मां प्रकाशय' इति
व्यप्रकाराने न प्रदीप प्रयोजयति । नच प्रदीपैःप्ययःप्राप्तापठच्छाय.सूचीनन स्वस्थानाव्यव्युत्थ त प्रका-
शयितुमावाति । किं तु वस्तुत्वभावस्य परेणोपादयितुमशक्यत्वात् परमुपादयितुमशक्यत्वाच्च यथा तदनभि-
धाने तथा तत्सन्निधानेऽपि स्वरूपेणैव प्रकाशते । स्वरूपेणैव प्रकाशमानस्य चास्य वस्तुत्वभावादेव विनिर्वा
परिणतित्वात्सादस्य कर्मनीयोऽकर्मनीयो वा घटपटादिर्न मनागपि विनिर्वाये कल्पते । तथा बहिरर्थ. शब्दो
रूप गंधो रस. एतौ गुणद्रव्ये च देवदत्तो यद्गतमिह हस्ते गृहीत्वा मां शृणु मां पश्य मां विप्र मां रसय
मां स्पर्श मां स्पर्शस्तेति स्वज्ञाने नष्टमान प्रयोजयति । नचाव्याप्यय.प्राप्तापठच्छाय सूचीनन स्वस्थाना-
व्यव्युत्थ तान् ज्ञानुमावाति । किंतु वस्तुत्वभावस्य परेणोपादयितुमशक्यत्वात् परमुपादयितुमशक्यत्वाच्च
यथा तदसन्निधाने तथा तत्सन्निधानेऽपि स्वरूपेणैव जानति । स्वरूपेण जानतव्याय वस्तुत्वभावादेव
विनिर्वा परिणतित्वात्सादस्य कर्मनीया अकर्मनीया वा शब्दादयो बहिरर्थो न मनागपि विनिर्वाये कल्पितः ।
एवमात्र पर प्रति उदासीनो निर्वर्मेरेति वस्तुस्थितिः, तथापि यद्गणद्वेषी तदज्ञान ।

पूर्वोक्तपुत्रशुद्धबोधमहिमा बोधो न बोध्यादय ।

यायाकामपि विक्रिषां तत इतो दीपः प्रकाशयदिव ।

सद्गुरुसिद्धिबोधव्याधेयणा एते किमज्ञानिनो ।

रागद्वेषमयी भवति सहजा मुच्यस्युदात्तविता ॥ १०९ ॥

रागद्वेषविभावमुक्तमहत्तो नित्य स्वप्नरम्यंशुश पूर्वागामिसप्तकर्मविकला भिन्नास्तदात्वोदमात् ।

दूराकृतचरित्रैर्भवत्कालच्यविद्विर्धर्मिया विदन्ति स्वरसामिषितमुक्ता ज्ञानस्य सचेतना ॥ ११० ॥

वेदतो कम्मफलं अप्पाणं जो दु कुणदि कम्मफलं ।

सो तं पुणोवि बंधदि वीयं दुक्खस्स अट्टविहं ॥ ४१७ ॥

वेदतो कम्मफलं मयेकदं जो दु मुणदि कम्मफलं ।

सो तं पुणोवि बंधदि वीयं दुक्खस्स अट्ट विहं ॥ ४१८ ॥

वेदतो कम्मफलं सुहिदो दुहिदो दु ह्वदि जो चेदा ।

सो तं पुणोवि बंधदि वीयं दुक्खस्स अट्टविहं ॥ ४१९ ॥

वेदयमान कर्मफलमात्मानं यस्तु करोति कर्मफलं ।

स तत्पुनरपि वप्राति वीजं दुःखस्याष्टविधं ॥ ४१७ ॥

वेदयमानः कर्मफलं मया कृतं यस्तु जानाति कर्मफलं ।

स तत्पुनरपि वप्राति वीजं दुःखस्याष्टविधं ॥ ४१८ ॥

वेदयमानः कर्मफलं सुखितो दुःखितश्च भवति चेतयिता ।

स तत्पुनरपि वप्राति वीजं दुःखस्याष्टविधं ॥ ४१९ ॥

सात्पर्यवृत्तिः—ज्ञानाज्ञानभेदेन चेतना तावद्विधा भवति । इयं सात्पर्यज्ञानचेतना ग्राह्यव्येग
करयते—उदयानत शुभाशुभ कर्म वेदयन्नुपवन्तु सकलज्ञानिजीन स्वस्वभावाद् धरो भूवा मदीय कर्मेति
मप्यति । मया कृत कर्मेति च भणति । स जीव पुनरपि तदष्टविध कर्म वप्राति । कथंभूत ? वीज कारण ।
फल ? दुःखत्व । इति भाषाद्वयेनाज्ञानरूपा कर्मभावचेतना व्याख्याता । कर्मचेतना कोऽर्थ ? इति चेत्
मदीय कर्म मया कृत कर्मेत्याज्ञानभावेन—इहापूर्वकर्मिष्ठानिष्टरूपेण नियमरागद्वेषात्मानुभूतिव्युत्स मनी-
षधनस्यव्यापारकारण यत् सा यन्कारणभूता कर्मचेतना गण्यते । उदयानत कर्मफल वेदयन् शुद्ध-
त्वस्वरूपवचनयन् मनोज्ञानयोर्द्वैविध्यविवर्तिनिमित्तेन यं सुखितो दुःखितो वा भवति स जीव पुनरपि तद-
ष्टविधं कर्म वप्राति । कथंभूत ? वीज कारण । फल ? दुःखत्व । इत्येकमाप्या कर्मफलचेतना व्याख्याता ।
कर्मफलचेतना कोऽर्थ ? इति चेत् स्वस्वभाववद्विज्ञानभावेन यथा समर व्यक्ता, इत्यस्वभाववेष्ट-
पूर्वकमिष्टानिष्टविकल्पेण हर्षनिशादमय सुखदुःखानुभवन यत्, सा यन्कारणभूता कर्मफलचेतना गण्यते ।
इयं कर्मचेतना कर्मफलचेतना द्विरूपापि व्याख्या यन्कारणत्वादिति । तत्र तयोर्द्वयोः कर्मचेतनाकर्मफल-
चेतनयोर्मध्ये पूर्वं तावद्विधयश्चित्त-रमण-निधयप्रत्याख्यात-निधयत्वोच्छ्वासरूप यत्पूर्वं व्याख्यात तत्र
सित्वा शुद्धज्ञानचेतनात्वेन कर्मचेतनासत्याताभावेनां नाटयति । कर्मचेतनान्तरागभावेनां कर्मव्यपयिना-
शार्थं करोतीत्यर्थः । इत्यथा—

यदहमकार्यं यदहमवीचरं यदहं कुर्वंतमप्यस्य प्राणिन समनुशासित्य । केन ? मनसा वाचा कायेन
समिप्या मे दुष्टतमिति यदहमेनेगेकमनः । यदहमकार्यं यदहमवीचरं यदहं कुर्वंतमप्यस्य प्राणिन समनुशा-
सित्य । केन मनसा वाचा समिप्या मे दुष्टतमिति पचत्तयोमेन, ऐक्यापनयनन भगवत्प्र भवति । सपो-
मेनेव्यापश्चत्तयोमेकोनयत्तद्वा भवतीति टीकाभिप्रायः । अथम य एव मुजोशब्देन बध्यते । कथं ?
इति चेत् इत कारितननुमितमिति प्रत्येक भगवत् भवति । इतकारितवद्वयं कृत्वानुमतवद्वयं कारितानुमन-

इयमिति द्विसंयोगेन च भंगप्रयं जातं । कृतकारितानुमतत्रयमिति संयोगेनैको भंग इति सप्तमंगी । तथैव मनसा वाचा कायेनेति प्रत्येकमंगत्रयं भवति । मनोवचनद्वयं मनःकायद्वयं वचनकायद्वयमिति द्विसंयोगेन भंगत्रयं जातं । मनोवचनकायत्रयमिति च त्रिसंयोगेनैको भंग इत्यपि सप्तमंगी । कृतं मनसा सह, कृतं वाचा सह, कृतं कायेन सह, कृतं मनोवचनद्वयेन सह, कृतं मनःकायद्वयेन सह, कृतं वचनकायद्वयेन सह, कृतं मनोवचनकायत्रयेण सहैति कृते निरुद्धे विवक्षिते सप्तमंगी जाता यथा । तथा कारितेऽपि तथा—अनुमतेऽपि, तथा कृतकारितद्वयेऽपि, तथा कृतानुमतद्वयेऽपि, तथा कारितानुमतद्वयेऽपि, तथा कृतकारितानुमतत्रये चेति प्रत्येकमनेन क्रमेण सप्तमंगी योजनीया । एव-एकोनपंचाशद्गंगा भवतीति प्रतिक्रमणकल्पः समाप्तः ।

इदानीं प्रत्याख्यानकल्पः कथ्यते—तथाहि—यदहं करिष्यामि यदहं कारयिष्यामि यदहं कुर्वतमप्यन्यं प्राणिनं समनुज्ञास्यामि । केन मनसा वाचा कायेन तन्निध्या मे द्रुष्टतमिति पूर्ववत् पदसंयोगेनैको भंगः । यथा यदहं करिष्यामि यदहं कारयिष्यामि यदहं कुर्वतमप्यन्यं प्राणिनं समनुज्ञास्यामि । केन ? मनसा वाचा चेति तन्निध्या मे द्रुष्टतमिति पूर्ववदेकैकापनयनेन पंचसंयोगेन भंगत्रयं भवति । एवं पूर्वोक्तप्रकारेण—एकोनपंचाशद्गंगा शतव्याः । इति प्रत्याख्यानकल्पः समाप्तः ।

इदानींमाखोचनाकल्पः कथ्यते तथा—यदहं करोमि यदहं कारयामि यदहं कुर्वतमप्यन्यं प्राणिनं समनुज्ञास्यामि । केन ? मनसा वाचा कायेनेति तन्निध्या मे द्रुष्टतमिति पूर्ववत् पदसंयोगेनैकमंगलः । तथा यदहं करोमि यदहं कारयामि यदहं कुर्वतमप्यन्यं प्राणिनं समनुज्ञास्यामि केन ? मनसा वाचेति तन्निध्या मे द्रुष्टतमिति—एकैकापनयनेन पंचसंयोगेन भंगत्रयं भवति । एवं पूर्वोक्तप्रकारेण एकोनपंचाशद्गंगा शतव्याः । इत्याखोचनाकल्पः समाप्तः । कल्पः पूर्वं परिच्छेदोऽधिकारोऽध्यायः प्रकरणनित्वायेकार्था ज्ञातव्याः । एवं निश्चयप्रतिश्रवण-निश्चयप्रत्याख्यान-निश्चयखोचनाप्रकारेण शुद्धज्ञानचेतनाभावनारूपेण गाथा-द्वयव्याख्यानेन कर्मचेतनासन्त्यासभावना रचनाता । इदानीं शुद्धज्ञानचेतनाभावनारूपेण कर्मरुद्धचेतनासन्त्यासभावना नाटयति करोतीत्यर्थः ।

तत्रथा—नाहं मतिज्ञानावरणीयकर्मफलं मुजे । तर्हि किं करोमि ? शुद्धचेतन्यस्वरभावमात्मानमेव संचेतये सत्यगनुभवे इत्यर्थः । नाहं श्रुतज्ञानावरणीयकर्मफलं मुजे । तर्हि किं करोमि ? शुद्धचेतन्यस्वरभावमात्मानमेव संचेतये । नाहं मतिज्ञानावरणीयकर्मफलं मुजे । तर्हि किं करोमि ? शुद्धचेतन्यस्वरभावमात्मानमेव संचेतये । नाहं कर्मज्ञानावरणीयफलं मुजे । तर्हि किं करोमि ? शुद्धचेतन्यस्वरभावमात्मानमेव संचेतये इति पंचप्रकारज्ञानावरणीयरूपेण कर्मरुद्धज्ञानाभावात् न्याख्याता । नाहं चक्षुर्दृष्टेनवरणीयफलं मुजे । तर्हि किं करोमि ? शुद्धचेतन्यस्वरभावमात्मानमेव संचेतये । एव टीकाव्यतिक्रमेण—

पण णव दु अट्टनीसा चउ तिय णउ दीय दुण्णि पंचेर ।

वावण्णहोण रियसय पपट्टिणिणसेण हँति ते सिद्धा ॥ १ ॥

इमां गाथामाश्लेष्य आद्यकारितद्वयधिकरातप्रमितोत्तरप्रकृतानीं कर्मरुद्धसन्त्यासभावना नाटयितव्या, कर्तव्येत्यर्थः । किंच जगत्त्रयकालत्रयसर्वविमनोवचनकायकृतकारितानुमतद्वयानुज्ञानमद्वयश्रुतानुभूत भोगावाधाररूपमिधानादंधादिसमस्तपदद्वयाच्छ्रवणोत्पन्नानुभूतमसंकल्पविकल्परहितेन शर्येण चिदानदेवस्वभावशुद्धा मत्स्वसम्बद्धज्ञानज्ञानानुचरणरूपानेदंश्रवणमकनिर्वालयसमाधिसंज्ञातवीतरगतसहजपरमानंदरूपसुखरासाश्वात्परमसमरसगीभावाऽनुभूतसत्त्वैरेव भरितानस्येन केवलज्ञानाद्यनेतत्तत्तद्व्यव्यक्तिरूपस्य साक्षाद्गुणादेयभूतस्य कर्मसमपसारस्वात्सादकेन निश्चयकारणसमपंतारात्तत्त्वेण शुद्धज्ञानचेतनाभावानासृभेन ज्ञाना कर्मचेतनासन्त्यासभावना कर्मरुद्धचेतनासन्त्यासभावना च मोक्षार्थिना पुद्गलेण कर्तव्येति भावार्थः । एवं गाथाद्वयं कर्मचेतनासन्त्यासभावनासुखसत्त्वेन, गाथेका कर्मरुद्धचेतनासन्त्यासभावनासुखसत्त्वेनेति दशमस्यच्छेदे गाथाप्रयं गतं ।

अपेक्षानीं व्यवहारिकजीवादिनप्रपदार्थेष्वपि भिन्नमपि षट्कोलीर्णज्ञापकैककारमार्थिकपदार्थसङ्ग गण-
पदविशिष्टिचित्ररचनासिधतशास्त्रे शब्दादिपचेद्विपविपप्रभृतिपरद्रव्येषु शून्यमपि रागादिनिकल्पोपाधिरहित
सदानदैकलक्षणसुख तरसास्यादेन भरितास्यपरमात्मतत्त्वं प्रकटास्यति ।

आत्मरूपातिः—ज्ञानादन्यत्रेदमहमिति चेतन अज्ञानचेतना । सा द्विधा कर्मचेतना कर्मफलचेतना
च । तत्र ज्ञानादन्यत्रेदमह करोमीति चेतन कर्मचेतना । ज्ञानादन्यत्रेदं वेदयेज्जहमिति चेतन कर्मफलचेतना ।
सा तु सगरसापि सत्तारवीज । सत्तारवीजस्याष्टविधकर्माणो बीजत्वात् । तत्रा मोक्षार्थिना पुरंजणाज्ञानचेतना
प्रख्याप सकलकर्मसन्ध्यासमानना सकलकर्मफलसन्ध्यासमानना च नाटयित्वा स्वभावभूता भगवती
ज्ञानचेतनैवैका नित्यमेव भाटयितव्या ।

तत्र तावत्सकलकर्मफलसन्ध्यासमानना नाटयति—
कृतकरितानुमननैश्चिकारवियय मनोपचनकाये ।
परिहृत्यकर्म सर्वं परम नैष्यन्ममरुलवे ॥ १११ ॥

यदहमकार्यं यदचीकर यत्कुरुँतमप्यन्य समन्वज्ञासिप मनसा वाचा च कायेन चेति तन्मिथ्या मे दुष्कृ-
तामिति १ यदहमकार्यं यदचीकर यत्कुरुँतमप्यन्य समन्वज्ञासिप मनसा वाचा च तन्मे मिथ्या दुष्कृतमिति २ यद-
हमकार्यं यदचीकर यत्कुरुँतमप्यन्य समन्वज्ञासिप मनसा च कायेन चेति तन्मिथ्या मे दुष्कृतमिति ३ यदहमकार्यं
यदचीकर यत्कुरुँतमप्यन्य समन्वज्ञासिप वाचा च कायेन चेति तन्मिथ्या मे दुष्कृतमिति ४ यदहमकार्यं
यदचीकर यत्कुरुँतमप्यन्य समन्वज्ञासिप मनसा च तन्मिथ्या मे दुष्कृतमिति ५ यदहमकार्यं यदचीकरं
यत्कुरुँतमप्यन्य समन्वज्ञासिप वाचा च तन्मे मिथ्या दुष्कृतमिति ६ यदहमकार्यं यदचीकर यत्कुरुँत-
मप्यन्य समन्वज्ञासिप कायेन च तन्मिथ्या मे दुष्कृतमिति ७ यदहमकार्यं यदचीकर मनसा वाचा
च कायेन च तन्मिथ्या मे दुष्कृतमिति ८ यदहमकार्यं यत्कुरुँतमप्यन्य समन्वज्ञासिप मनसा च वाचा च
कायेन च तन्मिथ्या मे दुष्कृतमिति ९ यदहमचीकर यत्कुरुँतमप्यन्य समन्वज्ञासिप मनसा च वाचा च
कायेन तन्मिथ्या मे दुष्कृतमिति १० यदहमकार्यं यदचीकर मनसा च वाचा च तन्मिथ्या मे दुष्कृतमिति
११ यदहमकार्यं यत्कुरुँतमप्यन्य समन्वज्ञासिप मनसा च वाचा च तन्मे मिथ्या दुष्कृतमिति १२ यदहन-
चीकर यत्कुरुँतमप्यन्य समन्वज्ञासिप मनसा च वाचा च तन्मे मिथ्या दुष्कृतमिति १३ यदहमकार्यं
यदचीकर मनसा कायेन च तन्मिथ्या मे दुष्कृतमिति १४ यदहमकार्यं यत्कुरुँतमप्यन्य समन्वज्ञासिप मनसा च कायेन
च कायेन च तन्मिथ्या मे दुष्कृतमिति १५ यदहमचीकर यत्कुरुँतमप्यन्य समन्वज्ञासिप मनसा च कायेन
च तन्मिथ्या मे दुष्कृतमिति १६ यदहमकार्यं यदचीकर वाचा च कायेन च तन्मिथ्या मे दुष्कृतमिति १७
यदहमकार्यं यत्कुरुँतमप्यन्य समन्वज्ञासिप वाचा च कायेन च तन्मिथ्या मे दुष्कृतमिति १८ यदहमचीकर
यत्कुरुँतमप्यन्य समन्वज्ञासिप वाचा च कायेन च तन्मिथ्या मे दुष्कृतमिति १९ यदहमकार्यं यदचीकर
मनसा च तन्मिथ्या मे दुष्कृतमिति २० यदहमकार्यं यत्कुरुँतमप्यन्य समन्वज्ञासिप मनसा च तन्मिथ्या मे
दुष्कृतमिति २१ यदहमचीकर यत्कुरुँतमप्यन्य समन्वज्ञासिप मनसा च तन्मिथ्या मे दुष्कृतमिति २२
यदहमकार्यं यदचीकर वाचा च तन्मिथ्या मे दुष्कृतमिति २३ यदहमकार्यं यत्कुरुँतमप्यन्य समन्वज्ञा-
सिप वाचा च तन्मिथ्या मे दुष्कृतमिति २४ यदहमचीकर यत्कुरुँतमप्यन्य समन्वज्ञासिप वाचा
च तन्मिथ्या मे दुष्कृतमिति २५ यदहमकार्यं यदचीकर कायेन च तन्मिथ्या मे दुष्कृतमिति २६
यदहमकार्यं यत्कुरुँतमप्यन्य समन्वज्ञासिप कायेन च तन्मिथ्या मे दुष्कृतमिति २७ यदहमचीकर यत्कुरुँ-
तमप्यन्य समन्वज्ञासिप कायेन तन्मिथ्या मे दुष्कृतमिति २८ यदहमकार्यं मनसा च वाचा च कायेन
च तन्मिथ्या मे दुष्कृतमिति २९ यदचीकर मनसा च वाचा च कायेन च तन्मिथ्या मे दुष्कृतमिति ३०
यत्कुरुँतमप्यन्य समन्वज्ञासिप मनसा च वाचा च कायेन च तन्मिथ्या मे दुष्कृतमिति ३१ यदहमकार्यं
मनसा च वाचा च कायेन च तन्मिथ्या मे दुष्कृतमिति ३२ यदहमचीकर मनसा च वाचा च
तन्मिथ्या मे दुष्कृतमिति ३३ यत्कुरुँतमप्यन्य समन्वज्ञासिप मनसा च वाचा च तन्मिथ्या मे दुष्कृत-

अथ सकलकर्मफलसंन्यासमायना नाटयति ।

विगतस्तत्र तु कर्म निपतरुफलाणि मम भुक्तिमत्तरेणैव ।

सचेतयऽहमचल चैतन्यामानमाहमान ॥ ११६ ॥

नाह मतिज्ञानारणीयकर्मफल मुजे चैतन्यामानमाहमानमेव सचेतये १ नाह श्रुतज्ञानारणीयकर्म फल मुजे चैतन्यात्मानमा मानमेव सचेतये २ नाहमपिदिज्ञानावरणीयकर्मफल मुजे चैतन्यामानमाहमान मेव सचेतये ३ नाह मन पर्यपज्ञानारणीयकर्मफल मुजे चैतन्यामानमाहमानमेव सचेतये ४ नाह केवलदर्शनावरणीयकर्मफल मुजे चैतन्यामानमाहमानमेव सचेतये ५ नाह चक्षुर्दर्शनावरणीयकर्म फल मुजे चैतन्यात्मानमाहमानमेव सचेतये ६ नाहमचक्षुर्दर्शनावरणीयकर्मफल मुजे चैतन्यात्मा चमाहमानमेव सचेतये ७ नाहमपिदिदर्शनावरणीयकर्मफल मुजे चैतन्यात्मानमाहमानमेव सचेतये ८ नाह केवलदर्शनावरणीयकर्मफल मुजे चैतन्यामानमाहमानमेव सचेतये ९ नाह निद्रादिदर्शनावरणीयकर्मफल मुजे चैतन्यात्मानमाहमानमेव सचेतये १० नाह निद्रानिद्रादिदर्शनावरणीयकर्मफल मुजे चैतन्या मानमाहमानमेव सचेतये ११ नाह प्रचलादर्शनावरणीयकर्मफल मुजे चैतन्यामानमाहमानमेव सचेतये १२ नाह प्रचला प्रचलादर्शनावरणीयकर्मफल मुजे चैतन्या मानमाहमानमेव सचेतये १३ नाह रूपानगुदिदर्शनावरणीय कर्मफल मुजे चैतन्यामानमाहमानमेव सचेतय १४ नाह सातोदेनीयकर्मफल मुजे चैतन्यामानमा हमानमेव सचेतये १५ नाहमसातोवेदनीयकर्मफल मुजे चैतन्यात्मानमाहमानमेव सचेतये १६ नाह सम्प्रकृत्यमोहनीयफल भजे चैतन्यामानमाहमानमेव सचेतये १७ नाह मिथ्यावमोहनीयफल मुजे चैतन्यात्मानमाहमानमेव सचेतये १८ नाह सम्प्रकृत्यमिथ्यात्वमोहनीयफल मुजे चैतन्यात्मानमाह मानमेव सचेतये १९ नाह अनतानुवधिप्रोथकपापवेदनीयफल मुजे चैतन्यात्मानमाहमानमेव सचे तये २० नाह अप्रत्याख्यानावरणीयप्रोथकपापवेदनीयमोहनीयफल मुजे चैतन्यात्मानमाहमानमेव सचे तये २१ नाह प्रत्याख्यानावरणीयप्रोथकपापवेदनीयमोहनीयफल मुजे चैतन्यात्मानमाहमानमेव सचेतये २२ नाह सप्तलनप्रोथकपापवेदनीयमोहनीयकर्मफल मुजे चैतन्यामानमाहमानमेव सचेतये २३ नाह मन्तानुवधिमानकपापवेदनीयमोहनीयकर्मफल मुजे चैतन्यात्मानमाहमानमेव सचेतये २४ नाहमप्रत्या ख्यानावरणीयमानकपापवेदनीयमोहनीयफल मुजे चैतन्यामानमाहमानमेव सचेतये २५ नाह प्रत्याख्या नावरणीयमानकपापवेदनीयमोहनीयकर्मफल मुजे चैतन्यात्मानमाहमानमेव सचेतये २६ नाह सप्तलन मानकपापवेदनीयमोहनीयफल मुजे चैतन्यात्मानमाहमानमेव सचेतये २७ नाहमन्तानुवधिमापाकपाप वेदनीयमोहनीयफल मुजे चैतन्यामानमाहमानमेव सचेतये २८ नाहमप्रत्याख्यानावरणीयमापाकपाप वेदनीयमोहनीयफल मुजे चैतन्यात्मानमाहमानमेव सचेतये २९ नाह प्रत्याख्यानावरणीयमापाकपाप वेदनीयफल मुजे चैतन्यामानमाहमानमेव सचेतये ३० नाह सप्तलनमापाकपापवेदनीयमोहनीयफल मुजे चैतन्यामानमाहमानमेव सचेतये ३१ नाहमन्तानुवधिप्रोथकपापवेदनीयमोहनीयफल मुजे चैत न्यामानमाहमानमेव सचेतय ३२ नाहमप्रत्याख्यानावरणीयप्रोथकपापवेदनीयमोहनीयकर्मफल मुजे चैतन्यामानमाहमानमेव सचेतये ३३ नाह प्रत्याख्यानावरणीयप्रोथकपापवेदनीयमोहनीयकर्मफल मुजे चैतन्यामानमाहमानमेव सचेतय ३४ नाह सप्तलनप्रोथकपापवेदनीयमोहनीयकर्मफल मुजे चैतन्यामानमाहमानमेव सचेतये ३५ नाह हास्यनोकपापवेदनायकर्मफल मुजे चैतन्यामानमाहमानमेव सचेतये ३६ नाह रतिनोकपापवेदनीयमोहनीयफल मुजे चैतन्यामानमाहमानमेव सचेतये ३७ नाहमरतिनोकपापवेदनीयमोहनीयफल मुजे चैतन्यामानमाहमानमेव सचेतये ३८ नाह शोकनोकपाप वेदनीयमोहनीयफल मुजे चैतन्यात्मानमाहमानमेव सचेतये ३९ नाह मपनोकपापवेदनीयमोहनीयफल मुजे चैतन्यात्मानमाहमानमेव सचेतये ४० नाह शुश्रूषानोकपापवेदनीयमोहनीयफल मुजे चैतन्यामान

नाह तित्तरसनामफलं भुजे चैतन्यात्मानमात्मानमेव सचेतये ९८ नाह कटुकरसनामफलं भुजे चैत-
न्यात्मानमात्मानमेव सचेतये ९९ नाह कषायरसनामफलं भुजे चैतन्यात्मानमात्मानमेव सचेतये १००
नाह सुप्रभिनानामफलं भुजे चैतन्यात्मानमात्मानमेव सचेतये १०१ नाहमसुरभिनानामफलं भुजे चैतन्या-
त्मानमात्मानमेव सचेतये १०२ नाह शुक्लवर्णनामफलं भुजे चैतन्यात्मानमात्मानमेव सचेतये १०३ नाह
रक्तवर्णनामफलं भुजे चैतन्यात्मानमात्मानमेव सचेतये १०४ नाह पीतवर्णनामफलं भुजे चैतन्यात्मान-
मात्मानमेव सचेतये १०५ नाह हरितवर्णनामफलं भुजे चैतन्यात्मानमात्मानमेव सचेतये १०६ नाह कृष्णवर्ण-
नामफलं भुजे चैतन्यात्मानमात्मानमेव सचेतये १०७ नाह नरकगवाहनुपूर्वनामफलं भुजे चैतन्यात्मानमा-
त्मानमेव सचेतये १०८ नाह तिर्यग्वाहनुपूर्वनामफलं भुजे चैतन्यात्मानमात्मानमेव सचेतये १०९ नाह
मनुष्यगवाहनुपूर्वनामफलं भुजे चैतन्यात्मानमात्मानमेव सचेतये ११० नाह देवगवाहनुपूर्वनामफलं भुजे
चैतन्यात्मानमात्मानमेव सचेतये १११ नाह निर्माणनामफलं भुजे चैतन्यात्मानमात्मानमेव सचेतये ११२
नाहमशुक्लवर्णनामफलं भुजे चैतन्यात्मानमात्मानमेव सचेतये ११३ नाहमुपधातनामफलं भुजे चैत-
न्यात्मानमात्मानमेव सचेतये ११४ नाह परधातनामफलं भुजे चैतन्यात्मानमात्मानमेव सचेतये ११५
नाहग्राहपनामफलं भुजे चैतन्यात्मानमात्मानमेव सचेतये ११६ नाहमुद्योतनामफलं भुजे चैतन्यात्मानमा-
त्मानमेव सचेतये ११७ नाहसुव्यासनामफलं भुजे चैतन्यात्मानमात्मानमेव सचेतये ११८ नाह प्रशस्तदिहा-
योगतिनामफलं भुजे चैतन्यात्मानमात्मानमेव सचेतये ११९ नाहमप्रशस्तविशुद्धयोगतिनामफलं भुजे चैत-
न्यात्मानमात्मानमेव सचेतये १२० नाह साधारणशरीरनामफलं भुजे चैतन्यात्मानमात्मानमेव सचेतये
१२१ नाह प्रलेकनामफलं भुजे चैतन्यात्मानमात्मानमेव सचेतये १२२ नाह स्थावरनामफलं भुजे
चैतन्यात्मानमात्मानमेव सचेतये १२३ नाह असनामफलं भुजे चैतन्यात्मानमात्मानमेव सचेतये
१२४ नाह सुभगनामफलं भुजे चैतन्यात्मानमात्मानमेव सचेतये १२५ नाह दुर्भगनामफलं भुजे
चैतन्यात्मानमात्मानमेव सचेतये १२६ नाह दुस्वरनामफलं भुजे चैतन्यात्मानमात्मानमेव
सचेतये १२७ नाह दुःस्वरनामफलं भुजे चैतन्यात्मानमात्मानमेव सचेतये १२८ नाह शुभनामफलं
भुजे चैत-यात्मानमात्मानमेव सचेतये १२९ नाहमशुभनामफलं भुजे चैतन्यात्मानमात्मानमेव
सचेतये १३० नाह सुमशरीरनामफलं भुजे चैतन्यात्मानमात्मानमेव सचेतये १३१ नाह वादर-
शरीरनामफलं भुजे चैतन्यात्मानमात्मानमेव सचेतये १३२ नाह पर्यातनामफलं भुजे चैतन्यात्मानमात्मान-
मेव सचेतये १३३ नाहमपर्यातनामफलं भुजे चैतन्यात्मानमात्मानमेव सचेतये १३४ नाह स्थिरनामफलं
भुजे चैतन्यात्मानमात्मानमेव सचेतये १३५ नाहमस्थिरनामफलं भुजे चैतन्यात्मानमात्मानमेव सचेतये
१३६ नाहमदिवनामफलं भुजे चैतन्यात्मानमात्मानमेव सचेतये १३७ नाहमनादिवनामफलं भुजे
चैतन्यात्मानमात्मानमेव सचेतये १३८ नाह मज्ज-कार्तिनामफलं भुजे चैतन्यात्मानमात्मानमेव सचेतये १३९
नाहमपश-कीर्तिनामफलं भुजे चैतन्यात्मानमात्मानमेव सचेतये १४० नाह तीर्थकारत्वनामफलं भुजे चैतन्या-
त्मानमात्मानमेव सचेतये १४१ नाहसुभैरोगीशनामफलं भुजे चैतन्यात्मानमात्मानमेव सचेतये १४२ नाह
नीचैरोगीशनामफलं भुजे चैतन्यात्मानमात्मानमेव सचेतये १४३ नाह दानातरायनामफलं भुजे चैतन्यात्मान-
मात्मानमेव सचेतये १४४ नाह लीलातरायनामफलं भुजे चैतन्यात्मानमात्मानमेव सचेतये १४५ नाह
गोमातरायनामफलं भुजे चैतन्यात्मानमात्मानमेव सचेतये १४६ नाहमुपभोगातरायनामफलं भुजे चैतन्या-
त्मानमात्मानमेव सचेतये १४७ नाह वीर्यातरायनामफलं भुजे चैतन्यात्मानमात्मानमेव सचेतये १४८ ॥

निर्देशकर्मफलसन्वसनाभ्यमेव सर्वकियातरविहारमिहृरष्टते ।

चैतन्यलक्ष्म मज्जती मृशमान्तत्त्वं काळवलीयमचलक्ष्म बहत्पन्त ॥ ११७ ॥

यः पूर्वभावहृतकर्मविपदुमाणां भुंक्ते फलानि न खलु स्वत एव तमः ।
 आपातकातरमणीयमुदरैरम्य निष्कर्मशर्मण्यमेति दद्यात्तर सः ॥ ११८ ॥
 अत्यतं भाष्ययत्वा विरतिमविरतं कर्मणस्तत्कलात् ।
 प्रस्पष्ट नाटीयत्वा प्रतपनमखिलाज्ञानसचेतनायाः ॥
 पूर्णं कृत्वा स्वभाव स्तत्परिगतं ज्ञानसचेतनां स्थां ।
 सान्द नाटयतः प्रशमरसमितः सर्वकालं विवतु ॥ ११९ ॥
 इत्. पदार्थप्रयत्नावगुठिता विना कृतेरेकननाङ्गुलं ज्वलत् ।
 समस्तवस्तुव्यतिरेकनिश्चयात् विवेचितं ज्ञानमिहावतिष्ठते ॥ १२० ॥

सैत्थं णाणं ण हवदि जह्वा सत्थं ण याणदे किंचि ।
 तह्वा अण्णं णाणं अण्णं सत्थं जिणा विति ॥ ४२० ॥
 सद्दो णाणं ण हवदि जह्वा सद्दो ण याणदे किंचि ।
 तह्वा अण्णं णाणं अण्णं सद्दं जिणा विति ॥ ४२१ ॥
 रूवं णाणं ण हवदि जह्वा रूवं ण याणदे किंचि ।
 तह्वा अण्णं णाणं अण्णं रूवं जिणा विति ॥ ४२२ ॥
 वण्णो णाणं ण हवदि जह्वा वण्णो ण याणदे किंचि ।
 तह्वा अण्णं णाणं अण्णं वण्णं जिणा विति ॥ ४२३ ॥
 गंधो णाणं ण हवदि जह्वा गंधो ण याणदे किंचि ।
 तह्वा णाणं अण्णं अण्णं गंधं जिणा विति ॥ ४२४ ॥
 ण रसो दु होदि णाणं जह्वा दु रसो अचेदणो णिच्चं ।
 तह्वा अण्णं णाणं रसं च अण्णं जिणा विति ॥ ४२५ ॥
 फासो णाणं ण हवदि जह्वा फासो ण याणदे किंचि ।
 तह्वा अण्णं णाणं अण्णं फासं जिणा विति ॥ ४२६ ॥
 कम्मं णाणं ण हवदि जह्वा कम्मं ण याणदे किंचि ।
 तह्वा अण्णं णाणं अण्णं कम्मं जिणा विति ॥ ४२७ ॥
 धम्मच्छिओ ण णाणं जह्वा धम्मो ण याणदे किंचि ।
 तह्वा अण्णं णाणं अण्णं धम्मं जिणा विति ॥ ४२८ ॥
 णं हवदि णाणमधम्मच्छिओ जं ण याणदे किंचि ।
 तह्वा अण्णं णाणं अण्णमधम्मं जिणा विति ॥ ४२९ ॥

१ स्वर्गादिदृष्ट हि कर्मजन्मं मोक्षे दु तदभावात् क्षणकृतवन्नस्यणसर्वसद्भावात् निष्कर्मशर्मण्यमेति ।
 २ अचमिति पाठ क्षणमवस्थाती । ३ धम्मो णाणं ण हवदि पाठोपमातरस्यात् । ४ णाणमधम्मो ण हवदि पाठो
 धम्मोदण याणए किंचि, आत्मस्याती पाठः ।

कालोऽपि नास्ति ज्ञान यस्मात्कालो न जानाति किञ्चित् ।
 तस्मान्न भवति ज्ञान यस्मात्कालोऽचेतनो नित्य ॥ ४३० ॥
 आकाशमपि ज्ञानं न भवति यस्मात् जानाति किञ्चित् ।
 तस्यादन्पाकाशमन्यञ्ज्ञान जिना वदति ॥ ४३१ ॥
 अन्धवसानं ज्ञानं न भवति यस्मादचेतनं नित्य ।
 तस्मादन्यश्ज्ञानमध्ववसानं तथान्यत् ॥ ४३२ ॥
 यस्माज्जानाति नित्यं तस्माज्जीवस्तु ज्ञायको ज्ञानी ।
 ज्ञानं च ज्ञायकादप्यतिरिक्तं ज्ञातव्यं ॥४३३॥
 ज्ञानं सम्यग्दृष्टिं तु समयं सूत्रमपूर्वगतं ।
 धर्माधर्मौ च तथा प्रवृत्त्यामभ्युपमतिं बुधाः ॥४३४॥

शास्त्रपर्ववृत्तिः—न शुद्ध ज्ञान—अचतनत्वात् ततो ज्ञानशुद्धतयोर्व्यतिरेकः । न शब्दो ज्ञानमचेतन-
 त्वात् ततो ज्ञानशब्दयोर्व्यतिरेकः । न रूपं ज्ञानमचेतनत्वात् ततो ज्ञानरूपयोर्व्यतिरेकः । न धर्मो ज्ञान-
 मचेतनत्वात् ततो ज्ञानधर्मयोर्व्यतिरेकः । न गणो ज्ञानमचेतनत्वात् ततो ज्ञानगणयोर्व्यतिरेकः । न रसो
 ज्ञानमचेतनत्वात् ततो ज्ञानरसयोर्व्यतिरेकः । न स्पर्शो ज्ञानमचेतनत्वात् ततो ज्ञानस्पर्शयोर्व्यतिरेकः । न
 कर्म ज्ञानं अचेतनत्वात् ततो ज्ञानकर्मयोर्व्यतिरेकः । न धर्मो ज्ञानमचेतनत्वात् ततो ज्ञानधर्मयोर्व्यतिरेकः ।
 नाधर्मो ज्ञानमचेतनत्वात् ततो ज्ञाननाधर्मयोर्व्यतिरेकः । न कालो ज्ञानमचेतनत्वात् ततो ज्ञानकालयोर्व्यति-
 रेकः । नाकाशं ज्ञानमचेतनत्वात् ततो ज्ञानाकाशयोर्व्यतिरेकः । नाप्यखण्डं ज्ञानमचेतनत्वात् ततो
 ज्ञानाप्यखण्डयोर्व्यतिरेकः । इत्येव ज्ञानस्य सर्वैस्त्व परद्रव्यै सह व्यतिरेकं निश्चयसाधितो दृश्यः । अथ
 जीव एवेतौ ज्ञानं चेतनत्वात् ततो ज्ञानजीवयोरेकाव्यतिरेकः । नच जीवस्य स्वयं ज्ञानत्वात् ततो व्यति-
 रेकः कश्चनपि शक्यते । एव सति ज्ञानमेव सम्यग्दृष्टिः, ज्ञानमेव समयं, ज्ञानमेवगपूर्वस्वरूपं सूत्रं,
 ज्ञानमेव धर्माधर्मौ, ज्ञानमेव प्रवृत्त्येति ज्ञानस्य जीवपर्यायैरपि सहव्यतिरेकोनिश्चयसाधितो दृश्यः ।

अथैव सर्वपरद्रव्यव्यतिरेकेण सर्वदर्शनादिजीवस्य भागव्यतिरेकेण चातिव्यक्तिमन्व्याप्तिं च परि-
 हरमाणमनादिविज्ञमसूत्रं धर्माधर्मरूपं परमसमयमुदाहृत्य स्वयमेव प्रवृत्त्यारूपमायाया दर्शनज्ञानचरित्रस्थिति
 स्वरूप स्वसमयनस्य मोक्षमार्गमात्मन्येव परिणतं कृत्वा समग्रतत्पूर्णाविज्ञानपराभावं ज्ञानोपादानशून्य
 साक्षात्समयवसात्भूत परमाधर्मरूपं शुद्धज्ञानमेवनेत्यावस्थितं दृश्यं ।

अन्धेन्द्वे व्यतिरिक्तनागनिषक्त निम्नगुणस्वस्तुतात्वादानो ज्ञानशून्यमेतदमलं ज्ञानं तथावस्थितं ।

मन्वापततिभागमुक्तसहस्रस्रारप्रभासाक्षरं शुद्धज्ञानधना यथास्थं मदिना नित्योदितसिद्धति ॥ १ ॥

उ मुक्तमुन्मोन्धमक्षपतस्त तयात्तमादियमक्षपतस्तत् यदा गतं सद्गतसर्वशक्तेः शून्यत्वं सधाश्रमा मदीह ।

तपधरणा न्यूनं केन नयेन एत सर्वं ज्ञानं गच्छते इति चेत् मिथ्यादृष्ट्यादिक्षीणकथायपर्यतसर्वा
 गलनार्थयुगलस्यानयोपशुगाशुभञ्जुलापयोगाविनामृतविधाशक्तशुद्धनिश्चयनेनाशुद्रापादानरूपमेति । तत-
 स्थितं शुद्धपारिणामिकवरगमात्रमाहकेषु शुद्धधर्माधिकनयेन शुद्धापादानरूपेण जीवादिव्यावहारिक
 नवपदार्थैर्मोक्षमार्गादिमन्वात्तमुक्तमेकालत्रप्रतिभासमयं निरनिरन्जनसहस्रं शुद्धपरमाणवसाराभिधानं सर्वं
 प्रकारोपदेशयुक्तं शुद्धज्ञानस्वभावं शुद्धापतत्तमेव धर्म्यं ज्ञेयं प्यात्तन्वामिति । एव न्यायहारिकनवपदा-
 र्थमन्वे मूर्तार्थनयेन शुद्धजीव एव एव काष्ठान् स्थित इति व्याख्यातमुक्त्येव एकादशमसकले पचदश
 गणा गता ।

किञ्च—मन्वादिज्ञानवचक पर्यायस्य तिष्ठति शुद्धपारिणामिकमात्रं द्रव्यरूपं । जीवपदार्थो हि
 न च कश्चिद् द्रव्यं, न च परमाणु, किन्तु परस्परसापेक्षद्रव्यार्थावयवमार्गमपूतो धर्मो । तत्रैतन्मो केन

धर्मण मोक्षो भवतीति विचार्यते—केवलज्ञानं तावत्कलमृतमध्ये भविष्यति । अवधिमनःपर्यवहानद्रव्यश्च रूपिभ्रवधेः । तदन्तभागे मनः पयवस्य इति वचनात्—मूर्त्तविषयत्वदेव मूर्त्तः मोक्षकारणं न भवति । तत सा मर्त्यादेव बहिर्विषयमतिज्ञानश्रुतज्ञानविकस्परहितत्वेन स्वशुद्धात्माभिमुखपरिच्छेदिकक्षण निश्चयनिर्दिष्टस्वभाव-
वरूपमानसमतिज्ञानश्रुतज्ञानसंज्ञं पचेदियविषयत्वेनातीन्द्रियं शुद्धपरिणामिकभावीवपये तु या भावना तद्रूपं निर्विकारस्वसंबेदनशब्दवाच्यं संस्कारणां क्षापिकज्ञानाभावात् । क्षायोपशमिवमपि विशिष्टमेव ज्ञान मुक्तिकारणं न भवति कस्मात् ? इति चेत् समस्तविषयावरागादधिकस्वोपधिरोहितस्वशुद्धज्ञानभावनोत्पत्परमाहृदिकलक्षण मुक्तामृततास्वाहृदिकाकारपरमसमरसोभावपरिणामेन कार्यभूतास्यानंतज्ञानमुक्तादिरूपस्य मोक्षफलस्य विवक्षितैकशुद्धनिश्चयनयेन शुद्धोपादानकारणत्वादिति ।

तथा वीर्यं

भेदविज्ञानतः सिद्धाः सिद्धा ये किल के चन ।

तस्यैवामावधो बद्ध बद्धा ये किल केचन ॥ १ ॥

अतः परमेवं सति शुद्धबुद्धेकस्वभावपरमात्मतत्त्वस्य देह एव नास्ति कथमाहारो भविष्यद्युपदिशति—

आत्मरूप्यातिः—न श्रुत ज्ञानमचेतनत्वात् ततो ज्ञानश्रुतयोर्व्यतिरेकः । न शब्दो ज्ञानमचेतनत्वात्

ततो ज्ञानशब्दयोर्व्यतिरेकः । न रूपं ज्ञानमचेतनत्वात् ततो ज्ञानरूपयोर्व्यतिरेकः । न वर्णो ज्ञानमचेतनत्वात् ततो ज्ञानवर्णयोर्व्यतिरेकः । न गंधो ज्ञानमचेतनत्वात् ततो ज्ञानगन्धयोर्व्यतिरेकः । न रसो ज्ञानमचेतनत्वात् ततो ज्ञानरसयोर्व्यतिरेकः । न स्पर्शो ज्ञानमचेतनत्वात् ततो ज्ञानस्पर्शयोर्व्यतिरेकः । न कर्म ज्ञानमचेतनत्वात् ततो ज्ञानकर्मयोर्व्यतिरेकः । न धर्मो ज्ञानमचेतनत्वात् ततो ज्ञानधर्मयोर्व्यतिरेकः । नाधर्मो ज्ञानमचेतनत्वात् ततो ज्ञानाधर्मयोर्व्यतिरेकः । न कालो ज्ञानमचेतनत्वात् ततो ज्ञानकालयोर्व्यतिरेकः । नाकाशं ज्ञानमचेतनत्वात् ततो ज्ञानाकाशयोर्व्यतिरेकः । नाभ्यवसानं ज्ञानमचेतनत्वात् ततो ज्ञानाभ्यवसानयोर्व्यतिरेकः । इत्येव ज्ञानस्य सर्वदेव परद्रव्यैः सह व्यतिरेकोनिश्चयसाधितो भवति । अथ जीव एवैको ज्ञानं चेतनत्वात् ततो ज्ञानजीवयोरेवाव्यतिरेकः, नच जीवस्य स्वयं ज्ञानत्वात्ततो व्यतिरेकःकश्चनापि शंक्नीयः । एवं तु सति ज्ञानमेव सम्यग्दृष्टि, ज्ञानमेव समयः, ज्ञानमेवांगपूर्वरूपं सूत्र, ज्ञानमेव धर्माधर्मो, ज्ञानमेव प्रकृत्येति ज्ञानस्य जीवपर्यायैरपि सहान्वयतिरेकोनिश्चयसाधितो दृश्यः ।

अथैव सर्वद्रव्यव्यतिरेकेण सर्वदर्शनादिजीवस्वभावान्वयतिरेकेण वा अतिन्यासिन्यासिं च परिहरणानसनादिविभ्रममूढ धर्माधर्मरूपं परतत्त्वमयमुदम्य स्वयमेव प्रकृत्यारूपमापाद्य दर्शनज्ञानचरित्रस्थितिवरूपं समयमनाय मोक्षमार्गमात्मन्येव परिणत कृत्वा समनाप्तसंपूर्णविज्ञानधनस्य हानोपादानशून्यं साक्षात्समपसारभूतं शुद्धज्ञानमेकमेव स्थित द्रष्टव्यं ।

अन्येभ्यो व्यतिरिक्तमज्ञाननियते विष्णुपृथग्भस्तुतामादानोऽज्ञानशून्यंमत्तदमल ज्ञानं तथावस्थितं ।

मन्पाद्यतविभागमुक्तसहजस्फारप्रगाव पुरः शुद्धज्ञानधनो यथास्य महिमा मित्योदितस्तिष्ठति ॥१२१॥

उन्मुक्तमुन्मोच्यमंशपतस्तत्तथात्तमादिपमशेषतस्तत् ।

यदात्मनः संहृतसर्वशक्तःपूर्णस्य तथारणमाभनीह ॥१२२॥

व्यतिरिक्तं परद्रव्यादेव ज्ञानमवस्थितं ।

कथमाहारकं तास्याचेतदेयाऽस्य शेष्यते ॥१२३॥

अत्ता जस्स अमुत्तो णहु सो आहारओ ह्वदि एवं ।

आहारो खलु मुत्तो जह्वा सो पुग्गलमओ दु ॥४३५॥

णवि सक्कदि धित्तं जे णं मुंचदे चेय जं परं दव्वं ।

सो कोवि य तस्स गुणो पाउग्गिय विस्ससो वापि ॥४३६॥

१ नाशयिष्येति ज्ञानमेवचेतनत्वा ततो ज्ञानानिर्णयोर्व्यतिरेकः ग यु पाठः । २ अभिभ्याप्य पशोऽनं य, पुत्रके ।

३ णवि मोर्षु सं पर दव्वं पाठ्यवमाराधयते ।

तस्माद्दु जो विसुद्धो चेदा सो णेव गिह्द्वे किंचि ।
णेव विमुंचदि किंचिवि जीवाजीवाणदब्बाणं ॥४३७॥

आत्मा यस्यामूर्तो न खलु स आहारको भवत्येवं ।
आहारः खलु मूर्तो यस्यास्स पुद्गलमयस्तु ॥४३५॥
नापि शक्यते गृहीतुं यन्न मुंचति चैव यत्परं द्रव्यं ।
स कोऽपि च तस्य गुणो प्रायोगिको वैश्वसो वापि ॥४३६॥
तस्मात्तु यो विसुद्धयेतपिता स नैव गृह्णाति किंचित् ।
नैव विमुंचति किंचिदापि जीवाजीवयोर्द्रव्ययोः ॥४३७॥

वात्पर्यवृत्तिः—अन्ता जस्स अमुत्तो आत्मा यस्य शुद्धगवस्यभिप्रायेण मूर्तो न भवति षड्दु सो आहारो ह्यदि एवं स एवमवर्तते सति इ स्फुटं तस्य शुद्धनयस्यभिप्रायेणाहारको न भवति । आहारो खलु मूर्तो आहारः कथंभूतः ! खलु स्फुटं मूर्तः । जह्मा सो पुग्गलमओ दु यस्मात् त नोक्कर्माहारः पुद्गलमयः ।

सो कोऽपि तस्य गुणो स कोऽपि तस्य गुणोऽस्त्यामनः । कथं ? पाउगिय विस्ससो वापि प्रायोगिको वैश्वसिकथेति । प्रायोगिकः कर्मसंयोगजनितः । वैश्वसिकः स्वभावजः । येन गुणेन किं करोति ? णवि सक्खदि विचुं जे ण मुंचित्तुं चैव जं परं दब्बं परद्रव्यमाहारादिसं गृहीतुं मोक्तुं च न शक्नोति । अहो भगवन् ! कर्मजनितप्रायोगिकगुणेन आहारं गृह्णातस्ते कथमनाहारका भवति इति । हे शिष्य ! भद्रमुक्तं त्वया परं किंतु विश्वेन तन्मयो न भवति स व्यवहारमयः । इदं तु निश्चयव्याख्यानमिति ।

तस्माद्दु जो विसुद्धो चेदा यच्चन्निपक्षयनयेनानाहारका तस्मात्कारणात् यत्तु विक्षेपेण शुद्धो रागादिरहितश्चेतयितात्मा सो णेव गिह्द्वे किंचि णेव विमुंचदि किंचिवि जीवाजीवाणदब्बाणं कर्माहार-नोकर्माहार-लेप्याहार-ओजआहार-मानसाहाररूपेण जीवाजीवद्रव्याणां मध्ये सच्चिदाचिदाहार णेव किंचिद्गृह्णाति न मुंचति । ततः कारणान्नोकर्माहारमपराय जीवस्वरूपं न भवति । शरीरभावे शरीर-मयद्रव्यलिङ्गमपि जीवस्वरूपं न भवति इति । एवं निश्चयेन जीवस्वाहारो नास्ति, इति व्याख्यानमुपलक्ष्येन द्वादशस्थले माधव्यय गतः ।

अथैव विसुद्धज्ञानदर्शनरूपभावस्य परमात्मनो नोकर्माहाररूपभावे सत्याहारमयदेशो नास्ति । देहभावे देहमयद्रव्यलिङ्ग निश्चयेन मुक्तिकारणं न भवतीति प्रतिपादयति—

आत्मरूप्यातिः—ज्ञानं हि परद्रव्यं किंचिदपि न गृह्णाति न मुंचति प्रायोगिकगुणसामर्थ्यात् वैश्वसि-
कगुणसामर्थ्याद्वा ज्ञानेन परद्रव्यस्य गृहीतुं मोक्तुं चाशक्यत्वान् । परद्रव्यं च न ज्ञानस्यामूर्तमिन्द्रव्यस्य
मूर्तपुद्गलद्रव्यत्वादाहारः ततो ज्ञान नाहारकं भवत्यतो ज्ञानस्य देशो नाशकनीत्यः ।

एव ज्ञानस्य शुद्धस्य देह एव न विद्यते ।
ततो देहनयं ज्ञानं लिङ्ग मोक्षकारणं ॥ १२४ ॥

पासंडियलिंमाणि य गिह्लिंमाणिय बहुप्पयाराणी ।
विचुं वंदति मूढा लिंमिणं मोक्खमग्गोति ॥ ४३८ ॥
णय होदि मोक्खमग्गो लिंमं जं देहणिम्ममा अरिहा ।
लिंमं मुइत्तु दंसणणाणचरित्ताणि सेवंति ॥४३९॥

पाखंडिलिंगानि च गृहलिंगानि च बहुप्रकाराणि ।

गृहीत्वा वदति मूढा लिंगमिदं मोक्षमार्गं इति ॥ ४३८ ॥

न तु भवति मोक्षमार्गो लिंग चोद्हनैर्ममका अर्हतः ।

लिंगं मुक्त्वा दर्शनज्ञानचरित्राणि सेवते ॥ ४३९ ॥

तात्पर्यवृत्तिः—पाखंडिलिंगानि गृहस्पलिंगानि बहुप्रकाराणि गृहीत्वा वदति मूढाः । किं वदति इदं द्रव्यमयलिंगमेष मुक्तिकारणं । कथंभूता सतः ? रागादिविकल्पोपाधिरहित परमसत्ताधिरूप मल्लिमज्जानत ण्य हांदि मोक्षमार्गो लिंगं भावलिङ्गरहित द्रव्यलिंगं केवलं मोक्षमार्गो न भवति कस्मात् इति चेत्—ने यस्मात्कारणात् देहणिम्मया अरिहा अर्हतो भगवतो देहनिर्मया सत् किं बुधैति लिंगं मुक्त्वा लिंगाधार पञ्चरीर तस्य शरीरस्य मन्मथत्व नन्मनोपचनकार्यमुक्तम् । पश्चात् दंसणणा चरित्राणि सेवते सम्पददर्शनज्ञानचरित्राणि तानि सेवते भाषयतीत्यर्थः ।

अधेतदेव व्याख्यानं विशेषेण ह्यवयति ।

आत्मरूपातिः—केचिद्द्रव्यलिंगमज्ञानेन मोक्षमार्गं मन्यमानाः सतो मोहेन द्रव्यलिंगमेवोपाददते तदप्यनुपपन्न सर्वेषामेव भगवतागहरेयानां शुद्धज्ञानमपत्वे सति द्रव्यलिंगाश्रयभूतशरीरसमकारणात् सदाश्रितद्रव्यलिंगाहागेन दर्शनज्ञानचरित्राणां मोक्षमार्गत्वैतोपासनस्य दर्शनत् ।

अधेतदेव साधयति

णवि एस मोक्खमग्गो पाखंडी गिहमयाणि लिंगाणि ।

दंसणणाणचरित्राणि मोक्खमग्गं जिणा विति ॥ ४४० ॥

नाप्येव मोक्षमार्गः पाखंडिगृहमयानि लिंगानि ।

दर्शनज्ञानचरित्राणि मोक्षमार्गं जिना वदति ॥ ४४० ॥

तात्पर्यवृत्तिः—णवि एस मोक्खमग्गो नवैव मोक्षमार्गं । एष क ? पाखंडिगिहमयाणि लिंगाणि निर्विकल्पसमाधिकरूपमानविग्रनिरपेक्षाणि रक्षितानि यानि पाखंडिगृहमयानि द्रव्यलिंगानि कथंभूतानि ? निर्मथवीपीनद्रव्यरूपानि बहिराकारचिह्नानि । तर्हि को मोक्षमार्ग ? इति चेत् दंसणणाणचरित्राणि मोक्खमग्गं जिणा विति शुद्धबुद्धैकसंभव एव परमात्मतत्त्वज्ञानज्ञानानुभूतिरूपाणि सम्पददर्शनज्ञानचरित्राणि मोक्षमार्गं जिना वदति कथयति ।

यत एव—

आत्मरूपातिः—न खलु द्रव्यलिंगं मोक्षमार्गं शरीराश्रितत्वे सति परद्रव्ययात् । तस्मादर्शनज्ञानचरित्राण्येव मोक्षमार्गं, आत्माश्रितत्वे सति स्वद्रव्ययात् ।

यत एव—

जह्मा जहिसु लिंगे सागारणगारि एहि वा गहिदे ।

दंसणणाणचरित्ते अप्पाणं जुंज मोक्खपहे ॥ ४४१ ॥

तस्मात्तु हित्वा लिंगानि सागारैरनगारिकैर्वा गृहीतानि ।

दर्शनज्ञानचरित्रे आत्मानं मुक्त्वा मोक्षपथे ॥ ४४१ ॥

तात्पर्यवृत्ति—तस्मात्तु जहिसु लिंगे सागारणगारि एहि वा गहिदे यस्मात्पूर्वोक्तप्रकारेण सम्पददर्शनज्ञानचरित्राणि मोक्षमार्गं जिना प्रातिपादयति तस्मात्पश्चात् तानि निर्विकारत्वसंबेदगन्तव्यमान-

लिङ्गरहितानि साधारणकारणैः समूहैः-गृहीतानि बहिरंगाकारद्रव्यलिङ्गानि । पश्चात् किं कुरु ! दंसणः
पाणचरित्ते अप्पाणं जुंज मोक्खपहे हे मव्व । आत्मानं योजय संभ्रम कुरुष्व केवलज्ञानायनंतचतु-
ष्टयस्वरूपशुद्धात्मसम्बन्धज्ञानज्ञानानुष्ठानरूपभेदरत्नत्रयलक्षणं मोक्षपथे मोक्षमार्गे १

अथ निश्चयरत्नत्रयात्मकः शुद्धात्मानुभूतिलक्षणो मोक्षमार्गो मोक्षार्थिना पुरुषेण सेवितव्य इत्युपदिशति-
आत्मरूपातिः-यतो द्रव्यलिङ्गं न मोक्षमार्गं, ततः समस्तमपि द्रव्यलिङ्गं स्वक्या दर्शनज्ञानचा-
रित्रे चैव मोक्षमार्गत्वात् आत्मा योक्तव्य इति सूत्रानुमतिः ।

दर्शनज्ञानचारित्र्ययात्मा तत्त्वनाम्नः ।
एक एव सदा सेव्यो मोक्षमार्गो मुमुक्षुणा ॥२२५॥

मुख्यपहे अप्पाणं ठवेहि वेदयदि ज्ञायहि तं चैव ।
तत्थेव विहर णिच्चं माविरहसु अण्णदब्बेसु ॥ ४४२ ॥
मोक्षपथे आत्मानं स्पृश्य वेदय ध्याय हि तं चैव ।
तथैव विहर नित्यं मा विहापीरन्पद्रव्येषु ॥ ४४२ ॥

तात्पर्यवृत्तिः-मुख्यपहे अप्पाणं ठवेहि हे मव्व ! आत्मानं स्थापय कुरु ! शुद्धज्ञानदर्शनस्वमा-
वात्मतत्त्वसम्बन्धज्ञानज्ञानानुचरणरूपाभेदरत्नत्रयस्वरूपे मोक्षपथे । वेदयहि तमेव मोक्षपथं चेतयस्व
परमस्मरसीभावेन अनुभवस्व ज्ञायहि तं चैव तमेन ध्याय निर्बिकल्पसमाग्री स्थिवा भावय । तत्थेव
विहर णिच्चं तत्रैव विहर वर्तनापरिणतिं कुरु । नित्यं सर्वकालं । माविहासु अण्णदब्बेसु दृष्टव्यतातु-
भूतभोगाकांक्षाकल्पनिदानबन्धादिपरद्रव्यालिङ्गभोग्यलक्षणशुभाशुभसंकल्पविकल्पेषु मा विहापीः, मा गच्छ
मा परिणतिं कुर्वति ।

अथ सहजशुद्धपरमात्मानुभूतिलक्षणमाचलिङ्गरहिता ये द्रव्यलिङ्गो मग्ना कुर्वन्ति तेषांवि समयसारं
न जानंतीति प्रकाशयति—

आत्मरूपातिः-आ ससारपरद्रव्ये रागद्वेदादौ निबन्धेन सप्रज्ञादोषेणाग्निष्टमानमपि स्वप्रज्ञानुणेनैव
ततो व्यावर्त्य दर्शनज्ञानचारित्र्ये निश्चयेनावस्थापयंति निश्चितमायानं । तथा चित्तांतरनिरोधेनान्यंतमे-
कामो भूत्वा दर्शनज्ञानचारित्र्याप्येव ध्यायस्व । तथा सर्वकालकर्मकर्मरुच्येनमाग्न्यामेन शुद्धज्ञानचेतना-
मयोभूत्वा दर्शनज्ञानचारित्र्याप्येव चेतयस्व । तथा द्रव्यस्वमावध्यानः प्रतिष्ठणविरुद्धमाणापरिणततया
तन्मयपरिणामो भूत्वा दर्शनज्ञानचारित्र्येवैव विहर । तथा ज्ञानरूपमरुमेवाचरित्तमरुतेभमानो ह्येवकर्मै-
पाधितया सर्वत एव प्रभावात्सपि परद्रव्येषु सर्वेष्वपि मग्नापि मा विहापीः ।

एको मोक्षपथो य एव नियतो दृश्यादिवृत्तात्मकस्तत्रैव स्थितिं प्रीतिं यन्मनिर्मां ध्यायेत् तं चेतने ।
तस्मिन्नेव निरंतरं विहरति द्रव्यांतराण्यसृष्टान् सोऽयस्यं समयस्य कर्मचारित्र्योदधं विदति ॥२२६॥
ये त्वेनं परिहस्य संवृत्तिपथप्रस्थापितेनात्मना लिङ्गे द्रव्यमये च ह्येन मग्ना मैरता खोपच्युताः ।
नित्योद्योतमखंडमेकमुत्कल्लोके स्वभावप्रभाप्राप्त्यारं समयस्य सारमते नापि पश्यति तं ॥२२६॥

पासंडियलिङ्गेसु व गिहलिङ्गेसु व बहुण्यारेसु ।
कुव्वंति जे ममत्ति तेहि ण णादं समयसारं ॥ ४४३ ॥
पासंडिलिङ्गेषु वा गृहलिङ्गेषु वा बहुनकार्ये ।
कुर्वन्ति ये मयता तैर्न ज्ञातः समयसारः ॥ ४४३ ॥

१ द्रव्यज्ञानवर्हिभूता इत्यर्थः ।

तात्पर्यवृत्तिः—पासंडीलिङ्गेषु व गिहलिङ्गेषु व बहुप्यारेसु कुर्वन्ति जे ममत्ति वीतरागस्वप्नेदनज्ञानलक्षणभावाल्लिङ्गरहितेषु निर्मयरूपपाखडिद्रव्यलिङ्गेषु कौपीनचिह्नादिगृहस्थलिङ्गेषु बहुप्रकारेषु ये ममता कुर्वन्ति तेहि ण पादं समयसारं जगत्त्रयकालत्रयवर्तिरुपातिपूजाखान्निभ्यत्तवकाम-
मोषादितारास्तरद्रव्यालबनसमुत्पन्नशुभाशुभसकल्पनिकरपरहित शूय चिदानंदकस्यभावशुद्धात्मतत्त्व-
सम्बद्धज्ञानज्ञानानुचरणरूपानन्दरत्नत्रयात्मनिर्विकल्पसमाधिसजातार्थतरागसहजापूर्वपरमाह्लादरूपसुखरसा-
नुभवपरमसमरसीमापरिणामिन सालबनपूर्णकलत्ररत्नरितारस्य केवलज्ञानायनतत्त्वतुष्टमव्यक्तिरूपस्य साक्षा-
दुपादेयभूतस्य कार्यसमयसारस्योत्पादका योऽसी निश्चयकारणसमयसार. स खलु तेर्न ज्ञात इति ।

अथ निर्वाकरशुद्धात्मसंनिहितलक्षणभावलिङ्गसहित निर्मयपतिलिङ्ग कौपीनकरणदिवद्भुभेदसहित गृहि-
लिङ्ग चेति द्वयमपि मोक्षमार्गो व्यवहारनयो मन्यते । निश्चयनयस्तु सर्वद्रव्यलिङ्गानि न मन्यत इत्याख्याति—

आत्मरूप्याति —ये खलु श्रमणोऽह श्रमणोपासकोऽहमिति द्रव्यलिङ्गममकारेण मिथ्याहकार कुर्वन्ति
तेऽनादिद्रव्यव्यवहारनिमुद्धा प्रौढानेक निश्चयमनाह्लाद परमार्थसत्य भगवत् समयसार न पश्यति ।

व्यवहारनिमुद्धृष्ट्य परमार्थं कल्पयति नो जना ।

तुपबंधविमुग्धबुद्धय फलयतीह तुप न तदुल ॥ १२८ ॥

द्रव्यलिङ्गममकारमीलितै इत्यते समयसार एव न ।

द्रव्यलिङ्गमिह यत्किलान्यतो ज्ञानमेकमिदमेव हि सत ॥ १२९ ॥

व्यवहारिओ पुण णओ दोण्णिवि लिङ्गाणि भणादि मोक्खपहे ।

णिच्छयणओ दु णिच्छदि मोक्खपहे सव्वलिङ्गाणि ॥४४४॥

व्यावहारिक. पुनर्नयो द्वे अपि लिङ्गे मणति मोक्षपथे ।

निश्चयनयस्तु नेच्छति मोक्षपथे सर्वलिङ्गानि ॥ ४४४ ॥

तात्पर्यवृत्तिः—व्यवहारिओ पुण णओ दोण्णिवि लिङ्गाणि भणादि मोक्खपहे
व्यावहारिकनयो द्वे लिङ्गे मोक्षपथे मन्यते । केन कृत्वा ? निर्वाकरस्वभावितिलक्षणभावलिङ्गस्य बहिरंग-
सहकारिकारणत्वेनेति । णिच्छयणओ दु णेच्छदि मुक्खपहे सव्वलिङ्गाणि निश्चयनयस्तु निर्वा-
कल्पसमाधिस्वप्निगुणगुणरूपेण अह निर्मयलिङ्गी, कौपीनधारकोऽहमित्यादि मनसि सर्वद्रव्यविकल्प-
रागादिविकल्पनजच्छति । कस्मात् ? स्वयमेव निर्वाकल्पसमाधिसमाप्तत्वात् इति ।

विच—अहो शिष्य ! पासंडीलिङ्गाणि य इत्यादि गाथा सतकेन द्रव्यलिङ्ग निषिद्धमेवेति त्व-
मा जानाहि किं तु निश्चयरत्नत्रयात्मनिर्विकल्पसमाधिरूप भावल्लिङ्गरहितान्वा परीणा राबोधन कृत ।
कथं ? इति चेत् अहो तपोधना ! द्रव्यलिङ्गमात्रेण सतोप मा बुरुत किं तु द्रव्यलिङ्गाधारेण निश्चयरत्नत्रया-
त्मनिर्विकल्पसमाधिरूपभावेना बुरुत ।

ननु भवदीयकल्पनेय, द्रव्यलिङ्गनिषेधो न कृत इति प्रथे लिखितनास्ते णय होदि मोक्खपमगो
लिङ्गमित्यादि ? नैव णयहोदि मोक्खपमगो लिङ्गमित्यादिषचनेन भवलिङ्गरहित द्रव्यलिङ्ग निषिद्ध
न च भावल्लिङ्गसहित । कथं ? इति चेत् द्रव्यलिङ्गाधारभूतो योऽसी देहलस्य ममत्व निषिद्ध । नच
द्रव्यलिङ्ग निषिद्ध । केन रूपेण ? इति चेत् पूर्वं दीक्षाकाले सर्वसंगपरित्याग एव कृतो न च देहत्याग ।
कस्मात् ? देहधारणव्यानज्ञानानुष्ठान भवति इति हेतोः । नच देहस्य पृथक्च कर्तुमायाति शेषपरिमहव-
दिति । धीतरागव्यानकाले पुनर्भेदीया देहोऽह लिङ्गीत्यादिरिकल्पे व्यग्रहारेणापि न कर्तव्य । दह
निर्ममत्व कृत कथं ज्ञायते ? इति चेत् जं देह निम्ममा अरिहा दंसणणाणचरित्ताणि सेवते
वचननेति । न हि शालिजदुलस्य बहिरंगत्वे विद्यमाने सत्वम्यतरागस्य त्याग कर्तुमायाति ।

अम्भंतरतुपत्यागे सति बहिरगद्गुपत्यागो नियमेन भवत्येव । अनेन न्यायेन सर्वसगपरित्यागरूपे बहिरग
द्रव्यलिङ्गे सति भावलिङ्ग भवति न भवति वा नियमो नास्ति । अभ्यन्तरे तु भावलिङ्गे सति सर्वसगपरित्याग-
रूपं द्रव्यलिङ्ग भवत्येवेति ।

हे भवान् भावलिङ्गे सति बहिरग द्रव्यलिङ्गं भवतीति नियमो नास्ति साधारणासाधारणे
त्यादि वचनादिति ? परिहारमाह कोऽपि तपोधनो ध्यानाच्छक्तिश्रुति तस्य केनापि द्रुष्टभावेन क्लृप्तेषु
कृत । आभरणादिक वा कृत तथाप्यसो निर्मेय एव । कस्मात् ? इति चेत् बुद्धिपूर्वकमत्वाभावात् पात्र-
वादियत् । येऽपि वटिकाद्वयेन मोक्ष गता भरतचक्रनःर्यादयस्तेऽपि निर्मेयरूपेणैव । पर किंतु तेषां परिमद
त्याग लोका न जानति स्त्रोककालनादिति भावार्थः । एव भावलिङ्गरहितानां द्रव्यलिङ्गमात्र मोक्ष
कारण न भवति । भावलिङ्गसहितानां पुनः सहकारिकारण भवतीति स्वाह्वानमुख्यत्वेन प्रयोदशसङ्के
गायासप्तक गत ।

यत्राह शिष्यः—केवलज्ञान शुद्ध छप्रत्यज्ञान पुनरशुद्धं शुद्धस्य केवलज्ञानस्य कारणं न भवति ।
कस्मात् ? इति चेत्—

सुखं तु विषयान्तो सुदमेवप्ययं लहदि जीवो इति वचनात् इति । नैव छप्रत्यज्ञानस्य कथं-
चिच्छुद्धाशुद्धत्व । तथापि यदापि केवलज्ञानापेक्षया शुद्ध न भवति तथापि निष्कालरागादिरहितत्वेन धीतराग
सम्यक्वचरित्रसंहितत्वेन च शुद्ध । अभेदनयेन पुन छप्रत्याना सवापि भेदज्ञानमात्रस्वरूपमेव ततः
कारणात्तेनैकदेशव्यक्तिरूपेणापि सकलव्यक्तिरूप केवलज्ञानं जायते नास्ति दोषः ।

अथ मतं सावरणत्याक्षयोपक्रमिकत्वाद्वा शुद्ध न भवति तर्हि मोक्षोऽपि नास्ति । कस्मात् ? छप्र-
त्याना ज्ञान यद्यप्येकदेशेन निरावरण तथापि केवलज्ञानापेक्षया नियमेन सावरणमेव क्षायोपक्रमिकमे-
वेति । अथाभिप्राय पारिणामिकभाव शुद्ध तेन मोक्षो भविष्यति तदपि न घटते । कस्मात् ? इति
चेत् केवलज्ञानापूर्वं पारिणामिकभावस्य शक्तिमात्रेण शुद्धस्य न व्यक्तिरूपेणेति—

तथाहि जीवत्वमव्यक्तत्वमव्यक्तरूपेण त्रिविधोहि पारिणामिक । तत्र तादृग्भवत्यल्लुक्तिकारणं न भवति
यतुनर्जीवत्वमव्यक्तत्वस्य तस्य द्वयस्य तु यदापि जीवो दर्शनचरित्रमोहिनीयोपशमक्षयोपशमक्षयपक्षमेन
धीतरागसम्यग्दर्शनज्ञानचारित्र्येण परिणमति तदा शुद्धत्व । तत्र शुद्धत्व—औपक्रमिकज्ञायोपक्रमिकज्ञायि-
कभावप्रत्यय सवापि मुख्यतया, पारिणामिकस्य पुनर्गणित्वेनेति । तत्र शुद्धपारिणामिकस्य दधनोक्षस्य
कारणरहितत्व पंचास्तिकाद्येऽनेन छोपेन भणितमाहो—

मोक्ष कुर्वति मिश्रौपशमिकक्षयिकाभिवा ।
वधमौदयिको भावो निवृत्त्य पारिणामिक ॥ १ ॥

सत एव स्थित निर्विकल्पशुद्धात्मपरिच्छित्तिलक्षण धीतरागसम्यक्वचरित्रानिभूतमभेदनयेन सदेव
शुद्धात्मशुद्धात्मशुद्धायोपशमिकमपि भावशुद्धज्ञान मोक्षकारण भवतीति । शुद्धपारिणामिकभाव, पुनरेकदे-
राव्यक्तिलक्षणया कथंचिद्भेदाभेदरूपस्य द्रव्यपर्यायत्वकस्य जीवपरार्थस्य शुद्धमात्रानारत्याया ध्येयभूत-
द्रव्यरूपेण तिष्ठति नच ध्यानपर्यायरूपेण, कस्मात् ? ध्यानस्य निनशरत्वात् इति ।

अथेद शुद्धात्मस्य निर्विकारसत्त्वंदेनप्रत्यक्षेण भाववत्ताया परमाक्षयसुख प्राप्नोतीमुपदिशति—
आत्मरुपातिः - य. खलु श्रमणश्रमणोपासकभेदेन द्विविध द्रव्यलिङ्गं भवति मोक्षमार्ग इति प्ररूपण-

प्रकारः स केवल व्यवहार एव न परमार्थज्ञस्य स्वयमशुद्धव्यानुभवात्मकत्वे सति परमार्थज्ञानात् ।
यदेव श्रमणश्रमणोपासकपरिष्कारपान्तिजात दक्षिणतिप्रवृत्तिमान शुद्धज्ञानमेकमेकमिति निरुपसचेतनं
परमार्थः, तस्यैव एव शुद्धद्रव्यानुभवात्मकत्वे सति परमार्थकत्वात् ततो ये व्यनहारमेव परमार्थशुद्धया चेतयते
ते समयसारमेव न सचेतमते । य एव परमार्थ परमार्थशुद्धया चेतयते ते एव समयसार चेतयते ।

अळमळमतिजसौर्द्धुर्भिकस्यैरनस्यैरयमिह परमार्थश्चित्ता नित्यमेकः ।

सरसविसरपूर्णजगद्विरहूर्तिमात्रा खलु समयसारादादुत्तरं किञ्चिदस्ति ॥ १२९ ॥

इदमेकं जगच्चक्षुरक्षयं याति पूर्णतां ।

विज्ञानघनमानंदमयमध्यक्षतां नयत् ॥१३०॥

जो समयपाहुडमिणं पठिदूणय अच्छतचदो जादुं ।

अच्छे ठाहिदि वेदा सो पावदि उत्तमं सुखखं ॥१४५॥

यः समयसारमाधृतमिदं पठित्वा अर्थतत्त्वतो ज्ञात्वा ।

अर्थे स्यात्स्यति चेतयिता स मामोत्पुत्रं सौख्यं ॥१४५॥

सात्पर्यवाचिः—श्री कुंदकुंदानार्थदेवा समयसारग्रंथसमाप्तिं कुर्वतः कळं दर्शयंति—तद्यथा-
जो समयपाहुणमिणं पठिदूणय यः कर्ता समयसाराभूताख्यमिदं शास्त्रं पूर्वं पठित्वा न केवलं पठित्वा अत्य-
तत्त्वज्ञो जादुं ज्ञात्वा च कस्मात् ? मयार्थतः न केवलं मयार्थतः ? तत्त्वतो भावपूर्वेण अत्ये ठाहिदि
पश्चादुपादेयस्ते शुद्धामलक्षणोऽर्थे निर्विकल्पसमाधौ स्यात्स्यति वेदा सो पावदि उत्तमं सोखखं
स चेतवित्तामा भाविकाथे प्राप्नोति लभते । किं लभते ? वीतरागसहजापूर्वपरमाह्लादरूपं आत्मोपादानसिद्धं
स्वयभातिशयवद्गीतवाधं विशालवृद्धिहासव्यपेतं विषयविरहितं निःप्रतिद्वंद्वभावं अन्यद्रव्यानपेक्षं निष्कर्म,
धर्मितं, शाश्वतं सर्वकालव्युत्कृष्टानंतसारं परगुणखं सिद्धस्य जातमिति ।

आराह शिष्यः—हे भगवन् ! अतीन्द्रियसुखं निरंतरं व्याख्यातं भवद्विरस्तव जनैर्न ज्ञायते ? भग-
वान्नाह कोऽपि देवदत्तः स्वसिष्याप्रभृतिपंचेन्द्रियविषयव्यापाररहितप्रज्ञाये निर्याकुलचित्तः, तिष्ठति
स केनापि पृष्टः भो देवदत्त ! सुखेन तिष्ठसि इमिति ? तेनोक्तं सुखमस्तीति तत्सुखमतीन्द्रिय कस्मात् ?
इति चेत् संसारिकसुखं पंचेन्द्रियप्रभवं । यद्युनरतीन्द्रियसुखं तत्पंचेन्द्रियविषयव्यापाराभावेऽपि दृष्टं यत्
इदं तावत्सामान्येनतीन्द्रियसुखमुपलभ्यते । यद्युनः पंचेन्द्रियमनोभेदसमस्तविकल्पजालरहितानां समाधिस्थ-
परमयोगिनां स्वसंवेदनमगम्यमतीन्द्रियसुखं तादृशेधेयति । मग्नं मुक्तात्मनामतीन्द्रियसुखं तदनुमानगम्यमगम्यं
च । तथाहि—मुक्तानामिन्द्रियविषयव्यापाराभावेऽपि अतीन्द्रियसुखमस्तीति पक्षः । कस्मात् ? इति चेत्
इदानीं तेन विषयव्यापारातीतनिर्विकल्पसमाधिरतपरममुनिध्यायां स्वसंवेदात्मसुखोपलब्धिरिति हेतुः ।
एवं पक्षहेतुरूपेण द्वयगमनुमानं ज्ञातव्यं । आगमे तु प्रसिद्धमेवात्मोपादानसिद्धमित्यादि वचनेन । अतः
कारणात् अतीन्द्रियसुखे संदेहो न कर्तव्य इति । उत्तं च—

यदेवमनुजाः सर्वे सौख्यमध्यायसभवं ।

निर्विशति निरावाधे सर्पाध्रप्राणनक्षमं ॥ १ ॥

सर्वेणातीतव्याख्येन यच्च मुक्तं महर्षिकं ।

भादिनो ये च भोक्षयति स्वादिष्टं स्वातरंजकं ॥ २ ॥

अनतरगुणिनं तस्मादत्यक्ष स्वस्वभावजं ।

एकस्मिन् समये मुक्तं शासुख परमेस्वरः ॥ ३ ॥

एवं पूर्वोक्तप्रकारेण निष्पृक्तस्त्वनिराकरणमुच्छत्येन गाथासप्तकं । तदनंतरमन्यः करोति अन्यो-
भुक्ति—इति भौद्धमतैकान्तनिराकरणमुच्छत्येन गाथाचतुष्टयं । ततः परमात्मा रोगादिभाक्कर्म न करोति
इति सात्विकमनिराकरणरूपेण सूत्रपंचकं । ततः परं कर्मैव सुखादिकं करोति न चाग्रेति पुनरपि
सात्विकमनौकान्तनिराकरणमुच्छत्येन गाथायथोदम् । तदनंतरं चित्तस्वरागतस्य घातः कर्तव्य-इत्यज्ञानमन्दिरेण
शब्दादिविषयाणां धातं करोतीति भौऽसौ चित्तयति तत्संवेधनार्थं गाथासप्तकं । तदनंतरं द्रव्यकर्म व्यव-
हारेण करोति मानकर्म निश्चयेण करोतीति मुष्यत्येन गाथासप्तकं । ततः परं ज्ञानं वेदरूपेण न परिणमति

इति कथनरूपेण सूत्रदशकं । तदनंतरं शुद्धात्मोपलब्धिरूपनिश्चयप्रतिक्रमेण प्रत्याख्यानालोचनाचारित्र
व्याख्यानमुख्यत्वेन सूत्रचतुष्टयं । तदनंतरं पंचेन्द्रियविषयनिरोधकथनरूपेण सूत्रदशकं । तदनंतरं कर्म-
चेतनाकर्मसङ्घेदतनाग्रिनाराख्येण मुख्यत्वेन गाथात्रयं । ततः परं शास्त्रेन्द्रियविषयादिकं ज्ञानं न
भवतीति प्रतिपादनरूपेण गाथापंचदश । ततः परं शुद्धात्मा कर्मनोर्कर्माहारादिकं निश्चयेन न गृह्णाति
इति व्याख्यानमुख्यत्वेन गाथात्रयं । तदनंतरं शुद्धात्मभावनारूपं भावलिङ्गानिरपेक्षं द्रव्यलिङ्गं मुक्तिकारण
न भवतीति प्रतिपादनमुख्यत्वेन गाथासतकं । तदनंतरं मुख्यरूपकलदर्शनमुख्यत्वेन सूत्रमैकं ।

इति समप्रसारव्याख्यायां शुद्धात्मानुभूतिलक्षणार्थां तात्पर्यवृत्तौ समुदायेन

पञ्चधिकनवतिगाथाभिर्यत्रयोदशधिकारैः समप्रसार—

चूलेन्द्रभिधानो दशमाऽधिकारः समाप्तः—

आत्मरूप्यादिः—यः खलु समप्रसारभूतस्य भवतः परमात्मनोऽस्य विश्वप्रकाशाकत्वेन विसर्तने-
यस्य प्रतिपादनात् स्वयं शास्त्रब्रह्मायमाणं शास्त्रानिदमधीत्य विश्वप्रकाशनसमर्थपरमार्थभूतचित्प्रकाशरूप-
परब्रह्मन् निश्चिन्त्य अर्पतस्तत्तच्च परिच्छिद्य अस्वैवार्थभूतं भगवति एकस्मिन् पूर्णविज्ञानयने परन्प्रकांशि
सर्वारोगेण स्थास्याति चेन्नपिदा, स साक्षात्कृष्णविजृम्भणाचिदेकरत्तनिर्मपस्वभावसुस्थितानिपकुञ्जान
रूपतया परमावेदशब्दकाम्यमुत्तममनाकुलन्वलक्षणं सौख्यं हृदयेमेव भविष्यतीति ।

इतिदशमोऽनस्तत्त्वं ज्ञानमात्रव्यवस्थितं ।

काठेऽनेकमचलं स्वसंवेदनवाधितं ॥१३॥

तात्पर्यवृत्तिः—

अलमलमतिजस्यैर्दुर्विकल्पैरनल्पैरपमिह परमार्थधिस्यतां निरुमेकः ।

स्वसविस्सर्पुर्णानविस्कर्तित्तात्रात्र सल्ल समयसारदादुत्तरं किञ्चिदस्ति ॥ १२९ ॥

इदमेकं जगच्चक्षुरक्षयं याति पूर्णतां ।

विज्ञानघनमानंदमयमव्यक्षतां नयत् ॥ १३० ॥

जो समयपाहुडमिणं पठिदूणय अच्छत्तच्चदो णाहुं ।

अच्छे ठाहिदि चेदा सो पावदि उत्तमं सुखं ॥ १४५ ॥

यः समयसारप्राभृतमिदं पठित्वा अर्धतत्त्वतो ज्ञात्वा ।

अयं स्थास्यति चेतयित्वा स माम्रोत्पुत्तमं सौख्यं ॥ १४५ ॥

सात्पर्यव्याप्तिः—श्री कुंडकुंडाचार्यदेवा समयसारग्रंथसमाप्तिं कुर्वतः फलं दर्शयति—तद्यथा—
जो समयपाहुणमिणं पठिदूणय यः कर्ता समयप्राभृताख्यमिदं शास्त्रं पूर्वं पठित्वा न केवलं पठित्वा अत्य-
तच्छदो णाहुं ज्ञात्वा च कस्मात् ? अथार्थतः न केवलं ग्रंथार्थतः ! तत्त्वतो मावपूर्वेण अत्ये ठाहिदि
पश्चादुपादेयरूपे बुद्ध्यात्मलक्षणेऽप्ये निर्विकल्पसमाधी स्थास्यति चेदा सो पावदि उत्तमं सोवसं
स चेतयित्वात्मा भाविकाले प्राप्नोति लभते । किं लभते ! धीतरागसङ्ख्यापूर्वपरमाह्लादरूपं आमोपादानसिद्धं
स्वयमतिशयवद्भूतवाचं विशालवृद्धिदात्मन्नेपेतं विषयविरहितं निःप्रसिद्धभाषं अन्यद्रम्यानपेक्षं विकल्पं,
धर्मितं, आश्चर्यं सर्वकालमुक्ताद्यनंतसारं परमसुखं सिद्धस्य जातमिति ।

अप्राह शिष्यः—हे भगवन् ! अतीन्द्रियसुख निरंतरं व्याख्यातं भवद्विस्तव जनिर्न ज्ञायते ? भग-
वान्नाह कोऽपि देवदत्तः स्त्रीसेवनाप्रभृतिपञ्चेन्द्रियविषयव्यापाररहितप्रलाभे निर्व्याकुलचित्तः, तिष्ठति
स केनापि पृष्टः भो देवदत्त ! मुखेन तिष्ठसि स्वमिति ? सेनोक्तं मुखमस्तीति तत्सुखमस्तीति कस्मान् !
इति चेत् ससारिकसुखं पञ्चेन्द्रियप्रभवं । यत्पुनरतीन्द्रियसुखं तत्पञ्चेन्द्रियविषयव्यापाराभावेऽपि दृष्टं यत्
इदं तावत्सामान्येनतीन्द्रियसुखमुपलभ्यते । यत्पुनः पञ्चेन्द्रियमनोभवसमस्तविकल्पजालरहितानां समापित्य-
परमयोगिनां स्वस्वेदनगम्यमतीन्द्रियसुखं तादृशोपेणोति । यच्च मुक्तामनामतीन्द्रियसुखं तदनुमानगम्यमगम्यं
च । तथाहि—मुक्तानामिन्द्रियविषयव्यापाराभावेऽपि अतीन्द्रियसुखमस्तीति पक्षः । कस्मात् ? इति चेत्
इदानीं तेन विषयव्यापारातीतनिर्विकल्पसमापितपरममुनीन्द्राणां स्वस्वेद्यात्मसुखोपलब्धिरिति हेतुः ।
एवं पक्षहेतुरुद्देशेन द्वयगमनुमानं ज्ञातव्यं । आगमे तु प्रसिद्धमेवात्मोपादानसिद्धमित्यादि वचनेन । अतः
कारणात् अतीन्द्रियसुखे सदेहे न कर्तव्य इति । उक्तं—

यदेवमुजाः सर्वे सौख्यमक्षार्थस्तनवं ।

निर्विधाति निरावाधं सर्वाक्षप्राणनक्षमं ॥ १ ॥

सर्वेणारीतकाष्ठेन यथ मुक्तं महर्हिकं ।

मानिनो ये च भोक्ष्यंति स्वादिष्टं स्वार्तरजकं ॥ २ ॥

अनतगुणिं तस्मादप्यक्ष स्वस्वभावन ।

एकस्मिन् समये मुक्तं तसुखं परमेस्वरः ॥ ३ ॥

एवं पूर्वोक्तप्रकारेण विश्वकवृत्तिनिष्कारणमुख्यत्वेन गाथासप्तकं । तदनंतरमप्यः करोति अन्यो-
मुक्ति—इति बीदमतीकांतनिराकरणमुख्यत्वेन गाथासप्तकं । ततः परमात्मा योगादिभावकर्म न करोति
इति दाखयनतनिराकरणरूपेण सूत्रपथकं । ततः परं कर्मैव मुखादिकं करोति न चाप्येति पुनरपि
साक्ष्यमतीकांतनिराकरणमुख्यत्वेन गाथाप्रयोदश । तदनेतर चित्तस्वरगस्य घातः कर्तव्य-इत्यजायन्निर्दिष्टं
धात्वादिविद्ययाणां घातं करोतीति गौडोत्तं चित्तधीति तत्संज्ञेधनार्थं गाथासप्तकं । तदनंतरं द्रव्यकर्म व्यव-
हारेण करोति मानकर्म निश्चयेन करोतीति मुख्यत्वेन गाथासप्तकं । ततः परं ज्ञानं हेयत्वेण न परिभ्रमति

इति रूपनरूपेण सूत्रदशकं । तदनंतरं गुह्यमोपनिषद्विषयप्रतिक्रमणप्रयासनाद्योचनापत्तिरि-
त्याद्यननुसंधानेन सूत्रपतुत्यं । तदनंतरं पंचेदियोगिनोपनिषद्विषयनरूपेण सूत्रदशकं । तदनंतरं कर्म-
बोधनार्थं कर्तव्यव्यवहारानुसंधानेन सूत्रदशकेन गाथात्रयं । ततः परं शान्तिविषयविषयदिकं ज्ञानं न
भवतीति प्रतिपादनरूपेण गाथापचदश । ततः परं गुह्यात्मा कर्मनोपनिषद्विषयं न गृह्यति
इति व्याख्यानसूत्रदशकेन गाथात्रयं । तदनंतरं गुह्यात्मनाप्येवं भाषितगणितेन द्व्यष्टिंशत्प्रतिपादनं
न भवतीति प्रतिपादनसूत्रदशकेन गाथात्रयं । तदनंतरं सुखयत्नकृतदर्शनमुष्येन सूत्रमेकं ।

इति समपसारव्याख्यायां गुह्यात्मनाभूतिउद्घाटनं चारणवृत्तौ समुदायेन

पद्यभिरुनरतिगाथाभिस्त्रयोदशाधिकारैः समपमा—

चूडिकाभिधानो दशमाधिकारः समाप्तः—

आदिमरूपादिः—यः यत्नं समपसारभूतस्य भवतः परमात्मनोऽस्य विषयप्रकाशकत्वेन दिशते-
त्यस्य प्रतिपादनात् स्वयं शान्तिप्रकाशमाणां शास्त्रपिदमधोऽयं विषयप्रकाशनसमर्पणमूर्तविप्रकाशरूप-
परमात्मनं निधिन्वन् अर्थास्तत्तत्तस्य परिच्छिद्यं अस्मैकार्यभूतं भवति एकस्मिन् पूर्णविज्ञानघने परमब्रह्मणि
सर्वोभेन स्थास्यति चेत्तदिता, स साक्षात् ज्ञानविभूतमाणाविदेकत्तनिर्भयस्वभावमुत्थितनिष्ठुज्ज्वल-
नरूपेण परमानंदसन्ध्यास्वप्नसुषुप्तमनाकुलबलक्षणं सौख्यं स्वयमेव गच्छिष्यतीति ।

इतीदमात्मनस्तान् ज्ञानमात्रमपरिषत् ।

अर्थादेकमवलं स्वयमेवमथितं ॥१३१॥

शास्त्रार्थानि—

अनेकातिष्यनेकान्तः प्रमाणनपसाधनः ।

अनेकातः प्रमाणात्ते तदेकातोऽपि ताजपात् ॥ ३ ॥

धर्मिणोऽनतरूपत्वे धर्माणां न कथंचन ।

अनेकातोऽप्यनेकांत इति जैनमतं ततः ॥ ४ ॥

एवं कार्यविच्छेदेन वाचकस्यानेकातात्प्रकारप्रतिपादकस्य स्याच्छब्दस्यार्थं संश्लेषेण ज्ञातव्यः । तत्रैयमनेकांतव्याख्यायोग्यं ज्ञानमात्रभागे जीवपदार्थः एकानेकात्मको ज्ञातः । तस्मिन्नेकानेकामने जाते सति ज्ञानमात्रभागात्प्रकारपदार्थस्य नयविभागेन भेदभेदरतनत्रयान्तरं निश्चयव्यवहारमोक्षमार्गद्वय-रूपेणोपायभूत साधकरूप घटते । मोक्षरूपेण पुनरुपेयभूत साध्यरूपं च घटत इति ज्ञातव्यं । अथ प्राप्नुताप्यात्मशब्दयोर्थः कथ्यते । तद्यथा—यथा कोऽपि देवदत्तो राजदर्शनार्थं किञ्चित्सारभूतं वस्तु रामे ददाति ताप्राभूतं भण्डने । तथा परमात्मासाधकरूपस्य निर्दोषिपरमात्मराजदर्शनार्थमिदमपि शास्त्रं प्राभूतं । कस्मात् ? सारभूतत्वात् इति प्राभूतशब्दस्यार्थः । रामादिपरद्वयनिरात्मनत्वेन निजशुद्धात्मनि विशुद्धाधारभूतेऽनुष्ठानमध्यात्मं । इदं प्राभूतशब्दं ज्ञात्वा किं कर्तव्यं ? सहजसुहृद्ज्ञानानन्दैकस्वभागेऽहं निर्निकल्पोऽहं, उदासीनोऽहं निजनिर्जनशुद्धात्मसम्पद्धह्यानशान्तानुष्ठानरूपनिश्चयपरत्नत्रयानन्दनिर्निकल्पसमाधिसनातरीतरामसहजानन्दरूपसुखानुभूतिभारतक्षणेन स्वसन्देहेन संश्लेषेण गम्यं । प्राच्ये भरिता-वस्योऽहं । राम द्वेष मोह शोध-मान-माया लोभ पक्षेद्रियविषयव्यापार मनोवचनकायव्यापार-भावनकर्म द्रव्य-कर्म-नोकर्म—एत्यादि पूजा लाम-दृष्टश्रुतानुभूतमोगाकाकाररूपविद्यानमाथा—मिथ्या-शक्यत्रयादिसर्वविभाषण-रिणाप्ररहितशुन्योऽहं । जगत्त्रयेऽपि काञ्चन्येऽपि मनोवचनकाये कृतकारितानुमतेषु शुद्धनिश्चयेन तथा सर्वजीवा । इति निरन्तर भावना कर्तव्या ।

अत्र मध्ये प्रचुरेण पदानां संधिर्न कृत्वा वाक्यानि च भिन्नाभिन्नानि कृतानि सुखबोधार्थं । तेन कारणेन किंग-मचन क्रिया कारक संधि समास विशेष्य विशेषण-वाक्यसमाख्यादिकं रूपेण न ग्राह्यं विवेकिभिः । शुद्धात्मादितत्त्वप्रतिपादनविषये पदज्ञानात् किञ्चिद्विस्मृतं तदपि शुभितम्भमिति ।

जय तरति पउमणदी जेण महातण्च पाहुणस्सेले ।

शुद्धिसिंशुद्धिओ समणिलो भव्वलेयस्स ॥ १

जं से ळीणा जीजा तरंति संसारं सायरमणंतं ।

तं सव्वजीजसरणं पउउ जिणं सासणं सुद्धं ॥ २ ॥

इति श्रीकुदकुंददेवानाचार्यविरचितसप्तसारमाभूतारविधानद्वयस्य

संश्लेषेण दशमोऽध्यायः समाप्तः ॥

शतचतुष्टयेन तात्पर्यवृत्तिः समाप्ता ॥

यथाभ्यस्यति संश्लेषोक्तिं पठति प्रख्यापयन्वाचरात् ।

तात्पर्याभ्यसिद्धं स्वरूपरसिकैः सर्वमितं प्राभूतं ।

तत्त्वद्रूपमळ विधिनसकळं ज्ञानात्मकं केतळं ।

समाख्यापयदेऽपि मुक्तिच्छन्दनारकः सदा वर्तते ॥

॥ इति सत्तात्पर्यवृत्तिसप्तसारमाभूतं समाप्तं ॥

अथ स्याद्वादशुद्धार्थं वस्तुतत्त्वव्यवस्थितिः ।

उपायोपेयभावश्च मनाग् भूयोऽपि चित्तने ॥ १ ॥

स्याद्वादो हि समतलरक्तवर्णवर्णकमेकमस्तच्छिन्नं सासनगहवर्णकस्य । स तु सर्वमनेकांतापरमित्य-नुज्ञासि तत्रैवापि वस्तुनोऽनेकांतरभावात् । अत्र स्वात्मरक्तो ज्ञानशान्तव्या-अनुशास्यमानेऽपि न

तद्विदोऽपि ज्ञानमात्रस्यात्मनस्तु स्वयमेवानेकातयात् । तत्र यदेव तत्तदेवात्तत् यदेवैकं तदेवानेकं यदेव-
सत्तदेवात्तत् यदेव नित्यं तदेवानित्यमित्येकवस्तुनस्तुल्यनिष्पादक परस्परनिष्पन्नशक्तिद्वयप्रकारानुगमेकात् ।
तद्विदोऽपि ज्ञानमात्रत्वेऽप्यतश्चकचकायमानज्ञानस्वरूपेण तत्रान्तु, महिस्मिन्पदनातलेपतापन्नस्वरूपा-
तिरिक्तपरस्वोपात्तयात्, सहजमप्रवृत्तानतचिदशक्तमुदपरस्वोपात्तभागद्रव्येभ्योकात्वात्, अविभागीकद्रव्यव्याप्त-
ज्ञानप्रवृत्तानतचिदशक्तिपर्याधारेनेकत्वात् स्वद्रव्यक्षेत्रकालभयभयनशक्तित्वभावात्त्वेन सत्त्वात् परद्रव्यक्षेत्रका-
त्परभयनशक्तित्वभावात्त्वेनाऽऽसत्त्वात् अगादिनिधनानिर्मायकशक्तिपरिणतत्वेन नित्यत्वात्, ज्ञानप्रवृत्तकसम-
पातश्चिदानेकत्वशक्तिपरिणतत्वेनानिजत्वात्तत्ररामेकानेकत्व सदसत्त्वं नित्यनित्यत्वं च प्रकाशत एव । मनु-
ष्ये ज्ञानमात्रेऽपि आत्मनस्तु स्वयमेवानेकात् प्रकाशते तर्हि किमर्पणमर्हतिस्तत्त्वाधनत्वेनाऽऽनुशास्तेऽ-
नेकात् । अज्ञानिना ज्ञानमात्रमस्तुप्रसिद्धपर्याधिति इत् । न खलु-अनेकात्तमत्तरेण ज्ञानमात्रमात्मरूपेण
प्रसिद्धयति तथाहि इह हि स्वमात्रत एव ननुमात्रनिर्भरप्रदेशे सर्वभावाणां स्वभावेनाद्भुतस्य द्वैतस्य निषेद्धम-
शक्यत्वात् समस्तमेव यत्तु स्वपररूपप्रवृत्तित्वान्याशुचिभ्यामुभयभावात्त्वासिद्धमेव । तत्र यदाय ज्ञानमात्रा भाव-
सोपमसि तदा स्वसमभ्रप्रवृत्तसात्त्विकेयसवपतयाऽनन्दिजेयपरिणमनात् ज्ञानत्व पररूपेण प्रतिपद्याधानी भूत्वा
समुपैति । तदा स्वरूपेण तत्र चोत्पत्तिना आत्त्वेन परिणमनाऽऽज्ञानी कुर्वन्नकात् एव तमुद्भवयति ।
यदा तु सर्वे वै खल्विदमारेयति अज्ञानत्व ज्ञानस्वरूपेण प्रतिपद्य त्रिदोषाद्द्वानेनामान नाशयति तदा
पररूपेणात्तत्र चोत्पत्तिना त्रिदोषाद्द्वानेनामान नाशयति न ददाति २ । यदानेकक्षेपाकारे
एकित्तसकलैकज्ञानाकारे नाशमुपैति तदा द्रव्येणैकत्वं चोत्पद्यन्न अनकात् एव तमुद्गीर्णयति ३ । यदा
स्वैकज्ञानाकारोपादानाधानेकक्षेपाकारत्वात्तन्नामान नाशयति तदा पर्याधारेनेकत्वं चोत्पद्यन्न अनेकात् एव
नाशयति न ददाति ४ । यदा ज्ञापमानपरद्रव्यपरिणमनात् आत्त्वद्रव्य परद्रव्यत्वेन प्रतिपद्य नाशमुपैति
तदा स्वद्रव्येण सत्त्वं चोत्पद्यन्न अनकात् एव तमुद्गीर्णयति ५ । यदा तु सर्वद्रव्याणि अहमयति परद्रव्य
शब्दद्रव्यत्वेन प्रतिपद्यात्मान नाशयति तदा परद्रव्येणासत्त्वं चोत्पद्यन्न अनकात् एव नाशयितुं न ददाति
६ । यदा परक्षेत्रगतक्षेपाधारेण ज्ञान सत्त्वं प्रतिपद्य नाशमुपैति तदा स्वक्षेत्रेणानिजात्
चोत्पद्यन्नकात् एव तमुद्गीर्णयति ७ । यदा तु स्वक्षेत्र भवनाय परक्षेत्रेणैकक्षेपाकारत्वात्परक्षेत्रेण नाशित्वं चोत्पद्य-
नाशयति तदा स्वक्षेत्र एव ज्ञानस्य परक्षेत्रगतक्षेपाकारपरिणमनरत्वात्परक्षेत्रेण नाशित्वं चोत्पद्य-
अनेकात् एव नाशयितुं न ददाति । ८ । यदा पूर्वोक्तपर्याधितिनासकाले ज्ञानस्यासत्त्वं प्रतिपद्य नाशमुपैति
तदा स्वकालेन सत्त्वं चोत्पद्यन्नकात् एव तमुद्गीर्णयति । ९ । यदा स्वकालेन सत्त्वं चोत्पद्यन्नकात् एव नाशयितुं न ददाति । १० । यदा ज्ञापमान
प्रतिपद्यात्मान नाशयति तदा परकालेनासत्त्वं चोत्पद्यन्नकात् एव नाशयितुं न ददाति । ११ । यदा ज्ञापमान
परभाषणपरिणमनात् ज्ञापकभावेन परभाष्यत्वेन प्रतिपद्य नाशमुपैति तदा स्वभावेन सत्त्वं चोत्पद्यन्न अनकात्
एव तमुद्गीर्णयति । १२ । यदा तु सर्वे भावा अहमेवेति परभाष्य ज्ञापकभावात्त्वं प्रतिपद्यात्मान नाशयति तदा
परभाष्य चोत्पद्यन्नकात् एव नाशयितुं न ददाति । १३ । यदाऽनित्यज्ञानोपेतौ स्वद्वैतनित्यज्ञानसामान्यो-
पेतौ चोत्पद्यन्नकात् एव नाशयितुं न ददाति । १४ । यदा तु नित्यज्ञान
सामान्योपेतौ ज्ञानसामान्यरूपेण नित्यत्वं चोत्पद्यन्नकात् एव नाशयति तदा ज्ञानविशेषरूपेणानित्यत्वं चोत्पद्यन्नकात्
ः त नाशयितुं न ददाति । १५ । भवति च त्रयोका —

ज्ञेयाकारकलक्ष्मणेचक्रवित्प्रकाशेन कल्पयन्नेकाकारचिकित्सेया स्फुटमपि ज्ञान पशुर्नैच्छेति । *

वैचित्र्येयप्रविचित्रतामुपगत ज्ञान स्वतः धाडित पर्यायस्तदेनेकता परिमुशन् पश्यत्यनेकावित् ॥१३९॥
 प्रसशाखिलितस्फुटस्थिरपरद्रव्यास्तितानचितः स्वद्रव्यानयलोकनेन परितः शून्यः पशुर्नश्यति ।
 सद्रव्यास्तितया निरूप्य निपुण सद्य समुन्मज्जता स्वाद्वादी तु विशुद्धबोधगहसा पृथोभन् जीवति ॥१३६॥
 सर्वद्रव्यमप्यप्रपद्य पुरुष दुर्गसनाजसितः स्वद्रव्यभ्रमतः पशुः किल परद्रव्येषु विश्राम्यति ।
 स्वाद्वादी तु सगस्तवस्तुषु परद्रव्यात्मना नास्तितान जाननिर्गलशुद्धबोधमहिमा एवद्रव्यमेवाधयेत् ॥१३७॥
 भिन्नक्षेत्रनिषण्णश्रेष्ठनियतव्यापारनिष्ठ सदा सीदत्येव बहिः पततमभितः पश्यन्पुमास पशुः ।
 स्वक्षेत्रास्तितया निरुद्धरमेस' स्वाद्वादेदी पुनस्तिष्ठत्यात्मनि खातबोध्यनियतव्यापारसक्तिर्भवन् ॥१३८॥
 स्पष्टोत्तरस्थितेषु पृथग्निधपरैश्चरस्थिताथोक्त्वा तुच्छीभूय पशु प्रणश्यति चिदाकारान्महार्थैरेवम् ।
 स्वाद्वादी तु वसन् स्वधाभिनि परक्षेत्रे विदन्नास्तितान स्वत्कार्थोऽपि न तुच्छतामनुभवत्वाकारपर्यायं परन् ॥१३९॥
 पृथोत्तचित्तबोध्यनाशसमये ज्ञानस्य मास विदन् सीदत्येव न किंचनपि कलयन्नसततुच्छः पशु ।
 अस्तित्व निजकाशतोऽस्य कलयन् स्वाद्वादेदी पुनः पूर्णस्तिष्ठति बाह्यवस्तुषु सुदुर्भूत्वा विनश्यत्यपि ॥१४०॥
 अर्थात्तत्रकाल एव कलयन् ज्ञानस्य सत्य बहिर्ज्ञेयात्तत्रकालेन मनसा भाष्यन् पशुर्नश्यति ।
 नास्तित्व परकाशतोऽस्य कलयन् स्वाद्वादेदी पुनस्तिष्ठत्यात्मनिखातनित्यसहज्यात्मिकपुजीभवन् ॥१४१॥
 विश्रान्त' परभावमानकलनावित्य नहिरेस्तुप नश्यत्येन पशुः स्वभावमहिमयेकाशतनिश्चेतनः ।
 सर्वस्माभिनियतस्वभावभवनाज्ज्ञानादिभक्तोभवन् स्वाद्वादी तु न नाशमेति सहजस्पर्शकृतप्रलय ॥१४२॥
 अथास्यात्मनि सर्वभावभवन शुद्धस्वभावच्युतः सर्वत्रापनिवारितो गतभयः सैर पशुः मीरति ।
 स्वाद्वादी तु विशुद्ध एव जतति स्वस्य स्वभावं भरादारूढः परभावनावविरह्वालोकिनिष्कपितः ॥१४३॥
 प्रादुर्भावविराममुद्रितवहन् ज्ञानाशानानात्मतानिर्ज्ञानाक्षणभगसगपतितः प्रायः पशुर्नश्यति ।
 स्वाद्वादी तु चिदात्मना परिमुशधिद्वस्तु नित्योदित टंकोत्कीर्णपनस्वभावमहिमज्ञान भन्न् जीवति ॥१४४॥
 टंकोत्कीर्णनिशुद्धबोधविसृष्टकाशतमतराशया बाह्यतुच्छलदम्बनित्यपरिणतेर्भिन्नः पशुः किंचन ।
 ज्ञानं नित्यमनित्यता परिगमेऽप्यासादयत्युज्ज्वल स्वाद्वादी तदीनत्यतां परिभूरीश्वरस्तुष्टित्कमात् ॥१४५॥
 इत्यज्ञानविमूढाना ज्ञानमात्र प्रसाधयन् ।
 आत्मतत्त्वमनेकातः स्वयमेवाणुभूयते ॥ १४६ ॥
 एन तत्त्वव्यवस्थित्या स्व व्यवस्थापयन् स्वय ।
 बालंभ्य शासन जैनमनेकातो न्यवस्थितः ॥ १४७ ॥

नन्देनकालमयस्यापि किमर्थमत्रामनो ज्ञानमात्रतया व्यपदेशः ' लक्षणप्रसिद्ध्या लक्ष्यप्रसिद्धयर्थः ।
 आत्मनो हि ज्ञानं लक्षण तदसाधारणगुणरथोचन ज्ञानप्रसिद्ध्या तद्व्यवस्थात्मनः प्रसिद्धिः । ननु किमनया
 लक्षणप्रसिद्ध्या लक्ष्यमेव प्रसाधनीय नाप्रसिद्धलक्षणस्य लक्ष्यप्रसिद्धिः । प्रसिद्धिलक्षणस्यैव तदप्रसिद्धे । ननु
 किं तद्व्यवस्थाप्रसिद्ध्या ततो भिन्न प्रसिद्धयति न ज्ञानाद्वैज लक्ष्य ज्ञानात्मनोऽप्यनेनाप्रसिद्ध्यात्
 साहि किं कृतो लक्षणविभाग ' प्रसिद्धप्राप्त्यमानत्वात् कृतः । प्रसिद्ध हि ज्ञान ज्ञानमात्रस्य स्वतयेदनसिद्धत्वात्
 तेन प्रसिद्धेन प्रसाधमानस्तदविनाभूतानतत्परमसमुद्भवमूर्तिराना तनो ज्ञानमात्राचक्षितनिलालया दृष्टया
 क्रमाक्रमप्रवृत्त तदविनाभूत अन्तर्धर्मज्ञान मयावहृदवते तत्तावस्तमस्तमैकैः स्वत्वात्मा एतदर्थमेवात्रास्य
 ज्ञानमात्रतया व्यपदेशः ।

ननु क्रमाक्रमप्रवृत्तानतर्धर्ममयस्यात्मनः कथं ज्ञानमात्रेण परस्परव्यतिरिक्तानतर्धर्मममुदापपरिणैत-
 कप्रतिगामभावस्यैव स्वयमेव भवनात् अत एवास्य ज्ञानमात्रैकमात्रात् पातिन्योऽनन्ताः शक्तयः उच्यन्ते ।
 आत्मद्रव्यहेतुभूतवैतन्पमात्रमावधारणलक्षणया जीवत्वशक्तिः । अजडत्वाभिज्ञा चित्तशक्तिः । अनाकारोप-
 योगमयी दृष्टिशक्तिः । साकारोपयोगमयी ज्ञानशक्तिः । अनाकुलव्यवस्था सुखाशक्तिः । स्वस्त्वनिर्वतनसा-
 गर्भ्यरूपा वीर्यशक्तिः । अखण्डितवतापस्वातन्त्र्यसाक्षिरलक्षणा ममुन्वशक्तिः । सर्वभावव्यापकैकरूप्या
 श्चिन्मन्शक्तिः । विभक्तिप्रसादान्यमवपरिणाममयी सर्वदतीत्वशक्तिः । विभक्तिप्रविशेषमात्रपरिणामज्ञानमयी

सर्वज्ञत्वशक्तिः । गौरूपात्मप्रदेशप्रकाशमानलोकाकारमेवकोपयोगलक्षण स्वच्छत्वशक्तिः । स्वयंप्रकाशमान-
विशदस्त्वसंविचिन्मयी प्रकाशशक्तिः । क्षेत्रकालानवच्छिन्नचिद्विज्ञासात्मिकाऽसंकुचितविकाशत्वशक्तिः । अन्या-
क्रियमाणान्याकारकैकद्रव्यात्मिका अक्षर्याकारणशक्तिः । परात्मनिमित्तवाक्येयज्ञानाकारमाहणग्रहणस्वभावरूपा
परिणम्यपरिणामकत्वशक्तिः । अन्यूनातिरिक्तस्वरूपनियतरूपा, संगोपादानज्ञान्यत्वशक्तिः । पदस्थानपतित-
दृष्टिज्ञानपरिणतस्वरूपप्रतिष्ठत्वकारणविशिष्टगुणात्मिका—अगरूढबुद्धशक्तिः । क्रमाक्रमंश्चिद्विचिंत्यलक्ष-
णोत्पादव्यपधुत्वशक्तिः । द्रव्यस्वभावभूतधैर्यव्ययेत्पादलिङ्गितसदृशविस्तृशरूपैकाऽस्तितात्ममात्रमयी परि-
णामशक्तिः । कर्मवैधव्यपगमव्ययितसहजस्पर्शादिशून्यात्मप्रदेशात्मिका अमूर्तत्वशक्तिः । सकलकर्मकृत
शून्यत्वमात्रातिरिक्तपरिणामकारणोपरमात्मिका अकर्तृत्वशक्तिः । सकलकर्मकृतशून्यत्वमात्रातिरिक्तपरिणामो-
नुभवोपरमात्मिका अमोक्तृत्वशक्तिः । सकलकर्मोपरमप्रवृत्तात्मप्रदेशनैर्ध्वंशरूपा निष्क्रियत्वशक्तिः । आसंसार-
संहरणविस्तरणलक्षितकीचिदूनचरमदरीरपरिणामावस्थितलोकाकाशसम्भिताभावदवावलक्षण नियतप्रदे-
शत्वशक्तिः । सर्वशारीरकस्वरूपात्मिका स्वधर्मव्यापकत्वशक्तिः । विडम्बणानंतस्वभाषनावितैकभावलक्षणानंत
धर्मत्वशक्तिः । तदतद्रूपमूखरवलक्षण विरुद्धधर्मशक्तिः । तद्रूपभवनरूपा तरयशक्तिः । अतद्रूपाऽभवनरूपा
गतत्वशक्तिः । अनेकपर्यायव्यापकैकद्रव्यमयत्वरूपा एकत्वशक्तिः । एकद्रव्यव्याप्यानेकपर्यायमयत्वरूपा
अनेकत्वशक्तिः । भूतावस्थत्यरूपा भावशक्तिः । शून्यावस्थत्यरूपाऽभावशक्तिः । भवत्पर्यायभवनरूपा
भावाभावशक्तिः । अमोक्तपर्यायाऽभवनरूपाऽभावभावशक्तिः । कारकानुगतकिपाभिनिष्क्रांतमभवनमात्रमयी
भावशक्तिः । कारकानुगतगवत्कारूपभावगतकिपायमयी क्रियाशक्तिः । प्रायश्चार्णासिद्धरूपभावमयी कर्मशक्तिः ।
भवत्कारुण्यसिद्धरूपभावमतिक्रममयी कर्तृशक्तिः । भवद्भावभवनसाधकतमत्वमयी कारणशक्तिः । स्वयं दीप-
मानभावोपेयत्वमयी संप्रदानशक्तिः । उत्पादव्यपलिङ्गितभावायापनिरपायधुत्वत्वमयी अपादानशक्तिः ।
भाव्यमानभावाधारत्वमयी अधिकारणशक्तिः । स्वभावमात्रस्वस्वामित्वमयी संबन्धशक्तिः ।

इत्याद्यनेकनिजशक्तिमुनिर्भरोऽपि यो ज्ञानमात्रमयतां न जहाति भावः ।
एकं क्रमाक्रमविवातिविदत्तचित्रं तद्द्रव्यपर्ययमयं चिदिहास्ति वस्तु ॥ १४८ ॥
नैकांतसंगतदशा स्वयमेव वस्तु तत्त्वव्यवस्थितिमिति प्रविशोक्तयतः ।
स्वाहादद्भुदिसाधिकामधिगम्य सतो ज्ञानीभवति जिननीतिमलययतः ॥ १४९ ॥

अथास्योपायोपेयभावश्चित्तत्वे ।

आत्मवस्तुनो हि ज्ञानमात्रत्वे ऽप्युपायोपेयभावो विद्यत एव । तस्यैकस्यापि स्वयं साधकसिद्धरूपोभय-
परिणामित्वात् । तत्र यत्साधकं रूपं स उपायः । यत्तद्वै रूपं स उपेयः । अतोऽस्याहमनोऽनादिमिथ्या
दर्शनज्ञानचरित्रैः स्वरूपप्रच्ययनासांसरतः मुनिध्वलपरिगृहीतव्यवहारसम्यग्दर्शनचरित्रविशेषतया साधकरूपेण तथा परमप्रकटी-
क्रमेण स्वरूपमारोप्यमाणस्यांजनिध्वयसम्यग्दर्शनज्ञानचरित्रविशेषतया साधकरूपेण तथा परमप्रकटी-
भेकरिताधिकरूढतनत्रयातिशयप्रवृत्तसकलकर्मक्षेत्रप्रजाछिताररपलितविमलस्वभावभावतया सिद्धरूपेण च-
स्वयं परिणममानज्ञानमात्रमेकमेवोपायोपेयभावं साधयति । एतमुभयत्रापि ज्ञानमात्रत्वानन्वयतया नियमस्व-
चित्तकवस्तुनो निष्कंपपरिप्रेक्षात्वं एव मुमुक्षुणासांसंसारद्वन्द्वभूमिकानामपि भवति भूमिकालाभः ।
ततस्तत्र निःसदुर्लभितास्ते स्वत एव क्रमाक्रमनृत्तानेकांतमूर्त्यः साधकभावसंभवपरमप्रकटीकोटितिद्धिभाव
ज्ञानमात्रमावस्य स्वरूपेणाभवनं पररूपेण भवनं पर्यंतो जानंतीऽनुपरंतथ मिथ्यादृष्टयो मिथ्याज्ञानिनो
मिथ्याचरित्राश्च भवंतोऽन्यतमुपायोपेयधरा विभ्रमंहरव ।

ये ज्ञानमात्रनिजभावमयीमकार्या भूमिं श्रवंति कथमन्यपनीतमोहाः ।
ते साधकतमधिगम्य भवंति सिद्धा मूढास्त्वम्यनुपलब्ध परिश्रमंति ॥ १५० ॥
स्वाहादकौशलमुनिध्वलसंयमाग्नां यो भावयज्जहरहः स्वमिहोपलुक्तः ।

